Vakıflar Dergisi

Hakemli Dergidir
Aralık 2020 - Sayı: 54

ISSN: 1011-7474 • e-ISSN: 2564-6796

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
Ankara

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2020 • Sayı: 54

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2020 - Sayı: 54 - Hakemli Dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.
Vakıflar Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474
e-ISSN: 2564-6796
Sahibi
Vakiflar Genel Müdürlügü Adına
Burhan ERSOY

Yayın Koordinatörü
Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı işleri Müdürü
Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni
Mehmet KURTOĞLU

Editör
Hüseyin ÇINAR

İngilizce Editörü
Miyase KOYUNCU KAYA

Teknik Editör
Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yildirım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof.Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Suraiya FAROQHI	İbn Haldun Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ayşıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Hacattepe Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakıf/ Yunanistan

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi
T.C.
Vakiflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı No.:10 06050 Ulus / Ankara / Türkiye
Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr • web: www.vgm.gov.tr - https//dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

TAKDİM

2020 yılı dünya tarihi açısından bir kırılma olduğu gibi bir başlangıç, bir dönüm noktası olacaktır. Öyle ki, gelecekte tarihe not düşenler, 2020 yılını bir milat kabul edip Covid-19 öncesi veya Covid-19 sonrası diye tanımlayacaklardır. Gerçekten çok sıkıntılı, çok zor bir süreçten geçiyor dünya. İnsanlık bu virüsten sonra bambaşka alışkanlık ve davranışlar gösterecektir. Özelikle sosyal hayatın kısıtlandığı bu süreçte insanlar eve dönmekle kalmamış aynı zamanda evde vakit geçirmeyi de öğrenmiştir. Bir yandan daha çok televizyon ve dijital dünyaya sığınırken, diğer yandan yeniden kitaba, dergiye, okumaya dönmüştür. Özellikle kültür hayatının içindekiler daha çok okuyup daha çok yazmaya başladılar. Örneğin bu yıl içinde altı yüz romanın yayınlandığı dile getirilmektedir ki, yalnızca bu rakam dahi kitaba, dergiye, okumaya olan ilgiyi göstermesi açısından küçük bir örnektir. Covid-19'un getirmiş olduğu kısıtlama, yazar ve akademisyenlere yazın alanını açmış, eskisinden daha çok okuma ve yazmaya zaman ayırma imkânları bulmuşlardır. Yayın ve dergicilik açısından bu durum elbette sevindiricidir.

Tabi Covid-19 küresel salgınının getirmiş olduğu olumsuz ve acı yönleri de var ki, onu hissetmeyen, yaşamayan hemen hemen yok gibidir. Nasıl ve nereden kime bulaşacağı belli olmayan bu sinsi hastalık, özellikle yaşlılarımızı ve kültür hayatımızın mümtaz şahsiyetlerini aramızdan çekip alırken geride büyük bir boşluk bırakmaktadır. 2020 yılı içerisinde Covid-19 sebebiyle birçok yazar, çizer, akademisyen vefat etmiştir. Bu göçen dost kervanına Vakıflar Dergisi'nin yayın kurulu üyelerinden şair-yazar Mehmet Çetin ilik kanseri, Dr. Fatih Müderrisoğlu ise kalp yetmezliğinden katılmışlardır. Dergimizin yayın kurulunda görev almış bu arkadaşlarımızın ölümü yalnızca dergimiz için değil, kültür ve ilim dünyamız için büyük bir kayıptır. Uzun yıllar dergimize emek veren bu iki değerli kültür ve ilim adamımıza Allah'tan rahmet diliyoruz.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz yayın ve yazın alanındaki artışı Vakıflar Dergisi özelinde de görmek mümkündür. 2020 yılı içerisinde gelen makale sayısı elli adettir. Bir ihtisas dergisi olan Vakıflar Dergisi için bu rakamın oldukça önemli ve iyi bir rakam olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin daha önceki sayılarımızda sekiz on makale ile çıkmaya çalışırken, bu sayımızda; on üçü akademik, ikisi nekroloji ve ikisi de kitap tanıtım yazısı olmak üzere toplam on yedi makale yer almıştır. Yine aynı şekilde hakem inceleme süreçleri tamamlanarak gelecek sayılarda yayınlanmayı bekleyen makaleler olduğunu da ifade etmek gerekir.

Alanında uzman akademik bir kadrodan oluşan Yayın Kurulu yönetiminde ilmi ve etik ilkelere riayet edilerek yayınlanmakta olan Vakıflar Dergisi bilindiği üzere 2015 yılından itibaren Tübitak Ulakbim Tr Dizin tarafından ulusal düzeyde indekslenmekteydi. Bu sayımızla birlikte Vakıflar Dergisi uluslararası önemli veri tabanlarından EBSCO tarafından da indekslemeye başlanmıştır.

Bu sayımızda makaleleri ile dergimize katkı sunan değerli yazar ve akademisyenlerimize, yayın kurulumuza ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Burhan Ersoy
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

2020 yılının son, Vakıflar Dergisi'nin 54. sayısı ile yeniden okuyucularımızın karşısındayız. Bu yıl içinde yayınladığımız her iki sayı, COVİD-19 salgınının ağır şartları altında hazırlanmıştır. İçinde bulunduğumuz şartların bütün olumsuzluklarına rağmen dergimizin zengin bir içerikle yayınlanması, hiç şüphesiz ki tüm paydaşların özverileri ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte; birbirinden değerli makalelerini dergimize göndererek bizlere katkı sağlayan yazarlarımıza, bu makaleleri ilmî açıdan titizlikle tetkik eden hakemlerimize, Yayın Kurulu toplantılarını düzenli bir şekilde gerçekleştirdiğimiz saygıdeğer üyelerimize ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yayın işlerini büyük bir özveri ile sürdüren kurumun değerli personeline ayrı ayrı teşekkürlerimizi sunarız.

Seksen iki yıllık yayın tecrübesiyle, bir ihtisas dergisi olan Vakıflar Dergisi, bu birikimini 2009 yılında, içinde bulunduğu dönemin ruhuna uygun olarak akademik alana aktarmak hedefi ile hakemli dergi statüsüne geçmişti. Bu yeni dönemde oluşturulan Yayın Kurulu'nun yönetiminde, vakıf temalı; tarih, sanat tarihi, mimarlık, iktisat ve benzer disiplinlerden makaleleri ilmî kriterlerden ödün vermeden yayınlanmaya devam ederken Vakıflar Dergisi, 2015 yılında ülkemizin ulusal veri tabanı TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİNİ'ne kabul edilmiş; bu sayımızla birlikte uluslararası saygın veri tabanlarından EBSCO tarafından da indekslenmeye başlanmıştır. Bizleri yayın konusunda daha da motive eden bu gelişme, bir taraftan Vakıflar Dergisi'nin uluslararası arenada görünürlüğünü daha da artıracak, diğer taraftan da vakıflar alanında çalışmalar yapan araştırmacıların çalışmalarının dergimizde yayınlanmasını teşvik edecektir.

Vakıflar Dergisi'nin bu sayısında vakıf temalı on üç makale ile "Kitabiyât" başlığı altında iki kitap tanıtım yazısı ve "Vefayât" başlığı altında da, geçtiğimiz günlerde peş peşe kaybettiğimiz, "vakıf insan" tanımına tam da uyan iki değerli yayın kurulu üyemizle ilgili nekroloji yazısı yer almaktadır. Bu sayının ilk makalesi, "XIII. Asırdan Günümüze Sivas'ta Bir Rum Abdalı: Şeyh Erzurumî ve Zaviyesi" başlıklı çalışmadır. Saim Savaş ve Pınar Savaş'ın ortak yazar oldukları bu çalışma, Sivas'ta yaşamış olan Şeyh Erzurumî'nin hayatını, türbesini ve adına kurulan zaviye vakfını konu edinmektedir. Ayşe Değerli ve Yusuf Küçükdağ, "Hatunsaray-Şeyh Şiblî Zaviyesi'ne Dair Yeni Bir Kaynak: Karamanoğlu I. Süleyman Bey'in Vakfiyesi" başlıklı çalışma ile bu sayıya katkı sağladılar. Yazarlar bu çalışmada; günümüzde Konya'nın Hatunsaray ilçesinin Gilisra köyünde bulunan Şeyh Şiblî Zaviyesi'ne ait 1307 tarihli vakfiyeyi değerlendirdiler.

Hatice Durgun "Ömer Paşa Ve Elmalı'daki Vakfı Üzerine Bazı Tespitler" başlıklı çalışması ile bu sayıya katkı sağladı. Durgun bu çalışmada, XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde önemli görevlerde bulunan Ömer Paşa'nın Elmalı'da yaptırdığı hayrat ve bu hayratı için kurduğu vakfı ele almaktadır. Bu sayıda yer alan bir başka makale, "Hamid-ili'nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler" başlığını taşımaktadır. İlker Yiğit tarafından kaleme alınan bu çalışmada; 1501 yılına ait Hamid Sancağı Vakıf Defteri verileri kaynak olarak kullanarak Osmanlı dönemi Hamid-ili'nin ulaşım ağı ve bölgenin ulaşım sistemi üzerinde yer alan zaviyeleri incelemektedir. Mumin Omerov'un "XVI–XVIII. Yüzyıllarda Üsküp ve Manastır'da Kurulan Sıbyan Mektebi Vakıfları" başlıklı çalışması, bu sayıda yer alan bir başka makaledir. Omerov bu çalışmada, Osmanlı döneminde Makedonya bölgesinin en önemli şehirlerinden Üsküp ve Manastır'da vakıflar aracılığıyla kurulan sıbyan mektepleri ile bu mekteplerin işleyişini ele almaktadır.

Hamit Şafakçı bu sayıda, "Mevlâna'nın Torunlarından Pir Hüseyin Efendi'nin Hayatı ve Vakıfları" başlıklı çalışması ile Mevlâna Dergâhı postnişinlerinden Pir Hüseyin Efendi'nin hayatını ve vakıflarını incelemektedir. Ertan Gökmen "Manisa'daki Hâtûniye, Sultâniye ve Murâdiye Külliyelerinin 1764-1765 Tarihli Tamirâtları" başlıklı çalışması ile bu sayıya katkı sağlamıştır. Gökmen bu çalışmada, Osmanlı padişahı II. Bayezid'in eşi ve şehzade Şehinşah'ın validesi Hüsnişah Hatun'un yaptırdığı Hatuniye, Kanuni Sultan Süleyman'ın validesi Hafsa Sultan'ın inşa ettirdiği Sultaniye ve Sultan III. Murad'a ait Muradiye külliyelerinin 1764-1765 tarihinde gerçekleşen tamirleri hakkında bilgi vermektedir. Nihal Cihan Temizer ve Said

Öztürk'ün "19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)" başlıklı ortak çalışması, bu sayıda yer alan bir başka makaledir. Temizer ve Öztürk bu çalışmada, vakıf tarım işletmeleri ve buralarda karşılaşılan sorunlar üzerinde durmaktadırlar. Bu sayıda, Eyüp Sabri Kala "Mazbut Vakıfların Günümüz Hayır Hizmetleri" başlıklı çalışma ile vakıfların günümüzdeki hizmetlerini ele almaktadır. Kala burada, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare ve temsil edilen mazbut vakıfların ana hizmet alanlarını; eğitim, sağlık, sosyal yardım, dini hizmetler, şehircilik ve bayındırlık hizmetleri olarak beş ana başlıkta incelemekte ve mazbut vakıflar adına yürütülen hayır hizmetlerini verilere dayanarak ortaya koymaktadır.

"Amasya Kumacık Hamamının İlk İnşasındaki Planına Dair Bir Değerlendirme" başlıklı çalışma, bu sayıda yer alan sanat tarihi içerikli makalelerdendir. Sibel Yarar bu çalışmada, söz konusu hamamın inşasından günümüze kadar geçirdiği değişikliklerden hareketle, bu yapının orijinal planı hakkında önermelerde bulunmaktadır. Cevdet Yakupoğlu ve Namıq Musalı tarafından ortak hazırlanan "Kastamonu Turnalı Camii'nde Candaroğulları Ve Osmanlılar Zamanına Ait Yeni Bulunmuş Vakıf Hatim Cüzleri" başlıklı çalışma, bu sayıya zenginlik katan makalelerdendir. Yakupoğlu ve Musalı bu çalışmada, saha çalışmaları sırasında tespit ettikleri, en erken tarihlisini 1387 ve en geç tarihlisini de 1855 olarak tarihlendirdikleri 58 adet el yazması hatim cüzünü tanıtmaktadırlar. Saliha Tanık'ın "Kocaeli Hereke Dokuma Fabrikası Yerleşkesi'ndeki Hümâyûn Camii" başlıklı çalışması, bu sayıda yer alan bir başka makaledir. Tanık bu çalışmada, Sultan Abdülmecid Dönemi'nde, 1842-1845 yılları arasında kurulan Hereke Dokuma Fabrikası yerleşkesinde inşa edilen Hümâyûn Camii'nin geçirmiş olduğu evreler ve yapılan değişiklikler hakkında bilgi vermektedir. Bu sayının son makalesi, Ramazan Uykur'a ait "Yunt Dağı Karakılınçlı Köyü Camii'nde Yazının Bezeme Unsuru Olarak Kullanımı ve Yapının Mimari Analizi" başlıklı çalışmadır. Uykur bu çalışmada, Manisa ilinin Yuntdağı bölgesindeki Karakılınçlı Köyü Camii'ni mimarî açıdan incelemekte ve cami içi duvar yazılarındaki bezemeyi okuyucuya aktarmaktadır.

Bu sayının *Kitabiyât* bölümünde, iki kitap tanıtım yazısı yer almaktadır. Burada ilk olarak, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan, Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan arşivlerin bir nevi kullanım kılavuzu niteliğinde olan *Vakıf Arşiv Rehberi* adlı kitap, Yılmaz Kurt tarafından okuyucuya tanıtılmaktadır. Diğer kitap tanıtım yazısı ise *Balat ve Çine Vakıfları* adlı kitapla ilgilidir. Bu kitabın tanıtımı da Hasan Demirtaş tarafından kaleme alınmıştır.

Vakıflar Dergisi'nin 54. sayısı *Vefayât* başlığını taşıyan bölümle son bulmaktadır. Bu bölümde, Vakıflar Dergisi'nin 2009 yılından beri Yayın Kurulu Üyeleri arasında yer alan ve dergimizin o tarihten beri ortak editörlerinden olan, Sanat Tarihi alanında çok değerli çalışmalara imza atan kıymetli meslektaşımız ve aziz dostumuz, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyelerinden Dr. Mehmet Fatih Müderrisoğlu hocamız ve yine dergimizin Yayın Kurulu'nda 2009-2014 yılları arasında görev alan, edebiyatçı, şair ve her şeyden öte bir gönül insanı olan Mehmet Çetin ağabeyimizin yakın zamanda aramızdan ayrılarak ebedî âleme irtihalleri üzerine kaleme alınan yazılar yer almaktadır. Her ikisi de birer "vakıf insan" olan aziz dostlarımıza, Vakıf Câmiası olarak yüce Allah'tan rahmet dileriz. Ruhları şâd olsun.

2021 yılında sağlık ve esenlikler içerisinde yeni sayılarımızda buluşmak temennisiyle….

Editör

Aralık 2020

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Takdim **3**

Önsöz **5**

XIII. Asırdan Günümüze Sivas'ta Bir Rum Abdalı: Şeyh Erzurumî ve Zaviyesi **9**
A Rumelian Abdal in Sivas from the 13th Century to the Present: Sheikh Erzurumî and His Lodge
Saim Savaş - Pınar Savaş

Hatunsaray-Şeyh Şiblî Zaviyesi'ne Dair Yeni Bir Kaynak: Karamanoğlu I. Süleyman Bey'in Vakfiyesi **29**
A New Source About Hatunsaray-Sheikh Shibli Zawiya: Waqfiyya of Karamanoghlu Suleiman I
Ayşe Değerli - Yusuf Küçükdağ

Ömer Paşa Ve Elmalı'daki Vakfı Üzerine Bazı Tespitler **41**
Some Observations on Ömer Pasha and His Waqf in Elmalı
Hatice Durgun

Hamid-ili'nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler **59**
Transportation System and Zawiyahs in Hamid-ili
İlker Yiğit

XVI–XVIII. Yüzyıllarda Üsküp ve Manastır'da Kurulan Sıbyan Mektebi Vakıfları **87**
Waqfs Established for the Primary School in Skopje and Bitola in the XVI-XVIIIth Centuries
Mumin Omerov

Mevlâna'nın Torunlarından Pir Hüseyin Efendi'nin Hayatı ve Vakıfları **99**
The Life and Waqfs of Pir Hüseyin Efendi, One of Mevlâna's Grandsons
Hamit Şafakcı

Manisa'daki Hâtûniye, Sultâniye ve Murâdiye Külliyelerinin 1764-1765 Tarihli Tamirâtları **113**
The Repairs of Hâtûniye, Sultâniye and Murâdiye Complexes in Manisa Dated 1764-1765
Ertan Gökmen

19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği) **139**
Ottoman Waqf Agricultural Enterprises Structure and Problems in the 19th Century: (Example of Edremid, Kemeredremid, Ayvalık, Ayvacık)
Nihal Cihan Temizer - Said Öztürk

Mazbut Vakıfların Günümüz Hayır Hizmetleri **161**
Contemporary Philanthropic Services of Mazbut Waqfs
Eyüp Sabri Kala

Amasya Kumacık Hamamının İlk İnşasındaki Planına Dair Bir Değerlendirme **185**
An Evaluation of the First Construction Plan of Amasya Kumacık Bath
Sibel Yarar

Kastamonu Turnalı Camii'nde Candaroğulları Ve Osmanlılar Zamanına Ait Yeni Bulunmuş Vakıf Hatim Cüzleri **201**
The New-Found Koranic Waqf Fascicules from the Candarids and the Ottoman Periods in Turnali Mosque of Kastamonu
Cevdet Yakupoğlu - Namiq Musalı

Kocaeli Hereke Dokuma Fabrikası Yerleşkesi'ndeki Hümâyûn Camii **235**
Imperial Mosque in Kocaeli Hereke Weaving Factory
Saliha Tanık

Yunt Dağı Karakılınçlı Köyü Camii'nde Yazının Bezeme Unsuru Olarak Kullanımı ve Yapının Mimari Analizi **257**
The Use of Script as Decoration Element in Yunt Mountain Karakilinçli Village Mosque and Architectural Analysis of The Structure
Ramazan Uykur

Kitâbiyât / Book Review **283**
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi 284
Yılmaz Kurt
Balat ve Çine Vakıfları 286
Hasan Demirtaş

Vefayât / Obituary **289**
Kendi Dünyasında Bir Seyyah, Sanat Tarihinin İzinde Bir Hoca: Mehmet Fatih Müderrisoğlu
Mehmet Kurtoğlu - Faruk Bürkük

Mehmet Çetin'in Ardından 299
Murat Yılmaz

XIII. Asırdan Günümüze Sivas'ta Bir Rum Abdalı: Şeyh Erzurumî ve Zaviyesi*

Saim Savaş**

Pınar Savaş***

Öz

Sivas'ın manevi büyüklerinden Şeyh Erzurumî'den bugüne maddi varlık olarak sadece bir türbe ve okunamayan bir kitabe kalmış durumdadır. Yaklaşık 13. asrın ikinci yarısı ile 14. asrın başlarında yaşadığı düşünülen Erzurumlu Şeyh/Hoca, zaviyesi ve zaviyesine yapılan vakıfla, 16. asırda türbe ve zaviyesininyakınlarında bir mahallenin teşekkülüne de önayak olmuş görünmektedir. Şeyh Erzurumî'nin, bilhassa Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi ile yaşadığı olayla kayıtlara geçmiş olduğu bilinmektedir. *Menakıbu'l-Ârifin*'deki ifadeyle "Rum Abdallarından" olduğu anlaşılan, Melamî/Kalenderî bir anlayışa sahip olduğu düşünülen Erzurumlu Şeyh, yine Sivas'ın önemli şahsiyetlerinden birisi olan Kadı Burhaneddin Ahmed'i, *Bezm u Rezm*'de geçen ifadeyle güneyden Sivas Çayı'nı (Kızılırmak'ı) geçerek Sivas'a girdiğinde türbesiyle karşılamıştır. Çalışmanın amacı, unutulmaya yüz tutmuş olan Sivas'ın manevi mimarlarından Şeyh Erzurumî'den bugüne kadar gelen izleri takip edip, hakkındaki verileri bir araya getirerek daha tanınır bir şahsiyet olmasını sağlamak ve unutturmamaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Erzurumî, Abdalân-ı Rûm, Kadı Burhaneddin Ahmet, Ulu Arif Çelebi, Zaviye, Vakıf, Türbe, Ahilik, Mevlevilik

A Rumelian Abdal in Sivas from the 13th Century to the Present: Sheikh Erzurumî and His Lodge

Abstract

Only a tomb and an unreadable epitaph have remained to date as material assets of Sheikh Erzurumî, one of the spiritual leading figures of Sivas. Sheikh/Hodja of Erzurum, who is thought to have lived in the second half of the 13th century and the beginning of the 14th century, seems to have caused the formation of a neighbourhood near his tomb and zawiyah in the 16th century, as a result of the influence of his zawiyah and its waqf. It is known that he was mentioned in some historical documents, especially with the incident he went through with Ulu Arif Çelebi, the grandson of Mevlana. It is mentioned in Menakıbu'l-Ârifin that Sheikh Erzurumî was "one of the Abdals of Rum" and thought to have a Melamî/Kalenderî understanding. Moreover, as mentioned in "Bezm u Rezm" he greeted Kadı Burhaneddin Ahmed, who was also one of the important figures of Sivas, with his tomb after passing Kızılırmak from the southern region of Sivas. The aim of this study is to retrace the steps of Sheikh Erzurumî, one of the spiritual architects of Sivas, who has sunk into oblivion and make him a more recognizable figure by bringing together the data about him.

Keywords: Sheikh Erzurumî, Abdals of Rum, Kadı Burhaneddin Ahmet, Ulu Arif Çelebi, Zawiyah, Waqf, Tomb, Ahi-order, Mevleviyeh

---

* DOI: 10.16971/vakiflar.7255331
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Nisan 2020 / April 2020
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2020 / June 2020

** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, saimsavas@hotmail.com; ORCİD: 0000-0002-1533-2177

*** Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, pinarsavas85@hotmail.com; ORCİD: 0000-0002-2300-7323

I-Şeyh Erzurumî'nin Kimliği Üzerine Bazı Tespitler

Kayıtlarda geçen Şeyh Erzurumî, Erzurumlu Şeyh ya da Erzurumlu Hoca ifadelerinden, kendisinin Erzurum kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Belirleyemediğimiz bir tarihte Erzurum'dan Sivas'a gelerek yerleşen Şeyh Erzurumî, *Menâkıbu'l-Ârifîn*'deki ifadelerden anlaşıldığına göre Ulu Arif Çelebi'nin kendisini darp etmesi ve bu sebeple başını yere vurması sebebiyle vefat etmiştir.[1] *Menakıbu'l-Ârifin*'deki ifadeyle "Rum Abdallarından" olduğu anlaşılan, Melamî/Kalenderî bir anlayışa sahip olduğu düşünülen Erzurumlu Şeyh, yine Sivas'ın önemli şahsiyetlerinden birisi olan Kadı Burhaneddin Ahmed'i, *Bezm u Rezm*'de geçen ifadeyle güneyden Sivas Çayı'nı (Kızılırmak'ı) geçerek Sivas'a girdiğinde türbesiyle karşılamıştır (Esterâbadî, 1990: 202). *Menâkıbu'l-Ârifîn*'de anlatılanlar, Şeyh Erzurumî'yi tanımamız bakımından son derece önemlidir. Bilindiği üzere bu eserde, Ulu Arif Çelebi'nin Mevlevîliği yaymak amacıyla gerçekleştirdiği seyahatler anlatılmaktadır. Buna göre Çelebi'nin Sivas seyahatinin 1295-1312 ya da 1312-1320 tarihleri arasında gerçekleştiği düşünülmektedir.[2]

Ahmet Eflâkî'nin anlatımına göre; Ulu Arif Çelebi, Sivas'ta bir yol geçidinde büyük bir kalabalığa rastlar. Kalabalığın ortasında, başı öne eğik, küçük taşlarla oynayan, çevresindekilerle gevezelik eden birisi vardır. Eserin Farsça baskısında, bu kişinin bir Ermeni ile konuştuğu ibaresi bulunmaktadır. Nitekim Osman Turan, "bi-Ermeni" ibaresi geçen bu kısmı; "Erzurum Şeyhi şöhretini taşıyan bu meczûb şeyh Ermenice bir şeyler okuyor" şeklinde çevirmiştir.[3] Eserin hem Farsça metnini hem de Türkçe çevirisini yayınlayan Tahsin Yazıcı'nın Türkçe çevirisinde "Ermeni" ifadesini çıkarmasına bir anlam verilememiştir.[4] Aslında bu detay, Şeyh Erzurumî olduğu anlaşılan bu kişinin, muhtemelen gayrimüslimlere yönelik dinî/tasavvufî propaganda yapan, ilk dönem Osmanlı kroniklerinde gösterdikleri kerametlerle Anadolu ve Balkanların İslamlaşmasına vesile olan derviş profiline benzerliği sebebiyle de dikkat çekicidir. Ahmet Eflakî'ye göre, aşağı tabakadan insanların önünde baş koyduğu bu kişi, kendisine getirilen yemek, helva ve meyveleri yemekte ve etrafındakilere atmaktadır.

Eflâkî, O'nu, kıyafetleri külhan dumanından kirlenmiş, tırnakları uzamış, gözleri parlak mavi, perişan biri olarak tasvir etmektedir. Ulu Arif Çelebi, bu adamın kim olduğunu sorduğunda, O'nun taraftarlarından biri, bunun âlemin kutbu ve Âdem'in sırrı olan Erzurumlu Hoca olduğunu, kendisinin acayip hallerinin bulunduğunu, süflî mugayyebâttan[5] haber verdiğini ve bu haberlerin çoğunun çıktığını, söyler ki, yukarıda bahsi geçen darp hadisesi bunun üzerine gerçekleşmiştir.

---

1 Eserde, Ulu Arif Çelebi'nin, Şeyh Erzurumî'nin ensesine üç şiddetli tokat vurması ve vurmanın etkisiyle başı yere çarpan Şeyh'in 7 gün sonra vefat ettiği, Çelebi'nin de Tokat'a gitmek durumunda kaldığı anlatılmaktadır, bk. Ahmet Eflâkî (1989: 261).

2 Abdulbaki Gölpınarlı, Çelebi'nin Sivas seyahatinin babası Sultan Veled'in sağlığında gerçekleştiğini ifade etmektedir (Bk. Gölpınarlı, 1983: 69). Sultan Veled 11 Kasım 1312 vefat ettiğine göre (Değirmençay, 2009: 521-522) bahis konusu seyahat bu tarihten önce gerçekleşmiş olabilir. Çelebi'nin, Gazan Han'ın hükümdarlığının (1295-1304) ilk senelerinde Irâk-ı Acem'i görmek arzusuyla Erzurum üzerinden Tebriz'e gitmiş olduğu bilgisi (Yazıcı, 1991: 363-364) de bu bakımdan anlamlı olabilir. Ancak Arif Çelebi, 5 Şubat 1320'de vefat ettiği için kendisinin postnişin olduğu dönem dikkate alındığında ziyaretin 1312-1320 tarihleri arasında gerçekleşmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Netice itibariyle Sivas seyahatinin ve dolayısıyla Ulu Arif Çelebi-Erzurumlu Hoca münasebetinin 1295-1312 yılları arasında ya da Çelebi'nin postnişin olduğu 1312-1320 tarihleri arasında meydana gelmiş olduğu söylenebilir.

3 Osman Turan, Farsça metindeki ilgili kısmı; "Sivas'a giden Ulu Arif Çelebi orada gayibden haber veren ve âlemin kutbu olarak tanınan perişan kıyafette bir kimseye rastlamış; halkı etrafında toplamış ve kendisine bağlamıştı. Erzurum Şeyhi şöhretini taşıyan bu meczûb şeyh Ermenice bir şeyler okuyor ve halk da kerâmetine inanıyordu. Ulu Arif Çelebi böyle câhil bir kimsenin âlemin kutbu olamayacağını söylediği ve onu hafife aldığı zaman Sivas halkı ayaklanmıştı. Onlara karşı da Konya ve Kayseri Rind'leri harekete geçti. Nihâyet şehrin valisi Mevlevî Arab Noyan'ın askerleri ve Sivas Ahileri araya girerek büyük bir çatışma yatıştırıldı; Ulu Arif Çelebi de derhal Sivas'tan Tokat'a gitmeğe mecbur kaldı." ifadeleriyle tercüme edip değerlendirmiştir, bk. Turan (1978: 493).

4 Eserin Farsça baskısı için bk. Şams Al-Dîn Ahmad Al-Aflâkî Al-Ârifî, *Manâkib Al-Ârifîn II*, Yayınlayan: Tahsin Yazıcı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1980, 2, s. 852-856; Türkçe çevirisi için bk. Ahmet Eflâkî, Âriflerin *Menkıbeleri*, II, Çeviren: Tahsin Yazıcı, MEB yayını, İstanbul 1989, s. 259-262; eser Hürriyet Gazetesi tarafından da yayınlanmıştır, bk. Ahmet Eflâkî, Âriflerin *Menkıbeleri (Manakib al-*Ârifin*)*, II, Çeviren: Prof. Tahsin Yazıcı, İstanbul Kasım-Aralık 19732, s. 245-247.

5 Muğayyebât-ı suflî ve ulvî, manevi ve maddi âlemin görünmeyen gerçeklerini (vuku bulacakları ilhamla önceden bilme, anlamında kullanılmaktadır, misal olarak bk. Franklin D. Lewis, "Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî" çeviren: Osman Nuri Küçük, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/2, c. 8, sayı: 16, s. 159-176.

Ahmet Eflâkî'nin eserinde anlatıldığına göre Çelebi, buna âlemin kutbu dediklerini görünce kendini tutamayıp,[6] atından inmiş, Şeyh'in ensesine üç kuvvetli tokat vurmuş ve ona "Tasını tarağını topla" diye bağırmıştır. Bunun üzerine Çelebi'ye karşı şehirde büyük bir infial ve tepki meydana gelmiş, Sivas'ın rindleri ve halk ile Çelebi'nin beraberinde bulunan Konya ve Kayseri rindleri arasında çatışma ihtimali belirmiştir. Olayların büyümesi ve o sırada şehri yöneten Arap Noyan'ın askerlerinin halkı öldürmeğe kastetmesi üzerine Ahi Muhammed Divâne, âhiler ve şehrin ileri gelenleriyle birlikte araya girerek çatışmayı önlemiştir. *Ahî Muhammed Divâne*'nin, Çelebi'nin, *insanların padişahzadesi ve Mevlânâ'nın sırrının nakdı ve abdalın kutbu*, *Erzurumlu şeyhin* ise halkın nazarında *Rum abdallarından ve şehrin sâkinlerinden* olduğunu*,* yıllardır *mezbelelerde ve külhanlarda* bulunduğunu söyleyerek olayları yatıştırmaya çalıştığı anlaşılıyor. *Ahî Muhammed Divâne*, Çelebi'nin Şeyh'e el kaldırdığını ve şehirden gitmesini istediğini belirterek, neticenin beklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine, Ulu Arif Çelebi Tokat'a gitmiş, yedi gün sonra da Erzurumlu şeyh ölmüştür. Eserde anlatıldığına göre Şeyh'in ölümü üzerine Çelebi tekrar Sivas'a gelmiş ve bu kez Ahî Muhammed Divâne başta olmak üzere "Sivas'ın rindleri, hür kişileri, asılzâdeleri, hâfızları, seyyid ve muhtesipleri" kendisine tabi olmuşlar ve bu şekilde Erzurumlu Şeyhin etkisi sona ermiştir (Ahmet Eflâkî, 1989: 261-261).

Eflâkî'nin bu anlatımındaki, Ahî Muhammed Divane'nin Erzurumlu Şeyhi tasviri de önemlidir. Ahi Muhammed Divane'nin Erzurumlu Şeyhi "bizim" ve "şehrin sakinlerindendir" ifadeleriyle sahiplenmesi, halkın nazarında kendisinin "Rum Abdalları cümlesinden" olduğunu vurgulaması,[7] kendisinin yıllardır mezbelelerde, külhanlarda bulunduğunu belirtmesi ve ayrıca Ahmet Eflâkî'nin, O'nu "kılık kıyafeti perişan karmakarışık, külhan dumanından kararmış, el ve ayak tırnakları son derece uzamış" ifadeleriyle tasvir etmesi Erzurumlu Hoca'nın, bekâr yaşayan, dolayısıyla çoluk çocuğu bulunmayan Melâmî[8]/ Kalenderî[9] meşrep bir derviş olduğunu göstermektedir. Ayrıca olayda karşı karşıya geldikleri belirtilen Sivas ile Kayseri ve Konya rindleri bilgisi de bu bakımdan anlamlı olabilir. Çünkü rind; kendisi hakkında söylenenlere aldırmadan, istediği gibi hareket eden, irfan ehli olmasına rağmen halktan biri gibi yaşayan bilge kişidir. Rıza mertebesine yükseldiği için her şeyin ilahî takdire göre meydana geldiğine inanan kâmil insandır. Rindler, Melamiler ve Kalenderiler gibi gelenek ve göreneklere aldırış etmeden yaşarlar.[10]

Burada üzerinde durulması gereken diğer mühim bir husus ise Sivas bölgesinin XIII. Yüzyılda Vefâîlerin, Babaîlerin yoğun olarak mevcut olduğu bir saha olmasıdır. Moğol istilasının Orta Asya'dan beri sürüklediği

---

6 Sultan Veled'in oğlu, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin torunu olan Ulu Ârif Çelebi'nin (1272-1320) bu kontrolsüz öfkesi hakkında Tahsin Yazıcı; Ulu Arif Çelebi'nin hayatı boyunca gösterdiği aşırı davranışlarını, dedesi Mevlânâ'nın kendisine aşırı sevgi göstermesi ve Çelebi'nin tavır ve davranışlarının dedesine benzemesi sebebiyle babası Sultan Veled'in O'na saygı göstermesi ve hatta yanına geldiğinde ayağa kalkmaktan kendini alamamasına bağlamaktadır (Yazıcı, 1991: 363-364).

7 Rum Abdalları ya da Abdalân-ı Rum terimi, Babaîler İsyanına katılan Yesevî, Kalenderî, Haydarî ve Vefaî menşe'li Türkmen babaları ile isyandan sonraki yaklaşık yarım yüzyıl boyunca bunları kendi bünyesinde yoğuran Babai hareketine bağlı bütün derviş grupları için kullanılmaktadır (Ocak, 2011:1205).

8 Ünlü şairimiz Yahya Kemal'in "Melâmet bitti Şark'ın her yerinde" diyerek hayıflandığı Melâmet anlayışında; nefsi öldürmek için, iyiliğini değil kusurunu ve kötülüğünü açığa vurmak; bütün iyiliklerini unutarak en küçük kusurunu herkesin gözüne sokarak herkes tarafından kınanmak, esastır, geniş bilgi için bk. Ömer Rıza Doğrul, İslâm Tarihinde İlk Melâmet, İnkılâp Kitabevi İstanbul, basım tarihi yok; Melâmet, gösteriş olur endişesiyle yaptığı iyilikleri gizlemek, buna karşılık nefsiyle mücahede etmek için, işlediği günahları açığa vurmaktır (Kara, 561-598).

9 Bilindiği üzere kalenderî, dünyayı ve dünya ile ilgili değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun değer, inanç ve geleneklerine karşı çıkarak bunu giyim, tutum ve davranışlarıyla gösteren sûfîlere denilmektedir (Azamat, 1995: 253-256).

10 Bu konuda bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 581; başka bir sözlükte rind; kayıtsız, laubali, akıllı, münkir vs. gibi özellikleri bulunan, dışı melam, içi selim olan kişi olarak tarif edilmiş, Hafız Şirazî'nin, Şark'ta rindlerin timsali olarak görüldüğü, bunların, kalendermeşreb ve ehl-i dil şeklinde tanındıkları belirtilmiştir, bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, http://tasavvufkitapligi.com/i/uploads/429779tasavvuf-terimleri-ve-deyimleri-sozlugu.pdf (E.T. 22.04.2020).

Türkmen topluluklar ile bilhassa Harzemşahların çöküşüyle birlikte Anadolu'ya sığınan bu devlete bağlı Türkmenler arasında yer aldığı sanılan Baba İlyas-ı Horasanî, Hacı Bektaş-ı Veli ve kardeşi Mintaş, Sarı Saltuk, Dede Garkın lakabıyla tanınan Sultan/Sarı İsmail gibi dinî-tasavvufî şahsiyetlerin, bu dönemde Sivas'ta gözükmesi ve yine bu asır ortalarında meydana gelen Babaîler isyanının bu sahada gerçekleşmesi, bölgenin dinî, sosyal ve kültürel yapısının anlaşılması bakımından büyük önem arzetmektedir. Bu şekilde bir Rûm Abdalı olarak kayda geçen Erzurumlu Şeyhin beslendiği manevî iklim daha iyi anlaşılmış olmaktadır.[11]

13. asırda sadece Anadolu'nun değil, İslam dünyasının ve hatta bütün Yakın Doğunun önde gelen bir ticaret ve sanayi merkezi durumuna gelen Sivas'ın, Muhyiddin İbn-i Arabî, Evhadüddin Kirmanî ve Necmeddîn-i Dâye gibi mutasavvıf ve âlimlerin mekânı haline geldiği belirtiliyor (Erdem, 2003: 1).

Sivas'ın manevî iklimine renk veren bu önemli ilmî/tasavvufî şahsiyetler arasında bulunan Muhyiddin İbn-i Arabî, ilk kez H. Zilkade 602/M. Haziran 1202'de Urfa ve Diyarbekir üzerinden Sivas'a gelmiş ve buradan Malatya'ya geçmiş; H. 615/M. 1218 tarihinde ise Halep ve Sivas'a yaptığı seyahatlerden sonra Malatya'ya yerleşmişti. İbnü'l-Arabî Sivas'ta iken, Selçuklu hükümdarı I. İzzeddin Keykâvus'un Antakya'da Franklar'a karşı cihat ilân edeceğini ve şehri kuşatıp fethedeceğini rüyasında görmüş, bunu bir şiirle Keykâvus'a Malatya'dan bildirmişti. İbnü'l-Arabî'nin Selçuklu sultanını Haçlılara karşı cihada teşvik ettiği anlaşılıyor (Kılıç, 1999: 494). 1204 yılında Anadolu'ya geldiği tahmin edilen Evhadüddin Kirmanî,[12] 1205'te o sırada Konya'da bulunan Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile görüşmüştü. Konya'dan sonra Malatya ve Sivas'a da giden Kirmanî'nin, genellikle Kayseri'de ikamet ettiği, Mirşâdü'l-ʿibâd yazarı Necmeddîn-i Dâye[13] ile ise Sivas'ta görüşmüş olması gerektiği belirtilmektedir (Azamat, 1995: 519). Necmeddîn-i Dâye, bahis konusu eserini H. 620/M. 1223'te Sivas'ta Alâeddin Keykubad'a takdim etmişti (Okuyan, 2006: 496). Sivas'ın, Dânişmentoğulları, Selçuklu, Eratnaoğulları, Kadı Burhanettin Ahmet devirlerinde uzun süre başkentlik yapması, bu şehrin her bakımdan bir çekim merkezi olma konumu kazanmasına vesile olmuş görünmektedir. Bu sebeple şehir, çok farklı millet ve inançtan ve dolayısıyla farklı kültürden insanın bir arada yaşama kültürünü geliştirdiği bir merkez olmuştu.[14]

Buna karşılık Eflakî'nin eserinin değerlendirildiği bazı çalışmalarda, bahse konu olayda Ahî Muhammed Divane'nin diğer ahîlerle birlikte tarafları ayırıp büyük bir çatışmayı önlemelerinden hareketle Erzurumlu Hoca'nın ahî olduğu sonucuna varılmıştır.[15] Ahmet Gökbel de, İnanç Tarihi Açısından Sivas

---

11 H. 501/M.1107'de vefat eden Tacu'l-Ârifîn Seyyid Ebu'l-Vefâ Muhammed bin Muhammed Ariz el-Bağdadî'nin yedinci halifeleri arasında olduğu bilinen Şeyh Hüseyin Raî'nin diğer adıyla Şeyh Çoban'ın Sivas'a yerleşip vatan edinmesi ve burada bir zaviye inşa ederek irşat faaliyetlerinde bulunması, Sivas bölgesinin XII. asrın başlarından itibaren Vefâîlere mesken olduğunu göstermektedir (Yüksel, 2007: 72; 2003: 147-156).

12 Kutbüddin el-Ebherî tarafından kurulan Ebheriyye tarikatının Evhadiyye kolu Evhadüddîn-i Kirmânî'ye nisbet edilmektedir. Kirmânî, 13. asrın başlarından itibaren Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde faaliyet göstermiş, bu arada İbnü'l-Arabî'nin evlâtlığı Sadreddin Konevî'ye hilâfet vermiştir. Ebheriyye silsilesi Konevî'den sonra Molla Fenârî'nin babası Şeyh Hamza vasıtasıyla Molla Fenârî'ye ulaşmış ve bu şekilde 15. asrın ilk yarısında Osmanlılar'da en üst düzeyde temsil edilmiştir (Öngören, 2007: 544).

13 Orta Asya kaynaklı olan Kübreviyye tarikatı13. asrın ilk yarısında Anadolu'da Necmeddîn-i Dâye ile temsil edilmiştir. Tarikat, XIV. yüzyılın sonlarına doğru Bursa'ya gelen Emîr Sultan ile Osmanlı topraklarına girmiş, Emîr Sultan'ı çok seven Yıldırım Bayezid onu kızı Hundi Fatma Hatun ile evlendirmiştir (Öngören, 2007: 544).

14 Türk tarihçiliğinin kutbu M. Fuad Köprülü, 13. asır Anadolu'sundaki mühim tasavvuffî şahsiyetler olarak, en başta Muhyiddin-i Arabî (565-638) ve Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî (604-672) olmak üzere Konya'da Evhadüddin-i Kirmânî, Sadreddin-i Konevî, Müeyyedüddin Cendî, Sadeddin-i Fergânî, Mağribli Afifüddin Tilimsânî, Tokat'ta Fahreddin-i Irâkî, Kayseri ve Sivas'ta Şeyh Necmüddin-i Dâye isimlerini sıralamaktadır, (Babinger ve Köprülü, 1996: 48); Dânişmendliler, Selçuklular, Moğollar, Eratnalılar ve Kadı Burhaneddin dönemlerinde muhtelif yönlerden Sivas'ta kaydedilen mühim gelişmeler için ayrıca bk. Turan (1980: 197-215).

15 Bu konuda bk. Bayram (1991: 119); yazar burada; "Sivas'ta da Ahilerin lideri olan Erzurumlu hocanın Sivas'tan kovulmaya çalışıldığını, Ahilerin (Eflâkiye göre) ayak takımı, halkla birleşip karşı koyduklarını, Mevleviler aciz kalınca da Moğol Noyan'ın askerleriyle yardıma geldiğini ve böylece duruma hakim olduğunu yazıyor. Eflâki birkaç gün sonra Erzurumlu hocanın (adı verilmemiştir) öldüğünü (öldürülmüş olmalı) Ahi Divâne ve diğerlerinin de tevbe edip mürid olduklarını da sözlerine eklemektedir" ifadeleriyle olaya bambaşka bir açıdan bakmaktadır.

başlıklı kitabında, bahis konusu olayı Mevlevî-Ahî mücadelesi olarak yorumlamış olmakla birlikte bu olaydan sonra Mevlevîliğin Sivas'taki faaliyetlerinde gerileme görüldüğü şeklinde mühim bir tespit yapmıştır (Gökbel, 2004: 103-104). Nitekim Ömer Demirel, Sivas'ta Mevlevîliğin tesisi ile ilgili geniş bir değerlendirme yaptığı konuyla ilgili makalesinde, Sivas Mevlevîhanesi hakkındaki ilk arşiv belgesinin 1730 tarihli olduğunu, Ulu Arif Çelebi döneminden itibaren Sivas'ta Mevlevîliğin rağbet görmüş olmakla birlikte şehirde bir Mevlevîhane kuruluşunun 17. asır sonları ile 18. asır başları olduğu tahminini ifade etmiştir (Demirel, 2006: 147-148).

Bu bilgiler ışığında ve yukarıda ifade ettiğimiz tasvirler sebebiyle açıkça Rum Abdallarından olduğu belirtilen Şeyh Erzurumî'nin bir Ahî ya da Ahî reisi olması pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Rum Abdalları yani Abdalân-ı Rûm ifadesiyle anılan taifenin, Âşıkpaşazâde tarihinde, Gâziyân-ı Rûm, Ahıyân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm taifeleriyle birlikte Anadolu'da bulunduğu belirtilen 4 toplum kesiminden birisi olarak gösterilmesi, yani abdalların ve ahilerin ayrı taifeler olarak zikredilmesi, burada hatırlanmalıdır (Âşıkpaşaoğlu Tarihi, 1985: 195).

Ahmet Gökbel ve Ömer Demirel'in tespitleri, Ulu Ârif Çelebi-Şeyh Erzurumî olayı ile birlikte değerlendirildiğinde; Sivas'ın dinî ve sosyal yapısının hoşgörü ikliminde, Ulu Ârif Çelebi'nin sert ve keskin üslubunun yer bulamadığı ve bu yüzden yüzyıllar boyu Mevlevîliğin Sivas'ta kendisine yeterince yer edinemediği ve uzun süre şehirde bir Mevlevihane'nin kurulamadığı sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Dikkat çeken diğer bir husus ise darp olayı üzerine meydana gelen büyük kargaşayı ve bunun sonucunda ortaya çıkması muhtemel büyük bir kavga ya da katliamı Ahî Muhammed Divane'nin diğer ahîlerle birlikte önlemesidir. Türk toplumunun hemen her dönemde ana omurgasını oluşturan esnaf kesimlerinin, bu olay sırasında da ağırbaşlı ve mutedil tavırlarıyla sükûneti sağlayan, arabulucu kimlikleriyle öne çıktıkları söylenebilir.

II-Şeyh Erzurumî Zaviyesi

Yaklaşık 13. asrın ikinci yarısı ile 14. asrın başlarında yaşadığı düşünülen Şeyh Erzurumî'nin sağlığında bir zaviyesinin varlığı ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. 1295-1312 ya da 1312-1320 tarihleri arasında gerçekleşmesi muhtemel Ulu Arif Çelebi-Şeyh Erzurumî karşılaşmasının bir yol kavşağında meydana gelmesi, bu tarihlerde henüz bir zaviyeden söz edilemeyeceğinin işareti olarak değerlendirilebilir. 1381-1398 tarihleri arasında yaşanan Kadı Burhaneddin döneminde sadece türbeden bahsedilmesi de, bu tarihlerde Şeyh Erzurumî adına bir zaviyenin mevcut bulunmadığını gösterebilir.

Zaviye ile ilgili bilinen en eski kayıt 1454 tarihli 2 numaralı Sivas tahrir defterinde geçmektedir. İlgili kayıtta 1 nefer şeyh kaydı bulunmaktadır. Bu tarihte Şeyh Erzurumî zaviyesinin şeyhi Şeyh Emir Fakih'tir (BOA. TD 2: 479, bk. Anak, 2011: 69; Sönmez Yılmaz, 2011: 119). 1485 tarihli 19 numaralı Sivas tahrir defterinde zaviye şeyhliği Derviş Ali'nin tasarrufunda (Zaviye-i Şeyh Erzurum, Meşihat der-tasarruf-ı Derviş Ali, Çiftlik, Çift) gözükmektedir (BOA. TD 19, bk. Demirtaş, 2011: 64, 126; Sönmez Yılmaz, 2011: 121). 1530 tarihli muhasebe defterinde de "Evkâf-ı der nefs-i Sivas" başlığı altında "Zaviye-i Şeyh Erzûn (Şeyh Erzurum) Çiftlik C (Çift)" kaydı mevcuttur (*387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)*, 1997: 496). Serpil Sönmez Yılmaz'ın çalışmasında; Şeyh Erzurumî zaviyesinin 1454, 1485, 1519, 1553 ve 1572 tarihli tahrir defterleri ile 1572 tarihli Rûm vilayeti evkaf defterinde mevcut bulunduğu, 1572'de zaviyedar olarak Şeyh Hasan'ın görev yaptığı, belirtilmiştir (Sönmez Yılmaz, 2011: 128, 151).

Bu bilgilerden hareketle Şeyh Erzurumî zaviyesinin Kadı Burhaneddin dönemi sonu (1398) ile 1454 tahriri arasında kurulmuş olduğu söylenebilir. 1398'de Kadı Burhaneddin, Akkoyunlu Karayülük Osman ile girdiği mücadelede vefat etmiş, olay üzerine şehir halkının Osmanlıları tercih etmesi sebebiyle Sivas Osmanlı hâkimiyetine girmiş ancak hemen ardından 1400 yılında Timur felaketi yaşanmıştır. Timur'un tahrip ettiği şehir, bir süre büyük bir ihtimalle Kadı Burhaneddin'in damadı olan Mezid Bey'in (Bu konuda bk. Yüksel, 2017: 27-142) hâkimiyetinde kalmış ve nihayet H.810/M.1407-1408 tarihinde tekrar Osmanlıların eline geçmiştir (Demirel, 2009: 278-282). Kuvvetle muhtemeldir ki, zaviye, bu dönemde yani 1408-1454 arasındaki bir tarihte vücut bulmuştur. Geleneğe uygun olarak yine bu dönemde Sivas ileri gelenlerinden birisi, Şeyh Erzurumî adına bir zaviye inşa ettirmiş olmalıdır. Bahis konusu zaviyenin, Şeyh Erzurumî türbesi yakınlarında inşa edilmiş olması muhtemeldir.

Zaviye vakfıyla ilgili H.14 Şevval 1111 / M.4 Nisan 1700 tarihli bir arzuhal kaydı üzerinde yapılan işlemlere göre H.2 Muharrem 1099 / M.8 Kasım 1687 tarihinde, Seyyid Mehmed'in Şeyh Erzurum zaviyesi vakfının mütevelli ve zaviyedarı olduğu (El-Mufassal-ı Defter-i Hazine Vakf-ı zaviye-i Şeyh Erzurum der Sivas Seyyid Mehmed mütevelli ve zaviyedar … fî 2 M sene 99) anlaşılıyor. Bu belgede, sâdât-ı kiramdan olduğu belirtilen Seyyid Mehmed'in, Nisan 1700'lere kadar görevini devam ettirdiği, bu tarihte oğlu Seyyid Mustafa lehine görevlerinden feragat ettiği, kaydedilmiştir. H.14 Rebiülevvel 1112 / M.29 Ağustos 1700 tarihinde defterde kaydının görülmesi üzerine H.15 Rebiülevvel 1112 / M.30 Ağustos 1700 tarihinde söz konusu devir işlemi gerçekleşmiş olmalıdır.[16]

1742-1774 tarihleri arasını kapsayan ahkâm defterlerine dayanılarak yapılan bir çalışmada, Sivas'ta bulunan Sahibiye Medresesi vakfının gelirlerine Şeyh Erzurum Zaviyesi vakfı mütevellisinin sahip olmak istemiş olduğu tespiti yapılmıştır.[17]

Sivas'la ilgili bir başka çalışmada; Sivas valisi ve kadısına gönderilen 1749 tarihli bir hükümde, Şeyh Erzurum zaviyesi ile ilgili bir alacak verecek meselesinin kayda geçirildiği, 1760 tarihli başka bir hükümde ise zaviyenin mütevelliliğine Abdülaziz'in görevlendirildiği belirtilmektedir.[18]

Yukarıda adı geçen Abdülaziz'in 29 Ağustos 1792 tarihine kadar görevde kaldığı anlaşılmaktadır. H.11 Muharrem 1207 / M.29 Ağustos 1792 tarihli bir berat kaydına göre 29 Ağustos 1792'de Şeyh Erzurum zaviyesi vakfının zaviyedar ve mütevellisi olan Abdülaziz Halife, oğlu Ali Halife lehine ilgili görevlerinden feragat edip çekilmiştir. Bahis konusu berat, Sivas nâibi Mevlânâ Es-Seyyid Ahmed'in arzı gereğince gerçekleşmiştir.[19]

Sivas Kale-i Atik mahallesi temettuat defterine göre bu mahallede 33 numaralı hanede yaşadığı anlaşılan mahalle imamı Hüseyin Efendi ile ilgili kayıtta geçen; "Şeyh Erzurum kaddese sırruhu'l-azizin tevliyet ve zaviyedarlığa meşrut hasılat-ı senevisi guruş: 250" ifadelerinden, Kale-i Atik mahallesi imamı Hüseyin Efendi'nin bu tarihlerde (1844-1845) Şeyh Erzurumî zaviyesi vakfının zaviyedar ve mütevellisi olduğu sonucu çıkarılabilir (Zabun, 2013: 260).

Zilhicce 1323/27 Ocak-24 Şubat 1906 tarihli bir berat sureti kaydında ise 1906 yılının ilk aylarında Şeyh Erzurumî zaviyesi vakfında, zaviyedar ve mütevelli olarak, vâkıfın evlâdından Mehmed Kâmil, Seyyid İzzeddin ve Seyyid Mahmud görev yapmakta iken Mehmed Kâmil, Akşehir kasabasında memuren görevli (dolayısıyla târik-i hizmet) olduğundan, Seyyid İzzeddin çocuksuz olarak (bilâ veled) ve Seyyid Mahmud

16 BOA, İE.EV.00036-04187-001-001, belgenin aslı ve çeviri metni ekler kısmında verilmiştir (bk. Ekler Belge: 3, Belge: 4).

17 Konuyla ilgili belge (BOA, SAD 4, 130/1) ve değerlendirilmesi ile ilgili olarak bk. Çelik (2020: 198).

18 Konuyla ilgili belge (SAD 7, 203/2; SAD 4, 130/1) ve değerlendirmeler için bk. Kartal (2019: 122).

19 BOA, C.EV-00262-13397-001-001, beratın aslı ve çeviri metni ekler kısmında verilmiştir (bk. Ekler Belge: 1, Belge: 2).

ise geride oğlu Şeyh Ahmed'i bırakarak vefat ettiklerinden, ilgili görevlerin Şeyh Ahmed'e tevcihi meselesi kayda geçirilmiştir. Söz konusu beratta; Şeyh Erzurumî vakfının vakfiyesi olmamakla birlikte mütevellilik ve zaviyedarlık görevlerinin eskiden beri (mine'l-kadim) teamülen vâkıfın evlâdına tevcih oluna geldiği ve zaviyedarlık görevinin, hemen bütün zaviyelerin temel fonksiyonu olan gelip geçen yolculara yemek yedirmekten (it'âm-ı ta'âm) ibaret olduğu ayrıntısının verilmesi, çalışmamıza küçük de olsa bazı açılımlar getirmemize vesile teşkil etmiştir. İlgili beratta ayrıca Şeyh Ahmet'in evlâd-ı evlâd-ı vâkıfdan bulunduğu da kaydedilmiştir. Şeyh Ahmet, mütevellilik ve zaviyedarlık görevlerine, meşrûtıyet veçhiyle yani vakfiyede belirtilen şartlar çerçevesinde mutasarrıf olacak, vakıf işlerini güzel bir şekilde idare edecek, her sene gerekli muhasebesini kadı marifetiyle görecek, zaviyede âyende vü revendeye (gelip geçen yolculara) yemek yedirecek ve nihayet işini terk etmeyecek ya da işinde herhangi bir eksiklikte bulunmayacaktı.[20]

III-Şeyh Erzurumî Zaviyesi Vakfı

Şeyh Erzurumî adına kayıtlara geçen ilk iki müessese sırasıyla türbe ve zaviyedir. Zaviyelerin, temel fonksiyonları olan gelip geçen yolcuları misafir edip yemek yedirmek ve diğer dinî, sosyal ve iktisadî hizmetlerini gerçekleştirebilmeleri için kesinlikle bir vakıf desteğine ihtiyaçları vardı. Bu bakımdan zaviyenin inşasıyla birlikte zaviyenin işleyişini sağlayacak bir vakfın da tesis edilmiş olması gerekir. Nitekim Şeyh Erzurumî zaviyesine Sivas şehir merkezinde dört hane ev ile on kıta arazinin gelirinin vakfedildiğine dair bilgiler bulunmaktadır (Bayram, 2012: 56).

Ancak yukarıda belirtildiği üzere zaviyeye yapılan vakfın vakfiyesinin mevcut bulunmadığı (ya da muhtemelen kaybolduğu) anlaşılmaktadır. Buna karşılık Şeyh Erzurumî zaviyesiyle ile ilgili sonraki vakıf kayıtlarında, zaviye ve vakıf yönetiminin vâkıfın evladına bırakıldığı görülmektedir. 1906 tarihli berat kaydında geçen "vakf-ı mezkûrun vakfiyesi yok ise de mezkûr tevliyetle zâviyedarlık ciheti mine'l-kadim teâmülen evlâd-ı vâkıfa tevcih oluna geldiği" ifadeleri bunu açıkça göstermektedir. Bu durumda vâkıfın kimliği merak konusu olmaktadır. Bu tür zaviye vakıflarında genellikle zaviye ve vakfın yönetimi kurucu şeyhin ailesine bırakılmaktadır.[21] Ancak Şeyh Erzurumî zaviyesini malî bakımdan destekleyen vâkıfın kim olduğu ve kurduğu vakfın yönetimini kime bıraktığı konusunda henüz net bir bilgi bulunmamaktadır. Buna bağlı olarak ilgili berat kaydında geçen "evlâd-ı vâkıf" ifadesiyle kimlerin kastedildiği tam olarak anlaşılamamaktadır.[22]

Yukarıda ifade edildiği üzere 1454'te Şeyh Erzurumî zaviyesi ile ilgili sadece 1 nefer şeyh kaydı bulunmaktadır. 1485 tarihli tahrir ve 1530 tarihli muhasebe kayıtlarında ise zaviye ile alakalı "çiftlik"[23] ve "çift"[24] ifadeleri yer almaktadır. Bu iki terimin, iki öküzle sürülebilen ziraat alanını (60-150 dönüm arasında bir arazi) belirtmek için kullanıldığı ve 15.-16. asırlarda bazı nüfuzlu kimselere mülk tımarların çiftlik adıyla verildiği bilinmektedir.[25] Bu itibarla Şeyh Erzurumî zaviyesine muhtemelen 1485 tarihi öncesinde bir çiftlik yer tahsis edilmiş olduğu ve bu durumun 1530'lu tarihlerde de devam ettiği söylenebilir. Aynı

20 Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, *1 Nolu Vakfiye Defteri*, CIMG3353, (bk. Ekler Belge: 5, Belge: 6).

21 Misal olarak yine Sivas'ta bulunan Ali Baba zaviyesinde zaviye ve vakıf yönetimi 1546 tarihli Rüstem Paşa vakfiyesinden anlaşıldığına göre kurucu şeyh Ali Baba ve evlâdına bırakılmıştır (Savaş, 1992: 78-92, 137-141).

22 Ahî Muhammed Divâne'nin; Şeyh Erzurumî'nin Rum abdallarından olduğunu ve yıllardır mezbelelerde, külhanlarda yaşadığını belirtmesinden (Ahmet Eflâkî, 1989: 261-261) hareketle, Şeyhi Erzurumî'nin bekâr yaşayan yani bir ailesi olmayan ve dolayısıyla çocukları bulunmayan bir derviş olduğu ve bahis konusu olay sonucunda vefat ettiği düşünülürse, berat kaydında sözü geçen "evlâd-ı vâkıf" ifadesinden Şeyh Erzurumî'nin anlaşılamayacağı söylenebilir.

23 Çiftlik hakkında genel bilgi için bk. İnalcık (1993: 313-314).

24 Çift terimi hakkında genel bilgi için bk. Emecen, 1993: 309-310).

25 1540'ta Erzincan'daki boş arazilerin tımarlar arasında taksim edilmesi ve birer şeyh idaresinde bulunan her bir zâviyeye sadece bir çiftlik yer tayin edilmesiyle ilgili olarak bk. İnalcık (1993: 314).

şekilde yukarıda zikri geçen 8 Kasım 1687 tarihli arzuhal kaydından hareketle zaviyeye tahsis edilen bu arazinin, 1530-1687 arasındaki bir tarihte vakfa dönüştürülmüş olduğu kabul edilebilir. Çünkü 8 Kasım 1687 tarihli arzuhal kaydında ilk kez zaviyedar yanında mütevelli ifadesi de yer almaya başlamıştır.

1687'lere kadar sadece zaviye, zaviye şeyhi ve çiftlik-çift ifadelerinin kayda geçmesinden hareketle bu tarihe kadar Şeyh Erzurumî zaviyesinin, kendisine tahsis edilen bir çiftlik arazinin geliri ile zaviye şeyhi tarafından idare edildiği düşünülmektedir. 1530-1687 arasındaki bir tarihte çiftlik olarak ifade edilen arazinin vakfa dönüştürülmesiyle zaviye şeyhi/zaviyedar olan vâkıfın evlâdı aynı zamanda vakıf yöneticiliğini yani tevliyet vazifesini de ifa etmeye başlamış görünmektedir. Zaviyeye vakfedildiği belirtilen 10 kıt'a arazinin, türbe ve zaviyenin bulunduğu sahadaki araziyi, 4 hane evin ise zamanla bu arazi üzerinde zaviye, türbe ve vakıf görevlileri için inşa edilen mekânlar olduğu kabul edilebilir. İlgili evlerden bir kısmının kiraya verilip, kira gelirinin zaviyeye tahsis edilmiş olduğu da düşünülebilir.

13 Mart 1849-12 Mart 1850 tarihleri arasındaki gelir ve masrafları ihtiva eden Şeyh Erzurum vakfına ait bir muhasebe defterinden hareketle zaviye vakfının malî durumu hakkında bir fikir sahibi olmak mümkün gözükmektedir. Buna göre bu tarihte Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'ne bağlanmış bulunan evkaftan Sivas'ta medfun Şeyh Erzurum vakfının padişah beratı ile mütevellisi olan Hüseyin Halife'nin vekili Mehmet Emin, kadı naibi Sahaflar Şeyhi zâde-zâdesi Es-Seyyid Ahmed Latif ve görevli memur tarafından vakfın bahsi geçen dönemdeki muhasebesi görüşülmüştür.

İlgili kayda göre zaviyenin bir yıllık öşür geliri; 41 İstanbul kilesi hınta/buğday karşılığı 328 kuruş + 80 İstanbul kilesi şair/arpa karşılığı 320 kuruş + 4 İstanbul kilesi fiğ karşılığı 32 kuruş + 7 İstanbul kilesi bakla karşılığı 35 kuruş + hezirat[26] karşılığı 182 kuruş =897 kuruş olarak hesaplanmıştır. Zaviyenin giderleri ise helva pişirilmesi için 75 kuruş + vakfa ait kuyunun[27] temizlenmesi ve tamiri için 112 kuruş + zaviyenin aydınlatılmasında kullanılan balmumu için 30 kuruş + muhasebeyi gerçekleştiren görevlilerin maaşları için 136 kuruş + muhasebe harcı için 34 kuruş olmak üzere 387 kuruş olarak hesaplanmış, aradaki fark olan 510 kuruş vakıf fazlasının ise mütevelliye ait olduğu kayıt altına alınmıştır.[28] Bir başka belgede, 13 Eylül-12 Aralık 1869 aralığını kapsayan üç aylık dönemde Şeyh Erzurum zaviyesi vakfından 114 kuruş varidat kaydedildiği anlaşılmaktadır.[29] Muhasebe kaydında bahsi geçen hububat ve hezirat (bağ-bahçe-bostan) gelirinin zaviyeye tahsis edilen çiftlikten/araziden elde edilmiş olduğunu kabul etmek durumundayız. Çünkü şimdilik zaviyeye ait başka bir vakıf kaydı bulunmamaktadır.

Muhtemelen zaviyeye tahsis edilen 60-150 dönüm bir arazi üzerinde, önce bir türbe ve türbe yakınlarına evler inşa edilmiş, arazinin kalan kısımlarında ise bahsi geçen hububat ve bostan ekimi yapılmış olmalıdır.

IV-Şeyh Erzurumî Türbesi

1295-1312 ya da 1312-1320 tarihleri arasında gerçekleşmesi muhtemel Ulu Arif Çelebi-Şeyh Erzurumî karşılaşması esnasında Şeyh Erzurumî'nin vefat etmiş olması ve Kadı Burhaneddin döneminde (1381-1398) Şeyh Erzurumî türbesinden bahsedilmesi sebebiyle bahsi geçen tarihler arasında söz konusu

---

26 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde (Cilt: VII, Ankara 1974, s.2356) hezir, eskiden bostan ürünlerinden alınan onda bir vergi ve bağ ve bahçe önü anlamlarında verilmiştir; bu bakımdan bu kelimenin çoğulu olan hezirat, konumuz itibariyle bahçe-bostan ürünlerinden elde edilen gelir ya da bu gelir karşılığında ödenen vergi anlamında kullanılmış olmalıdır.

27 Bahis konusu kuyunun, günümüzde kapanmış olduğu bilgisi bulunmaktadır, bkz. http://www.sivasbulteni.com/sivasin-manevi-buyukleri-1847h.htm (E.T. 10.01.2020).

28 BOA-EV.d-13672-00002, belgenin aslı ve çeviri metni için bk. Ekler Belge: 7, Belge: 8.

29 "Seksen beş senesi Eylülü ibtidâsından sene-i merkûme Teşrin-i sânî nihayetine kadar üç mah zarfında vuku'bulan vâridât: Vâridât-ı 'an-evkâf-ı Sivas: … 'An-vakf-ı Şeyh Erzurum: Rüsûmât: 114 kuruş …", bk. BOA, EV.d-21312-00003-4.

türbenin yapılmış olduğu düşünülmektedir. Türbenin tam olarak ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı, türbe kitabesi okunamadığından bilinemese de, vefatından bir süre sonra kendi taraftarları ya da Sivas ileri gelenlerinden birisi, günümüze kadar ulaşabilen türbeyi inşa ettirmiş olmalıdır.

Bugünkü Yenişehir Mahallesi yakınındaki bahçeler arasında metruk bir mezarlık içerisinde bulunan türbenin, defineciler tarafından büyük tahribata uğratıldığı, 12.03.1983 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tescil edildiği, 1998-1999 tarihlerinde Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce restore edildiği anlaşılmaktadır.[30] Sivas halk inanışında, gözü şaşı çocukların Şeyh Erzurumî türbesinde şifa bulduğuna inanılması, türbenin toplum hayatına yansıyan bir yönü olarak değerlendirilebilir (Kaya, 2017: 3).

Türbede bulunan ve 10 Ağustos 1952 tarihinde yıpranmış bir şekilde Müzeye getirilen bir mezar kitabesi, Şeyh Erzurumî evlâdından ya da zaviyeyi inşa ettirip vakıfla destekleyen vâkıfın evlâdından birisine ait olabilir. Bahis konusu kitabe, H. Şevval 895/Ağustos 1490'da vefat etmiş olan Ali ibni Çerak ibni el-Hac Mehmed'e aittir (Gürlevik, 2008: 23)[31] Kitabede adı geçen Ali'nin, 1485 tarihli 19 numaralı Sivas tahrir defterinde zaviye şeyhi olarak gözüken Derviş Ali ile aynı kişi olma ihtimali dikkate alınabilir.

1572 tahririnde ilk defa kaydedilen mahallelerden birisi olan Cedid mahallesinin Şeyh Erzurum Zâviyesi yakınında kurulduğunun belirtilmesi (Mahalle-i Cedid der-kurb-ı Zâviye-i Şeyh Erzurum), türbe ve zaviyenin yeni bir mahallenin oluşumunda etkin olduğunu göstermektedir (Sönmez Yılmaz, 2011: 57). Ömer Demirel'in tespitlerine göre; şehrin güneyinde, sur dışında yer alan Şeyh Erzurumî zaviyesi, 1454-1455 tahririnde çiftlik olarak kaydedilmiş, 1574 mufassal tahrir defterinde "Mahalle-i Cedid der kurb-ı Zâviye-i Şeyh Erzurum" adıyla 9 hanelik yeni bir mahallenin oluşmasına vesile olmuş, 1835'te ise bahis konusu evlerin bütünüyle ortadan kalktığı ve yalnız zeminlerin kaldığı anlaşılmıştır (Demirel, 2000: 58, 66). 1987'lerden itibaren yine Şeyh Erzurumî türbesi yakınlarında kurulan mahalleye Yenişehir mahallesi ismi verilmesi ise ilginç bir tevafuk olarak zikredilebilir.

Sonuç

1295-1320 tarihleri arasında gerçekleştiği kabul edilen Ulu Arif Çelebi-Şeyh Erzurumî karşılaşması ve bu karşılaşmadan kısa bir süre sonra Şeyh Erzurumî'nin vefat etmesi sebebiyle kendisinin 13. asırda yaşadığı ve büyük bir ihtimalle bu asrın sonlarında ya da 14. asrın ilk yıllarında vefat etmiş olduğu söylenebilir.

Kadı Burhaneddin döneminde (1381-1398) Şeyh Erzurumî türbesinden bahsedilmesi ise vefatından bir süre sonra adına bir türbe inşa edildiğini göstermektedir. Türbe inşasının, Ulu Arif Çelebi'nin sebep olduğu toplumsal karmaşanın sükûnet bulmasından sonra gerçekleşmiş olduğu kabul edilebilir.

1398 öncesinde sadece türbeden bahsedilmesi ve 1454 tarihli tahrirde zaviye ve zaviye şeyhi kaydının geçmesi dikkate alındığında, bu tarihler arasında türbeye ilave olarak bir zaviye inşa edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Buna göre 1485 ve 1530 tarihli tahrirlerde geçen çiftlik/çift ifadelerinden hareketle bu tarihler arasındaki bir tarihte zaviyeye 60-150 dönüm arası bir arazinin tahsis edildiği ve daha sonra bu arazinin vakfa dönüştürüldüğü söylenebilir.

---

30 Bu konuda bk. Pürlü (2013, 24); Gürlevik (2008: 23); türbe hakkında geniş bilgi için bk. Acun (1988:188); http://www.sivaskulturenvanteri.com/seyh-erzurumi-turbesi/ (E.T. 10.01.2020).

31 İlgili tezde 10 Ağustos 1952'de Şeyh Erzurumî Kümbeti Mezarlığı'ndan müzeye getirilen kitabenin ön yüzünde; hâzâ kabru'l-merhûm Ali ibni Çerak ibni el-Hac Mehmed teveffâ fî sehr-i Sevval sene hamse ve tis'în ve semâne mie(h.Sevval 895-m.Ağustos 1490) ifadelerinin yer aldığı, arka yüzünün ise okunamadığı belirtilmektedir (Gürlevik, 2008: 129).

Türbe ve zaviyenin de içinde bulunduğu bu arazi üzerine, önce zaviye görevlilerinin iskânı için, daha sonra da kira gelirleri zaviyeye tahsis edilmek maksadıyla binalar inşa edilmiş olmalıdır. Zamanla zaviyeye komşu bir mahallenin teşekkülüne sebebiyet verecek kadar evin, söz konusu arazi üzerinde ya da yakınlarında bina edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. "Mahalle-i Cedid der kurb-ı Zâviye-i Şeyh Erzurum" ifadesiyle 9 hanelik mahallenin kayda geçmesi, bu gelişmeyi gösterir mahiyette değerlendirilmektedir. Cedid isimli bu mahallenin teşekkülü, 16. asrın sonları ile bilhassa 17. asırda yaşanan Celalî ve Suhte isyanlarının etkisiyle çevre köylerden Sivas merkeze yapılan göçlerle ilgili de olabilir. Söz konusu mahallenin ilk kez 1572 tarihli tahrirde kayda geçmesi, bu ihtimali akla getirmektedir. Bununla beraber zaviyelerin, bilhassa sundukları sosyal hizmetler sebebiyle zamanla birer çekim merkezlerine dönüştükleri ve böylece yeni yerleşim birimlerinin teşekkül etmesine vesile teşkil ettikleri de, bilinen bir gerçektir. Muhtelif sosyal ve iktisadî sebeplerin, bütün insanlık tarihi boyunca benzer nüfus hareketliliklerine sebep olduğu da ayrıca belirtilmelidir.

Şeyh Erzurumî-Ulu Arif Çelebi ilişkisi, Mevlevîliğin Sivas'ta geç yayılması, Şeyh Erzurumî'nin Rûm Abdallarından olması, bütün Anadolu'da olduğu gibi Sivas'ta da Türk toplumunun bel kemiğini teşkil eden esnaf kesimlerinin dinî-iktisadî-tasavvufî bir renkle çok kuvvetli bir şekilde ahîlik adı altında temsil edilmesi ve Sivas bölgesinin, 1240'lı yıllarda yaşanan Babaîler hareketinin önemli merkezlerinden birisi olmasının, konumuz itibariyle birlikte ele alınıp değerlendirilmesi gereken hususlar olduğunu düşünüyoruz. Bu tür gelişmeler ve yaşanan tarihî tecrübeler, Sivas'ta bir hoşgörü ikliminin oluşmasına vesile teşkil etmiş görünmektedir.

16. asırda yaşanan Osmanlı-Safevî mücadelesinde de Osmanlının Safevîlere karşı doğu kalesi konumuyla öne çıkan Sivas'ta, ünlü Halvetî şeyhi Şemseddin Sivasî ve büyük bir ihtimalle bir Kalenderî şeyhi olan ve bu mücadelede Osmanlı tarafında yer alan Ali Baba, yüzyılların tecrübesiyle tekâmül bulan hoşgörü ikliminin çok değerli temsilcileri olarak tarihteki mümtaz yerlerini almışlardır. 20. asırda yaşanan birçok tahrik ve kumpaslara rağmen bu iklimin huzurunun yaşanmaya devam ediyor oluşu, Sivas'ın bir kültür şehri olma ağırlığını her zaman ve her yerde hissettirmeye devam ettiğini göstermektedir.

Kaynaklar

1- Arşiv Kaynakları

a) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA-İE.EV.00036-04187-001-001.

BOA-C.EV-00262-13397-001-001.

BOA-EV.d.13672-00002.

BOA-EV.d.21312-00003-4.

b) Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi,

1 Nolu Vakfiye Defteri, CIMG3353.

2- Araştırma ve İnceleme Eserler

387 *Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)*, II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 36 Defter-i Hâkânî Dizisi: III, Ankara 1997.

Acun, Hakkı (1988). "Sivas ve Çevresi Tarihî Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri". *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XX, 183 – 220.

Ahmet Eflâkî (1989). Âriflerin *Menkıbeleri II*. Çeviren: Tahsin Yazıcı. İstanbul: MEB Yayını.

Ahmet Eflâkî (1973). Âriflerin *Menkıbeleri (Manakib al-*Ârifin*) II*. Çeviren: Prof. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Hürriyet Gazetesi Yayını.

Anak, Aytaç (2011). *2 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Âşıkpaşaoğlu Tarihi, (1985). Hazırlayan: A. Nihal Atsız, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

Azamat, Nihat (1995). "Evhadüddîn-i Kirmânî". *DİA*, C. 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 518-520.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî (1990). *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*. Çeviren: Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Babinger, Franz- Köprülü, Fuad (1996). *Anadolu'da İslâmiyet*. çeviren: Ragıb Hulusi, yayına hazırlayan: Mehmet Kanar. İstanbul: İnsan Yayınları.

Bayram, Mikâil (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*. Konya.

Bayram, Özhan (2012). *Türkiye Selçukluları Zamanında Danişmend* İ*li'nde Ahiliğin Teşkilatlanması.* T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında hazırlanmış basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, http://tasavvufkitapligi.com/i/uploads/429779tasavvuf-terimleri-ve-deyimleri-sozlugu.pdf (E.T. 22.04.2020).

Çelik, Buket (2020). *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalında Hazırlanmış basılmamış Doktora Tezi.

Değirmençay, Veyis (2009). "Sultan Veled". *DİA*, 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 521-522.

Demirel, Ömer (2009). "Sivas". *DİA*, 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 278-282.

_____ (2000). *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*. Ankara: TTK yayını.

_____ (2006) *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri –Makaleler-*. Sivas, 147-148.

Demirtaş, İnan (2011). *19 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Doğrul, Ömer Rıza (tarihsiz). İslâm Tarihinde İlk Melâmet, İnkılâp Kitabevi İstanbul.

Emecen, Feridun (1993). "Çift Resmi". *DİA*, 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 309-310.

Erdem, İlhan (2003). "Anadolu'da Osmanlı-Akkoyunlu Mücadelesi ve Sivas". *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu Bildirileri 15-17 Mayıs 2003*. Sivas. 1-6.

Gökbel, Ahmet (2004). İnanç Tarihi Açısından Sivas. İstanbul.

Gölpınarlı, Abdulbaki (1983). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul.

Gürlevik, Sebiha (2008). *Sivas Mezar Kitabeleri Üzerine Bir İnceleme*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında hazırlanmış basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

İnalcık, Halil (1993). "Çiftlik". *DİA*, 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 313-314.

Kara, Mustafa (1987). "Melâmetiye". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 43, Prof. Dr. S. F. Ülgener›e Armağan. İstanbul. 561-598.

Kartal, Kazım (2019). *Sivas Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1740-1780)*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında hazırlanmış basılmamış Doktora Tezi.

Kaya, Doğan (2017). "Sivas Ziyaret Yerlerinde Halk Hekimliğine Bağlı Tedavi Usulleri". 18-21 Ekim 2017 tarihlerinde Sivas'ta yapılan "*Sivas Darüşşifası'nın 800. Yılı Anısına XIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi*"nde sunulan bildiri.

Kılıç, M. Erol (1999). "İbnü'I-Arabi, Muhyiddin". *DİA*, 20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 493-516.

Lewis, Franklin D. (2009). "Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî". çeviren: Osman Nuri Küçük. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, Sayı: 16. 159-176.

Ocak, Ahmet Yaşar (2011). *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı*. İstanbul.

Okuyan, Mehmet (2006). "Necmeddîn-i Dâye". *DİA*, 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 496-497.

Öngören, Reşat (2007). "Osmanlılar b: Tasavvuf ve Tarikatlar". *DİA*, 33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 541-548.

Pürlü, Kadir (2013). *Sivas'ta Kültür Ve Turizmi Geliştirme Strateji Planı***.** Sivas.

Savaş, Saim (1992). *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*. İstanbul.

Sönmez Yılmaz, Serpil (2011). *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*. İstanbul.

Şams Al-Dîn Ahmad Al-Aflâkî Al-Âriffî (1980). *Manâkib Al*-Ârifîn. II. Yayınlayan: Tahsin Yazıcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Turan, Osman (1980). "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri". *Selçuklular ve İslâmiyet*. İstanbul. 197-215.

_____ (1978). Türk *Cihân* Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi. II. İstanbul.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1974). VII. Ankara: Türk Dil Kurumu yayını.

Uludağ, Süleyman (1995). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul Marifet Yayınları.

Yazıcı, Tahsin (1991). "Ârif Çelebi". *DİA*, 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 363-364.

Yüksel, Hasan (2003). "Osmanlı-Safevi Mücadelesi'nde Sivas", *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu Bildirileri 15-17 Mayıs 2003*. Sivas. 147-156.

_____ (2007). "Sivas ve Havalisinde Vefâîler: 1240'ta Cereyan Eden Babai Ayaklanmasına Ait Bazı Bilgiler". *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, I. Sivas. 69-83.

_____ (2017). "Kadı Burhaneddin'in Damadı Mezid Bey". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1/Sayı 1: 127-142.

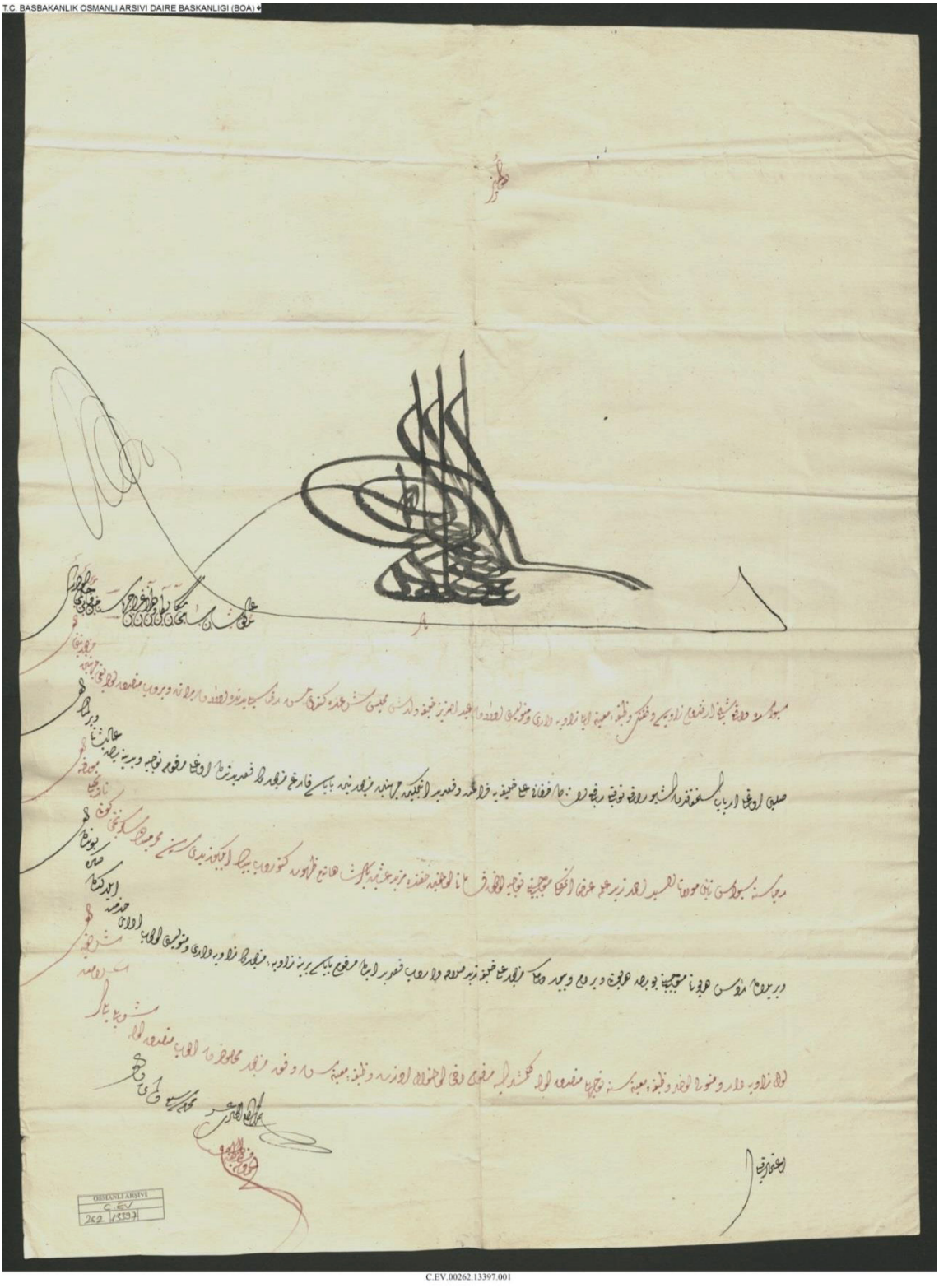
Zabun, Sezgin (2013). *Sivas Temettuat Defterleri 1844-1845*. Cilt: 3. Sivas: Buruciye yayınları.

http://www.sivasbulteni.com/sivasin-manevi-buyukleri-1847h.htm (E.T. 10.01.2020).

http://www.sivaskulturenvanteri.com/seyh-erzurumi-turbesi (E.T. 10.01.2020).

Ekler:

Belge 1: *BOA-C.EV-00262-13397-001-001*

Belge 2: *BOA-C.EV.00262-13397-001-001-Çeviri Metin*:

Hüve'l-Mu'în

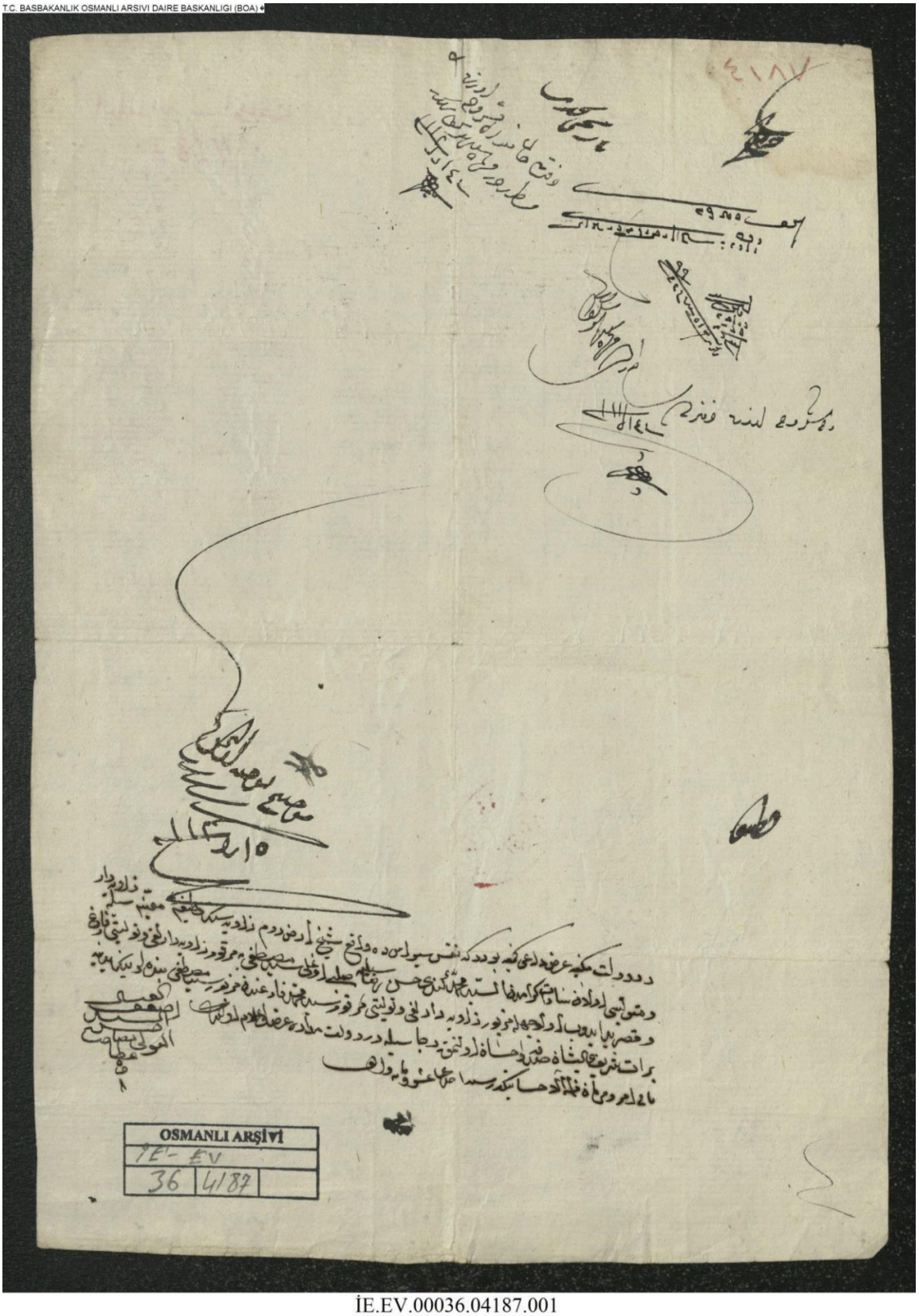
Tuğra: Selim Han bin Mustafa el-muzaffer dâimâ

Nişân-ı şerîf-i 'âlîşân-ı sâmî mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihan sitân-ı hâkânî hükmi oldur ki,

Sivas'da vâki' Şeyh-i Erzurum zâviyesi vakfının vazife-i mu'ayyene ile zâviyedârı ve mütevellisi olan 'Abdülaziz Halife veledeş meclis-i şer'de kendi hüsn-i rızâsıyla yedinde olan berâtın virüb mutasarrıf olduğu ciheteyn-i mezbûreteyni sulbî oğlu erbâb-ı istihkakdan işbu râfi'-i tevkî'-i refî'i'ş-şân-ı hâkânî 'Ali Halife'ye ferâgat ve kasr-ı yed itmeğin ciheteyn-i mezbûreteyn babası fâriğ-i mezbûrun kasr-ı yedinden oğlu merkûma tevcih ve yedine berât-ı 'âlîşânım virilmek recâsına Sivas nâibi Mevlânâ Es-Seyyid Ahmed zîde 'ılmuhû 'arz itmekle mûcebince tevcih olunmak fermânım olmağın hakkında mezîd-i 'inâyet-i pâdişâhânem zuhûra getürüb Bin iki yüz yedi senesi Muharreminin sekizinci günü tarihiyle müverrah virilen rü'ûs-ı hümâyûnum mûcebince bu berât-ı hümâyûnu virdim ve buyurdum ki, mezbûr 'Ali Halife zîde salâhu varub kasr-ı yed iden merkûm babası yerine zâviye-i mezbûrun zâviyedârı ve mütevellisi olub edâ-yı hizmet eyledikden sonra bundan evvel zâviyedâr ve mütevelli olanlar vazife-i mu'ayyenesine ne vechle mutasarrıf ola-gelmişler ise merkûm dahî ol minvâl üzere vazife-i mu'ayyenesin vakf-ı mezbûr mahsûlünden alub mutasarrıf ola. Şöyle bileler 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar.

Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâdî-i 'aşer Muharrem sene seb'a ve mi'eteyn ve elf / 11 Muharrem 1207 / 29 Ağustos 1792.

Belge 3: *BOA-İE.EV-00036-04187-001-001*

İE.EV.00036.04187.001

Belge 4: *BOA-İE.EV-00036-04187-001-001-Çeviri Metin*

Hüve

Der-i devlet mekîne 'arz-ı dâî kemîne budur ki, nefs-i Sivas'da vâki' Şeyh-i Erzurum zâviyesinin vazife-i mu'ayyenesiyle zâviyedâr ve mütevellisi olan sâdât-ı kirâmdan Es-Seyyid Mehmed kendi hüsn-i rızâsıyla sulbî oğlu Seyyid Mustafa'ya merkûm zâviyedârlığı ve tevliyeti fâriğ ve kasr-ı yed idüb ol vechle mezbûr zâviyedârlığı ve tevliyeti merkûm Seyyid Mehmed fâriğinden mezbûr Seyyid Mustafa bendelerinin yedine berât-ı şerîf-i 'âlîşân sadaka ve ihsan olunmak recâsıyla der-i devlet-medâra 'arz ve i'lâm olundu bâkî emr u fermân men-lehü'l-ihsânındır. Sene ehadi 'aşera ve mi'e ve elf/ 1111.

El-'abdü ez'afü Es-Seyyid Hasan el-mütevelli bi-sâhib-i 'atâ câh?

Vech-i meşrûh üzere defterde mestûrdur fermân sa'âdetlü sultânımındır. Fî 14 L 1111 / 4 Nisan 1700

El-Mufassal-ı Defter-i Hazine

Vakf-ı zâviye-i Şeyh-i Erzurum der Sivas

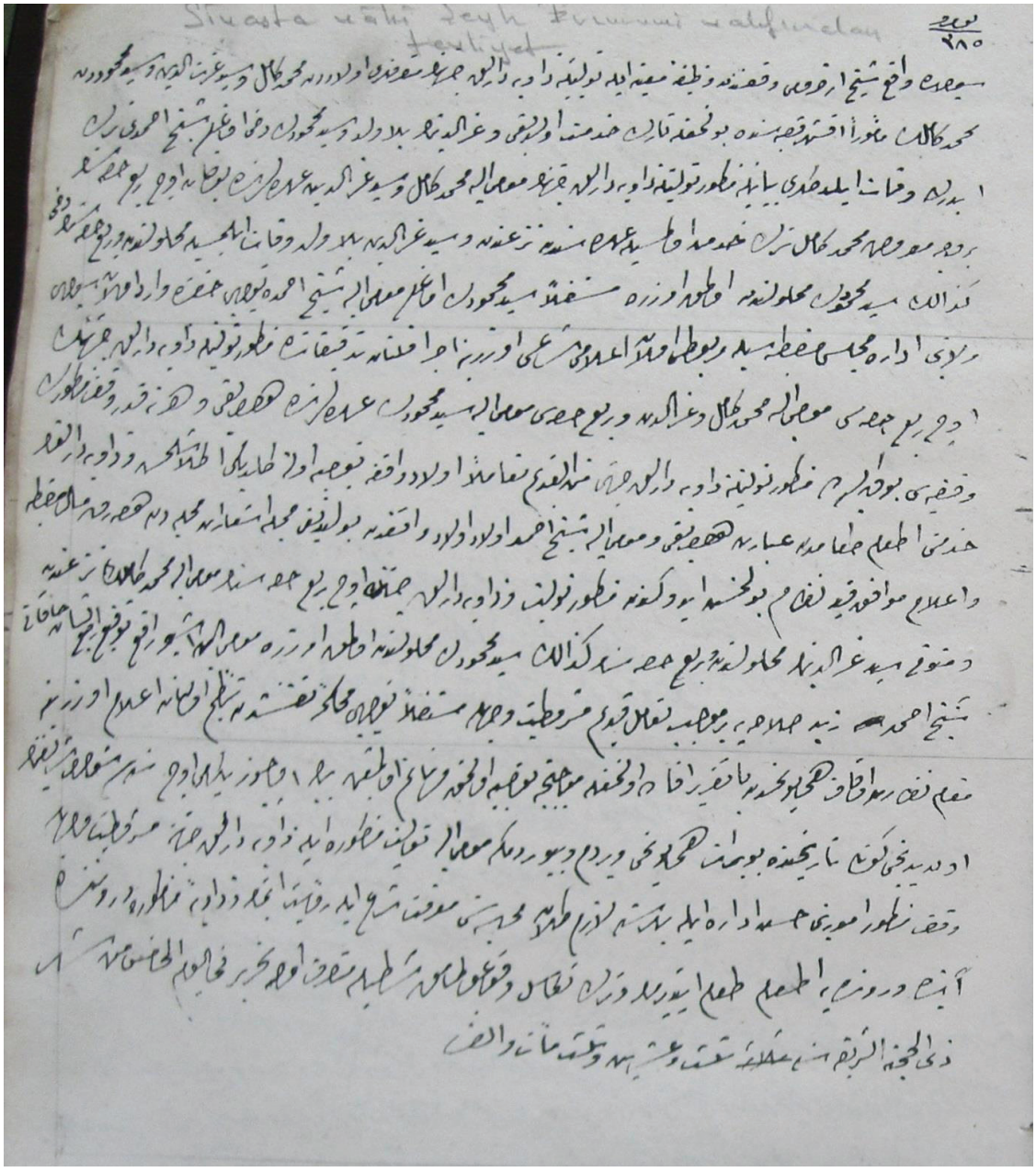
Seyyid Mehmed mütevelli ve zâviyedâr … fî 2 M sene 99 / 8 Kasım 1687

Târih-i tecdid

Defterde hâlâ minvâl-i meşrûh üzere mestûrdur fermân sa'âdetlü sultânımındır. Fî 14 RA sene 1112 / 29 Ağustos 1700

Mûcebince tevcih olunmak buyruldu. Fî 15 RA sene 112 / 30 Ağustos 1700.

Belge 5: *Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 1 Nolu Vakfiye Defteri, CIMG3353*.

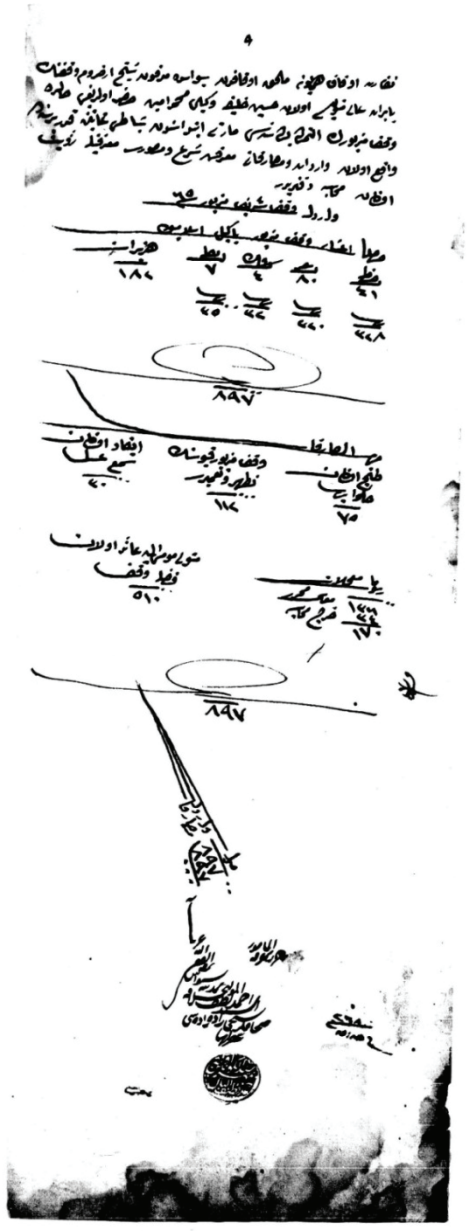

Belge 6: *Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 1 Nolu Vakfiye Defteri, CIMG3353-Çeviri Metin*.

Numro: 385

Sivas'da vâki' Şeyh Erzurumî vakfından vazife-i mu'ayyene ile tevliyetiyle zâviyedârlık cihetinin mutasarrıfları evlâddan Mehmed Kâmil ve Seyyid 'İzzeddin ve Seyyid Mahmud'dan Mehmed Kâmil me'mûren Akşehir Kasabası'nda bulunmakla târik-i hidmet olduğu ve 'İzzeddin'in bilâ veled ve Seyyid Mahmud'un dahî oğlu Şeyh Ahmed'i terk iderek vefat eyledikleri beyâniyle mezkur tevliyetle zâviyedârlık cihetinin mümâileyh Mehmed Kâmil ve Seyyid 'İzzeddin 'uhdelerinde bulunan üç rub' hissesinin ber vech-i --- Mehmed Kâmil terk-i hidmet olmasıyla 'uhdesinden nez'inden ve Seyyid 'İzzeddin bilâ veled vefat eylemesiyle mahlûlünden ve rub' hissesinden dahî kezâlik Seyyid Mahmud'un mahlûlünden olmak üzere müstakilen Seyyid Mahmud'un oğlu mümâileyh Şeyh Ahmed'e tevcihi hakkında vârid olan Sivas vilâyeti idare meclisi mazbatasıyla merbûtu olan i'lâm-ı şer'î üzerine icrâ kılınan tedkîkâtda mezkur tevliyetle zâviyedârlık cihetinin üç rub' hissesi mümâileyh Mehmed Kâmil ve 'İzzeddin ve rub' hissesi mümâileyh Seyyid Mahmud'un 'uhdelerinde olduğu ve her ne kadar vakf-ı mezkûrun vakfiyesi yok ise de mezkûr tevliyetle zâviyedârlık ciheti mine'l-kadim te'âmülen evlâd-ı vâkıfa tevcih oluna geldiği anlaşılmış ve zâviyedârlıkın hizmeti it'âm-ı ta'âmdan ibaret olduğu ve mümâileyh Şeyh Ahmed evlâd-ı evlâd-ı vâkıfdan bulunduğu mecelle iş'ârât-ı mecelleden olarak meel-i mazbata ve i'lâm muvâfık-ı kayd-ı nizâm bulunmuş idüğünden mezkûr tevliyet ve zâviyedârlık cihetin üç rub' hissesinin mümâileyh Mehmed Kamil'in nez'inden ve müteveffa Seyyid İzzeddin'in mahlûlünden ve rub' hissesinin kezâlik Seyyid Mahmud'un mahlûlünden olmak üzere mümâileyh işbu râfi'-i tevkî'-i refî'i'ş-şân-ı hâkânî Şeyh Ahmed zîde salâhûya ber-mûceb-i te'âmül-i kadîm meşrûtıyet veçhiyle müstakilen tevcîhi muhâkeme-i teftişden tanzim olunan i'lâm üzerine makâm-ı nezâret-i evkâf-ı hümâyûnumdan bâ-takrir ifade olunmağın mûcebince tevcih olunmak fermânım olmağın Bin üç yüz yirmi üç senesi Şevval-i şerîfinin On yedinci günü tarihinde bu berât-ı hümâyûnumu virdim ve buyurdum ki, mümâileyh tevliyet-i mezkûre ile zâviyedarlık cihetine meşrûtıyet vechiyle vakf-ı mezkûr umûrunu hüsn-i idare ile beher sene lâzım gelen muhasebesini ma'rifet-i şer' ile rü'yet itmek ve ve zâviye-i mezkûre derûnunda âyende ve revendeye it'âm-ı ta'âm itdirmek ve terk (ve) tekâsül vuku'bulmamak şartıyla mutasarrıf ola. Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâmis min şehr-i Zilhicceti'ş-şerife sene selâse ve 'ışrîn ve selâse-mi'e ve elf. Zilhicce 1323/27 Ocak-24 Şubat 1906.

Belge 7: *BOA-EV.d-13672-00002*.

Belge 8: *BOA-EV.d-13672-00002-Çeviri Metin*.

Hüve

Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a mülhak evkâfdan Sivas'da medfun Şeyh-i Erzurum vakfının bâ-berât-ı 'âlî mütevellisi olan Hüseyin Halife vekili Mehmed Emin hâzır olduğu halde vakf-ı mezbûrun Altmış beş senesi Martı ibtidâsından Şubatı gâyetine kadar (13 Mart 1849-12 Mart 1850) bir senede vâki' olan vâridât ve masârıfâtı ma'rifet-i şer' ve me'mûru ma'rifetiyle rü'yet olunan muhasebe defteridir.

Vâridât-ı vakf-ı şerif-i mezbûr sene: 65

Hâsılât-ı a'şar-ı vakf-ı mezbûr bâ-keyl-i İslambuli

Hınta: 41 kile behâ: 328 kuruş,

Şair: 80 kile behâ: 320 kuruş,

Fiğ: 4 kile behâ: 32 kuruş

Bakla: 7 kile behâ: 35 kuruş

Hezirat: 182 kuruş

Yekûn: 897 kuruş

Minhâ el-masârıfât:

Tabh olunan helva behâ: 75 kuruş

Vakf-ı mezbûr kuyusunun tathir ve ta'miri: 112 kuruş

Îkâd olunan şem'-i asel: 30 kuruş

Rüsûmât-ı mu'accelât: Ma'aş-ı muharrer: 136 + Harc-ı muhasebe: 34 = 170 kuruş

Mütevellî-i mümâileyhe 'âid olan fazla-i vakf: 510 kuruş

Yekûn: 897 kuruş

…

Vâridât: 897 kuruş – Masârıfât: 897 kuruş = 000 kuruş

Es-Seyyid Ahmed Latif el-müve'l-hilâfe bi-medine-i Sivas nemekahü'l-fakir ileyhi 'azze şânuhû Sahaflar şeyhi zâde zâdesi ğafera lehümâ

Mühür:

El-me'mûr …

Fî … sene: 268

Hatunsaray-Şeyh Şiblî Zaviyesi'ne Dair Yeni Bir Kaynak: Karamanoğlu I. Süleyman Bey'in Vakfiyesi*

Ayşe Değerli**

Yusuf Küçükdağ***

Öz

Hatunsaray'ın Gilisra köyünde Ebu Bekir Şiblî adına Elvan Şeyh b. Said tarafından bina edilen zaviyeyle ilgili malumat sınırlıdır ve bazı belgelerdeki atıflarla varlığından haberdar olduğumuz vakfiyenin aslı arşivlerde tespit edilememiştir. Ancak Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'nün bağış yoluyla sahaftan temin ettiği Arapça bir belgenin Müdür Bekir Şahin Bey tarafından bizlerle paylaşılmasıyla arşivlerde izine rastlayamadığımız vakfiyeye nihayet ulaşılmıştır. İlgili müdürlüğün Dijitaller Arşivi'ne 13 Mayıs 2019 geliş tarihiyle kaydedilen vakıfname, Gilisra'daki Şeyh Şiblî Zaviyesi'nin vakfının 1307 yılında Karamanoğlu I. Süleyman tarafından kurulduğunu göstermekte olup birkaç yönden kıymetine binaen bu çalışmada latinizasyonu ve Türkçe tercümesi verilerek genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Şiblî, Karamanoğlu I. Süleyman, zaviye, vakıf, Hatunsaray.

A New Source About Hatunsaray-Sheikh Shibli Zawiya: Waqfiyya of Karamanoghlu Suleiman I

Abstract

The archive record of the zawiya built by Elvan Sheikh, on behalf of Abu Bekr Shibli in the Gilisra, a village in Konya, is limited and although there are documents referring to the waqfiyya, itself could not be identified. In May 2019, an Arabic document provided by the Konya Manuscripts Regional Directorate by donation was shared with us by Director Bekir Şahin and we reached the waqfiyya that we could not find in the archives. The waqfiyya, which shows that the religious endowment of Sheikh Shibli's zawiya in Gilisra was founded by Karamanoghlu Suleiman I in 1307, is very important in several ways, therefore a general assessment will be made by giving latinization and Turkish translation in this study.

Keywords: Sheikh Shibli, Karamanoghlu Suleiman, zawiya, religious endowment, Hatunsaray.

* DOI:10.16971/vakiflar.674415
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ocak 2020 / January 2020
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Eylül 2020 / September 2020

** Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; ayse.degerli@idu.edu.tr; ORCID: 0000-0001-9035-6745

*** Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü; yusuf.kucukdag@karatay.edu.tr;

Giriş

Anadolu'da Selçuklular ve Beylikler dönemlerine ait vakfiyeler Osmanlılar zamanında aynen muteber olmuş; vâkıfının şartları, kurdukları vakıflar münderis oluncaya dek geçerliliğini korumuştur. Bununla birlikte vakıf ve mülklerin mîrî topraklar aleyhine hızla genişlemesi sebebiyle I. Bayezid (1389-1403) ve II. Mehmed (1444-1446, 1451-1481) dönemlerinde vakıflar sıkı bir denetime tâbi tutulmuş; bazıları ilga edilmiş veya gelir kalemlerinin bir kısmını kaybetmiştir. Şeyh Şiblî Zaviyesi Vakfı'nın bu süreçten etkilenmediği ve varlığını XVIII. yüzyıl sonlarına dek sürdürdüğü arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Aşağıda farklı başlıklar altında Şeyh Şiblî'nin ve Karamanoğlu I. Süleyman'ın tarihî kimliği üzerinde durulacak; zaviyenin kurulduğu yer yani mekânsal konumu hakkında bilgi verilecek; vakfın kuruluş tarihi ve şartları, tesisleri ile gelir kaynakları vakfiye doğrultusunda ortaya konacak; vakfiyenin latinize metni ve Türkçe çevirisi verilerek çalışma tamamlanacaktır.

1. Şeyh Şiblî Zaviyesi'nin Konumu

İncil'de Aziz Pavlos'un uğradığı kentler arasında bahsedilen antik Lystra'nın yeri, bugünkü Konya-Hatunsaray olarak kabul edilir. Selçuklu döneminde "dârü'l-mülk" unvanı taşıyan Konya'da ve civarında farklı tarikatlar etkin olmuş; kurulan tekke-zaviyeler bölgenin Türk-İslamlaşmasını sağlamıştır ki Hatunsaray da bu cümledendir (Küçükdağ ve Değerli, 2012: 361-378). Karamanoğullarının idaresindeki Konya 1467'de Osmanlı topraklarına katılınca yeni idari taksimatta Hatunsaray bir nahiye olarak yapılandırılmıştır. Gilisra/Kilistra da Hatunsaray'ın köylerinden olup coğrafi konumu itibariyle diğer köylerine nazaran daha fazla iskân görmüş; Cumhuriyet döneminde, 1983'te Gökyurt adını almıştır.

İnşa tarihi tespit edilemeyen Şeyh Şiblî Zaviyesi, Hatunsaray'ın Gilisra köyündeki Elvan Şeyh Mezrası'nda bina edilmiştir. Bânisi Elvan Şeyh bin Said Şeyh bin Şiblî Şeyh'tir. Kadı sicilleri, hurufat defterleri ve farklı fonlarda yer alan arşiv belgeleri vasıtasıyla varlığından haberdar olduğumuz bu zaviye, günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla Gökyurt'ta bir zamanlar var olan zaviyenin köy içindeki lokasyonunu tam olarak belirlemek mümkün değildir.

2. Ebu Bekir eş-Şiblî

Kaynaklarda ismi Dülef bin Cahder ve Cafer bin Yunus olarak iki farklı şekilde geçen Ebu Bekir eş-**Şiblî**, H. 247/M. 861'de Sâmerrâ'nın Şibliye köyünde doğmuştur. Türk asıllı bir aileden geldiği, babasının Abbasi sarayında hâcibülhüccablık ve dayısının İskenderiye'de emirülümeralık görevinde bulunduğu kaydedilir. Şiblî'nin iyi bir öğrenim gördüğü, Abbasiler'den Muvaffak (ö. 891)'ın veliahtlığı sırasında onun arkadaşlarından olduğu ve daha sonra hâcibliğini yaptığı anlaşılmaktadır. Devlet kademelerinde hızla yükselen Şiblî, Rey'e bağlı Dünbâvend'de valilik de yapmış; o süreçte devrin sufilerinden Hayrünnessâc (ö. 933)'ın sohbetine katılmış; ondan etkilenerek valilik görevini bırakıp tasavvufa yönelmiştir. Hayrünnessâc ise onu Cüneyd-i Bağdadî (ö. 909)'ye göndermiştir. Böylece Şiblî, tasavvuf eğitimini devrin en ünlü sufisinin yanında tamamlama imkânına kavuşmuş; Zilhicce 334/Temmuz 946'da Bağdat'ta vefat etmiştir (Sobieroj, 1997: 432, Okudan, 2007: 211-219; Gürer, 2010: 125).

Ebu Bekr Şiblî, İslâm âleminde tasavvuf alanında eser veren ilk müelliflerdendir. Bunun için Kelâbâzî (ö. 990 veya 994), onu kitap yazarak tasavvuf ilmini yayan sufiler arasında zikretmektedir (Kelâbâzî, 1979: 60, 205).

Mâlikî mezhebinden olduğu rivayet edilen Ebu Bekr Şiblî'nin silsilesi, Hz. Ali'ye ulaşır. Şiblî, tarikatlar henüz tesis edilmeden önceki tasavvuf dönemi diye adlandırılan devrin simalarından olmakla birlikte onun yetiştirdiği öğrenciler sonraki dönemde bazı tarikatların silsilesine dahil olmuşlardır. Şeyh Ebu'l-Fadl

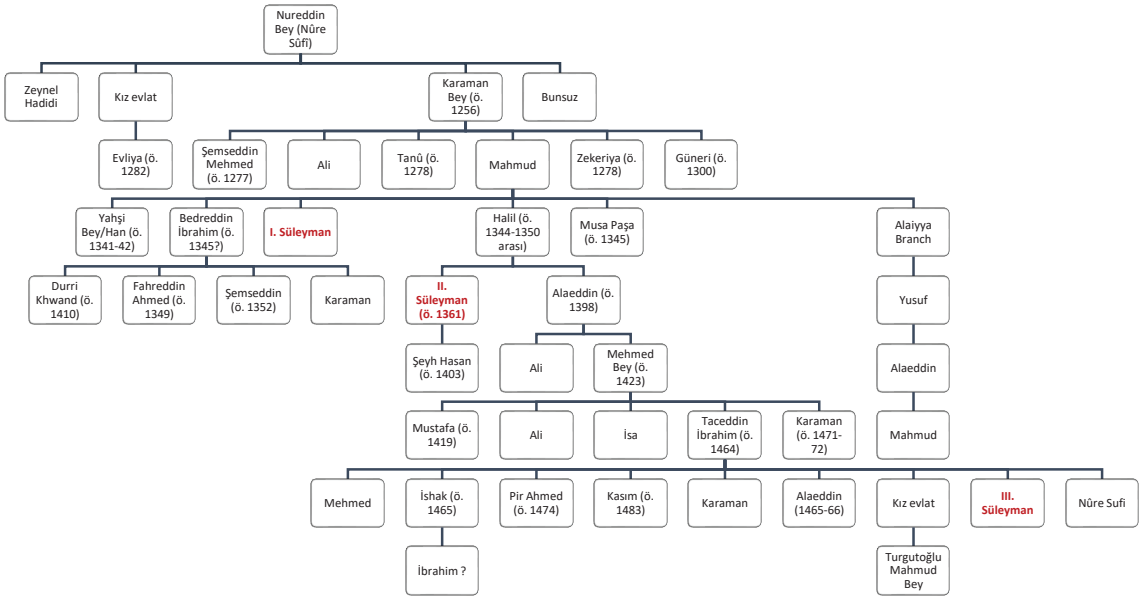
Abdülvâhid et-Temîmî'den Kadiriyye; Ebu Ömer Muhammed-i Zeccâc'dan Mevleviyye; Şeyh Ali el-Acemî'den Rifâiyye; Abdurrahman el-Medenî'den ise Şâzeliyye silsilesi ortaya çıkmıştır (Okudan, 2007: 220-233).

Hatunsaray'daki Şeyh Şiblî Zaviyesi'nin hangi tarikat bünyesinde hizmet verdiğini ise mevcut verilerle tespit etmek mümkün olmamaktadır.

3. Vâkıf: Karamanoğlu I. Süleyman

Dijitali, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan evâsıt-ı Şa'bân 706/15-24 Şubat 1307 tarihli Arapça vakfiyeye[1] göre Şeyh Şiblî Zaviyesi Vakfı'nın kurucusu Süleyman bin Karaman'dır. Elkâbı Arab ve Acem hükümdarlarının, İslam dünyasındaki bütün Müslümanların sultanı, övüncü ve koruyucusu olarak kaydedilmiştir (*Vakfiye*: satır 9-10).

Karamanoğulları hanedanının şeceresine (Tablo 1) bakıldığında üç Süleyman Bey görülmektedir. İlki Karaman Bey'in torunu Süleyman bin Mahmud'dur. Ölüm tarihi net bilinmemekle birlikte Karamanoğlu tahtına hiç geçmediği kesindir. Zira Karamanoğulları tarihi incelendiğinde beyliğin başına sırasıyla Karaman, Şemseddin Mehmed, Güneri, Mahmud, Yahşi, Bedreddin İbrahim, Fahreddin Ahmed beylerin geçtiği görülür. Fahreddin Ahmed'in 1352'de ölümünden sonra ise şeceredeki diğer Süleyman yani Halil Bey'in oğullarından Süleyman tahta geçmiş ve 1361'de öldürülene kadar beyliğin başında kalmıştır (Sümer, 1997: 619-622). Şeceredeki üçüncü Süleyman ise XV. yüzyılda yaşamış olduğundan zaten Şeyh Şiblî Zaviyesi Vakfı'nın kurucusu olması muhtemel değildir.

Tablo 1. *Karamanoğlu Hanedanının Şecere Tablosu (Sümer, 1997: 619)*

Dolayısıyla vakfiyede vâkıf olarak zikredilen kişi, I. veya II. Süleyman'dır. Belgedeki elkâbtan yola çıkarak vâkıfın hangisi olduğuna dair bir hükme varmak güçtür. Zira her iki Karamanoğlu Süleyman için de "abartılı" olan bu elkâb, onların politik hayatlarıyla uyuşmamaktadır. Diğer taraftan her ikisinin de doğum tarihi bilinmemektedir. Ancak ikinci Süleyman'ın babası Halil Bey 1330'larda beyliğin idaresini ele geçirmiştir. Süleyman'ın kardeşi ve idaredeki yardımcısı Alaeddin ise 1342 doğumludur. Süleyman uzun süre

1 *Süleyman bin Karaman Vakfiyesi*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Dijitaller Koleksiyonu (13 Mayıs 2019 geliş tarihli ve numarasız). Çalışmamızda *Süleyman bin Karaman Vakfiyesi'ne atıf yapılırken* "vakfiye" olarak zikredilecektir.

tahtta kalamamış, suikast sonucu 1361'de hayatını kaybetmiştir. Dolayısıyla kronoloji açısından birinci Süleyman yani Mahmud'un oğlu Süleyman, Şeyh Şiblî Zaviyesi Vakfı'nın kurucusu olmalıdır.

4. Şeyh Şiblî Zaviyesi Vakfı'nın Kuruluş Esasları

Arapça olarak kaleme alınan vakfiye, besmele ile başlamakta olup evâsıt-ı Şa'bân 706/15-24 Şubat 1307 tarihlidir. Konya kadısı Hacı Mustafa tarafından onaylanmıştır. Şahitleri içeren son üç satır dışında ana metin toplam 23 satırdır. Yazı stili, bu metnin asıl değil de bir istinsah olduğunu düşündürtmektedir. XV. veya XVI. yüzyıllarda vakfiyenin bir suretinin çıkartılmış olması muhtemeldir. Vakfiyenin bazı kısımları yıpranmış ve silikleşmiştir. Herhangi bir yanlışlığa mahal vermemek için bu nedenle vakfiyenin latinizasyonu ve Türkçe çevirisiyle birlikte fotoğrafı da *Ekler* bölümünde paylaşılmıştır (bk. Ek 1, 2, 3).

Vakfiyenin ilk dokuz satırı dua kısmıdır. Vakfın esasları vakfiyenin 10-23 arası satırlarında bildirilmiştir. Buna göre vakfın kurucusu Süleyman bin Karaman'dır (*Vakfiye*: satır 9-10). Vakıf kurucusu, Şeyh Şiblî Zaviyesi'ne Konya muzafatından Hatunsaray'ın mezralarından olan Elvan bin Said bin Şiblî Mezrası'nı vakfetmiştir. Süleyman Bey'in vakfettiği mezranın hudutları doğuda Artaöyük diye de bilinen Kerkezkayası; batıda Deliklitaş, Behlivanyokuşu ve umumi yol; kuzeyde Bahşeşçukuru ve umumi yol ile güneyde Büyükçakal ve Bal Hasan Burnu ile sınırlıdır (*Vakfiye*, satır 13-14).

O tarihte artık hayatta olmayan Elvan Şeyh bin Said Şeyh bin Şiblî Şeyh, vakfiyenin bildirdiğine göre kendi zamanının önde gelen bilginlerindendir ve Allah'ın kendisine mağfiretle muamele edip Firdevs cennetlerine alması yönünde dua edilmiştir. Vakfın tevliyeti onun soyundan gelenlere "batnen ba'de batnin ve neslen ba'de neslin" şart koşulmuştur (*Vakfiye*: satır 15). Zaviye, *"kıyamete kadar"* hizmet verecek olup fakirlerin ve miskinlerin sığınabileceği bir yerdir (*Vakfiye*: satır 16).

Vakfiyenin 17-22 arası satırları beddua ve uyarı kısmıdır. Furkân, Nebe, Şuarâ, Hac ve Hûd surelerinden bazı ayetleri de içeren bu bölümde vakfın işleyişine müdahale edenlerin Allah, melekler ve insanların lanetine uğrayacağı söylenerek "zenginse fakir olsun, görmekteyse kör olsun, işitenler sağır olsun" bedduası edilmiş; akabinde Nebe Suresi 40. ayetten "…Keşke toprak olsaydım!" ile Şuara Suresi 88. ayetten "…Malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme!") alıntılanarak o kimselerin hesap günü geldiğinde faydasız da olsa ne denli pişmanlık duyacağı vurgulanmıştır. Tasarruf edenlerin vakfı şer'î hukuka göre işletmeleri, yaptıkları hizmetin karşılığını ancak Allah'tan beklemeleri, azabı şiddetli olan Allah'ın yerin ve göğün tek sahibi olduğu hatırlatılmıştır. 23. satırda ise vakfiyenin tarihi yazmaktadır.

Vakfiyenin ana metninin sonunda üç satır daha olup o esnada mahkemede şahit olarak hazır bulunanların isimleri kaydedilmiştir. Söz konusu on bir kişiden sekizinin sadece isim ve baba adları verilmiş olup diğer ikisi "fakih" ve biri de "hâfız" ek bilgisiyle kaydedilmiştir. Vakfiyedeki künyeleri doğrultusunda bu kişilerin tarihî veya önemli bir kişiliğe sahip olup olmadıklarını bilemiyoruz. Muhtemelen büyüdükleri yerin dışında tanınmamalarından dolayı bu devirle ilgili tabakat türündeki eserlerde isimleri mevcut değildir.

Karamanoğlu I. Süleyman Bey'in vakfiyesi, Hatunsaray'ın tarihî topoğrafyası bakımından da kıymetlidir. Belgede geçen arazi adlarının Türkçe olduğu hemen göze çarpmaktadır. 1073'te Türkler tarafından fethedilen Konya, 1097 itibariyle Selçuklu hükümdar ailesi tarafından başşehir olarak seçilmiştir. Anadolu'ya ilk gelip yerleşen Türk boylarından sonra, Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya yönelen Türkler de bu bölgenin, yer isimlerine varıncaya kadar, erken Türkleşmesinde etkili olmuşlardır ki vakfiye de bunu destekler mahiyettedir.

5. Şeyh Şiblî Zaviyesi Vakfı'nın Osmanlı Dönemi'nde İşleyişi

Devlet, bazı vergi muafiyetleri tanıyarak tekke ve zaviyeleri desteklemiştir. Bunun farklı gerekçeleri vardır ancak burada Şeyh Şiblî Zaviyesi bağlamında bilhassa ikisini vurgulamak gerekir. Birincisi; dervişlerin terkedilmiş, tenha yerlerde tekke ve zaviye kurarak bu tesislerde gelip geçen yolculara hizmet verdikleri ve zamanla orada iskân topluluğu oluşturdukları görülür. Devlet tarafından da bu hizmetin teşviki gayesiyle dervişlerin zaviyelerini kurdukları yerde toprakları serbest olarak tasarruf edebilmeleri ve çeşitli vergilerden muafiyetleri sağlanmıştır. Zaviye sâkinleri, hizmetlerine mukabil kendilerine tanınan vergi muafiyeti sayesinde ürettikleri zirai mahsullerin öşrünü devlete vermeyip vakfa dönüştürmeye imkân bulmuşlardır. İkincisi ise; Osmanlı Devleti'nde genellikle Sünni çizgide olan ve silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan bazı tarikatlar XVI. yüzyıldan itibaren Safevilik Tarikatı'na karşı desteklenmiş ve birtakım vergi muafiyetleri tanınmıştır. Bu uygulama çerçevesinde vakıf arazisi olarak tayin edilen iskân alanlarından toplanan "avarız-ı divâniye" ve "tekâlif-i örfiye" ile olağanüstü hallerde talep edilen "nüzül" ve "tekâlif-i *şakka*" devlete yakın olan tarikatlardan talep edilmemiştir.

Şeyh Şiblî Zaviyesi Vakfı'nın bazı vergilerden muaf tutulduğu, yukarıda zikredilen her iki durumun da bunda etkili olduğu ve böylece Karamanoğlu I. Süleyman'ın vakfettiği mezraya sonraki dönemlerde yeni gelir kalemleri eklendiği anlaşılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti arşivlerinde Şeyh Şiblî Zaviyesi'yle ilgili şimdilik tespit edilen en erken tarihli belge, Konya'ya bağlı bazı köylerin vakıflara ait öşürlerini gösteren tımar defteri parçasıdır (AE.SMMD.II., no. 1/60, vr. 5a). H. 860/M. 1456 tarihli bu kayıt, Şeyh Şiblî Zaviyesi Vakfı'nın Alaeddin oğlu Mehmed Bey (ö. 1423)'den muafnamesi olduğunu ve İbrahim Bey zamanında da bu ayrıcalıkların verilen mukarrername ile aynen sürdürüldüğünü bildirmektedir: "…İbrahim Begden mukarrernâmeleri var öşr ve nüzül ve kapçur ve 'avârız virmeyeler ayendeye ve revendeye hidmet ideler deyü sabıkan evkâf müfettişi Mevlâna Tâceddin Hâcı mektûb virüb vakf defterine mukarrer sebt itdük dimiş ve İbrahim Beg atası Mehmed Begden dahı Şeyh Şiblî adına muafnâme var."

Söz konusu tımar kaydında zaviyenin mülkü olarak Süleyman Bey'in vakfettiği mezra dışında dört de değirmen kayıtlıdır. Ayrıca kapçur/kopçur[2] vergisinden muafiyet tanınması, zaviyenin hayvan sürülerine de mâlik olduğunu düşündürtmektedir. O tarihte Mehmedî oğlu Veys ve Said oğlu Ali zaviyenin şeyhleridir. Mehmed oğlu Hacı Baba da zaviyenin diğer bir sâkini olan mücerreddir.

II. Bayezid (1481-1512) dönemine ait 1483 tahririnde İbrahim Bey mukarrernamesine atıf vardır. "mukarrer be mektub-ı İbrahim Bey ellerinde vakfiyye-i *şer'iyyeleri* dahi var vâkıf Süleyman Paşa" şeklinde bir ibareyle zaviyenin vakfından, vâkıfından ve vakfiyesinden söz edilmekte olup Karamanlılar döneminde tanınan ayrıcalıkların Osmanlı idaresince de kabul gördüğünü bildirmektedir. I. Süleyman, burada "Paşa" olarak zikredilmiştir ve hangi hanedandan olduğunu haber verecek herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir. 1483'te vakfın Şiblî mezrasından 120 akçe öşür geliri vardır (Erdoğru, 2003: 107). 1530 yılında ise bu gelir 325 akçeye yükselmiştir (*TT.d.*, no. 387, s. 37).

Şeyh Şiblî Zaviyesi Vakfı'na ait arazinin örfi vergilerine mütevelli dışında hiç kimsenin müdahalesine müsaade edilmemiştir. Nitekim Mart 1649 tarihli *Konya Kadı Sicili*'ndeki bir kayıtta beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşı gibi bazı taşra görevlilerinin bu konuda verilen beratın hilafına hareket ederek zaviye gelirlerine karışmak istediği; Gilisra köyü halkının tekâlif-i şakka toplanırken Şeyh Şiblî Zaviyesi'nin şeyh ve mütevellisi olan Mustafa, Ali, Veli adlı kimseleri rencide ederek onlardan da vergi alınmasını talep ettikleri

2 Kopçur, dolaysız bir vergi olup Moğolların istila ettiği bölgelerde küçükbaş hayvan üzerinden %1 oranında alınmıştır. Sürüdeki hayvan sayısı 100'ün altındaysa sahibi vergiye tâbi tutulmamıştır. Bk. Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî (2011: 25).

görülür. Ancak vakfın mütevellisi tarafından yapılan itiraz dikkate alınmış, zaviyeye kimsenin müdahale hakkının olmadığı ve tekâlif-i şakka türünden vergilerden muaf oldukları merkezden bildirilmiştir (*KŞS*, no. 10, s. 263/3). Yani Karamanlılar zamanında tanınan vergi muafiyeti hâlâ geçerlidir.

Şeyh Şiblî Zaviyesi ve Vakfı'nın XVIII. yüzyılda da faal olduğu; şeyh ve mütevelli atamaları ile birlikte zaviyenin mescidi için imam atamalarının devam ettiği *Konya Hurufat Defterleri*'ndeki hükümlerden (HD 1107, vr. 15b; HD 1108, vr. 11b) anlaşılmakta olup şimdilik hakkında ulaşılabilen son kayıt Temmuz 1763 tarihlidir. Zaviyenin ne zaman yıkıldığı ve faaliyetlerinin son bulduğu bilinememektedir.

Sonuç

Hem Selçuklu hem de Osmanlı döneminde devletle İslam arasında sürdürülen çok yakın ilişkiye rağmen dinî yapıların ve hizmetlerin sağlanması devletin asli görevlerinden biri olarak görülmemişti. Bu nedenle mescit, cami, zaviye, tekke gibi yapıların inşası, bakımları ve devamlılığı öncelikle hizmet ettikleri kişilerin omzunda olmuş; gelirlerinin büyük bir kısmı vakıflardan sağlanmıştı. Evler, odalar, dükkânlar, hamamlar, kahvehaneler, değirmenler, asma bahçeleri ve meyve ağaçları gibi yasal olarak mülk konumundaki kentsel ve yarı-kentsel kaynaklar genellikle mevkufatı oluşturmuştu. Ekilebilir tarım arazilerinin yani toprağın mülkiyeti ise devlete ait olmakla birlikte bunların tasarrufu ve üzerinden yaşayan köylüden alınan vergilerin tahsili kimi zaman yöneticiler tarafından bu kurumlara vakfedilerek destek sağlanmıştı. Hatunsaray'ın Gilisra köyündeki Şeyh Şiblî Zaviyesi de bu türden bir destekle varlığını yüzyıllar boyu devam ettirebilmiş yapılardandır.

Karamanoğlu I. Süleyman tarafından 1307 yılında Hatunsaray'daki Şeyh Elvan Mezrası, Şeyh Şiblî Zaviyesi için vakfedilmiş; buradan sağlanan vergi gelirleri zaviye vakfına bırakılmış; Karamanoğlu II. Mehmed Bey zamanında öşür, avarız, nüzül ve kopçur vergilerinden muafiyet tanınmıştı ki bunlar zaviyenin gelir kalemini oluşturmuştur. Zaviyedeki görevlilerin maaşları, binanın gerektiğinde bakım-onarım işlemleri ve gelip geçenlerin doyurulup barındırılması için ayrılan bütçe de vakfın gider kalemleridir.

Şeyh Şiblî Zaviyesi, idari bakımdan "zürrî vakıf" bağlamında değerlendirilmelidir. Her ne kadar derviş kelimesi, gönüllü olarak yoksulluğu yaşayan ve bir nevi "kutsal" olan insanı işaret etse de tekke-zaviyeler için kurulan vakıfların mülklerinden tahakkuk eden gelirler, nesiller boyu aynı aileden gelenlerin geçimini sağlamıştır. Yani vakıf bir nevi aile şirketi gibi işlemiştir. Şeyh Şiblî Zaviyesi Vakfı'nda da bu durum geçerlidir. Karamanoğlu I. Süleyman, vakfın idaresini Elvan bin Said'in soyundan gelenlere bırakmış; Osmanlı döneminde de vergi muafiyeti ve mezranın tasarrufu gibi ayrıcalıklar yine ailede kalmıştır. Söz konusu zaviye ve vakfıyla ilgili kayıtlar XVIII. yüzyılın sonuna kadar takip edilebilmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Süleyman bin Karaman Vakfiyesi. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Dijitaller Koleksiyonu (13 Mayıs 2019 geliş tarihli ve numarasız).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *AE.SMMD.II.*, no. 1/60, vr. 5a.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Hurufat Defterleri (HD)*, no. 1107, vr. 15b; no. 1108, vr. 11b.

Konya Kadı Sicili (KKS), no. 10, s. 263/3.

2. Diğer Kaynaklar

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), I., Ankara 1996: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Gürer, Dilaver (2010). "Şiblî, Ebû Bekir", *DİA*, XXXIX, İstanbul: 125-126.

Değerli, Ayşe (2012), bk. Yusuf Küçükdağ.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri (2011). *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (çev. Şerefeddin Yaltkaya), Ankara: TTK Yayınları.

Erdoğru, Mehmet Akif (2003). "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar II". *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XVIII/2: 99-140.

Kelâbâzî (1979). *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf),* (haz. S. Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kur'an-ı Kerim Meâli (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (12. Baskı).

Küçükdağ, Yusuf (2005). *Türk Tasavvuf Araştırmaları.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Küçükdağ, Yusuf-Ayşe Değerli (2012). "Hatunsaray Nahiyesi Tekke ve Zâviyeleri". *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (2-4 Ekim 2011)*, Konya: 361-378.

Okudan, Rifat (2007). "Ebû Bekr Şiblî: Hayatı ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi,* 19: 211-234.

Sobieroj, Florian (1997). "Al-Shibli". *The Encyclopaedia of Islam*, IX., Leiden: 432-433.

Sümer, Faruk (1997). "Karaman-oghullari". *The Encyclopaedia of Islam*, IV., Leiden: 619-625.

EKLER

Ek 1. Vakfiyenin Transkripsiyonu

Bismillâhirrahmânirrahîm

Satır-1: (…) el-Hallâk (…) el-halka fi'z-zulumâti min hurûci (…) el-âbâi fî karâri butûni'l-ümmehâti ve nevvera's-semâvâti bi'l-kevâkibi ve harrasahâ

Satır-2: min cemî'i'ş-şeyâtîni bi'ş-şübuhâti ve beseta'l-arza ve zeyyenehâ bi'l-eşcâri ve'l-enhâri ve esnâfi'n-nebâtâti ve ehda'l-enâme bi-irsâli'l-enbiyâi bi'l-âyâti ve'l-bidâyâti

Satır-3: ve hassa küllen minhüm bi-da'avâti'l- kabûli ve'l-icâbâti aleyhim minellâhi's-selâmü ve'r-rahmetü ve'l-berekâtu hâfizu'l-evliyâ' ve'l-gafelât ve ihtârahüm li'l-kurbi bi'l-ibâdâti

Satır-4: ve 'alleme'l-'ilme ve ce'alehüm kava'ide'l-İslâmi bi'l-va'zi ve'n-nasîhati ve e'azze'l-ümerâe bi'l-'adli ve'r-re'feti ve'ş-şefekâti ve vekafe'l-ağniyâe li edâi'z-zekâti ve's-sadekâti

Satır-5: ve'l-fukarâe bi's-sabri ve'l-vera'i ve'l-kanâ'âti Allâhümme 'urzuknâ kemâ razeka hâülâi mine'l-hasenâti ve't-tâ'âti ve ce'ale hayâtehû mâ ebkaytenâ 'ale'd-dîni ve'l-meberrâti femtennâ 'alâ

Satır-6: (…) yevme'l-kıyâmeti ve azâbe'n-nâri ve'llehebâti

Satır-7: yâ Hâlika'l-beriyyât ve yâ 'âlime's-sırri ve'l-hafiyyât ve eşhedü enlâ ilâhe illâ hû zû'l-berâhîni'l-kâtı'âti ve eşhedü enne Muhammeden 'abduhû ve rasûluhu'l-müeyyedü bi envâ'i'l-mu'cizâti

Satır-8: 'aleyhi efdalu's-salavâti ve ekmelü't-tahiyyât ve 'alâ âlihî ve eshâbihî ve sellim teslîmen dâimen ilâ yevmi'l-'arasâti emmâ ba'dü fehâzâ mâ eşhede 'alâ nefsihî fahrü'l-enâmi fi'l-eyyâmi

Satır-9: mu'înü'd-zu'afâi ve'l-eytâm es-sultân el-a'zam melikü rikâbi'l-ümem fahru'l-mülûki ve's-selâtîni'l-'Arabi ve'l-'Acem ebu'l-mehâmid sultânü'l-İslâmi ve'l-müslimîn Sultân

Satır-10: Süleymân bin Karaman ennehû kad vekafe ve habese ve sebele ve ebbede ve hallede tâyi'an ve râğıben ve hüve yevmeizin câyizü'l-emri li ahzi't-tasarrufi kâmile'l-evsâfi ehli'l-'ukūdi'ş-şer'iyyeti

Satır-11: ve'l-iltizâmâyi's-sem'iyyeti hâlisan li vechillâhi te'âlâ ve takarrüben 'ileyhi ….mücazâti … 'aleyhi bedeliyyeten hâlisaten ve rağbeten sâdıkaten fîmâ 'indehû ve ledeyhi yevme tecidü küllü nefsin

Satır-12: mâ 'amilet min hayrin muhdaran ve mâ 'amilet min sû'in teveddü lev enne beynehâ ve beynehû emeden ba'de'l-âyeh vekafe mâ hüve hâlisu mâlihî ve mülkihî ve hakkıhî ilâ en vekafe 'aleyhi cevveze hâzâ ... e's-sahîha

Satır-13: ve'l-habse's-sarîh ve zâlike cemî'ü'l-mezra'ati li şühretihî bi mezra'ati Elvân bin Sa'îd bin Şiblî min mezâri'-i vilâyet-i Hâtûnserây min muzâfât-i Konya el-mahrûseti hudûduhâ şarkan fi mevzi'i

Satır-14: Kerkez Kayası el müsemmâ bi Arta-öyük ve şimâlen et-tarīku'l-'âmm … ve kıbleten Büyük Çakal ve Bal Hasan Burnu ve garben e't-tarīku'l-'âmm ve Deliklidaş ve Behlivan Yokuşu li'z-zaviyeti'lleti

Satır-15: benâhâ Elvan bin şeyh Sa'îd şeyh bin Şibli Şeyh ve hüve kutbu'l-aktâbi fi zemânihî tegammedehullâhu bi gufrânihî ve eskenehû fî ferâdîsi cinânihî sümme li evlâdihî ve evlâdi evlâdihî batnen ba'de batnin ve neslen ba'de neslin

Satır-16: hatta tekûne'l fukarâu ve'l-mesâkînü mine's-sâdirîne ve'l-vâridîne ilâ yevmi'd-dîn ve in inkarazû li yekûne vakfen 'ale'l-fukarâi ve'l-mesâkîni vakfen sahîhan şer'iyyen ve habsen sarîhan mer'iyyen nâfizen

Satır-17: müebbeden muhalleden muharramen te‘arruzuhu felâ tehillü lil-mü’mini âmene billâhi ve melâiketihî ve kütübihî ve rusulihî ve’l-yevmi’l-âhiri len yugayyira’l vakfe’l-mezkûra ve lâ yaksude bi vechin min vücûhi’l-itlâfâti ve lâ yugayyira

Satır-18: femen gayyerahâ fe ‘aleyhi la‘netullâhi ve’l-melâiketihî ve’n-nâsi ecma‘în felâ yakbelullâhu minhu sarfen velâ ‘adlen ve neflen ve men beddelehû min ni‘amihî bü’sen ve min gınâihî fakren ve min basarihî ‘umyen ve min sem‘ihî sumyen

Satır-19: el vâkıfi’l-mesfûri fîhi ve’l-mevkûfi ‘aleyhim yuhâkimûnehû yevme’l-kıyâmeti ‘inde ahkemi’l-hâkimîn yevme ye‘addu’z-zâlimu ‘alâ yedeyhi ve yekūlü’l-kâfiru yâ leytenî küntü türâbâ yevme lâ yenfe‘u mâlün ve lâ benûne illâ men eta’llâhe

Satır-20: bi kalbin selîm. Fe’l-yahzeri’l-müte‘arrizu ilâ hâzâ’l-vakfi tebdîlün ve tağyîrün ve ifsâdün min i‘tisâbi min cehenneme ve sa‘îrihâ ve zefîrihâ yevme teravnehâ tezhelü küllü murzı‘atin ammâ erda‘at ve teda‘u küllü zâti hamlin

Satır-21: hamlehâ ve tera’n-nâse sükârâ ve mâ hüm bi sükârâ ve lâkinne ‘azâbellâhi şedîd. Femen beddelehû ba‘de mâ semi‘ahû feinnemâ ismühû ‘ale’llezîne yübeddilûnehû felâ yubâ‘u velâ yûhebü velâ yûresü ilâ en yerisellâhu’l-

Satır-22: ‘arda ve men ‘aleyhâ ve hüve hayru’l-vârisîn. Ve ecru’l-vâkıfi ‘alellâhi fîmâ kasadehû ve emmelehû innellâhe lâ yudî‘u ecra’l-muhsinîne vallâhu hayru’n-nâsırîn. Ve zâlike cerâ ve hurrire

Satır-23: fî evâsıt-ı mâh-ı Şa‘bân el-mübârek min şuhûr-i seneti sittetin ve seb‘i mieti hicretihi nebeviyyeten Mustafaviyyeten hilaliyyeten fahriyyeten elhamdü lillâhi vahdeh ve’s-salâtü ‘alâ men lâ nebiyye ba‘deh. (sahhahe târihahû)

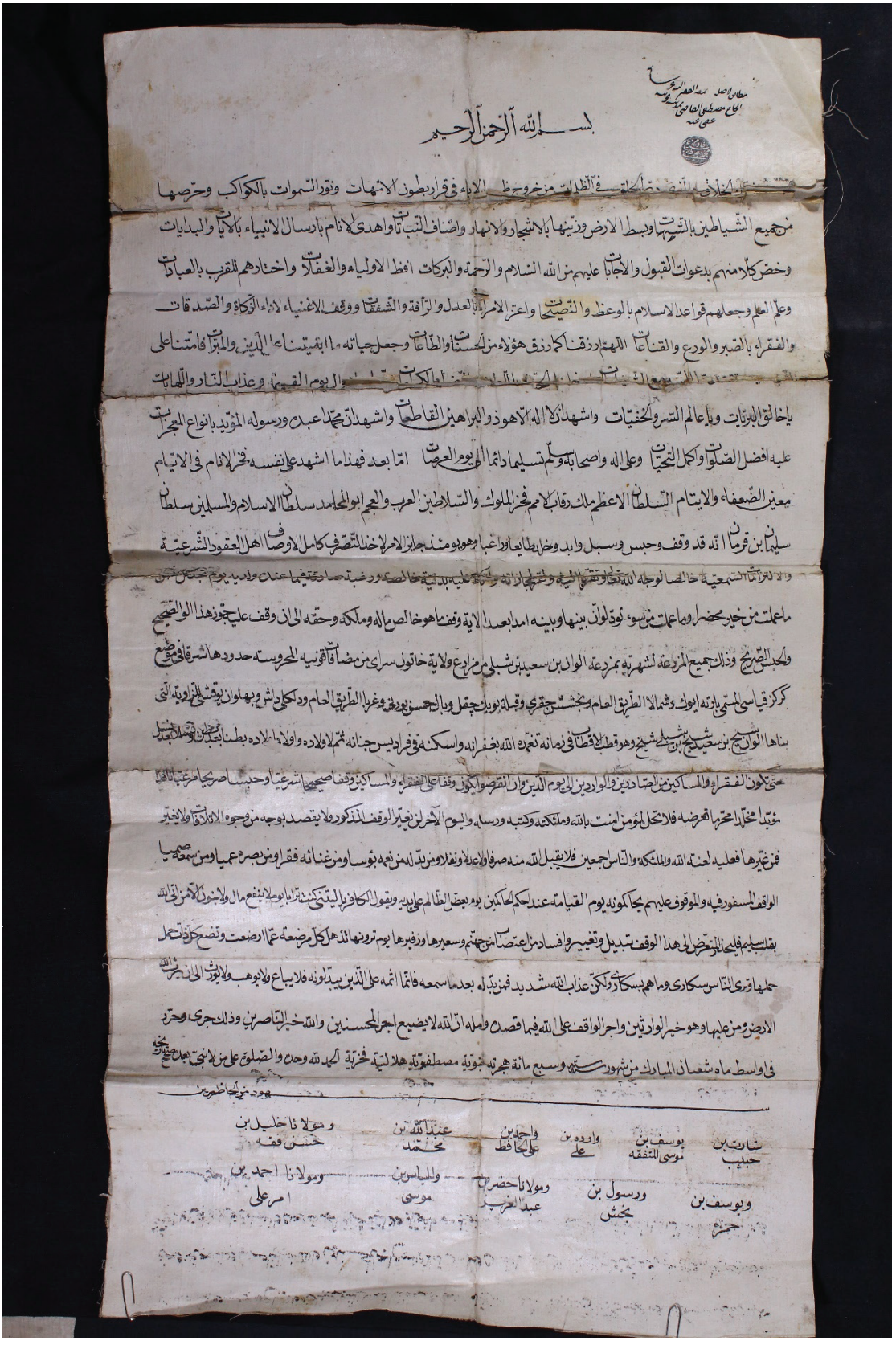
Şuhûd minel-hâzırîn:

Şaddad bin Habib, Yusuf bin Musa el-mütefakkih, Varda bin Ali, Ahmed bin Ali el-hâfız, Abdullah bin Muhammed, Mevlâna Halil bin Hasan fıkh, Yusuf bin Hamza, Resul bin Bahş, Mevlâna Hızır bin Abdülaziz, İlyas bin Musa, Mevlâna Ahmed bin Emir Ali

Sağ üst köşe:

Mutâbık li-aslıhî bi nemakahül-fakir ileyhi ‘izze şanuhu el-Hâcc Mustafa el-Kâdî bi-medîne-i Konya ‘afâ ‘anhü (mühür: hâdimü’ş-şer‘ Muhammed Mustafa)

Ek-2: Vakfiye sureti (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Dijitaller Koleksiyonu, 13.05.2019)

Ek-3: Vakfiyenin Türkçe Çevirisi

… … her şeyi yaratan ... karanlıklardaki mahlukatı … çıkışından babaların ... annelerin karnındaki mekânında ve gökyüzünü yıldızlarla aydınlatan ve alev toplarıyla onu bütün şeytanlardan koruyan, yeryüzünü ağaçlarla, nehirlerle ve bitki türleriyle süsleyen, yarattıklarını ayetlerle, gönderdiği peygamberlerle hidayete erdiren ve onlardan her birini makbul ve müstecab dualarla ayrıcalıklı kılan (Allah'ın selam, rahmet ve bereketleri kendilerine olsun) … evliyalarını gafletlerden koruyan ve ibadetleriyle onları kendine yakınlığına seçen ve ilim öğreten, onları vaaz ve nasihatlarıyla İslam'ın direkleri kılan, emirleri/yöneticileri adalet, merhamet ve şefkatle aziz eyleyen, zenginleri zekat ve sadakaların verilmesine vakfeden, fakirleri de sabır, günahtan kaçınma ve kanaatle durduran (Allah'a hamdolsun) Allah'ım onları iyiliklerle, taatlerle rızıklandırdığın gibi bizi de rızıklandır ve bizi yaşattığın sürece dinin ve iyiliklerin mahalli kıl. Ve bize ihsan eyle …. kıyamet günü cehennem azabından ve alevlerden (koru) ey mahlukatın Rabbi, ey sırları ve gizlilikleri bilen. Şahitlik ederim ki kesin burhanların sahibi olan O'ndan başka ilah yoktur, yine şahitlik ederim ki Muhammed O'nun kulu ve çeşitli mucizelerle desteklediği resulüdür. Kendisine, sülalesine ve ashabına en faziletli ve en kamil salatlar olsun ve (Allah) mahşer gününe kadar daimi selam eylesin. Asıl meseleye gelince; kendi zamanında yaratılmışların övüncü, zayıfların ve yetimlerin yardımcısı en yüce sultan, ümmetinin lideri sahibi, hükümdarların, Acem ve Arab'ın sultanlarının övüncü, övgülerin babası[3] İslam ve Müslümanların sultanı Sultan Karaman oğlu Süleyman'ın kendisin(in yüceliğin)e şahitlik ederiz ki o mülkünü vakfedip sebil edip, ebedileştirip, sonsuz kılmaya istekle itaat ederek ki o bugün emir sahibi tasarrufu üzerine alma hususunda kamil manada şer'i akitlerin ve işitilen tüm ikramların ehli, sırf yüce Allah'ın rızasına ve O'nun yakınlığına ermek için……halis bedel ve gerçek istekle (Allah) katındaki ve yanındaki "*Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde (insan) isteyecek ki kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun*[4]" malının, mülkünün ve hakkının iyi olanını vakfetti. Halis bir niyetle malını vakfetti ki bu Konya muzafatından Hatunsaray vilayeti mezralarından hudutları doğuda Kerkez Kayası mevziinde Artaöyük, kuzeyde umuma ait yol ….. güneyde Büyük Çakal ve Bal Hasan Burnu, batıda umuma ait yol, Deliklitaş ve Pehlivan Yokuşu ile çevrili Elvan bin Said bin Şibli Mezraası diye şöhret bulan mezranın tamamıdır. Bu mezrayı Elvan bin Şeyh Said bin Şeyh Şibli'nin (ki kendisi zamanının kutbu'l-aktabıdır Allah onu mağfiret deryasına batırsın ve Firdevs cennetlerinde oturtsun) bina ettiği zaviyeye (vakfetti) sonra onun evlatlarına sonra da evlatlarının evlatlarına, batından batına ve nesilden nesile vakfetti ki böylece fakirler ve miskinler kıyamete kadar faydalansın. Fakirlere ve miskinlerin yararına olacak şekilde sahih, sonsuz, kalıcı, ebedi, kendisine taarruz edilmesi haram bir vakıf olarak ki Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe iman etmiş bir mümine söz konusu vakfı değiştirmek helal olmaz. Kim değiştirirse Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti ona olsun. Allah onun ne sarfını, ne adlini ne de naklini kabul etmesin (veya etmez). Kim onu(vakfı) değiştirirse nimetleri kötülüğe, zenginliği fakirliğe dönsün, gören gözü kör, işiten kulağı sağır olsun. Vakfeden ve kendilerine vakfedilenler kendisiyle kıyamet gününde Hakimler Hakimi katında davacı olurlar. *O gün ki zalimler ellerini ısırır*[5] ve *kafir "keşke toprak olsaydım" der*[6]*. Mallar ve çocuklar fayda vermez. Ancak Allah'a selim bir kalple gelenler müstesna*[7]. Bu vakfı değiştirmeye, tağyir ve ifsâda yeltenen kişi cehennemin alevinden ve homurtusundan sakınsın. *Onu göreceğiniz gün, her emzikli*

3 Övülecek hasletlere *sahip* anlamında

4 Kur'an, Âl-i İmran: 30.

5 Kur'an, Furkân: 27.

6 Kur'an, Nebe: 40.

7 Kur'an, Şuarâ: 88.

kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı çok çetindir![8] Kim artık işittikten sonra bunu değiştirirse şüphesiz günahı değiştirenleredir. Satılamaz, hibe edilemez, miras bırakılamaz. Allah yeryüzüne ve üzerindekilere varis oluncaya (kıyamete) kadar ki, o varislerin en hayırlısıdır. Kasdı ve emeli doğrultusunda vakfedenin ecri Allah'a aittir. *Şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez*[9]. Allah yardım edenlerin en hayırlısıdır. Bu (belge) hicreti nebeviyyenin 706. yılında mübarek Şaban ayının ortalarında yazıldı. Hamd sadece Allah'a, salat da kendisinden sonra peygamber gelmeyene (Rasulullah efendimize)dir. Şahitlerden hazır olanlar: Şaddad bin Habib, Yusuf bin Musa el-mütefakkih, Varda bin Ali, Ahmed bin Ali el-hâfız, Abdullah bin Muhammed, Mevlâna Halil bin Hasan fıkh, Yusuf bin Hamza, Resul bin Bahş, Mevlâna Hızır bin Abdülaziz, İlyas bin Musa, Mevlâna Ahmed bin Emir Ali.

8 Kur'an, Hac: 2.

9 Kur'an, Hûd: 115.

Ömer Paşa Ve Elmalı'daki Vakfı Üzerine Bazı Tespitler*

Hatice Durgun**

Öz

Osmanlı Devleti'nin, 1593-1618 yılları arasında Avusturya ve İran'a karşı girmiş olduğu uzun savaşlar sırasında, dışarıda sınırların güvenliğini sağlamaya çalışması bir yana, memleket dâhilinde ortalığı adeta kasıp kavuran ve önü alınamaz bir hale geldiği için Osmanlı'yı Avusturya ile barış yapmaya zorlayan Celali isyanlarının, devleti ve halkı düşürdüğü durum birçok Osmanlı tarihçisi tarafından tekrarlana gelmiştir.

Makalenin konusunu oluşturan Ömer Paşa, memlekette yaşanan bu Celali bunalımı sırasında eşkıyaları ortadan kaldırmak için büyük bir mücadele verdiği gibi, Teke Sancağının Elmalı Kazasına, Oktay Aslanapa'ya göre "Osmanlı mimarisinin Sultan Ahmet Camii'nden önceki ara devrin en önemli eserini oluşturan" gösterişli bir cami yaptırmıştır. Memlekette ciddi yağma ve tahribatın görüldüğü Celali isyanları sırasında Ömer Paşa'nın, bir taşra kasabası olan Elmalı'ya yörenin, hatta Güneybatı Anadolu'nun en güzel camisini inşa ettirmesi, "Neden Elmalı?" sorusunu akla getirdiği gibi onun kimliği konusunda da merak uyandırmaktadır.

Çalışmada, Ömer Paşa'nın kim olduğu ve bir cami inşası için neden Elmalı'yı tercih ettiği, Osmanlı arşiv kayıtları ile dönemin kaynakları ele alınarak aktarılmaya çalışılmış, ayrıca çoğu zaman tartışmalara sebep olan Elmalı'daki vakfı hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Elmalı, Ketenci Ömer Paşa, Ömer Ağa, Ömer Paşa Camii

Some Observations on Ömer Pasha and His Waqf in Elmalı

Abstract

During the long wars of Ottoman State against Austria and Iran between 1593 and 1618, aside from attempting to secure the borders outside, the Celali revolts terrorized the country inside, became uncontrollable and forced Ottoman State to make peace with Austria. The situation in which this rebellion brought the state and the people has been repeatedly referred by many Ottoman historians.

The subject of this article, Ömer Pasha, while struggling to eliminate the rebels during Celali crisis in the country, he had a magnificent mosque built in the Elmalı District of Teke Sanjak which according to Oktay Aslanapa constitutes the most important work of the intermediate period before the Sultan Ahmet Mosque. During the Celali revolts in which there was serious looting and destruction in the country, the fact that Ömer Pasha had the most beautiful mosque built in Elmalı region, a provincial town, even in whole Southwest Anatolia, brought to mind the question of "why Elmalı" and aroused curiosity about his identity.

In this study, it is attempted to investigate who Ömer Pasha was and why he preferred Elmalı for the construction of a mosque based on the Ottoman Archive records and various other sources of that period. In addition, elaborations are made about his waqf in Elmalı, which often causes conIn this study, it is attempted to convey who the Ömer Pasha was and why he preferred Elmalı for the construction of a mosque based on the Ottoman Archive records and the sources of the period. In addition, evaluations are made about his waqf in Elmalı, which often causes controversy.

Keywords: Elmalı, Ketenci Ömer Pasha, Ömer Agha, Ömer Paşa Mosque.

---

* DOI: 10.16971/vakiflar.682872
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ocak 2020 / January 2020
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Mayıs 2020 / May 2020

** Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; haticecetin@akdeniz.edu.tr, ORCİD: 0000-0003-0813-5236

Çavuşbaşı Ömer Ağa

Celali isyanlarının hızla tırmandığı bir sırada Elmalı'da, mimari açıdan yörenin en güzel camiini yaptıran Ömer Paşa, saraydan çıkarak beylerbeyliğine kadar yükselmiş ve III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad olmak üzere birçok Osmanlı sultanının saltanatı süresince çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Mehmed Süreyya'ya (1996: 1326) göre Ketenci Ömer Paşa aslen Manavgatlı olup kapı ağalığından çavuşbaşılığa terfi etmiştir. Nereli olduğu konusunda daha kapsamlı, sahih bir bilgiye ulaşamadığımız Ömer Çavuş, Topçular Katibi Abdülkadir Efendi'ye göre Tophanelidir (Topçular Kâtibi, 2003 (I): 104). Babası Ali Bey olan Ömer Paşa'nın, 1648 yılında Anadolu Beylerbeyliğine tayin edilen Mehmed Paşa adında bir oğlu bulunmaktadır (Katip Çelebi, 2007 (I): 1042).[1] Ömer Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'dan sonraki ahfadı, Mehmed Paşa oğlu Ali Bey, onun oğlu Mehmed Bey ve son olarak onun da oğlu Ömer Bey'dir. Ömer Bey'den sonra ailenin erkek evladı kalmamıştır. Ayrıca Ömer Paşa'nın Ali Bey adında bir de erkek kardeşi vardır. Ali Bey'den devam eden soy ise oğlu İbrahim Bey, onun oğlu Abdülkadir Bey ve onun da oğlu Seyyid İbrahim Bey ile sonlanmaktadır (BOA.C. EV., 407/20619).

Ömer Ağa/Çavuş, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde sarayda önemli bir mevkie sahip olan Kapı Ağası Gazanfer Ağa'nın çıraklığını yapmış ve Gazanfer Ağa'nın vekili olarak çeşitli alım-satım işleriyle de ilgilenmiştir.[2] Çaşnigir Mehmed Ağa'nın Eylül 1594 tarihinde matbah-ı âmire eminliğinden alınarak hapsedilmesinin ardından bu vazifeye atanmış ve kendisinden önce matbah-ı âmirede görülen türlü bidatleri ve israfı ortadan kaldırarak buraya bir çekidüzen vermiştir (Selânikî, 1999 (I): 387).

Matbah Emini Ömer Ağa, 8 Ekim 1596 tarihinde Çavuşbaşı olarak tayin edilmiş ve 2 yıl 2 ay bu görevi ifa ettikten sonra 10-19 Kasım 1598 tarihinde azledilene kadar (Uluskan, 1998: Ekler 2) kendisine verilen birçok devlet hizmetini yerine getirmiştir. Ömer Ağa, 1596 yılı Ekim ayında çavuşbaşılığa tayin edilirken ismi belirtilmeyen kardeşinin de matbah-ı âmire hizmetinde bulunduğu kaydedilmiştir (Selânikî, 1999 (II): 632). Yukarıdaki şecereye göre bu zat Ali Bey olmalıdır.

Elmalı'da çevresine göre oldukça gösterişli bir cami inşa ettiren Saray Çavuşu Ömer Ağa'nın Teke sancağı ile bağı, bu yörede kendisine tahsis edilen zeamet gelirlerinden ileri gelmektedir. Nitekim 15 Mart 1595 tarihinde Teke, Kütahya, Ardahan ve Erzurum sancaklarında 114.916 akçelik zeamete mutasarrıf olup saray çavuşluğuyla matbah-ı âmire emini olarak zeametine 35.000 akçelik hisse ilave edilmiş ve geliri 149.916 akçeye çıkarılmıştır.[3] Haliyle Ömer Ağa'nın gelirleri, çavuşbaşı olduğu dönemde daha da artmış olmalıdır. Zira çavuşbaşıların maaşlarından (yıllık 25.200 akçe) ayrı arpalık timar ve zeamet gelirleri ile kendilerine mahsus ve eskiden beri verilmesi âdet olmuş Halep vilayeti avarızından 1.000 kuruşluk gelirleri mevcuttur (Uluskan, 1998: 57-59). Çavuşbaşıların oldukça iyi denebilecek bir gelirlerinin olduğu, Ömer Ağa'nın 5 Ekim 1597 tarihinde Teke sancağının Elmalı kazasına, Müslümanların camiye ihtiyaçları olduğunu söyleyerek kendi malından bir cami yaptırmak istemesinden de anlaşılmaktadır (BOA., A.R-SK.d., 1474: 262; Uluskan, 1998: 60).

Padişah tarafından tayin edilen çavuşbaşıların, kanunlara vâkıf olması, vazifesinde ehil ve bilgili olması önemli bir tercih sebebi olmuştur (Uluskan, 1998: 13). Bu nedenle daha önce aldığı vazifelerde yeteneğini ispatlamış olan Ömer Ağa'nın, çavuşbaşı olarak hizmet ettiği dönemlerde de kendisine tevdi edilen

1 Sabık Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa bin Ömer Paşa hakkında 10 Mayıs 1649 yılında açılan bir borç davası için bk. Recep vd. (2011: 213-214). Mehmed Süreyya (1996: 1060) Ketencizade Mehmed Paşa'nın Katırcıoğlu Mehmed Paşa mukabelesinde şehit olduğunu yazar.

2 24 Haziran 1591 ile 28 Temmuz 1592 tarihleri arasında Gazanfer Ağa'nın vekili olarak alış-veriş işlemlerini yürüten Ali oğlu Ömer Ağa, 12 Ekim 1597 tarihinde Çavuşbaşı rütbesiyle yine Gazanfer Ağa'nın vekilliğini yapmıştır (Erbil, 2019: 62-64).

3 Dergah-ı âlî çavuşlarının Hamid ve Teke sancaklarındaki zeametlerini gösteren bir deftere göre H. 1008/ M. 1599-1606 tarihleri arasında Teke sancağında dergâh-ı âlî çavuşlarına ait 23 zeamet yer almakta ve bu zeametlerin sancağa ait gelirlerden 685.985 akçelik bir geliri ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Bk. Armağan (1996: 142, 150).

görevleri hakkıyla yerine getirdiği görülmektedir. Eğri Seferi'ne katılanlar arasında yer alan Çavuşbaşı Ömer Ağa, Haçova Meydan Muharebesi'nin ardından Veziriazam İbrahim Paşa'nın azledilmesi ve yerine savaşın kazanılmasında büyük bir rolü olan Cigalazâde Sinan Paşa'nın veziriazam tayin edilmesiyle, bu sırada yaşanan birtakım görev değişimleri esnasında çavuşbaşılıktan azledilmiştir (Esir, 2008: 186). Çok geçmeden Valide Safiye Sultan'ın, dönüş yolundaki oğlu Sultan III. Mehmed'e göndermiş olduğu mektup, üst kademedeki atamaları yeniden değiştirmiştir. Böylece tekrar çavuşbaşı olarak görülen Ketenci Ömer Ağa, padişah fermanıyla sadaret mührünü Cigalazâde Sinan Paşa'dan alarak eski veziriazam İbrahim Paşa'ya teslim etmiştir. Mazul veziriazam Akşehir'e sürgüne gönderilirken İbrahim Paşa'nın azlinde rolü olan Hoca Sadeddin Efendi de padişah hocalığından alınarak bundan sonra ulema ve devlet işlerine müdahale etmesi yasaklanmıştır (Naima, 2007 (I): 123; Hasan Beyzâde, 2004 (III): 545; Selânikî, 1999 (II): 649; Katip Çelebi, 2007 (I): 320; Peçevi, 1981 (II): 192). Bu olaylar örgüsünden Ömer Ağa'nın, devlet işlerinde etkin bir şahsiyet olan Valide Sultan taraftarı olduğu veya bu cenaha yakın durduğu söylenebilir.

Ömer Ağa'nın sarayda Çavuşbaşı olduğu dönemde vazifesinin bir parçası olan; yüksek rütbeli devlet görevlilerinin tutuklanması, hapsedilmesi, katli ile mallarının hazineye nakli gibi emirleri yerine getirdiği görülmektedir (Uluskan, 1998: 34-37). Örneğin 7 Nisan 1597 tarihinde Sivas beylerbeyliğinden azledilen Mahmud Paşa'nın yapmış olduğu zulümler hakkında, kadıların ortak şikayette bulunmaları dolayısıyla Yedikule'de hapsedilmesine ilişkin emir, Çavuşbaşı Ömer Ağa tarafından yerine getirilmiştir (Selânikî, 1999 (II): 678).

Bir başka örnek, Şam vilayeti Safed sancağı alaybeyi olan Derviş Bey'in azliyle gerçekleşen olaydır. Derviş Bey, yerine tayin edilen Divane Ali Bey'le çatışmaya girmiş, halkın şikayetleri üzerine Çavuşbaşı Ömer Ağa'ya Derviş Bey'in katledilmesi ferman buyrulmuştur. Haziran 1597 tarihinde Derviş Bey'i evinde yakalayan Ömer Ağa, onu iskele kapısında astırmış, mallarını da müsadere ettirmiştir. Nisan 1598'de azledilen Sadrazam Hasan Paşa'nın Yedikule'de hapsedilerek mallarının hazineye nakli ve evinin mühürlenmesi işlemi, yine Çavuşbaşı Ömer Ağa tarafından gerçekleştirilmiştir (Selânikî, 1999 (II): 688, 734). Özetle Ömer Ağa, beylerbeyi olarak atanmadan önce kendisine verilen ve vazifesinin gerektirdiği tüm yükümlülükleri yerine getirmeye özen göstermiştir denilebilir.

Beylerbeyi Ömer Paşa

Terfi eden çavuşbaşılar, 16. yüzyılda ağa zümresi içerisindeki mirahurluk ve kapıcıbaşılık gibi görevlere ya da sancakbeyliğine getirilirken, 17. yüzyılda çavuşbaşılardan beylerbeylik, vezirlik hatta sadrazamlık makamına yükselenler görülmüştür (Uluskan, 1998: 17). Çavuşbaşılıktan sonra beylerbeyliğe terfi edenlerden biri de Ömer Paşa'dır. Ancak aynı dönemde yaşamış birçok Ömer Paşa'nın mevcudiyeti[4] ve bahse konu Ömer Paşa'yı diğerlerinden ayıran "Ketenci" lakabının çoğu defa kullanılmaması çalışmamızda bir hayli zorluk yaşamamıza neden olmuştur.

Mehmed Süreyya'nın (1996: 1326) çavuşbaşılıktan azledildikten sonra beylerbeyi olduğunu belirttiği Ömer Paşa, Anadolu'da büyük çaplı bir Celalî ayaklanması olan Karayazıcı isyanının çıktığı sırada ilk olarak Erzurum beylerbeyliğinde (10 Aralık 1599) görülmektedir (Selânikî, 1999 (II): 839).[5] Ardından 1603 yılında Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edilen Ömer Paşa, Erzurum'da olduğu gibi Diyarbakır beylerbey-

4 Şehrizol Beylerbeyi Ömer Paşa (BOA., A.RSK.d., 1477: 8); Sabıka Basra Beylerbeyi Ömer Paşa (BOA., AE.SAMD.I., 4/345); 1607 yılında Maraş eski Beylerbeyi Ömer Paşa (İşbilir, 1996: 68).

5 Bu sırada seferde bulunan Erzurum Beylerbeyi Ömer Paşa'nın mütesellimi olduğunu iddia eden ve Erzurum'da çeşitli yağma ile katil olayına karışan sipahi zorbalarından Kara Murad, Ömer Paşa'nın müsellimi olan Ali Ağaoğlu Mahmud Bey'i idam ettirip malını yağmalamıştır. Balıkesir taraflarına kaçan Kara Murad yakalanarak idam edilmiştir (Akdağ, 2019: 369). Ömer Paşa 1600 yılında hala Erzurum beylerbeyidir (BOA., AE.SMMD.III., 1/21).

liği sırasında da Celali isyanlarının bertaraf edilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Nitekim 28 Haziran 1603 tarihinde Diyarbakır eyaletinde zeamet tasarruf eden Dergâh-ı âlî müteferrika ve çavuşlarının Celalî seferine katılmaları için emirname gönderilmesini rica eden bir arizayı İstanbul'a göndermiştir (BOA., İE.DH., 6/617). Ömer Paşa, 11 ay Diyarbakır beylerbeyliği yaptıktan sonra (Yılmazçelik, 2000: 244), aynı yıl Celalî isyanlarıyla sarsılan Karaman beylerbeyliğine atanmıştır.

Mustafa Akdağ'a (2019: 396) göre Vezir Nuh Paşa ile Celalî seferine memur olan Karaman Beylerbeyi Ömer Paşa, vazifesinin tam aksine 1603 yılında Niğde dolaylarında eşkıyalık yapan Nefesoğlu'na yardımcı kuvvetler vermiş, böylece Nefesoğlu eşkıyalık ve yağma faaliyetlerini daha da arttırmıştır. Halkın şikayeti üzerine 1603 Temmuz'undan sonra Nuh Paşa yerine Vezir Nasuh Paşa Celalî Serdarı tayin edilmiş ve eşkıyanın hakkından gelmesi bildirilmişken, yağmaya ortak olan Ömer Paşa'ya hiçbir ceza verilmemiştir. Akdağ (2019: 397) burada, Ömer Paşa'nın gerçekte celalilerle mücadele edip etmediğini sorguladıktan sonra, onun başındaki kalabalık sekban ve sipah zorbalarıyla, aynı celaliler gibi, her fırsatta ahalinin mallarını ve paralarını yağma ederek, ağır salmalar toplayarak, reayanın topraklarını terk etmelerine veya silahlanıp celalilere karışmalarına neden olduğu tespitinde bulunur. Lakin değil halkın, merkezin bile kimin celalî kimin devlet memuru olduğunu çoğu zaman ayıramadığı bir dönemde, celalilerle mücadele görevi verilen bir paşa hakkında bu tarz söylentilerin çıkması gayet tabiidir. Diğer taraftan celalilerle mücadele sırasında Ömer Paşa'nın, adet olduğu üzere kalabalık kapı halkını beslemek zorunda olması nedeniyle, ahaliye haddinden fazla yüklenmiş olabileceği de düşünülebilir.[6]

İlginç olan celalilere destek verdiği düşünülen Ömer Paşa'nın ilerleyen yıllarda hala beylerbeyliği vazifesini icra ediyor olması, hatta yine celalilerle mücadelede görevlendirilmesidir. Daha da ilginci Ömer Paşa'nın celalilere karşı yürüttüğü başarılı mücadelenin, Sarayın övgüsüne mazhar olmasıdır.[7]

Karaman Beylerbeyi Ömer Paşa, ilerleyen yıllarda da celaliler ve eşkıyalarla mücadeleye devam etmiştir. Nitekim 19 Mart 1605 tarihinde gönderilen bir emirde kendisinden, Niğde ve Ereğli taraflarında köyleri basıp zorbalık yapan kimi eşkıyanın yakalanması istenmiştir (Demir, 2008: 143; Keleş, 2011: 144). Yine 17 Nisan 1605'te Kayseri'de celalilerle işbirliği yaparak ahaliye türlü eziyetler eden, sahte evrak ve mühür ile diğer tımar tevcihlerini ve gelirlerini ele geçirmeye çalışan Bekir Çavuşoğlu lakaplı Fazlullah'ın, derhal yakalanarak gereken cezanın verilmesi emredilirken (BOA., A.DVNS.MHM.d., 75/61; Demirtaş, 2018: 34); İbradı ve Manavgat taraflarında eşkıyalık yapan Teke Karahisar'ından Ahioğlu'nun da hakkından gelmesi istenmiştir (BOA., A.DVNS.MHM.d., 76/352).

Devlet celalilerle mücadele ettiği sırada Macaristan üzerine seferlerle de meşguldü. Haliyle bu vaziyet devletin askeri gücünü bölerken, iki cephede de beklenen performansın sergilenememesi sonucunu doğurmuştu. Bu dönemde Ömer Paşa Karaman beylerbeyliği görevini sürdürürken vilayet askerleri ile Engürüs (Macaristan-Belgrad) seferine gitmek üzere emir almış ve gerekli hazırlıkları yaparak yola çıkmak üzereyken vazife yaptığı eyaletin bir başkasına verildiğini duymuştur. Bu konudaki hayal kırıklığını İstanbul'a bildiren Ömer Paşa'ya, söz konusu beylerbeyliğin kimseye verilmediği ve bilfiil kendisi üzerinde olduğu iletilerek sefer için acilen yola çıkması ve serdardan önce Belgrad'da hazır bulunması istenmiştir (Keleş, 2011: 189). Eyalet dahilindeki eşkıyalık olayları uzun sürdüğünden Mayıs ve Haziran aylarında tekrar gönderilen emirlerle, derhal eyalet askerleriyle Engürüs seferi için Belgrad'a yetişmesi bildirilmiştir (BOA., A.DVNS.MHM.d., 77/151).

---

6 Celali isyanlarının ortaya çıkıp genişlemesi, halkın bu isyanlar sırasındaki vaziyeti ve mücadeleleri, hükümetin almaya çalıştığı önlemler hakkında daha kapsamlı bilgi için bk. Akdağ (1946: 23-37; 1958: 53-107).

7 Karaman'a asker sürmekle görevli Kapıcıbaşı Sefer'in saraya gönderdiği mektupta Ömer Paşa'nın eyaleti eşkıyadan korumak ve kurtarmak için canla başla çalıştığı belirtilirken, ahalinin kendisinden memnun olduğu bildirilmiş, "yüzün ak olsun" diyerek kendisine dua edilmiştir (BOA., A.DVNS.MHM.d., 77/151).

1606 yılı başında yine Karaman beylerbeyi olarak görülen Ömer Paşa'nın (BOA., AE.SAMD.I., 4/364) görevinden ne zaman ayrıldığı tam olarak bilinmese de Karaman'da Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın 4 Eylül 1606'da görevinin başında olduğu öğrenilmektedir (BOA., AE.SAMD.I., 9/836).[8] Bununla birlikte 27 Ekim 1606 tarihli bir hükümde kendisinden sabık Karaman beylerbeyi olarak bahsedilen Ömer Paşa hala Konya'da bulunmaktadır (BOA., A.RSK.d., 1480: 14).

Bundan sonra Ömer Paşa hakkındaki bilgiler muğlaklaşmakta, birden fazla Ömer Paşa'nın varlığı aradığımız Ömer Paşa'nın hangisi olduğu konusunda bizi şüpheye düşürmektedir. Nitekim Topçular Kâtibi'ne (2003 (I): 581) göre Ekim 1610'da Maraş beylerbeyi olan bir Ömer Paşa mevcuttur ki veziriazam Murad Paşa serdarlığında başlatılan Şark Seferi dolayısıyla, Tebriz'e hareket edenler arasındadır. Diğer taraftan 1617'de Gürcistan'ın, İran'a karşı muhafazası ile görevlendirilen Batum Beylerbeyi Ömer Paşa'nın (Naima, 2007 (II): 432) Temmuz 1625'te vazifesini devam ettirdiği görülmektedir (Küpeli, 2009: 94).[9] Ancak 4 Mart 1618 tarihli bir arşiv kaydından, Adrasan ve Finike'de bulunan Bergos ile Yılanbaşılık kaleleri neferatının maaşları için *ocaklık* tayin edilen mukataalara, Ömer Paşa'nın nazır olarak müdahale ettiği gerekçesiyle şikayeti havi bir arzuhalin (BOA., TS.MA.e, 855/65) yanında, 24 Temmuz 1621 tarihli başka bir arşiv kaydında Ömer Paşa'dan "Trablusşam beylerbeyi ve sabık Teke sancakbeyi (Mirliva)" olarak bahsedilmesi (BOA., TS.MA.e, 650/28), hiç olmazsa Ömer Paşa'nın 1618 yılında Teke'de olduğunu bize bildirmektedir. Diğer taraftan 1621 yılında Trablusşam beylerbeyi olarak gördüğümüz[10] Kitabcı Ömer Paşa'nın, Elmalı ile bağı olan aradığımız kişi olduğu da açıktır.

Ketenci Ömer Paşa'nın "Kitabcı" adıyla anılması, bir yanlışlık sonucu mu, yoksa farklı bir Ömer Paşa mı? Sorusunu akla getirse de Ömer Paşa'nın kimi kaynaklarda "Kitabcı" lakabıyla anılmış olması (Naima, 2007 (II): 401),[11] "Ketenci ve Kitabcı" olarak iki farklı şekilde kayda geçirilen şahsiyetlerin tek bir kişi olmasının daha ihtimal dahilinde olduğunu düşündürmektedir.

Diğer taraftan beylerbeylerin görev sürelerinin 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli sebeplerle kısaldığı, özellikle 17. yüzyıldan itibaren beylerbeylerin sık sık değiştirildiği, hatta bir yılda 2-3 kez bir eyaletten diğerine tayin edildikleri (İpşirli, 1922: 70) göz önünde bulundurulduğunda birden fazla gibi görünen Ömer Paşaların aslında aynı kişiler olduğu ve sık rotasyon sebebiyle farklı kişiler olarak algılanmasına neden olduğu da söylenebilir. Ancak kanaatimize göre aynı dönemde beylerbeyi olarak görev yapan farklı Ömer paşalar mevcuttur.

---

8 Bunun yanında Topçular Kâtibi (2003 (I): 469-471), 1606 yılı sonlarına doğru Ömer Paşa'nın Karaman'dan mazul olduğunu bildirmektedir. Lakin Ömer Paşa'nın mazul beylerbeyi olmakla birlikte, bu sırada Kalenderoğlu ve Kara Said adlı celalî eşkıyalarının Konya'ya saldırdıklarını, Konya halkının Ömer Paşa ile birlikte celalilerle üç gün boyunca savaştığını ve celalilerin burada büyük bir yağma ile talan faaliyetinde bulunduğunu belirten yazar, askerin maaş talebi üzerine devletin başvurduğu kaynaklardan birinin yine Ömer Paşa olduğunu aktarmaktadır.

9 Trabzon beylerbeyi olarak bu dönemde birden fazla Ömer Paşa ile karşılaşılmaktadır ki bunlardan ilki 1622 yılında Celali olduğu ileri sürülerek katledilmiştir. Halefi Ömer Paşa'nın Rize'de ikamet etmesi, bir diğerinin de Ağustos 1643'te hala hayatta olması nedeniyle, bunların Ketenci Ömer Paşa olamayacakları açıktır (Açık, 2012: 327, 331).

10 İpcioğlu, Kitabcı Ömer Paşa'ya Trablusşam Eyaleti'nin 1622 yılında verildiğini bildirmekle birlikte, yukarıda belirtilen arşiv vesikasında 24 Temmuz 1621 tarihinde Ömer Paşa'nın Trablusşam beylerbeyi olduğu açıktır (İpcioğlu, 1996: 12).

11 Ayvansarâyî'nin kitabının eski baskısında Ketencizâde olarak yazılan bu aile adı Ahmet Nezih Galitekin tarafından yapılan baskıda Kitapçızâde olarak kaydedilmiştir. J. Von Hammer'in Osmanlı tarihinin eki olan son cildindeki Hadîkatü'l-cevâmi' özetinde de bu isim "Kestânecizâde" olarak yazılmıştır. Hadîka'daki gibi Mehmed Râif de Mir'ât-ı İstanbul'da "Ketencizâde" lakabını kullanırken Tahsin Öz "Ketânîzâde" diye adlandırmıştır, (aktaran Eyice, 2007: 78). Diğer taraftan Ömer Paşa'dan "Kitapcı" unvanıyla bahseden az sayıdaki resmi belgelerden birinde, Ömer Paşa'nın Elmalı kazasının has statüsündeki arazilerinden olan Eymir köyü içinde büyük bir çiftlik kurduğundan bahsedilmekte ve kendisinin reayaya zulmettiğinden, nice fukaranın tarlalarına el koyduğundan şikayet edilmektedir ki bu belgenin tarihi 31 Aralık 1699 olup mevzubahis Ömer Paşa'nın yaşadığı tarihten bir hayli sonraya tekabül etmektedir (BOA., TS.MA.e, 321/69). Bunun sebebi belge tarihinin yanlış verilmiş olması olabilir.

Neticede Trablusşam beylerbeyliği kendisine tevcih edilen Ömer Paşa, selefi Seyfoğlu Yusuf Paşa'nın hakkından gelmek için görevlendirilmiş, hatta Ketenci Ömer Paşa'dan kaçan Yusuf Paşa bir haçlı kalesine sığınmıştır (Oral, 2018: 89). Ancak Mere Hüseyin Paşa'nın sadarete gelmesiyle önemli bir destek kazanan Seyfoğlu, ona rüşvet vererek makamında bırakılmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 150).[12] Kendisinin azline sebep olan Seyfoğlu'nun bu hileleri sonucunda, Ömer Paşa Kıbrıs'a geçmiş ve bundan sonra da Antakya Paşası olmuştur (Naima, 2007 (II): 500-501). Bu bilgiden hareketle Ömer Paşa'nın son olarak Antakya beylerbeyi olduğunu bildiren Mehmed Süreyya (1996: 1326), onun 1625/1626'dan sonra Antakya'da vefat ettiğini söyler ki bu bilgi de şaibelidir. Zira Semavi Eyice (2007:78) Ömer Paşa'nın son olarak Maraş beylerbeyliğine tayin edildiğini, İran'a ve Abaza Mehmed Paşa üzerine yapılan seferlere katıldığını (1628-1629), Aralık 1630'da da Musul'da Veziriazam Hüsrev Paşa tarafından başarısızlıkları sebebiyle idam edilen paşalardan biri olduğunu düşünmektedir.

Kroniklere göre 1628/1629 (H. 1038) yılında Maraş Beylerbeyi olan Ömer Paşa, Veziriazam Hüsrev Paşa zamanında gerçekleşen Şark Seferi nedeniyle orduya katılmış, topların Fırat Nehri'nden geçirilerek Musul tarafına nakledilmesinden sorumlu tutulmuştur (Topçular Kâtibi, 2003 (I): 901, 914). Ancak İran ordusunun hücumu karşısında zor duruma düşen ve yenileceklerini anlayan Osmanlı kuvvetlerinin Şehrizor'u boşalttıklarını duyan Veziriazam Hüsrev Paşa, bu duruma çok sinirlenmiş ve içlerinde Ömer Paşa'nın da bulunduğu paşaları 23 Aralık 1630'da katlettirmiştir (Katip Çelebi, 2007 (I): 815).

Semavi Eyice'nin kroniklerden hareketle Ömer Paşa'nın 1630 yılı sonunda katledilmiş olduğuna, hatta en son Maraş beylerbeyliği yaptığına dair vermiş olduğu bilginin doğru olamayacağını, 1631 yılının Şubat'ında Trablusşam eski beylerbeyi olarak kaydedilen Ömer Paşa'nın, Elmalı'da yaptırmış olduğu caminin vakıfları hakkında açılan bir dava kapsamında, İstanbul'a bir adamını göndererek davayı takip etmesinden anlamaktayız (BOA., A.DVNS.MHM.d., 85/458). Hatta Temmuz 1631 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre müteveffa Veziriazam Murat Paşa'nın Şark Seferi'ne giderken Kocabey adlı kişiye emanet bıraktığı paradan bir kısmının, sabık beylerbeyilerden Ömer'e borç olarak verildiğini iddia eden Murat Paşa'nın kızı Kerime Hanım, paranın iadesini talep ederken, konuyla ilgili hükmün Teke kadısına gönderilmiş olması, Ömer Paşa'nın bu tarihte Teke Sancağı'nda ve hala hayatta olduğunu gösteren önemli bir delildir.[13]

Ömer Paşa'nın Mezarı Hakkındaki Tartışmalar

Mevcut bilgilere göre Ömer Paşa'nın ölüm tarihi kesin olarak bilinmese de 1631 Temmuz'unda hayatta olduğu kesindir. Ömer Paşa'nın nerede öldüğü ve mezarının nerede olduğu konusunda da çeşitli tartışmalar bulunmakla birlikte (M.Süreyya, 1996: 1326; Ekiz, 2001: 100-102; Eyice, 2007: 78), Elmalı'da medfun olduğunu ve merhumun camiye bitişik türbesinde kandil yakıldığı gibi, türbedarının vakıf gelirlerinden yevmiye aldığını arşiv vesikalarından öğrenmekteyiz.[14]

12 Hileleriyle meşhur Yusuf Paşa hazinelerinin güya bir kuleye konulduğuna dair uydurma bir haber yayınca, Ömer Paşa'nın casuslarından biri bu haberi efendisine yetiştirmiştir. Sözü edilen kulenin kapılarının kırılmasıyla içeride sadece kum ve taş dolu sandıklardan başka bir şey olmadığını öğrenen Ömer Paşa, oyuna getirildiğini anlamıştır. Bu duruma sinirlenerek casusu idam ettiren Ömer Paşa'nın bu davranışı, Saray tarafından Yusuf Paşa'nın hazinelerini ele geçirdiğine ve hırsızlığının tek şahidinin de ortadan kaldırdığına yorulmuştur, (Hammer, 1990: 322).

13 Veziriazam iken vefat eden Murad Paşa'nın kızı Kerime Hanım, babasının Şark Seferi'ne giderken Kocabey adlı şahsa 28.500 altın bıraktığını, ancak bu şahsın ölümüyle paranın ulemadan Hasan'a verildiğini bildirip paranın kendisine iadesini talep etmiştir. Ancak Hasan, söz konusu paradan 20 bin esedî guruşun Beylerbeyi Ömer dâme ikbâlühûya borç verildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine iddianın doğruluğunun araştırılarak gerekenin yapılması Teke Kadısına emredilmiştir (BOA., A.DVNS.MHM.d., 85/514).

14 "Medine-i Elmalı'da medfûn sahibü'l-hayrat merhûm Ömer Paşa binâ eylediği cami-i şerifin…", "Cami-i şerif ittisalinde merhûmun türbe-i şerifine bir kanâdil yağına ve türbedârına 10 guruş…", (BOA., EV.d., 10512: 2); "Nezâretimizde olan evkâfdan Vilâyet-i Anadolu'da Elmalı kazâsında medfûn merhûm Ömer Paşa…", (BOA., C.EV., 157/7835). Erten (1997: 161) de bu türbenin Ömer Paşa'ya ait olduğunu söylemektedir.

Günümüzde camiye bitişik türbede yatan kişinin Ömer Paşa'nın şeyhi "Ahi Baba" olduğu genel kabul görse de vakfiyesinde bahsettiği Ahi Baba'nın bitişik türbede olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur.[15] Diğer taraftan türbenin inşa özelliklerinden daha sonraki bir zamanda yapılmış olduğu anlaşılmaktadır (Duymaz, 2008: 210) ki bu da vakfiyede geçen Ahi Baba türbesinin camiye bitişik türbe olmadığının bir diğer delilidir. "Ahi Baba" olarak kastedilen zat, kullandıkları "Baba ve Şeyh" lakapları nedeniyle, kasaba merkezinde zaviyesi bulunan Ahi Yusuf oğlu Ahi Mustafa; İplikpazarı mahallesindeki Haydar Baba ya da aynı mahallede bir medrese inşa ettiren Debbağ Baba'dan biri olabileceği gibi, Cami-i Atik mihrabı önünde medfun olan ve menkıbelerinin çok olduğu söylenen Şeyh Baba Sultan da olabilir (Durgun, 2019: 129, 155, 174-175). Netice itibariyle camiye bitişik türbede medfun şahsiyetin Ömer Paşa'nın kendisi olduğu Osmanlı resmi vesikalarından açıkça anlaşılmaktadır.

Ömer Paşa Camii Vakfı Hakkında Bir Değerlendirme

Antalya'ya bağlı Elmalı ilçesinin İplikpazarı mahallesinde yer alan ve Mimar Sinan ekolünün bir şaheseri olarak görülen Ömer Paşa Cami'nin vakfiyesi H. Evail-i Safer 1017/ M. 17-26 Mayıs 1608 tarihinde düzenlenmiş olup cami inşaatı da muhtemelen bu sıralarda bitmiş olmalıdır (VGMA, 582: 332).[16] Vakfiyesinde kendisi "Hazret-i Ömer Paşa ibn Ali Bey" olarak tarif edilirken Ketenci veya Kitabcı lakabından hiç bahsedilmemiştir. Diğer taraftan 18. yüzyılda ortaya atılan Ömer Paşa'nın İstanbul-Tophane'de (Çavuşbaşı mahallesinde) "Ketenci Ömer Paşa Camii" adıyla ayrı bir vakfı daha olduğu iddiası, eski ve yeni vakıf kayıtlarının incelenmesi sonucu dönemin Haremeyni'ş-Şerîfeyn Müfettişi Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Efendi tarafından çürütülmüş, Müfettiş iki caminin tevliyetinin farklı olduğuna ilam vermiştir.[17]

Bahsedilen Tophane'deki Ketenci Ömer Paşa Camii banisi ise Sultan IV. Mehmed döneminde silahtarlıktan beylerbeyi rütbesine terfi ederek Bağdat valiliği yapan Ömer Paşa'dır. Birçok yerde beylerbeyi olarak hizmet ettikten sonra son kez Bağdat valiliği yapan Ömer Paşa, Ağustos/Eylül 1691'de azlinin ardından vefat etmiştir (Başaran, 2001: 127-128).[18] Hatta Bağdat valiliği sırasında kendisini hayır işlerine adayan Ömer Paşa'nın Elmalı'da bir cami inşa ettirerek orada vefat ettiği (Başaran, 2001: 127-128) söylenir ki bunun doğru olamayacağı, iki Ömer Paşa'nın yaşadığı dönemler arasındaki zaman farkından ve Elmalı'daki caminin inşa yılından açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Ömer Paşa'nın Bağdat valiliğinden azlini müteakip İstanbul'a gelirken Diyarbakır'da vefat ettiği ve adının "Ömer Paşa bin Mahmud bin Abdurrahman" şeklinde kaydedilmiş olduğu resmi kayıtlarda görülebilmektedir ki (BOA., C.DH., 191/9516) bu, bahsedilen Ömer Paşaların farklı kişiler olduğunun bir başka delilidir.

Diğer taraftan 1671 yılında hacca gitmek üzere çıktığı Güney Anadolu seyahati sırasında Elmalı'daki Ömer Paşa Camii'ni gören ve Ömer Paşa'dan merhum olarak bahseden Evliya Çelebi'nin var olmayan bir camiyi detaylarıyla betimlemesi beklenemez. Kaldı ki İstanbul ve Elmalı'daki Ömer Paşa vakıflarının aynı şahsiyetlere ait olamayacağı, anıldıkları isimlerden de açık bir şekilde anlaşılabilmektedir. İstanbul-Top-

15 Behset Karaca (2016: 53), Ömer Paşa Camii bitişiğindeki türbede medfun olduğunu bildirdiği Ahi Baba'nın hakkında bilgi olmadığını belirtirken, bu zatın esnaf zümresinde idareci bir kimse olduğunu düşünmektedir.

16 Cami kitabesindeki tarih konusunda farklı görüşler vardır. Evliya Çelebi (2005: 143) kitabe tarihinin 1607 (H. 1016), Semavi Eyice ise (2007: 78) 1610 (H. 1019) yılı olduğunu bildirir.

17 Tophane'deki Ketenci Ömer Paşa Camii ile vakıflarının mütevellisi Şeyh Mustafa Efendi'ye karşı Elmalı'daki Ömer Paşa Camii vakfı mütevellisi Halil Bey davacı olmuş ve her iki vakfın tevliyetinin birleştirilerek kendisine verilmesini istemiştir (BOA., C.EV., 157/7835). Ayrıca Abdullah Ekiz (2001: 102), Beşiktaş'ta bulunan Ketenci Ömer Paşa'ya ait hamamın Elmalı'daki camiye vakfedildiğini söyler, ancak böyle bir hamam bulunmakla birlikte Ömer Paşa'nın vakfiyesinde İstanbul'daki bir vakıf hamamdan bahsedilmemektedir.

18 Mehmed Süreyya'nın (1996: 1326) banisinin Ömer Paşa olduğunu söylediği ve minberinin Topçubaşı Abdülkerim Ağa tarafından yaptırıldığını belirttiği "Ketenci Mescidi", Tophane'deki Ketenci Ömer Paşa Camii olsa gerektir. Topçubaşı Abdülkerim Ağa, ayrıca bina civarında bir hamam yaptırarak camiye vakfetmiştir (Başaran, 2001: 128).

hane'de bulunan vakıf "Ketanî Ömer Paşa" (BOA., AE.SABH.I., 201/13450; BOA., C.AS., 445/18532), "Ketenci Ömer Paşa" (BOA., AE.SMST.III., 276/22083; BOA., *BEO.*, 2975/223102), "Ketanci Ömer Paşa" (BOA., AE.SOSM.III., 11/729), "Ketencizâde Ömer Paşa"(BOA., C.EV., 641/32327) isimleriyle anılırken Elmalı'daki vakıf ise "müteveffa/merhum Ömer Paşa" (BOA., İE.EV., 7/818; BOA., HAT., 1591/63) ya da sadece "Ömer Paşa" (BOA., İE.EV., 16/1903) olarak kayıtlara geçmiştir.

Evliya Çelebi'nin mimarisini İstanbul-Eyüp Sultan'daki Zal Mahmud Paşa Camii'ne benzettiği ve göz alıcı iç süslemesinden çok etkilendiği bu cami içerisinde bulunan çiniler, İznik çini fırınlarının son eserleri sayılır. Bu çinilerin bir tanesinin altında "ketebehû el-fakîr Resmî Mustafa İznikî" imzası görülmektedir. Eyice (2007: 79), her pencere için ayrı olarak hazırlanan bu çok sayıdaki panonun, 17. yüzyıl başlarında İznik'ten Elmalı'ya kadar bozulmadan nasıl taşınabildiğini sorgularken, bu meşakkati, Ömer Paşa'nın yaptırmış olduğu hayrata ne kadar büyük bir emek verdiğinin delili saymıştır. Filiz Yenişehirlioğlu (1989: 38) 16. yüzyılın son çeyreğine kadar Antalya'da hiçbir yapıda görülmeyen bu çini süslemesinin bir anda ortaya çıkmasını, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başında İznik'te yaşanan ekonomik kriz nedeniyle üretimin azalması sonucu, çini ustalarının başka yerlere gitmiş olabileceği şeklinde yorumlamakta, Mustafa İznikî'nin de büyük olasılıkla bu tür bir çini ustası olduğunu düşünmektedir.[19]

Ömer Paşa'nın Elmalı'da inşa ettirdiği caminin vakıflarının bir kısmı, Antalya kalesi dışında bulunan bedesten, bunun etrafındaki dükkanlar ve yeni hanın, Ömer Paşa tarafından satın alınmasıyla temin edilmiştir. Değeri bir milyon akçe (on kere yüz bin) olan bu mülklerin satın alınması ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Antalya sakinlerinden olan Müteferrika Mehmed (Çavuş) H. 1000/ M. 1591-1592 yılında vefat edince[20] devlet hazinesine ve diğer alacaklılarına olan borcunun ödenebilmesi için Antalya'da bulunan bedesten, han ve etrafındaki dükkanları müzayede usulüyle satışa çıkarılmıştır. Söz konusu taşınmazlar, müteveffanın varislerinin vasisi olan Kadı Celaleddin'in de onayıyla, bir milyon akçeye "Emîrü'l-ümerâi'l-kirâm sâbıkâ Trablusşâm Beğlerbeğisi olan Ömer dâme ikbâlühû" tarafından satın alınmış ve Ömer Paşa bunları Elmalı'da inşa ettirdiği cami, medrese ile dâru'l-kurrâsına vakfetmiştir. İlerleyen yıllarda varisler bu satışın iptali için itiraz etseler de taşınmazların vakıf tarafında kalmasına karar verilmiştir. Lakin bu karardan 40 yıl sonra vasilerden Adem "Müteveffâ-yı mezbûr babamın zarûret-i deyni yokdu; zikrolunan akârât fuzûlen bey' olunmuşdur" diyerek karara muhalefetle tekrar dava açınca konu yine gündeme gelmiş ve neticede söz konusu taşınmazların eskisi gibi vakıf tarafında kalmasına, ayrıca Adem'in muhalefetinin yasaklanmasına karar verilmiştir. Eğer Adem yine davacı olmaya kalkarsa konunun Divan-ı Hümayun'a havale edilerek kazaskerler tarafından çözülmesi hususunda Teke sancağı yerel yöneticilerine de emir verilmiştir (BOA., A.DVNS.MHM.d., 85/550).

Bu davanın ardından aracılar vasıtasıyla 100 bin akçe karşılığında varislerle sulh olunduğu ve varislerin davadan vazgeçtikleri öğrenilse de bir süre sonra varislerden Adem davasında ısrar ederek konuyla ilgili bu kez Veziriazam Hüsrev Paşa huzuruna çıkmış ve elde ettiği emirle vakıf gelirlerinin vazife sahiplerine verilmesine mani olurken, vakıf hizmetlerinin yerine getirilmesini de engellemiştir. Dolayısıyla bu durum medrese faaliyetleri gibi Cuma namazının kılınması, hutbenin okunmasını da sekteye uğrattığından derhal Antalya kadısına verilen emirle, Adem'in yapmış olduğu muhalefetin caiz olmadığı, bundan sonra söz konusu itirazın tekrarlanması durumunda Adem'in elindeki temessükün elinden alınarak mühürlenip

19 Antalya'da görülen diğer çini süslemeli yapılar ise Murad Paşa Camii ile Tekeli Mehmed Paşa Camii'dir. Bu üç camiin ortak özelliği ise üçünün banisinin de Karaman beylerbeyliği yapmasıdır. Ömer Paşa Camii'nin mimari özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kılıç (2015: 70-88).

20 Dergah-ı Mualla Müteferrikalarından Mehmed H. 1000/ M. 1591-1592 yılında vefat ettiğinde Teke sancağı ve diğer sancaklarda toplam 180.554 akçelik zeameti bulunmaktaydı (Armağan 1996: 142).

İstanbul'a gönderilmesi istenmiş ve bu konuda yeni bir emre mahal verilmemesi hususu kesin bir şekilde ifade edilmiştir (BOA., A.DVNS.MHM.d., 85/458).

Ömer Paşa'nın Elmalı'da yaptırmış olduğu cami ve medresenin vakıfları, sadece Antalya'da bahsi geçen yeni hanın tamamı, kale dışındaki bedesten ve etrafındaki dükkanlardan ibaret değildi (VGMA, 582: 332). Bunların dışında Elmalı'da yeni hanın tamamı, bedesten adı verilen ticarethanenin tamamı ve Ömer Paşa Camii yanında bulunan iki dükkan; Finike'nin Pınarbaşı köyünde nehir üzerinde bulunan Gedikoğlu değirmeni; İstanos'un (Korkuteli) Mirahor köyünde Külahçılar değirmeni, Mirahor köyünde dört harım ve ayrıca İstanos'da iki değirmeni daha ambar ve bahçesiyle vakfettiği görülmektedir.[21] 19. yüzyıla gelindiğinde Ömer Paşa'nın vakıfları arasında harap halde olduğunu öğrendiğimiz Antalya iskelesinde Kapanhanı ile yine bu hanın yanında Uzunhan adı verilen vakıflarının yer aldığını görmekteyiz. Mirahor köyündeki Külahçılar değirmeni işlevine devam ederken, Elmalı'da otuzdan fazla dükkandan, vakıf için gelir elde edilmektedir. Yine bu dönemde Ömer Paşa Camii'nin kandil yağları için Kalkan'da bir zeytin bahçesi ile ayrıca nakit para vakfedildiği de görülür.[22]

Ömer Paşa evkafının büyüklüğünü, darüssaade ağalarının bu vakfın nazırı vazifesini icra etmesinden anlayabilmekteyiz. Zira büyük gelirli vakıfların nezaretinden sorumlu tutulan darüssaade ağaları (Yıldız, 2019: 35), Ömer Paşa evkafıyla ilgili işlemlerde arz yetkisine sahip olmuşlar ve vakfın iç denetiminden sorumlu amir görevini ifa etmişlerdir. Bulabildiğimiz ilk arşiv kaydı "Kasaba-i Elmalı'da vâki' nâzırı olduğumuz merhûm Ömer Paşa evkâfında…" ifadesiyle başlayan 2 Ocak 1669 tarihli Babüssaade Ağası Davud Ağa'nın arzıdır (BOA., İE.EV., 7/818). Darüssaade ağalarının vakıf üzerindeki nezareti 19. yüzyılda da devam etmiştir (BOA., HAT., 1591/63).

A. Sami Yücesoy tarafından 05/07/1939 tarihinde Arapçadan tercüme edilen Ömer Paşa vakfiyesinde, yukarıda sayılan evkafın kiralarından elde edilen gelirin, Elmalı'da yaptırdığı cami ile 12 hücreli medresenin ihtiyaçları ve hizmetlerine sarf edilmesini, babası ve anasının ruhu için her gün birer cüz okunmasını, Ömer Paşa hayatta olduğu sürece belanın defi için 10 kişinin her gün camide *Enam Suresi'ni* okumalarını, vefat ettikten sonra da bunun 10 cüze çevrilmesini, bu hizmetleri karşılığında vakıf gelirlerinden muayyen bir meblağın kendilerine verilmesini şart koşmuş olduğu görülmektedir (VGMA, 582: 332).

İmamından suyolcusuna, bevvabından noktacısına birçok hizmet kaleminin bulunduğu[23] böylesine büyük bir vakfın gelirlerini idare eden mütevelliler arasında anlaşmazlık çıkması da kaçınılmazdı. Evladiyet üzere vakfedilen Ömer Paşa Vakfı tevliyeti, Ömer Paşa'nın son ahfadı Ömer Bey'in ölümüyle soyunun tükenmesinin ardından, bani Ömer Paşa'nın kardeşi Ali Bey soyundan Seyyid İbrahim Bey'e intikal etmiştir. Lakin Ömer Paşa'nın son torunu Ömer Bey'in ana tarafından kardeşi olduğunu iddia eden Karamuradoğlu Halil, 1738 yılında haksız yere vakfın tevliyetini ele geçirdiği gerekçesiyle Seyyid İbrahim Bey tarafından dava edilmiş ve Elmalı kadısı ve uleması ile güvenilir ahali huzurunda haklı görülerek 1755 yılında vazife Halil'den alınarak kendisine verilmiştir (BOA., C.EV., 195/9724).

1762 yılına gelindiğinde Halil ve İbrahim Beyler arasındaki tevliyet mücadelesinin devam ettiği öğrenilmektedir. Nitekim bu mücadeleden kötü etkilenen ve 12 senedir yevmiyesini alamadığını iddia eden vakıf katibi Vahab Efendi, ikilinin ellerindeki hüccetleri kullanarak vakıf gelirlerine zorla el koyduklarını bir arzuhalle İstanbul'a bildirerek, adı geçenler tarafından zapt edilen mahsulatın hesap edilerek hakları

21 Ömer Paşa'nın vakfiyesinin ayrıca ayrıntılı bir dökümü için bk. (Karaca, 2002: 317-319).

22 Ömer Paşa Camii vakıfları arasında 19. yüzyılda yer alan dükkanlarda kuyumcu, duhancı, semerci, boyacı, postalcı, demirci, terzi, berber gibi zanaatlar icra edilmektedir ki bu şahısların bir kısmı gayrimüslim tebaadan oluşmaktadır (BOA., EV.d., 10512: 2).

23 Ömer Paşa Camii vakfında imam, müderris, mütevelli, müezzin, cüzhân, devirhân, duâgû, salâhân, câbi, kâtip, nâzır gibi birçok vazifeli yer almaktadır (Durgun vd. 2018: 129-151).

olan meblağın tahsil edilmesini ve teslimini talep etmiştir. Bunun üzerine gerekli yargılamanın yapılması emredilmiştir (BOA., C.EV., 460/23295).

Elmalı'daki Ömer Paşa vakfının tevliyetini sonunda ele geçiren Halil Bey, Tophane'de Çavuşbaşı Mahallesinde bulunan merhum Ketenci Ömer Paşa Camii tevliyetinin, Elmalı'daki Ömer Paşa Camii tevliyetiyle ortak olduğunu ileri sürüp ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak İstanbul'da Ketenci Ömer Paşa Camii'nde iki tarafın da hazır bulunduğu dava sırasında, her iki vakfın tevliyetinin ayrı olduğuna delillerle karar verilmiş olduğundan Tophane'deki Ketenci Ömer Paşa Camii tevliyeti eskisi gibi Şeyh Mustafa Efendi üzerinde bırakılmıştır (BOA., C.EV., 157/7835).

Ömer Paşa'nın Elmalı İlgisi

Peki Ömer Paşa Güneybatı Anadolu'nun en büyük ve en gösterişli camisini yaptırmak için neden Elmalı'yı tercih etmiştir? Elmalı'da Müslümanların camiye ihtiyaçları olduğunu söyleyen Ömer Paşa'nın, buraya önemli vakıf gelirlerine sahip dini ve sosyal bir yapı inşa ettirmesinin altında başka sebepler de olabilir. Ancak öncelikle belirtmiş olduğu sebebi tetkik etmek için Elmalı'nın bahse konu dönemdeki dini yapılarına bir göz atmak gerekir. 16. yüzyılda 24 mahalleli mamur bir şehir görünümünde olan Elmalı'da,[24] yüzyıl sonlarında *Cami-i Atik* ve *Cami-i Cedid* adlarında sadece iki cami bulunması, tarım ve ticaret açısından oldukça faal bir yerleşim birimi olan Elmalı'ya büyük ve gösterişli bir cami inşa ettirme fikri konusunda Ömer Paşa'yı teşvik etmiş olmalıdır. Zira bu tarz büyük camiler, şehrin kalabalık semtleri olan ticaret kesimlerinde yer alırdı. Finike limanı ile iç bölgeler arasındaki ticaretin ana güzergahı olan Elmalı, bu yönüyle tüccarlar başta olmak üzere birçok kişinin ziyaret ettiği bir mekan, bir pazaryeri olma özelliğine sahipti.

Ömer Paşa'nın Elmalı'yı tercih etmesinin bir diğer sebebi dini gerekçeler de olabilir. 16. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'daki Safevi devletinin Şii propagandasına karşı yeni bir misyon yüklendiği ve Sünni İslam'ı tam bir devlet ideolojisine dönüştürdüğü bir süreç olmuştur (Ocak, 2010: 163-164). Elmalı gibi Bektaşi inançların etkin olduğu, *Pîr-i Sânî* kabul edilen Abdal Musa ve dergâhının burada bulunduğu bir yörede, medrese İslamının yahut kitabî İslamın yaygınlaştırılmaya çalışılması devletin resmi dini ideolojisiyle de gayet uyumlu görünmektedir. Kaldı ki 16. yüzyıl başında Şah İsmail adına harekete geçen Şahkulu Baba Tekeli, merkezde yaşanan kaostan faydalanarak etrafına topladığı çok sayıda muhalif kesimle, Elmalı'nın mescit ve zaviyelerinin yakılıp yıkılmasına, türlü eziyet ve zulümlerin yapılmasına neden olmuştur. Bu isyana katılan birçok mürit Tebriz'e göç ederken bir kısmı da devlet tarafından sürgüne tabi tutulmuştur. [25] İşte Sünni-Şii çekişmesinin giderek tırmandığı bu noktada Osmanlı resmi dini ideolojisinin destekçileri arasında birçok devlet adamı da görülür ki, imparatorluğun dört bir yanına inşa ettirdikleri cami, medrese ve benzeri dini yapıları, vakıf gelirleriyle besleyerek bunların devamını sağlamışlar, böylece merkezi devlet politikalarına uygun hareket etmişlerdir.

Öte yandan Elmalı sadece Bektaşi tarikatı değil aynı zamanda Halveti tarikatının da önde gelen sufilerine ev sahipliği yapmıştır. 1596 yılında memleketi Elmalı'da vefat eden Abdülvahib Ümmî, Halvetiyye

24 H. 937/ M. 1530-1531 tarihli icmal deftere göre 21 mahallesi bulunan Elmalı'nın, H. 996/ M. 1588 tarihli mufassal deftere göre 24 mahallesi, 1671-1672'de Elmalı'ya gelen Evliya Çelebi'ye göre ise 32 mahallesi vardır (Armağan, 1996: 283). Karaca'nın Tapu Tahrir Defterleri üzerine yapmış olduğu çalışmalarda ise 1530'da Elmalı'da 22 mahalle, 1568'de ise 24 mahalle bulunmaktadır (Karaca, 2002: 120).

25 Şahkulu isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tekindağ (1967: 34-39; 1968: 54-59); Emecen (2010: 285); Ercenk (2004: 279-291). Bu isyanın ardından Teke yöresinden birçok göç ve sürgün yaşanmıştır ki bunlardan Tebriz'e ulaşanların sayısının 15 bin civarında olduğu düşünülmektedir. Bir o kadar da (16 bin civarı) Mora ve Arnavutluk başta olmak üzere birçok yere sürgünler yapılmıştır. Bunun sonucunda haliyle Teke yöresinde nüfus azalmış, bazı kaza ve nahiyeler küçülmüş, birçok köy ise mezraya dönüşmüştür, daha ayrıntılı bilgi için bk. Karaca (2017: 577-593; 2002: 409-420).

yolunun "Orta kol" diye anılan kolunun kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Marmaravi'nin yetiştirdiği önemli bir sufidir. Elmalılı mutasavvıflardan Eroğlu Nuri ve onun 1603 yılında vefatıyla yerine geçen Ümmi Sinan (öl.1657) da aynı ekolden gelmektedirler. Bu sufilerden Ümmî Sinan sadece tasavvufi eğitimle meşgul olmayıp kendi adıyla anılan medresede zahiri ilimlerle ilgili dersler de vermiş, Elmalı'nın ilim ve irfan dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur (Tatcı, 2008: 23, 213). Saray ve çevresindekilerin bir tarikat şeyhine intisap etme eğilimlerinin fazlaca görüldüğü göz önüne alınınca Ömer Paşa'nın Elmalı'nın bu uhrevi havasından etkilendiği ve yaptırmayı planladığı hayır eseri için Elmalı'yı tercih ettiği düşünülebilir. Kaldı ki bu noktada Elmalı'da dini ve sosyal bir yapı inşasına girişen tek devlet adamı Ömer Paşa da değildir. Sultan III. Ahmed döneminin önemli seraskerlerinden Arifî Ahmed Paşa, Teke sancağı mutasarrıfı olduğu dönemde Elmalı'da bir medrese yaptırmaya niyetlenmiştir.[26] Ayrıca II. Abdülhamid döneminde Hariciye nazırlığına kadar yükselen ve İstanbul Merkez Efendi Dergâhı şeyhi Nureddin Efendi'ye intisab eden Âbidin Paşa'nın eşi Ümmügülsüm Hanımefendi de Ümmî Sinan Türbesi karşısında bir şadırvan inşa ettirerek Elmalı'ya katkıda bulunmuştur (Durgun, 2018: 199).

Özetle Ömer Paşa, devletin resmi dini politikasına uygun olarak Sünnilik tesirlerinin nispeten daha az etkisinde olan Türkmen nüfusunun kesif olarak yaşadığı Elmalı'da, bu düşünceyle bir cami yaptırmayı düşünmüş olabilir. Diğer taraftan Safevilerin Şii propagandası bir yana Ömer Paşa'nın camiyi yaptırmayı düşündüğü yıllar, Anadolu'da suhte ve celalî isyanlarının hız kazandığı bir döneme denk gelmesi hasebiyle oldukça dikkat çekicidir.[27] Suhtelerin toplanma mekanları arasında yer alan Elmalı'da düzeni oturtmak, reayanın güvenliğini sağlamak, halkın dine ve devlete ısındırılmasına ön ayak olmak da Ömer Paşa'nın Elmalı'yı tercih etmesinin sebepleri arasında yer almış olabilir. Her ne şekilde olursa olsun Ömer Paşa burada dönemine ve mevkiine kıyasla muhteşem bir cami inşa ettirmiş ve kaynaklardaki bilgilerden hareketle Elmalı'yı, burada defnedilecek kadar çok sevmiş ve benimsemiştir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun içeride ve dışarıda büyük mücadeleler verdiği bir dönemde, saraydan taşraya, devlete hizmetten geri kalmayan Ömer Paşa, Elmalı'ya yaptırmış olduğu oldukça gösterişli cami, medrese ve şadırvandan oluşan yapılar topluluğu ile Elmalı'nın önemli değerleri arasında yer almaktadır. Lakin bugüne kadar kendisi hakkında farklı rivayetler anlatılmış ve aktarılmış olan Ömer Paşa'nın kimliği belirsiz kalmıştır. Bu çalışmada Ömer Paşa'nın hayatı, devlet adına yapmış olduğu hizmetler ele alınırken, Elmalı'daki vakfı hakkında da önemli tespitlerde bulunulmuştur.

Elmalı'daki dini ve sosyal yapılar içerisinde en fazla vakıf gelirine sahip olan ve "Cami-i Kebir" adıyla meşhur Ömer Paşa Camii ve medresesi, günümüzde de güzelliği ve değerini devam ettirmekte, Elmalı ile bütünleşen bir öneme sahip olma özelliğini sürdürmektedir. Ömer Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok anlamda zor zamanlardan geçtiği bir dönemde, Elmalı'ya inşa ettirdiği dini, eğitim ve sosyal amaçlar güden yapısıyla bir kent belleği oluşturmayı başarmıştır. Zira kentin gelişim çizgisini bu nevi dini yapılar belirlemektedir. Ömer Paşa, Elmalı'yı o kadar benimsemiş olacak ki öldükten sonra burada kendi adını taşıyan caminin yanına defnedilmiştir.

26 Şark Seferleri sırasında büyük hizmetleri geçen Arifî Ahmed Paşa, Teke sancağı mutasarrıflığı sırasında Elmalı'da bir medrese inşasına başlamış, ancak inşaat tamamlanamadan idam edilmiştir (Durgun, 2018: 159); (BOA., C.ML., 518/21160).

27 Şahgeldi isimli celalî reisi 1596 yılında Korkuteli'nin (Istanos) Aktaş köyünde 4-5 bin eşkıyayı etrafına toplayarak sancakbeyinin adamlarını sancağa sokmadığı gibi Teke sancağını hakimiyeti altına alarak vergilerin toplanmasına engel olmuştur. Bu dönemde Elmalı'da ise suhtelerin yine çeşitli eşkıyalık faaliyetlerine şahit olunmaktadır. Teke sancağındaki suhte ve celali olayları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karaca (2001: 39-44); Zararsız (2019: 59-71).

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

a. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVNS.MHM.d. (Mühimme Defteri), nr. 75, 76, 77, 85.

A.RSK.d. (Ruûs Kalemi Defteri), nr. 1474, 1477, 1479, 1480.

AE.SABH.I. (Abdülhamid I), 201/13450.

AE.SAMD.I. (Ahmed I), 4/345, 4/364, 9/836.

AE.SMMD.III. (Mehmed III), 1/21.

AE.SMST.III. (Mustafa III), 276/22083.

AE.SOSM.III. (Osman III), 11/729.

BEO. (Bâbıâlî Evrak Odası Evrakı), 2975/223102.

C.AS. (Cevdet Askeriye), 445/18532.

C.DH., (Cevdet Dahiliye), 191/9516.

C.EV. (Cevdet Evkâf), 157/7835, 195/9724, 407/20619, 460/23295, 641/32327.

EV.d. (Evkâf Defteri), 10512.

HAT. (Hatt-ı Humâyûn), 1591/63.

İE.DH. (İbnülemin Dâhiliye), 6/617.

İE.EV. (İbnülemin Vakıf), 7/818, 16/1903.

TS.MA.e (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı), 321/69, 855/65, 650/28.

b. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, 582/332.

2. Araştırma Eserler

Açık, Turan (2012). *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Akdağ, Mustafa (2019). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, *Celâlî İsyanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_____ (1946). *Celâli İsyanlarının Başlaması*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. IV, 23-37.

_____ (1958). "Celâli Fetreti". *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XVI, S. 1-2, 53-107.

Armağan, Abdüllatif (1996). *XVI. Yüzyılda Teke Sancağı: Tapu-Tahrir Defterlerine Göre*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Aycibin, Zeynep (2007). *Katip Çelebi Fezleke: Tahlil ve Metin*. C. I, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Başaran, Ayşe Gül (2001). *Osmanlı Mimarisi İçin Kaynak Hadîkatü'l-Cevâmi' (II.Cilt) İncelemeli Metin Çevirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Demir, Selçuk (2008). *75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.1-171)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Demirtaş, Hüseyin (2018). *Celali İsyanları ve Canboladoğlu Ali Paşa İsyanının Karşılaştırılması*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Durgun, Hatice (2018). *Elmalı Kazası (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Durgun, Hatice - Özer, A. R. (2018). "Elmalı Şehrinin Vakıflarına Dair Bir Değerlendirme". *Antalya Kitabı 1*. ed. Bedia Koçakoğlu-Bahset Karslı vd., Antalya Büyükşehir Belediyesi Kutlu&Avcı Ofset Basım Yayım, ss.129-151.

Duymaz, A. Şveki (2008). "Kentsel Gelişim ve Mimari Yapılar Üzerine Bir Çalışma Örneği: Elmalı Şehri". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, 205-200.

Ekiz, Abdullah (2001). *Dünden Bugüne Elmalı*. Akdeniz Yayınları.

Emecen, Feridun (2010). "Şahkulu Baba Tekeli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 285.

Erbil, Bilal (2019). *Gazanfer Ağa, Hayatı ve Yaptırdığı Eserler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ercenk, G. (2004). "Şahkulu Baba Tekeli Ayaklanması". *Adalya*, VII/2004, 279-291.

Erten, Süleyman Fikri (1997). *Antalya Livası Tarihi*. haz. Abdullah Tekin, Antalya: Antalya ve Yöresi Kültürleri Araştırma Enstitüsü Yayınları (2).

Esir, Hasan Ali. (2008). "Eğri Kalesi'nin Fethi ve Haçova Meydan Savaşı'nı Anlatan Fetih-Name Türünde Bir Mektup". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17/ 2, 177-190.

Evliya Çelebi (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. haz. Y.Dağlı-S.A.Kahraman-R.Dankoff, C. 9, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, S. (2007). "Ömer Paşa Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 78-80.

Hammer, Joseph V. (1990). *Osmanlı Tarihi*. çev. Mehmet Ata, yay. haz. Abdülkadir Karahan, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Hasan Beyzâde Ahmed Paşa (2004). *Hasan Beyzâde Târîhi*. haz. Şevki Nezihi Aykut, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İpcioğlu, Mehmet (1996). *Bir Osmanlı Bütçesi Örneği: 1622 Tarihli Ruznamçe Defteri (XVII Yüzyıl Başlarında Osmanlı Kamu Ekonomisinin Tahlili Denemesi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

İpşirli, Mehmet (1992). "Beylerbeyi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 69-74.

İşbilir, Ömer (1996). *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Karaca, Behset (2016). "Ahi Baba Türbesi (Elmalı)". *Ahilik Ansiklopedisi*, C. I, 2. Baskı, Ankara: T.C Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları. 53.

_____ (2017). "Teke Yöresinden Safevi Devletine Göçler", *Geçmişten Günümüze Göç*, C. I, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları. 577-593.

_____ (2002). "Safavi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri". *Türkler*, C. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 409-420.

_____ (2001). "Teke Yöresinde Suhte Ayaklanmaları". *Türk Akdeniz-2000 Belleten*, Antalya: 39-44.

Keleş, Adem (2011). *75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.172-331)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kılıç, Serkan (2015). *Antalya'da Tek Kubbeli Cami ve Mescitler (Osmanlı Dönemi)*. Antalya: Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Küpeli, Özer (2009). *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. Yay. haz. Nuri Akbayar, Sadeleştiren. Seyit Ali Kahraman, C. 4, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Naima Mustafa Efendi (2007). *Tarih-i Na'ima, (Ravzatü'l-Hüseyn Fi HulasatiAbhari'l-Hafikayn)*. haz. Mehmet İpşirli, C. I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (2010). *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Oral, S. (2018). *XVII. Yüzyılda Şam Bölgesinde Meydana Gelen Ayaklanmalar*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Peçevi İbrahim Efendi (1981). *Peçevi Tarihi*. haz. Bekir Sıtkı Baykal, C. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Recep, Fuat ve Rasim Erol (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi, 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/ M. 1647-1649)*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî*. haz. Mehmet İpşirli, C. I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tatcı, Mustafa (2008). *Elmalı'nın Canları*. İstanbul: H Yayınları.

Tekindağ, Şehabeddin. (1967). "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3, 34-39.

_____ (1968). "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 4, 54-59.

Topçular Kâtibi (2003). *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*. haz. Ziya Yılmazer, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uluskan, Murat (1998). *Divan-ı Hümayun Çavuşbaşılığı (XVI-XVII. Yüzyıllar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi*. C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yenişehirlioğlu, Filiz (1989). "Antalya Murad Paşa Camii Çinileri ve İznikli Mustafa". *Kültür ve Sanat Dergisi*, 1/2, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 34-38.

Yılmazçelik, İbrahim (2000). "Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/ 1, 233-287.

Zararsız, Abdullah (2019). "Demleri Heder Olsun: Antalya'da Suhte ve Celali Olayları". *Antalya Kitabı 2*, Konya: Palet Yayınları, 59-71.

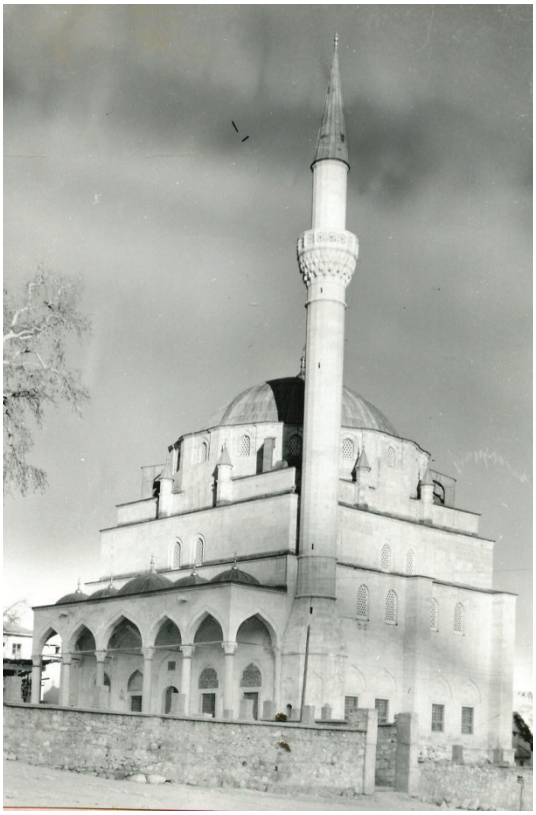
Ekler

Fotoğraf 1: *Ömer Paşa Camii*

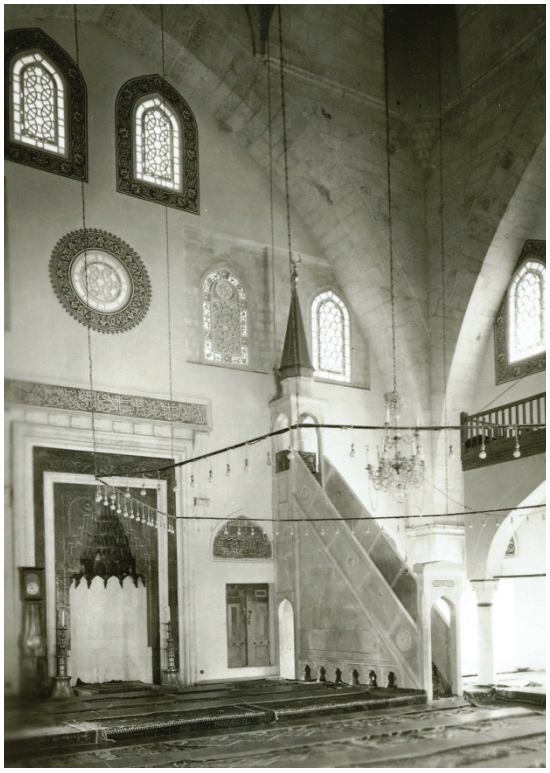
Fotoğraf 2: *Ömer Paşa Camii*

Fotoğraf 3: *Ömer Paşa Camii*

Fotoğraf 4: *Ömer Paşa Camii*

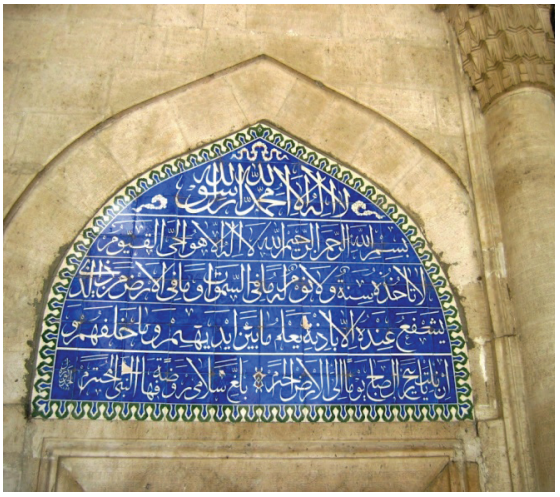
Fotoğraf 5: *Ömer Paşa Camii iç cepheden görünüm*

Fotoğraf 6: *Ömer Paşa Camii iç cepheden görünüm*

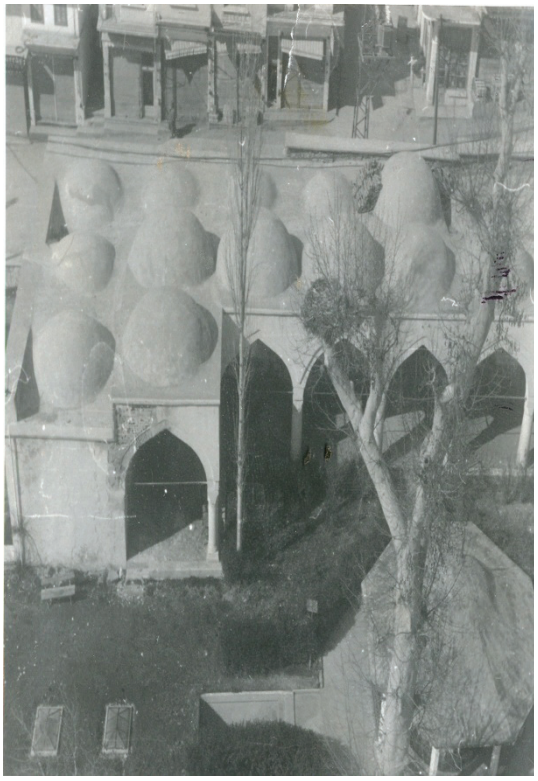
Fotoğraf 7: *Ömer Paşa Camii giriş kapısındaki çini pano çini pano*

Fotoğraf 8: *Ömer Paşa Camii giriş kapısındaki çini pano*

Fotoğraf 9: *Ömer Paşa Camii şadırvanı*

Fotoğraf 10: *Ömer Paşa medresesi*

Fotoğraf 11: *Ömer Paşa medresesi*

Fotoğraf 12*: Ömer Paşa türbesi*

Hamid-ili'nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler*

İlker Yiğit**

Öz

Bir yerden başka bir noktaya ulaşmanın temel aracı tarih boyunca yollar olmuştur. Yol güzergâhları, özellikle geçmiş dönemlerde büyük ölçüde doğal koşullara bağlı kalmış olup siyasi organizasyonlar çeşitli çalışmalar, tesis ettikleri yol ve yol üzerindeki yapılar ile ulaşımın sağlıklı bir biçimde işlemesine gayret etmiştir. Gerek Selçuklu ve gerekse Osmanlı döneminde hükümdarlar dervişlere, şeyhlere, ulu kimselere, arazi tahsis ederek vakıf kurmalarına imkân sağlamışlardır. Böylece tesis edilen zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapılarla en ücra alanlarda, geçitlerde ulaşımın güvenli ve rahat bir şekilde sağlanmasını temin etmişlerdir. Bu çalışmada da temel olarak Hamid-ili ulaşım ağı ve hususiyle de ulaşım sistemi zaviyeler üzerinden konu edinilmiştir. Kaynak olarak çalışmada 1501 yılına ait Hamid Sancağı Vakıf Defteri transkripsiyon metni kullanılmıştır. Söz konusu defterdeki zaviyeler ve bunların bulunduğu yerleşme merkezlerinin lokalizasyonu yapılarak ulaşım ağı jeomorfolojik şartlar göz önünde bulundurularak çizilmiştir. Böylece han ve kervansaray bulunmayan sahalarda *"gelen giden yolculara hizmet şartı"* ile ulu kimselere temlik edilen arazilerde tesis edilen tekke, zaviye, hankâh, gibi yapılar ulaşımın adeta can damarını oluşturduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tarihi coğrafya, ulaşım ağı, tarihi yollar, zaviye, vakıf.

Transportation System and Zawiyahs in Hamid-ili

Abstract

The main means of reaching from one place to another has been the roads throughout history. Especially in the past, the routes of roads have been largely dependent on natural conditions. The rulers and political organizations of the country have endeavoured to ensure smooth functioning of transportation with various works including roads and the social and religious structures established alongside them. In both the Seljuk and Ottoman periods, the rulers allowed dervishes, sheikhs, great people to establish waqfs by allocating land. Thus, they have ensured safe and comfortable transportation in the most remote areas and passages by means of lodges and structures with similar functions. In this study, the transportation network of Hamid-ili and the overall transportation system are discussed with special regard to zawiyahs. The transcription text of Hamid Sancak Waqf Registers of the year 1501 was used as a reference in the study. Having determined the location of the lodges and their main settlement centres from the aforementioned reference, the transportation network was drawn considering the geomorphological conditions. Thus, it has been observed that the buildings such as lodges, zawiyahs, hankhah established in the areas where there were no inns and caravanserais and assigned to prominent people of the region with the condition of *"service for incoming and outgoing passengers"* constitute the hart of transportation.

Keywords: Historical geography, transportation network, historical roads, zawiyah, waqf.

---

* DOI: 10.16971/vakiflar.694298
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Şubat 2020 / Fabruary 2020
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2020 / June 2020

** Dr. Öğr. Üyesi İlker YİĞİT, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü,
e-mail: ilkeryigit@merhmetakif.edu.tr; iyigithg@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1473-3438

Giriş

Anadolu'nun sahip olduğu jeomorfolojik şartlar (eğim, bakı, topoğrafya) gereği Roma ve Bizans zamanlarında belirginleşen ve kullanılan yollar büyük ölçüde önemini Selçuklular, Beylikler ve nihayetinde Osmanlı zamanlarında da sürdürmüştür. Zira dönemin teknolojik imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle ulaşım hatları, doğal geçitleri, belleri, vadileri, ova kenarlarını ve büyük su kütlelerinin kıyılarını takip etmiştir. Diğer bir ifade ile "tabiî yollar" ortaya çıkmış, asırlarca aynı güzergâh bazı küçük değişikliklerin dışında kullanılmaya devam edilmiştir. Hatta günümüzdeki kara yolu ulaşım güzergâhlarının büyük ölçüde tarihi ulaşım güzergâhlarına paralellik arz ediyor olması, teknolojik imkânlar artsa dahi ekonomik gerekçeler birçok sahada haklı olarak kolayca ve düşük maliyetle yolların yapılabileceği alanların tercih edilmesine neden olmaktadır.

Tarihi coğrafya açısından ulaşım, geçmişte mekâna bağlı mesafe engellerini aşmak ve bunun için doğal şartlarla mücadele anlamına gelmektedir. Coğrafi özellikleri bakımından birbirleri ile farklı ve karşılıklı ihtiyaçlarını giderme açısından birbirlerinin tamamlayıcısı olan şehir, bölge veya ülkeler arasındaki ilişkilerde çok kadim zamanlardan beri belli başlı güzergâhlar takip edilmiştir. İklim şartları, zemin özellikleri, su kaynakları, flora, fauna durumu ulaşımı ve yol güzergahlarını etkilemiştir. Hatta bazı sahalarda yaz ve kış durumuna göre iki farklı yol belirlenmek durumunda kalınabilmiştir. Nitekim yazın geçmeye uygun olan yerler kışın kar, tipi, şiddetli soğuklar, rüzgar, sel ve su baskını gibi doğal olaylar nedeniyle geçilemez hale gelebilmiştir. Bazı bölgelerde ise kışın geçilebilen yerler yaz mevsiminde aşırı sıcaklık, su kaynaklarının kuruması, zararlı haşerat yüzünden geçilmesi mümkün olmayabilmiştir (Toroğlu vd., 2016: 9-10). Anlaşıldığı üzere yazlık ve kışlık, kısaca mevsimlik durumlara göre ortaya çıkan fiziki engellere bağlı olarak güzergâhların değiştiği değerlendirilebilir.

Yapılış amaçları itibariyle daha çok ticari ve askeri gayenin ön planda olduğu yollar, Anadolu'nun fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri nedeniyle çağlar boyunca genellikle hep aynı dağlık alanları yaran doğal geçitleri takip etmiştir. Eski yollar doğal yapıya uydukları için çoğunlukla uzun ve dolambaçlı bir yapı arz etmektedir. Dış süreçlerin yeryüzü şekilleri üzerine binlerce yıldan beri yaptığı tahribat ve günümüz asfalt döşeli modern yollarının birçok yerde eski yollar ile aynı güzergâhlardan geçmesi nedeniyle eski yol ağı izlerinin çoğu yerde ortadan kalkmasına ve söz konusu güzergâhların izlenememesine yol açmıştır. Ancak bütün bu doğal ve beşeri tahribata rağmen, yine de Anadolu'nun birçok yerinde Roma yollarının izleri ile karşılaşmak imkân dâhilindedir (Ceylan vd., 2002: 45).

Türkiye yer şekillerinin taşıdığı ana karakter, yolların eski çağdan beri seyri üzerine etki yapmış ve belirli güzergâhların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlar genellikle doğu-batı istikametli depresyon alanlarını takip ederler. Kuzey-güney istikametli bütün yollar, dağlık sahaları aşmak için ya dağların alçaldıkları ve boğaz/geçit/bel/belen oluşturan sahaları ya da boyuna vadi oluklarını takip etmek durumundadır. Gülek, Belen, Zigana, Kop, Çubuk, Sertavul geçitleri gibi yüksek dağları aşan bütün geçitlerin kuzey-güney istikametli yollarda olması bu durumun en açık örnekleri arasında belirtilebilir (Gümüşçü vd., 2011: 55).

Anadolu'da esaslı yol yapımı Roma döneminde başlamıştır. Romalılar geniş imparatorluk sınırları içerisinde hükümranlıklarını kent, ticaret ve askeri güç üzerine temellendirdikleri için mevcut yolların tamirini yaparken yol ağını da geliştirmeye oldukça önem vermişlerdir. İmparatorluk, merkeze uzak şehirlerden oluşan kolonileri oldukça gelişmiş olan ulaşım ağı sayesinde denetlerken askeri gücünü de yollardan sağladığı ticaret marifetiyle finanse etmiştir (Ceylan vd., 2002: 43).

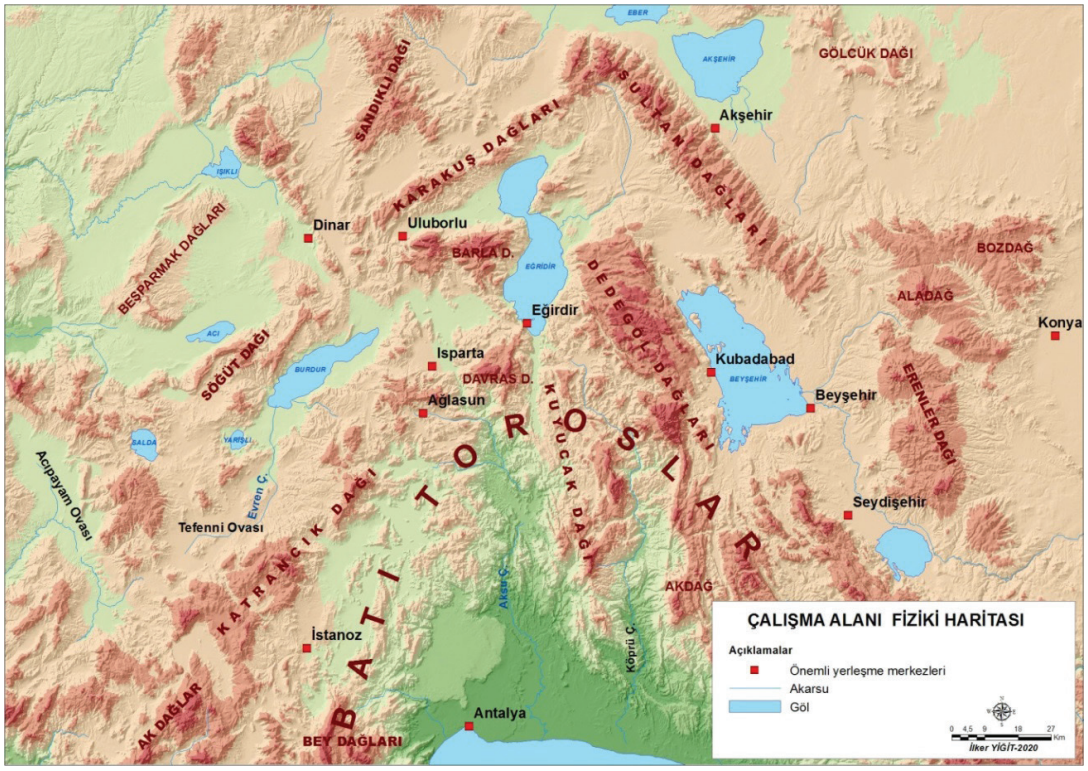
Osmanlı Devleti zamanında ana güzergâhlar üzerinde menzil külliyeleri, hanlar yapılarak, derbentler teşkil edilerek yolcuların 5-6 saatte bir konaklayabilecekleri, geceyi güvenle geçirebilecekleri ve temel ihtiyaçlarını temin edebilecekleri imkanlar sunulmuştur. Roma, Bizans ve müteakiben Selçuklu ve Beyliklerden devralınan yollar üzerinde köprü, menzil külliyeleri ve yeni iskân merkezleri tesis edilerek yollar-

daki ulaşım imkanlarının daha iyi hale gelmesine yönelik çabalar söz konusu olmuştur. Ancak yol yapım teknolojisi açısından yani yolların niteliğini artırıcı faaliyetler bakımından büyük bir ilerlemeden söz etmek mümkün görünmemektedir (Demirci, 2014: 103).

Tarihi yolların bilinmesi geçmişin doğru değerlendirilmesini ve anlaşılmasını sağladığı gibi bugün mevcut ulaşım sistemlerinin temelini oluşturması bakımından geçmiş durumu bilmek, bugüne ve geleceğe de ışık tutmaktadır. Coğrafyacıların yanı sıra, arkeoloji, tarih, sanat tarihi gibi disiplinler ulaşım sistemleri, tarihi yollar ve bu yollar üzerinde tesis edilen yapı türleri ile ilgilenmektedir. Müstakil manada bir tek yapının ele alınıp incelenmesinin yanı sıra arazi, arşiv, harita vb. kaynaklardan istifade edilerek yol sistemlerinin yanı sıra aktif olduğu dönemlerin ortaya çıkarılması da önem arz etmektedir. Bu noktada eldeki çalışma, tarihi ulaşım coğrafyası açısından Hamidoğulları Beyliği'nin egemenlik sahası olan Isparta ve Burdur çevreleri (Osmanlı Devleti zamanında Hamid sancağı olarak isimlendirilen) araştırma sahası olarak seçilmiştir. 1501 tarihli *Hamid Sancağı Vakıf Defteri*'nin transkripsiyon metninden (Karaca, 2014) hareketle, Hamid-ili ulaşım sisteminin açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Bahsi geçen vakıf defterinde zaviye kayıtları tablolara aktarılmış ve bunlar arasında "âyende ve revendeye hizmet şartı" koşulan zaviye, tekke, hankâh, zaviye fonksiyonlu mezra ve çiftliklerin lokalizasyonu 1/200.000 ve 1/25.000 ölçekli topografya haritaları kullanılarak Arc-Gis programı marifetiyle sayısal ortama aktarılmıştır. Zaviye, tekke, hankâh, zaviye fonksiyonlu mezra ve çiftliklerin lokalizasyonu tamamlandıktan sonra ilgili saha literatürü ve doğal koşullar da göz önünde bulundurulmak suretiyle Hamid-ili ulaşım sistemindeki yol ağı haritalar marifeti ile ortaya konulmuştur. Böylece şimdiye kadar Hamid-ili'nde kervansaraylara göre çizilen ulaşım sistemi daha da detaylandırılma imkanına sahip olunmuştur.

Araştırma alanın temel fiziki coğrafya özelliklerine bakıldığında Batı Toroslar olarak ifade edilen dağlık silsilenin Hamid-ili dahilinde olduğu görülür. Bu bölgedeki dağlar Eğirdir Gölünün batısı itibariyle kuzeydoğu-güneybatı istikametinde bir uzanış sergilediği dikkati çekmektedir (Harita 1).

Harita 1. *Çalışma Alanı Fiziki Haritası*

Dağlık kütleler arasında ovalar, depresyon alanlarına yerleşmiş göller bulunur ki bu sahadaki göllerin yoğunluğu sahanın "Göller Yöresi" olarak isimlendirilmesine yol açmıştır. Eğirdir Gölü doğusunda ise dağların uzanışı yön değiştirmekte bu kez kuzeybatı-güneydoğu istikametinde bir uzanış ortaya koyduğu görülür. Çalışma sahasının fiziki coğrafya özellikleri Hamid-ili'ndeki yol güzergâhları üzerinde belirleyici rol oynamıştır.

1. Yurt Açıcı, İslam'ı Yayıcı Bir Unsur Olarak Zaviyeler

Tarikat mensuplarının, pirlerin, mürşitlerin, derviş ve muhiplerin içinde barındıkları, ayin ve törenlerini icra ettikleri, gelip geçen yolculara konaklama, yeme ve içme gibi hususlarda çeşitli hizmetler sundukları binalara tekke veya dergâh denilmektedir (Bakırcı vd., 2013: 147). *"*Hankâh, savmaa, buka, düveyre, medrese, ribat, asitane, tekke, imaret ve dergah*"* kelimeleri de, aralarında bazı küçük farklar bulunsa da, bazı dönemlerde hemen hemen zaviye ile aynı anlamda kullanılmıştır (Ocak, 1978: 248; Savaş, 1999: 461).

Anadolu'da Selçuklular devrinden başlayarak nadir bir şekilde *"*ribat*"* daha yaygın olarak *"*zaviye*"* ve *"*hânkah*"* tabirleri kullanılmıştır. Osmanlılar zamanında ise neredeyse *"*ribat*"* kelimesi ortadan kalkarak tarihi metinlerde ve kitabelerde "imaret" ve aşağı yukarı XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren "tekke", "dergah" ve "*âsitâne*" kelimelerinin bulunduğu görülür. Hankâh, tarikatların merkez zaviyesi olup içerisinde tarikatın kurucusunun türbesi de bulunan büyük bir binayı ifade etmektedir. Tekke (çoğul hali *"*tekâyâ*"*) ise daha çok şehir ve kasabalarda hankâhtan biraz daha küçük zaviyelere verilen isimdir. Zâviye (çoğul hali zevâyâ) Osmanlı İmparatorluğu'nda üç müesseseyi kapsar şekilde kullanılmıştır: 1-Herhangi bir tarikata ait olup içerisinde dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların ücretsiz bir şekilde misafir edildiği binalar; 2-Şehirlerde mescit, medrese, hamam vb. mimari üniteleri bir araya getiren külliyeler için de zaviye tabiri kullanıyordu, bunlar aynı zamanda imaret olarak da isimlendirilmişlerdir; 3-Geçitlerde, derbentlerde ve yol üzerlerinde yolculara bir sığınak vazifesi gören yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan küçük misafirhanelere de zaviye ismi, verilmiştir (Ocak, 1978: 249-250).

Tekke ve zaviyeler kuruluş amaçları ve kurumsal yapıları itibariyle birbirlerine oldukça benzemektedir. Fakat hepsinin tekke veya zaviye olarak isimlendirilmemesinin nedeni bulundukları mekândan kaynaklandığı düşünülmektedir. Arşiv vesikalarında zaviye olarak isimlendirilenler genel olarak şehrin dışında, kırsal alanda, yol güzergâhlarında veya stratejik mevkilerde yer alırken tekkeler ise şehirlerin merkezinde veya kenarında kurulmuşlardır (Alkan, 2006: 22).

Zaviyeler şehirlerde ve kırsal yerleşim birimlerinde, yollar-geçitler üzerinde tesis edilen, bir şeyhin yönetiminde, bir tarikata mensup dervişlerin yaşadıkları ve görevlilerin gelip geçen yolculara ücret karşılığı olmaksızın yiyecek, içecek maddeleri ve yatacak yer sağladıkları, çeşitli binalara verilen isimdir (Ocak ve Faroqhi: 1985: 468; Açıkel, 2011: 5). Zaviyelerde görev yapan şeyhlere zaviyedâr, zaviyede bulunan dervişlere de zaviyenişîn denirdi (Özmenli vd., 2018: 139). Selçuklu ve Osmanlı döneminde medreselerin ulaşamadığı köylerin ve konar-göçer toplulukların dini ve sosyal hayatını düzenleme görevini zaviye ve tekkeler üstlenmişlerdir (Ocak, 1978: 267).

Anadolu'nun Türk ve İslam mayasıyla mayalanmasında tekke ve zaviyelerin büyük katkıları olmuştur. Hususiyle de Kösedağ Savaşı'nı müteakip ortaya çıkan karışık dönemde Anadolu topraklarına gelen birçok şeyh ve derviş muhtelif bölgelerde tekke ve zaviyelerini kurarak iskân merkezlerinin tohumlarını atmışlardır. Özellikle Anadolu'nun batı kesimlerine gelen şeyh ve dervişlerin bir kısmı gazilerle birlikte fetih harekâtına girişerek yurt açarken bir kısmı da boş ve ücra araziler üzerine yerleşiyorlardı. Böylece kırsal

alanları şenlendiriyorlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşarak ekonomik anlamda ilgili sahanın hayatiyet kazanmasını temin ediyorlardı (Kazıcı vd., 1982: 275-298).

Dervişler, fethedilen topraklara ilk yerleşme tohumunun atılmasına, ilgili mekânda bir zaviye kurarak ön ayak oluyorlar, Türkleşme ve İslamlaşma bakımından bir nevi misyonerlik vazifesi ifa ederek fethin kalıcı olmasına sağlıyorlardı. Zaviyeler henüz sınırları ve halkı istikrarsız olan memlekette yol emniyetini tesis ediyorlardı. Zaman içerisinde devlet idaresi sağlamlaştıkça zaviyeler askeri-siyasi karakterini kaybederek özellikle XV. yüzyıldan itibaren dini-içtimai bir müessese olarak kalmıştır (Eyice, 1963: 29).

İslam tarihi boyunca zaviyeler, toplum yapısında önemli yer tutmuş olup toplum hayatını kolaylaştıran, bağlısı olsunlar veya olmasınlar, tüm kesimlere hizmet sunmuş, Müslüman halk arasında hızlı bir şekilde yayılmış ve kabul görmüştür (Akis, 2008: 98). Zaviye kurucusu ulu kimseler Anadolu'nun Türkleşmesinde "uç" bölgelerde yoğunlaşmıştır. Anadolu'nun peyderpey Türk yurdu haline gelme sürecinde batıya doğru devam eden fetih hareketi sırasında alpler, gaziler, ahiler gibi zümreler "davetçi ve tebliğci şeyh ve dervişler olarak" batıya doğru ilerleyerek, şehirde ve kırsalda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli misyonlar icra etmişlerdir (Yiğit, 2013: 969).

Anadolu'da zaviyelerin yayılışı, Anadolu'nun iskânı, Türkleşmesi ve Müslümanlaşması ile paralellik arz eder. Bu topraklarda zaviyeler bir iskân unsuru olmasının yanı sıra İslamiyet'in yayılmasında önemli fonksiyonlar icra etmiştir (Ocak, 1978: 254). Zaviyeler, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde özellikle XIII. yüzyıl Anadolu'suna psikolojik bir güç sağlamış ve kısa zamanda siyasi birliğin kurulmasına katkı sağlamışlardır. Doğu kökenli olan bu dervişler zaman zaman Türk ordularından daha önce kurdukları zaviyelerle hudut boylarına ulaşarak gaza, ibadet ve hayır ruhunu canlı tutmuşlardır (Erdoğru, 1994: 89). Zaviyeler askeri fetihlerle birlikte batıya doğru bir yayılış çizgisi takip etmişlerdir (Ocak, 1978: 254).

Şeyhler tarafından açılan bu zaviyeler iki şekilde kurulmuştur. 1) Önceleri gayrimüslim halk tarafından meskûn olup daha sonra boşalan köy ve kasabalarda kurulan zaviyeler. Bunlar orada eskiden mevcut, terk edilmiş kilise ve manastırları zaviyeye çevirerek terkedilmiş sahaları yeniden imar ve iskân ediyorlardı. 2) Kırsal alanda ıssız fakat yol yakınında yerleşmeye uygun mahallerde kurulan zaviyeler. Bunlar ilk iskân çekirdeklerini atarak daimi iskân merkezlerinin oluşmasına kapı aralıyorlardı. Zaman içerisinde bu zaviyelerin etrafına yeni meskenlerin yapılması ile daimi yerleşme merkezine dönüşüyordu. Nitekim bu şekilde yüzyıllar önce kurucusu olan şeyhin ismini taşıyan birçok kasaba ve köy mevcuttur (Ocak, 1978: 262)

Zaviyeler devletin kuruluşunda hizmette bulunmuş, hürmete layık bazı ahilere, babalara ve alperenlere vakıf olarak verilen yerler olup şehir ve kasaba etrafında, köy civarlarında ve yol güzergâhlarında bulunuyorlardı. Zaviye sahibi kişi kendisine vakıf olarak verilen yeri ekip, biçerek buranın gelirini zaviyesine harcar, zaviyeye gelen her yolcu burada yiyecek, içecek ve yatacak bir yer imkanına sahip bulunurdu (Uzunçarşılı, 1998: 545; Memiş, 1999: 514).

Kırsal kesimde Barkan tarafından ifade edilen "Kolonizatör Türk Dervişleri"nin (Barkan, 1942: 284-353) iskân merkezlerinin tesisinde de önemli bir yeri bulunmaktadır. Dervişler şehir ve kasabaların dışında kırsal sahada, uç bölgelerde, çeşitli yollar üzerinde ve ıssız geçitlerde kurdukları zaviyeler ile öncü bir karakol ve iskân çekirdeklerini tesis eden başlangıç faktörü olmuşlardır. Şöyle ki bir şeyh veya ulu kişi gelip boş, iskânın olmadığı bir yere zaviyesini kuruyor, daha sonra oraya gelenlere öncülük ve rehberlik etmesinin ötesinde zaviyedeki şeyhin etrafında toplanan kişiler buralarda kendilerine mesken yaparak kırsal alanda üretim faaliyetlerine de başlıyorlardı. Bu şekilde işleyen bir sistemde atıl vaziyetteki araziler

bir taraftan iktisaden faal hale gelirken diğer taraftan da başlangıçta tek bir zaviye binasının bulunduğu mekânda artan meskenler ile daimi bir yerleşme tesis ediliyordu. Bu yönüyle zaviyeler, kırsal alanda ve sınır boylarında hem ileri bir karakol hem de iskân nüvelerini oluşturan başlangıç faktörü olarak değerlendirilebilir (Yiğit, 2018: 105).

Gerek Anadolu ve gerekse Rumeli'de kurulan zaviyelerin pek çoğu, terk edilmiş köylerde, derbent mahallerinde yahut devletin gerekli gördüğü sahalarda kurulmaktaydı. Bu zaviyelerin hizmetine sunulan, onlara tahsis edilen veya vakfedilen araziler çoğu zaman öşür ve avarızdan muaf tutuluyordu. Böylece elde ettikleri gelirlerle dervişlerin bulundukları mekânı şenlendirmeleri, yerleşmeler tesis etmeleri, köprü, cami yapmaları; değirmen kurmaları, derbent tutmaları, "*âyende* ve revendeye" hizmet etmeleri talep ediliyordu (Özköse, 2003: 277). Devletin zaviyelerden en temel beklentisinin gelip geçene hizmet etmeleri ve onlara konaklama hizmeti sunmaları olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu husus vakıf defterlerinde "âyende ve revendeden başkasına sarf olunmaması" şeklinde vurgulanmış olduğu dikkati çekmektedir (Kılıç, 2004: 253).

Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde dervişlerle sultanlar/beyler arasında karşılıklı bir dayanışma söz konusudur. Dervişlerin hizmetlerine karşılık sultanlar/beyler dervişlere zaviyeler açıp köyler bağışlamışlardır (Ocak, 1978: 256). Osmanlı döneminde devlet adamları ulaşım sisteminin sağlıklı bir şekilde işlemesi amacıyla yollar üzerindeki derbentler, zaviyeler, hanlar gibi yapıları, görev yapan kişilere birtakım muafiyetler vermek suretiyle desteklemiştir (Fatsa, 2014: 50). Osmanlının ilk hükümdarlarının takip ettiği siyaset, dervişler ve şeyhler aracılığıyla halkın birliğini sağladığı gibi, diğer beyliklerden kazanılan topraklardaki Müslüman halkın yeni otoriteye alışmalarını da kolaylaştırmış ve nihayetinde bunların yanında yeni fethedilen arazide iskân edilmesine ciddi katkılar sağlamışlardır (Ocak, 1978: 257).

Zaviyelerle ilgili olarak Osmanlı padişahlarının izlediği politika iki temel noktada toplanabilir: Birincisi, yeni fethedilen topraklara yerleşen şeyhlere vakıflar tahsis edip zaviyeler açmak veya vakfı olanların vakfını genişletmektir. İkincisi ise Selçuklulardan ve beyliklerden geçen zaviyeleri vakıf ve imtiyazlarını korumak/olduğu gibi bırakmak, ihtiyaç durumunda yeni vakıflarla takviye etmektir (Ocak, 1978: 254-258). Böylece zaviyeler tasavvuf eğitimini yanı sıra güvenlik, ticaret ve ulaşım konularında önemli hizmetleri yerine getirmişlerdir. Anadolu ve Balkanlar'da Erenköy, Tekke, Tekkeköy, Tekkeyenicesi gibi toponimik veriler bu yerleşimlerin dervişler tarafından kurulduğuna işaret etmektedir (Kara, 2011: 369).

Zaviyeler yeni alınan toprakların iskânını sağlamanın yanı sıra Müslümanlığı ve tasavvufu yaymıştır. Buna bağlı olarak ta zaviyelerin iki farklı alanda (1-Issız alanlarda, 2-Yol güzergâhlarında ve şehir, kasaba, köy gibi yerleşme birimlerinde) inşa edildikleri görülmektedir. Birinci grupta yer alanlar, iskân dışında kalmış ıssız kırsal bölgelerde tesis edilmişler ve bu zaviyelerin açılacağı yerler bizzat şeyh ya da o yerin hükümdarı, devlet adamı, zenginleri tarafından bağışlanmıştır.[1] Kırsal alanda köylerde ve yollar üzerinde kurulan zaviyelerde ise durum farklıdır. Zira buralarda kurulan zaviyeler masraflarını kendi üretim güçleriyle karşılamışlardır. Bu muhitlerde kurulan zaviyelerin etrafında tarlalar, bahçeler, bağlar ve değirmenler tesis ediliyor ve hayvan sürüleri besleniyordu. Dervişler bir taraftan kendi ihtiyaçlarını karşılarken diğer taraftan da gelip geçen yolcuların masraflarını kendi emekleriyle tedarik etmiş oluyordu (Ocak, 1978: 262).

1 İslam hukukuna göre herhangi bir arazi parçasının vakfedilebilmesi için vakıf kuran kişinin mülkiyetinde ve tasarrufunda olması şarttır. Toprağın şahısların mülkiyetinde olabilmesi için ya ölü toprak olarak ifade edilen ve kullanılmayan arazilerin işlenebilir hale getirilerek *ihyâ* edilmesi, ya da hükümdar tarafından devlete ait toprakların mülkiyetinin beratla yani *temliknâme* ile şahıslara verilmesi gerekmekteydi. Bu konuda bk. Yediyıldız (2003: 128-130; Temliknâme ile vakıf kurmak şartıyla verilen bir çiftlik ve kurulan bir zaviye örneği için bk. Demirtaş (2018: 23-46).

Dervişlerin uç sahasına ve hatta gayrimüslimlerin kontrolündeki komşu topraklara giderek tekke-zaviyeler kurması, yalnızca iç sahalardaki Türk topraklarından gelen Müslümanlara değil, aynı zamanda karşı taraf topraklarındaki gayrimüslimler açısından da son derece önemliydi. Zira uçlardaki senkretik ve hoşgörülü ortamda, kendi dinlerinde büyük kabul edilen kişiler, karşı dinden de kutsanarak kabul görmüş ve kendi kültürlerine dahil edilmişlerdir. Böylece uç bölgelerdeki dervişler kurdukları zaviyeler marifetiyle gayrimüslim unsurların ihtida etmesine, İslamlaşmasına da aracı olmuşlardır (Gümüşçü, 2019: 103).

Osmanlı Devleti zamanında, şehirlerin haricinde kurulan zaviyelerin başlıca fonksiyonu yolcuları konaklatmaktır. Tahrir defterlerinde ve muhtelif arşiv vesikalarında görülen vergi muafiyetleri dini sebeplerle değil "âyende ve revendeye" verilen hizmetlere bağlanıldığı görülür. Genellikle raiyyet ve raiyyet oğullarından sayılmayan zaviyedar aileleri, kimi zaman Osmanlı fethinden çok önce mevcut yerlerinde bulunmaktaydılar (Ocak vd., 1985: 472). Nitekim Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki zaviyelerin de ana yollar üzerinde güvenliği sağladıkları, imaret hizmetlerini yerine getirdikleri, yolların ve köprülerin bakım ve onarımını gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir (Bostancı, 2007: 184).

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, iskân çekirdeklerinin tesisi, öncü kuvvetler olarak uçlarda bulunması gibi hususiyetlere sahip olan zaviyeler siyasi, sosyal ve ekonomik açılardan oldukça farklı fonksiyonlar icra etmişlerdir. Zaviyelerle ilgili verilen bu temel bilgilerden sonra araştırma alanımız olan sahada öncelikle antik dönem yolları, sonrasında ise Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki yollar ve zaviyelerin rolleri aşağıda ele alınacaktır.

2.Pisidia'da Ulaşım Sistemi

Çalışmaya konu edinilen ve Hamid-ili olarak nitelenen saha kabaca bugünkü Burdur-Isparta il sınırlarını kapsamaktadır. Antik dönemde ise bu saha, *Pisidia* bölgesi içerisinde bulunur. Pisidia bölgesinin batı sınırı Antalya Körfezi'nin (Mare-Pamphylium) kuzeybatısında yer alan Solyma Dağı üzerinde ve Likya-Pamphylia sınır kesiminde yer alan Trebenna'nın hemen kuzeyinden itibaren başlar. Batı kesimde sınır Isinda'yı Pisidia'da bırakarak, kaynak sahasına doğru Taurus (Bozçay) vadisi ve sonra da Kolobatus nehri ile Karalitis gölünün (Söğüt) kuzeyine kadar devam eder. Böylece Rahat dağına kadar doğal sınırları takip ederek uzanan sınır, Lagbe'yi Phrygia'da bıraktıktan sonra, Lysis (Bozçay) vadisinin batısından kuzeye doğru devam eder. Pisidia'nın doğu sınırını ise Karalis (Beyşehir) Gölü'nün güneybatı köşesi oluşturmaktadır. Pisidia'nın güney sınırının çizilmesi ise daha zordur. Zira Papmphilia ile Pisidia kaynaklarda daima beraber zikredilmiştir. Strabon "…Pisidia'lılar, Papmphilia ovasını çeviren dağlık arazide oturuyorlardı…" demektedir. Söz konusu dağlık kesimde doğudan batıya Kotenna (Gödene), Erymna (Ormana), Selge (Zerk), Pednelissos (Kozan), Sia (Karaot), Ariassos ve Termessos şehirleri yer almaktadır. Belirtilen şehirlerin tamamı Pisidia bölgesinde yer almakta ve iki bölge arasındaki sınırı teşkil etmektedir (Harita 2; Özsait, 1980: 57-61).

Pisidia Bölgesi'nde kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde önemli yollar Antik dönemlerden itibaren var olmuştur. Söz konusu bu iki ana ulaşım aksı uzun yıllar mevcudiyetini devam ettirerek, niteliğinde iyileşmeler ile günümüze ulaşmıştır. Pisidia bölgesinde yol ağı Özdemir (2014:104-107) tarafından üç kategoride toplanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. *Pisidia Bölgesinde Yol Ağı*

A)Doğu Yönündeki Yol Ağı	B)Batı Yönündeki Yol Ağı	C)Kuzey Yönündeki Yol Ağı
1)Antalya, Döşeme Boğazı, Kestel Gölü kıyısı, Bucak, Kremna, Kovada Gölü batısı, Eğirdir (Prostanna), Gelendost (ya da Sütçüler Adada), Yalvaç (Antiocheia) güzergahı	1)Apameia Kibotos (Dinar), Apollonia (Uluborlu), Conana (Gönen) arasındaki yol	1)Caralis (Beyşehir) ile Neapolis (Şarkikaraağaç) arasındaki yol
2)Perge, Aksu Vadisi (Kestros), Çandır (Sütçüler), Eğirdir ya da Adada üzerinden Antiocheia (Yalvaç) ulaşan yol	2) Apameia Kibotos (Dinar), Antiocheia (Yalvaç) arasındaki yol.	2)Neapolis (Şarkikaraağaç) ile Antiocheia (Yalvaç) arasındaki yol
3)Perge, Aksu Vadisi (Kestros), Kazan, Pednelissos, Pamukova, Adada, Zorzila (Kasımlar), Anabura, Neapolis (Şarkikaraağaç), Antiocheia (Yalvaç).	3)Synada (Şuhut) ile Antiocheia (Yalvaç) arasındaki yol	
4)Attelia (Antalya), Döşeme Boğazı, Kremna, Eğirdir, Aksu, Yenişarbademli, Konya	4)Philomelium (Akşehir) ile Antiocheia (Yalvaç)arasındaki yol.	
5) Attelia (Antalya), Döşeme Boğazı, Burdur, Kiçiborlu, Uluborlu, Antiocheia (Yalvaç)'ya ulaşan Via Sebaste yolu.		

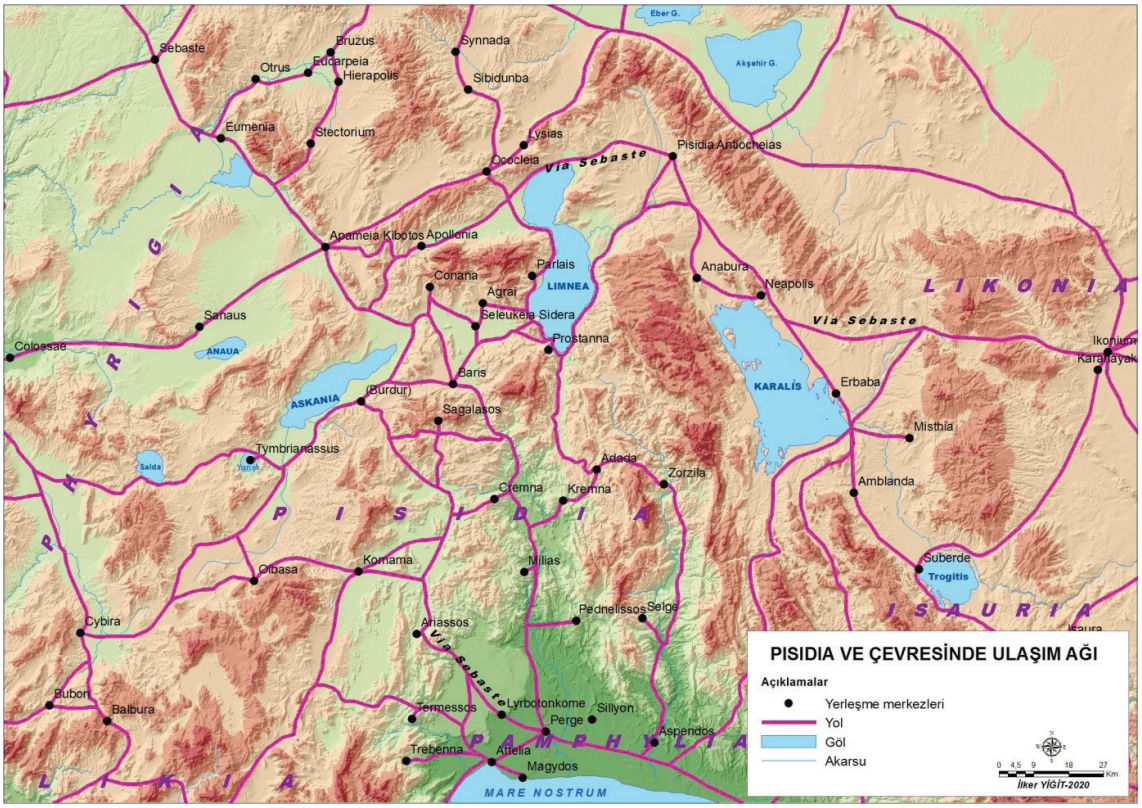
Isparta ve Burdur çevresinde bilinen en önemli güzergâhlardan birisi Konya-Burdur arasındaki *Via Sebaste'*dir. Söz konusu yolun isminin Konya-Burdur arasındaki mil taşlarında yer alan metinlerden hareketle İmparator Augustus'tan geldiği ve M.Ö. 6. yılda yapıldığı tespit edilmiştir. *Via Sebaste* Anadolu'daki diğer yolları da kapsayarak, öncelikle devletin, orduların ve ordu görevlilerinin, eyalet valilerinin ve beraberindekilerin, imparatorluğun mali görevlilerinin yararlanması için yapılmıştır (French vd., 1977: 214-215; Özdemir, 2014: 104).

Pisidia bölgesindeki yollar özellikle güneyinde yer alan Pamphylia'dan kuzey-güney istikametindeki yollar dikkati çekmektedir. Bu yollar Attelia'dan başlayıp Döşeme Boğazı'nı takiben Ariassos'tan kuzeye devam ederek bir kol Komama, Olbasa üzerinden Cybira ve çevresine (Bubon ve Balbura) ulaşmakta iken diğer bir kol Cremna, Sagalassos, Burdur ve Baris'e devam etmektedir. Perge'den çıkan bir yol kuzey istikametinde Aksu Çayı vadisinden Pednelissos, Milias, Kremna, Adada, Eğirdir Gölü (Limnea) kıyısında Prostanna'ya kavuşmaktadır. Akdeniz kıyısından Perge'den çıkan yol Köprülü Kanyon vadisinden kuzeye doğru Zorzila, Adada üzerinden Prostannaya erişmektedir.

Batıdan doğuya doğru ilerleyen yola bakıldığında sırasıyla Tymbrianassus, (Burdur), Baris, Prostanna, Psidia Antiocheias, Anbura, Neapolis, İkonium'a ulaşmaktadır. Bu yola aynı zamanda *Via Sebaste* ismi verilmiştir. Ayrıca *Via Sebaste* yolunun bir diğer güzergâhı da şöyledir: Batıdan doğuya Apemia Kibotos, Apollonia, Eğirdir Gölü kuzeyini takiben Pisidia Antiocheias'a ulaşmaktadır.

Pisidia bölgesinde kuzeye doğru devam eden yollar ise 1) Apameia Kibotos'tan Eumenia, Sebaste güzergahı; 2) Apameia Kibotos'tan Stectorium Hierapolis, Bruzus güzergahı; 3) Apameia Kibotos'tan kuzeydoğu yönünde Ococleia, Lysias ve Lysias'tan kuzeye yönelen Sibidunda, Synnada istikameti olarak belirtilebilir (Harita 2).

Harita 2. *Pisidia ve Çevresinde Ulaşım Ağı*

Kaynak: French vd. (1977), Özsait (1985), French vd. (1994), Ceylan vd. (2002), French (2014), Özdemir (2014)'ten yararlanılarak çizilmiştir.

Psidia bölgesi içerisinde Baris kuzeyinde (Conana, Seleukeia Sidera, Agrai ve Parlais), Cremna ve Komama çevrelerinde çeşitli bağlantı yolları söz konusudur. Özdemir (2014: 108) tarafından Pisidia dahilindeki belli başlı yollar şu şekilde sıralanmıştır: 1) Prostanna (Eğirdir)-Baris? (Isparta), 2) Cremna (Bucak)-Comama (Ürkütlü), 3) Sagalassus (Ağlasun)- Comama (Ürkütlü), 4) Parlais (Barla)- Prostanna (Eğirdir) Via Sebaste yolu, 5) Conae (Gönen)- Via Sebaste yolu (Uluborlu ya da Dinar), 6) Conae (Gönen)-Seleukeia Sidera (Atabey Bayat), 7) Agrai (Atabey)-Baris (Isparta).

Tüm bu ifade edilen yol güzergâhlarında ve yapılan haritada görüldüğü üzere Antik dönemlerden itibaren Pisidia bölgesinde oldukça sık ve gelişmiş bir ulaşım ağının mevcut olduğu söylenebilir. Özellikle kuzey-güney ve kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki çeşitli arterler bu durumu gözler önüne sermektedir. *Via Sebaste* gibi bir yolun mevcudiyeti de sahanın ulaşım açısından önemine ve ticari anlamdaki hareketliliğine bir örnek teşkil etmelidir.

3. Pisidia'dan Hamid-İli'ne: Hamid Sancağı'nda Zaviyeler Ve Ulaşım Ağı

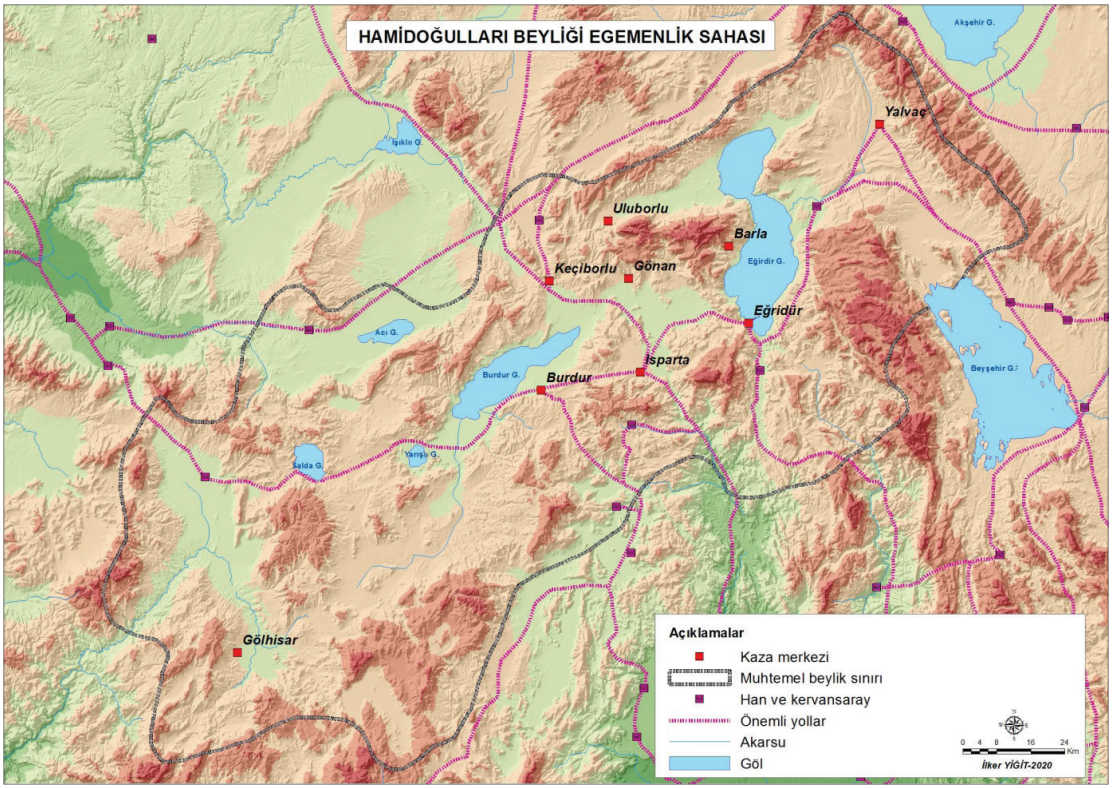
XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yaşanan gelişmeler, Türk ve Dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktasının başlangıcını oluşturmuştur. Zira XI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Türkler, önceleri keşif, fakat daha sonra büyük kitleler halinde yerleşmek için Ön Asya ve Anadolu'ya gelmeye başlamışlardır (Togan, 1970: 178). 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra artan Türk göçleri aralıklarla XIV. yüzyıla kadar sürmüştür. Türkler, başta Maveraünnehir olmak üzere Harezm, Horasan, Azerbaycan ve Arran bölgelerinden Anadolu'ya akın akın göç etmişlerdir (Baykara, 1990: 41; Ocak, 1991: 110; Şeker, 2002: 269-282; 2007: 55). Türklerin Malazgirt'ten itibaren Anadolu'yu yurt tutmaları ile birlikte daha ilk yıllardan itibaren bu topraklara "Turquie" denildiği

görülmektedir (Sümer, 1960: 574-593). Bu durum hiç şüphesiz bölgede yoğun Türk nüfusu ile Anadolu'nun Türkleştiğini, İslamlaştığını ve Türk iskân sisteminin tesis edildiğinin açık bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflamasının ardından, özellikle de 1243 Kösedağ mağlubiyetini takiben XIII. ve XIV. yüzyıllarda Tevâif-i Mülûk olarak da isimlendirilen beylikler ortaya çıkmıştır (Gümüşçü vd., 2011: 253). Bu süreçte kabaca bugünkü Isparta ve Burdur illerini içine alan bölgede Hamidoğulları Beyliği tesis edilmiştir. Hamid Bey (ö. 1301'den sonra), muhtemelen 1297 yılında Uluborlu'yu merkez yaparak Isparta, Burdur, Eğirdir ve Ağros, Gönen, Barla, Keçiborlu çevrelerinde Hamidoğulları Beyliği'ni kurmuştur (Harita 3). Hamid Bey daha sonra beylik sınırlarına Yalvaç, Şarkikaraağaç, Avşar, Sütçüler, İncirli ve Ağlasun gibi yerleşim merkezlerini dahil etmek suretiyle beyliğin hâkimiyet alanını genişletmiştir. Hamidoğulları Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyeti altına tamamıyla geçmesi ise 1390-1391 yılında gerçekleşmiştir (Kofoğlu, 1997: 471).

Hamidoğulları'nın egemenlik sahası olan ve sonrasında Osmanlı hakimiyetine geçen Hamid-ili'nde toponimik veriler, sahanın Türkleşme sürecine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Hamid-ili'nde 1501 tarihli mufassal tahrir defterindeki verilerden hareketle 49 yerleşmenin Oğuz boylarının adını taşıdığı tespit edilmiştir. Tespit edilen Oğuz boyları arasında Avşar, Bayad, Bayındır, Beydil, Büğdüz, Çavdur/Çavundur, Döğer, Eymür, İğdir, Karkın, Kayı, Kınık, Salur, Todurga, Yazır, Yıva, Yüreğir yer almaktadır. 24 Oğuz boyundan 17'si Hamid-ili'nde yer almaktadır (Yiğit, basım aşamasındaki bildiri).

Harita 3. *Hamidoğulları Beyliği Egemenlik Sahası*

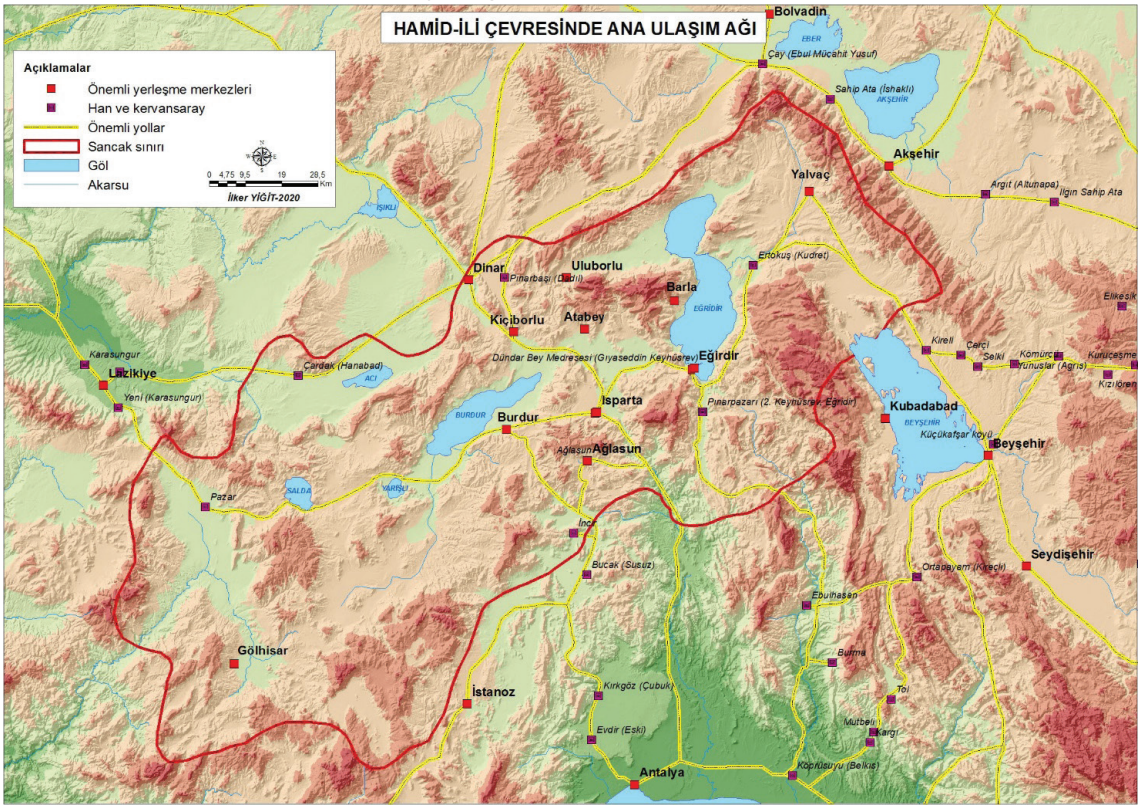

Genelde Anadolu sathında ve özelde ise Hamid-ili'nde Selçuklu Dönemi ulaşım ağı, büyük ölçüde Roma döneminde yapılan ve Justinianus (527-565) zamanında tamir edilerek iyileştirilen güzergâhları takip etmiştir. Ancak Konya'nın başkent olması, Kayseri ve Sivas'ın ise önemli şehirler olarak ön plana çıkması, ayrıca da Sinop, Alaiye ve Antalya liman şehirlerinin yol sistemine eklenmesi ile ulaşım sistemi daha da gelişme arz etmiştir (Demirci, 2014: 102).

Selçuklular zamanında Antalya'da çıkan ve sekizer saatlik ya da daha az mesafelerde bulunan art arda sıralanmış kervansaraylar marifetiyle Isparta ve Burdur çevresi kıyı bölgelerine bağlanıyordu. Bu güzergâhta bazıları Selçuklu sultanları bazıları ise devlet adamları tarafından yaptırılan Evdir, Kırkgöz, Susuz, İncir, Hanardı, Eğridir, Gelendost (Selçuk) kervansarayları yer alıyor ve Ağlasun üzerinden Isparta'ya ulaşıyordu. Osmanlı Devleti zamanında Antalya-Düdensu-Payam ağacı-Kestel Gölü- Ağlasun Isparta güzergâhı şeklinde ilerleyen bu yol, Gelendost hanından Akşehir ve Konya'ya, Isparta'dan ise Kiçiborlu-Afyonkarahisar-Kütahya üzerinden Osmanlı zamanında önemli bir ticaret şehri olan Bursa'ya ulaşıyordu (Armağan, 1996: 9-10).

İncir Hanı'ndan itibaren kuzeye doğru devam eden yol ise Çeltikçi Beli'ni aşarak Burdur'a ulaşıyordu. Bir kol Burdur batısına devam ederek Pazar Hanı (Donuzlu Karaağaç[Acıpayam]), Yenihan, Akhan, Karasungur hanını takip ederek Lazıkıyye (Denizli)'ye ulaşıyordu. Burdur'dan kuzeye doğru devam eden yol Isparta'dan gelen yol ile birleşerek Kiçiborlu'ya ulaşıyor ve Kiçiborlu'dan kuzeybatı istikametinde bir kol Işık Gölü kıyısından Manisa istikametine devam ederken diğer bir kol kuzey yönünde ilerleyerek Pınarbaşı (Dadıl) Hanı'na, oradan Sandıklı Ovası'nı kat ederek Karahisar (Afyonkarahisar)'a varıyordu. Pınarbaşı Hanı'ndan kuzeydoğu istikametinde devam eden bir yol ise Çay (Ebul Mücahit Yusuf) Hanı'na ulaşıyordu. Isparta kuzeydoğu istikametinden Eğirdir Hanı, Eğirdir Gölü doğu kıyısını takiben Ertokuş (Kudret) Hanı, Kıreli Hanı, burada Beyşehir'e bir kol verdikten sonra doğuya devam eden kervan yolu Çerçi Hanı, Selki Hanı, Kömürcü Hanı, Yunuslar (Agrıs) Hanı, Kızılören Hanı, Kuruçeşme Hanı, Altunapa Hanı üzerinden Konya'ya ulaşmaktaydı (Harita 4).

Harita 4. *Hamid-ili Çevresinde Ana Ulaşım Ağı*

Yukarıda yer verilen bilgilere ve buna göre çizilen haritaya bakıldığında önemli yerleşme merkezlerini birbirine bağlayan hususiyle de kuzey güney istikametinde Antalya-Ağlasun arasında kervansarayların (4 kervansaray) mevcut olduğu, doğu-batı yönünde ise Isparta, Eğirdir, Yalvaç, Beyşehir/Konya güzergâhlarını takip eden alanda kervansarayların (Yalvaç'a kadar 3 kervansaray, Yalvaç'tan Konya'ya 8 kervansaray)

bulunduğu görülmektedir. Kuzeyde ise Kiçiborlu'dan Sandıklı istikametine devam eden güzergâh üzerinde bir, Burdur'dan batı istikametinde devam eden yol üzerinde Donuzlu-Karağaç (Acıpayam)'ta sadece bir kervansaray bulunmaktadır. Verilen bu rakamlar elbette araştırmacılar tarafından tespit edilebilen, mevcudiyetini koruyan kervansaraylardır. Bunların dışında ilgili güzergâhlarda başka kervansarayların geçmiş dönemlerde olabileceği, günümüze ulaşamamış olma ihtimali olmakla birlikte mevcut bilgiler ışığında Hamid-ili'ndeki ulaşımın zaviyelerle ikmal edildiği söylenebilir. Zira bu kadar uzun mesafelerde bu denli az sayıda kervansarayın bulunması ulaşımın nasıl sağlandığı, yolcuların kervansarayın bulunmadığı alanlarda geceyi nerede geçirdikleri sorusunu beraberinde getirmektedir.

Bilindiği üzere geçmiş dönemlerde karayolu ulaşımında deve, katır, eşek ve at gibi hayvanlar kullanılmaktadır. Özellikle ticaret kafileleri şeklinde kalabalık grupların birlikte hareket ettiği de bilinmektedir. Hayvanları ve ticari metaları ile erişim sağlamaya çalışan insanlar, günlük en fazla 30-40 kilometre yol yapabilmektedir. Belirtilen mesafeler de yolun engebe durumuna ve kalitesine, hususiyle de mevsim şartlarına bağlı olarak değişiklik arz edebilmekteydi. Ayrıca sadece kervansaray noktalarına göre çizilen yollar tüm güzergahları kapsıyor muydu? Yol güzergahları sadece bunlardan mı ibarettir? Tüm bu hususlar göz önüne alındığında mevcut kervansarayların dışında, ticari gayeler olmaksızın hareket halinde olan kişiler de göz önüne alındığında, insanların konaklayabileceği, kendilerinin ve hayvanlarının temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri tesislere ihtiyaçları var olduğu kendiliğinden anlaşılır. Bu ihtiyaca cevap veren tesisler olarak "*â*yende ve revendeye hizmet şartı" ile kurulan vakıflar ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel argümanı da işte bu noktada belirginleşmektedir. Söz konusu vakıf kuruluşları yani tekke, zaviye, hankâh ve zaviye fonksiyonlu yapılar ulaşımın temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Devlet ricali her yere kervansaray yapmamış bunun yerine belki daha ekonomik ve akılcı bir çözümle vakıflar kurulmasına izin vererek, teşvik ederek, destekleyerek ulaşım sisteminin gelişmesini ve buna bağlı olarak ülke sathında ticaretin, ulaşımın sağlıklı bir şekilde ilerlemesini temin etmiştir. Bu sebeple daha ilk zamanlardan itibaren Selçuklu sultanları ve Osmanlı padişahları ulu kimselere, şeyhlere, dervişlere birtakım araziler, çiftlikler tahsis ve temlik etmek suretiyle vakıflar kurulmasının yolunu açmış ve vakıfların kuruluş sürecini kolaylaştırmıştır.

Eldeki çalışmanın temel kaynağını oluşturan 1501 tarihli Hamid sancağı vakıf tahririne göre bölgede 83 zaviye, 7 tekke bulunmaktadır. Sancak dahilinde zaviye sayılarına bakıldığında Gölhisar (21 zaviye), Uluborlu (12 zaviye), Burdur (8 zaviye), Avşar (6 zaviye), Gönen (6 zaviye), Isparta (5 zaviye), Kiçiborlu (5 zaviye), Barla (4 zaviye), Ağlasun (3 zaviye), Donuzlu Karaağaç (3 zaviye), İrle (3 zaviye), -beraber zikredilen- Yalvaç ve Karaağaç (1 zaviye) şeklinde bir sıralama olduğu görülmektedir (Harita 5, Zaviye listesi için bk. Ek 1). Sahadaki bulunan 83 zaviyenin *"âyende* ve revendeye hizmet etme" kaydıyla vakıf hüviyetine haiz olduğu, birtakım muafiyetlere sahip oldukları, vakfın meşruiyetini buradan aldığı ve koruduğu anlaşılmaktadır. İlgili vakıf defterinden bu hususla ilgili bazı örnekler vermek de mümkündür:

Barla nahiyesinde yer alan Ahi Mustafa Zaviyesi'ne ait kayıt (Karaca, 2014: 104):

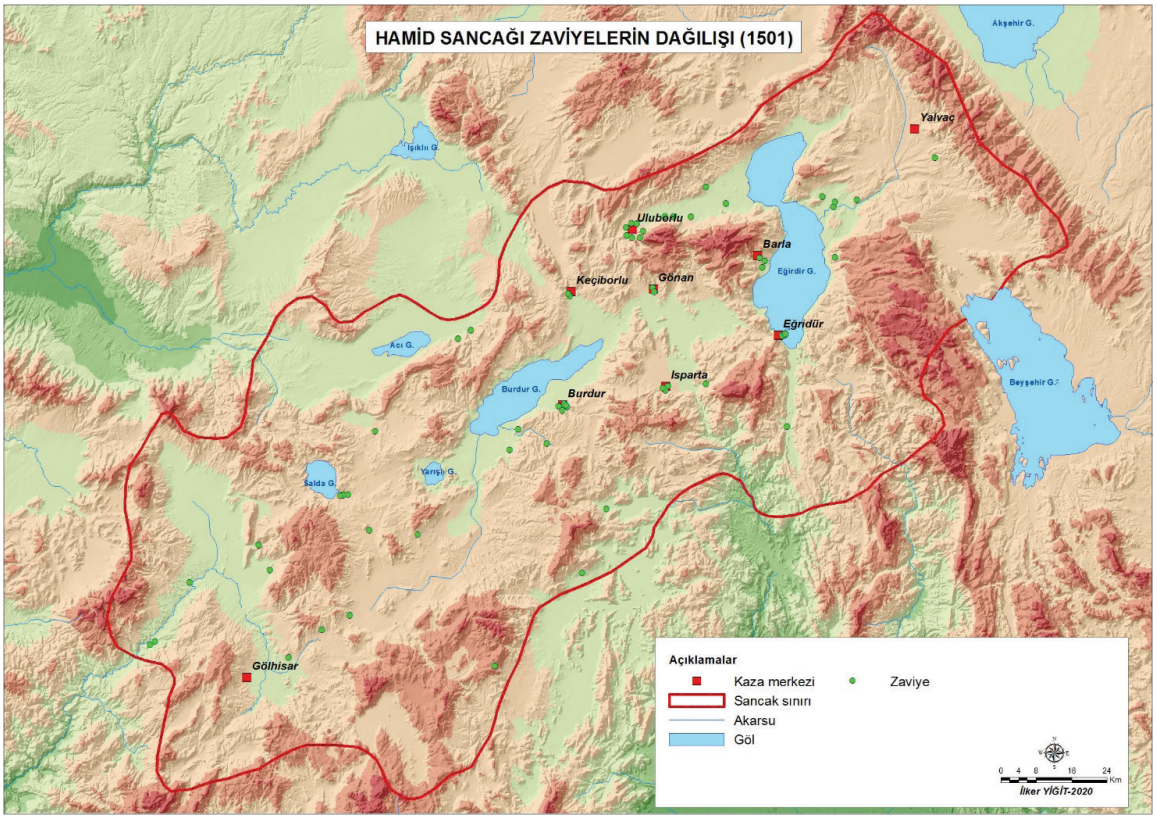
"Zâviye-i Ahi Mustafa der Barla vakıfnâmesinde vakf-ı evlâd deyu mukayyed mezkûr Ahi Mustafa ba'zı yerlere vakfiyet üzere tasarruf edüb âyende *ve revendeye hizmet edermiş* şimdiki halde hükm-i padişahîyle meşîhati evlâdından Şeyh Selim'e sadaka olundu ve Barla'da Ahi Ali hamamından dört vukıyye mezbûr zaviyenin vakfı imiş evvelden vakfiyet üzere tasarruf ede gelmiş."

İrle nahiyesinde Şeyh İlyas zaviyesine ait kayıt (Karaca, 2014: 126-127):

"Vakf-ı zâviye-i Şeyh İlyas b. Satılmış der karye-i Dere bir çiftlik yer muâfiyet üzere tasarruf edüb âyende *ve revendeye hizmet edermiş* ba'de vefata hazret-i Hüdâvendigâr kıbelinden Muhammed b. Şeyh İlyas'a ve karındaşı Ali ve Hamza'ya sadaka olunub mukarrer buyrulmuş defter-i köhnede mukayyed şimdiki halde hazret-i Hüdâvendigâr mezkûr vakfın vakfiyyetin kemâkân mukarrer dutub Ali fevt olub hissesi oğlu Bayezid'e virülüb ellerine hükm virüldüğü sebebden deftere sebt olundu bir çiftlik yere vakfiyet üzere mutasarrıf olub âyende *ve revendeye hizmet edeler.*"

Hem vakfın yerinin, kuruluş sürecinin, geçmişinin, gelir kalemlerinin anlatıldığı kısımlarda hem de vakıf kaydının bittiği yerde "*âyende* ve revendeye hizmet edeler" şeklindeki ifadelerle konunun üzerinde tekrar durarak gelip geçenlere hizmetin devamlılığı noktasında adeta bir tembih de dikkati çekmektedir. Şeyh İlyas zaviyesinin 1570-1571 tarihinde de mevcudiyetini devam ettirdiği "Karye-i Dere'de İlyas b. Satılmış bir çiftlik yeri vakfiyet üzere tasarruf idüb âyende ve revendeye hidmet ider deyu defter-i köhnede mukayyed hala nesillerinden Kökez Eri Hüdâvirdi Hasan ve Ulaş ve Yusuf'a ve Ömer'e padişahımız eizza Allahu ensâre berât-ı şerif virdüğü sebebden deftere kayd olundu" şeklinde kayıtlara yansıdığı görülmektedir (Karaca vd., 2019: 367).

Harita 5. *Hamid Sancağında Zaviyelerin Dağılışı*

Bazı zaviyelerin kuruluş zamanlarına sahanın Türkleşme ve İslamlaşma dönemindeki sürecin işleyişine de ışık tutabilmektedir. Nitekim kayıtlarda Hamidoğulları zamanında şeyhlere, ulu kimselere, gelene ve geçen yolculara hizmet etmeleri için verildiği vakıf kayıtlarında açık bir şekilde belirtilmiştir. Hamidoğulları zamanında kurulan vakıfların Osmanlı zamanında da devam ettirildiği, onaylandığı söz konusu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Donuzlu Karaağaç nahiyesinde Yazır köyünde bulunan Şeyh Güvenç Zâviye'sine ait kayıt bu hususa örnek teşkil etmektedir (Karaca, 2014: 143-144):

"Karye-i Yazır'da Hüseyin ve Şeyh İbrahim'in bir çiftlik yeri vardır Şeyh Güvenç Zâviyesine *Hamidoğlu zamanından berü vakf imiş* Doğan bey mezbûr sancağı yazduğu vakt vakf mukarrer deyu deftere kayd olmuş ol vakitden berü vakfiyet üzere tasarruf olunub kimesne dahl ede gelmemiş şimdiki halde Şeyh İbrahim fevt olub mezbûr Şeyh Hüseyin zâviyede âyende *ve revendeye hizmet edüb* vakfiyet üzere bir çiftlik yere mutasarrıfdır Mevlânâ Saru Seydi yazduğu vakfiyet defterinde dâhi mesturdur amma elinde hükm-i padişahî olmaduğu sebebden arz-ı tevakkuf kılındı."

Yapılan taramalarda konumuz bağlamında Hamid sancağında Hadimoğlularına gönderme yapan 5 kayıt bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla İrle kazasında İkmal Fakih ve kardeşlerine tahsis edilen çiftlik, Şeyh İsmail'e ait zaviye; Donuzlu Karağaç kazasında Şeyh Yatağana tahsis edilen mezraa, Hamidoğulları çiftliği isimli mezraa ve Şeyh Güvenç zaviyesi'dir.[2]

Vakıf defterinde yer alan ve yukarıda belirtilen beş kayıtta Hamidoğullarına ilişkin göndermeler bulunmakta ancak diğer zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapılarda bu tür bir kayda rastlanmamaktadır. Bu durum kati olarak çalışma konumuza giren zaviyelerden Hamidoğulları döneminde tesis edilenlerin sayısının beş olduğu anlamına gelmeyebilir. Zira Hamidoğulları döneminde kurulmuş ancak arşiv vesikalarına ilgili bilginin yansımamış olma ihtimali söz konusu olabilmektedir. Bu duruma ilişkin olarak Eğirdir kazasında bulunan Sureti Baba zaviyesini örnek vermek mümkündür. Vakıf defterinde Hadimoğlularına bir gönderme olmasa da Sureti Baba'nın türbesinde yer alan kitabede türbenin 1357 yılında Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Bey zamanında İsa bin Musa tarafından yaptırıldığı ifade edilmiştir. Hatta Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey zamanında 1407 yılında bu zaviye için bir vakıf tesis edilmiştir (Uzunçarşılı, 1929: 231-232; Altı, 2019: 27). Bu örneğin açık bir şekilde gösterdiği üzere başka kaynak ve kayıtlar ilgili vakıfların Osmanlı öncesinde kurulmuş olduğunu/olabileceğini göstermektedir. Tabii ki bu ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınması gereken bir konudur.

Hamid-ili'nde, hem esnaf teşkilatı olan aynı zamanda da icra ettikleri faaliyetler ile Anadolu'nun Türkleşmesi, ıssız yerlerin yerleşime açılması ve yeni yerleşim birimlerinin kurulması gibi konularda da etkin roller üstlenen (Yiğit vd., 2013) ahilere ait vakıfların da bulunduğu görülmektedir. Onlar da açmış oldukları zaviyelerde "*âyende* ve revendeye hizmet" etmektedirler. Burdur kazası dahilinde Çendik köyünde bulunan bir Ahi zaviyesi örnek olarak verilebilir (Karaca, 2014: 148):

> "Vakf-ı Zâviye-i Ali Bey der karye-i Çendik, Çendik *Ahi Çiftliği* dimekle ma'rûf çiftlik evvelden zâviyenin vakfı imiş şimdiki, halde dahi padişahımız eazz-Allahu ensârehu hazretleri zâviye-i mezbûrenin vakfiyetin mukarrer dutub Ali Bey evladından İbrahim'e hükm-i hümâyûn sadaka edüb mezbûr çiftliğe vakfiyet üzere mutasarrıf olub âyende *ve revendeye hizmet ede deyu* emr olduğu ecilden deftere sebt olundu."

Bölgede ahilere de gerek beylikler ve gerek Osmanlı padişahları zamanında temlik şeklinde araziler verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Burdur şehrinde Ahi Muhammedî zaviyesinin kaydı bunu iyi bir şekilde örneklemektedir (Karaca, 2014: 146):

> "Vakf-ı Zâviye-i *Ahi Muhammedî* der nefs-i Burdur bundan evvel eski defterde Ahi Muhammedî kendü mülkünü kendü zaviyesine vakf etmiş Gazi Hüdavendigâr zamanında dahi

2 Şeyh Güvenç zaviyesi 1861'de yapılan Burdur vakıf tahririnde yer almakta ve *"Hamid-oğlu zamanından berü vakıfdır, zaviye-i mezbûra şeyh olan kimesne zikr olan bir çiftlik yere mutasarrıfdır"* şeklinde kayıt düşülerek Hamidoğulları zamanına gönderme yapmaktadır. Benzer şekilde 1861 vakıf tahririnde Donuzlu Karaağaç Yazır köyünde bulunan Şeyh Gevenç zaviyesinin kaydında da Hamidoğulları dönemin itibaren vakıf olduğu belirtilmiştir. Bk. Reyhan Şahin Allahverdi, (2019). "Burdur, Gölhisar, İrle ve Baradız Nahiyelerinde Bulunan Vakıfların Hizmet Alanları ve Gelir Kaynakları (960 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre)". *IV. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (5-6 Aralık 2020) Tam Metin Kitabı,* s. 546, 552.

> vakfiyeti gelmiş üç pâre yeri vardır ve iki dönüm bâğıyla Ahi İzzeddin tasarruf edermiş fevt olıcak oğlu Ahi Muhammedî'ye padişahımız eazz-Allahu ensârehu hazretleri sadaka edüb eline mukarrarnâme virmiş (Ahi Seydi veledi Ahi Ali- hizmetkâr-ı zâviye)."

Bu kayıtta dikkati çeken diğer bir husus da ahilik unvanın babadan oğula geçmek suretiyle devam ettirilmekte olduğudur. Selçuklu ve Beylikler döneminde devlet adamları tarafından ahilere, alplere, gazilere, şeyhlere araziler temlik etmek suretiyle bu sahanın imara ve iskâna açılmasını temin etmişlerdir.

Hamid-ili'nde zaviyelerin yanı sıra çeşitli tekkelerin de bulunduğu ve bunların toplamının 7 olduğu görülür. Tekkelerin dağılışına bakıldığında dört idari birimde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar sırasıyla Gölhisar (3 tekke), Donuzlu Karaağaç (2 tekke), Isparta (1 tekke), Yalvaç ve Karağaç (1 tekke)'dır. Sahada Eğirdür kazasında bir hankâh kaydedilmiştir. Sekiz tekkeden yedisinde âyende *ve revendeye hizmet etme* şartı olması dikkat çekmektedir.

Eğirdir kazasında bulunan hankâh kaydı örneği (Karaca, 2014: 175):

> "Evkâf-ı *Hankâh-ı Şeyh Murad* aleyhü'r-rahmete ve'r-rıdvan der nefs-i Eğirdür meşîhateş be-hükm-i hümâyûn der tasarruf-ı Mevlânâ Taceddin müderris ve tevliyeteş be-hükm-i şerîf der dest-i Üç Paşa bintü Şahî hatun en nesli Şeyh Murad ve nazâreteş der yed-i Mevlânâ Abdülvahab be-hükm-i hümâyûn mezkûr evkâf nesh olub timara verilmiş imiş şimdiki halde padişahımız eazz-Allahu ensârehu hazrfetleri ber-karâr-ı sâbık vakfiyyet mukarrer edüb cihet-i tevliyeti yevmî iki akçe ve yılda 6 müdd galle ve ciheti-i meşihat yevmî sekiz akçe ve ciheti-i nezâret yevmî üç akeçe ve ciheti-i imâmet yevmî beş akçe ve müezzine yevmî iki akçe ve hasır ve yağ-ı çerâg içün yevmî bir akçe ve rakabeye yevmî üç akçe ve bahâ-i guşt yevmî beş akçe ve nân yevmî üç akçe ve hürde harç içün yevmî iki akçe ta'yîn ve tevzî' olunub hükm-i hümâyûn verildüğü ecilden defter-i cedide kayd olundu."

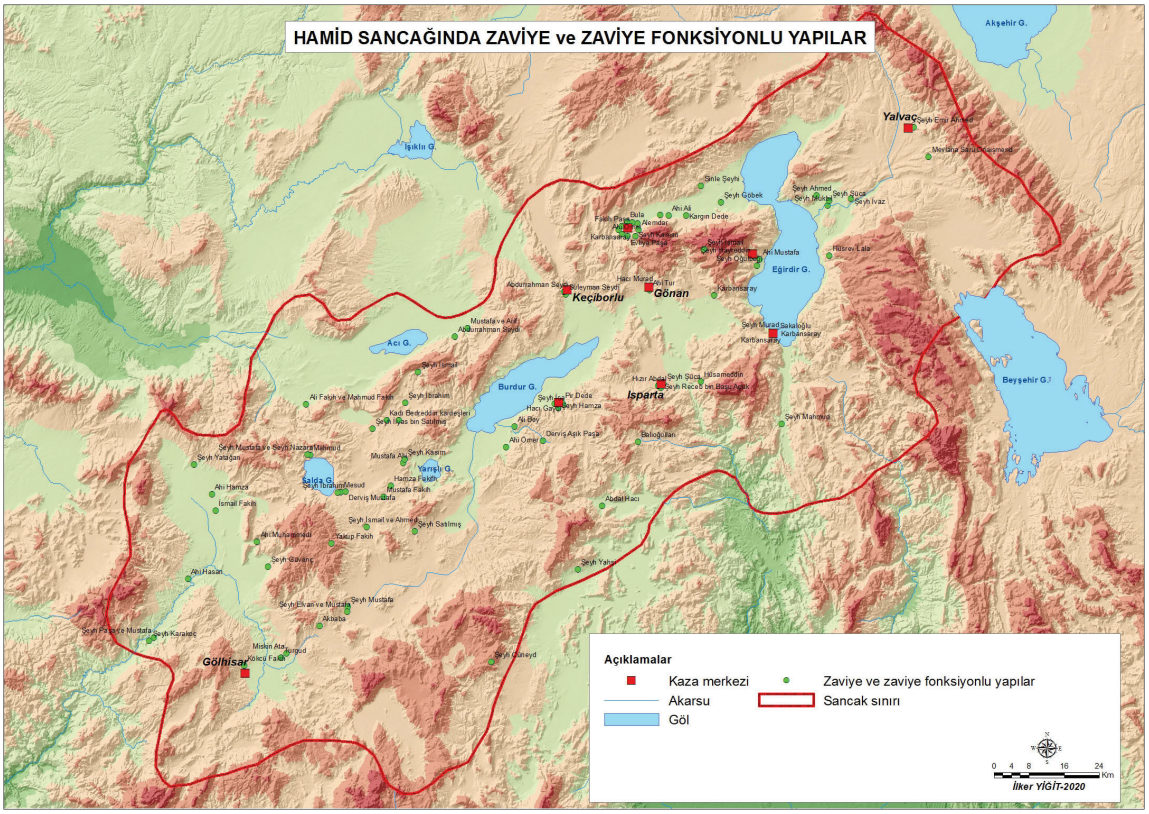
Nesilden nesile aktarılan bu vakıf tekkeler şayet soyları kesilmiş ise başka birilerine devredilerek vakfın ve söz konusu hizmetin devamlılığının sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek teşkil edebilecek bir kayıt Gölhisar nahiyesi İshak köyünde bulunan *Turgud Tekye*'sine aittir (Karaca, 2014: 135-136):

"Karye-i İshak'da *Turgud Tekyesi* dimekle ma'rûf tekyenin bir çiftlik vakf yeri ve iki pâre bâğı varmış defterde kayd olunub vakfiyet üzere *Ahi Turgud* tasarruf edüb âyende *ve revendeye hizmet edermiş* sonra tebdil ve tağyir olmuş şimdiki halde mezkûr Ahi Turgud'un nesli münkatı' olub mezkûr vakfın vakfiyetin padişahımız mukarrer mezkûr tekye Mevlânâ Bâlî'ye sadaka edüb hükm-i hümâyûn verilüb ber-karâr-ı sâbık vakfiyet üzere mutasarrıf olub âyende *ve revendeye hizmet ede deyu.*"

Sözlük anlamı ekilecek, ziraat yapılacak yer anlamına gelen mezraa kavramı varlığını hala sürdüren (Gümüşçü, 2001: 119) daimi ve dönemlik olabilen kırsal yerleşme türüdür (Doğanay, 2014: 326; Taş, 2016: 239). Ulu kimselere (şeyh, fakih vb.) gelip geçene hizmet etmesi için tahsis edilen çiftlik ve mezraa kayıtlarına da Hamid sancağı vakıf defterinde karşılaşılmaktadır. Bunlara "zaviye fonksiyonlu çiftlik ve mezraalar" demek mümkündür. Zira her ne kadar çiftlik olarak zikredilse de bir hizmete meşrut olarak vakıf defterine geçmiş, bir vakıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksi durumda sıradan bir çiftliğin bahse konu bağlamıyla vakıf kayıtları arasında yer almasının pek bir anlamı söz konusu değildir. Nitekim Ocak (1978: 264) tarafından kırsal alanda kurulan zaviyelerin üretimle olan ilişkisi şöyle dile getirilmiştir: "Kırsal alanda ve hususiyle köylerde yer alan zaviyelerin büyük bir kısmı adeta bir çiftlik manzarası arz ediyordu. Zaviye etrafındaki arazide bizzat dervişler tarafından tahıl, sebze ve meyve yetiştiriliyor, hatta civardaki meralarda hayvan besleniyordu. Bir kısım zaviyelerin değirmeni dahi mevcuttu".

Ziraat yapılan yer anlamında kullanılan bir kavram olan mezraaya sancağa ait vakıf defterinde üç kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Donuzlu Karaağaç'ta birsi ise Uluborlu'dadır. Üç mezraa kaydından ikisi *"âyende* ve revendeye hizmet etmek" vakıf kayıtlarında açıkça belirtilmiştir.

Harita 6. *Zaviyelere Göre Hamid Sancağında Zaviye ve Zaviye Fonksiyonlu Yapılar*

Çiftlik, Osmanlı toprak sisteminde, ziraat yapılan belirli büyüklükteki araziye verilen isim olup bir çift öküzle sürülebilecek büyüklükteki toprak parçalarını ifade etmektedir. Bu arazi miktarı bölgeden bölgeye ve sahanın coğrafi yapısına bağlı olarak (60 ila 150 dönüm arasında) değişiklik arz edebilmektedir. Çiftlik önceleri timar sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükteki toprak birimini ifade ederken daha sonraları büyük tarım işletmeleri ve malikaneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır (İnalcık, 1993: 313-314). Hamid sancağı vakıf kayıtları arasında çiftlikler de bulunmaktadır. Söz konusu bu çiftliklerin de zaviye fonksiyonuna sahip olduğu görülmektedir. Hamid-ili'nde çiftlik kaydı altında 27 kayıt vakıf defterinde yer almak ve çiftlik bulunan merkezler büyükten küçüğe Gölhisar (17), İrle (6), Donuzlu Karaağaç (2), Ağlasun (1), Gönen (1) şeklinde sıralanmaktadır. Çiftliklerin tamamı *"*âyende *ve revendeye hizmet etmek"* şartıyla vakıf defterinde yer aldığı dikkati çekmektedir.

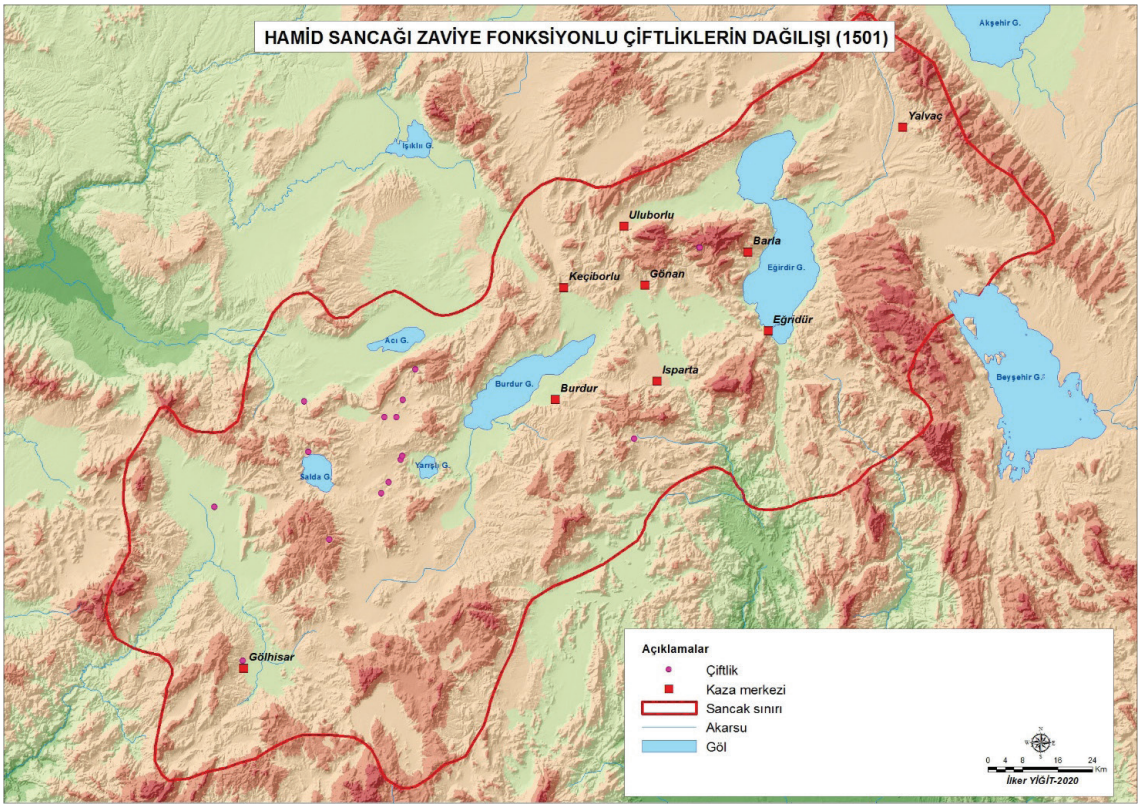
Şeyh Kasım Çiftliği, Navlu köyünde yer almakta ve Şeyh Kasım'ın tasarrufundadır. 40 dönümlük bir araziden oluşan çiftliğin tasarruf şartı ise *"âyende* ve revendeye hizmet ede" şeklinde ifade edilmiştir:

> "Karye-i Navlu'da Şeyh Kasım *bir çiftlik yer vakfiyet üzere* mâ-takaddümden tasarruf edermiş merhum Sultan Muhammed Han tâbe serâhu nişân-ı şerifiyle Şeyh Kasım oğlu Şeyh Mahmud tasarrufunda iken nesh olub timara verilmiş şimdiki halde padişahımız eazz-Allahu ensârehu hazretleri vakfiyet mukarrer dutub mezbûr Şeyh Mahmud'un eline hükm-i hümâyûn verildiği sebebden deftere sebt olundu ki âyende *ve revendeye hizmet ede* (Mustafa v. Şeyh Mahmud el-mezbûr)" (Karaca, 2014: 130).

İğdecik Çiftliği ise Gölhisar kazası dahilinde yer almakta ve Hamidoğulları zamanında Şeyh Hızır zaviyesine vakıf olarak verilmiştir. Fatih zamanında Şeyh Hızır'ın oğlu Bektaş tasarrufunda iken nesh olunan vakıf 1501 tarihinde II. Bayezid zamanında tekrar vakıf aktif hale getirilmiştir. Zaviyenin devam etmesindeki şart ise "âyende ve revendeye hizmet edeler deyu" şeklinde ifade edilmiştir:

> "Karye-i Sarrak'da (?) İğdecik Çiftliği dimekle ma'rûf çiftlik Hamidoğlanları zamanından berü Şeyh Hızır zaviyesine vakf olub defterde dahi kayd olunmuş sonra merhum Sultan Muhammed Han tâbe serallah'ü nişân-ı şerîfiyle oğlu Bektaş tasarruf ederken nesh olub timara emr olunmuş şimdiki halde vakfiyeti mukarrer dutulub mezkûr Bektaş ile Şeyh Hızır evlâdından İlyas oğlu Elvân'a hükm-i hümâyûn verilmiş ki mezkûr zâviyede şeyh olub âyende *ve revendeye hizmet edeler deyu* (İbrahim ve Halil veledân-ı Şeyh Bektaş)" (Karaca, 2014 134-135):

Harita 7. *Hamid Sancağında Zaviye Fonksiyonlu Çiftlikler*

Geçmiş dönemlerde ve kendinden önceki padişahların onayladığı vakıflar tahta yeni çıkan Osmanlı padişahları tarafından da onaylanmıştır. Hatta bir şekilde kaybolan ortadan kalkan beratları ellerinde olmasa da yörenin halkı ve kadısının şehadetiyle tekrar deftere kaydedilerek vakfın devamının sağlandığı görülmektedir. Gönen kaza merkezinde yer alan Ahi Tur Zaviyesi'ne ilişkin durum iyi bir örnek teşkil etmektedir (Karaca, 2014: 158):

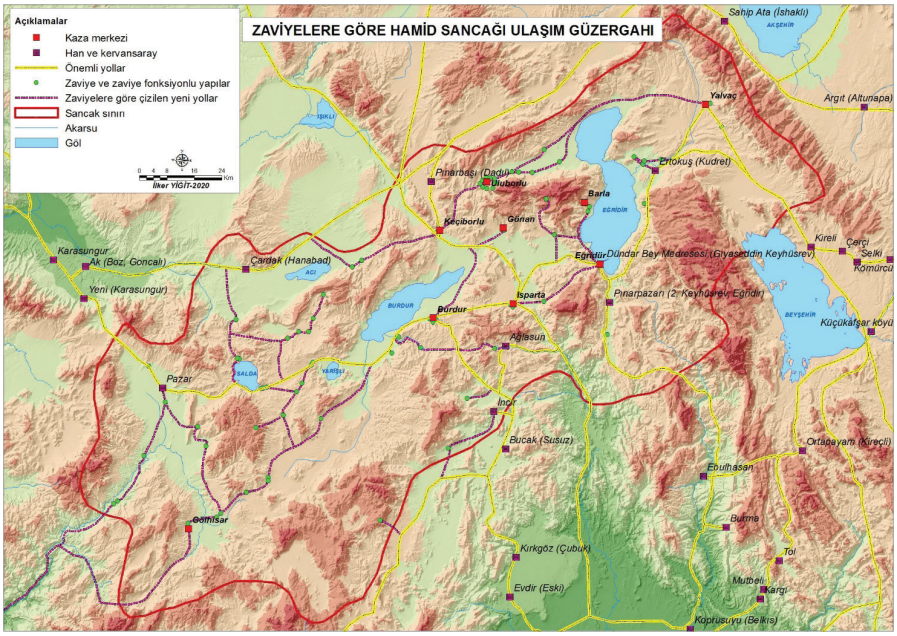
> "Nefs-i Gönen'de Tutluca Mahallesinde Ahi Tur Bey Zâviyesi dimekle ma'rûf zâviyede el'ân Ahi Ali şeyh olub *âyende ve revendeye hizmet eder* mezkûr zâviyesinin bir çiftlik yer ve bir dönüm bağ vakf-ı evlâd-ı kadîmisi vardır bu hâle gelince kat'an nesne târi olmamışdır mezkûr Ahi Ali'nin Ahi Ahmed adlu dayıları var imiş selâtîn-i mâziyenin berât-ı şerîflerin alub arzuhaline giderken gark olub berâtları dahi ve nice ahkâmları zayi' olmuş deyu Gö-

nen kadısı Mevlânâ Veli huzur-ı nisâ cemâ'at-i cumhur şehâdet edüb eline şer'i mektûb virüldüğü ecilden deftere sebt olundu ama zikr olan çiftlüğün ve bâğın öşr ve harâcı timara tasarruf olunur."

Yukarıda detaylı bir şekilde ele alınan tekke, zaviye, hankâh, mezraa, çiftlik gibi yapılar *âyende ve revendeye hizmet etmek* koşuluyla şeyhlere, ahilere, dervişlere tahsis ve temlik edilerek ulaşım sisteminin sağlıklı bir şekilde ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Elbette zaviyelerin sadece tek bir fonksiyonu yoktur. Zaviyeler Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde oldukça etkili olmuşlardır. Ancak zaviyelerin tesis edilme sürecinde devlet adamlarının gelip geçene hizmet etme şartı koyması üzerinde hassasiyetle durulması gerek bir hususdur. Zira böylece kırsal alanda birer kervansaray gibi konaklama hizmeti sunan, yolculara ve onların hayvanlarının gereksinimlerini karşılayan bir tesis mesabesindedir. Çalışma kapsamında 1501 tarihli Hamid Sancağı Vakıf Defteri'nde yer alan zaviye, tekke, zaviye fonksiyonlu mezraa ve çiftliklerin lokalizasyonu yapılmıştır. Yapılan lokalizasyon işlemini takiben coğrafi özellikler göz önünde bulundurularak sahanın ulaşım güzergahları çizilmiştir. Böylece kervansaraylara göre çizilen ulaşım yollarının dışında Hamid-ili içerisindeki ulaşım sisteminin detaylandırılması sağlanmıştır. Ortaya çıkan belli başlı güzergâhlar şöyle belirtilebilir (Harita 8):

1) Isparta kuzeyinde Gönen, Barla ve Eğirdir arasındaki yollar, 2) Kiçiborlu, Uluborlu, Eğirdir Gölü'nün kuzeyinden Yalvaç'a ulaşan yol, 3) Kiçiborlu'dan güneybatı istikametinde Acıgöl'ün kuzeyine kavuşan yol, 4) Yalvaç güneyindeki yollar, 5) Eğirdir güneyinden Köprülü Kanyon havzasına giden yol.

Harita 8. *Zaviyelere Göre Hamid Sancağında Ulaşım Güzergahları*

Burdur'un güney ve batı kesimlerinde ise belirginleşen güzergâhlar şöyle sıralanabilir: 1) Ağlasun'dan Burdur-Antalya güzergâhına kavuşan yol. 2)Burdur, Gölhisar istikametinde kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan yol. 3)Gölhisar-Donuzlu Karaağaç arasındaki yol. 4)Donuzlu Karaağaç'tan güneybatı istikametinde devam eden yol. 5)Gölhisar'dan güneybatı istikametinde devam eden yol. 6) Salda ve Yarışlı gölleri arasından güneye yönelerek Gölhisar Burdur yolu ile birleşen yol. 7) Salda ve Yarışlı gölleri kuzeyinde yer alan yollar.

Zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapılara göre çizilen yol güzergâhlarının gösterdiği üzere tarihi ulaşım sisteminin kuruluş ve gelişmesinde XI. asırdan itibaren Anadolu'da zaviyelerin önemli bir yeri olduğu değerlendirilebilir. Hususiyle büyük ticaret kafileleri ve tüccarlar ana yolları kullanmışlar ve bu yollar üzerinde bulunan kervansaraylarda konaklamalarını gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu güzergâhların üzerinde, ana güzergâhlara göre ara yollar denilebilecek sahalarda yolcuların konaklamalarını sağlayan yapılar zaviyeler olmuştur. Özellikle kırsal alanda tüccarların dışında herhangi bir sebeple yola düşen kişilerin konaklamalarını temin eden yapılar olan zaviyeler önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Hatta ana arterlerin dışında çalışma sahamızdaki bulguların gösterdiği üzere ara yolların mekânsal organizasyonunu sağlayan yapılar zaviyeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Hamid-ili'nde ana kervan yollarının dışındaki güzergâhlarda ulaşımın temel yapı taşını zaviyeler ve zaviye fonksiyonlu yapılar oluşturmaktadır. Söz konusu zaviyeler devlet adamlarınca desteklenerek ulaşımın sağlıklı bir şekilde asırlarca işlemesi temin edilmiştir.

4. Hamid-ili'nde Zaviyelerin Devamlılığı (XVI. Yüzyıl-Günümüz)

Hamid-ili ulaşım sistemine dair verilen bilgilerden sonra ele alınması gereken hususlardan birisini de zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapıların devamlılığı meselesi oluşturmaktadır. Çalışmada buraya kadar büyük ölçüde 1501 tarihli Hamid Sancağı Vakıf Defteri verileri kullanılmıştır. Ancak zaman içinde bu vakıfların nasıl bir değişime uğradığı, mevcudiyetlerini ne kadarının devam ettirdiğine ilişkin olarak eldeki bilgi ve bulgulardan hareketle bazı değerlendirmeler yapmak da mümkündür. Bu noktada 1501 vakıf tahriri (Karaca, 2014) ile (çalışma sahamızın bir kısmını içine alsa da) 1861 Burdur vakıfları tahririni (Şahin Allahverdi, 2019) ve Uluborlu kazasını (Karaca, 2012) konu alan çalışmalardan hareketle birtakım karşılaştırmalar yapılabilmektedir. Konumuz bağlamında 1501 yılı ile XIX. yüzyıl kayıtları karşılaştırıldığında 35 zaviyenin varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Burdur kazasında 7, Donuzlu Karaağaç kazasında 2, Gölhisar kazasında 15, İrle kazasında 3, Uluborlu kazasında ise 8 zaviye devamlılığını sürdürdüğü tespit edilebilmektedir. İsimlerinin büyük ölçüde korunduğu, eşleşen zaviyelerden â*yende ve revendeye hizmet şartının* bulunduğu zaviye sayısı 1501 tarihinde 14 iken XIX. yüzyıl kayıtlarında (1861 yılı vakıf tahririnde) 16 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum zaviyelerde *â*yende ve revendeye hizmet etme şartı defterde belirtilmese de zaviyelerin bu özelliğinin yani gelip gidene hizmet ettiklerinin bir delili olmalıdır. Zira 1501 tarihinde bulunan zaviye kaydında "*â*yende ve revendeye hizmet" kaydı yer almazken 1861 yılında gerçekleştirilen tahrir işleminde bu şartın belirtildiği görülmektedir. Bu durumun tam tersi olan örnekler de mevcuttur. Nitekim Gölhisar kazasına tabi Bey köyünde bulunan Akbaba zaviyesi 1501 yılındaki tahrirde "*â*yende ve revendeye hizmet"e ilişkin bir kayıt yer almazken 1861 yılındaki tahrir sırasında "*â*yende ve revendeye hizmet etme" şartının belirtilmesi örnek olarak verilebilir (Tablo 1).

Çalışma alanında 1501-1861 tarihleri arasında devam eden beş tekke kaydı vardır. Bunlar 1-Ahi Hamza, 2-Şeyh Mustafa, 3-Turgud, 4-Şeyh Paşa ve Şeyh Mustafa tekkeleridir. Dört tekkede de â*yende ve revendeye hizmet şartı*nın 1861'de olduğu görülmektedir.

Zaviye fonksiyonlu iki mezraanın 1501'den 1861'e kadar olan zaman diliminde devamlılığını sürdürmüştür. Bunlar Şeyh Yatağan ve Hamidoğlu Çiftliği mezraalarıdır. Şeyh Yatağan mezrasına ait iki tarihteki kayıtta da "*â*yende ve revendeye hizmet şartı" yer alırken Hamidoğlu Çiftliği mezraası için böyle bir hususun belirtilmediği anlaşılmaktadır.

Tablo 1. *1501-1861 Zaviye devamlılık tablosu (Burdur, Donuzlu Karaağaç, Gölhisar ve İrle kazaları)*

Sıra no	Kaza adı	1501 yılı vakıf tahriri	1501 âyende ve revende kaydı	1861 yılı vakıf tahriri	1861 âyende revende kaydı
1	Burdur	Ahi Muhammedi	Yok	Ahi Muhammedi	Yok
2	Burdur	Şeyh İsa	Yok	Zaviye-i İsa	Var
3	Burdur	Ali Bey	Yok	Ali Bey	Var
4	Burdur	Şeyh Hamza	Yok	Şeyh Hamza	Yok
5	Burdur	Pir Dede	Yok	Piri Dede	Yok
6	Burdur	Halid oğlu Arif	Yok	Halid oğlu Arif	Yok
7	Burdur	Ahi Ömer	Var	Ahi Ömer	Var
8	Donuzlu Karaağaç	Şeyh Güvenç	Var	Şeyh Güvenç	Yok
9	Donuzlu Karaağaç	Şeyh Karakoç	Var	Şeyh Karakoç	Var
10	Gölhisar	Derviş Mustafa	Yok	Derviş Mustafa	Yok
11	Gölhisar	Şeyh İbrahim	Var	Şeyh İbrahim	Var
12	Gölhisar	Etre Dede	Var	Ahi Ahmed ve Ahi Mahmud	Var
13	Gölhisar	Şeyh İbrahim	Var	Şeyh Süleyman (?)	Var
14	Gölhisar	Şeyh İsmail ve Ahi Ahmed	Yok	Şeyh İsmail ve Ahi Ahmed	Var
15	Gölhisar	Şeyh İsmail	Yok	Şeyh İsmail	Var
16	Gölhisar	Derviş Süleyman	Yok	Derviş Süleyman	Var
17	Gölhisar	Şeyh Davud	Yok	Şeyh Davud	Yok
18	Gölhisar	Şeyh Satılmış	Yok	Şeyh Satılmış	Var
19	Gölhisar	Ahi Muhammedi	Var	Ahi Muhammedi	Var
20	Gölhisar	Miskin Ata	Var	Miskin Ata	Var
21	Gölhisar	Lütfullah oğlu Seydi Ali	Var	Lütfullah oğlu Seydi Ali	Yok
22	Gölhisar	Ahi Hasan	Var	Ahi Hasan	Yok
23	Gölhisar	Şeyh Cüneyd	Var	Şeyh Cüneyd	Var
24	Gölhisar	Akbaba	Var	Akbaba	Yok
25	İrle	Şeyh İsmail	Yok	Şeyh İsmail	Yok
26	İrle	Şeyh İlyas bin Satılmış	Var	Şeyh İlyas bin Satılmış	Var
27	İrle	Şeyh İshak	Var	Şeyh İshak	Var
28	Uluborlu	Ahi Şemseddin	Yok	Ahi Şemseddin* (1896/1897)	-
29	Uluborlu	Alemdar	Yok	Alemdar* (1850)	-
30	Uluborlu	Bula	Yok	Bula* (1850)	-
31	Uluborlu	Evliya Paşa	Yok	Evliya Paşa* (1850)	-
32	Uluborlu	Ahi Hüseyin	Yok	Ahi Hüseyin* (1850)	-
33	Uluborlu	Kargın Dede	Yok	Kargın Dede* (1850)	-
34	Uluborlu	Sinle Şeyhi	Yok	Sinle Şeyhi*(Günümüz)	-
35	Uluborlu	İshak Paşa	Yok	İshak Paşa * (1894)	-

Kaynak: Karaca (2014); Şahin Allahverdi (2019); * işareti olanlar Karaca (2012).

Araştırma sahasında zaviye fonksiyonlu çiftliklerden 1501-1826 tarihleri arasında devamlılığı tespit edilebilen sayısı 17'dir. Donuzlu Karaağaç kazasında 2, Gölhisar kazasında 9 ve İrle kazasında 6 çiftlik mevcudiyetini devam ettirmiştir. Eşleştirilen zaviye fonksiyonlu çiftliklerden 1501 yılında sadece ikisinde *"âyende ve revendeye hizmet şartı"* varken 1861 tarihinde bu kayıt dörde çıkmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. *Zaviye fonksiyonlu çiftliklerde devamlılık (Donuzlu Karaağaç, Gölhisar ve İrle)*

	Kaza	1501 yılı vakıf tahriri	1501 âyende ve revende kaydı	1861 yılı vakıf tahriri	1861 âyende revende kaydı
1	Donuzlu Karaağaç	İsmail Fakih	Yok	İsmail Fakih	Var
2	Donuzlu Karaağaç	Şeyh Muhammed ve Şeyh Hamza	Var	Şeyh Ali Zaviyesi	Var
3	Gölhisar	Şeyh Baba oğlu Şeyh İsmail	Yok	Babaoğlu İsmail	Yok
4	Gölhisar	Demircü Hacı oğlu Mustafa Ahi	Yok	Demircü Hacı oğlu Mustafa Ahi	Var
5	Gölhisar	İğdecik Çiftliği	Var	İğdecik Çiftliği	Yok
6	Gölhisar	Kaya Bey oğulları Ahi Baki ve Ahi İlyas	Yok	Kaya Bey oğulları Ahi Baki ve Ahi İlyas	Yok
7	Gölhisar	Mahmud Fakih	Yok	Mahmud Fakih	Yok
8	Gölhisar	Hasan bin Kökcü Fakih	Yok	Pir Hasan Fakih	Yok
9	Gölhisar	Şeyh Ahmed	Yok	Şeyh Ahmed	Yok
10	Gölhisar	Şeyh Kasım	Yok	Şeyh Kasım	Var
11	Gölhisar	Yakub Fakih	Yok	Yakub Fakih	Yok
12	İrle	Ali Fakih ve Mahmud Fakih	Yok	Ali Fakih ve Mahmud Fakih	Yok
13	İrle	İkmal Fakih ve kardeşleri	Yok	İkmal Fakih ve kardeşleri	Yok
14	İrle	Kadı Bedreddin kardeşleri	Yok	Kadı Bedreddin kardeşleri	Yok
15	İrle	Şey İbrahim	Var	Şey İbrahim	Var
16	İrle	Şeyh Halil ve Şeyh İbrahim	Yok	Şeyh Halil ve Şeyh İbrahim	Yok
17	İrle	Şeyh İlyas oğlu Hızır Fakih	Yok	Şeyh İlyas oğlu Hızır Fakih	Yok

Kaynak: Karaca (2014); Şahin Allahverdi (2019).

Bilindiği üzere zaviyelerden bir kısmı tarihi süreç içerisinde ortadan kalkarken bir kısmı ise fonksiyonunu sürdürmüş ve hatta günümüze bakiyeleri ulaşabilmiştir. Bu hususa araştırma sahamızdan bazı örnekler vermek mümkündür. 1501 vakıf tahririnde *mezraa-i Şeyh Yatağan* olarak geçen Şeyh Yatağan zaviyesi ele alınabilir. 1861 yılında gerçekleştirilen vakıf tahririnde "Mezraa-i Şeyh Yatağan nesl-i Hamid'den Osman'ın vakfı olub mezraa-i mezbûrenin gallâtından âyende ve revendeye sarf edüb şeyhin evlâdından olan tasarruf ede evlâdından Mehmed Dede tasarrufundadır" şeklinde kaydedilmiştir (Şahin-Allahverdi, 2019: 551). Vakfın geçen zamana rağmen aynı hususiyetini devam ettirdiği ve kaydında "*â*yende ve revendeye hizmet *şartı*"nın sürdürüldüğü dikkati çekmektedir. Günümüzde ise Acıpayam ilçesine bağlı Yatağan'da (Büyükşehir yasası ile artık mahalle) türbesi bulunmaktadır. Yatağan'ın doğu girişinde yer alan türbenin etrafı tamamen mezarlık haline dönüşmüş bir vaziyettedir (Foto 1-2).

***Foto*ğraf 1.** *Şeyh Yatağan'a ait türbe* **Foto 2.** *Şeyh Yatağan türbesi içindeki mezar sandukaları*

Günümüze türbesi ulaşan bir diğer örnek de Burdur kazası Suludere köyünde bulunan Şeyh Hamza zaviyesidir. 1501 yılı kaydında "Vakfı zâviye-i Şeyh Hamza evkâf nesh olıcak mezkûr zaviyenin dahi vakfı nesh olub timara verilmiş şimdiki halde padişahımız eazz-Allahu memlekete hazretleri vakfiyetin ber-kar*âr*-ı sâbık mukarrer dutub meşîhatin Şeyh Elvân'a sadaka edüb eline hükm-i hümâyûn virüldüğü sebebden deftere sebt olundu" (Karaca, 2014: 148) şeklinde kaydı düşülmüştür. Bu kayıttan da anlaşıldığı üzere Fatih Sultan Mehmed zamanında bir kısım vakıf arazilerinin timara çevrilme sürecinde Şeyh Hamza zaviyesinin de bu süreci yaşadığı ancak II. Bayezid zamanında ise tekrar vakfın devamına müsaade sağlandığı anlaşılmaktadır. Daha sonraki süreçte varlığını devam ettirdiği anlaşılan Şeyh Hamza zaviyesi ile ilgili bir kayda da XVIII. yüzyılda rastlanılmıştır. Şöyle ki, XVIII. yüzyılda Şeyh Hamza zaviyesinin zaviyedarlığı ile ilgili anlaşmazlıklar çıkmış ve bununla ilgili tahkikat gerçekleştirilmiştir (Akdemir, 2007: 109-110). 1861 tarihinde Burdur'un vakıf tahririnde Şeyh Hamza zaviyesinin "Karye-i Suludere vakf-ı zaviye-i Şeyh Hamza tabi'-i Burdur…" şeklinde kayıtlara yansıdığı ve devamlılığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır (Şahin-Allahverdi, 2019: 557).

Bu iki örneğin dışında Uluborlu kazasında *Ahi Şemseddin Zaviyesi*, *Kargın Dede Zaviyesi*, *Sinle Şeyhi Zaviyesi* günümüze türbesi ulaşanlar arasında yer almaktadır (Karaca, 2012: 102-117). Buraya kadar verilen örnekler de de görüldüğü üzere araştırma alanı dahilinde bazı zaviyeler mevcudiyetlerini devam ettirmişler ve günümüzde dahi değer verilen, hürmet edilen ve çeşitli ziyaretlerin gerçekleştirildiği mekanlar olarak karşımıza çıkabilmektedir. Elbette bu konuya hasredilecek çalışmalarla bu rakamlar artabilecektir.

Değerlendirme ve Sonuç

Burdur-Isparta çevreleri Antik dönemlerden itibaren kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde önemli yollara sahip bir bölgedir. Söz konusu bu saha ulaşım açısından önemini Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde korumuş olup yapılan kervansaraylar sayesinde gelişim göstermiştir. Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin başlangıcından itibaren sultanlar, padişahlar ve beyler şeyhlere, dervişlere, ulu kimselere arazi, çiftlik tahsis ve temlik etmişlerdir. Böylece Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma süreci hızlanarak toprak parçası iktisaden faal hale getirilmiş, kurulan zaviyeler, ileri bir karakol vazifesi yaparak fetih sürecini kolaylaştıran, fethedilen bölgelerde tutunmayı sağlayan, nüfusu kendine çeken, ön açan önemli bir unsur olmuştur.

Issız, boş alanlarda açılan zaviye ve türevleriyle iskân çekirdekleri tesis edilmesinin yanı sıra ilgili dönemde kara ulaşım ağının önemli bir unsurunu oluşturan kervansarayların olmadığı alanlarda bu tesislerin görevini zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapıların üstlendiği söylenebilir. Zira Hamid-ili'nde Konya, Beyşehir, Eğirdir, Isparta kabaca doğu-batı doğrultulu; Isparta, Ağlasun, Bucak ve Antalya arasında kuzey-güney istikametinde kervansaraylar bulunmakla birlikte, araştırma sahasında bu güzergâhların dışında ulaşımın nerede, nasıl ve hangi tür konaklama yapıları ile sağlandığı meselesinde zaviyelerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu belirtilen güzergâhların oldukça faal kervan yolları olmasına bağlı olarak ulaşım hattı üzerinde Selçuklu devlet adamları tarafından kervansarayların bina edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu hatların dışında belki tüccar kervanlarına daha az hizmet eden, ancak kara ulaşımında tüccar kafilelerin dışındaki yolcuların zaviyelerde konakladıkları değerlendirilebilir. Bölgede bulunan zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapılar ve arşiv vesikalarında bunlara ilişkin gelip gidene hizmet etme koşulu bu durumun açık göstergesidir.

Hamid-ili vakıf defterinde yer alan zaviye, tekke, hankâh, zaviye fonksiyonlu çiftlik ve mezraaların bir kısmının kuruluş sürecinde belirtilen "*âyende* ve revendeye hizmet etme" şartının süreç içinde korunarak sonraki kayıtlara da yansıması zaviyelerin ulaşımdaki rollerinin önemsendiğinin önemli bir kanıtı olmalıdır. Nitekim XIX. yüzyılda yapılan Burdur kazası vakıf tahririnde "âyende ve revendeye hizmet etme" şartının belirtildiği görülmektedir. Hamid-ili örnekleminde ortaya çıkan bu manzaradan hareketle şöyle bir değerlendirme yapmak mümkün görünmektedir. Asırlarca Anadolu sathında kervansarayların bulunmadığı sahalarda ulaşımın bel kemiği rolünü gerek Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapılar üstlenmişlerdir.

Lokalizasyonu yapılabilen zaviyeler ve buna bağlı olarak çizilen yollar Hamid-ili'nde ki yol ağının detaylandırılmasına imkân vermiştir. Ana ulaşım arterlerinin dışında Hamid-ili'nde özellikle kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda ulaşım sisteminde zaviyelerin özel bir yeri olduğu görülmektedir.

Vakıf defterlerinde yer alan kayıtlar tarihi coğrafya ve hususiyle de bu çalışmada olduğu gibi farklı bakış açıları ile tarihi ulaşım coğrafyası çalışmaları için oldukça önemli kaynaklar arasında yer aldığı belirtilebilir. Hamid-ili'nde ileride yapılacak arazi çalışmaları sayesinde tarihi ulaşım ağı daha da detaylandırılabilecektir.

Bazı zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapıların Hamidoğulları zamanında kurulmuş, Osmanlı devrinde de hükmünü icra ederek günümüze değin bakiyeleri ulaşabilmiştir. Fonksiyonel anlamda varlıkları devam etmese de zaviyelerin bakiyeleri Hamid ili şehir, kasaba ve köylerinde var olduğu anlaşılmaktadır. Zaviyelerin bakiyeleri günümüzde türbe olarak varlığını sürdürenlerin yanı sıra kuruluş döneminde mezraa olan ancak zaman içinde daimi iskân mahalline dönüşen yerleşmeler olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunun en iyi örneklerinden birisini Acıpayam ilçesindeki Yatağan oluşturmaktadır. Vakıf tahririnde mezraa olarak geçen (Şeyh Yatağan mezraası) zaviye fonksiyonlu yapı günümüze daimi iskân merkezi olarak ulaşmıştır. Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde de rastlanabilen bu örnek zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapıların zaman içinde daimi iskân merkezlerine dönüştüğünü, diğer bir ifade ile zaviyelerin iskân çekirdeklerini teşkil ettiklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Açıkel, Ali (2011). "Osmanlı Dönemi'nde Tokat Kazasında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri". *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı* C. I, Kırşehir, 1-21.

Akdemir, M. Sadık (2007). "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığı Altında XIX. Yüzyıl Burdur Vakıfları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18: 91-118.

Akis, Metin (2008). "16. Yüzyılda Ayıntab Sancağında Zaviyeler ve Mali Kaynakları", *bilig*, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 46: 87-104.

Alkan, Mustafa (2006). "Osmanlı Döneminde Adana Sancağı'nda Kurulan Tekkeler/Zaviyeler ve Türbeler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 39: 21-32.

Altı, Aziz (2019). "Baba Sultan-Sureti Baba Zaviyesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 46: 26-36.

Armağan, A. Latif (1996). *XVI. Yüzyılda Teke Sancağı (Tapu Tahrir Defterlerine Göre).* Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Bakırcı, Nedim ve Türkan, Hüseyin Kürşat (2013). "Tekke ve Zaviyelerin Balkanlardaki Rolü ve Önemi". *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* 1: 145-160.

Barkan, Ö. Lütfi (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi,* 2: 284–353.

Baykara, Tuncer (1990). *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Bostancı, Harun (2007). "Osmanlı Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesinde Kurulan Tekke ve Zaviyeler". Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Ceylan, Salih ve Gölen, Zafer (2002). "Batı Torosların Önemli Geçitlerinden Biri Olan Döşeme Boğazının Antalya Tarihi Coğrafyası ve Turistik Potansiyeli". *Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi,* 4: 35-59.

Demirci, Doğan (2014). *"Isparta'daki Kervan Yolları Üzerine Bazı Düşünceler"*. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 3/3: 98-123.

Demirtaş, Hasan (2018). "Nakşibendîlik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, 50: 23-46.

Doğanay, Hayati (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Erdoğru, M. Akif (1994). "Karaman Vilayeti Zaviyeleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi* IX: 89-158.

Eyice, Semavi (1963). "İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İçtimai Bir Müessesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*,* 23: 3-80.

Fatsa, Mehmet (2014). "XV ve AVI. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz'de Yol Hizmeti Veren Zaviyeler ve Derbendler", *Vakıflar Dergisi,* 41: 37-66.

Frenc David H. and Milner, Nicholas (1994). "Map of Southwest Asia Minor", *in Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia* (Edit. D. French). Ankara: British Institute of Archaeology.

French, David H. (2014). *Roman Roads &Milestones of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.6 Lycia et Papmphylia, Ankara: British Institute.

French, David H. ve Mitchell, Stephen (1977). "Roma İmparatorluğu'nun ilk devirlerinde Pisidia'da Yollar ve Ulaşım". *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XXIV-1: 213-220.

Gümüşçü, Osman, Yusuf Kılıç, Hüseyin Çınar ve Uğur Abdullah (2011). *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP).* Ankara: SOBAG/TÜBİTAK.

Gümüşçü, Osman (2001). *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus.* Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

_____ (2019). *Türk İskan Sistemi veya Uc-Fetih-İskan Döngüsü (XI-XVI. Yüzyıl).* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

İnalcık, Halil (1993). Çiftlik. İslam Ansiklopedisi. C. 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 313-314.

Kara Mustafa, (2011). "Tekke". İslâm Ansiklopedisi. C. 40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 368-370.

Karaca, Behset (2012). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası.* Isparta: Fakülte Kitabevi.

_____ (2014). *1501'de Hamid Sancağı Vakıfları (MAD 3331 Numaralı Vakıf Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi).* Burdur: Burdur Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Karaca, Behset ve D. Volkan Karaboğa (2019). "XVI. Yüzyılda İrle Kazası Vakıfları". *Mediterranean Journal of Humanities,* 9/2: 357-372.

Kazıcı, Ziya ve Mehmet Şeker (1982). İslam-Türk Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Kenanoğlu, M. Macit (2006). "Mülk". İslâm Ansiklopedisi. C. 31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 540-542.

Kılıç, Orhan (2004). "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye) ve Muş Vakıfları". *Osmanlı Araştırmaları,* 24: 243-255.

Kofoğlu, Sait (1997). "Hamidoğulları". İslâm Ansiklopedisi. C. 15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 471-476.

Memiş, Abdurrahman (1999). "Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Halidi Tekkeleri". *Osmanlı*, C: 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 512-520.

Ocak, A. Yaşar (1978). "Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi,* 12: 247-270.

_____ (1991). "Anadolu/Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması". İslam Ansiklopedisi. C. 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 110-116.

Ocak, A. Yaşar ve Faroqhi, Suraiya (1985). "Zaviviye". İslam Ansiklopedisi. C. 13. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 468.

Özköse, Kadir (2003). "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII/1: 249-279.

Özmenli, Mehmet ve Nazım Kuruca (2018). "Girsun'da Türk İskanına Bir Örnek: Zaviye", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi,* 88: 135-144.

Özsait, Mehmet (1980). İlkçağ Tarihinde *Pisidya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

_____ (1985). *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Savaş, Saim (1999). "Osmanlı Dönemi Zaviyeleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Osmanlı*. C: 4. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 459-467.

Sümer, Faruk (1960). "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?". Belleten, 24/96: 567-594.

Şahin-Allahverdi, Reyhan (2019). "Burdur, Gölhisar, İrle ve Baradız Nahiyelerinde Bulunan Vakıfların Hizmet Alanları ve Gelir Kaynakları (960 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre)". *IV. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (5-6 Aralık 2020) Tam Metin Kitabı*, Burdur: 543-559.

Şeker, Mehmet (2002) "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi". *Türkler*. C. 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 269-282.

Şeker, Mehmet (2007). Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Taş, Barış (2016). *Türkiye'nin Kırsal Yerleşmeleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Togan, Z. Velidi (1970). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Toroğlu, Emin ve Alparslan, Yaşar (2016). *Kahramanmaraş'ın Tarihi Coğrafyasında Yollar*. Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi Yayını.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1929). *Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay,* İsaklı*, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, inanç, Hamit Oğulları Hakkında Malumât.* İstanbul: Devlet Matbaası.

_____ (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yiğit, İlker (2013). "XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı", *Turkish Studies (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic),* 8/5: 959-973.

_____ (2018). *XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği*. Doktora Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

_____ (2018). "Hamid-ili'nin Türkleşmesine Toponimik Bakış", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu – V Hamitoğulları Beyliği* (02.11.2018-04.11.2018), Isparta (Basım aşamasındaki bildiri).

Yiğit, İlker ve Musa Salan (2013). "XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume,* 8/6: 825-852.

Ekler

Ek 1. *1501 Yılı Hamid Sancağında Zaviye ve Zaviye Fonksiyonlu Yapılar Listesi*

S.	Kaza adı	Tür	Adı	Bulunduğu yer	Yerleşme tip	Âyende ve revende kaydı
1	Ağlasun	Zaviye	Derviş Aşık Paşa	Büğdüz	Köy	Var
2	Ağlasun	Zaviye	Abdal Hacı	Ervalu	Köy	Yok
3	Ağlasun	Zaviye	Şeyh Yahşi	Anba	Köy	Yok
4	Avşar	Zaviye	Şeyh İvaz	Ilgun	Köy	Yok
5	Avşar	Zaviye	Şeyh Şüca	Avşar	Nefs	Yok
6	Avşar	Zaviye	Hüsrev Lala	Şarabhane	Köy	Yok
7	Avşar	Zaviye	Şeyh İbrahim	Ilgun	Köy	Yok
8	Avşar	Zaviye	Şeyh Hızır bin Sadık	Bağıllu	Köy	Yok
9	Avşar	Zaviye	Şeyh Ahmed	Yenice	Köy	Var
10	Barla	Zaviye	Şeyh Oğulbeği	Barla	Nefs	Yok
11	Barla	Zaviye	Şeyh Hayreddin	Barla	Nefs	Var
12	Barla	Zaviye	Ahi Mustafa	Barla	Nefs	Var
13	Barla	Zaviye	Şeyh Mukbil	Afşar	Nefs	Yok
14	Burdur	Zaviye	Ahi Muhammedi	Burdur	Nefs	Yok
15	Burdur	Zaviye	Şeyh İsa	Burdur	Nefs	Yok
16	Burdur	Zaviye	Hacı Gaybi	Burdur	Nefs	Yok
17	Burdur	Zaviye	Ali Bey	Çendik	Köy	Yok
18	Burdur	Zaviye	Şeyh Hamza	Suludere	Köy	Yok
19	Burdur	Zaviye	Pir Dede	Burdur	Nefs	Yok
20	Burdur	Zaviye	Halid oğlu Arif	Burdur	Nefs	Yok
21	Burdur	Zaviye	Ahi Ömer	Akyaka	Köy	Var
22	Donuzlu Karaağaç	Zaviye	Şeyh Güvenç	Yazır	Köy	Var
23	Donuzlu Karaağaç	Zaviye	Şeyh Karakoç	Avşar	Köy	Var
24	Donuzlu Karaağaç	Zaviye	Şeyh Durmuş ve Şeyh Hamza	Rendesi(?)	Köy	Var
25	Eğirdür	Zaviye	Sureti Baba	Eğirdür	Nefs	Yok
26	Eğirdür	Zaviye	Sakaloğlu	Eğirdür	Nefs	Yok
27	Eğirdür	Zaviye	Burcu Bey	Eğirdür	Nefs	Yok
28	Eğirdür	Zaviye	İmam Mahmud	Eğirdür	Nefs	Yok
29	Eğirdür	Zaviye	Şeyh Mahmud	Kovada	Köy	Yok
30	Eğirdür	Zaviye	paşa nd Seyyidim Zaviyesi	Eğirdür	Nefs	Yok
31	Gölhisar	Zaviye	Ahi İlyas	Yavice	Köy	Var
32	Gölhisar	Zaviye	Mesud	Kayadibi	Köy	Var
33	Gölhisar	Zaviye	Derviş Mustafa	Kayadibi	Köy	Yok
34	Gölhisar	Zaviye	Şeyh İbrahim	Kayadibi	Köy	Var
35	Gölhisar	Zaviye	Etre Dede	Yavice	Nahiye	Var
36	Gölhisar	Zaviye	Mesud	Kayadibi	Köy	Var
37	Gölhisar	Zaviye	Derviş Mustafa	Kayadibi	Köy	Yok
38	Gölhisar	Zaviye	Şeyh İbrahim	Kayadibi	Köy	Var
39	Gölhisar	Zaviye	Şeyh İsmail ve Ahi Ahmed	Girme	Köy	Yok
40	Gölhisar	Zaviye	Şeyh İsmail	Girme	Köy	Yok

41	Gölhisar	Zaviye	Derviş Süleyman	Eyneş	Köy	Yok
42	Gölhisar	Zaviye	Ahi Ahmed ve Mahmud	Etre	Köy	Yok
43	Gölhisar	Zaviye	Şeyh Davud	Karacabelen	Köy	Yok
44	Gölhisar	Zaviye	Şeyh Satılmış	Mürsallü	Köy	Yok
45	Gölhisar	Zaviye	Ahi Muhammedi	Bademlü	Köy	Var
46	Gölhisar	Zaviye	Miskin Ata	İshak	Köy	Var
47	Gölhisar	Zaviye	Lütfullah oğlu Seydi Ali	Umman	Köy	Var
48	Gölhisar	Zaviye	Ahi Hasan	Süleyman	Köy	Var
49	Gölhisar	Zaviye	Şeyh Cüneyd	Şam	Köy	Var
50	Gölhisar	Zaviye	Akbaba	Bey	Köy	Var
51	Gölhisar	Zaviye	Şeyh Elvan ve Mustafa	Yuva	Köy	Yok
52	Gönen	Zaviye	Şeyh İlmin(?)	Göğüs/Kökez?	Köy	Var
53	Gönen	Zaviye	Şeyh Minnet	itoğlu	Köy	Var
54	Gönen	Zaviye	Fazilet Hatun	yok	Bilinmiyor	Yok
55	Gönen	Zaviye	Saadetti ve Selman	Manastır	Bilinmiyor	Var
56	Gönen	Zaviye	Hacı Murad	Gönen	Nefs	Var
57	Gönen	Zaviye	Ahi Tur	Tutluca mah. Gönen	Nefs	Var
58	Isparta	Zaviye	Şeyh Receb bin Başın Açuk	Isparta	Nefs	Yok
59	Isparta	Zaviye	Hüsameddin	Savcı	Köy	Yok
60	Isparta	Zaviye	Hızır Abdal	Isparta	Nefs	Yok
61	Isparta	Zaviye	Ahi Receb	Isparta	Nefs	Yok
62	Isparta	Zaviye	Şeyh Şüca	Isparta	Nefs	Var
63	İrle	Zaviye	Şeyh İsmail	İğdir	Köy	Yok
64	İrle	Zaviye	Şeyh İlyas bin Satılmış	Dere	Köy	Var
65	İrle	Zaviye	Şeyh İshak	Köşek(?)	Köy	Var
66	Kiçiborlu	Zaviye	Süleyman Seydi	Kiçiborlu	Nefs	Yok
67	Kiçiborlu	Zaviye	Abdurrahman Seydi	Kiçiborlu	Nefs	Yok
68	Kiçiborlu	Zaviye	Mustafa ve Arif	Yakaköy	Köy	Var
69	Kiçiborlu	Zaviye	Hacı Lala	İlyas	Köy	Var
70	Kiçiborlu	Zaviye	Abdurrahman Seydi	Yassıviran	Köy	Var
71	Uluborlu	Zaviye	Bula	Uluborlu	Nefs	Yok
72	Uluborlu	Zaviye	Kargın Dede	Yassıviran	Köy	Yok
73	Uluborlu	Zaviye	Şeyh Göbek	Abdülcebbar	Köy	Yok
74	Uluborlu	Zaviye	Evliya Paşa	Uluborlu	Nefs	Yok
75	Uluborlu	Zaviye	Alemdar	Uluborlu	Nefs	Yok
76	Uluborlu	Zaviye	Ahi Ömer	Uluborlu	Nefs	Yok
77	Uluborlu	Zaviye	Şeyh Kamarı	Uluborlu	Nefs	Yok
78	Uluborlu	Zaviye	Sinle Şeyhi	Yerlü Kabaca	Köy	Yok
79	Uluborlu	Zaviye	Ahi Hüseyin	Senirkent	Köy	Yok
80	Uluborlu	Zaviye	Mahmud v. Ahi Ali	Senirkent	Köy	Yok
81	Uluborlu	Zaviye	Ahi Şemseddin	Uluborlu	Nefs	Yok
82	Uluborlu	Zaviye	İshak Paşa	Uluborlu	Nefs	Yok
83	Yalvaç ve Karaağaç	Zaviye	Mevlana Saru Danişmend	Kuyucak	Köy	Yok

Kaynak: Karaca (2014).

XVI–XVIII. Yüzyıllarda Üsküp ve Manastır'da Kurulan Sıbyan Mektebi Vakıfları*

Mumin Omerov**

Öz

Bilindiği gibi Osmanlı toplumunda eğitim-öğretim faaliyetleri büyük ölçüde vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. 1391 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Makedonya bölgesinde de eğitim hizmetleri umumiyetle vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Vâkıflar, yaptırdıkları mekteplere tayin ettikleri muallimlere ve halifelere ödedikleri yevmiyelerin yanı sıra öğrencilere de çeşitli yardımlar yapmışlardır. Ayrıca bazı vâkıflar, sıbyan mekteplerinde okutulmasını istedikleri derslerin isimlerini bilhassa vakfiyelerinde belirtmişlerdir. Bunlardan Yahya Paşa ve Süleyman Efendi, vakfiyelerinde, mekteplerinde eğitim görecek öğrenci sayıları, onlara alınacak elbiseler vb. konular hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Bu çalışmada Üsküp ve Manastır'da kurulan vakıf mektepleri, vakfiyelerdeki bilgiler ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeleri: Osmanlı Devleti, Vakıf, Mektep, Muallim, Halife, Talebe, Üsküp, Manastır (Bitola).

Waqfs Established for the Primary School in Skopje and Bitola in the XVI-XVIIIth Centuries

Abstract

As it is known, education activities in the Ottoman society were carried out mostly through waqfs. Education services were also financed by waqfs in the Macedonia region, which came under Ottoman rule in 1391. In addition to the wages paid to the scholars and assistants assigned to the schools built, the founders provided various aids for the students. Moreover, some founders stated the names of the courses they wanted to be taught in the primary schools in their endowment deeds (waqfiya). Among these founders, Yahya Pasha and Süleyman Efendi, gave detailed information about the number of students to be educated at their schools, the clothes to be purchased for them, etc. In this study, the waqf schools established in Skopje and Bitola/Manastir will be evaluated in the light of the information in the endowment deeds.

Keywords: Ottoman State, Waqf, School, Teacher, Assistant, Student, Skopje, Bitola/Manastir.

DOI: 10.16971/vakiflar.705062

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Mart 2020 / March 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Temmuz 2020 / July 2020

** Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı. alikoc_mumin@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-1262-393X. Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında maddi ve manevi destek veren Vakıf Araştırmaları Merkezi "VAKAR" 'a teşekkür ederim.

Giriş

Osmanlı Devleti, Balkan bölgesinde yıllarca uyguladığı fetih politikaları sonucunda 1391 yılında Makedonya'yı fethetmiş (Yunus, 2008: 13) ve bu topraklarında uyguladığı iskân politikasını Makedonya topraklarında da gerçekleştirirken, bazen gönüllü bazen de siyasî sebeplerle getirilen Türk ailelerini bölgenin farklı şehirlerine yerleştirmiştir (İnbaşı, 2002: 157).

Makedonya'nın farklı şehirlerine yerleşen Müslüman Türk ailelerin ibadetlerini yapabilecekleri ve eğitim faaliyetlerini sürdürebilecekleri herhangi bir müesseseleri bulunmadığı için fetihten hemen sonra Makedonya bölgesinde hızlı bir yapılanma süreci başlamıştır. Kısa sürede cami, mektep, zaviye ve medreseler gibi yapılar inşa edilmiştir. Hayırseverler, kurdukları vakıflar aracılığıyla hem yeni yapılar inşa ettirmişler, hem de cami, mektep ve medrese hizmetlerinin devamını sağlamışlardır. Bu kurumların verdikleri hizmetleri kesintiye uğramadan devam ettirebilmeleri ve ortaya çıkabilecek diğer harcamaların karşılanması için ayrıca gelir getiren akarlar da tahsis etmişlerdir.

Osmanlı dönemi boyunca Makedonya bölgesinin en önemli şehirlerinden Üsküp ve Manastır, askerî ve siyasî alanda olduğu gibi ilmî sahada da önemli bir yere sahiptir. Bu bölgede ilk ilmî müessesler vâkıflar eliyle inşa edilmiştir. Bu kurumlardan pek çok âlim ve ilim adamı yetişmiştir. Hayırseverlerin mekteplerinde okuma önceliği, vâkıf şartları doğrultusunda fakir ve yetim talebelere verilmiş, maddî imkânsızlıktan dolayı eğitim-öğretimden mahrum kalmamaları sağlanmıştır. Vakıf yapıları düzenli gelir gider dengesi sayesinde ek desteklere ihtiyaç duymadan asırlarca ayakta kalmış, yüzlerce yetim ve fakir öğrencinin okumasına katkı sağlamıştır.

Zikredilen vakıf hizmetlerinin Makedonya coğrafyasında birçok alanda insanlığa katkı sağladığını söyleyebiliriz. Bu çalışmada Üsküp ve Manastır'da kurulan vakıfların sıbyan mektebi eğitimine katkıları değerlendirilecektir. Vakfiyelerde sıbyan mektepleri, burada çalışacak kişiler ve maaşları, öğrencilerin harçlıkları, verilecek dersler ve benzeri konularda detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Makedonya'da Sıbyan Mektepleri

Temel eğitim düşüncesinin tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. Eski çağlardan itibaren, mabedlerin etrafına inşa edilen ilköğretim kurumlarına Sümer, Babil, Hint, Çin, Eski Mısır, Eski Yunan, Roma ve Ortaçağ Hıristiyan medeniyetlerinde rastlamak mümkündür (Akgündüz, 1997: 2009; Maydaer, 2009: 123). İslam medeniyetinde ise ilköğretim faaliyetlerinin tohumları Hz. Peygamber döneminde atılmış, Hz. Ömer zamanında müesseseleşmeye gidilmiş, Emevî, Abbasî, Selçuklular ve Osmanlılara kadar gelişerek ve sistemleşerek devam etmiştir (Pedersen, 1979: 61). Osmanlı Devleti, öncekilerden devraldığı eğitim-öğretim mirasını fethettiği Balkan coğrafyasına da taşımıştır. Anadolu'daki eğitim sisteminin Makedonya topraklarında uygulandığı anlaşılmaktadır.

Makedonya'da sıbyan mektepleri en yaygın eğitim kurumlarıdır. Bu müesseseler, Makedonya vakfiyelerinde, *Dâru't-ta'lîm* (VGMA, VKF.d. 632**:** 145-157), *Muallimhâne* (VGMA, VKF.d. 629: 415-332)*, Mekteb-i Şerîf* (VGMA, VKF.d. 626: 615-653), *Dâru'l-Kur'ân* (VGMA, VKF.d. 632: 494, 209)*,* mektep, mektebhâne gibi farklı isimlerle zikredilmektedir. Bursa sıbyan mektepleriyle ilgili kaleme alınan bir çalışmada da ilköğretim kurumları için benzer ifadelerin kullanıldığı görülmektedir (Hızlı, 1999: 28).

Arapça, "el-ketbu" mastarından mekân ismi olarak türetilen "mekteb", yazı yazma öğrenilen yer anlamında olup kelimenin çoğulu "mekâtib"dir. Adı geçen ilköğretim kurumlarında küçük çocuklara, Kur'ân'ın okunması ve belli sûrelerin ezberletilmesi yanı sıra çocukların seviyelerine uygun bir takım bilgiler de verilmiştir (Hızlı, 1999: 27; Yılmaz, 2009: 8-60).

Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Osmanlı egemenliğindeki Makedonya bölgesinde de ilköğretim faaliyetleri, camilerin bir köşesinde veya cami bitişiğine inşa edilen müstakil mekteplerde yürütülmüştür (VGMA, VKF.d. 626-2: 615-653) . Cami yanında yer alan mekteplerle ilgili şu ikisi örnek verilebilir: Ümmühan Hanım bint Yusuf Ağa H. 1126/M. 1715 tarihli vakfiyesinde Manastır'da kendisinin yaptırdığı mektebin Haydar Kadı Camii yanında yer aldığını zikredilmiştir (VGMA, VKF.d.. 652: 101-182). H. 1174/M. 1760 yılı vakıf kaydında ise Rüstemzâde Hasan Ağa tarafından Ömer Ağa Camii yanına yeniden yapılan mektebe el-Hâc Abdullah Efendi'yi muallim olarak atanmıştır (VGMA, VKF.d. 626: 615-653).

Bazı ilköğretim kurumlarının da vâkıfların ikamet ettiği mahallede olduğu tespit edilmiştir. Bir örnek olarak el-Hâc Halil Ağa'nın H. 1196/M. 1781 yılında kurduğu vakıf mektebinin Kara Debbağ Mahallesi'ndeki evinin yanında olduğu vakfiyede belirtilmiştir (VGMA, VKF.d. 987: 83-89).

Karaminî Ali Muallimhanesi, Üsküp'ün Oruç Paşa Mahallesi'nde, Uryan Baba Çeşmesi civarındadır (İnbaşı-Kul, 2018: 112).[1] Bu vakfın vakfiyesine ulaşılamamış ve vakfın hangi yıl kurulduğu edildiği tespit edilememiştir. Karaminî Ali Mektebi ile ilgili en ayrıntılı bilgiye 1690 yılı arşiv kaydında rastlanmıştır. Sıbyan mektebinde görev yapan Muallim Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine, Üveys Efendi bu vazifeye getirilmiştir (BOA, İE, EV, 21/2570).

Makedonya bölgesinde sıbyan mekteplerinin sayıları ile ilgili bilgilere Evliya Çelebi'nin eserinden ulaşılabilmektedir. XVII. yüzyılda Makedonya şehirlerinin çoğunu dolaşan Evliya Çelebi, uğradığı şehirlerde 100 civarında sıbyan mektebinin var olduğunu Seyahatname'sine kaydetmiştir. Buna göre: Üsküp'te 70, İştip'te 11, Ohri'de 7, Ustrumca'da 6, Köprülü'de 1, Tikveş'te 1, Rense'de 1, Radoviş'te (Ardovişta) 1, Kratova'da 1 mektep yer alırken, Kavadar'da ve Pirlepe'de birkaç mektep bulunduğunu ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 1985: 455-474; Nedzipi, 2006: 24). Evliya Çelebi eserinde Üsküp'te 70, yukarıda zikredilen diğer şehirlerin tamamında ise 30 mektebin bulunduğunu belirtmiştir.

Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimâri Eserleri: Yugoslavya* adlı çalışmasında Üsküp'teki 24 mektebi isimleriyle birlikte kaydetmiştir (Ayverdi, 1981: 290-291). Evliya Çelebi ve Ayverdi, eserlerinde Üsküp mekteplerinin sayısını birbirinden oldukça farklı tespit etmişlerdir. Üsküp şehrinin mektep sayıları ile Makedonya'nın tamamında bulunan mektep adedi göz önünde bulundurulduğunda, Ayverdi'nin mekteplerle ilgili verdiği bilgiler daha makul gözükmektedir.

Evliya Çelebi Manastır'ı tanıtırken bu şehirdeki mekteplerle ilgili malumat vermemiştir. Ayverdi ise yaptığı çalışmada Manastır'da tespit ettiği 11 mektebi isimleriyle birlikte kaydetmiştir (Ayverdi, 1981: 98-108). Araştırmamızda tespit ettiğimiz ve Ayverdi'nin eserinde isimleri geçmeyen Ümmühan Hanım ve Ahmed Şerif Bey mektepleri de bu sayıya ilave edildiğinde 11 olan mektep sayısı 13'e yükselmektedir. Manastır Şer'iyye Sicilleri'nin tamamı incelendiğinde 13 olarak tespit edilen mektep sayısının artabileceği düşünülmektedir.

Mekteplerde Okutulan Dersler

Osmanlı döneminde mekteplerde okutulan dersler ve genel öğretim programıyla ilgili olarak kaynaklarda sarih bilgiler bulmak oldukça zordur (Hızlı, 1999: 77). Mekteplerde okutulan derslerle alakalı malumat umumiyetle vakfiyelerden elde edilmektedir. Üsküp ve Manastır'da mektep vakfı tesis eden hayırseverlerden bir kısmı vakfiyelerde muallimlerin nitelikleri ve maaşlarının yanı sıra ilköğretim kurumlarında öğrencilere verilecek derslerle ilgili bilgiler de vermişlerdir. Örneğin H. 914/M. 1509 tarihli

1 Üsküp ile alâkalı yapılan bir çalışmada, Hüma Sultan, Mustafa Paşa, Kimya Hatun, Karamanî Ali'nin vakfiyelerine ulaşılamamışken, sıbyan mektepleriyle ilgili bazı kayıtlara arşiv belgelerinde rastlanmıştır. Zikredilen mekteplerle ilgili daha geniş bilgi için bk. İnbaşı-Kul (2018: 72, 97,101, 112).

vakfiyesinde Yahya Paşa talebelere okutulmasını istediği *Kur'ân-ı Kerim, Hat, Lügat, Sarf, Nahiv ve Fıkıh* derslerinin yanı sıra öğrencilerin seviyelerine uygun bilgilerin verilmesini şart koşmuştur (VGMA, VKF.d. 629: 415-329).

Bir diğer örnek ise H. 1017/M. 1609 yılına ait Mehmed Paşa vakfıdır. Vâkıf, tayin ettiği muallimin *fünûn-ı kesîreye mâlik ve kitabete mahir bir kimse olması, yanı sıra Sarf, Nahiv ve Hat bilgisine sahip* olmasını istemiştir (VGMA, VKF.d. 633: 21-11). Mehmed Paşa muallimden bu bilgi ve birikime sahip olmasını istediğine bakılırsa, mektebe tayin edilen muallimin yukarıda zikredilen dersleri okuttuğu düşünülmektedir. Diğer vâkıflar ise mekteplerinde Kur'ân-ı Kerim haricinde okutulacak dersler hakkında bilgi vermemişlerdir. Aynı dönemlerde Bursa'daki sıbyan mekteplerinde de benzer dersler okutulduğu görülmektedir (Hızlı, 1999: 77-80).

Kur'ân-ı Kerîm, sıbyan mektepleriyle ilgili bilinen en temel derslerin başında gelmektedir. Öğrencilere ilk olarak Arap alfabesi öğretilir, akabinde okuma yazma kısmına geçilirdi. Kur'ân okumayı öğrenen talebelere, namaz ve diğer ibadetlerde okumak zorunda oldukları sûre ve dualaların ezberletildiği düşünülmektedir (Hızlı, 2001: 110-113).

Vakfiyelerde yer alan temel derslerden biri de fıkıhtır. Bu derste, öğrencilere sadece ibadetlerle ilgili bilgiler değil, aynı zamanda hayatlarının her alanını kapsayan *muâmelât* nev'inden bilgiler de verilmekteydi. Çocuklara helaller ve haramlar öğretilir ve öğrendikleri fıkıh bilgilerini de diğer derslere nazaran pratikte daha fazla gerçekleştirme imkânına sahip olmaları sağlanırdı (Hızlı, 1999: 79).

Vâkıfların bir kısmı yaptırdıkları mekteplerde *sarf* ve *nahiv* derslerinin de talebelere okutulmasını muallimlerden talep etmişlerdir. Yahya Paşa ve Mehmed Paşa mekteplerinde, eğitim alan öğrencilere sarf ve nahiv dersleri öğretilmiştir. Bu öğrencilerden bir kısmı ilkokuldan sonra medrese eğitimine devam etmişlerdir (VGMA, VKF.d. 629: 415-332; VGMA 633: 21-11). Talebelerin medreseye sarf ve nahiv eğitimi almış olarak gelmeleri Arapça eserleri okuyup anlamalarına yardımcı olmuştur.

Osmanlı döneminde faaliyet gösteren birçok sıbyan mektebinde verilen dersler arasında *hüsn-i hat* dersine de rastlanmaktadır. Makedonya vakıf kurucuları arasında Yahya Paşa ve Mehmed Paşa yaptırdıkları mekteplere atadıkları muallimlerden diğer derslerin yanı sıra hüsn-i hat dersini de okutmalarını istemişlerdir (VGMA, VKF.d. 629: 415-332; VGMA VKF.d. 633: 21-11). Kanaatimizce bu dersin sıbyan mektebine giden öğrencilere okutulması, talebelerde güzel yazı yazma merakını uyandırma ve başarılı gördükleri öğrencileri de hat sanatına yönlendirme gayreti olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Yahya Paşa ve Mehmed Paşa'nın mekteplerinde hüsn-i hat dersleri verilmesini istemeleri kendilerinin de sanat alanına ilgilerinin olduğunu göstermektedir.

Yahya Paşa'nın inşa ettirdiği mektebe atadığı muallim ve öğrencilerden derse başlamadan önce küçük bir arzusu olmuştur. Öğrenciler ders için toplandığında muallim ya da halife el açarak vâkıfın, ahfâdının ve zürriyetinin ruhları için Fatiha Suresi'ni okuması öğrencilerin de âmin demelerini istemiştir. Fatiha Suresi'nin okunmasının akabinde Hz. Peygamber'e salât-u selam getirilmesiyle dua faslı tamamlanmıştır (VGMA, VKF.d. 629: 415-322). Vâkıf, bu uygulamanın hiç terk edilmeden yerine getirilmesini talep etmiştir. Mektepteki bütün imkânların kendilerine ücretsiz olarak sunulması öğrencilerde iyilik ve yardım fikrinin küçük yaşlarda gelişmesinde vakıfların önemli bir rolü olmuştur. Bununla beraber, hayırseverler tesis ettikleri vakıflar sayesinde vefatlarından asırlar sonra dahi iyilik ve dua ile yâd edilmişlerdir. Bu durumun insanları imkânları ölçüsünde yeni vakıflar kurmaya sevk ettiği düşünülebilir.

Hayırseverler vakfiyelerde tesis ettikleri mekteplerde okuyan öğrenci sayısı hakkında nadiren bilgi vermiştir. Bu konuda az sayıda vakfiyede bilgi bulunsa da yine de talebe sayıları hakkında kısmen de olsa fikir sahibi olmak mümkündür. Yahya Paşa vakfiyesinde sıbyan mektebinde eğitim gören fakir ve yetim öğrencilerin sayısının 20'den az olmamasını istemiştir (VGMA, VKF.d. 629: 415-322). Süleyman Efendi de yaptırdığı mektepte okuttuğu yetim öğrenci sayısını 20 olarak belirtmiştir (VGMA, VKF.d. 744: 155-39). Bu iki vâkıfın ortak özelliği talebe sayılarının aynı olmasıdır. Ancak diğer vakıf mekteplerinde aynı sayının olduğunu söylemek oldukça güçtür. Öğrenci adedi vakıfların şartlarına ve okulun fiziki kapasitesine göre birbirinden farklılık arz edebilmektedir.

Osmanlı toplumunda öğrencilerin hangi yaşlarda mektebe başladıkları konusunda farklı görüşler vardır. Fakat genel kabul gören görüş, Osmanlı toplumunda talebelerin mektebe başlama yaşının 5-6 arasında olduğudur. 1869 yılında Maârif Nizamnâmesinde alınan kararla erkek çocukların mektebe gitme yaşı 7, kız çocuklarının ise 6 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla çoğunluğun benimsediği 5-6 yaş görüşü 1869 yılında alınan kararla da uyum göstermektedir (Hızlı, 1999: 72; Baltacı, 2004: 7).

Mekteplerde okutulan dersler konusunda da ortak bir ders müfredatından bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü vakfiyelerde bu konuda çok az malumata rastlanmaktadır. Ders programı hakkında en geniş bilgi Yahya Paşa vakfiyesinde bulunmaktadır. Yukarda zikrettiğimiz gibi Yahya Paşa mektebinde işlenen derslerin, tamamının diğer vakıf mekteplerinde okutulduğunu iddia etmek oldukça zordur. Muhtemelen bu derslerin bazıları diğer ilköğretim kurumlarında da ortak dersler olarak verilmiştir. Bütün sıbyan mekteplerinde ittifakla işlenen temel ders şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Muallim ve Halifelerde Aranan Nitelikler

Vâkıflar, tayin ettikleri muallimlerde bazı nitelikler aramışlardır. Makedonya vakfiyelerinde bu hususta pek çok malumat bulmak mümkündür. Bu konuda birkaç örnek vererek muallimlerde aranan vasıflar hakkında fikir sahibi olabiliriz. El-Hâc Halil Ağa bin el-Hâc Mustafa, Manastır'daki mektebine tayin ettiği muallim Arslanzâde Yusuf Efendi'nin çocuklarının ancak Kur'ân-ı Kerim'i iyi bilen, öğretici vasfına haiz, takva sahibi (Kur'ân-ı Azîmü'ş-şâna muktedir ve erbâb-ı istihkakdan evlâd-ı, evlâdına, re'y-i hâkim ile tâ'lime şâyeste ve salâh ve takvâ ile pîraste*)* olmaları durumunda Halil Ağa mektebinde muallimlik yapabileceklerini belirtmiştir (VGMA, VKF.d. 987: 83-89).

Bir diğer örnekte Sinan Paşa mektebinde görev yapacak muallimin, "İyi kurralardan, güzel ahlaklı, itibarlı, çocuklara Kur'ân öğretecek" vasfına haiz olmasını istemiştir (VGMA, VKF.d. 598: 135-104). Muslihuddin Efendi bin Abdülganî ise, güvenilir, sâlih, (emin, sâlih, tâ'lim ve tefhîme kâdir) donanıma sahip bir kimsenin muallim olmasını talep edilmiştir (VGMA, VKF.d. 632: 449-209). Yahya Paşa da, "sâlih, âlim, Kelâm-ı Kadîm'i (Kur'ân-ı Kerîm'i) iyi bilen" bir şahsın muallim olmasını şart koşmuştur (VGMA, VKF.d. 629: 415-332).

Mehmed Paşa ise diğer vakıflardan farklı olarak muallimin bilgi yönüne dikkat çekmiş; "Fünûn-ı kesîreye mâlik ve kitâbete mâhir, sarf, nahiv, hüsn-i hatta mâlik ehl-i ilim" sahibi olmasını talep etmiştir (VGMA, VKF.d. 633: 21-11). Pek çok alanda ilim sahibi, yazma yeteneği olan, güzel yazı yazan, sarf nahiv bilen bu özelliklere sahip kimsenin muallim olması vakfiyede özellikle belirtilmiştir.

Aktarılan örneklerde muallimlerde aranan birkaç temel vasıf üzerinde durulmuştur. Muallim olacak şahsın, emin, güvenilir, sâlih, âlim, Kur'ân'ı iyi bilen, güzel ahlaklı, takvâ sahibi kimselerden olması talep edilmiştir. Mehmed Paşa ayrıca sarf nahiv, hüsn-i hat bilgilerine mâhir bir şahsın muallim olarak vakfında hizmet etmesini şart koşmuştur. Muallimin halk arasında saygın, takvâ sahibi ve bilgili bir şahıs olması

mektep öğrencilerine, kazandıracağı bilgi ve birikimin yanı sıra kişilik olarak da iyi bir örnek olması arzu edilmiştir. Talebelerin mektepte alacağı eğitim ve görgü, toplum için örnek bir insan olmalarını sağlayacak, ayrıca burada öğrendikleri dualar ve diğer bilgileri hayatları boyunca gerek ibadetleri esnasında gerekse diğer alanlarda kullanacaklardır.

Medreselerde müderrislerin yardımcısı olan muidler gibi mekteplerde de muallim yardımcısı olan kalfa bulunmaktadır. Halifeler muallimlerin yükünü hafifletmek için vâkıflar tarafından tayin edilmiş şahıslardır. Kalfaların temel görevi derslerde muallimin kendisine verdiği vazifeyi yerine getirmek ve muallimin hastalık veya başka nedenlerden dolayı okula gelmediği günlerde derse girmektir. Halifelerin, talebeler arasında durumu zayıf olanlar ve okula yeni başlayan öğrencileri çalıştırarak muallimin önüne ders vermeye getirildikleri zaman hazır olmalarını sağlamak gibi vazifelerinin olduğu anlaşılmaktadır (Hızlı, 1999: 61; Karataş, 2015: 176).

Halifelerin yaptıkları görevlerle ilgili en ayrıntılı bilgiye Yahya Paşa vakfiyesinde rastlanmaktadır. Yahya Paşa, muallimhâneye tayin ettiği halifenin sâlih ve mütedeyyin bir kimse olmasını istemiştir. Ayrıca vâkıf halifeden, muallimhanede "sıbyânı okutmakta ve sibakların bildirmekte ve mâzilerin sürmekte gereği gibi ihtimâm" göstermesini talep etmiştir (VGMA, VKF.d. 629: 415-332). Paşa, kalfadan, talebeleri okutması, dersleri öğretmesi ve geçmiş derslerin tekrarını yaptırması hususunda hassasiyet göstermesini şart koşmuştur. Sinan Paşa ise mektebine tayin ettiği halifenin ahlaklı ve çocukları derse hazırlayacak nitelikte olmasını istemiştir (VGMA, VKF.d. 598: 135-104). Sonuç olarak vakfiyelerde, vazifelendirdikleri halifelerin bilgi ve birikiminden ziyade, ahlak ve takvâ yönüne dikkat çekilmiştir. Muallim yardımcılarının, ahlak ve davranışlarıyla öğrencilere iyi bir örnek olması amaçlanmıştır.

Muallim ve Halifelere Verilen Ücretler

Vâkıfların, muallim ve halife olarak atadıkları kişilere aynı görevi yapmalarına rağmen farklı miktarlarda ücretler ödedikleri görülmektedir. Bu konuda Üsküp ve Manastır vakıflarından pek çok örnek bulunmaktadır. Rüstemzâde Hasan Ağa, H. 1174/M. 1760 tarihli vakfiyesinde Ömer Ağa Cami yanına yeniden yapılan mekteb-i şerifte "ta'lim-i sıbyân" için el-Hâc Abdullah Efendi bin Salih'i tayin etmiş ve günlük 15 akçe ücret vermiştir. Muallime yardımcı olarak Mehmed bin Musa'yı atamış ve hizmeti karşılında yevmî 5 akçe ödemiştir (VGMA, VKF.d. 629: 615-653).

Halil Ağa, Manastır'ın Kara Debbağ Mahallesi'ndeki evinin yanında inşa ettirdiği mektebe muallim-i sıbyan olarak Arslanzâde Yusuf Efendi'yi tayin etmiştir. Muallimin maaşının 3 kepenek[2] dükkânı, boş arsa ve evin kira gelirlerinden karşılanmasını istemiştir. (VGMA, VKF.d. 987: 83-89).

Makedonya bölgesinde Yahya Paşa, muallime 5 akçe, halifeye 2 akçe (VGMA, VKF.d. 629: 415-332); Mehmed Paşa, muallime 6 akçe, halifeye 4 akçe (VGMA, VKF.d. 633: 21-11); Sinan Paşa, muallime 5 dirhem, halifeye 3 dirhem (VGMA, VKF.d. 598: 135-104) Mustafa Paşa, Muallim 3 akçe, Halife 2 akçe, (İnbaşı-Kul, 2018: 97). Muslihuddîn Efendi, muallime 4 dirhem, kalfaya 1 dirhem (VGMA, VKF.d. 632: 494-209) ve Ümmühan Hanım, tayin ettiği muallime yevmî 3 akçe ödemiştir (VGMA, VKF.d. 652: 101-182). Rüstemzâde Hasan Ağa vakfının muallimine ve halifesine ödediği yüksek ücretler hariç tutulursa diğer vakıfların sıbyan mekteplerine atadıkları muallim ve yardımcılarının ortak özelliği, aldıkları ücretlerin birbirine yakın olmasıdır. Bu vâkıflar, muallimlere günlük 4-6 akçe arası ücretler tahsis ederken, muallim yardımcısı halifelere ise 1-4 akçe arası ücret ödemişlerdir.

2 Kepenek, çobanların giyildiği kolsuz dikişsiz, keçeden dövülerek yapılmış elbisedir (Develliođlu,2015: 584). Osmanlı toplumunda Kepenek aldı elbiselerin kendi isimleriyle anılan dükkânlarda satıldığı bilgisi vakfiyeler aracılıyla öğrenilmektedir.

Makedonya bölgesinde erkeklerin yanı sıra kadınlar da vakıf kurmuştur. Ümmühan Hanım Manastır'da Haydar Kadı Camii yanına bir mektep inşa ettirtmiştir. Mektebe muallim olarak Hüseyin Efendi'yi tayin etmiş ve günlük 3 akçe ücret ödemiştir. Ümmühan Hanım, mektebin giderlerini finanse etmek içinse sahip olduğu on dönüm bahçenin beş dönümünü vakfetmiştir (VGMA, VKF.d. 652: 101-182). Vâkıfe ayrıca Hüseyin Efendi'yi vakfa mütevelli olarak tayin etmiş ve bu vazifesi içinde kendisine günlük 2 akçe ücret tahsis etmiştir. Bu ek göreviyle birlikte muallimin yevmî ücreti 5 akçeye yükselmiştir.

Vakıflar mâlî ve idârî yönden özerk birer kuruluş olmaları hasebiyle, vakıf bânîlerinin atadığı muallimlere farklı ücretler tayin etmişlerdir. Makedonya'da görevli muallimler arasında en düşük ücreti yevmî 3 akçeyle Ümmühan Hanım'ın vazifelendirdiği Hüseyin Efendi almıştır. Makedonya'da muallimler için en yüksek ücreti Rüstemzâde Hasan Ağa, günlük 15 akçe olarak ödemiştir. Diğer vâkıflar ise muallimlere 4-6 akçe arasında değişen ücretler tahsis etmişlerdir.

Tablo 1: *Mektep Vakfiyelerine Göre Muallim ve Halifelere Ödenen Ücretler*

VGMA Kaydı (Defter, Sayfa, Sıra)	Vâkıf İsmi	Şehir	Yılı (Hicri-Miladi)	Muallim Ücreti	Halife Ücreti
VKF.d. 629: 415-332	Yahya Paşa	Üsküp	914/1509	5 akçe	2 akçe
VKF.d. 632: 494-209	Muslihuddîn b. Abdülganî	Üsküp/Yeni Pazar	956/1550	4 dirhem	1 dirhem
VKF.d. 598: 135-104	Sinan Paşa	Üsküp/Kaçanik	994/1586	5 dirhem	3 dirhem
VKF.d. 633: 21-11	Mehmed Paşa	Üsküp Kaçanik	1017 /1609	6 akçe	4 akçe
VKF.d. 744: 155-39	Süleyman Efendi b. Mürüvvet Ağa	Üsküp/ Bosna	1088/1678		
VKF.d. 626: 615-653	Rüstemzâde Hasan Ağa b. Halil	Manastır	1174/1760	15 akçe	5 akçe
VKF.d. 987: 83-89	El-hac Halil Ağa b el-hâc Mustafa	Manastır	1196/1782	3 kepenk dükkânı, ev ve arsa geliri muallime maaş	
VKF.d. 652: 101-182	Ümmühan Hanım bint. Yusuf	Manastır	1126/1715	3 akçe	

1509 tarihli vakfiyesinde Yahya Paşa tayin ettiği muallime yevmî 5 akçe ücret ödemesini istemiş ve ilave olarak imarette pişirilen yemeklerden yiyebileceğini belirtmiştir. Muallim yardımcısı halifeye de yevmî 2 akçe ücret ödenmesini ve imarette yapılan yemeklerden istifade etmesini istemiştir. Ancak zamanın ve şartların değişmesiyle birlikte vakıf ücretleri de vakıf bütçesi doğrultusunda zamlanmıştır. H. 1135/M. 1723 yılına ait bir arşiv kaydında Yahya Paşa Mektebi'nde muallim olan Bahâeddin Efendi'nin günlük ücretinin 8 akçe olduğu görülmüştür.[3] Vakfın kuruluşundan iki asır sonra muallim günlüğünde ciddi bir artışın olduğu tespit edilmiştir. Ancak ücretin yevmî 5 akçeden 8 akçeye hangi yılda arttırıldığı konusunda net bilgi bulunmamaktadır. Diğer vakıf mekteplerinde görev yapan muallimlerin maaşlarında böyle bir artış yapılıp yapılmadığı ise bilinmemektedir.

XVI. asırda Bursa mekteplerinde muallim yevmiyeleri 1-6 akçe arasında değişmiştir (Hızlı, 1999: 58). Aynı dönemlerde Makedonya mekteplerinde muallimlik yapanlar günlük 4-6 akçe arası ücret almışlardır. XVII. asrın ortalarında Bursa'da vakıf tesis eden Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, tayin ettiği muallime yevmî 6 akçe ücret ödemiştir (Karataş, 2015: 175). Muallim yevmiyelerinin 4-6 akçe arasında kaldığı ve büyük oranda değişikliklerin olmadığı tahmin edilmektedir.

3 BOA, AE, SAMD, III, Dosya No 41, Gömlek No 4061. Bahaeddin Efendi'nin vefatı akabinde muallimlikten boşalan yerine kardeşi Lütfullah efendi geçmiştir. Ancak hile yoluyla kendi adına berat alan Ali'den muallimlik görevi alınıp tekrar Lütfullah Efendi'ye verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde muallimlerin maaşlarını belirleyen herhangi bir müessese bulunmuyordu. Muallimlerin her biri farklı vakıflardan maaşlarını almışlar ve vâkıflar da kendi özgür iradeleriyle eğitim personelinin ücretlerini bütçeleri doğrultusunda belirlemişlerdir. Buna rağmen iki farklı bölgedeki muallim maaşlarının birbirine büyük oranda yakın olması ortak bir özellik olarak oldukça dikkat çekmektedir. Rüstemzâde Hasan Ağa vakfında olduğu gibi muallimlerine zaman zaman yüksek ücretler tahsis eden vakıflara da rastlamak mümkündür. Osmanlı toplumunda bu gibi istisna örneklerle karşılaşmak gayet tabii bir durumdur.

Makedonya ve Bursa'da muallim maaşları yanı sıra halife ücretlerinde de benzerlik görülmüştür. Örneğin Bursa'da görev yapan bir halife 1-3 akçe arasında ücret alırken aynı dönemlerde Makedonya da görev yapan halifeler de 1-4 akçe arasında değişen yevmiyeler almışlardır. XVII. asrın ortalarında Bursa'da vakıf tesis eden Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi tayin ettiği halifeye yevmî 2 akçe vermiştir (Karataş, 2015: 175). Üsküdar'la ilgili yapılan bir çalışmada da halife ücretinin yevmî 3 akçe olduğu görülmüştür. (Kaya vd. 2019: 165). Dolayısıyla farklı bölgelerde tesis edilen vakıflarda halifelere verilen ücretlerde büyük değişiklikler olmadığı söylenebilir. Her ne kadar ücretlerin belirlenmesinde ortak bir kurum olmasa da, her vâkıfın halifeye verilecek ücreti toplumun standartlarına uygun olarak ödediği düşünülmektedir. Halifeye verilen ücretler Rüstemzâde Hasan Ağa vakfında olduğu gibi 5 akçe ve daha fazlası da olabilmektedir. Ancak umumiyetle halife ücretleri 2-4 akçe arasında değişmektedir.

Öğrencilere Yapılan Yardımlar

Osmanlı toplumunda Vakıf mekteplerinde eğitim gören talebelere, vakıf bütçeleri doğrultusunda çeşitli yardımlar yapılmıştır. Talebelere yapılan yardımların başında giyim eşyalarının geldiği görülmektedir. Öğrencilere elbiselerin umumiyetle bayramlarda verildiği tespit edilmiştir. Vâkıflar, yetim ve fakir öğrencilerin bayramlarda yeni elbise almaya imkânları olmadığını düşünerek, talebeleri bayramlarda mutlu etmek için elbise yardımlarını yıl içinde verme yerine bayram günlerinde vermişler ve öğrencilere çifte sevinç yaşatmışlardır. Bu konuda Makedonya vakıflarından birkaç örnek verilebilir.

Yahya Paşa, yaptırdığı mektepte okuyan yirminin üzerinde erkek öğrenciye Ramazan bayramında giysi almıştır. Her öğrenciye, "gök bogası dolama, birer don gömlek, uçkur, birer kuşak, birer takye, birer çift çamaşır veya pabuç" alınmasını, Kurban bayramında ise "dolama alıverilip don ve gömlek, uçkur, kuşak, takye, çamaşır ve pabuç" satın alınıp verilmesi istemiştir. Artan paralardan da yirmiden fazla öğrenci mektepte eğitim görürse onlara da o elbiselerden alınması şartını vakfiyede belirtmiştir. Ayrıca Yahya Paşa yaptırdığı mektepte okuyan öğrencilerin elbise ve sair ihtiyaçları için günlük on akçe tahsis etmiştir (VGMA, VKF.d. 629: 423-333).

Süleyman Efendi ise yaptırdığı mektepte okuyan yirmi yetim öğrenciye her yıl Ramazan Bayramı'ndan üç gün önce her talebe için iki yüzer akçe değerinde elbise alınmasını şart koşmuştur (VGMA, VKF.d. 744: 155-39). Ancak vâkıf, Yahya Paşa gibi alınacak elbiselerin isimlerini tek tek vakfiyede açıklamamıştır. Muhtemelen talebelerin ihtiyaçları doğrultusunda giysi alınmıştır.

Aynı dönemlerde Bursa'da eğitim gören vakıf öğrencilerine de benzer yardımların yapıldığı görülmektedir. Bursa'da Kemal Bey mektebinde eğitim gören on yetim öğrenciye ayda 10 akçe harç yardımı ve ramazan ayında talebe başına 60 akçeden elbise alınması için vakıf gelirlerinden bütçe ayrılmıştır (Hızlı, 1999: 75) Öğrencilere harçlık ve elbise yardımlarının yanı sıra kış aylarında muallimhanenin odun ve kömür ihtiyaçları için vakıf gelirlerinden bütçe ayrılmıştır. Bu konuda en ayrıntılı bilgili Yahya Paşa vakfiyesinde bulunmaktadır. Bu vakfın mektebinde kış mevsiminde sıcak bir ortamda eğitim gören öğrencilere ilâveten bu mevsimde misafirlerin kalacağı odaların ısıtılması ve mektebin odun giderleri için yevmî

10 akçe tahsis edilmiştir (VGMA, VKF.d. 629: 415-332). Günlük 10 akçeye alınan odunlar kâfi gelmezse yetecek kadar odun alınması hassaten vakfiyede belirtilmiştir.

Mekteplerde okuyan fakir ve yetim öğrencilere maddî desteğin yanı sıra bayram günlerinde elbise yardımı da yapılmıştır. Osmanlı toplumunda vakıflar vasıtasıyla öğrencilere ramazan ve kurban bayramlarına ek olarak çeşitli destekler sunulmuştur. Bu hayır hasenat faaliyetleri günümüzde de çeşitli kurumlar tarafından devam ettirilmektedir.

Sonuç

Osmanlı yönetiminde Makedonya bölgesinde faaliyet gösteren mektepler büyük ölçüde vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Hayırseverlerin sağlam temeller üzerine oturttuğu ve düzenli gelir gider fonu olan bu kurumlar, ek maddi desteğe ihtiyaç duymadan uzun yıllar hizmet vermişlerdir. Vakıf mekteplerinin sunduğu imkânlar sayesinde binlerce fakir öğrenci okuma fırsatı elde etmiştir.

Mektepler konusunda vakıfların en çok hassasiyet gösterdiği noktalardan birisi de muallimlerin nitelikleri olmuştur. İlköğretim kurumlarında talebe yetiştirecek bu görevlilerin özellikle Kur'ân-ı Kerim'i iyi bilmesi, dürüst, güvenilir ve takvâ sahibi bir kişiliğe sahip olması gerektiği vakfiyelerde belirtilmiştir. Hayırseverler muallime yarımcı olarak tayin ettikleri halifelerin, dindar, ahlaklı ve sâlih kimseler olmalarını bilhassa zikretmişlerdir. Vakıf kurucularının atadığı muallimlerin günlüğü 4-6 akçe, halifelerin yevmiyelerinin ise 1-4 akçe arasında değiştiği müşahede edilmiştir. Ödenen ücretlerin kendi arasında bir uyum içinde olduğu tespit edilmiştir. Aynı dönemlerde Bursa'da muallim ve halifelere benzer maaşlar ödendiği görülmektedir. Anadolu ve Balkan coğrafyasında bireysel vakıflar tarafından finanse edilen ücretlerin birbirine yakın miktarda olması ortak bir özellik olarak dikkat çekmektedir.

Yahya Paşa, mektebine tayin ettiği muallimin öğrencilere, Kur'ân-ı Kerim, fıkıh, hat, lügat, sarf, nahiv dersleri yanı sıra öğrencilerin seviyelerine uygun bilgilerin okutulmasını şart koşmuştur. Yahya Paşa Mektebi'nde işlenen bu ders müfredatının diğer vakıf mekteplerinde de aynen uygulandığını söylemek oldukça zordur. Ancak bu sayılan derslerden bir kısmının ortak olarak diğer mekteplerde de okutulduğunu söylenebilir. Bütün vakıf mekteplerinde ittifakla ortak olarak okutulan ders şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerim'dir. Makedonya vakıf mektepleri için zikredilen ders programının Bursa vakıf mekteplerindeki ders müfredatıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

Mekteplerin eğitim-öğretim, plan ve programıyla ilgili ortak bir müfredat sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan biri mekteplerde okutulan derslerle ilgili Osmanlı Devleti tarafından belirlenen ortak bir ders müfredatının olmamasıdır. Diğer bir husus da mekteplerde okutulan dersler genellikle vakıflar tarafından belirlenmiş olmasıdır. Vâkıflar, vakfiyelerde derslerle ilgili çok az malumata yer vermişlerdir. Bütün bu hususlara bir bütün olarak bakıldığında Osmanlı mekteplerinde ortak bir ders müfredatından bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir

Yahya Paşa ve Süleyman Efendi, mekteplerinde okuttukları 20'şer talebeye bayramlarda elbise yardımı yaptıklarını vakfiyelerinde belirtilmiştir. Bayramlardaki giysi yardımının yanı sıra Yahya Paşa Mektebi'nde eğitim gören öğrencilerin günlük ihtiyaçları için yevmî 10 akçe ücret ayrılmıştır. Vâkıflar, özetle söylemek gerekirse, mekteplerinde eğitim gören öğrencilerin bütün ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Mekteplerin öğretici kadrosunun maaşlarından, talebelerin ihtiyaçlarına, tamirinden, kandil yağına, odunundan temizliğine kadar tüm harcamaları vakıflar varidatından finanse edilmiştir. Bütün bu ücretsiz hizmetler karşılığında, vakıf bânîlerinin, muallim ve öğrencilerden arzuları sadece kendileri ve yakınlarının ruhuna dua etmeleridir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

a. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, VKF.d. 629, Sayfa 415, Sıra 332;
VGMA, VKF.d. 632, Sayfa 494, Sıra 209;
VGMA, VKF.d. 598, Sayfa 135, Sıra 104;
VGMA, VKF.d. 633, Sayfa 21, Sıra 11;
VGMA, VKF.d. 744, Sayfa 155, Sıra 39;
VGMA, VKF.d. 987, Sayfa 83, Sıra 89;
VGMA, VKF.d. 626, Sayfa 615, Sıra 653;
VGMA, VKF.d. 652, Sayfa 101, Sıra 182.

b. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İE, EV, 21-2570.
BOA, AE, SAMD, III. Dosya No 41, Gömlek No 4061.

2. Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, Hasan (1997). *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi.* İstanbul: Ulusal Yayınları.

Baltacı, Cahit (1997). "Mektep". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, (29) 7-9.

Çelebi, Evliya, (1985) *Tam Metin Seyahatnâme.* (8). İstanbul: Üçdal Neşriyat Sirkeci.

Devellioğlu, Ferit (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle).* Aydın Kitabevi Yayınları Ankara, 31 baskı.

Görgiev, Dragi Daniela Nikola (2008). *Скопската Османлиска Монетарница*. çev, Mehmet Yunus, Üsküp Osmanlı Darphanesi, Üsküp: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) Makedonya Cumhuriyeti.

Hızlı, Mefail (2001). "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)". *İslam Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletler Arası Kongresi Tebliğleri.* der: Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA). 2-6.

_____ (1999). *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri.* Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

İnbaşı, Mehmet (2002). "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti". *Türkler.* ed. Hasan, Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 154-164.

İnbaşı Mehmet ve Eyüp Kul (2018). *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karataş, Ali İhsan (2015). *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi.* Bursa Büyükşehir Belediyesi Star Matbaacılık Bursa.

Kaya, Süleyman ve Muhammed Emin Durmuş (2019). "Muhasebe Kayıtları Işığında Mektep Vakıflarının Gelir Gideri: 18. Yüzyıl sonları Üsküdar Örneği". *Vakıflar Dergisi*, 80. Yıl Özel Sayısı, 159-186.

Maydaer, Saadet (2009). *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir semt Hisar*. Bursa: Emin Yayınları.

Nedzipi, Ljutfi, (2006). *XV-XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür ve Medeniyet.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Pedersen, Jons (1979). "Mescid". *İslâm Ansiklopedisi,* (8). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 1-86.

Yılmaz Şadiye (2009). *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekler

Ek 1: *El-Hâc Halil Ağa b. Mustafa Ağa Vakfiyesi VGMA, Defter 987, Sayfa 83, Sıra 89*

Mevlâna'nın Torunlarından Pir Hüseyin Efendi'nin Hayatı ve Vakıfları*

Hamit Şafakcı**

Öz

Bu çalışmada Mevlâna neslinden Pir Hüseyin Efendi'nin hayatı ve vakıfları incelenmiştir. 1580 yılında doğan Hüseyin Efendi, 1666 yılında vefat etmiştir. Mevlâna Dergâhı'nın 17. postnişini olan Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim'e arakıyye giydirilmesi, Abaza isyanındaki durumu ve Kadızadelilerin semaya bakışı gibi olaylarla muhatap olmuştur. Yaşadığı olaylar anlatıldıktan sonra vakıflarına değinilmiştir. Ona ait önemli eserlerden biri, Kapı Camii'dir demek abartı olmaz. Bu caminin yanında mescit, muallimhane ve çeşme yaptırmıştır. Ayrıca var olan bazı vakıflara da para tahsis etmiştir. 1659 yılında vakıflarında görevli 28 kişiye günlük 75 akçe ödenmiştir. Bu vakıfların en önemli gelir kaynağı, Hüseyin Efendi'nin vakfettiği han ve dükkânlardan elde edilen kiralardı. Bu anlamda hayırsever bir kişiydi. Araştırmada üç vakfiyedeki bilgiler diğer belgeler ve incelemeler ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler:Şeyh Hüseyin Efendi, vakıf, vakfiye, Konya, cami.

The Life and Waqfs of Pir Hüseyin Efendi, One of Mevlâna's Grandsons

Abstract

In this study, the life and the waqfs of Pir Hüseyin Efendi, descendant of Mevlâna, were examined. Hüseyin Efendi, born in 1580, died in 1666. Hüseyin Efendi, who was the 17th sheikh (head of a dervish lodge) of the Mevlâna Dervish Lodge, witnessed events such as Sultan Ibrahim's wearing of a dervish cone, his situation in the Abkhazian rebellion and the Kadızadelis movement. After explaining the events he experienced, his waqfs were mentioned. It is not an exaggeration to say that one of his important works is the Kapı (Gate) Mosque. Alongside this mosque, a masjid, a teacher's house (a kind of school) and a fountain were built. He also allocated money to some existing waqfs. In 1659, a total of 75 silver coins was daily paid to 28 people working in their waqfs. The most important source of income for these waqfs was the rents obtained from the inns and shops which were devoted by Hüseyin Efendi. In this sense, he was a philanthropist. In the research, the information in the three waqfiyahs was evaluated by comparing it with other documents and reviews.

Keywords: Sheikh Hüseyin Efendi, waqf, waqfiyah, Konya, mosque.

* DOI: 10.16971/vakiflar.623197
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Eylül 2019 / September 2019
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2020 / June 2020

** Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hamitsafakci@artvin.edu.tr; ORCİD: 0000-0002-1290-3392

Giriş

Allah rızası için yapılan hayır eserleri kadar bu işlere vesile olan kişilerin hayat hikâyeleri de merak edilmektedir. Hayır sahiplerinin temel amacı, kıyamete kadar isimlerinin hayırla yâd edilmesidir. Bu anlamda çalışmada Pir Hüseyin Efendi'nin[1] gelir tahsis ettiği ya da yaptırdığı vakıf eserler üzerinde durulmuştur. Bu yapılardan biri Kapı Camii olup Osmanlı döneminde Konya'da yaptırılan nadir eserlerdendir. Bazılarının bu durumu Osmanlı'nın Konya'ya yatırım yapmadığı şeklinde değerlendirmeleri doğru değildir. Zira Konya'da Anadolu Selçuklu ve Karamanoğulları dönemine ait pek çok cami, mescit, medrese, çeşme, han ve hamam mevcuttu. Dolayısıyla ihtiyaç olmadığından Osmanlı'nın diğer yerlere yaptığı kadar yatırım yapmadığı söylenebilir. Ayrıca bu yatırımların daha çok varlıklı şahıslar tarafından yapılan hayır kurumları olduğu da unutulmamalıdır. Bu bağlamda dönemi açısından Konya'nın önde gelenlerinden olduğu anlaşılan Hüseyin Efendi'nin hayatı ile yaptırdığı eserleri aşağıda irdelenmiştir.

1. Pir Hüseyin Efendi'nin Hayatı

Pir Hüseyin Efendi, 988/1580-1581 yılında doğdu. 89 yıl yaşayan Çelebi, 62 yaşında mesned-nişin oldu. 1077/1666-1667 yılında vefat eden Hüseyin Efendi, 27 yıl şeyhlik yaptı (Seyyid Sahîh Ahmed Dede, 2011: 275, 307, 314). Burada verilen yıllardan 988 hicri yılı genel olarak zikredilmiştir (Seyyid Fazıl Mehmed Paşa, 2010:122; Önder, 1949: 1). Dolayısıyla Hüseyin Efendi'nin doğumu 1580 yılıdır. Ancak 86 yıl yaşadığını söyleyenler de vardır. 27 yıl hilafet makamında kaldığı da ortak fikirlerdendir (Seyyid Fazıl Mehmed Paşa, 2010:122; Önder, 1949: 1). Pir Hüseyin Efendi'nin öldüğü yıl ile ilgili de farklı fikirler vardır. Seyyid Fazıl Mehmed Paşa (2010: 122) 1074/1663, Mehmed Süreyya (1996: 699) 1071/1660-1661 ve sonraki araştırmacılar 1666 yılını vermiştir (Gölpınarlı, 2006a: 150; Top, 2016: 301). Önder (1949: 1; 1971: 245) ise iki çalışmasında 1663 ve 1666 yıllarını vererek aslında ortadaki karışıklığı da göz önüne sermiştir. Doktor Nazmi (1922: 39) ise Pir Hüseyin Efendi'nin 1071/1660-1661'de Konya'da vefat ettiğini söyler. Bütün bu verilere göre 1666 yılı kabul edilebilir. 1580 yılında doğup 86 yıl yaşadığı kabul edildiğinde 1666 yılı ortaya çıkmaktadır. Hicri tarihe göre 89 yıl, miladi tarihe göre ise 86 yıl yaşadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu farklılık kullanılan takvimlerle alakalıdır.

Mevlâna neslinden olan Pir Hüseyin, Mevlâna Dergâhı postnişinliğine şöyle gelmişti: Çelebilik[2] makamında görev yaparken Sultan IV. Murad (1623-1640) tarafından azledilerek İstanbul'a sürülen Ebubekir bin Ferruh Çelebi'nin (ö. 1642) yerine, teamüle aykırı olarak inas yani Mevlâna'nın kız tarafından gelen çelebilerden Karahisar Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Arif Efendi makama tayin edildi. Onun 1640 yılında vefatı üzerine Ebubekir Çelebi teklif edilen postnişinlik görevini kabul etmeyince Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim'in (1640-1648) 8 Ekim 1640 tarihli beratıyla 17. halife olarak Mevlâna Dergâhı postnişinliğine getirildi (Şafak, 2012: 255). Pir unvanıyla şeyhliğe gelen Hüseyin'in[3] babası

1 Makalede tanıtılan Hüseyin; pir, şeyh, çelebi ve efendi gibi unvanlarla anılmıştır. Hatta bu unvanların birkaçı birlikte kullanılmıştır. Daha ziyade Pir Hüseyin Çelebi olarak bilinmesine rağmen yaptırdığı vakıf eserleri Pir Hüseyin Efendi adıyla anıldığından makalede bu isim tercih edilmiştir. Ancak farklı unvanlarla da olsa bahsedilen kişilerin aynı olduğu unutulmamalıdır.

2 Konya Mevlevihanesi postnişini olan *çelebi efendi*, Mevlâna'nın mutlak vekili ve bütün Mevlevî şeyhlerinin mercii idi. Zira Mevlevî şeyhlerinin azli ve nasbı ona aitti. Hangi dergâha giderse şeyh postu kendisine sunulurdu (Pakalın, 1993: 345). Nitekim Yenikapı Mevlevihanesi şeyhliğine atanan Hacı Ahmed Dede, Konya'da seccadenişin olan Pir Hüseyin Efendi'den meşihatname almıştı (Seyyid Sahîh Ahmed Dede, 2011: 308). Çelebi efendilere hükümet tarafından büyük ehemmiyet verilirdi. Uzun zaman yeni padişahlara kılıç kuşatma hakkı hemen hemen çelebi efendilere inhisar etmişti (Pakalın, 1993: 345).

3 Mevlâna Dergâhı postnişinlerini sırasıyla kaydeden Mehmed Said Hemdem Çelebi'nin listesine göre 17. postnişin *Pir Hüseyin Çelebi Efendi ibn Hasan Çelebi ibn Ferruh Çelebi Efendi ibn Hüsrev Çelebi*'dir (Şafak, 2016: 159). 1785 yılında 23. halife olan Mehmed Emin Efendi'nin nesebinden hareketle Pir Hüseyin'in sonraki yıllara ait nesli ise şöyle sıralanabilir: *Çelebi Hacı Seyyid Mehmed Emin Efendi ibn İsmail Çelebi ibn Bayram Çelebi ibn Abdülahad Çelebi ibn Çelebi Pir Hüseyin Efendi* (Seyyid Sahîh Ahmed Dede, 2011: 340).

Hasan Çelebi bin Ferruh Çelebi'dir dolayısıyla Mehmed Arif Küçük'ten[4] daha çok hak sahibidir (Sâkıb Mustafa Dede, 1283: 174).

Hüseyin Efendi'nin adı bazı hadiselerde geçmektedir. Bunlardan birine göre Sultan İbrahim'in saltanatının sonlarına doğru, sultanın zihnindeki sıkıntılar ile kötülükleri uzaklaştırmak için çeşitli yollara başvurulmuştu. Hekimlere muayene ettirilerek ilaç tedavisi yanında şeyhe de müracaat edilmişti. Zikir, sema ve safa akabinde arakıyye[5] tekbir buyrulmuş, tam padişaha giydirilecekken şehzadeye giydirilsin emri üzerine öyle yapılmıştı. Bunun üzerine şeyh acilen memleketine dönmüş ve bu durumu padişahlığın şehzadeye geçeceği şeklinde yorumlamıştır[6] (Sâkıb Mustafa Dede, 1283: 176). Ancak olaya ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini "Sakıb Dede'ye inanırsak İbrahim'in deliliği geçsin diye padişaha arakıyye tekbir etmek[7] üzere Pir Hüseyin Çelebi'yi İstanbul'a çağırmışlar" (Gölpınarlı, 2006a: 160) şeklinde ifade edenler de göz ardı edilmemelidir.

Hüseyin Efendi zamanında çelebiler arasında postu elde etmek için çekişmeler olmuştu. Derviş Çelebi, şeyhliği talep etmiş ama kendisine Galata Hânkahı şeyhliği verilmişti[8] (Sâkıb Mustafa Dede, 1283: 175). İsyan hadiselerinde Hüseyin Efendi'nin ismi zikredilmiştir. Köprülü Mehmed Paşa (ö. 1661) zamanında Abaza Hasan Paşa'nın isyanda Konya'yı karargâh olarak kullanması, Konya ileri gelenleri ile Çelebi'yi tedirgin etmiş ve töhmet altında bırakmıştı. Fakat bunlarla mücadele edecek bir kuvvet yoktu (Sâkıb Mustafa Dede, 1283: 176; Top, 2016: 301). Hüseyin Efendi'nin Hasan Paşa'yı Konya'ya davet ettiğini ve paşaya arakıyye giydirdiğini söyleyen iki kişi ortaya çıktı. Hâlbuki şeyh, paşaya nasihat için gitmişti. Nitekim Mısır hazinesini taşıyanlar İstanbul'a ulaşınca, hazinenin isyancıların eline geçmemesini ve Karaman'ın yıkılmamasını Pir Hüseyin'in engellediği anlaşılmıştır. Dolayısıyla şeyhe atılan iftiralar boşa çıkmış (Sâkıb Mustafa Dede, 1283: 177) ve bahsedilen kişiler tek bir iple boğulmuşlardı (Gölpınarlı, 2006a: 160).

Anadolu karışıklıklarla uğraşırken başkentte de başka sıkıntılar vardı. Kadızadeler, tasavvuf erbabına ve tarikatlara karşı amansız bir savaş açmışlardı. Hatta bir kısmı şeyhülislamdan "sema etmenin haram, sema edenlerin kâfir olduklarına dair" fetva almış, tekkeleri basıp dervişleri dağıtmayı planlamışlardı. Bu durumu öğrenen Köprülü, elebaşları Kıbrıs'a sürdürmüştü (Top, 2016: 301). Böyle bir ortamda ayinin

---

4 Asırlarca çelebi efendilik makamına Mevlâna'nın erkek evladından gelenlerin en ehliyetlileri getirilmişti. Yalnız Çelebi Ebubekir Efendi isminde biri, lazım olan bütün vasıflara sahip olmakla birlikte, bazı olumsuz olayların tesiriyle makamında uzaklaştırılmış ve kız evlattan gelen Karahisarlı Arif Çelebi Efendi getirilmiştir (Pakalın, 1993: 345). 1630 yılında çelebilik makamına oturan Ebubekir Çelebi, 1638 yılında Bağdat Seferi'ne giderken Konya'ya uğrayan IV. Murad'la görüştü. Karşılıklı hediyeler verildi. Suğla'dan yılda bir yük akçe alma hakkı da verilmişti. Hâlbuki Konya halkı, ahalinin fukara olması nedeniyle tekâlif-i şakkadan muafiyete dair bir istekte bulunmasını rica etmişti. Ayrıca Çelebi'nin mutfak için birşey arttırmaması şikâyet edilmişti. Seferden dönen sultana bu parayı da biriktirdiği paraya eklediği haber verilince evi aranmış ve paralar bulunmuştu. Asılmasını istemesine rağmen şeyhülislamın araya girmesiyle İstanbul'a sürülmüştür. 1638 yılından önce ölmüştür. Sakıb Dede ise 1642 yılında öldüğünü söyler (Gölpınarlı, 2006a: 159; Naîmâ Mustafa Efendi, 2014: 868-869). (Bu kişinin görevden alınması, mallarının müsadere edilmesi ve İstanbul'a sürgün edilmesi hakkında bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, TTK Yay., Ankara 1995, s. 200-201). Yine Mevlâna Vakfı mütevellisi olan Ebubekir Çelebi'nin, kendi isteğine göre hareket ederek vakfın görevlilerinin maaşlarını ödemediği, görevleri başka kişilere verdiği belirtilmiştir. Ayrıca vakıfta kalan görevlilerin de ücretlerini tam olarak vermediği, vakıf reayasından da haksız para aldığı yönünde şikâyetler vardı (BOA, İE.EV. 7-857).

5 Terlik, ter emen anlamına gelen *arâkîyye*; başa giyilen ve dövme yün keçeden yapılan beyaz yahut kahverengi, çok defa yukarı kısmı, aşağıya nispetle yassı olan üstü, iki tarafın birleşmesinden meydana gelen bir çizgi arz eden, boyu kısa serpuşa denirdi. Dilde arakıyye tarzına gelmiş (Gölpınarlı, 2006b: 16), sonraları yalnız derviş serpuşu manasında kullanılmıştır (Pakalın, 1993: 64).

6 Bu olayın anlatılışı hakkında bk. Şafak (2012: 255); Top (2016: 300); Gölpınarlı (2006a: 160).

7 Arakıyye tarikatlara göre değişen bir merasimle giydirilirdi. Muhtelif salavatlar ve gülbankların yanı sıra mutlaka tekbir getirilmek suretiyle yapıldığı için *arakıyye tekbirlemek* denirdi. Mevlevîler de arakıyye tekbirleme merasimi yaparlardı (Tanman, 1991: 266). Dolayısıyla *Allahüekber* diye tekbir getirerek arakıyyeleri giydirdikleri merasimleri vardı.

8 Olayın nakline dair ayrıca bk. Gölpınarlı, 2006a: 160; Top, 2016: 300.

yasaklanmasını gören (Seyyid Sahîh Ahmed Dede, 2011: 314) Pir Hüseyin, sema ayinine[9] son şeklini vermişti (Özcan, 2004: 464).

Çeşitli olaylarla anılan Pir Hüseyin Efendi'nin ailesine dair bilinenler ise şöyledir: Babası Hasan Çelebi bin Ferruh Çelebi, ninesi Aynî Hatun'du. Kendisinden önce ölen eşlerinin adları Hanî ve Mısırlı Kadın diye meşhur olan Şirzade Hatun'du (Konyalı, 1997: 430). *Veled Çelebi Silsilenamesi*'ne göre beş erkek çocuğu vardı (Şafak, 2012: 255). 1650 yılında 72 yaşındaki Pir Hüseyin'in oğlu Abdülahad Çelebi dünyaya geldi. Öldüğünde oğlu Abdülahad Çelebi, 17 yaşındaydı[10] (Seyyid Sahîh Ahmed Dede, 2011: 309, 314).

Pir Hüseyin güzel sözlerle anılmıştır. Zira o; sema ve safa meclisleri düzenleyen, Hazret-i Pîr'in divanıyla ilgilenen ve cemaati terk etmeyen biriydi (Sâkıb Mustafa Dede, 1283: 177). Âlim ve cömertti (Mehmed Süreyya, 1996: 699). Olgunluk ve huyunun güzelliği gereği bağlanan aslan gibi mübarek gün ve gecelerde Allah'ı zikrederken ve hadisler okurken bunları gizli yapardı. Bu gecelerde uykuyu terk ederdi. Yaratılışı gereği geceyi aydınlatan bir ışık gibiydi. Aynı zamanda mert ve edepli bir insandı. Sayılan bu özelliklerinden dolayı Sâkıb Mustafa Dede (1283: 174), onun şeyh olacağının önceden belli olduğunu da belirtmiştir.

2. Pir Hüseyin Efendi'nin Vakıfları

Hayatı hakkında yukarıda bilgi verilen Pir Hüseyin Efendi'nin vakfiyesinden hareketle vakıfları irdelenmiştir. Bu anlamda tarihleri aynı olan iki vakfiye incelenmiş ve Konyalı'nın (1997: 429) gördüğü vakfiye ile karşılaştırılmıştır. Bahsedilen iki vakfiye de surettir. Bunlardan biri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'nde, diğeri Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'ndedir. Evâsıt-ı Receb 1069/4-13 Nisan 1659 tarihli vakfiye suretlerine göre vâkıf Pir Hüseyin, Mevlâna Türbesi'nde "hâlâ şeyh ve seccadenişîn olan sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât eş-Şeyh Hüseyin Efendi ibn Hasan Çelebi es-Sıddîk el-Mevlevî" olarak tanıtılmaktadır. Pir Hüseyin, türbe yakınlarında kendi malıyla yaptırdığı han ile kahve dükkânları ve diğer mülklerini vakfetmiş, akrabalarından Mustafa Çelebi ibn Ahmed'i hayatta oldukça günlük bir akçeyle vakfına mütevelli tayin etmiştir. Bahsedilen mülkler kiraya verilecek, aylık kirası tahsil edilerek vakıfların masraflarına harcanacaktı. Onun ölümünden sonra "evlâdım ve evlâd-ı evlâdım batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin mutasarrıf olalar"[11] diyerek vakıfta kimin tasarrufta bulunacağını da tayin etmişti (VGMA. VKF.d. *2178*: 38; BOA, *EV. HMH.d 5052*: 3; Belge 1).

Vakfiye suretinin altında ulemadan Mustafa Efendi (Konya müftüsü), müderrislerden Mevlâna Mehmed Efendi ve şeyhlerden Abdülhalim Efendi'nin isimleri vardır (VGMA. VKF.d. *2178*: 39). Diğer surette ise sadece Konya müftüsü Mustafa Efendi yazılmıştır (BOA, *EV. HMH.d 5052*: 3). İ. Hakkı Konyalı'nın bahsettiği vakfiyede şahitler ile vakfiyeyi tasdik edenler daha ayrıntılıdır. Bu bakımdan buradaki bilgiler önemlidir. Ankara'da Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan Konya livasına ait mufassal bir defterde caminin 1060/1650 yılında yapıldığına işaret eden Arapça bir vakfiyesi vardır. Vâkıf, mabedin tevliyetini Mustafa Çelebi'ye vermiştir. Ondan sonra evladına şart koşmuştur. Vakfiyenin üstünde Konya kadısı Mehmed ibn Şeyh İbrahim ile Konya müftüsü Mustafa Efendi'nin tasdikleri vardır (Konyalı, 1997: 429). Yukarıda anlatıldığı üzere vakfiyenin tarihi 1659 olmalıdır. Ancak vakfiyeye eksik yazılmış ya da yanlış okunmuş olmalıdır.

9 Mevlevî ayini ya da sema, Mevlâna'nın dini toplantılarda duyduğu ilahi aşkla herhangi bir kaideye bağlı kalmaksızın yaptığı semalardan (dönüş) alınan ilhamla, kendisinden sonra düzenlenip geliştirilerek şekillenmiş, bir zikir toplantısıdır (Özcan, 2004: 464).

10 Burada verilen yaşlar, hicri takvime göredir.

11 Bu ifadelerin anlamı için bk. Hamit Şafakcı, "Turgutoğulları'ndan Sultan Hatun'un Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, S. 44, Ankara 2015, s. 56.

Vakfiyede kayıtlı şahitler şunlardır: Sultan Süleyman Camii vaizi Şeyh Abdurrahman, ulemâdan Sadreddin Konevî Türbesi'nde vaiz Şeyh Mustafa, Alaeddin Camii vaizi Şeyh Mahmud ibn Ömer, Şerafeddin Camii vaizi Abdülhalim ibn Muharrem, kadılardan Mevlâna Ali ibn Mahmud, Mevlâna Türbesi imamı Mevlâna Hammamî Hacı Mehmed ibn Mustafa, hatiplerden Mevlâna Abdurrahman, tarikatçi Ahmed Çelebi İbn Mustafa, Derviş Mehmed, Mevlâna Türbesi kapıcılarından Derviş Sefer (Konyalı, 1997: 429). Bu şahitler, bahsedilen dönemde Konya'nın önde gelen kişilerini göstermesi açısından önemlidir. Yine bahsi geçen tarihte Konya'daki bazı ibadethaneler ile görevlileri de öğrenilebilmektedir. Şahitler arasında Mevlevîlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Üç vakfiyede de Konya müftüsü Mustafa Efendi zikredilmiştir. Pir Hüseyin Efendi'nin vakfiyelerde bahsedilen hayır eserleri şunlardır.

2.a. Pir Hüseyin Camii/ Kapı Camii

Pir Hüseyin, Konya şehri suru haricinde bir cami ile caminin ihtiyacı olan çeşmeleri yaptırmıştı. Diğer hayratı "hasenât-ı Hüseyniye" olarak ahali arasında bilinirdi. Burada Mesnevî ve Kur'an okunmaktaydı (Sâkıb Mustafa Dede, 1283: 178). Pir Hüseyin Camii ya da Kapı Camii olarak bilinen mabet, vakfiyede At Pazarı yakınlarında gösterilmektedir[12] (VGMA. VKF.d. *2178*: 38). Yani bulunduğu yerle tarif edilmiştir. Ancak vakfiyenin başlığında *Kapu Camii* olarak adlandırılmıştır. Nitekim sonraki çalışmalarda Kapı Camii'nin asıl adının *İhyaiyye* olduğu, Konya Kalesi'nin At Pazarı Kapısı ile Telli Kapısı arasında olduğundan Kapı Camii adını aldığı belirtilmiştir (Doktor Nazmi, 1922: 39; Önder, 1971: 245; Konyalı, 1997: 426). Bir minaresi bulunan caminin üzeri eğik yüzeylere bölünmüş ve kurşunla örtülmüştür. Sade ve basit bir mimari tarzı vardır (Önder, 1949: 1).

Mevlâna'nın torunlarından Mevlâna Dergâhı postnişinlerinden Şeyh Hüseyin Efendi tarafından yaptırılan Kapı Camii'nin yapılış tarihini Önder (1971: 245) 1069/1658 yılı olarak verirken Konyalı (1997: 429) 1060/1650 yılını öne sürer. Doktor Nazmi (1922: 39) ise 1069/1658-1659 tarihine işaret eder. İncelenen vakfiye suretlerine göre caminin ilk yapılış tarihinin 1659 olduğu anlaşılmaktadır. Kapı Camii üzerinde altı satırdan oluşan ve Konyalı şair Şevki tarafından kaleme alınan kitabe, sülüs hatla mermer üzerine yazılmıştır:

Pir Hüseyin nesl-i pîr kıldı binâsın ibtidâ

Anda İslâm, eyledi Hakk'a salât ile du'â … (Muşmal vd. 2009: 455)

Bu ifade camiyi ilk yaptıranın Pir Hüseyin olduğuna işaret etmektedir. Sonraki satırlarda Eşenlerlioğlu'nun, son inşasını ise hayır sahiplerinin yaptığı vurgulanmıştır. Kâgir, tuğla örgü bir kubbesi bulunduğu sanılan ilk yapı, bilinmeyen bir sebeple yıkılmış yerine 1811 yılında taşlarından faydalanarak Konya müftüsü Eşenlerlizade Seyyid Abdurrahman (ö. 1815) tarafından yeniden yaptırılmıştır (Önder, 1971: 245). 1867 yılında Konya Çarşısı yanarken cami de yanmıştır[13] (Konyalı, 1997: 430). Bu yangında cami civarındaki vakıf dükkânlarından 192'si de yanarak büyük bir zarar meydana gelmişti. O zaman postnişin

12 Vakfiyede belirtilen hususlar diğer belgelerle de teyit edilmektedir. Bunlara göre Hüseyin Efendi Camii, Konya'da At Pazarı Kapısı haricindeydi (VGMA, VGMA. HRF.d. *1107*: 15a). Camiyi yaptıran Şeyh Hüseyin Efendi, Mevlâna evladındandı (VGMA, HRF.d. *1119*: 112b). Camide hariçten kimse görev almaz. Mevlâna neslinden olan kişiler görev alırdı (VGMA, HRF.d. *1112*: 5b). Hurufat defterlerine göre bahsedilen vakıflara yapılan tüm atamalara dair bk. Temel (2019: 466-506).

13 Konya'da meydana gelen büyük yangında yanan Kapı Camii'nin yeniden yapılmasına dair keşif defterinin leflerinde yanan camilerin planları vardır (BOA, A.MKT.MHM 406/10). 1867 yılında Konya Çarşısı'nda çıkan yangın, Kapı Camii bitişiğindeki çubukçu dükkânının altında bulunan kahve ocağındaki mangal ateşinin dükkân sahibi tarafından söndüğü düşünülerek kabasıyla bırakılması nedeniyle çıkmıştır (Muşmal, 2008: 105-106). 1867 yangınından sonra yapılan keşif ve yeniden inşa süreci hakkında bk. Muşmal vd. 2009. Bu çalışmada çok ayrıntılı bir anlatım olduğundan bu yıla ait veriler buradan takip edilebilir. Aynı şekilde caminin bugünkü durumu ile mimari özellikleri de bu incelemede belirtildiğinden bu çalışmaya müracaat edilebilir.

olan Mahmud Sadreddin, dükkânı yanmış olanlardan 41.150 kuruş toplayarak dükkânları[14] yeniden yaptırmıştı. Yanan cami için ise halktan para toplanmış ve 1871 yılında üçüncü kez inşa[15] edilmiştir. Bu inşasında yıkılan Konya Kalesi taşları kullanılmıştır (Önder, 1949: 1; Doktor Nazmi, 1922: 39). 21 Haziran 1878 tarihinde caminin adı Hüseyin Efendi Camii namıdiğer *Kapu Camii* olarak zikredilmiştir. Bu tarihte caminin hitabetine Halil Efendi atanmıştır (VGMA. VKF.d. *2179*: 124). Caminin yeniden yapılmasına rağmen bu tarihte hâlâ aynı isimle anılması dikkat çekmektedir.

Kapı Camii'nin 1831-1836 yıllarına ait gelir-gider kaydına göre 35 dükkân vakfa kira ödemişti. Kira ücretleri üç akçe ile 80 akçe arasındaydı. Dükkânlar arasında leblebici, kahvehane, mumhane, tüfekçi, demirci, boyahane, keçeci, kuyumcu, yemenici gibi işletmeler vardı. Dükkânlardan altı yılda toplam 5.233 akçe gelir kaydedilmişti. Buradan Çelebi Efendi'ye verilen altı yıllık çeşitli ücretlerin[16] toplamı 4.971 akçe kiradan düşülmüş ve 262 akçe kalmıştı. Yazıcı ücreti 11, muhasebe harcı 229 ve zahire masrafı 2.740 akçe olmak üzere 2.969 akçe ise nakit gelirine eşitti. Caminin diğer masrafları ise 100 kıyye muma 300 akçe, beş berat ücreti 80 akçe, mütevelliye 200 akçe olmak üzere 580 akçe, altı yıl (H. 1247-1252) boyunca toplam masrafı 3.480 akçeydi. Bahsedilen dükkânlar[17] ilgili yıllarda vakıf tarafından tamir ettirilmişti. 1836 yılında ise Kapı Camii'nin minare kapısı ve kandil sandıkları tamir ettirilmiş ve caminin perdelerine bakım yapılmıştı (VGMA. VKF.d. *2178*: 39).

Pir Hüseyin, At Pazarı yakınlarında yaptırdığı camiye hatip olana günlük iki akçe, iki müezzine ikişer akçe, dört devirhana birer akçe, cuma günü muhaddis[18] olarak görev yapana iki akçe, üç vakit imamı olana iki akçe; kayyım, ferraş ve çerağdar olana üç akçe, kandil mumu için bir akçe olmak üzere günlük 18 akçe vakfetmiştir[19] (VGMA. VKF.d. *2178*: 38; Tablo 1).

Kapı Camii Vakfı'nın tevliyeti "*batnen ba'de batn evlâd-ı zükûrunun aslahına*" şart koşulmuştur (*KŞS 115*: 38-1). Yani vâkıfın neslinden olmak, erkek evladının soyundan gelmek ile göreve uygun olmak gibi özelliklere sahip olan vakfın mütevellisi olabilirdi.

Farklı vakıflardaki görevleri bazen aynı kişiler yapabilmekteydi. Mevlâna evladından Hüseyin Efendi Türbesi'nde iki akçe ile cüzhan, Çelebi Hanı Mescidi'nde iki akçe ile ikindi namazından sonra Kur'an okumakla görevli ve Şeyh Aliman Mahallesi'ndeki muallimhanede üç akçeyle muallim-i sıbyan olan Mehmed bin Abdulahad'ın beratı 1730 yılında yenilenmiştir (VGMA, *HRF.d. 1109*: 11b). 18 Temmuz 1835 tarihinde, Hüseyin Efendi Camii'nde günlük üç akçe ile nazır olan Hüseyin bin Osman'ın ölümü

14 Camiye ait vakıf dükkânların hududu hakkında bk. Önder (1949: 2).

15 Yangının ardından cami, Eşenlerli Abdurrahman Efendi'nin torunu Abdurrahman Efendi ile halkın yardımıyla taş malzemeden yeniden inşa edilmiştir (Muşmal vd. 2009: 447).

16 Mevlâna postnişini Mehmed Said Efendi tarafından görevlendirilen Mesnevihanzade Osman Efendi'nin kiradan ödediği miktarlar şöyleydi: Çelebi Efendi'ye 18, caminin imam ve hatibine 256, caminin kayyımına 150, kandilciye 30, mihrap üzerindeki muma 86, revgan-ı zeyt için 160, kandil ve şema 30, Şeyh Ali hatibine 12 ve Tahtatepen hatibine altı akçe olmak üzere 1831-1834 yılları arasında 748,5 akçe yazılmıştır. 1835 ve 1836 yıllarında ise türbedeki muallimhanenin hocası Ahmed Efendi ile halifelerine 240 akçe zamla 988,5 akçe kaydedilirken toplam masraf 4.971 akçeye ulaşmıştır (VGMA. VKF.d. *2178*: 39).

17 Caminin vakıf dükkânları konusunda cumhuriyet döneminde de sıkıntılar olmuştur. 29 Kasım 1946 tarihinde, Kapı Camii bitişiğinde vakfa ait dört dükkânın yıkılma tehlikesi olmamasına rağmen belediyece yıktırılma teşebbüsünün engellenmesi istenmiştir. Bu istek üzerine böyle bir duruma mahal verilmemesi ilgililere bildirilmiştir (BCA, 030.10.191.306.19).

18 Hadis öğreten öğretim elemanına muhaddis denirdi. Devirhan ise her cuma namazından önce, Kur'an'ın bir cüzünü okumakla görevli olan ve bu şekilde Kur'an'ı hatmeden görevlidir (Yediyıldız, 2003: 370, 375).

19 Hüseyin Efendi Camii'nde çeşitli tarihlerde görev alanlar ve günlük ücretleri şöyleydi; imam (iki akçe), kayyım (dört akçe), cüzhan (yarım akçe), nazır (üç akçe), hatip (iki akçe), devirhan (bir akçe), şeyh (bir akçe), vaiz (iki akçe), sermahfil (bir akçe), mütevelli (ücretsiz), ferraş (bir akçe), müezzin (iki akçe) ve bevvab (iki akçe) (VGMA, *HRF.d. 1140*: 243a; VGMA, *HRF.d.1107*: 14b, 15b, 20a, 22a, 23b, 27a, 28a, 29b, 37a). Vakfiyeden daha yüksek günlük ücret çıkmasının nedeni, camiye belirli şartlarla başka gelirler bağışlayanların olmasıyla alakalıdır. Bahsedilen ücretler, farklı da olabilmekteydi. Nitekim 1749 yılı başlarında camide cüzhan olana günlük iki akçe, han ve dükkân kiralarından verilmişti (VGMA, *HRF.d.1112*: 19a).

üzerine oğulları es-Seyyid Mustafa ve es-Seyyid Ahmed Çelebilere tevcih olunmuştu. Aynı tarihte caminin günlük üç akçeyle hatip ve devirhanı olarak aynı kişiler atanmıştı (VGMA. VKF.d. *2176*: 93).

Camiye, Hüseyin Efendi dışında dükkân veya para bağışlayanlar da vardı. Bunlardan biri Hacı Mehmed bin el-Hac Abdi idi. Dükkânlardan elde edilen gelirden günlük üç akçeyi pazar ve pazartesi günleri ders verecek dersiamlara şart koşmuştu (VGMA, *HRF.d. 1109*: 23b). el-Hac Abdullah, pazartesi ve çarşamba günleri ders vermek üzere bir miktar parayı camiye vakfetmiş ve akrabalarının yararlanmasını şart koşmuştu (VGMA, *HRF.d. 1109*: 23b). Yine el-Hac Mevlüd Vakfı'ndan günlük sekiz akçe dersiyyeye ayrılmıştı (VGMA, *HRF.d. 1107*: 23a; *45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili…* 2008: 657-658).

At Pazarı'ndaki Hüseyin Efendi Camii'nde vaiz olanlara Mescidli adlı köyden bağ ve bahçe, 1676 yılında vakfedilmişti (*3 Numaralı Konya Şer'iye Sicili…* 2013: 103). Camide cumartesi günü vaiz olanlara iki akçe, Mevlüd oğlu Mustafa adlı hayır sahibinin vakfettiği 40 kuruşun rıbhından ödenmişti (VGMA, *HRF.d. 1113*: 4a). Seyyid Hacı Mustafa bin Seyyid Ömer adlı kişi, Kapı Camii'ne 1712 tarihli vakfiyesinde vakfettiği gelirin 2/3'ünü camideki vaize, 1/3'ünü ise evlada şart koşmuştu (*3 Numaralı Konya Şer'iye Sicili…* 2013: 111). Yine Hacı Süleyman adlı hayır sahibi, camiye bıraktığı paranın gelirini vaiz olacaklara tahsis etmişti (VGMA, *HRF.d. 1112*: 16b). Sadece verilen örnekler bile cami yapıldıktan sonra birçok kişinin camiye vakıflar bıraktığını göstermektedir. Birbirinden farklı ve sayıca burada zikredilenlerden daha kalabalık olduğu düşünülen hayır sahiplerinden hareketle Konyalıların yapılışından itibaren Kapı Camii'ne farklı bir anlam yüklediği söylenebilir.

2.b. Pir Hüseyin Camii

Pir Hüseyin'in Şeyh Aliman Zaviyesi yakınında yaptırdığı cami, Pir Hüseyin Camii olarak zikredilmiştir. Türbe yakınındaki bu cami, Şeyh Aliman Mahallesi'ndeydi. Minber koyduran Şeyh Seyyid Hasan'ın adıyla da anılırdı (Küçükdağ, 1989: 36). Caminin hatibine günlük iki akçe, müezzinine bir akçe ve muhaddisine bir akçe bırakmıştı (VGMA.*VKF.d. 2178*: 38; Tablo 1). 1749 yılı başlarında, camide müezzin olan kişi günlük bir akçe ücret almıştı (VGMA, *HRF.d. 1112*: 19a). Dolayısıyla vakfiyedeki şarta uygundur. Ancak vakfiyede olmayan görevliler de vakıfta görev alabilmişti. 12 Eylül 1703 tarihinde Şeyh Aliman Mahallesi'ndeki Hüseyin Efendi Camii'nde üç akçe ile nazır olan Mehmed ölünce Şeyh İbrahim atanmıştı (VGMA, *HRF.d. 1107*: 14b).

2.c. Çelebi Hanı Mescidi

Hüseyin Efendi, Çelebiler Hanı[20] içerisinde bir mescit yaptırmıştı. Mescitte beş vakit namaz kıldıran imama günlük dört akçe ve her gün öğle vaktinde Kur'an'dan bir cüz okuyacak olan müezzine iki akçe olmak üzere günlük toplam altı akçe bırakmıştı (VGMA.*d 2178*: 38; Tablo 1). Vakfiyede ayrılan gelir, sonraki yıllara ait kayıtlarda[21] da zikredilmiştir. 27 Nisan 1811 tarihinde, Çelebiler Mescidi'nde günlük dört akçe ile imam olan Mevlâna evladından es-Seyyid Abdulhay'ın ölümü üzerine görevi, Mevlâna postnişini olan Mevlâna Said'e tevcih edilmişti. 11 Ocak 1816 tarihinde, Şeyh Hüseyin'in yaptırdığı mescitte iki akçeyle ikindi vaktinde Kur'an talisi olan es-Seyyid Hafız Pir ibn es-Seyyid İsmail'in vefatı nedeniyle görevi aynı postnişine verilmişti. 1836 yılında, vakfiyede geçen Çelebiler Hanı diye bilinen han ile içindeki mescidin tamamen harap olduğu ve vakfın ihyası için kudretleri olmadığından harap kaldığı da bildirilmiştir (VGMA.*d 2178*: 39).

20 Çelebi Hanı, At Pazarı Kapısı dışında Piri Paşa Mahallesi'nde idi. Mevlâna soyundan gelen Mehmed Çelebi tarafından inşa ettirildiği için Mehmed Çelebi Hanı ya da Çelebiler Hanı olarak zikredilmiştir. 1707 yılında han, harabe haldeydi. Çelebi Hanı, Konya'ya gelen tütün tüccarlarının kaldığı, tütün ticaretinin yapıldığı bir yerdi (Küçükdağ, 2011: 318).

21 Şeyh Hüseyin Efendi'nin Çelebi Hanı'nda yaptırdığı mescidin müezzinine iki akçe ve her gün bir cüz okumak şartıyla cüzhana bir akçe verildiğinin vakfiyede yazılı olduğu belirtilmiştir (VGMA, *HRF.d. 1107*: 44b; VGMA, *HRF.d. 1111*: 4b).

2.ç. Şeyh Hüseyin Efendi Muallimhanesi

Şeyh Hüseyin, türbe yakınlarında bir muallimhane[22] yaptırmıştı. Vakfiyesine göre muallimhanedeki hocaya günlük dört akçe, halifeye iki akçe, burada günde iki cüz okuyacak görevliye iki akçe ve sıbyana yedi akçe olmak üzere günlük toplam 15 akçe verilecekti (VGMA.*d 2178*: 38; Tablo 1). Şeyh Hüseyin Efendi'nin yaptırdığı türbe ve muallimhanede 9 Mart 1723'te, iki akçeyle cüzhan ve Çelebi Hanı'ndaki mescitte iki akçeyle Kur'an okuyan Mevlâna evladından Mustafa ölünce oğlu Mehmed atanmıştı (VGMA, *HRF.d. 1107*: 45a).

Şeyh Hüseyin Efendi Vakfı'na ait han ve dükkânların kirasından almak üzere günlük dört akçeyle Türbe-i Celaliye yakınlarındaki mektepte muallim, iki akçeyle halife ve bir akçeyle Şeyh Ahmed Mahallesi'ndeki Ahmed Efendi Camii'nde devirhanlık ile Mevlâna Türbesi'nde iki akçeyle cüzhanlık, At Pazarı haricindeki Hüseyin Efendi Camii'nde iki akçeyle vaizlik cihetlerine mutasarrıf olan es-Seyyid Abdurrahman Halife'nin ölümü üzerine bu görevler dört oğluna müştereken 21 Aralık 1759 tarihinde verilmişti (VGMA, *HRF.d. 1106*: 21b). Buradan hareketle farklı görevlerin bir kişiye verilebildiği gibi aynı görevlerin ortak olarak birçok kişiye verilebildiği de söylenebilir. Ancak atamalarda Mevlâna neslinden oldukları özellikle vurgulanmıştır. 18 Temmuz 1835 tarihinde, Hüseyin Efendi'nin bıraktığı han ve dükkânlarından almak üzere günlük dört akçeyle Türbe-i Celaliye yakınlarındaki mektepte muallim ve iki akçe ile Mevlâna Türbesi'nde cüzhan olan Hüseyin bin Osman'ın ölümü üzerine yerine oğulları es-Seyyid Mustafa ve es-Seyyid Ahmed Çelebiler getirilmiştir (VGMA. *VKF.d. 2176*: 94). 1835 yılında muallim olarak atanan es-Seyyid Mustafa ve es-Seyyid Ahmed Çelebilere eskiden 100 akçe aylık verilirken 500 akçe zam yapılarak ücretleri 600 akçeye çıkarılmıştır (VGMA. *HRF.d. 152-799*).

2.d. Hüseyin Efendi Mektebi

Konya'da Şeyh Aliman Mahallesi'nde Hüseyin Efendi Mektebi adıyla bilinen bir mektep vardı[23] (VGMA, *HRF.d. 1107*: 21a; VGMA, *HRF.d. 1112*: 19a). Vakfiyeye göre Şeyh Aliman Zaviyesi yakınlarında yaptırdığı mektebin muallimine[24] günlük üç akçe, halifesine günlük bir akçe ve sıbyana üç akçe verilecekti (VGMA, *HRF. d. 2178*: 38; Tablo 1). 1749 yılı başlarında, muallim üç akçe ve halife bir akçe olmak üzere ücretlerini Şeyh Hüseyin Efendi'nin vakfettiği han ve dükkân kiralarından almışlardı. Vakfiyede kayıtlı olduğu ifade edilen bu meblağlara rağmen iki göreve de rağbet olmadığı ya da boş olduğu gerekçesiyle belirtilen tarihlerde atama yapılmıştı (VGMA, *HRF. d. 1112*: 19a).

2.e. Şeyh Hüseyin Efendi Mektebi/Hızırlık Mektebi

Şeyh Hüseyin Efendi, Hızırlık makamında Hızırlık Mektebi veya banisi olması dolayısıyla Şeyh Hüseyin Efendi Mektebi olarak bilinen bir mektep yaptırmıştı. 28 Mayıs 1721 tarihinde, At Pazarı Kapısı'ndaki mektebin baş halifeliği Mevlâna evladından es-Seyyid Abdurrahman bin Bayram'a iki akçe ile verilmişti (VGMA, *HRF. d. 1107*: 41a). Dolayısıyla vakfiyede öngörülmüş olmasa da ihtiyaç olduğunda yeni bir görevli, atanabilmekteydi. 1730 yılında, Hızırlık makamındaki muallimhanede üç akçe ile muallim-i sıbyan olan Mustafa bin Ebubekir yerine Mehmed Halife atanmıştı (VGMA, *HRF. d. 1109*: 11b). Bu atama kaydında mektebin yeri açık bir şekilde Hızırlık olarak ifade edilmiştir. 1721 yılı kaydında da At Pazarı Kapısı ifadesi kullanıldığından Hızırlık olarak anılan yeri burada aramak gerekir. Vakfiyede muallim olana günlük üç akçe, halifeye bir akçe ve bu mektepte okuyan sıbyana altı akçeden toplam 10 akçe ücret verileceği yazılıdır[25] (VGMA.*VKF.d. 2178*: 38; Tablo 1).

---

22 Sıbyan mektebi, dârütta'lîm, dârülilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep ve mekteb-i ibtidâiyye gibi adlarla anmışlardır. Bu mekteplerin hocalarına muallim, yardımcılarına kalfa (halife) denilmiştir (Baltacı, 2004: 6).

23 Şeyh Aliman, zaviyesi içinde bir de mescit yaptırmıştı. Vefatından sonra buraya gömülmüştür. Türbenin doğu şimalinde bir de mektep vardı. Bu mektep, zaviyenin yerine kurulmuştu (Konyalı, 1997: 744-745).

24 Sıbyan mekteplerinin hocaları genellikle medrese mezunu olup cami ve mescitlerde imam-hatiplik veya müezzinlik yapan kimselerdi (Baltacı, 2004: 7).

25 Sonraki yıllarda da mektebin muallimine günlük üç akçe ücret verilmişti (VGMA, *HRF. d. 1107*: 45a; VGMA, *HRF. d. 1108*: 6a; VGMA, *HRF. d. 1112*: 19a).

Bahsedilen üç mektebin isimleri ve birbirine yakınlığı dolayısıyla aynı mektepler olduğu düşünülebilir. Ancak ekteki tablo ve vakfiyede görüleceği üzere üç farklı mektepten bahsedilmektedir. Şeyh Hüseyin Efendi Muallimhanesi, türbe yakınlarındadır. Şeyh Hüseyin Efendi Mektebi, Şeyh Aliman Mahallesi'ndedir. Hızırlık Mektebi ise At Pazarı civarındadır. Ayrıca vakfiyede üçüne de tahsisatlar yapılmıştır. Yine üç vakfa, hurufat defterlerinde atamalar yapılmıştır. 1722 yılı[26] kayıtlarında buralara yapılan atamalar peşpeşe yazılmıştır. Yine 1749 yılı[27] atamaları da mekteplerin farklı olduğunu desteklemektedir.

2.f. Asitane'de Mevlid Okunması

Asitanede her yıl Rebî'ü'l-evvel ayında mevlid[28] okunması yanında bazı işlere üç akçe ayırılmıştı (VGMA, *VKF.d. 2178*: 38; Tablo 1). Asitane, Mevlâna Dergâhı olduğundan burada yılda bir kere mevlid okunması gerekiyordu.

2.g. Musluk Hayratı

Şeyh Hüseyin, At Pazarı Kapısı yakınında -burası Batı Kapısı olarak da anılmış-(VGMA, *HRF. d. 1112*: 19a) yaptırdığı cami için bir de musluk yaptırmış ve bunun için bir akçe ayırmıştı (VGMA, *VKF.d. 2178*: 38; Tablo 1). Musluk görevlisine günlük bir akçe ayırıldığını bazı belgeler de haber vermektedir (VGMA, *HRF. d. 1112*: 19a).

2.ğ. Şeyh Hüseyin Efendi Camii/ Ahmed Efendi Camii

Pir Hüseyin'in Konya'nın Şeyh Ahmed Mahallesi'nde[29] yaptırdığı bir cami vardır. Vakfiyesinde caminin hatip ve muhaddisine iki akçe; sermahfil, müezzin, tarifhan ve devirhana üç akçe olmak üzere beş akçe verileceği kayıtlıdır (VGMA. *VKF.d. 2178*: 38; Tablo 1). At Pazarı Kapısı haricinde bulunan cami, Şeyh Ahmed Mahallesi'ndeydi (VGMA, *HRF. d. 1107*: 19a, 30b). Vakfiyede Şeyh Hüseyin'in yaptırdığı belirtilen cami, bazı kayıtlarda Ahmed Efendi Camii olarak da anılmıştır. 7 Mayıs 1723 tarihinde Mevlâna evladından Şeyh Hüseyin Evkafı mahsulünden almak üzere Şeyh Ahmed Mahallesi'ndeki Ahmed Efendi Camii'nde bir akçe ile devirhan olan Abdurrahman'ın beratsız olduğu belirtilmişti (VGMA, *HRF. d. 1107*: 45b). Bazı kayıtlarda ise Şeyh Ahmed Mahallesi'ndeki Şeyh Hüseyin Efendi Camii (VGMA, *HRF. d. 1106*: 5b) olarak zikredilmiştir. Tayin edilen gelir, Şeyh Hüseyin Efendi tarafından vakfedildiğinden[30] aynı camiler olmalıdır.

Konya'da benzer isimlere sahip camiler vardır. *Fevkani Camii* olarak bilinen (VGMA, *HRF. d. 1109*: 14a) Şeyh Ahmed Efendi Camii, Mevlâna Dergâhı'nın batısında, Kapı Camii'nin doğusundaydı. Cami, 1867'de yanınca yerine Aziziye Camii yapılmıştır (Ağaoğlu, 2004: 383, 385). 1659 tarihli vakfiyeden sonra yapıldığı anlaşılan bu caminin isim benzerliği dışında bahsedilen camiyle bir ilgisi yoktur. Bir diğeri ise Şeyh Ahmed Mahallesi Karakurt Caddesi üzerinde bulunan ve günümüzde Tahtatepen Camii adıyla anılan mabettir.

---

26 1722 yılına ait iki hurufat defterinde vakıflara yapılan atamaların arka arkaya yazılması, bunların farklı vakıflar olduğunu teyit etmektedir. Şeyh Aliman Mahallesi'ndeki muallimhaneye bir akçeyle halife-i sıbyan olan Mustafa ölünce Mehmed atanmıştır. Asitane yakınlarındaki muallimhaneye iki akçeyle halife-i sıbyan olan Ahmed vefat edince Seyyid Abdurrahman getirilmiştir. Hızırlık makamındaki muallimhanenin üç akçeyle muallimi Mustafa ölünce Mehmed Halife tayin edilmiştir (VGMA, *HRF. d. 1107*: 45a; VGMA, *HRF. d. 1119*: 112b).

27 1749 yılında bahsedilen üç mektebe atamalar yapılmıştır. Şeyh Aliman Mahallesi'ndeki mektebin halifesine bir akçe ve aynı mahalledeki caminin müezzinine bir akçe olmak üzere, vakfiyede kayıtlı bu meblağı, Ali bin Abdullah vakıftan almak şartıyla atanmıştır. Bu mahalledeki mektebin muallimine üç akçe vakfiyede tayin edildiğinden görev, Seyyid Hüseyin'e verilmiştir. Hızırlık Mektebi muallimine üç akçe şartı vakfiyede olduğundan Yakub bin Ahmed Halife görev almıştır. Türbe yakınlarındaki mektebin muallimine dört akçe ve türbede cüz okuyacak cüzhana iki akçe vakfiyede tahsis edilmesine rağmen zamanla boş kaldığından Osman bin el-Hac Mustafa atanmıştır (VGMA, *HRF. d. 1112*: 19a). Bu mekteplere yapılan atamalar için bk. VGMA, *HRF. d. 1112*: 27a, 28a; VGMA, *HRF. d. 1107*: 21a, 30a, 41a, 44a, 44b. Bu belgeleri görmemi sağlayan değerli meslektaşım Dr. Öğretim Üyesi Eşref Temel'e teşekkür ederim.

28 1409 yılında, Süleyman Çelebi tarafından yazılan *mevlid*, çeşitli vesilelerle ve bilhassa peygamberin doğum yıldönümü münasebetiyle okunurdu (Yediyıldız, 2003: 375). Nitekim peygamberin doğduğu ayda okutulması vakfiyede şart koşulmuştur.

29 Vakfiyede bu durum şöyle ifade edilmiştir: … *mahmiye-i Konya mahallâtından Şeyh Ahmed Mahallesi'nde bina eylediğim câmi'-i şerîfde…* (BOA, *EV. HMH.d 5052*: 3; VGMA. *VKF.d. 2178*: 38)

30 *Şeyh Ahmed Mahallesi'nde Ahmed Efendi Câmii'nde evlâd-ı Mevlâna'dan Şeyh Hüseyin Vakfı'ndan bir akçe ile cüzhân olan Abdurrahman'ın berâtı tecdîd* (VGMA, *HRF.d. 1106*: 16a) ifadesinden bahsedilen mabetlerin aynı olduğu anlaşılmaktadır.

1434'te Danişmend Mustafa tarafından yaptırılmış daha sonra Hacı Adil tarafından tamir ettirilmiştir. Bu nedenle çeşitli tarihlerde Danişmend Mustafa, Hacı Adil, Pir Hüseyin ve Tahtatepen isimleriyle anılmıştır. Konyalı, Turgutoğullarından Pir Hüseyin'in bu mabede vakıflar bıraktığını zikreder. Buranın Hüseyin Efendi Evkafı'na ait olduğu ve mütevellisinin 1672'de Ahmed oğlu el-Hac Mustafa olduğu görülür (Ağaoğlu, 2015: 230; Konyalı, 1997: 562). Vakfiyede bahsedilen cami ile bu cami aynı olmalıdır. Zira camiye gelir bırakan hayırseverlerden biri olan Hüseyin Efendi çalışmada tanıtılan kişidir. İkincisi 1672 yılındaki mütevelli, Hüseyin Efendi'nin tüm vakıflarının tevliyetini verdiği el-Hac Mustafa'dır.

2.h. El-Hâc İshak Efendi Camii Vakfı

İçkale Kapısı önünde merhum el-Hac İshak Efendi'nin yaptırdığı bir cami vardı. Burasının vakfı olmadığından camide görevli hatibe günlük iki akçe, müezzin ve devirhana bir akçe ve haftanın iki gününde Muhammediye okuyana[31] bir akçeden bu vakfa günlük toplam dört akçe yazılmıştı (VGMA. *VKF.d. 2178*: 38; Tablo 1). 9 Mart 1723 tarihinde, Mevlâna neslinden Şeyh Hüseyin Efendi Vakfı mahsulünden bir akçe ile el-Hac İshak Camii'nde *Muhammediye* adlı kitabı haftada iki defa okuyan Ahmed yerine vâkıfın evladından Mahmud Halife atanmıştı (VGMA, *HRF.d. 1107*: 45a).

Sonuç

Pir Hüseyin Efendi, 1580 yılında dünyaya gelmiş ve 1666 yılına kadar 86 sene yaşamıştır. Şeyh, pir, efendi ve çelebi unvanlarıyla anılmıştır. Muhtemelen eğitimini babası ile Mevlevî çevrelerinden almıştır. Zira Mevlâna Dergâhı postnişinliği görevine getirilmesi onun iyi bir eğitim aldığının kanıtıdır. Yine postnişinlik için birçok talip olmasına rağmen onun görevde kalması da ilmiyle alakalı olmalıdır. Şeyh Hüseyin Efendi'nin postnişin olduğu yıllar Sultan İbrahim ile Sultan IV. Mehmed dönemleridir. Yukarıda anlatıldığı üzere postnişin tarafından arakıyye giydirilmesi hadisesi, Mevlevîlere devletin bakışını göstermesi açısından da önemlidir. Abaza Hasan Paşa isyanı nedeniyle Hüseyin Efendi'nin şikâyet edilerek görevden aldırılmaya çalışılması ise Mevlevîler arasındaki iç çekişmeleri göstermektedir. Kadızadeleliler gibi semaya bakışı pek müspet olmayan bir grubun onun postnişinliği döneminde etkin olması ve semaya son şeklini de Şeyh Hüseyin Efendi'nin vermesi de ilginç olaylardandır. Hüseyin Efendi, postnişin olmakla birlikte önemli bir hayırseverdi.

Şeyh Hüseyin Efendi, türbe yakınlarında yaptırdığı han ve kahvehane dükkânı ile diğer dükkânların gelirlerini vakfetmişti. 1659 yılına ait vakfiyesinde akrabası olan Mustafa Çelebi ibn Ahmed hayatta oldukça günlük bir akçe ile mütevelli olacak. Bu dükkânlar kiraya verilecek, kiraları aylık olarak toplanacak ve masraflara harcanacaktı. Onun vefatından sonra ise vâkıfın evladından biri tevliyeti yürütecekti. Vakfiyesinde kira gelirleri, kendisinin yaptırdığı binalar ya da daha önce var olup geliri olmayanlara bırakılmıştı. Bunlara ayrılan günlük ücret toplamı 75 akçedir. Ancak vakıflarda görev alan toplam 28 görevliye ve çocuklara 74 akçe yazılmıştır. Dolayısıyla vakfiyede bir akçe eksik yazılmıştır.

Vakıfları arasında en bilineni Kapı Camii'dir. Günümüzde aynı isimle ibadete açık olan cami, birkaç kez yeniden inşa edilmiştir. İlk inşası 1659 yılı olan cami, At Pazarı yakınlarındaydı. Cami, vâkıfın adıyla da anılırdı. Yaptırdığı diğer camiler de kayıtlarda onun ismiyle zikredilmiştir. Türbe yakınındaki muallimhane, At Pazarı Kapısı'ndaki mektep ile Şeyh Aliman Mahallesi'ndeki mektep de onun adını taşımaktaydı. Kurumların isimleri genelde banilerinin adıyla zikredilirdi. Çelebiler Hanı içerisinde yaptırdığı mescit ise hanın ismiyle anılmıştır. Ancak bütün kayıtlarda mescidi onun yaptırdığı belirtilmiştir.

31 Gelibolulu Yazıcızade Muhammed Efendi tarafından Türkçe olarak şiir halinde kaleme alınan *Muhammediye* adlı eseri okumak için tayin edilen kişiye *Muhammediyehan* denilirdi (Yediyıldız, 2003: 375-376).

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

030.10.191.306.19.

1.2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d): 5052.

İbnülemin Vakıf *(İE.EV)*: 7-857.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): 406/10.

1.3. Konya Şer'iye Sicilleri (*KŞS*)

3 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (987-1330 / 1579-1912) (Transkripsiyon ve Dizin) (2013). (Haz. Doğan Yörük), Konya: Palet Yayınları.

45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1126-1127/1714-1715) (Transkripsiyon ve Dizin) (2008). (Haz. İzzet Sak-Cemal Çetin), Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları.

115.

1.4. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defterler (VKF.d.): 152, 2176, 2178, 2179.

Hurufat Defterleri (HRF.d.): 1106, 1107, 1108, 1109, 1111, 1112, 1113, 1119, 1140.

2. Kitaplar, Tezler ve Makaleler

Ağaoğlu, Sami (2004). "Musahip Mustafa Paşa Vakfı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15: 377-399.

_____ (2015). "Şeyh Ahmet Efendi". *Konya Ansiklopedisi*, C. 8, (Edit: Muhammet

Ali Orak), Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları. 230-231.

Baltacı, Cahit (2004). "Mektep: Osmanlılar'da Mektep". *DİA*, C. 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 6-7.

Doktor Nazmi (1922). *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâ'î Coğrafyası Konya Vilayeti*. Ankara: Öğüd Matbaası.

Gölpınarlı, Abdülbâki (2006a). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: Inkılap Yayınları.

_____ Belgeleri (2006b). *Mevlevî Âdab ve Erkânı*. İstanbul: Inkılap Yayınları.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1997). *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Ankara: Burak Matbaası.

Küçükdağ, Yusuf (1989). *Lâle Devri'nde Konya*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

_____ (2011). "Çelebi Hanı". *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, (Edit: Mehmet Birekul), Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 318.

Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. C. 3, (Hazırlayanlar: Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Muşmal, Hüseyin (2008). "1867 Konya Çarşısı Yangını ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme Denemesi". *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 32/1, 97-116.

Muşmal, Hüseyin-Çetinaslan, Mustafa (2009). "Bir Keşif Defteri Işığında Konya Kapı Camii'nin İnşa Süreci ve Mimari Özellikleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2/6: 446-480.

Naîmâ Mustafa Efendi (2014). *Târih-i Na'imâ: Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn*. C. III, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK Yayınları.

Önder, Mehmet (1949). "Konya'da Osmanlı Devri Eserlerinden: Kapu Camii". *Konya Dergisi*, S. 131-132: 1-2.

Önder, Mehmet (1971). *Mevlâna Şehri Konya (Tarihi Kılavuz)*. Ankara: Güven Matbaası.

Özcan, Nuri (2004). "Mevlevî Âyini" *DİA*, C. 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 464-466.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. I, İstanbul: MEB Yayınları.

Sâkıb Mustafa Dede (1283). *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*. C. I, Mısır.

Seyyid Fazıl Mehmed Paşa (2010). *Mevleviyye Silsilesi*. (Haz. Tahir Hafızalioğlu), İstanbul: İnsan Yayınları.

Seyyid Sahîh Ahmed Dede (2011). *Mevlevîlerin Tarihi -Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye-*. (Haz. Cem Zorlu), İstanbul: İnsan Yayınları.

Şafak, Yakup (2012). "Hüseyin Çelebi". *Konya Ansiklopedisi*, C. IV, (Edit. Muhammet Ali Orak), Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları. 255.

_____(2016). "Mehmed Said Hemdem Çelebi'nin Hazırladığı Konya MevlânaDergâhı Postnişinleri Listesi". *Nüsha*, S. 43, 153-166.

Tanman, M. Baha (1991). "Arakıyye". *DİA*, C. 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 266-267.

Temel, Eşref (2019). *Konya Kazası Hurufât Defterleri (1104-1250//1693-1835) (Tasnif Edilmiş Transkripsiyon ve Dizin)*. Çizgi Kitabevi Yayınları.

Top, H. Hüseyin (2016). *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

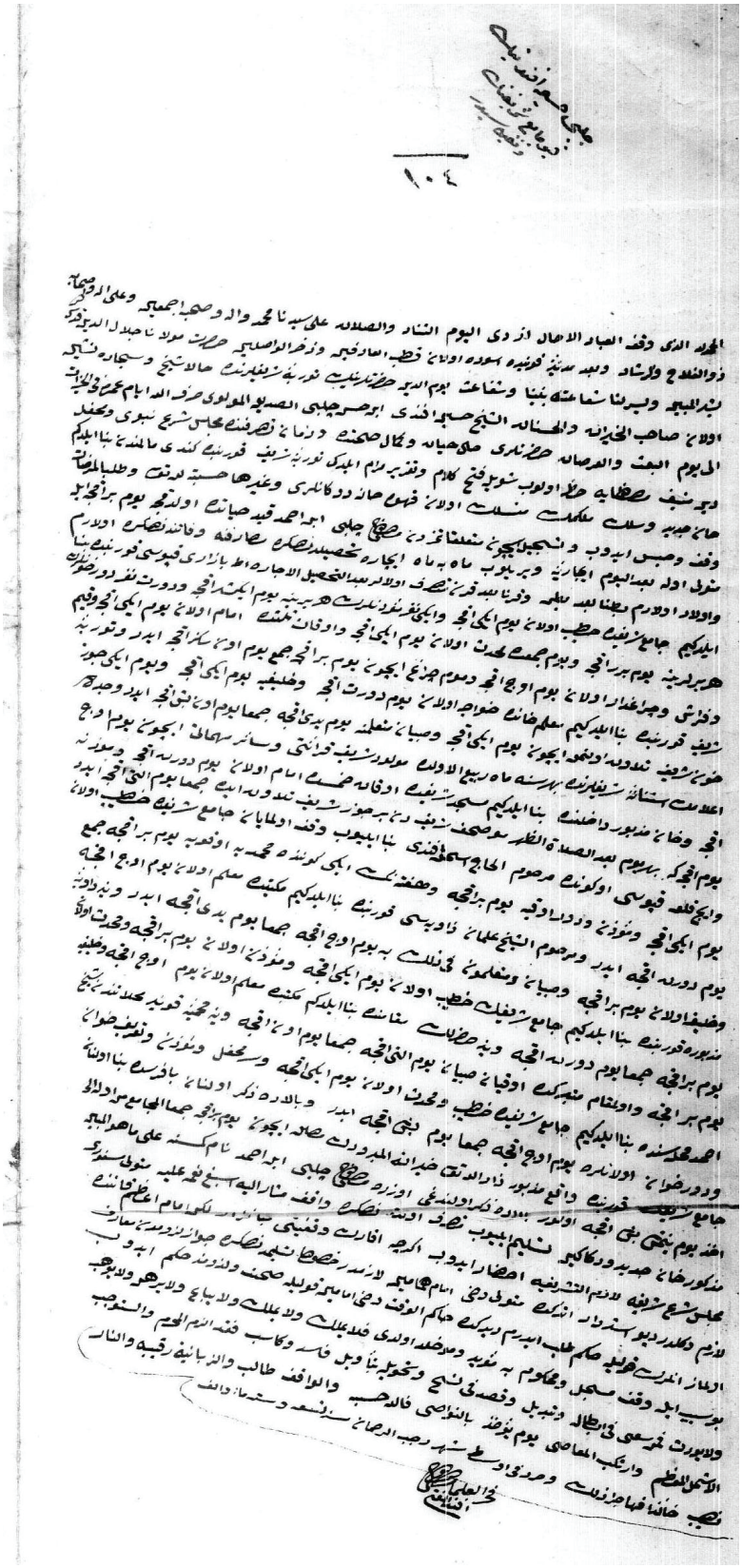
Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Yayınları.

Tablo 1: *Vakfiyesine Göre Pir Hüseyin'in Vakıfları ve Buradaki Görevlilerinin Ücretleri*[32]

Sıra No	Han ve Dükkân Gelirlerinin Vakfedildiği Vakıflar	Mütevelli	İmam	Hatip	Müezzin	Devirhan	Hatip ve muhaddis	Müezzin ve devirhan	Muhaddis	Kayyım, ferraş, çerağdar	Sermahfil, müezzin, tarifhan	Halife	Cüzhan	Muhammediyehan	Muallim	Sıbyan	Mevlid okutmak	Mum-ı çerağ	Toplam ücret (Günlük-Akçe)
1	**Pir Hüseyin Camii/Kapı Camii**		1	1	2	4			1	1									**10**
	Ücretleri		*2*	*2*	*4*	*4*			*2*	*3*								*1*	*18*
2	**Şeyh Hüseyin Efendi Muallimhanesi**											1	1		1				**3**
	Ücretleri											*2*	*2*		*4*	*7*			*15*
3	**Asitane'de Mevlid Okunması**																		
	Ücretleri																*3*		*3*
4	**Çelebi Hanı Mescidi**		1		1														**2**
	Ücretleri		*4*		*2*														*6*
5	**el-Hac İshak Efendi Camii**			1				1						1					**3**
	Ücretleri			*2*				*1*						*1*					*4*
6	**Hüseyin Efendi Mektebi (Şeyh Aliman Mahallesi)**											1			1				**2**
	Ücretleri											*1*			*3*	*3*			*7*
7	**Pir Hüseyin Camii (Şeyh Aliman Mahallesi)**			1	1				1										**3**
	Ücretleri			*2*	*1*				*1*										*4*
8	**Şeyh Hüseyin Efendi Mektebi/ Hızırlık Mektebi**											1			1				**2**
	Ücretleri											*1*			*3*	*6*			*10*
9	**Şeyh Hüseyin Efendi Camii (Şeyh Ahmed Mahallesi)**						1				1								**2**
	Ücretleri						*2*				*3*								*5*
10	**Musluk Hayratı**																		
	Ücretleri																	*1*	*1*
	Bütün vakıf	1																	**1**
	Ücretleri	*1*																	*1*
Toplam görevli		1	2	3	4	4	1	1	2	1	1	3	1	1	3				74

32 Vakfın adının karşısında yazanlar, görevlilerin sayısını belirtirken ücretleri kısmı ise görevlilere ödenen akçe üzerinden günlük ücretleridir. Toplam ücret kısmında italik yazılanlar o vakfa ait toplam ücreti, koyu yazılanlar ise ilgili vakıftaki toplam görevli sayısını göstermektedir.

Belge 1: *Çelebi Hüseyin Efendi'nin Vakfiyesi Sureti (BOA, EV. HMH.d 5052: 3)*

Manisa'daki Hâtûniye, Sultâniye ve Murâdiye Külliyelerinin 1764-1765 Tarihli Tamirâtları*

Ertan Gökmen**

Öz

Osmanlı şehirlerinin imarında vakıfların büyük bir rolü vardı. Kamunun ihtiyaç duyduğu pek çok yapı vakıflar tarafından kuruluyor ve işletiliyordu. Osmanlı toplumunda vakıf kuranlar arasında kamu görevlileri ile hayır sahibi pek çok kişi bulunuyordu. Vakıf kuran kişilerin en önemlileri hânedâna mensup kişilerdi. Şehzadelerin görev yaptığı süreler içerisinde Manisa'da şehzadeler veya anneleri tarafından câmi merkezli vakıflar kurulmuş ve bunların ayakta kalması için gelirler oluşturulmuştur. Hâtûniye, Sultâniye ve Murâdiye vakıf-imâret siteleri olup şehrin fiziki dokusunun merkezini oluşturmaktadırlar. Bu külliyelerde genel olarak câmi, medrese, mektep, imârethâne, dârüşşifâ, hamâm ve han bulunuyordu. XIV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl içerisinde kurulmuş olan bu vakıf yapılar değişik sebeplerle harap olmuş ve farklı tarihlerde tamir edilmişlerdir. Bu vakıf yapılarını konu alan çalışmalarda bu yapıların tamirine bir satır veya bir paragrafla değinilmiş ve bu tamirâtların neler olduğu hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. 214 numaralı Manisa Şeriyye Sicili'nde bu vakıf yapıların 1764-1765 yıllarında yapılan tamirâtlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmada bu sicilde verilen bilgiler doğrultusunda bu vakıf yapılarda gerçekleştirilen tamirâtların detaylarına dair bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Manisa, Hâtûniye, Sultâniye, Murâdiye, Câmi, Medrese, Mektep Dârüşşifâ, Hamâm, Restorasyon, Osmanlı Dönemi.

The Repairs of Hâtûniye, Sultâniye and Murâdiye Complexes in Manisa Dated 1764-1765

Abstract

Waqfs played a major role in the construction of Ottoman cities. Many structures that the public needed were established and operated by waqfs. In the Ottoman society, charitable people and public officials established many waqfs. The most important of the founders of waqfs were the members of dynasty. During the period in which the princes served, mosque-centered waqfs were established by them and their mothers in Manisa and revenues were created for them to survive. Hâtûniye, Sultâniye and Murâdiye complexes are waqf-imâret sites and constitute the centre of the city's physical structure. The complexes generally had mosques, madrasas, schools, alms-house (imârethâne), hospital (dârüşşifâ), baths and inns. These waqfs, established at the end of XIVth century and during the XVth century, have been destroyed for various reasons and have been repaired on different dates. In the studies on these waqf structures, the repairs of these structures were mentioned in a line or a paragraph and no detailed information was given about what these repairs were. There is information about the restoration of these foundations carried out in 1764-1765, in qadı register numbered 214. In this study, in accordance with the information given in this register, the details of the repairs carried out in these buildings are presented.

Keywords: Waqf, Manisa, Hâtûniye, Sultâniye, Murâdiye, Mosque, Madrasa, School, Hospital, Bath, Restoration, Ottoman Period.

---

* DOI: 10.16971/vakiflar.691965
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Şubat 2020 / February 2020
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Temmuz 2020 / July 2020

** Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; ertan.gokmen@cbu.edu.tr; ORCİD: 0000-0001-9189-9960

Giriş

Osmanlı Devleti'nde on dört on beş yaşına gelen şehzadelerin idari tecrübe kazanmaları için sancaklara gönderilmeleri adet idi Pek çok şehzade Anadolu'daki beylik merkezlerine sancak beyi olarak gönderilmiştir. (Uzunçarşılı, 1975: 660-662; Eroğlu, 2002: 856). Manisa da şehzadelerin sancak beyi olarak gönderildiği şehzade şehirlerinden biri idi. Manisa, Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminden başlayarak III. Mehmet'in tahta geçişine (1595) kadar şehzade sancağı olarak idare edilmiştir (Uzunçarşılı, 1975: 661-666; Eroğlu, 2002: 856). Şehzadelerin Manisa'da bulundukları süre içerisinde babalarının kendilerine ve annelerine verdiği izin ile pek çok dini ve sosyal yapı inşa edilmiş, şehzadelerin himayeleri ve destekleri ile şehirde ilim ve kültür gelişmiş ve pek çok âlim, şair ve sanat erbabı yetişme imkânı bulmuştur (Emecen, 2003: 581; İsen, 1999: 125).

Vakıflar, toplumun ihtiyaçlarını karşılanmak için kurulmuş müesseselerdir· Vakıfların iki temel kurumu bulunmaktadır. Bunlar müessesat-ı hayriye denilen *hayrât* diğeri ise akârât-ı mevkûfe denilen *akârât'*tır (Alkan, 2007: 87). Şehzadeler ve anneleri padişahın izni ile Manisa'da bulundukları sırada bazı hayrâtlar inşa etmişler ve bu hayır kurumları için akârlar oluşturmuşlardır. Bu anlamda Şehzade Şehinşâh'ın annesi Hâtûniye Külliyesi'ni, Şehzade I. Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultân, Sultâniye Külliyesi'ni ve III. Murâd da şehzadeliğinde önce küçük bir câmi, padişah olunca da bu câminin olduğu yerde büyük bir câmi (külliye) yaptırmıştır.

Hâtûniye Külliyesi yapılarından olan Hâtûniye Câmii, II. Bayezid'in eşi Abdülcelil kızı Hüsnişâh Sultân tarafından 1490-1491 tarihinde yaptırılmıştır (Gökçen, 1946: 158). Bu vakfa ait vakfiye Rebiülevvel 903/Kasım 1497 tarihli olup vakfiyesine göre külliye; câmi, imâret, han ve hamâmdan oluşmaktadır. Câminin kuzeyine Bıçakçı Hacı Ali tarafından bir de medrese inşa edilmiştir. Külliye yapılarından imâret, Serâbâd Hamâmı ve medrese yıkılıp yok olmuştur (Gökçen, 1946: 158; Acun, 1989: 122, 123). Vakfa gelir sağlamak için 36'sı üst katta ve 38'i alt katta olmak üzere 74 odası bulunan bir han (Kurşunlu Han), bu hana bitişik yirmi bir dükkân, hamâm (Serâbâd), Çaşnigir ve Hâtûniye arasında dükkânlar, sınırları vakfiyede belirtilen dink dolabı, söğütler değirmeni ve yağcı değirmeni vakfedilmiştir (Gökçen, 1946: 158). Günümüzde sıbyân mektebi câminin batısında bulunmaktadır. Gökçen, mektebin 1672 tarihinde yapıldığını belirtmiş olsa da Aydın Yüksel yapının mimari özelliklerinin Fatih ve II. Bayezid devri mektep yapılarına benzediği hususunu dikkate alarak mektebin bu tarihten önce yapılmış olabileceğini belirtmektedir (Yüksel, 1997: 501). Vakfiyesine göre vakıf görevlileri arasında mütevellî, kâtip, câbi, muarrif, reis-i mahfil, yedi aşırhân, kayyım, nakîb, ahır hademesi, buğday döğücü, aşçı, kilerci, vekilharç, mîr-i âb, tuvalet hizmetçisi ve bostancıbaşı bulunmaktadır (Gökçen, 1946: 158-161). İncelediğimiz keşif ve tamirât kayıtları içerisinde Hâtûniye İmâreti'ne dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Vakfiye kayıtlarına göre bu imârette Ramazan ayında cuma günlerinde biri dâne diğeri zerde denilen iki çeşit yemek ve pazartesi günleri de keşkek pişirilecektir (Gökçen, 1946: 161-162).

Manisa'daki vakıf yapılardan Hafsa Sultân Külliyesi, Yavuz Sultân Selîm'in hanımı ve Kanuni Sultân Süleymân'ın annesi tarafından yaptırılmıştır. Bu külliyede câmi, medrese, mektep (talîm-i sıbyân evi), hângâh-ı sofiyye, bîmârhâne, imâret, helalar, muvakkithâne, çeşme ve selsebilden oluşmaktadır. Bîmârhâne 1539'da hamâm ise 1538'de Kanuni tarafından annesi adına onun ölümünden (1534) sonra yaptırılmıştır (Yörükoğlu, 1984: 42, 43, 66). Külliye, Manisa'nın ova tarafına doğru gelişmesini sağlayacak bir konumda, Timurtaşoğlu Ali Bey Bahçesi denilen yerde yapılmıştır. Etrafı boş olduğu için câminin batı yönüne yirmi hane yerleştirilerek külliye çevresi şenlendirilmeye çalışılmıştır· Yapılan bu iskândan sonra burada bir mahalle meydana gelmiş ve şehir bu yönde gelişme göstermeye başlamıştır (Yavaş, 1997: 125). Hafsa Sultân, yaptırdığı bu külliye yapıları için

farklı yerlerde akârât vakfetmiştir (Alkan, 2014: 21-22). Kurulan bu hayrât vakfında değişik işleri yerine getiren görevliler bulunmaktadır (Yörükoğlu, 1984: 52-54; Gökçen, 1946: 127). 1531 tarihli vakıf defterinde, kurulan bu vakfın gelirlerinden ücret alan görevli sayısı 117 olarak verilmektedir (Yavaş, 1997: 125). Külliye günümüzde Mimar Sinan Mahallesi'nde İzmir Caddesi'nin kuzeyinde bulunmaktadır. Külliyenin güneyinde câmi, câmi önünde avlu ve avluyu çevreleyen medrese ve imâret, kuzeydoğusunda sıbyân mektebi, kuzeybatısında bîmârhâne ve batısında imâretin aşevi ve güneybatısında hângâh bulunmakta idi. Yunan yangını sonrasında imâretin aşevi yanmıştır. Yangında zarar gören ve yıkılma tehlikesi gösteren hângâh ve İç Medrese'nin imâret kısmını oluşturan batı bloku Vali Murat Germen döneminde yıkılmıştır (Yörükoğlu, 1984: 67). Câminin kuzey batısında ise dârüşşifâ bulunmaktadır.

Murâdiye Külliyesi, câmi, medrese, imâret, dükkânlar ve XIX. yüzyılda bunlara ilave edilen kütüphâneden oluşmaktadır. Câmi, III. Murad'ın şehzadeliği döneminde yaptırdığı caminin yerine yapılmıştır. Câminin planları Mimar Sinan tarafından hazırlanmıştır (Kütükoğlu, 2006: 176). Câminin dar olması sebebiyle cemaati almadığının bildirilmesi üzerine 990/1582 tarihinde genişletilmesi için emir verilmiştir. Bu emir üzerine cami genişletilmek yerine emrin hilafına tamamen yıkılmıştır. Yeni câminin inşaatına Muharrem 991/Ocak-Şubat 1583 tarihinde başlanmış ve inşaat Zilhicce 994/Kasım-Aralık 1586 yılı sonlarına doğru bitirilmiştir (Su, 1940: 5-11; Gökçen, 1946: 221; Emecen, 1989: 101, 102; Karakaya, 2006: 201). Murâdiye Câmii'nin planı Mimar Sinan'a ait olup câminin inşaatına Mimar Mahmud Ağa başlamış ise de vefatı ile onun yerine Mimar Mehmed Ağa tayin edilmiştir (Erdem, 1965: 207-208). Câmi imâreti, ilk câminin mevcut olduğu 1581 yılında faaliyete geçmiş ve sonraki inşaat sırasında genişletilmiştir. Medrese ise 1585 yılından sonra inşa edilmiştir ve 1592 yılında gerçekleştirilen müderris ataması ile eğitime başlamıştır (Emecen, 1989: 103; Acun, 1989: 216). Külliyeye ait bu yapıların çevresindeki dükkânların ve kaldırımların inşaatı 1592 yılına kadar sürmüştür. Câminin doğu tarafına 1812 yılında Karaosmanoğlu Hüseyin Ağa tarafından bir kütüphâne yaptırılmıştır (Erdem, 1965: 207, 208, 214). III. Murâd'a, babası II. Selîm tarafından Manisa'da bir hamâm yaptırması için izin verilmişse de (Su, 1940: 7) bu hamâmın nerede inşa edildiği bilinmemektedir. III. Murâd, yaptırdığı ilk câmi için bazı akârât vakfetmiştir. (Su, 1940: 18, 19). Külliyenin tamamı 1592-1593 yıllarında tamamlanmıştır (Karakaya, 2003: 583-584). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de câmiye dair güzel tasvirler vardır. (Evliya Çelebi 2011: 9/40). Câminin biri cephede diğer ikisi yanlarda üç sayfiyesi bulunmaktadır (Uluçay vd. 1939: 109).

1.Osmanlı Döneminde Vakıf Eserlerin Tamirâtı

1.1 Vakıf Eserlerin Tamirinde İzlenen Usuller

Türk-İslam vakıflarının temelinde yer alan hususlardan biri ebedilik ilkesidir. Bu ilkeyi vakıfların tüzüğü olan pek çok vakfiyede görmek mümkündür. Vâkıflar, vakfettikleri malların neler olduğunu, niteliklerini, yerlerini ve sınırlarını belirttikten sonra bunların ilelebet var olmasını ve hizmet verebilmesini sağlamak için vakfiyelere "*vakf-ı sahîh-i şer'î müebbed ve habs-i sarîh-i mer'î muhalled*" gibi ifadeler koymuşlardır. Bunun yanında bazen vakfiye sonuna bu ebedilik ilkesini devam ettirenler için dua, bozanlar için beddua ifadeleri ilave etmişlerdir (Ateş, 1994: 161). Vakıf eserleri değişik sebeplerle meydana gelen harâbiyet sebebiyle tamir edilmiştir (Hızlı, 1993: 222-225; Ateş, 1994: 164). Vakıf eserler tamir edilirken değişik gelir kaynakları kullanılmış ve tamirâtta bu işten anlayan kişiler istihdam edilmiştir (Bakırer, 2006: 117-122; Madran 1985: 537). Vakıf eserlerin tamirlerine ve bu tamirlerin nasıl yapıldığına dair değişik arşiv kayıtları bulunmaktadır (Bakırer, 2006: 122-126). Mütevellîlerin vakıf eserlerin tamirinde önemli görevleri vardı (Akgündüz, 1993: 115). Osmanlı Devleti'nde vakıf eserlerin nasıl tamir edildiği ve bunun

için nasıl yol izlendiği bazı çalışmalarda ele alındığından çalışmayı genişletmemek amacıyla burada bu hususa geniş bilgi verilmemiştir (Dündar, 2001: 272-273, 274-278; Hızlı, 1993: 229; Memiş, 2019: 724)).

1.2 Hâtûniye, Sultâniye ve Murâdiye Külliyeleri Yapılarına Ait Tamirâtlar

Şehzadelerin Manisa'da görev yaptıkları dönemlerde inşa edilen eserlerin en meşhurları Hâtûniye, Murâdiye ve Sultâniye câmileridir. Bu câmiler, etraflarında inşa edilen yapılarla birer külliye oluşturulmuştur. Bu külliyelerin hemen hemen hepsinde câmi, mektep, medrese ve imârethâne bulunuyordu. Sultâniye Külliyesi'nde bunlara ilave olarak hamâm ve dârüşşifâ; Hâtûniye Külliyesi'nde ise hamâm ve han bulunmakta idi. Manisa'nın önemli tarihi eserlerinden olan bu yapıların zamanla değişik sebeplerle yıprandığı ve harabe yüz tuttuğu ve tamir edildiği görülmektedir.

Manisa'da selâtîn-i izâma ait yukarıda belirttiğimiz külliye yapılarının tamirine neden ihtiyaç duyulmuştur? Yaşanan bir doğal afet bu yapıların harap olmasına neden olmuş mudur? Bu sorulara cevap bulabilmek amacıyla çalışmamızda kullandığımız 214 numaralı sicilden daha eski tarihli 211, 212, 213 numaralı siciller incelenmiştir. 211 numaralı defterdeki ilk kayıt Temmuz 1758 tarihlidir. Bu defterde ve 212 numaralı defterde bu yapıların tamirine neden gereksinim duyulduğunu açıklayan bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 213 numaralı sicilde 3 Zilhicce 1175/25 Haziran 1762 tarihli bir kayıtta "…Vâlide-i Sultân Selîm Hân[1] (Vâlide-i Şehinşâh) Hazretlerinin binâ ettirdikleri kurşun pûşîdeli türbede bulunan Dârü'l-kurrâ evkâfına tâbi' türbe-i şerîf mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı a'vâm ile harâbe müşrîf olub ta'mîr ve termîm ve mevâzi-i kesîresi tecdîde muhtâç olduğu…" belirtilmiştir. Bu kayıttan tamiri yapılacak eserin zamanla yıprandığı ve harap olduğu belirtilmektedir.[2] Ancak 7 Şaban 1177/10 Şubat 1764 tarihli bir sicil kaydında Manisa'da selâtîn-i izâma ait vakıfların hademe ve mürtezikaları dört beş senedir bu vakıflara mütevellî ve mültezim olanların bu hayrât yapılarının tamir ve termimine gerekli ihtimamı göstermediklerini belirterek tamirleri için Dîvân-ı Hümâyûn'a müracaat etmişlerdir.[3] Bizim çalışmamızda ele aldığımız tamirâtlar da vakıf hizmetlilerinin ve mürtezikalarının bu müracaatı üzerine başlatılmıştır. Bu kayıtta açıkça vakıfların bir deprem, sel veya herhangi bir doğal afet sonrasında tamire muhtaç olduğu belirtilmeyip vakıf mütevellîlerinin ve mültezimlerinin gerekli tamirleri yapmayarak bu harabiyete sebep olduğu açıkça belirtilmiştir. Tamirâta dair keşif kaydında ve tamirât sonrasına ait kayıtlarda tamiri yapılan vakıf eserlerin zamanla yıprandığı açıkça belirtilmiştir. Bu kayıtlar yanında Kandilli Rasathânesi'nin tarihi depremlere dair verdiği bilgiler içerisinde doğrudan Manisa'da meydana gelen bir deprem zikredilmemiştir. Ancak Manisa'ya yakın yerlerde tamirât tarihinden önceki yıllarda meydana gelmiş bazı depremler zikredilmiştir. Bu bağlamda 1739 tarihinde İzmir'de IX şiddetinde, 1751 yılında Sisam Adası ile Ege Denizi'nde X şiddetinde, 1754 yılında İzmit Körfezi ile İstanbul'da IX şiddetinde deprem meydana geldiği görülmektedir.[4] Manisa'ya yakın İzmir ve Ege Denizi'nde meydana gelen depremlerin Manisa'daki vakıf yapılarına etkisi olabilir ise de yapılan tamirâtların bu depremler dolayısı ile gerçekleştirildiği hususu tamirlerden 7-8 sene öncesine ait sicil kayıtlarındaki bilgilerle doğrulanmamaktadır.[5]

1 Bu ifade kâtip tarafından "Vâlide-i Şehinşâh" yazılması gerekirken "Vâlide-i Selîm Hân" olarak yazılmıştır. Aynı yanlışlık tamirâta dair ilk keşif defterinde de tekrarlanmış ancak tamirât sonrasına ait kayıtlarda "Vâlide-i Şehinşâh" olarak doğru şekilde yazılmıştır. Bk. Manisa Şeriyye Sicili, No: 214, s. 98,108.

2 Manisa Şeriye Sicili, No: 213, s. 118.

3 Manisa Şeriye Sicili, No: 214, s. 43.

4 http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/ (18.04.2020)

5 Bk. Manisa Şeriye Sicili, No: 211, 212, 213, 214.

Yapılan bu çalışmada yukarıda zikrettiğimiz yapıların tamirine yönelik 7 Şevval 1177/9 Nisan 1764 tarihli keşif defterinde yer alan hususlara ve 11 Şevval 1178/3 Nisan 1765 tarihinde müşâhede olunan tamirlere değinilmiştir. Belirtilen yapıların keşiflerine ve tamirlerine dair kayıtlar 214 numaralı Manisa Şeriyye Sicili'nde yer almaktadır. Bu yapılar 1764 ve 1765 yıllarında gerçekleştirilen keşifler ve tamirler dışında da zaman zaman onarımlar görmüştür. Bu bağlamda Murâdiye Câmii ve etrafındaki yapılar 1688 depreminde zarar görmüş ve 1689-1690 yıllarında tamir edilmiştir. Aynı yapılar 1740-1741, 1780, 1782-1786 ve 1819 yıllarında da tadilattan geçirilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde de câminin restorasyonuna yönelik çalışma yapılmıştır. Câminin restorasyonuna 1946-47 yıllarında başlanmış ise de idari sebeplerden dolayı bu restorasyon yarıda kalmıştır. Restorasyon çalışmaları 1955 yılında yeniden başlamıştır (Erdem, 1965: 214; Karakaya, 2006: 201; Acun, 1989: 216).

Hâtûniye külliyesine su sağlayan suyolları H. 1047/M. 1637 senesinde bozulmuş ve bunların 337.000 akçe ile yapılabileceğine dair keşif yapılmıştır (Gökçen, 1946: 154). Hâtûniye vakıflarına gelir sağlayan Kurşunlu Han ise H. 1020/M. 1611 yılında meydana gelen depremde zarar görmüş ve tamiri için İstanbul'dan emir gönderilmiştir. Yine hanın H. 1053/M. 1643 yılında da tamiri için keşif yapıldığı bilinmektedir. Yapılan bu keşfe göre hanın kıble tarafındaki alt ve üst kemerlerden on iki tanesi, altı hücre, ahır çatısı, aşhâne, odaların kapı ve pencereleri, şadırvan ve imâret çatısı onarıma muhtaç durumda idi (Acun, 1989: 123). Câmi orijinal kitabesi üzerinde yer alan dört satırlık yazı da câminin Sultan Abdülmecid tarafından 1841-1842 yıllarında tamir edildiğini göstermektedir. Külliyeye ait yapıların Cumhuriyet Dönemi'nde 1957-1962 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarımı gerçekleştirilmiştir (Yavaş, 2002: 448; Yüksel, 1997: 501).

Hafsa Sultân, Manisa'da yaptırdığı imâret, medrese, hângâh ve sıbyân mektebi için tanzim ettirdiği vakfiyede bu eserlerin tamirine yönelik bazı kaideler koymuştur. Vakfiyede tamirâtla ilgili olarak medresede, imârette ve zaviyede tamire muhtaç olan yerlerin onarımı için mimarî ilmine vâkıf bir mimarın bulunması ve bu kişiye her gün üç dirhem verilmesi hususu yer almaktadır. Bu kişi ayrıca imârete su isâle eden suyollarını da tamir edecektir. Yine iki suyolcu da hamâmın ve Kırkağaç köyündeki çeşmenin suyollarını tamir edecek ve her gün birer dirhem alacaktır (Bakırer, 2006: 119). Ayrıca vâkıf, vakıf yapılarda tamirin hiçbir sebeple durdurulmamasını, şayet elde edilen gelirler masraflara yetmezse, tamirât masraflarının diğer harcamalara önceliğinin olacağını belirtmiştir (Gökçen, 1946: 129). 1559 yılında Sultâniye vakıflarına gelir sağlayan arazilere müdahale edildiği, imârete su sağlayan suyollarının harap olduğu ve tamirine çalışıldığı kaynaklarda zikredilmektedir (Yavaş, 2002: 125). 1666 yılında külliye yapılarından dârüşşifânın tavanları ile suyollarının ve bazı yerlerinin tamire muhtaç olduğu hususu vakıf mütevellîsi tarafından bildirilmiş ve oluşturulan keşif heyeti ile gerekli inceleme yapılarak bu tamirlerin ancak iki yük dört yüz beş akçeye yapılabileceği belirtilmiştir. Sultâniye Külliyesi'ne ait yapılar 1969 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından aslına uygun olarak restore edilmiştir (Yavaş, 2002: 125).

Murâdiye, Hâtûniye ve Sultâniye külliyelerinin câmi, medrese, imâret, mektep, dârüşşifâ ve suyollarının tamiri ile ilgili olarak Zilkade 1201/Ağustos-Eylül 1787 senesinde de bir keşif yapılmıştır. Yine 5 Muharrem 1210/22 Temmuz 1795 senesinde selâtîn-i izâma ait bu yapılardan Sultâniye İmâreti'nin yanması ve diğer yapılarda da zamanla meydana gelen harâbiyet sebebiyle tamir için keşif yapılmıştır (Uluçay, 1940: 4-5). Yukarıdaki paragraflarda verilen bilgiler selâtîn-i izâma ait bu üç külliyenin değişik zamanlarda tamirler geçirdiğini göstermektedir. Bu yapıları konu edinen çalışmalarda bu tamirler bir satır, bir paragraf veya birer cümle ile zikredilmiş, yapılan tamir işlemlerinin ne olduğuna dair detaylı bilgi verilmemiştir. Ele

aldığımız bu çalışmada bu eserlerin tamirine yönelik yapılan keşiflerin ve tamir işlemlerinin detaylarına yer verilmiştir.

Manisa'ya ait 214 numaralı kadı sicilinin 46-54. sayfaları arasında, yukarıda zikredilen üç külliyeye ait yapıların tamiri için yapılan keşfe dair bilgiler bulunmaktadır. İlk keşif 7 Şevval 1177/9 Nisan 1764 tarihinde yapılmıştır. Bu keşifte yukarıda zikrettiğimiz külliye yapıları için:

> "Medîne-i Manisa'da vâki' selâtîn-i izâm-ı mâziyeden merhûm ve mağfûr Sultân Murâd Hân ve merhûme Vâlide-i Sultân Selîm Hân[6] (Vâlide-i Şehinşâh) ve merhûme ve mağfûre Vâlide-i Sultân Süleymân Hân aleyhimü'r-rahmeti ve'l-ğufrân hazerâtının binâ buyurdukları cevâmi'-i şerîfe ve mekteb-i münîfe ve medâris ve dârü'ş-şifâ ve mesâcid-i şerîf ve imâret-i âmire ve mecrâ-yı miyâh…" ifadeleri kullanılmıştır.

Belirtilen yapıların zamanla yıprandığı ve tamire muhtaç olduğu hususu "mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı a'vâm ile harâba müşrîf olub ta'mîr ve termîm ve mevâzi-i kesîre tecdîde muhtâc olduğu…" şeklindeki ibarelerle dile getirilmiştir.

Tamire muhtaç olan bu yapıların tamiri için izin istendiği ve padişah tarafından tamire dair keşfin yapılması ve masrafının belirlenmesi için vakıfın mütevellî kaymakamı es-Seyyid Ali Ağa'ya ferman bahşedildiği ise:

> "… bundan akdem der-aliyye-i hüsrevâneye i'lâm ber-vech-i istirhâm olundukta ta'mîr ve tecdîdine şevketlü kerâmetlü pâdişâh-ı âlem-penâh halledellâü devletehü ve eyyede saltanatehü efendimiz hazretleri cânib-i kerâmet-âlûdlarından bâ-izn-i hümâyûn-ı şevket-makrûn keşf ve sıhhat ve hakîkat masârıfı nümâyân olunmak içün hâlâ evkâf-ı mezbûre mütevvelîsi kâimmakâmı umdetü'l-emâsil ve'l-a'yân es-Seyyid Ali Ağa yediyle şeref-bahş sudûr eden fermân-ı âlişâna imtisâlen …" ifadeleri ile belirtilmiştir.

Yapıların tamiri hususunda padişah fermanının çıkmasından sonra tamirâta dair keşfi gerçekleştirecek olan heyetin;

> "… Ser-Mi'mârân-ı Hâssa umdetü'l-emâsil ve'l-ekâbir Tahir Ağa tarafından halîfe-i mi'mârândan el-Hâc Mustafa Ağa dâ'îleri mesâha ve tahmîn ve tebeyyün-i masârıfa ta'yîn buyurulan merkûm el-Hâc Mustafa halîfe ve bu fakîr ve kâimmakâm-ı mûmâ ileyh Ali Ağa ve hâlâ medîne-i mezbûrede me'zûn-i bi'l-iftâ efendi ve müderrisîn-i kirâm ve a'yân ve eşrâf ve eşref-ı mürtezika-i evkâf-ı mezbûre dâ'îleri vesâ'ir ebniye ve sükûf ve kurşun ve mecrâ-yı miyâh ahvâline ıttılâ'ı tâmmı olan bî-garaz müslimîn…" şeklinde ifade edilen kişilerden oluştuğu belirtilmiştir.

Kısaca bu heyette baş mimar tarafından tayin edilen Mimar el-Hâc Mustafa Ağa, kadı, kâimmakâm-ı mütevellî Ali Ağa, müftü, müderrisler, şehrin ayanı ve eşrafı ile vakıf mürtezikalarının ile gelenleri bulunmaktadır.

Oluşturulan bu heyet ile birlikte tamir edilmesi istenen yapılara gidildiği ve Mimar Mustafa Ağa tarafından gerekli ölçümlerin ve tahminlerin yapıldığı ve bir defter oluşturulduğu

> "…ile üzerine varılub nazar olundukta fi'l-hakîka harâb olub ta'mîr ve termîme muhtâc olduğu ba'de'l-muâyene ve'l-müşâhede merkûm Elhâc Mustafa halîfe ve sâ'ir sâlifü'z-zikr

6 Vâlide-i Şehinşâh Külliyesi'ne ait ilk keşif defterinde bu vakıf yapılarının kurucusu olan Vâlide-i Şehinşâh yerine kâtip tarafından yanlışlıkla "merhûme ve mağfûre Vâlide-i Selîm Hân" olarak verilmiştir (Bk. Manisa Şeriye Sicili, No: 214, s. 45, 51). Tamirât sonrasına ait kayıtlarda bu ifade Vâlide-i Şehinşâh olarak geçmektedir (Manisa Şeriye Sicili, No: 214, s. 98, 108).

> cevâmi-i şerîfe ve mekteb-i münîfe ve medâris ve dârü'ş-şifâ ve mescid-i şerîfe ve imâret-i âmire ve mecrâ-yı miyâh ve çeşmehâ-yı adîde ve mahall-i sâ'iresini tahmîn-i sahîh ile tahmîn eylediklerinden müfredât defteridir …" şeklindeki ifadelerle dile getirilmiştir.

Keşfe dair bu genel bilgilerden sonra, tamiri istenen yapının adı zikredildikten sonra, bu yapıda yapılacak tamirât işlemlerinin neler olduğu, tamirât sırasında kullanılacak malzemelerin niteliği, boyutları, sayısı, bazı işlerin tahmini tutarı tek tek yazılmıştır. Yapılacak işlemlerin uzunlukları "tûlen", genişlikleri "arzan", "devren" "parmak" ve "kadden" şeklinde verilmiştir. Boy ve enin çarpımı ile malzemenin veya yapılacak işin büyüklüğü "terbî'an zirâ'" olarak verilmiştir.

Manisa'ya ait 214 numaralı defterin 98-112. sayfaları arasında ise yukarıda zikrettiğimiz keşiften yaklaşık bir yıl sonra yapılan tamirlerin neler olduğuna dair 11 Şevval 1178/3 Nisan 1765 tarihli bir keşif raporu daha bulunmaktadır. Bu keşif raporunda tamiri istenen binaların hangileri olduğu, yukarıda zikredilen heyete ilave olarak Manisa sâkinlerinden Mimarbaşızâde Osman Ağa'nın bina emini olarak tayin edildiği belirtilmiştir. Belirtilen bu heyet, tamamlanan tamir ve tecdîd işlemlerinin masrafını Sermi'mârân-ı Hâssa'ya sunmak üzere imzalı ve mühürlü bir defter hazırladığı hususu;

> "medîne-i mezbûre sükkânından Mi'mâbaşızâde Osmân Ağa kulları emîn-i binâ nasb ü ta'yîn ve Ser-mi'mârân-ı Hâssa fahrü'l-akrân Tahir Ağa kulları halîfe-i mi'mârândan el-H*âc Mustafa Ağa* kulları mi'mâr ta'yîn olunub ta'mîr ve tecdîdi ba'de'l-itmâm müşâhede ve tebyîn-i masârıfı için keşf ve tahrîr ve fiyâtı der-aliyye-i hüsrevâniyede Ser-mi'mârân-ı Hâssa ma'rifetiyle vaz' olunmak üzere mumzî ve mahtûm defter ve i'lâm-ı der-aliyyeye ifâde olunmak bâbında" ifadelerle dile getirilmiştir.

Keşif heyetinin, sicil kaydında tek tek zikredilen yapıların yanına giderek tamir edilen yerleri muayene ve müşahede ettiği ve mimar tayin edilen Mustafa Ağa'nın binaların tamir edilen ve yenilenen yerlerini ölçtüğü ve bunları bir deftere kaydettiği hususu "… üzerine varılub nazar olundukda ta'mîr ve tecdîdi ba'de'l-mu'âyene ve'l-müşâhede merkûm Mustafa halîfe kulları ta'mîr ve tecdîd olunan mevâzi-i binâ zirâ'ıyla ba'de'l-mesâha müfredât defteridir ki…" ifadeleri ile kayda geçirilmiştir. Tamirât sonrası hazırlanan bu keşif defterinde yapılan tamirlerin ne kadara mal olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Ancak Osmanlı Arşivi'nde belirtilen vakıf yapılarda gerçekleştirilen tamirlerin fiyatlarını gösteren bir defter bulunmaktadır. Defterin başında bulunan 16 Şevval 1178/8 Nisan 1765 tarihli yazıda tamir heyetinde bulunan Manisa sâkinlerinden Bina Emini Mimarbaşızâde Osman Ağa ile Sermimarân-ı Hâssa tarafından tayin edilen Mimar Mustafa Ağa ve diğer ehl-i vukûf kişilerin yapılan tamiratları bizzat gidip ölçtükleri ve bu işlerin ne kadara yapıldığına dair bir defter düzenledikleri belirtilmektedir. Defterde her bir vakıf yapıda gerçekleştirilen tamirlerin neler olduğu, bunların ölçüleri ve bedelleri belirtilmiştir. İlgili defterin son sayfasındaki 25 Zilkade 1178/16 Mayıs 1765 tarihli yazıda vakıf mütevellîsi olan Serbevvâbîn-i Dergâh-ı Âlî es-Seyyid el-Hâc Mehmed Tahir Ağa tamir tutarının 43.196 kuruş 24 akçe olduğunu bunun 33.700 kuruşunun vakfın 1177 senesi gelirlerinden karşılandığını geriye 9.496 kuruş 24 akçe kaldığını belirtmiştir Bina Emini Mimarbaşı Osman Ağa ise tamir bedelinin 33.700 kuruşunu vakfın 1177 senesi geliri olarak, geri kalan 9.496 kuruş 24 akçeyi de 1178 geliri olarak vakfın kâimakâm-ı mütevellîsi olan es-Seyyid Ali Ağa'nın elinden aldığını belirtmiştir. (BOA. EV. HMH. 5509) Bu bilgiler tamiri yapılan tüm yapılar için 43.196 kuruş 24 akçe harcandığını göstermektedir.

Selâtîn-i izâma ait yukarıda zikredilen yapıların tamirinin, keşfinden yaklaşık bir yıl (11 ay 24 gün) sonra tamamlanması dikkate değerdir. Zira aşağıda daha detaylı zikredileceği üzere bu vakıf yapılarda çok

sayıda tamir gerçekleştirilmiştir. Aşağıdaki başlıklarda öncelikle selâtîn-i izâma ait vakıf yapıların ilk keşine daha sonra ise tamirât sonrası yapılan keşiflere değinilmiştir.

2. Hafsa Sultân Külliyesi

Külliye; câmi, imâret, sıbyân mektebi, medrese, hângâh, dârüşşifâ ve hamâmdan oluşmaktadır. Bu yapılara ait Hafsa Sultân'ın H. Evasıt-ı Şaban 929/M. Temmuz 1523 tarihli Arapça vakfiyesi bulunmaktadır. Hamâm ve dârüşşifâ hariç diğer yapıları Yavuz Sultân Selîm'in eşi ve Kanuni'nin annesi Hafsa Sultân yaptırmıştır. Hamâm 1538'de, dârüşşifâ ise 1539'da Kanuni tarafından annesi adına sonradan yaptırılmıştır (Acun, 1989: 146).

2.1 Hafsa Sultân Câmii'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Vakfiyesine göre câmide iki imam, hatip, dört müezzin, on hâfız (bunlardan biri sermahfil), muarrif, naathân, otuz kurrâ, on müsebbih (duahân), iki kayyım ve sirâciye (kandilci) görev yapacaktır (Yörükoğlu, 1984: 55-56; Gökçen, 1946: 128). Evliya Çelebi câmi avlusunun büyük olduğunu, beyaz taşla kaplı olduğunu, câmi hareminin ortasında büyük bir abdestlik şadırvanı bulunduğunu, câminin büyük bir kubbesinin ve ibretle seyredilecek minber ve mihrabının olduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi, 2011: 9/40). Konyalı, 1969 yılında medrese, dershâne ve tabhânenin tamir edildiğini belirtmektedir. Konyalı'nın anlatımına göre, câminin derin kubbesinin iki yanında ikişer kubbeli bir kat bulunmaktadır. Câminin son cemaat yerini altı sütun üstünde beş kubbe örtmektedir. Câmi avlusunda bir şadırvan bulunmaktadır. Avluyu doğudan itibaren dershâne, medrese odaları, yemek salonları; batıdan da tabhâne odaları çevrelemektedir. Medresenin on odası bulunmaktadır. Avlunun batısındaki odaların köşesinden imârethâneye ve zâviyeye bir kapı açılmakta idi (Konyalı, 1969: 62). Günümüzde, câmi avlusunda kuzeye, doğuya ve batıya açılan birer kapı bulunmaktadır.

9 Nisan 1764 tarihli keşif defterine göre, tamirât, câminin büyük ve küçük kubbeleri, pencereleri, mahfili, sütunları, minberi, iç ve dış duvarları, minareleri, dış sofaları, avlu duvarları, iç ve dış kapıları ve şadırvanı ile ilgilidir. Keşif defterine göre câmide yapılması gereken tamirler şunlardır: Câmi içinin yer yer sıvanması, badanalanması ve boyanması; câmideki büyük kubbe ile diğer kubbelerin sıvasının, badanasının ve boyasının yenilenmesi; pencere tellerinin tamiri ve boyalarının yenilenmesi; mahfildeki tahtalar ile döşemelerin ve sütunların boyalarının yenilenmesi ve gerekli diğer tamirlerin yapılması; minberin ağartılması; dış kubbelerin, sütunların ve çevre duvarlarının sıvasının, badanasının ve boyasının yenilenmesi; câmi dışındaki altı sütunun ağartılması; câmi dışındaki sofa ve dehlizlere derz; câmi dışındaki duvarların yükseltilmesi için taş ilavesi; mevcut duvarlara derz; minarelere yeni aktarma küfekî taş; dışarıdaki mevcut duvara derz; dışarıda bulunan duvarın tamir edilmesi ve üzerine harpuşte konulması; dış avluya yeni kapı; pencerelere yeni tel; câmi şadırvan avlusuna küfekî döşeme; minare şerefesine küfekî örme korkuluk; iki minareye yeni kapı; minare şerefesi üzerine taş döşeme; iki minarenin içine ve dışına tamirât ile badana; kubbe çevresine derz; şadırvana çatı; şadırvan mermerinin ağartılması; şadırvana yeni lüle/musluk; şadırvana yeni örme tel ve kubbeler çevresindeki duvarların tamiri (MŞS 214: 45-46).

Tamirât sonrasına ait 3 Nisan 1765 tarihli keşif ve muayene defterinde, gerçekleştirilen tamirâtların ilk keşifte belirtilen hususlardan fazla olduğu dikkat çekmektedir. Tamirât sonrası gerçekleştirilen keşifde Hafsa Sultân Câmii'nde şu onarımların gerçekleştirildiği görülmüştür: Câmi iç duvarları ile bazı yerlerinin sıva, badana ve boyasının yenilenmesi; câmi içindeki büyük ve küçük beş kubbenin sıva, badana ve boyasının yenilenmesi; câmi içine çerçeveli, boyalı, demir parmaklı on bir yeni pencere takılması;

câmi içindeki sermahfil merdivenlerinin yenilenmesi ve boyanması; minberin ağartılması ve boyasının yenilenmesi; on bir adet pencere kanadının tamiri ve boyasının yenilenmesi; câmi kubbesinin çevre duvarlarına telli, astarlı altı yeni cam duvar yapılması; câmi içine yeni altı tahta pabuçluk yapımı; câmiye merdiven kapısı ve bu kapının boyanması; câmi içindeki tırabzanın (korkuluk) ve üç adet dolap boyasının yenilenmesi; câmi içindeki zincirin tamiri ve boyasının yenilenmesi; câmi içindeki sütunların üzerinden kalkan duvarlara iki küfekî tuğla taş duvar; câmi içindeki iki mermer (sütunun) ağartılması; câmi içindeki pencerelere tuğla döşenmesi; câminin orta kapısı önündeki mermerin yerine konulması; câmi dışına karışık altı köşeli tuğla döşemeli sofa; sofa üzerindeki mermerin ağartılması; câmi dışındaki sofaların duvarlarında ve kubbelerinde sıva, badana ve boya yenilemesi; câmi dışındaki sofalarda ve koridor tarafında üstünde kurşun bulunan çatıda tamirât; câminin iki minaresine yeni şerefe ve külah; minare şerefe tabanının ve avizelerinin tamiri; câmi dışındaki dört duvara ve kubbeler çevresine derz; câmi kubbelerinin kurşun eteklerine hatıl için taban; câmi avlusundaki çevre duvarlarını yükseltmek için taş duvar ve bunun üzerine harpuşte; câmi avlu duvarlarının iç ve dış taraflarına derz; câminin imâret tarafındaki duvarının iç ve dış tarafına derz; câminin doğu tarafındaki dış kapı yıkılmak üzere olduğundan yeni yontma küfekî taştan kemer, doğrama kapı ve kurşun örtülü tavan ve çatı; şark tarafındaki kapıyı yükseltmek için kapıdan dershâneye kadar taş duvar ve duvar üzerine harpuşte; şark kapısı önüne küfekî taştan merdiven; câminin batı tarafındaki kapıya kurşun örtülü yeni tavan ve çatı; câmiye dışı tahta kaplı iki büyük avlu kapısı; câmi dış kapısının tamiri ile boyasının yenilenmesi; câmi avlusu bitişiğinde kiremit örtülü çatı ve sütun; câmi bahçesine yeni duvar; câminin kuzey tarafının dışında kiremit ile örtülü, uzun camlı, renkli boyalı tavan ile çatının tamiri; zikri geçen çatının altındaki on dokuz adet adi sütunun ve başlığın yenilemesi; câminin orta kapı merdiven taşı yerine basamak konulması; câmi orta kapısı üzerine kurşun örtülü, uzun camlı, boyalı tavanlı ve destekli çatı; câminin iç kapısı önüne küfekî taştan merdiven; kapı arasındaki taşın var olan yerine konulması; şadırvan kubbesine Bağdat işi nakışlı sıva; şadırvan kubbesi altına sekiz dikme sütun ve Bağdat işi kemer; şadırvan üstündeki pirinç telin tamiri; şadırvan mermerlerinin ağartılması; şadırvan avlusuna kaygan karışık döşeme; şadırvan içine kalay derz; şadırvan basamağının yerine konulması; şadırvana yeni renkli boya; tuvaletler bitişiğine yükseltme için yeni taş duvar ve üzerine kiremit örtü; tuvaletler bitişindeki duvara yeni derz; tuvaletler bitişiğinde sel suları için döşeme; tuvaletler üzerine kiremitli çatı ve tuvaletlere yeni kapı yapılması (MŞS 214: 98-100). Câminin tamirât sonrasına ait keşif raporunda, ilk keşif raporunda belirtilmeyen bazı tamirâtların yapıldığı görülmektedir.

2.2 Câmi Avlusundaki Hângâh'a Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Şaban 929/Temmuz 1523 tarihli vakfiye kaydında medrese ve hângâh hakkında bilgiler bulunmaktadır. Vakfiyeye göre hângâh-ı sofiye denilen zâviyede on odada on mürit ve bir şeyh bulunacaktır. Postnişîne günde on dirhem, hücrelerde oturan dervişlere ve kayyıma günde birer dirhem verilecektir (Yörükoğlu, 1984: 57; Gökçen, 1946: 129). Hângâhta 1531 yılında on üç derviş bulunuyordu (Emecen, 1989: 96). Ele aldığımız tamirât defterinde câmi avlusunda olduğu belirtilen hângâh odalarından altısının tamirine dair bilgiler bulunmaktadır. Tamirât defterindeki bu bilgiler dikkate alındığında Yörükoğlu'nun câmi avlusu dışında bulunan hângâh odalarının daha sonraki dönemlerde dış medreseye veya tekye-medreseye dönüştürüldüğü iddiası doğru görülmemektedir (Yörükoğlu 1981: 489-492; Yörükoğlu 1984: 83). Zira tamirât defterinde hângâh hücrelerinin câmi avlusunda olduğu belirtilmektedir. Hafsa Sultân Külliyesi'ne ait keşif defterinde câmi avlusunda on altı, tamirât defterinde ise on yedi hücre bulunduğu belirtilmiştir. Bu bilgiler dışında tamirâta dair kayıtlarda "Medrese-i Tekye" (MŞS 214: 46, 103) ayrı bir başlık altında

ele alınmıştır. Gerek tamirât öncesinde gerekse sonrasında yapılan keşiflerde hângâha ait altı hücrenin tamiri hususunda bilgi bulunmaktadır. Bu durumda câmi avlusunu çevreleyen hücrelerin bazısının medrese, bazısının hângâh ve birinin de darülkurra olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1764 tarihli keşfe göre câmi avlusundaki hângâh odalarında da bazı tamirlerin yapılması gerekli görülmüştür. Yapılan keşifte altı adet hângâh hücresinde döşeme, sıva ve badana tamiri yapılması gerektiği belirtilmiştir (MŞS 214: 46).

1765 tarihli tamirât sonrasına ait keşfe göre Sultân Câmii avlusunda bulunan hângâhta şu tamirler gerçekleştirilmiştir: Câmi avlusunda bulunan hângâh odalarının sıvasının, badanasının, penceresinin, kapısının, yüklüğünün, tuğla döşemesinin, ocak ve küllüğünün tamiri; hângâh önünde kiremit örtülü çatının tamiri; hângâh üzerindeki kubbelerin kurşun eteklerine hatıl için taban; hângâh odaları önüne yeni tuğla döşeme; hângâh hücrelerinin kubbeleri çevresine ve ocak tepelerine derz; hângâh hücreleri dışına ve koridor tarafına yer yer sıva ve badana; hângâh hücreleri önündeki sütunlar altındaki yontma küfekî taşın yerine konulması ve hângâhın dış pencerelerine derz yapılması (MŞS 214: 99-100).

2.3 Hafsa Sultân Câmii Avlusundaki Dârülkurrâ'ya Ait Tamirâtlar

Tamirât öncesi yapılan keşifte dârülkurrâya dair bilgi bulunmamaktadır. Tamirât sonrası yapılan keşifte zikri geçen ve câmi avlusunda olduğu belirtilen dârülkurrâda eğitim öğretim faaliyetleri avludaki medrese odalarından birinde yapılıyor olmalıdır. Vakfa ait vakfiyede dârülkurrâdan bahsedilmemektedir. Ancak vakfiyede otuz kurrânın öğle namazından sonra acele etmeden birer cüz okuması ve hâsıl olan sevabı vâkıfe ruhuna hediye etmesi ve kurrâlardan her birine günlük ikişer dirhem verilmesi hususu zikredilmektedir. Bu dârülkurrâ, bu hafızların Kur'ân okudukları yer olmalıdır. Dârülkurrâda 1531 yılında dokuz kişi bulunmaktaydı (Emecen 1989: 96). Külliye ile ilgili yapılan ilk keşifte dârülkurrâda yapılacak herhangi bir tamirât belirtilmemiştir. Ancak tamirât sonrası hazırlanan rapora göre câmi avlusundaki dârülkurrâya sıva, badana ve boya yapılmış, lağım döşenmiş ve dârülkurrâ dışına kurşun örtülü çatı yapılmıştır (MŞS 214: 100).

2.4 Sultâniye Medresesi'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Vakfiyeye göre medresede görevli aklî ve naklî ilimlerde âlim, usûl ve fürûa vâkıf bir müderrise günde kırk, on medrese odasında okuyan talebelere günde ikişer dirhem verilmesi şart koşulmuştur. Müderris belirlenen günlerde eğitim faaliyetini sürdürecek, tatil günleri dışında mazereti olmadıkça eğitim faaliyetini aksatmayacaktır (Gökçen, 1946: 128). Vakfiyede kırklı olduğu belirtilen medrese sonradan elliliye yükseltilmiştir (Yavaş, 1997: 125). XVI. yüzyılda müderris günlük elli akçe, medresede bulunan on öğrenci de günlük ikişer akçe alıyordu (Emecen, 1989: 96). Bu medreseye câmi avlusunda bulunmasından dolayı Sultân İç Medresesi de denilmektedir. Medrese hücreleri câmi avlusunun doğu ve güney kısımlarında sıralanmıştır. Güneydeki büyük kubbeli oda ise müderris odasıdır (Yörükoğlu, 1984: 82-83).

Yapılan ilk keşfe göre medresede şu tamirlerin yapılması gerekmektedir: Medrese ve dershâne içine yeni sıva ve badana; dershâneye yeni pencere kanadı ve çerçevesi; on altı medrese odasında döşeme, sıva ve pencere tamiri; medrese içindeki şadırvanın tamiri; medrese içindeki iki memşânın (tuvaletin) tamiri; medreseye yeni kapı; medrese dış duvarlarına derz; medrese içindeki çeşmeye çatı ve çeşmenin çevre duvarlarına derz; medrese tekyesinin, dershânesinin, hücrelerinin tamiri, sıvası, badanasının yapılması; medrese kapı, pencere ve sokak kapısında tamirât yapılması (MŞS 214: 47-48).

Tamirât sonrasında hazırlanan keşif raporunda medrese içinde olan on yedi[7] hücreye tuğla döşenmesi; hücrelerde musandıra, pencere ve kapı tamiri; medrese dışındaki kubbelere badana; medresenin çevre duvarlarına derz; taş sofa üzerine yeni tuğla döşeme; dershâneye dört pencere, kanat ve çerçeve; dershâneye badana; dershâne içindeki abdesthâneye kiremitli çatı; üç tuvalete yeni çatı, taş duvar, basamak ve kapı; medrese avlusuna yeni kaldırım; üzeri kiremit örtülü taş duvar; medrese bahçesine yeni üç kapı; medrese dış duvarının iç ve dış tarafının tamiri ve derzinin yapılması; medresenin kapı arasına iç ve dış sofa; medrese kubbe kurşunları altındaki hatılların tamiri ve medrese hücre bacalarının tamirinin yapılması gerekmektedir (MŞS 214: 101-102).

2.5 Tekye Medresesi'ne Ait Tamirâtlar

Bu medrese ile ilgili keşif defterinde bilgi bulunmayıp tamirât defterinde kayıt bulunmaktadır. Medrese-i Tekye'nin câminin içinde mi yoksa dışında mı olduğu belli değildir. Nihat Yörükoğlu'nun Dış Medrese ve Tekke-Medrese dediği medrese bu olmalıdır. Yine Yörükoğlu'nun Dış Medrese'nin hângâh odalarında kurulduğunu belirtmesi doğru değildir. Zira hângâh odalarının câmi avlusunda bulunduğu tamirât kayıtlarında zikredilmektedir (Yörükoğlu, 1984: 83). Tekye Medresesi'nde gerçekleştirilen onarımlar keşif defterinde şu şekilde zikredilmiştir: Medrese içinde pencereli, tavanlı, önü çatılı, sıvalı, tahta döşemeli, koridorlu ve çevresi duvarlı altı oda; kiremit örtülü ve etekleri kireçli kerpiç duvar; üzeri kiremit örtülü ve tahta döşemeli yeni tuvalet; medrese avlusuna yeni kerpiç duvar; üstü çatılı, çevresi pervazlı ve çerçeveli mükemmel sokak kapısı ve kapının iki yanına yeni taş duvar (MŞS 214: 103). Tekye Medresesi'ndeki hücre sayısı ne kadardı? Tamirât kayıtlarında altı odanın zikredilmesi bu medresede altı hücrenin olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

2.6 Sultâniye İmâreti'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

İmaret, câminin batısındaki ağaçlı alanda yer alıyordu. İmaretin ne zaman yıkıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. İmaretin yemekhâne, un ambarı, buğday ambarı, kiler, fırın, yedek fırın, mutfak, bulaşıkhâne, ahır, odun mahzeni ve abdesthâne gibi bölümleri vardı (MŞS 214: 46-47, 100-101; Yavaş, 1997: 126). Temmuz 1523 tarihli vakfiyede imârette görevli kişilerin alacakları ücretler ile burada kimlerin yemek yiyebileceği ve ne tür yemekler pişirileceği tek tek belirtilmiştir. (Yörükoğlu, 1984: 57-61; Gökçen, 1946: 130-131). Evliya Çelebi Manisa'da Sultân Murâd İmâreti, Sultâniye İmâreti, Hâtûniye İmâreti, Ali Bey İmâreti ve Timurtaş Paşa İmâreti bulunduğunu, bunların kurşun ile kaplı olduğunu, buralarda âyende ve revendeye yemek verildiğini belirtmektedir (Evliya Çelebi, 2011: 9/42). 1531 tarihinde imâret mutfağında 16.627 kg et, yaklaşık 91.500 kg buğday; 1575'te ise 17.858 kg et, 122.175 kg buğday tüketilmekte idi. Belirtilen tarihte matbahta yirmi hademe ile yedi ekmekçi bulunuyordu (Emecen, 1989: 96).

İmaretin tamiriyle ilgili yapılan ilk keşfe göre, imâretin yemekhânesinde, kapılarında, pencerelerinde, çatısında, ambarında, kilerinde, ocaklarında, fırınlarında, çatısında, dış duvarlarında tamirât yapılması gerekmektedir. İlk keşif defterinde yapılması gereken tamirâtlar şu şekilde zikredilmiştir: İmaret me'keline (yemekhâne) çatı; imâret içine ve dışına derz; çorba konulan yere yeni küfekî taş döşeme ve altına derz; imâret yemekhânesine yeni bir kapı; imâret kilerine çatı; kiler taban tuğla döşemesinin yenilenmesi; kilere yeni ambar; imârete üç yeni kapı; imârete yeni çatı; imâret içine ve dışına derz; imâret kazan ocakları od taşlarının yenilenmesi; imâret ocağına taş döşenmesi ve kevgir yenilenmesi; imârete yeni fırın; imâret çatısının tamiri ve kiremidinin aktarımı; imâret yedek fırınının tamiri; imârete yeni ambar;

7 İlk keşifte bu sayı on altı olarak verilmiştir. İlave bir odanın daha tamir edildiği anlaşılmaktadır.

imâret ocağına derz; imâret dehlizine (koridor) yeni çatı; imâret kilerine yeni pencere kanadı; imâret duvarlarına derz ve ilave kiremit; imâret koridoru altına on adi sütun (direk) ve başlık; imâret avlusunun tamamına kaldırım; un ambarı dışındaki set duvara ve çevre duvarlarına derz; imâretin câmiye bitişik kapısı ile sokak kapısının yenilenmesi ve imâret dış duvarlarına derz yapılması (MŞS 214: 46-47).S

Tamirât sonrasına ait keşif raporuna göre imâret ile imârete bağlı birimlerde şu tamirâtlar gerçekleştirilmiştir: İmaret avlusuna yeni kaldırım; imâret avlusunun çevre duvarlarına derz, imâret avlu kapısı üzerine kiremitli çatı; imâret bitişiğine kerpiç duvar; imâret bitişindeki duvar üzerine kiremitli yeni çatı; yeni odun mahzeni kapısı; odun mahzeninde çatı tamiri ve kiremit aktarımı; kurşun örtülü buğday ambarı çatısının tamiri; ambar içine yeni tuğla döşeme; yeni un ambarı; ambara yeni kapı; ambar önündeki koridor üzerine yeni adi beş kalas sütun; imâret avlusuna yeni taş duvar; zahire ambarının demiri mevcut üç penceresinin yerine konulması; buğday dengi üzerine yeni kiremitli çatı; buğday ambarına yeni tahta kapı; zahire kileri üzerine kurşun örtülü yeni çatı; zahire kilerine tuğla döşeme taban; zahire kilerine yeni bir tahta kapı; imâret üzerine kurşun örtülü yeni çatı; imâret içine yeni sofa ve üzerine tahta örtü; üzeri kurşun örtülü büyük rüzgâr bacası; imârete od taşından üç adet kazan ocağı; imâret içine yeni tuğla döşeme; imâret içine taş duvar; imâret bulaşıkhânesine taş döşeme; imârete yeni tahta dolap; imâret içine badana ve imâretin bazı yerlerine derz; bulaşıkhâne lağımının temizlenmesi; imârete yeni iki adet ekmek fırını; imârete kurşun örtülü yeni çatı; hamur teknesi üzerine tahta örtü; imârete yeni un ambarı; imârete badana ve derz; ekmek konulacak tahta örtü altındaki duvarın tamiri; imârete yeni tahta kapı; imârete yeni iki pencere; imârette yemek yenilen yere kurşun örtülü çatı; sütun için büyük bir kavak; imâretin çevre duvarına badana ve derz; tas mahallinde duvar üzerine kayrak taş; imâret yemekhânesi tabanına tuğla döşeme; imârete üç pencere ve çerçeve; imâret yemekhânesi önüne yeni kaldırım; imâret yemekhânesi saçak tamirâtı; imâret bacalarında derz tamirâtı ve yemekhâne kapısına çatı yapımı (MŞS 214: 100-101). Bu kayıtlar imârette yapılan tamirâtların ilk keşifte belirtilen tamirât isteklerinden fazla olduğunu göstermektedir.

2.7 Sultâniye Dârüşşifâsı'na Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Kaynaklarda Manisa Bîmârhânesi, Manisa Dârüşşifâsı ve Hafsa Sultân Hastanesi olarak geçmektedir. Dârüşşifâ, XIX. yüzyılda sivil hastanenin açılması ile birlikte son 60-70 senelik devrede akıl hastalarına tahsis edilmiş ve bu yüzden halk arasında akıl hastalıkları hastanesi olarak bilinir olmuştur (Yörükoğlu, 1984: 110). Dârüşşifâ, Hafsa Sultân'ın vefatından sonra oğlu Kanuni Sultân Süleyman tarafından 1539 tarihinde yaptırılmıştır. Kare planlı bir yapı olup ortası açık, etrafı odalarla çevrilidir. Dört köşe bir plan üzerine yapılmış olup avlusunun ortasında şadırvan bulunmaktadır (Konyalı, 1969: 55). Darüşşifâ'nın sahip olduğu diğer bazı mimari özellikler bazı kaynaklarda zikredilmiştir. (Yavaş, 1997: 126). Vakfiyesi bulunamayan dârüşşifâda, hazine defterinden çıkarılan kayıtlara göre değişik işleri yapan görevliler vardı. (Yörükoğlu, 1984: 114-117). 1575 tarihli Saruhan Evkâf Defteri'nde dârüşşifâda görev yapan kişilerin kimler olduğu ve ne kadar ücret aldıkları belirtilmiştir (Alkan, 2014: 25). Evliya Çelebi, de eserinde dârüşşifâya yer vermiştir. (Evliya Çelebi, 2011: 9/41). 1933 tarihli bir yazıda da dârüşşifâdaki görevlilerin kimler olduğu zikredilmiştir (Yörükoğlu, 1984: 118). Dârüşşifânın 1804, 1886, 1896, 1913, 1914 ve 1915 yıllarında selâtîni-i izâma ait diğer yapılar ile tamirine yönelik bazı girişimler olmuştur (Yörükoğlu, 1984: 132-135, 135-150). 1969 yılında dârüşşifâda Tıp Tarihi Müzesi açılış töreni gerçekleştirilmiş ise de gerekli malzemelerin tedarik edilememesi sonucu bu girişim sadece bir törenden ibaret kalmıştır (Yörükoğlu, 1984: 146). Hayal edilen müze ise dârüşşifânın Manisa Celal Bayar Üniversitesi'ne devri sonrasında 2013 yılında "Hafsa Sultân Tıp Tarihi Müzesi" ismiyle açılmıştır.

1764 tarihinde dârüşşifânın tamirine dair yapılan ilk keşfe göre dârüşşifânın çifte kirpi saçaklarının tamiri; kubbeleri çevresinin derzi; odaları içinin ve çevre duvarlarının sıva ve badanasının yapılması gerekmektedir (MŞS 214: 47).

Dârüşşifâda gerçekleştirilen onarımlar ilk keşif defterinde belirtilen hususlardan fazla olup yapılan bu onarımlar şu şekilde belirtilebilir: Dârüşşifâ içerisindeki iki oda ile sofa kubbelerine ve çevre duvarlarına yer yer sıva ve badana; zikri geçen odaların tabanına tuğla döşemesi; beş adet pencere tamiri; iki yeni pencere; bir bâb yeni kapı; demiri mevcut ve taş çerçevesi yeni olan bir pencerenin yerine konulması; dârüşşifânın dış duvarlarına derz; duvarlarda tamirât; kubbe eteklerine derz; kubbe kurşun eteklerine hatıl için taban; ocak tepesi tamirâtı; dârüşşifâ kubbelerinde sıva ve badana tamiri; *macun* tahtasının yenilenmesi; tuvaletin yenilenmesi; yükselti için kerpiç duvar; bahçe kapısı tamiri; yeni doğrama sokak kapısı; avlu duvarının içine ve dışına derz ve duvar üzerine kireçli kiremit örtü yapılması (MŞS 214: 102).

2.8 Sultâniye Hamâmı'na Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Hamâm, Sultân Câmii'nin kuzey doğusunda yer almaktadır. Doğudan batıya doğru çifte hamâm olarak yapılmıştır. Osmanlı topraklarındaki iyi hamâmlardan kabul edilmektedir. Erkek hamâm giriş kapısı üzerindeki kitabeden 1539 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Kanuni, hamâmı annesinin vefatı (1534) üzerine onun adına yaptırmıştır (Konyalı, 1969: 54). Hamâm Mimar Sinan'ın hassa mimarbaşı olduğu zamanda yapılmış olmasına rağmen Sinan'a nispet edilen hamâmlar arasında yer almamaktadır (Konyalı 1969: 55). Evliya Çelebi, eserinde hamamın güzelliğinden bahsetmiştir (Evliya Çelebi, 2011: 9/43). Hamamın mimari özellikleri ile ilgili bazı eserlerde bilgi bulunmaktadır. (Yavaş, 1997: 126). Yunanlıların çıkardıkları yangına kadar hem erkekler hem de kadınlar hamâmı kullanılmakta idi. Hamâm, yangın sonrasında bir ara Kızılay deposu olarak kullanılmıştır. 1967 yılında tamirine teşebbüs edilmiş ise de ihalesi ancak 1969 yılında yapılabilmiştir (Yörükoğlu, 1984: 108-109). Hamâm halen açık olup halka hizmet vermektedir.

Erkek ve kadın hamâmlarının câmekânlarında, kubbelerinde, ocaklarında, korkuluklarında, halvetlerinde, kapılarında, künklerinde, çatılarında, kurnalarında, lağımlarında ve kapılarında tamirât yapılması gerektiği 1764 tarihli keşif defterindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Keşif defterine göre, Sultâniye Hamâmı câmekânında[8] yer yer sıva ve badana yapılması; hamâm kubbe camlarının yenilenmesi; hamâmın büyük ocağının temizlenmesi; hamâm tırabzanının tamiri ve boyasının yenilenmesi; hamâm ocağı çevresine od taşı; hamâm içinde sıva ve badana tamiri; hamâm kubbesinde sıva ve badana tamiri; hamâmın halvetlerinde (sıcak bölme) sıva ve badana tamiri; hamâmın kapı arasına sıva ve badana; hamâmın içinde ve dışında gerekli olan yerlere künk yerleştirilmesi; hamâm içindeki büyük kubbenin tamiri ile sıva ve badanasının yapımı; hamâmın iç halvetlerinde sıva ve badana tamiri; hamâm içindeki kubbelerde sıva ve badana tamiri; hamâmın kapı arasına sıva ve badana tamiri; her iki hamâm (erkek ve kadın hamâmı) için gerekli yerlere sıva ve yeni künk; erkek ve kadın hamâmının ocak kafeslerinin tamiri; hamâmın çevre duvarlarına derz; hamâm çatısının tamiri ile kiremidinin aktarımı; hamâm cam duvarının tamiri; erkek ve kadın hamâmlarının kurnalarının (su teknesi) ağartılması; hamâm câmekânında tamirât ve döşeme; hamâm lağımlarının temizlenmesi ve hamâma yeni kapı yapılması gerekmektedir (MŞS 214: 48).

Tamirât sonrasına ait 1765 tarihli raporda hamâmda gerçekleştirilen tamirâtlar şu şekilde belirtilmiştir: Hamâm dışında bulunan câmekâna ve kubbe çevre duvarlarına yer yer sıva ve badana; hamâm

8 Hamamlarda elbise soyunulan camlı yer (Devellioğlu, 2013: 139).

câmekânında bulunan sofaların tamiri; câmekâna yeni tırabzan ve boya; câmekânda hamâmcı yerine üzeri sütunlu, tavanlı ve korkuluklu ve boyalı sofa; câmekânda kubbe çevresine cam duvar ve örme tel; câmekân şadırvanındaki bardağın ağartılması; hamâmın büyük kubbesine, hamâm içindeki çevre duvarına, hamâm içindeki halvetlere, hamâm içindeki koltuklara, hamâm soğukluğuna, duvarlarına ve kubbelerine yer yer sıva, badana ve boya; hamâmın içine ve dışına 1090 adet tepe camı; hamâm içindeki on bir adet kurnanın ağartılması; hamâm içindeki mermerin yerine konulması; hamâm cehennemliğinin temizlenmesi; hamâma keçeli dört yeni kapı; hamâma yeni doğrama sokak kapısı; hamâm kubbeleri çevresine derz; hamâm külhanı üzerindeki çatının tamiri ve kiremidinin aktarımı; hamâm külhan duvarına adi sütun ve külhan duvarının tamiri; hamâma yeni külhan; hamâmın iç ve dış su haznesinin tamiri; hamâm kubbelerine ve diğer yerlere hatıl için taban omurgası yapılması (MŞS 214: 103). Hamâm cehennemliklerinin, külhanların tamiri ile hamâm kubbelerine takılacak camlar hakkında ilk keşif defterinde bilgi bulunmamaktadır.

2.9 Kadınlar Hamâmı'na Ait Tamirâtlar

Vakıf yapıların tamirâtına dair yapılan ilk keşifte Sultân Hamâmı'nın erkek ve kadınlara ait kısımları birlikte değerlendirilmiş iken tamirât sonrası yapılan keşifte her iki hamâm için ayrı ayrı keşif raporu hazırlanmıştır. Kadın hamâmının tamirâtına ait raporda hamâmda şu tamirâtların yapıldığı belirtilmiştir: Kadın hamâmı câmekânındaki büyük kubbe ile çevre duvarlarına sıva ve badana; hamâm câmekânı içindeki sofalara tuğla döşeme; hamâm câmekânı içindeki sofalara yeni tırabzan; havuz tarafına tırabzan ile tahta döşeme; câmekânın kubbesi çevresine tel ve astarlı cam duvar; büyük kubbe içerisine sıva ve badana; hamâm içindeki çevre duvarlarına, üç halvete, koltuklara, hamâmın soğukluk çevre duvarlarına yer yer sıva ve badana; soğukluğa yeni kayrak ve döşeme sofa; hamâmdaki mermeri yerine koyma; câmekânda mermer döşeme tamirâtı; hamâm cehennemliğinin temizlenmesi; keçeli üç yeni hamâm kapısı; hamâm dışındaki duvarlara derz; hamâmın dış avlu duvarı üzerine tuğla döşeme; hamâm duvarı üzerine kireçli kiremit oluk; hamâm üzerine kiremitli yeni sundurma çatı ve taban; sokak kapısı bitişiğine taş duvar; sokak kapısı bitişiğine taş duvar; hamâmda üç pencerenin yenilenmesi; hamâm içinde ve dışında dolaştırma 420 adet şah künk; hamâma yeni sokak kapısı ve hamâm kazanı yenilemesi (MŞS 214: 103-104).

2.10 Sultâniye Mektebi'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Hafsa Sultân vakfiyesine göre 1523 yılında inşa edilen câmi, medrese, imâret, zâviye gibi yapıların yanında sıbyân mektebi de bulunmaktadır (Yörükoğlu, 1984: 83). Bu mektep, medrese ile hamâm arasında bulunmaktadır. Mektep iki odadan meydana gelmekte olup odaları sekizgen kasnaklı iki kubbe kaplamaktadır (Yavaş, 1997: 126). Vakfiyeye göre burada görevli muallime günde beş, halifeye üç dirhem verilecektir. Mektepte okuyacak çocuklar fakir olanlar arasından seçilecek, öğrencilerin elbiseleri için günde iki dirhem verilecektir (Gökçen, 1946: 129).

Mektebin tamirine dair 1764 tarihli keşif defterine göre, altı adet cam çerçeve ve pencerenin yenilenmesi; mektep cam duvarının tamiri; kanadıyla mektebe bir adet dolap yapımı; mektep içindeki kubbe ile çevre duvarlarının sıva ve badanasının tamiri; mektebe tuğla döşeme; mektep kara tahtasının yenilenmesi; mektebe yeni davlumbaz; mektebe yeni kenîf (tuvalet); mektebe tahta kapı; mektebin dışına pencere kanadı; mektebin çevre duvarlarında yer yer sıva ve boya tamiri; mektep dış kapısı üzerine cila yapılması gerekli görülmüştür (MŞS 214: 48-49).

Sultâniye Mektebi'nde yapılan tamirât 1765 tarihli defterde şu şekilde zikredilmiştir: Mektebin içindeki ve dışındaki oda ve sofalara tuğla döşeme; mektebin içinde ve dışında bulunan iki kubbeye ve çevre duvarlarına yer yer sıva ve badana; mektebin içindeki ve dışındaki on bir pencerenin, kanatlarının ve çerçevelerinin yenilenmesi; mektep içine derz, mektep bitişiğine yeni kerpiç duvar; mektep kapısının bitişiğine taş duvar ile sıra tahtası ve mektebe yeni sokak kapısı yapılması (MŞS 214: 102-103).

2.11 Vakfa Bağlı Habarlı Çeşmesi

Yapılan ilk keşfe göre Sultâniye vakfına bağlı Habarlı diye bilinen çeşmenin üzerine pervazlı bir saçak, tavan ve çatı yapılması gerekmektedir (MŞS 214: 46).

2.12 Hafsa Sultân Külliyesi Müştemilatındaki Yapıların Kurşunlarına Ait Keşifler

Külliye müştemilatında, her bir levhası 16 kuruştan 150 adet (2400 kuruş) kurşun levhanın değiştirilmesi ve 112 levha (1792 kuruş) kurşunun da yenilenmesi gerektiği yapılan ilk keşifte belirtilmiştir.

3. Sultân Murâd Hân Külliyesi

3.1. Sultân Murâd Hân Câmii'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

1764 tarihinde hazırlanan ilk keşif defterinden anlaşıldığına göre câmi avlusundaki on yedi hângâh odasında, kapı ve pencerelerde, hângâh dehlizlerinde, korkuluklarda, minberde, kubbelerde, kandil zincirlerinde, mahfilde, şadırvanda, sütunlarda, câmi çevre duvarlarında, Yaz Mescidi'nde tamirât yapılması düşünülmüştür. Keşif defterinde, yapılması gereken tamirât şu şekilde belirtilmiştir: Câmi avlusundaki on yedi hângâh odalarının iç ve dış sıvasının, döşemesinin, kapı ve pencere kanatlarının tamiri; hângâh odalarının önündeki dehlizlere yeni çatı; hângâha adi ağaç sütun ve taban; câmi içindeki şadırvana lökün,[9] kalay ve mermer beyazı derz; câmi avlusuna küfekî taş döşeme; câminin batısındaki duvara derz ve harpuşte; câmi kapıları üzerine renkli boyalı pervaz saçak ve çatı; câmiye yeni tırabzan ve bu tırabzana boya; câmideki mermer sütunların ağartılması; câmi içinde sıva, badana ve boya yenilemesi; câmi içindeki mahfilin, mermer sütunların ve korkulukların ağartılması; câmi içindeki yirmi iki adet pencere mermerinin ağartılması; câmi minberinin ağartılması; câminin eski ve yeni camlarının, çerçeve kanatlarının tamiri; câmi iç kapısının tamiri; câminin tüm kandil zincirlerinin tamiri ve boyanması; câmi dış dehlizinde, kubbe çevre duvarında sıva ve badana tamiri; câmiye yeni sokak kapısı; câminin müşebbek (örgülü) mermer korkuluklarının tamiri ve tabanlarının yenilemesi; câmi dışındaki sofaların örgülü mermerlerinin ağartılması; câmi avlusundaki Yaz Mescidi'nin kıble tarafındaki yeni duvara derz yapılması; şadırvana kurşun örtülü yeni çatı ve sütun; şadırvana örgülü yeni tel; şadırvanın tüm mermerlerinin ağartılması; şadırvana lökün derz ve şadırvana ipli pirinç lüle (musluk) (MŞS 214: 49-50).

Tamirât sonrası yapılan keşifte câminin büyük ve küçük kubbelerinde, iç ve dış duvarlarında, müezzin mahfilinde, kapı pencere ve çerçevelerinde, cam duvarlarında, vaiz kürsüsünde, minarelerinde, şerefelerinde, külahında, avizelerinde, dolaplarında, dış sofalarında, çatısında, sütunlarında, şadırvanında, avlu duvarlarında, tuvaletlerinde aşağıda belirtilen tamirler gerçekleştirilmiştir. Bu tamirler şunlardır: Câminin dört duvarına yer yer sıva ve badana ile duvar üzerindeki kalem işi boyaların ve yazıların yenilenmesi; câminin büyük kubbesinin renkli kalem işi boyalarının ve yazılarının yenilenmesi; büyük kubbede yeni cam duvar; büyük kubbede cam duvar tamiri; büyük kubbe dışında yeni astar cam duvar; orta tabakaya yeni cam duvar; orta tabakada cam duvar tamiri; kemerler içine cam duvar; kemerler içine yuvarlak yirmi iki cam duvar; yine kemerler altında yuvarlak cam duvar;

9 Lök, Lökün: Kireç, zeytinyağı, pamuk ve yumurta akının karıştırılmasıyla elde edilen; kırık ve çatlak çanak, çömlek ve künkleri birleştirmekte kullanılan macun (Türkçe Sözlük, 2011: 1594).

mihrap üzerindeki işlemeli, sanatlı dört cam duvarın tamiri; mihrap tarafında üç işleme cam astarın yenilemesi; mihrap tarafında işleme cam tamiri; câmi içinde yeni sekiz demir pencerenin boyanması; câmi içinde on dört çerçeve ve pencere tamirâtı; câmide mihrap, minber, mahfil, sütunlar, şebekeli korkuluk, hünkar mahfili, vaiz kürsüsü, kapı çerçeveleri ve sütunların ağartılması; korkuluk ve demir tamiri ile boya yenilemesi; câminin sokak demirinin, askı zincirinin tamiri ile ibrişim püskül; câmi içine altı köşeli tuğla döşeme; müezzin mahfilinde tırabzan tamiri ve boya yenilemesi; üç adet iç kapı tamiri; câmi içindeki dört dolabın tamiri; iki adet mahfil kapısının silme tamiri ve boya yenilemesi; câminin dış sofalarına bitişik duvarlara sıva, boya ve badana; sofa üzerinde bulunan beş küçük kubbe altında ve kemer eteklerinde sıva ve badana ile kubbe üzerlerine kalem işi renkli boya; câmi dışında sofaların mermer sütunlarının, başlıklarının ve minare kapılarının ağartılması; câminin doğu ve batı tarafındaki kapı ve koridor üzerinde uzun camlı, renkli boyalı, tavanlı ve kurşun örtülü çatı; câminin avlusu dışındaki eteklerde bulunan kemerler üzerindeki yontma küfekî taşlar harap olduğundan alçılı macun ile sıvanması; câminin iki tarafındaki tırabzanların yenilenmesi; câminin büyük kubbesi ile diğer kubbelerin alt taraflarında bulunan duvara çivileme alçılı sıva; kurşun eteğinde hatıl için taban ve toprak döşeme; büyük kubbede bulunan alemin tamiri, demirin yağlanması, silinmesi ve milin yenilenmesi; câminin iki minaresinin şerefelerinin, külahlarının, avizelerinin tamiri; câmi dış duvarına derz ve badana; câminin batı tarafındaki bahçe kapısı üzerine yeni taş duvar, sıva ve kiremit örtü; batı kapısına bitişik yeni taş duvar ve üzerine tuğla döşeme; câmi avlusundaki duvara derz; câmi şadırvanının tamiri ve boyasının yenilenmesi; şadırvan mermerinin ağartılması; şadırvan tel kafesi boyasının yenilenmesi; şadırvan havuzuna lökün derz; şadırvana üç pirinç lüle; câminin orta kapı pervazının ve saçağının tamiri; iki adet yeni doğrama sokak kapısı; orta kapı merdivenlerine derz; câmi dış kapısı bitişiğindeki merdivene taş duvar; tuvalet üzerine kiremit örtülü yeni çatı; tuvalete bitişik yol tarafına yeni taş duvar; yeni kayrak döşemeli, basamaklı ve bölme duvarlı tuvalet; tuvalet lağımlarının temizlenmesi; tuvalet dışına mahlût çatı; tuvalet bitişiğinde bulunan büyük sokak kapısı yakınındaki duvara harpuşte; câmi avlusundaki doğu bahçe duvarının tamiri ve yenilenmesi; câminin orta kapısı bitişiğine yeni bahçe duvarı ve câminin şadırvan avlusuna kayrak taş döşenmesi (MŞS 214: 104-106).

Câmide yapılan bu tamirler yanında Murâdiye Câmii dış avlusunda bulunan hângâh odalarında da bazı tamirler gerçekleştirilmiştir. Hângâh odalarında gerçekleştirilen onarımlar şunlardır: Câmi avlusundaki hângâh odalarının dış duvarlarına derz; hângâh odaları bitişiğindeki kapıların iki tarafında bulunan duvara sıva ve üzerine harpuşte; hângâh odalarına yeni sıva, tuğla döşeme, yüklük, pencere, ocak davlumbazı ve kapı tamiri; hângâh koridorlarında çatı yenilemesi; hângâh koridorlarında karma çatı; çatı altında on beş sütun ve üzerine tavan; hângâh koridorlarına yeni tuğla döşeme; hângâhın on sekiz adet kubbeleri çevresine derz; hângâhın on sekiz kubbesinin kurşun eteklerine hatıl için taban; zikri geçen koridora yer yer sıva ve badana; hângâhın dış duvarlarına derz ve hângâh odalarından üç oda kapısının tamiri (MŞS 214: 105). Tamirlere dair bu kayıtlar câmide ve hângâh odalarında büyük bir tadilatın yapıldığını göstermektedir.

3.2. Murâdiye Câmii Dış Medresesi'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Medrese, câmi ile imâret arasında yer alıyordu. Medrese 1585 yılından sonra inşa edilmiş ve 1592 yılında gerçekleştirilen müderris ataması ile eğitime başlamıştır (Emecen, 1989: 103; Acun, 1989: 216). Medrese, 30,65x37,50 ebadında bir dikdörtgen saha üzerine inşa edilmiştir. Medresenin güney tarafında dışa doğru çıkıntı yapan 7,40x7,50 m boyutlarında bir dârülkurrâ vardır. Dârülkurrâ, iki yanında üçer oda

ile medresenin güney sınırını oluşturmaktadır. Bugün de ayakta olan medrese Manisa arkeoloji müzesi olarak kullanılmaktadır (Yücel, 1965: 213).

Tamirâta dair yapılan keşfe göre dış medresede yapılması gereken tamirler şunlardır: Câminin Dış Medresesi dershânesine cam duvar; dershânenin altı adet penceresine örme tel ile pencerelerin çerçeve ve kanatlarında tamirât; medrese hücrelerine ve dehlizlerine sıva ve badana, hücrelerin kapı ve pencere kanatlarına tamirât; medrese lağımının temizlenmesi; medresenin kıble tarafındaki bahçe duvarını yükseltmek için yeni duvar ve harpuşte; medresenin üç tuvaletine derz; medrese kapılarının yenilenmesi; medreseye basamak ve maslak inşası; medrese çamaşırhânesine yeni cam duvar; çamaşırhâneye mermer tekne; müderrislere meşruta odaların, bu odaların tuvaletlerinin, mutfağının ve kilerinin tamiri (MŞS 214: 50).

Tamirât kayıtları Sultân Murâd Hân Medresesi'nde on dokuz adet hücre, dershâne, tuvalet, çamaşırhâne ve şadırvan bulunduğunu göstermektedir. Medreseye ait bu yapılarda birtakım tamirler gerçekleştirilmiş ve bunlar 1765 tarihli keşif defterinde belirtilmiştir. Tamir sonrası yapılan keşfe göre medresede şu tadilatlar yapılmıştır: Medresenin on dokuz odasının içine yer yer sıva ve badana; bu odalara dolap, yüklük, pencere, kapı, tuğla döşeme ve musandıra yapımı; medrese koridorunun çevre duvarına, kubbelerine ve kemerlerine yer yer sıva ve badana; medrese koridorlarındaki on dokuz adet mermer sütun ile başlıklarının ağartılması; medrese koridorlarına yeni tuğla döşeme; medrese dershânesinin sekiz camına çerçeve, tel, sıva ve badana; dershâneye cam çerçeveli ve kanatları doğramadan altı yeni pencere; dershâne içindeki dolabın tamiri ve boyasının yenilenmesi; dershâne içindeki kubbe ile çevre duvarlarında sıva ve badana tamiri; medrese içindeki şadırvana kurşun örtülü, Bağdavî kubbeli, uzun camlı, renkli boyalı çatı ve sütunlar arasına kemer; şadırvan çatısı altında boyalı altı sütun ile oturaklar; medrese odaları kapılarına küfekî çerçeve; şadırvanın içine ve dışına lökün derz; şadırvan kadeh ve mermerinin ağartılması; yeni demir parmaklık ve üzeri kubbeli ve boyalı pirinç örme tel; şadırvan çevresine basamak, küfekî taştan duvar; şadırvana yeni on pirinç lüle; medrese çamaşırhânesi taş ocağının yenilenmesi ve çevre duvarının tamiri; çamaşırhânenin taşını mevcut yerine koyma ve döşeme; çamaşırhâneye cam; üzeri kiremit örtülü, kireçli yeni çevre duvarı ve taş basamaklı tuvalet; tuvalet içine derz; medreseye yeni kapı ve bu kapının boyasının yenilenmesi; medrese kapısına yontma küfekî taş; câminin kıble tarafındaki bahçe duvarını yükseltmek için ilave taş duvar; ilave duvarın altındaki eski duvara derz; medrese odalarının kubbeleri altına hatıl için taban; medrese avlusuna yeni kaldırım; kubbeler çevresine derz ve taştan kazan ocağı inşası (MŞS 214: 106-107).

3.3. Sultân Murâd Hân İmâreti'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Câmi imâreti ilk câminin mevcut olduğu 1581 yılında faaliyete geçmiş ve câminin ikinci defa inşası sırasında genişletilmiş (Emecen, 1989: 103: Acun, 1989 216) ve 994/1585 tarihinde tamamlanmıştır (Su, 1940: 17). İmaret, medresenin doğusunda olup dikdörtgen planlı, açık avlulu ve revaklıdır. Ortasında kare biçimli bir mermer şadırvan bulunan bir avlunun etrafını yirmi kubbeli bir revak kuşatmaktadır. Külliyeye ait dükkânlar imâretin kuzeydoğu duvarına bitişik olarak yan yana sıralanmıştır (Karakaya, 2006: 202). Dükkânlar ile imâret etrafındaki kaldırımların döşemesi 1592 yılında tamamlanmıştır.

1764 tarihli keşif defterinde Murâdiye İmâreti'ne ait iki fırının tamir edilmesi; aş ocağına üç adet od taşı ve kürsü taşı konulması; imâretin pencere ve cam kanadının yenilenmesi, imâret kubbelerine derz, kilerine yeni kapı ve imârete yeni sokak kapısı yapılması gerektiği yapılan ilk keşifte belirtilmiştir (MŞS 214: 50).

Sultân Murâd Hân İmareti'nde yapılan onarımlar Sultâniye İmâreti'ne göre daha azdır. Bu imârette fırın tamir edilmiş, imâretin döşemesi ve kemeri yenilenmiş, imâret kubbeleri üzerinde bulunan koltuklara derz, imâret kubbeleri kurşun eteklerine hatıl için taban ve imârete ağaçtan mükemmel yeni bir kapı yapılmıştır (MŞS 214: 107).

3.4. Müderrislere Vakfedilen Eve Ait Tamirâtlar

Murâdiye Külliyesi hayrâtı arasında medrese hocalarına vakfedilmiş bir menzil bulunmaktadır. Tamirât kayıtlarından bu evin dört odasının bulunduğu anlaşılmaktadır. Vakfedilen bu evde gerçekleştirilen tamirler şunlardır: Uzun cam tavanlı, doğrama kanatlı, musandıralı, cam pencereli, alt ve üst katında dört odası bulunan bu eve yeni mutfak, kiler, tuvalet ve üzeri kiremit örtülü çatı ve müderris evinin hususi yol tarafına yarısı taş yarısı kireç ve üzeri kiremitle örtülü yeni duvar yapılmıştır (MŞS 214: 107).

3.5. Vakfa Bağlı Server Ağa Mescidi'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Server Ağa Mescidi, tamirâtlara dair yapılan ilk keşifte Vâlide-i Şehinşâh Câmii vakıfları arasında gösterilmiş iken, tamirât sonrası hazırlanan keşif defterinde ise Sultân Murâd Hân Câmii vakıfları arasında zikredilmiştir.

1764 tarihli ilk keşif defterinde Server Ağa Mescidi'nin haraba yüz tuttuğu, çevre taş duvarlarının, pencerelerinin, kapısının, tavanının ve koridorlarının tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir (MŞS 214: 53).

Mescit, tamirât sonrası hazırlanan 1765 tarihli raporda Sultân Murâd Hân vakıfları arasında gösterilmiştir. Bu keşif raporunda, mescidin tamamıyla harap olmaya yüz tuttuğu, mevcut enkazının dahi kullanılmaya uygun olmadığından bahisle yeniden inşaya muhtaç olduğu belirtilmiştir. Bu durumda mescit, uzun camlı, tavanlı, çevresi taş duvarlı, tuğla döşemeli, pencereli, camlı, dışarısı koridorlu, adi boyalı olarak diğer müştemilatıyla yeniden yapılacaktır. Bunlar dışında, mescit avlusuna karışık kayrak döşemesi ve yenilemesi; döşeme çevresindeki taş set duvarın yenilenmesi, mescide mahlût tuvalet; uzun camlı, renkli boyalı, tavanlı yeni pervaz saçak ve yeni doğrama sokak kapısı yapımı; mescit dışındaki çeşmenin tamiri ve üzerine yeni çatı yapımı; yükselti için sokak duvarı üzerine karışık duvar ve üzerine derz uygulaması gerçekleştirilmiştir (MŞS 214: 107).

3.6. Server Ağa Mescidi Avlusundaki Mektebe Ait Keşifler ve Tamirâtlar

İlk keşif raporunda bu mektep Vâlide-i Şehinşâh vakıfları arasında zikredilmiştir. Burada yer alan kayıtlarda mektebin Server Ağa Mescidi içinde olduğu ve harap halde bulunduğu belirtilmiş ve mektebe yeniden çevre duvarı, pencere, tavan ve çatı yapılması gerektiği belirtilmiştir (MŞS 214: 53). Bu mektebin, tamirât sonrası hazırlanan keşif raporunda ise Sultân Murâd vakıf yapıları içinde zikredilen Server Ağa Mescidi içinde olduğu belirtilmektedir. Bu raporda, yeniden inşa edilen bu mektebin çatılı, basma tavanlı, tuğla döşemeli, duvarı camlı, dışarısı koridorlu ve adi sütunlu olduğu ifade edilmiştir (MŞS 214: 107). Hem Hâtûniye hem de Murâdiye vakıf yapıları içinde gösterilen bu mektebin Murâdiye külliyesi yapılarından biri olması muhtemeldir. Zira Murâdiye Câmii'ne bağlı vakıf yapıları içerisinde bu mektep dışında zikredilen bir mektep bulunmamaktadır.

3.7. Murâdiye Külliyesi Vakfı Yapılarının Kurşunlarına Ait Keşifler

Külliyeye ait yapılarda, her bir levhası 16 kuruştan 440 adet (7040 kuruş) kurşun levhanın değiştirilmesi ve 140 levha (2240 kuruş) kurşunun da yenilenmesi gerektiği yapılan ilk keşifte belirtilmiştir (MŞS 214: 50).

4. Hâtuniye Külliyesi

Vâlide-i Şehihşâh Külliyesi/Hâtûniye Külliyesi; câmi, imâret, mektep ve bunlara gelir sağlayan han ve iki hamâmdan oluşmasına rağmen (Emecen, 1989: 94) 1764-1765 tarihli keşif ve tamirât kayıtlarında imârete dair bir bilgi bulunmaması imâretin harap olup yıkıldığını göstermektedir.

4.1. Hâtûniye Câmii'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Câmi, Şehzade Şehinşâh'ın annesi Hüsnişâh Sultân tarafından 1490 tarihinde yaptırılmıştır. XVI. yüzyılda Manisa'nın büyük câmilerinden olan bu yapı Manisa büyük çarşısının yanında bulunuyordu. Câmi bitişiğinde câmi vakfına ait 23 dükkân, çarşı içinde 40 dükkân, beş attar ve üç tane de kasap dükkânı bulunuyordu. Kurşunlu Han da câmi vakfına gelir sağlayan yapılardandı (Emecen 1989: 94) Evliya Çelebi, câminin tahıl pazarı içinde bulunduğunu ve cemaatinin çok olduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi 2011: 9/40). Caminin mimari özellikleri bazı eserlerde bilgiler bulunmaktadır (Uluçay ve Gökçenb 1939: 98).

Vâlide-i Şehinşâh Câmii'nde 1764 tarihinde yapılan keşifte şu tamirlerin yapılmasının gerekli olduğu belirtilmiştir: Câmi sofasında yıkılmaya meyilli altı sütunun sağlamlaştırılması; sofadaki beş kubbeye ve çevre duvarlarına yer yer sıva ve badana; câmi sofasındaki ağaç parmaklıkların yenilenmesi; sofa altında bulunan duvarlara, câmi çevre duvarlarına ve câmi büyük kubbesinin çevresine derz; câmi içindeki bazı yerlerin sıvasının, badanasının ve boyasının yenilenmesi; câmi içindeki on iki pencere kanadının ve çerçevesinin tamiri ve boyanması; bu pencerelerin tellerinin yenilenmesi; müezzin mahfilindeki tahta döşemenin, tırabzanın ve tahta tavan boyasının yenilenmesi; minberde boya ve yağlama tamiri; yeni pabuçluk tahtası; câmi içindeki sofaya yeni tırabzan yapımı ve bu tırabzanın boyanması; câminin iki kapısında tamirât; câmi kandillerini asmak için kullanılan demir zincirlerin tamiri; câmi içindeki cam duvarın tel çerçevesinin tamiri; câmi kapısından çeşmeye varıncaya kadar olan alana kaldırım; minarenin şerefesinin, korkuluğunun ve tabanının tamiri; câmi avlusuna karışık od taşı ve câmi merdivenine küfekî taş döşeme; şadırvan telinin yenilenmesi; şadırvan tabanına lökün derz yapılması; şadırvan çevresindeki mermerlerin ağartılması; şadırvan çevresine derz; câmiye yeni sokak kapısı; harap olan altı adet câmi tuvaletine yeni taş duvar yapımı (MŞS 214: 51-52).

Bu câmide de diğer iki câmide yapılanlara benzer onarımlar gerçekleştirilmiştir. Tamirât sonrası hazırlanan 1765 tarihli keşif defterine göre câmide yapılan onarımlar şunlardır: Câminin içinde çevre duvarları ile beş adet kubbeye yer yer sıva yapılması ve mihrap işlemesinin ve boyasının yenilenmesi; câmi içine yeni cam duvar; câmi içinde cam duvar tamiri; câmi içindeki cam astara yeni bakır örme tel ve çerçeve; câmi mahfilinde tamirât, mahfil basamak boyasının yenilenmesi; üç yeni cam çerçeve, demir pencerelere yeni boya ve pencere kanadı tamiri; câmi içinde pencere ve çerçeve tamiri ile boya yenilemesi; pencerelere yeni örme tel çerçeve; câmideki dolabın tamiri ve boyasının yenilenmesi; minbere yeni boya ve külah; mahfil altına yeni cüz dolabı; câmi içindeki zincirin tamiri ve yeni sokak demiri; câmi iç kapılarında tamirât ve yeni boya; câmi dışındaki sofa duvarlarına yer yer sıva, badana ve boya; aşı boyalı parmaklığın tamiri; câmi dışında yan yatmaya yüz tutmuş sütunların sağlamlaştırılması için demir kiriş; câmi pencere çerçevelerinin ve kapı sövelerinin ağartılması; kurşun altında kemerler arasında yeni aşı boyalı tahta perde; taşı yerine koyma ve merdiven basamağını tamir; câmi dışındaki sofanın tamiri; câmi dışındaki kubbelerin dört tarafına cilalı derz; câmi dış bahçe duvarına derz; câmi kubbelerinde bulunan kurşun eteklere hatıl için taban; bahçe duvarını yükseltmek için taş duvar ve üzerine harpuşte; mevcut duvara derz; yeni bahçe kapısı; câmi bahçesi bitişiğine harpuşteli yeni duvar; câmi avlusundaki taşı mevcut yerine koyma; câmi avlusuna yeni taş döşeme; câmi medrese odaları önüne yeni kaldırım; şadırvan mermerinin ağartılması, boyasının yenilenmesi ve basamağının tamiri;

câmi avlusunda yükselti için duvar; yükselti için ilave edilen duvarın altındaki eski duvarın iki tarafına derz; câmi içindeki orta kapı üzerine uzun cam tavanlı ve renkli boyalı çatı; zikredilen çatı altına doğrama kapı ve boya; câminin dışında doğu tarafta bulunan büyük kapının tamiri ve boyasının yenilenmesi (MŞS 214: 108-109).

4.2. Hâtûniye Medresesi'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Yapılan ilk keşfe göre, altı adet medrese hücresinin tavan ve kapısının yenilenmesi, duvarlarının, pencerelerinin tamiri ve gerekli yerlerinin sıva ve badanasının yapılması gerektiği belirtilmiştir (MŞS 214: 51).

Tamirât sonrasında hazırlanan deftere göre, câmi avlusunda bulunduğu belirtilen sekiz medrese hücresine yeni çatı ve tavan yapılmış; odaların sıvası, tahta döşemesi yenilenmiş; koridor, pencere ve ocaklarda tamirât yapılmıştır (MŞS 214: 109).

4.3. Hâtûniye Mektebi'ne Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Halen ayakta olan mektep iki kubbe ile örtülüdür. Yapılan ilk keşifte mektebin içine derz; mektebe pencere kanadı, çerçeve ve tel; mektep ocağının tamiri, mektebe çift cam duvar; mektebe yeni kapı; mektep kapısının çevre duvarlarına derz yapılması gerektiği belirtilmiştir (MŞS 214: 52).

Yapılan tamirâtlar mektebin duvarları, sofası, taban döşemesi, kapısı, penceresi ve tuvaleti ile ilgilidir. Tamirât sonrası hazırlanan keşif defterine göre mektepte yapılan tamirâtlar şunlardır: Mektebin kubbesine ve çevre duvarlarına sıva ve badana; mektebe cam çerçeveli, tel örmeli ve kanatlı yeni pencere; ocak tamiri ve davlumbaz yenilemesi; mektep içine ve sofasına yeni beş cam duvar; mektep içine ve dışına tuğla döşeme; mektebin çevre duvarlarına cilalı derz; mektep kapısının tamiri; mektep avlusuna yeni taş duvar; mektep dış kapısı üzerine yeni çatı; dış kapı arasındaki oturak set duvarı üzerine döşeme; koğuş tahtasından yeni büyük kapı; câmi sokak kapısı üzerine uzun camlı, tavanlı süleyen boyalı pervaz saçak ve çatı; kapı arasında çatı tamiri ve kiremit aktarımı; tuvaletler altına beylik çarşı tuğladan mağara; mağara üzerine taş döşeme ve küfekî basamak; mağara döşemesi üzerine bölme taş duvar; tuvalet üzerine yeni çatı; tuvaletlere yeni kapı; tuvalet dışına yeni taş duvar; tuvalet avlusuna yeni kaldırım; tuvalet avlusuna yeni sel yolu; sel yolu üzerine kireçli kiremitli çatı; sel yolu üzerindeki çatı altına bir sütun ve taban; tuvaletin bahçe bitişiğine yeni duvar; câminin orta kapısından tuvalete varıncaya kadarki yere kaldırım ve tuvalet çeşmelerine sekiz yeni musluk (MŞS 214: 109).

4.4. Câmi Vakfı Müsakkafatından Kurşunlu Hân'a Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Kurşunlu Han, II. Bayezid'in hanımlarından Hüsnüşâh Sultân tarafından yaptırılmıştır (Yavaş, 2002: 448). Evliya Çelebi hanın büyük, kırk ocaklı ve kırk kubbeli olduğunu, tahıl pazarında bulunduğunu, içinde Acem ve Arap tüccarların oturduğunu, hana Hâtûniye Hanı denildiğini belirtmektedir (Evliya, Çelebi 2011: 9/42). Han 1020/1611 yılında meydana gelen depremde harap olmuş ve tamiri için İstanbul'dan emir gönderilmiştir. Han, 1053/1643 tarihinde büyük tamirât görmüştür. (Gökçen, 1946: 154, 158; Yavaş 2002: 448).

Hâtûniye Câmii'ne gelir sağlamak için inşa edilen Kurşunlu Han'da zamanla meydana gelen yıpranmalar dolayısı ile bazı tamirlerin yapılması gerekli görülmüştür. 1764 tarihinde yapılan keşfe göre handa şu tamirâtların yapılması gerektiği belirtilmiştir: Câmi müsakkafatından Kurşunlu Han'ın alt ve üst katındaki kubbeli taş odalara pencere ve kapı takılması, gerekli yerlere döşeme, sıva ve badana yapılması; hanın koridorları üzerindeki kubbe duvarlarının tamir edilmesi, sıvanması ve boyanması; handaki koridorlara derz yapımı ve han döşemelerinde, koridorlarında, hanın üst katındaki beş tuvalette, han ahır çatısında tamirât yapılması; ahır kiremidinin aktarılması, han avlusuna baştanbaşa kaldırım yapılması; han içindeki

havuza lökün derz, han dışına çivileme derz, hana yeni büyük kapı, handan başlayarak saray meydanına kadarki olan kısımda yer alan lağımların temizliğinin yapılması gerekmektedir (MŞS 214: 52).

İki katlı olup oda sayısı hayli fazla olan hanın muhtelif yerlerinde onarımlar gerçekleştirilmiştir. Onarım sonrası hazırlanan 1765 tarihli keşif defterinde handa yapılan tamirâtlar şu şekilde belirtilmiştir: Hanın alt ve üst katındaki yetmiş sekiz odada sıva ve badana tamiri, tuğla döşemesi, oda kapılarının tamiri ve yenilenmesi; hanın alt ve üst katlarında, koridorlarda ve kubbelerde yer yer sıva ve badana tamiri; koridorun dört tarafında tırabzan yenilemesi; hanın üst kat tuvaletleri altına taş duvar; tuvalet altındaki duvara beylik çarşı tuğladan mağara; mağara üzerine rıhtım ızgara; mağara üzerine siyah taş döşeme; tuvaletlere beş yeni kapı; tuvaletin çevre duvarlarında sıva ve badana tamiri; hanın dış ahırı üzerindeki çatının tamiri ve kiremidinin aktarımı; hanın üç taş merdiveninin otuz sekiz basamağının tamiri; han içindeki ahır çatısının tamiri ve kiremidinin aktarımı; han bitişiğindeki taş duvarın yenilenmesi; hanın dışında ve içinde gerekli bazı yerlere derz; han avlusuna karışık kaldırım; hana mükemmel sokak kapısı; hanın büyük kapısı eşiğinin taşını kaldırıp yerine koyma; hanın merdiveni altında sundurma çatı; handan câmi tuvaletine varıncaya kadarki lağım kanallarının temizlenmesi (MŞS 214: 109-110). Bu kayıtlar han tuvaletlerinde ve lağımlarında önemli tadilatın yapıldığını göstermektedir.

4.5. Câmi Vakfından Serâbâd Hamâmı'na Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Bugün mevcut olamayan ve harabesi Serabad Câmii yanında bulunan hamâm bir zamanlar Hâtûniye Câmii'ne gelir sağlayan yapılardandı. İncelediğimiz dönemde ayakta olan hamâmın tamirine dair keşifler yapılmıştır (Gökçen, 1946: 157).

1764 tarihinde yapılan ilk keşfe göre hamâmda şu tamirlerin yapılması gerektiği belirtilmiştir: Câmi vakfından Serabâd Hamâmı'nın iki halvet ve soğukluk kubbelerinin tamiri ile sıva ve badanalarının yapılması; hamâm halvetinde mermer döşeme tamiri; hamâm cehennemliğinin[10] temizlenmesi; hamâmının beş adet mermer kurnasının ağartılması; hamâma yeni kapı; hamâma on adet yeni pirinç lüle ve bunların yerine takılması; hamâm câmekânında duvar, sıva ve badana tamiri; hamâm câmekânına küfekî taş döşeme; hamâm haznesine cilalı sıva, lökün ve kalay; hamâm câmekânı kubbesine ve çevre duvarlarına sıva ve badana tamiri; hamâmın dış duvarlarına derz; hamâm kubbeleri üzerine kiremit oluk; hamâm kubbelerine yeni seksen adet cam; hamâma telli cam duvar; külhan üzerindeki çatının bazı yerlerinin tamiri ve kiremidinin aktarımı; külhan ağzındaki taş duvarın tamiri; hamâm içindeki kurnalara su dolaştıran künklerin yenilenmesi (MŞS 214: 52-53).

Hamâm'da Sultâniye erkek ve kadın hamâmlarında yapılan onarımlara benzer tamirâtlar gerçekleştirilmiştir. Tamirâtlar hamâmın pek çok yerinde gerçekleştirilmiştir. Hamâmda yapılan onarımlar şunlardır: Hamâm içinde bulunan iki halvete, soğukluğa ve kubbelerin çevre duvarlarına sıva, badana ve boya; hamâm içine karışık taş döşeme; hamâm cehennemliğinin temizlenmesi; hamâm halvetlerine keçeli dokuz kapı; hamâm kurnalarına iki pirinç musluk; hamâm câmekânında tamirât ve câmekâna taş döşeme; hamâm haznesi içine sıva ve lökün kalay; câmekândaki kubbede ve çevre duvarlarında sıva ve badana tamiri; hamâmın dış duvarlarına derz ve badana; hamâm üzerine yeni kiremit oluk; hamâm câmekânına iki yeni cam duvar; hamâm külhanı üzerine kiremitli çatı; hamâm kurnalarına su dolaştırmak için elli adet künk; hamâm külhanı çevresine yeni taş duvar; hamâm içine yeni taş tuvalet; hamâm tuvaleti bitişiğindeki halvete yeni tuğla döşeme; hamâm içinde mermer döşeme tamirâtı; hamâmın kapı arasına sıva ve badana tamiri; hamâm câmekânındaki set duvarlara tuğla döşeme ve câmekân altındaki duvarın tamiri; hamâm pencerelerinin çerçeveleriyle yenilenmesi; hamâma peştamal kafesi; hamâm kubbeleri çevresinde tamirât; hamâm çevresine od taşı ve külhana yeni duvar (MŞS 214: 110).

10 Hamamlarda külhandan gelen sıcak havanın ısıtılması için oluşturulan galeri.

4.6. Saray Hamâmı'na Ait Keşifler ve Tamirâtlar

Bu hamâm, 1575 tarihli Saruhan Evkâf Defteri'nde Süleyman Hân'ın annesi imâreti vakıflarından biri olarak zikredilmesine rağmen (Erdoğru-Bıyık, 0217: 75) keşfe ve tamirâta ait kayıtlarda Vâlide-i Şehinşâh vakıf yapıları arasında gösterilmiştir. Bu hamâmın kurnalarının, şadırvan eşyalarının 1709 tarihinde çalındığına dair Manisa Sicilleri'nde bilgiler bulunmaktadır (Uluçay 1941: 48-49). Hamâm bugün için ayakta değildir. Ancak valilik binasının kuzey tarafında yeraltı otoparkı inşaatı sırasında bu hamâmın kalıntılarına tesadüf edilmiş ve bu kalıntılar tarihi değerine hürmeten koruma altına alınmıştır.

1764 tarihinde hazırlanan ilk keşif defterine göre hamâmda şu tamirlerin yapılması gerektiği belirtilmiştir: Saray Hamâmı'na yeni külhan; hamâm çevresine taştan set duvar; hamâm dış duvarlarına derz; hamâm kubbeleri üzerine kiremit oluk; hamâm câmekânına derz ve bazı yerlerine sıva ve badana; hamâmın dört halvetine sıva ve badana; hamâm halvetlerine mermer döşeme; hamâm câmekânına küfekî taş döşeme; hamâm kurnalarına su dolaştırmak için yedek künk; hamâm kurnalarının ağartılması; hamâmın su haznesine lökün, kalay ve haznede sıva tamiri; hamâm câmekânında tırabzan yenilemesi; hamâmda basamak ağartılması; hamâmın ocak kafesinin tamiri; hamâm câmekânına çerçeve ile pencere; hamâm duvarına cam duvar; hamâm kapısı üzerine yeni sütun, tavan ve çatı; hamâm tuvaletinin tamiri; hamâm kubbelerine seksen adet tepe camı; hamâm bitişiğindeki çeşme üzerine pervazlı saçak; hamâm cehennemliğinin temizlenmesi ve hamâma yeni sokak kapısı yapılması (MŞS 214: 53-54).

Tamirât sonrası hazırlanan 1765 tarihli defterde Saray Hamâmı'nda şu tamirâtların yapıldığı görülmüştür: Hamâm içindeki iki halvete ve soğukluğa sıva ve badana tamiri; hamâm câmekânına sıva ve badana tamiri; hamâm câmekânına yeni cam bir duvar; câmekâna yeni tahta döşeme; câmekânın çevre set duvarlarının tamiri; hamâm içine karışık mermer döşeme; hamâm cehennemliğinin temizlenmesi; hamâm halvetlerine iki yeni kapı; hamâm câmekânında mevcut döşeme taşını yerine koyma; hamâm câmekânına kanatlık tahtadan yeni kapı; hamâm kapısı üzerine taş tuğla kemer; hamâm dış kapısı üzerine sundurma, kiremitli kireçli yeni çatı; çatı altına altı adi ağaç sütun; hamâm dışına iki tarafı beyaz sıvalı yeni taş duvar; çatı altında sofa duvarı yenilemesi; hamâm avlusuna karışık yeni taş duvar ve sıva; hamâm dışında kireçli ve kiremitli yeni duvar; hamâm dış duvarlarına ve kubbe çevresine derz; hamâmın beş kubbesine ve diğer gerekli yerlere oluklu kiremit; büyük kubbelere ve diğer kubbelere kırk tepe camı; hamâm kurnalarına dolaştırma künk; hamâm haznesi içine sıva ve lökün kalay; hamâm külhanı üzerindeki kiremidin aktarımı; çevresi ve tabanı od taşlı yeni külhan; hamâma mükemmel yeni sokak kapısı; sokak kapısı üzerine tavanlı, uzun camlı kiremitli çatı (MŞS 214: 110-111).

5.Külliyelerde Değiştirilen ve Yenilenen Kurşunlar

Hâtûniye Câmii ile Kurşunlu Han'da her bir levhası 16 kuruştan 1.290 adet kurşun levhanın (20.640 kuruş) değiştirilmesi ve yine her biri 16 kuruştan 188 levha kurşunun (2.832 kuruş) yenilenmesi gerektiği yapılan ilk keşifte belirtilmiştir (MŞS 214: 52). Tamirât sonrası hazırlanan keşif raporuna göre her üç külliyeye ait vakıf yapıları ile bunlara gelir sağlamak için oluşturulan müsakkafâtın çatı ve kubbelerinde önemli miktarda kurşun levhanın yenilendiği ve değiştirildiği görülmektedir. 1765 tarihli deftere göre Sultân Murâd Hân Câmii ile imâreti, medresesi, şadırvanı, hângâhı, hücreleri ve diğer yerleri için her biri 16 kuruştan 2.718 levha (toplam 43.656 kuruş) kurşununun değiştirilmesi ve yenilenmesi; Vâlide-i Şehinşâh Câmii ile müsakkafâtından han ile diğer yerler için her biri 16 kuruştan 1.043levha (toplam 16.683 kuruş) kurşunun değiştirilmesi ve yenilenmesi; Sultân Câmi Külliyesi vakıf yapıları için 2.700 kuruş değerinde kurşunun yenilenmesi ve değiştirilmesi işlemi gerçekleştirilmiştir (MŞS 214: 112).

6. Suyollarına Dair Keşifler Ve Tamirâtlar

Osmanlı döneminde şehirlerin su ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çalışmalar vakıfların önemli faaliyet alanları içerisinde yer alıyordu. İstanbul başta olmak üzere taşra şehirlerinin suyunun temin edilmesi devlet otoritesinin ve sivil halkın önemli vazifelerindendi (Öztürk, 2019: 137). Su yapıları değişik sebeplerle bozuluyor ve bunlar vakıflar veya istifade edenler tarafından onarılıyordu. (Mehdi, 2008: 45, 47, 49, 50). Su yolları için vakfiyelerde değişik tabirler kullanılıyordu (Çiftçi, 2002: 62). Suyollarının bakım ve onarımı için değişik malzemeler kullanılıyor ve tamirler bu işten anlayan kişilerce yapılıyordu (Öztürk, 2019: 142; Başol vd. 2010: 10-12). Su yapılarında genellikle suyu bir araya getiren bentler ve havuzlar; suları başka yerlere akıtmada kullanılan dehlizler, kemerler ve tüneller; 30-40 metre aralıklarla inşa edilen ve taşınan suyun havalanmasına imkân veren bacalar tamir ediliyordu. Suyollarında Tophâne künkü, Süleymaniye künkü, Kaldı künkü ve Arnavut künkü gibi değişik çap ve ebatlarda künkler kullanılıyordu (Çelik 2006: 41). Manisa'daki su yapılarında da Şah künkü (MŞS 214: 103-104), Çavuş künkü (MŞS 214: 112) denen künk çeşitleri kullanılmıştır. Şehirlere kesintisiz su temin etmenin yolu suyollarının bakım ve onarımını yapmaktan geçiyordu. Suyollarının geçtiği yerlerde iskâna, suyollarının üzerine lağım ve tuvalet yapımına izin verilmiyordu. (Öztürk 2006: 3-49). Çalışmamıza konu olan külliye yapılarına su getiren suyollarının tamirine yönelik keşifler ve tamirler gerçekleştirildiği görülmektedir. Aşağıdaki başlıklarda suyolları ile ilgili yapılan keşiflere ve tamirlere değinilmiştir.

6.1 Suyollarına Dair Keşifler

6.1.1 Hafsa Sultân Külliyesi ile Murâdiye Külliyesi Suyollarına Ait Keşifler

Külliyelere su isale eden suyollarındaki 8.425 adet Çavuş künkünün yenilenmesi; suyolu lağımının temizlenmesi, yarma hendek, top çekme ve künk tamiri; zikredilen suyolunun pek çok yerine ızgara yapımı; beş adet suyolu tamiri; suyollarına yeni kaldırım inşa edilmesi hususu keşif defterinde zikredilmiştir (MŞS 214: 54).

6.1.2 Hâtûniye Külliyesi ile Kurşunlu Han'ın Suyollarına Ait Keşifler

Yapılan keşfe göre, külliye ve hana ait suyollarındaki 22.920 Çavuş künkünün yenilenmesi; suyolu lağımlarının temizlenmesi ve tamiri, suyolu tamiri yapılması; yarma hendek, top çekme ve künk tamirinin gerçekleştirilmesi ve suyolunun bazı yerlerine yeni duvar yapılması gerektiği belirtilmiştir (MŞS 214: 54).

6.2 Suyollarına Dair Tamirâtlar

6.2.1 Çok Sayıdaki Çeşmenin Suyollarına Ait Tamirâtlar

Manisa dağındaki kaynaklardan yukarıda zikredilen vakıf yapılara gelen suların yolları zamanla harap olmuş ve tamire ihtiyaç muhtaç hale gelmiştir. Çok sayıdaki çeşmeye ve vakıf esere su temin eden kaynaklardan ve çeşmelerden bazılarının adı zikredilmişken bazılarınınki zikredilmemiştir. Zikredilmeyen sular genelde ana su kaynağına dâhil edilmiştir. Bu tür su kaynakları *katma* olarak adlandırılmıştır. Onarım sonrası hazırlanan keşif raporuna göre suyollarında şu tamirler yapılmıştır: Çok sayıdaki çeşmenin kaynağından çeşmelere gelinceye kadarki yol boyunca derelerde bulunan ızgaraların ve duvarların tamiri; çeşmelerin kaynağından itibaren yeniden sekiz adet suyolu ve taksim inşası; çatısı kiremitli Habarlı Çeşmesi üzerine süleyen boyalı pervazlı saçak yapımı; Habarlı Çeşmesi'nin bazı yerlerinde sıva ve derz tamiri; Çaşnigir Câmii bitiğinde çatısı kiremitli çeşmeye süleyen boyalı pervazlı saçak yapımı ve Çaşnigir Çeşmesi'nin yüzüne sıva ve iki tarafına derz yapımı (MŞS 214: 111).

6.2.2 Vakıflara Ait Çeşmelerin Kaynağı Olan Çelî Pınarı'ndan Vakıf Çeşmelere Kadarki Suyolunda Tamirât

Keşif raporlarında yukarıda zikredilen vakıf eserlere su temin eden kaynaklardan birinin Celî Pınarı olduğu belirtilmiştir. Bu su kaynağından birçok vakıf esere su verildiği anlaşılmaktadır. Suyolunda künk yenilemesi başta olmak üzere suyolu üzerindeki köprülerin tamiri gerçekleştirilmiştir. Tamirât raporuna

göre bu suyolunda şu işler yapılmıştır: Celî Pınarı suyolunda tamirât ve kanal temizliği; Celî Pınarı suyoluna Hâtûniye ve Çavuş künkü; Celî Pınarı suyolunda yarma hendek ve top çekme; Celî Pınarı suyoluna yeni künk yatağı; Celî Pınarı suyoluna yeni kaldırım; Murâdiye ve Sultâniye câmilerinde bulunan şadırvan, çeşme, imâret, dârüşşifâ, medrese ve hamâmların su yataklarındaki taş kemerlere yeni duvar ve döşeme; Celî Pınarı suyolunda bulunan eski köprünün kemeri ve duvarı üzerine yükselti için yeni taş duvar; eski köprünün iki tarafına derz; Murâdiye ve Sultâniye vakıfları su kaynağından câmilere, dârüşşifâya medreseye, hamâma ve çeşmelere varıncaya kadar olan suyolunda künk yenilemesi ve tamirâtı; köprü yakınına yeni taş duvar; yarma hendek ve top çekme; suyoluna yeni Çavuş künkü; suyolunda lağım temizliği ve tamiri; suyoluna yeni karışık kaldırım yapımı (MŞS 214: 111).

6.2.3 Murâdiye Medresesi Suyolu Tamirâtı

Bu suyoluna 120 adet yeni Çavuş künkü döşenmiş ve 900 top çekme işlemi gerçekleştirilmiştir (MŞS 214: 112).

6.2.3 Hâtûniye Külliyesi Suyollarına Ait Tamirât

Bu suyoluna uzunluğu 6.490 zira yeni Çavuş künkü döşemesi, 1.150 zira uzunluğunda yarma hendek ve top çekme işlemi gerçekleştirilmiştir. Yine suyolunda lağım temizleme ve tamiri; gerekli yerlere ve büyük lağım çevresine taş duvar inşası; lağım üzerine yeni tonoz yapımı, suyolu tamiri ve yeni kaldırım inşası gerçekleştirilmiştir (MŞS 214: 112).

Sonuç

XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl sonlarına kadar şehzadeler tarafından idare edilen Manisa, bu dönemde yapılmış pek çok tarihi yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Bu tarihi yapıların bir kısmı zamanla ortadan kalkmış ise de bazısı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu yapılar içerisinde Şehzade Şehinşâh'ın Vâlidesinin yaptırdığı ve Hâtûniye diye bilinen câmi ve sonradan yapılmış olan mektep; Kanuni Sultân Süleyman'ın annesi ve Yavuz Sultân Selîm'in hanımı Hafsa Sultân tarafından yaptırılan câmi, mektep ve medrese ile Kanuni tarafından annesi adına yaptırılan hamâm ve dârüşşifâ; III. Murâd döneminde yapılan câmi ve bugün için müze olarak kullanılan medrese ile bu vakfa ait dükkânlar ayakta durmaktadır. Sultâniye Külliyesi'nin dış medresesi ile hângâhı ve imârethânesi bugün için mevcut değildir. Hâtûniye Külliyesi İmarethânesi ile sonradan yapılmış olan medrese ve bu vakfa gelir sağlamak için kurulmuş olan Serâbâd Hamâmı da bugün mevcut değildir. Yine Murâdiye Câmi İmarethânesi de bugüne ulaşmamıştır.

Yukarıda belirtilen yapıların günümüze kadar gelebilmiş olması onların harap olan yerlerinin zaman zaman tamir edilmesi ile mümkün olmuştur. Makalenin ilgili kısımlarında da zikredildiği üzere deprem, yangın, sel ve zamanla meydana gelen tahribatlar sebebiyle bu yapıların muhtelif tarihlerde onarımdan geçirildiği bu yapılar üzerine yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Ancak bu çalışmalarda, yapılan bu tamirlere sadece tarih olarak değinilmiş, bu yapıların hangisinin ve nerelerinin tamir edildiğine dair bilgi verilmemiştir. Ele aldığımız bu çalışmada bu külliye yapılarının hangi birimlerinin tamir edildiği ve tamirler sırasında hangi tür malzemelerin kullanıldığı gösterilmiştir. Defterde yer alan tamir kayıtları bu yapıların esaslı bir onarımdan geçirildiğini göstermektedir. Tamir kayıtları bu külliye yapılarından medreselerin kaç hücreli olduğu hakkında bilgi vermektedir. Tamir kayıtlarında, yapılarda tamir edilen yerlerin en ve boyları zira cinsinden verilmiştir. Kayıtlar, tamir çalışmalarının aslına uygun malzemeler ile yapıldığını göstermektedir. Tamirlerde küfekî taş, kayrak taş, Şah ve Çavuş künkü gibi malzemelerin kullanıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yapıların bazı yerlerinde süleyen ve aşı boya kullanılmıştır. Özel bir sıva tekniği ve kemer biçimi olduğu anlaşılan Bağdadî sıva ve Bağdadî kemer Sultâniye ve Murâdiye câmilerinde kullanılmıştır. Bugün için mevcut olmayan Sultâniye İmârethânesi'nde fırın, kiler, bulaşıkhâne, ambar ve yemekhâne gibi bölümlerin bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Her üç külliyede gerçekleştirilen tamirler göz önüne alındığında en esaslı onarımın Sultâniye Külliyesi yapılarında gerçekleştiği görülmektedir. Her üç külliyedeki yapılarının onarımı için 43.196 kuruş 24 akçe harcanmış ve bu harcamalar vakfın 1177 ve 1178 yılı gelirlerinden karşılanmıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), EV.HMH.5509.

Manisa Şeriyye Sicili (MŞS), No: 211, 212, 213, 214.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Acun, Hakkı (1989). *Manisa'da Türk Devri Yapıları.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Alkan, Mustafa (2007). "Osmanlı Devrinde Kültürel Etkileşim Açısından Vakıf Kurumları: Vakıf Toplumu". *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı 9-15 Nisan 2006, Çeşme İzmir, Bildiri Kitabı-1*. Ed. Fikret Türkmen, Gürer Gülsevin, Ankara. 87-97.

_____ (2014): "Manisa'da Hafsa Sultan Dârüşşifâsı (Bîmarhanesi)". *Turkish Studies*, C. 9/10: 19-31.

Akgündüz, Ahmet (1993). "Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası". *Vakıf Haftası II*, Ankara: 115-122.

Ateş, İbrahim (1994). "Vakıf Eserlerin Onarım ve Restorasyonu ile İlgili Vakfiye Şartlarına Genel Bir Bakış". *Vakıflar Dergisi*, Sayı 23: 161-176.

Bakırer, Ömür (2006). "Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması". *Vakıflar Dergisi*, Sayı: X: 113-126.

Başol, Samettin ve Çam Mevlüt (2010): "Keşif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Açısından Önemi (Konya Şer'iye Sicillerinden Örnekler)". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 27: 1-26.

Çelik, Gülfettin (2006). "Su Tesislerinin Bakımı, Korunması ve Tamiri". *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Tarihi Su Yolları Muhafaza ve Bakım*. (Haz.) Said Öztürk, C. I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul: İski Yayınları, 13-41

Çiftçi, Cafer (2002). "Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakım ve Onarımında Vakıfların Rolü". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Yıl 3: 57-74.

Dündar, Abdülkadir (2001). "Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarında Uygulamalar". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler C. I*, Konya Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi: 269-280.

Emecen, Feridun (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayını.

_____ (2003). "Manisa". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara: 577-583.

Erdem, Yücel (1965). "Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, C. VII: 207-214.

Erdoğru, Akif ve Ömer Bıyık (2014). *Defter-i Evkâf-ı Liva-i Saruhan (Metin-İnceleme)*. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Başkanlığı, Ankara.

Eroğlu, Haldun (2002). "Klasik Dönem Osmanlı Şehzadelik Kurumuna Dair Bazı Düşünceler". *Türkler*, C. 9, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayını: 855-859.

Evliya Çelebi bin Derviş Mehmed Zıllî (2011). *Evliya Celebi Seyahatnamesi.* (Haz.) Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankof, C. 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gökçen, İbrahim (1946). *Manisa'da Hayırlar ve Vakıflar*. İstanbul: Marifet Matbaası.

Hızlı, Mefail (1993). "Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (5): 219-232.

İsen, Mustafa (1999). "Osmanlı Şehzade Sancakları". *Osmanlı* C. 9, (Ed.) Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 123-132.

Karakaya, Enis (2003), "Manisa-Mimari". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara: 583-588.

_____ (2006). "Muradiye Külliyesi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul: 201-203.

Konyalı, İ. Hakkı (1969). "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri". *Vakıflar Dergisi*, C. VIII, Ankara: 47-56.

Kütükoğlu, Bekir (2006). "Murad III". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 31, İstanbul, 2006, s. 172-176.

Madran, Emre (1985). "Osmanlı Devleti'nde "Eski Eser" ve "Onarım" Üzerine Gözlemler". *Belleten*, C. XLIX, Sayı 196: 503-546.

Mehdi, İlhan M. (2008). "Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 27, Sayı 44: 41-66.

Memiş, Ş. Eroğlu (2019). "Osmanlı Kudüsü'ne Ait H 1195/M. 1718 Tarihli Keşif Defteri". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, Sayı: 3: 720-752.

Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi,Ankara.

Öztürk, Said (2006). "Su Yollarının ve su Bentlerinin Korunması". *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Tarihi Su Yolları Muhafaza ve Bakım*, (Haz.) Said Öztürk, C. I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İski Yayınları: 42-49.

_____ (2019). "Osmanlı Su Yapılarında Vakıfların Rolü: Tesis, Onarım ve Hizmet Giderlerinin Finansmanı" *Vakıflar Dergisi*, 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara: 135-158.

Su, Kâmil (1940). *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Camii*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Türkçe Sözlük (2011), Türk Dil Kurumu.

Uluçay, M. Çağatay (1940). "Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesine Dair". *Gediz Dergisi*, Sayı 38: 4-8.

Uluçay, Çağatay ve Gökçen İbrahim (1939). *Manisa Tarihine Genel Bir Bakış I*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

_____ (1939). *Manisa Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Uluçay, M. Çağatay (1941). *Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1975). "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri". *Belleten*, Sayı, 156: 659-696.

Yavaş, Doğan (1997). "Hafsa Sultan Külliyesi". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul: 125-126.

Yavaş, Doğan (2002). "Kurşunlu Han". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara: s. 448.

Yörükoğlu, Nihat (1984). *Hafsa Sultan ve Külliyesi*. Ankara.

_____ (1981). "Manisa'da Hafsa Sultan Hânkahı" *Vakıflar Dergisi*, C. XIII, Ankara: 489-492.

Yücel, Erdem (1965). "Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi". *Vakıflar Dergisi*, C. VII, Ankara: 207-214.

Yüksel, İ. Aydın (1997). "Hâtûniye Külliyesi". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: 501-503.

19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)*

Nihal Cihan Temizer**

Said Öztürk***

Öz

19. yüzyılda Ege bölgesi incelendiğinde vakıf tarım işletmeleri olarak genelde zeytinlikler tespit edilmiştir. Ege bölgesinde zeytinlikler ise Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık'da yoğun olarak görülmüştür. 1826'da Evkaf Nezareti'nin kuruluşundan önce vakıf zeytinlikler mütevelliler eliyle sonrasında ise personelinin gözetiminde iltizam ile kiraya verilmiştir. 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla vakıf zeytinlikler muhassıllar tarafından idare edilmiştir. Ancak 1842-43'de muhassıllık kaldırılarak yeniden iltizamla idare edilmeye başlanmıştır. Bununla beraber bazı vakıf zeytinlikler de emaneten idare edilmiştir. Bu durum 1926 yılına ait Evkaf Umum Müdürlüğü'nün bütçe kanunundaki yeni hükme kadar süregelmiştir. Çalışmada vakıf tarım işletmelerinin yapısı ve karşılaşılan sorunlar, arşiv belgeleri ile analiz edilmiştir. Osmanlı döneminde vakıf kaynaklarının verimsizliğine yol açan işletme sorunlarının ilk örneklerine rastladığımız iltizam sürecindeki gelişmeler, yakın zamanlara gelinceye kadar başka isim ve şekillere bürünerek devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Tarım işletmeleri, İltizam, Zeytinlik

Ottoman Waqf Agricultural Enterprises Structure and Problems in the 19th Century: (Example of Edremid, Kemeredremid, Ayvalık, Ayvacık)

Abstract

When the 19 th century Agean region was analyzed, olive groves were generally observed as Waqf agricultural enterprises. In the Aegean region, olive groves were observed extensively in Edremid, Kemeredremid, Ayvalık and Ayvacık. Before the establisment of Evkaf Nezareti in 1826, the Waqf olive groves were rented with trustees and then under supervision of their staff with tax-farming. In 1839, with the declaration of Tanzimat, waqf olive groves were managed by the tax-collectors. However, in 1842-43, the exclusion was removed and started to be managed again with tax-farming. However, some waqf olive groves were also handled by government account. This situation continued until the new provision in the budget law of the Evkaf Umum Müdürlüğü in 1926. İn thisstudy, the structure of waqf agricultural enterprises problems, and archival documents of agricultural enterprises were analyzed. The developments in the tax- farming process, in which we encountered the first examples of business problems that led to the inefficiency of waqf resources in the Ottoman period, continued to take on other names and forms until recently.

Keywords: Waqf, Agricultural Enterprises, Tax-Farming, Olive Grove

---

* DOI: 10.16971/vakiflar.634080
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ekim 2019 / October 2019
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Eylül 2020 / September 2020

** Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nihalcihantemizer@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0151-8568

*** Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, saidozturk@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-2476-1475

1. Giriş

Ana hedefi kamu yararına hizmet olan vakıflar, hukukî ve sosyal alt yapısı kurulup, tüzel kişilik kazandıktan sonra kuruluş amacını gerçekleştirmek üzere gelir temin etmek için hareket ediyorlar, bunun için de sayısız iktisadî faaliyetin içinde bulunuyorlardı. 19. yüzyılda merkezî idare bünyesinde yeni teşkilat yapısı kazanan vakıf kurumunun iktisadi faaliyetleri ve gelir kalemleri; kurâ ve mezâri'a'şârı, ferağ ve intikâl harçları, muaccelât ve mukataât bedelleri, icâre-i vâhideli müsakkafât ve müstegıllât kiraları, çiftlik, orman ve zeytinlik işletmeleri, sınai kuruluş kârları, nukud ve bankacılık çalışmaları gibi çeşitlilik arzediyordu. Dolayısıyla vakıfların gelirleri ziraî, ticarî, sınaî işletmelere ve nakit fonların yıllık nemasına dayanıyordu (Öztürk, 1995: 109).

Vakıfların faaliyette bulunduğu tarım işletmeleri kapsamına, vakfa ait olan çiftlikler, ormanlar, zeytinlikler girmektedir. Resmi mevzuata göre çiftlik; "üzerinde inşa edilmiş binaları, içerisinde bulunan hayvanları, bağ ve bahçeleri, ekim için kullanılan tohumları, toprağı işlemek için kullanılan zirai aletleri, ahır ve samanlıkları, çiftlik sahibi ve görevli personelin ikamet ettiği idari binaları kapsayan belirli genişlikteki arazi parçalarını" ifade etmektedir. Evkâf Nezareti'nin gelir kalemlerinden birisi de vakıf ormanlar olmuştur. Vakıf ormanların işletimi; Nezaret'den önce mütevelliler ile sonrasında ise nezaret personeli aracılığıyla kiraya verilerek olmuştur. Ayrıca Orman Nizamnamesi'nin 19 ve 20.maddelerine göre; evkâf ormanlarından tershane ve tophane idarelerine dokunulmaması zorunluluğu getirilmiştir.

Bu çalışmada üzerinde duracağımız Ege bölgesinde vakıf tarım işletmeleri ise umumiyet itibariyle zeytinliklerden oluşmaktadır. Zeytinlikler, "ziraî ve sınaî faaliyetlerin birlikte yürütüldüğü, vakıf kurucusunun mevkiine ve tesis ettiği vakfın zenginliğine göre, genişliği ve ağaç sayısı değişen tarım işletmeleri" dir. Bir kısım zeytin bahçelerinde üretimin yanında, zeytinyağı çıkarmak için mengene adı verilen atölyeler kurulmuş, değirmen taşları ve zeytinyağı elde etmeye yarayan aletlerin bulunduğu su değirmenleri de tesis edilmiştir (Öztürk, 1995: 120-131).

İncelediğimiz 19. yüzyıl Ege bölgesi vakıfları, Karesi sancağı sınırları içindedir. Karesi sancağının Edremit ve Kemeredremid[1] kazalarında padişah ve haneden üyeleri, merkez ve taşrada görevli asker ve yöneticiler, yerel halkın seçkinleri çok fazla vakıf tesis etmişlerdir. Bu vakıflara, zeytinlik, bağ, bahçe ve arazi olarak müstegallât, han, hamam, dükkan, ev, kahvehane, fırın, sabunhane, un ve zeytinyağı değirmeni olarak müsakkafat bağlanmıştır (Armağan, 2017: 30-31).

Çalışmada öncelikle Osmanlı'da vergi sistemi ile ilgili literatür taraması yapılmış detaylı bilgi verilmiş, ilerleyen safhada vakıf zeytinliklerin idari yapısı ve ortaya çıkan sorunlar üzerinde durulmuştur. Bu incelemenin esas kaynağını Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki ilgili belgeler oluşturmuştur. Evkâf Defterleri, Evkâf Muhâsebe, Evkâf Mektûbî Kalemi, Hazine-i Hassa Defterleri, İrâde-i Evkâf, Şûray-ı Devlet, Sadâret Mektûbî Kalemi, Maliyeden Müdevver Defterleri, Kamil Kepeci Defterleri fonları tetkik edilmiştir.

1 "1484 yılında Taylıeli'nde yaşayan halk göç ederek şimdiki kent merkezine yerleşmiş ve Madra Dağının suyunu yöreye taşıyan su kemerlerine atfen Kemer olarak adlandırılan kent; 1886 yılına kadar Edremit İlçesi'nin bir nahiyesi olarak yönetilmiş ve 1867'de ilçe teşkilatı kurulmuştur. Kemer Nahiyesi'nin ilçe merkezi olmasında büyük emekleri bulunan I. Abdulhamit'in oğlu Şehzade Burhanettin'in adına atfen İlçe merkezi Kemer ismi yanında Burhaniye olarak da adlandırılmış ve müteakip yıllarda Burhaniye adı idari teşkilat yapısı içinde resmiyet kazanmıştır." (http://www.burhaniye.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi E.T. 27.09.2019)

2. Vakıf Tarım İşletmelerinde Uygulanan Tasarruf Yöntemleri

Vakıf tarım işletmelerinde uygulanan başlıca tasarruf yöntemleri; iltizam[2] ve emanet sistemleridir. İltizamın Osmanlı Devleti'nde ilk örnekleri Fatih Sultan Mehmet döneminde görülür. Fetihden sonra Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un yeniden imarı ve gelişmesi için açık iskân politikası uygulamış, İstanbul'a yerleşmek üzere gelenlere verilen evler mukataaya bağlanarak kira talep edilmiş, fakat bu uygulama tepki toplayınca iptal edilmiştir. Rum Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında mukataa usulüne tekrar dönülmüş, ayrıca ekilen toprakları da içine aldığından "mukataa usulü" [3] yani iltizam müessesesi faaliyete geçirilmiştir (Hammer, 1997: 239). 16. yüzyıla gelindiğinde emanet usulü yaygınlaşsa da, yüzyılın sonunda yerini tekrar iltizama bırakmış ve mukataaların işletilmesinde temel yöntem olarak kullanılmıştır (Bilgin, 2006: 66).

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar genelde bir vergi tahsil yöntemi olarak uygulanan iltizam, zamanla belirli kurallar manzumesi içerisinde sistemleşmiştir. Bir mukataa iltizama alınırken mültezim, nazır veya müfettiş arzları ile merkeze arz edilirdi. Bu arzlar İstanbul'da incelemeye alınır uygun ise telhis yazılırdı. (Çakır, 2003: 6-7). Ayrıca kadı, müzayededede en yüksek tutarı teklif eden ve vergi toplamayı başarabilecek adayın evine kadar gidip durumunu güvenilir şahitlerle tespit ederdi. Bundan sonra da arzları hazırlar merkeze gönderirdi. İstanbul da uygun görürse arzı onaylar, iltizam sözleşmesi başlamış olur, berat gönderilir ve mültezim vergi toplamaya başlayabilirdi. İltizam sözleşmesi genelde üç senelik olmuştur. Bazen süre uzayabiliyordu. Mültezim, sözleşme süresince hesaplanan tutarın her yıl için "kıstelyevm" denilen bir tutarı ödemekle yükümlüydü. Bu tutarın yüzde 5 ile yüzde 50 arasında bir kısmının da en başta peşin ödenmesi gerekiyordu (Genç, 2002: 178). Ancak bu oranların yüzde 5'in bile altına düştüğü görülüyordu (Bk. Tablo 1).

---

2 İltizamın Türk Dil Kurumu sözlüğündeki anlamı kesenektir (https://sozluk.gov.tr/). Bir başka tanıma göre iltizâm; "Bir şeye ondan ayrılmamacasına sarılma. Bir şeyi kendi üzerine lazım kılma. Yükümlülük altına girme. Devlet hazinesi iradından bazılarının tahsilini maktu bir bedel mukabilinde deruhte etme" dir (Erdoğan, 2005: İltizam md.). Terim olarak iltizam, devletin "Mukataa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık, ekseriya müzayede ile tespit edilen ve bir bölümü, peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre (tahvil) için kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devretmesidir" (Genç, 2000: 155). İltizam uygulamaları ilkçağlardan itibaren Babil, Mısır, Roma, İran, Çin ve Ortaçağ Avrupası'nda Almanya ve Fransa'da görülmektedir (Bozoğlu vd. 2009: 61). İslam dünyasında ise, iltizam uygulamalarına erken tarihlerde gidilmiştir. Abbasi maliyesinde yaygın bir şekilde uygulanmıştır. İltizam, Arapçada kabâle ve zamân kelimeleri ile karşılanır ve bir garanti karşılığında verilmiş olan ruhsat anlamına gelir. Ayrıca, kabâle için; "taahhüdname, kefalet" denilmiştir. Uygulamada kabâle sistemi erken İslami döneme kadar inmektedir. Miskeveyh; Irak'ta, İslam idaresinden önce vergi iltizamlarının arttırmaya çıkarıldığına işaret eder. Ebu Yusuf, iltizama yer vermiş, ancak doğrudan doğruya tahsil usulünü tercih etmiş, "mültezimlik usülünü çirkin bir iş sayarım" demiştir. Bir beldenin vergisi iltizam ile tahsiline gidildiğinde, bu süreçte mültezimlerin bir memur tarafından kontrol edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kabâle sözleşmesi akd edilince, şartlar mukataaya göre işlemiştir. Kabâle sözleşmesiyle mültezim, vergi verenlere iyi davranmayı ve vergi gelirlerini arttırmak amacıyla ıslah işlerini de yapmayı taahhüt etmiş olmaktadır. Kabâle her sene yenilenmesi gerekirdi, fakat suiistimal olursa mültezimin mallarına el konulabilir veya iltizam fazlası alınabilirdi (Ebu Yusuf, 1973: 175-6; İnalcık, 1959: 44-45; Tuğ, 1963: 73; Erdoğan, 2005: 281).

3 İltizamın konusu olan mukataanın sözlükteki tanımı ise, Arapça kat', yani kesmek kökünden türeyen kesmek, kesişmedir. "Belirli bir miktar üzerinden karşılıklı anlaşma" olarak geçen anlamı da bulunmaktadır. Mukataa, iltizam, kesim, maktu ve maktua kelimelerini de hâvi olup, icare/bedel, mali birim, yöntem, götürü ve sözleşme manalarına da gelir. Mukataanın anlamı zamanla "iltizamın konusu olan vergi birimi" olarak evrilmiştir (Şensoy, 2014: 200-204) "Âşıkpâşazade; mukataa usulünün Rum Mehmet Paşa tarafından Rumlar lehine getirilmiş bir tedbir olduğunu iddia eder. Yine tuz, sabun, mum gibi ihtiyaç maddelerinin iltizam yoluyla tekel haline getirilmesini aslen bir İtalyan Yahudisi olan Yakup Paşa'ya atfedilir" (Tabakoğlu, 2014: 279). Mehmed Neşrî de Kitab-ı Cihannüma'da: "Rum Mehmed Paşa vezir olup, ol yine Sultan Mehmed'i iğvayile tama'a düşürüp, yine mukataa vaz' ettirdi. Kendi zira İstanbul oğlanıydı. Müslümanlar gelip, kendi şehrinin evlerini müft tasarruf ettiklerine hased edip, bu şimdiki mukata'anın iğvasiyle olmuştur" (Mehmed Neşri, 1987: II/711).

Tablo 1: *Tırhala çiftliklerinde iltizam bedelleri 1236/ 1820-1821 (Guruş)*
*(***Kaynak:** *BOA, Kamil Kepeci (Baş Mukataa Kalemi) KK.d Genel No: 5123 Özel no:136)*

Çiftlik İsimleri	İltizam Bedelleri	Peşin Alınan	Peşin Alınan %	1.Taksit	2.Taksit	3.Taksit
Palama-i Rum, Sandık, Mitranka, Kule, Orta ve Küçük Alemdar ve çevresi Vakf-ı Hamidiye	50.000	3750	7, 5	22500	11875	11875
Magale ve Malakdaş kaza-i Yenişehr-i Fenar Vakf-ı Karamehmed Ağa mülhakat-ı Evkâf-ı Mihrişah Vâlide Sultan	7250	125	1, 7	2562,5	4562, 5	
Davudlu ve Hacı Ömerli der-kaza-i Yenişehr-i Fenar Evkâf-ı Mihrişah Vâlide Sultan	17000	250	1, 5	8375	8375	

Mukataaları iltizama almak isteyen mültezimlerin arzları merkeze gitmeden veya talepleri onaylandıktan sonra, kefil[4] gösterilip kefaletnameler oluşturulur ve sonrasında ilgili mukataa mültezime zapt edilirdi (Çakır, 2003: 7-8).

Mukataaların işletilme yöntemleri içerisinde görülen diğer bir yöntem olan emanet yöntemi ise, kamuya ait herhangi bir kaynağa müzayedede talip çıkmadığı durumlarda ya da stratejik önemi dolayısıyla iltizam yöntemiyle işletilmesinde mahzur görülen bir vergi kaynağı ya da bir müessesenin emin denilen kamu görevlileri vasıtasıyla işletilmesidir. (Genç, 2002, 181-182). Konunun bir örneği, 1283/1866 senesine ait bir arşiv belgesinde görülmektedir; 1283/1866 senesi zeytinliklerin geliri düşük olduğu için talip çıkmaması üzerine emanet yöntemi ile işletilmiştir (BOA, EV.d.19495).

Vergi tahsilinde ya da bir kamu kaynağının işletilmesinde başvurulan üçüncü bir yöntem olan malikâne sistemi ise, 17. yüzyılın sonundan (1695) başlayarak 150 yıl kadar yürürlükte kalan bir sistemdir. Malikâne sisteminde mukataayı iltizama alan kişi ömür boyu elinde bulundurma hakkına sahip oluyordu. Bu sistem ödemelerde daha çok garanti sağlıyor, yıldan yıla sabit bir vergi alınıyordu. (Genç, 2002: 181-182) Mâlikâne yönteminde öncelikle muaccele denilen peşin ödeme yapılırdı. Mukataanın malikâne sahibine senede getirebileceği ortalama kârın iki ila on katı muaccele değeri devlet tarafından hesaplanır ve bu değer müzayedelerde başlangıç fiyatı olurdu. Ayrıca malın yüzde yirmisine kadar olabilen kalemiye harcı da istenmiştir (Karaman, 2004: 141-143).

Osmanlı maliyesinde uzun süre uygulanan iltizam sistemi içerisinde mültezimlerden kaynaklanan sorunlar devam etmiş, vergi tahsilatı sırasında halka yaptıkları zülme şikayetler de giderek artmış, nihayet, Tanzimat Fermanı ile 1839'da lağv edilmiştir. Fermanda;

"Al*â*t-ı tahribiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i n*â*fiası *görülmeyen* iltizam*â*t us*ûlî* muzırrasın cârî olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyasiyye ve um*û*r-ı maliyyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i kahrına teslim demek olarak o dahi eğer zaten iyice bir adam değilse hemen kendi çıkarına bakıp cem*î*-i harekat ve sekenâtı gadr ve zulümden ibaret olmasıyla ba'd ez-in ahâli-i memalikten her ferdin eml*â*k ve kudretine

4 İki farklı kefil vardı: Birincisi, belli bir tutarı ödemeyi üstlenen "kefil bi'l-mal", ikincisi ise mültezim kaçtığında veya iflas ettiğinde onu bulmayı taahhüt eden güvenilir kimse yani "kefil bi'n-nefs" idi. Böylece devlet ödenecek taksitler için bir güvence sağlamış oluyordu (Bilgin, 2006: 68-69). Devletin kefil talebini karşılamada sarraflar önemli bir boşluğu doldurmuştur. Sarraf esnafı diye bilinen gayrimüslimlerden oluşan bu zümre, Osmanlı'da genel olarak iç borçlanma kaynağı ve 19. yüzyılda dış borçlanmada temel aracı olma konumlarından ziyade mültezimlere kefil oldular. Sarraflar, mültezimlerin güvenilir bir kefil arayışlarına cevap vermekle kalmayarak, onların hazineye yapacakları peşin ödemelerin bir kısmını üstlendiler. İltizam bedellerinin zamanla artması ve mültezimlerin ödemede güçlük çekmeye başlamasıyla sarraflar bu sektöre daha fazla müdahil oldular. Sarrafların mültezimlere kefaleti önemliydi. Sarraflar sayesinde devlet uzunca bir süre hazine gelirlerini garantiye almıştır. Diğer taraftan mültezimlerin sarraflara olan borçlarını ödemede güçlük çekmesi sonucunda fazla vergi talebi ile halkı zorlamaları sistemi kötüleştirmiştir. (Ahmet Vefik, 1999: 57; Koyuncu, 2014: 316-317).

göre bir vergi-yi mün*âsi*b tayin olunarak kimseden ziy*âd*e bir şey alınamaması" denilmiştir. Sistem lağvedilip emanet yöntemine geçilmiş ancak istenilen başarı elde edilemediğinden, kısa bir süre sonra iltizam sistemine yeniden geçilmiştir (Abdurrahman Vefik Sayın, 1999: 58-59). [5] İltizam sistemi 1925 yılına kadar devam etmiş, öşrün tasfiyesiyle beraber sistem de kendiliğinden tasfiye edilmiştir (Abdurrahman Vefik Sayın, 1999: 58-59).

3.Vakıf Zeytinliklerin İşletilmesi

Evkâf Nezareti kurulmadan önce vakıf zeytinlikler mütevellilerin riyasetinde işletilmiştir. 1826 düzenlemesinden sonra Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından idare edilmeye başlandı ve elde edilen zeytinyağları da vergiden muaf tutuldu. Tanzimat'ın ilanından sonra (1839) vakıflara ait zeytinliklerin idaresi de muhassıllıklar tarafından yürütülmeye başlandı. Kısa bir süre (1842-43) sonra vakıf zeytinliklerin muhassıllar tarafından idaresi kaldırılarak senelik belirli bir aynî zeytinyağı verilmek şartı ile maktuan iltizama verilmeye başlandı. Aynı zamanda zeytinlikler bazı bölgelerde emaneten işletilmiştir (Doğan, 2007: 60-61) (EV.d 19495).

Vakıf zeytinliklerin iltizam ile işletilmesi 1926'ya kadar süregelmiştir. 1926 yılında Evkaf Umum Müdürlüğü'nün bütçe kanununda düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre; vakıf zeytinlikler, Arazi-i Vakfiye Müdüriyeti'ne bağlı, yüksek ziraat mektebinden mezun uzman bir müdürün idaresinde, ziraat fen memurları ile muhafaza memuru ve korucular ile yönetilecekti. Zeytinliklerin imarı ve tımarı için de personele vazife verilecektir. Zeytin mahsulü bir senelik olarak satışa çıkarılacak, kiralama işlemi iki ile sekiz seneye kadar olacak denilmiştir. Fakat iki seneden fazla kiralamalarda Genel Müdürlüğün izni aranacaktır. İhale komisyonları evkaf müdür ve memurunun, evkaf memuru yoksa vekil olabilecek kişilerin başkanlığında mahalli idare heyetinden bir üye ve belediye meclisince seçilecek bir kişi ile toplamda üç kişiden oluşacaktır (Öztürk, 1995: 130-131).

Günümüzde faaliyetine devam eden tek vakıf zeytinlikler işletmesi olan Ayvalık Vakıf Zeytinlikler İşletme Müdürlüğü, ilk defa 3913 Sayılı Kanun[6] ile 1940 yılında Ayvalık ilçesinde kurulmuştur. 3913 sayılı kanun

5 Tanzimat ile öncelikle pilot bölgelerde mali düzenlemelere gidilmiş, yeni kurallar tesis edilmiştir. Diğer bölgeler "müstesna mahalleler" olarak kalmıştır. Sonrasında ise yeni düzenlemeler ülke geneline teşmil edilmiştir. İltizam usulü tasfiye edildikten sonra vergi tahsil görevi devlet memuru olan muhassıllara tevdi edilmiş, böylece kamu gelirleri muhassıllar vasıtasıyla emaneten yönetilmiştir. Yeni uygulamalar ile daha etkin bir vergi sistemi hedeflenmiştir (Cezar, 1986: 282-288; Çakır, 2012: 41-43). II. Mahmut ile başlayan ve Tanzimat ile devam eden kurumlar üzerindeki reform çabalarının yoğunlaştığı alanlardan biri maliye olmuştur. Zira, Tanzimat fermanının en önemli sacayağından biri maliyenin ıslahı idi. Maliyedeki ıslahatların hedefi ise mali merkezileşmeyi gerçekleştirmekti. Mâlî merkeziyetçilik, tahsisat usulü değil de hazineden maaş ödeme anlayışının yerleşmesi, vergi muafiyetlerinin iptal edilmesi, ayni yükümlülüklerin kaldırılıp yeni vergi toplama şekillerinin meydana getirilmesi ve mali bürokrasinin gelişmesi yoluyla uygulanabilirdi. Batı vergi sisteminden etkilenilmiştir. Osmanlı mâlî yapısı, bu etkileşimden kendi sosyal ve ekonomik yapısının imkân verdiği kadar başarılı olmuştur. (Şener, 1990: 193; Efe, 2002: 133). Emaneten idare edilen yerlerde uygulanan muhassıllık kurumu iki sene sonra beklenen fayda sağlanamayınca kaldırılmıştır. Başarısız olma sebeplerinden ilki; sarraflar, mültezimler ve onlardan para kazananların yeni uygulamalardan hoşnut olmamaları ve direnmeleri olmuştur. İkincisi; muhassılların sahada çalışırken yaşadıkları problemlerdir. Örneğin; aşar toplamada görevli kimselere ödenen ücretler, toplanan aşar bedelinin yarısına ulaşmıştır. Bu gibi sebeplerle; 1842 yılında muhassıllıklar kaldırılarak görevleri bölgenin mülki idare amirlerine verilmiştir. Valiler idari ve mali alanda eskisi gibi en yetkili kişi konumuna getirilmiştir. Valilerin yanında defterdarlar da görevlendirilmiştir. Bu sistem 1842'de başlamıştır ve Tanzimat'ın cari olduğu yerlerde uygulanmıştır (Çakır, 2012: 47). Tanzimat ile kaldırılan iltizam sistemine kısa sürede tekrar dönülmekle beraber, toplanan vergiler yeterince hazineye ulaşmamıştır. Bazen mültezimin elinde kalmış, bazen de hasat zamanında yapılamayınca ürünler heba olmuştur. Ürün toplansa bile fiyatı yeterli olmayınca istenilen gelir elde edilememiştir. İltizam sisteminin kuralları yazılı olmadığı için 1855 senesinde devlet yeni bir nizamname ve talimatname ile düzenleme yapmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen devlet istediği vergi gelirini tahsil edemeyecektir. Çünkü mültezimler yalnızca kendi alacakları sebebiyle halka zülüm yaptıklarından halk vergi vermekte gönülsüz davranmıştır. Bu problemleri çözmek için, devlet iltizamın yanında gerekli gördüğü yerlerde emaneten idare yöntemini de uygulamıştır (Karakaş, 2003: 147).

6 Madde 3: İşletme idarelerine devredilecek zeytinlik, orman, fabrika, bina ve su tesisatı ile emsali bilcümle gayrimenkullerin vergileri bu malların sahibi bulunan vakıflar idaresine ve her türlü imar ve bakım masrafları işletme idarelerine aid olmak üzere senelik icar bedelleri mahallî rayiçlerine ve vakıflar idare meclisince tayin edilecek esaslara göre mahallî vakıflar ve işletme memurları arasında tesbit olunur. Bedel hakkında ihtilâf vukuu takdirinde keyfiyet idare meclisi tarafından tetkik edilerek bir karara bağlanır. İşbu icar bedellerinden mazbut vakıflara aid kısmı bütçeye, mülhak vakıflara aid kısmı da vakıflarına irad koydolunur. (https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4598.pdf)

ile belirtilen kuruluş amacı "Vakıf zeytinliklerinin korunması, kollanması, ıslah edilmesi ve işletilmesidir". Balıkesir İli, Edremit İlçesi, Havran yolunun 3. kilometresinde, 58.180 m alan üzerine entegre bir tesis olarak inşa edilmiş yeni yerinde faaliyet gösteren Döner Sermayeli bir kuruluştur. (https://www.vakif-zeytinleri.gov.tr/hakkimizda E.T. 10.07.2020).

Vakıf arazilerin işletilmesinde uygulanan iltizam yönteminin ilk basamağı müzayede olmuştur. Yani bir tür açık ihale diyebileceğimiz bu müzayede; taşrada kaza müdürü, meclis üyeleri, vakıf müdürü, ziraat müdürü, müftü, naib ve muhtar gibi yetkililer huzurunda gerçekleşirdi. Bu müzayede, vakıf arazilerin belirli bir bedel mukabili işletilmesi ve gelirini tahsil etme yetkisinin sınırlı bir süre ile kayıtlı olmak üzere devri için yapılırdı (BOA, EV.d. 16553).

Müzayedelerin, iltizama verilecek araziler üzerine gidilerek yapıldığına ilişkin örnekler vardır. Burada münâdi/dellal denilen kişiler bütün talipler huzurunda yüksek sesle iltizama verilecek araziyi ve şartlarını belirtiyor, açık artırmaya sunuyordu. Günümüz ihalelerinde de görüldüğü gibi, en yüksek bedeli veren talipten sonra başka talip çıkmaz ise (tâlib-i âherin inkıtâ'ı) müzayede süreci sona ererdi. Müzayede sonunda arazinin/ bahçenin işletme şartlarını kabul ederek ihaleyi kazanan ve müzayedeyi düzenleyenlerce de uygun görülüp mültezim olarak seçilen bu kişi ve bu kişinin (mültezimin) gösterdiği kefili ve diğer şartlar yazılarak merkeze gönderiliyordu. Bu yazışma gerekliydi.[7] Merkezin onayına sunulup kabul gören ihalelerde iltizam süreci başlardı. Müzayedeyi yürüten evkaf müdürü, azâlar, dellal, muhbir ve muavin gibi görevlilere ücret ödenmiştir. Ulaşımda kullandıkları beygirin ücretleri ve dellal parası adı altında ayrı ödemeler de yapılmıştır (BOA, EV.d. 17233) (HH.d.17635).

4. Vakıf Zeytinlikler Muhasebe Kayıtları

Osmanlı'da vakıfların uzun ömürlü olması; birincisi uygulanan hukuk düzenine, ikincisi de merkezi devlet muhasebesinin yakinen kontrol altında olmasına bağlı olmuştur. Vakıf muhasebesinin[8] üç aşaması vardır. Birincisi; vakfın muhasebesinin kendi muhasebecisi tarafından yıllık gelir ve giderleri muhtevi mali raporların tutulmasıdır. İkincisi; ilgili yerin kadısı tarafından mali raporun, hukuk sistemine ve vakıf senedine uyumlu olmasının teyit edilmesidir. Üçüncüsü ise; merkezi muhasebede, kadıdan gelen mali raporun incelenerek -merdiven yönteminin taşrada net bilinmemesinden dolayı- usulüne uygun tutulmayan kayıtların tekrar düzenli şekilde tutulmasıdır (Güvemli vd. 2015: 25-26).

Vakıfların her sene tutulan muhasebe bilançoları vardır. Bu kayıtlar vakıf katibince tutulan ruznamçe defterlerinden çıkmaktadır. Muhasebe kayıtları her sene merkeze gönderilirdi. Ancak bazı kayıtlarda 30 senedir muhasebesi kontrol edilmeyen vakıflar görülmüştür. Bu durum vakıflara -özerk olması itibariyle- gerekli görülmedikçe devletin müdahale etmediğini göstermektedir. Ancak bunlar klasik dönemdir,

7 "Cennetmekan Bezmiâlem valide sultân tâbe serâhu hazretleri evkâf-ı celîleleri mustegallâtından Kemeredremid kazâsında kâin ma'lumü'l-adet zeytin bahçelerinin 1277 senesinde atayây-ı ilahiyye olan zeytin mahsulatının müste'cirlerine icâr mevsimi oldığından usûl-i sâbıkı vech ile müdürü hâcegân-ı divân-ı hümâyûndan fütüvvetli Şefik Efendi bendeleri maiyetine âzâ-yı meclisten Hacı Ahmet Ağa ile Hacı Hasan Ağa refik kılınarak müste'cirleri ile berâber bahçehâ-ı mezkûrelerin başka başka başlarına varılarak müste'cirleri miyanında münâdi nidâsıyla müzayede-i aleniyeleriyle bi'l-icrâ tâlib-i aharın intikadıyla gayr-i ez mengenehâ yalnız sene-i merkûme mahsûlâtının müzâyede kararı ber vech-i bâlâ 428 kantar sâir 5 vukiyye revgan-i zeyte bâliğ ve reside olarak poliçe revgani itibarıyla müste'cirlerine deruhte olunmış idüği muhat-ı ilm-i âli-i nezâret-penâhileri buyrulmak ma'razında bâlâsı defterlu mazbata-i acizânemi takdîme cesâret kılındı. Ol bâbda ve herhâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 24 Cemâziye'l-evvel 1278) Aza, Aza, Aza, Aza, Müdîr-i Kazâ-yı Kemeredremid, ed-dâyi Müftü, ed-dayi Naibü'ş-şer'" (BOA, Mad.d.18875).

8 Osmanlı'da vakıf muhasebe sisteminde gelir ve gider kaydı merdiven yöntemi ile oluşturulmuştur. Merdiven yöntemi ile gelir ve gider ayrı işlenmiştir. Gelirin toplamı yazılmış sonrasında gelirin nerelerden geldiği ayrı basamaklarla işlenmiştir. Çift kayıt yöntemi ise; 19. yüzyılın ikinci yarısı yaygınlaşmaya başlamıştır. (Öztürk, 1996:32; Şensoy, 2014: 82-84).

Evkaf Nezareti kurulduktan sonra denetim artmıştır (Bülbül, 1999: 181). Vakıf araziyi/bahçeyi iltizam yöntemi ile işletme ve gelir tahsil yetkisi verilen mültezim ve müzayede sırasında tekeffül ettiği bedel ile gösterdiği kefilin ismi defterlere kaydedilirdi. İltizama verilen vakıf arazilerin sayısı fazla ise; vakıf arazi, kapasitesi, iltizam bedeli, mültezimin ve kefilin isminin yazıldığı uzun listelerden oluşan müstakil defterler düzenlenmiştir. Mültezimin ödemeleri peşin ve taksitlerden meydana geliyordu. İltizam bedellerinin ödenmesinde ayrıntılı muhasebeler tutulmuştur (BOA, EV.d.16098; EV.d.24943; EV.d.15484; EV.MH.02016).

Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti bünyesindeki Vâridât-ı Umumiye Dâiresi, nezâret hazinesine ait gelirleri topluyordu. (Kahraman, 2006: 12). Evkâf Nezâreti kurulduktan sonra vakıf zeytinliklerin hasılatları nezarete gönderiliyor, vakfın yaptığı masraflar ise mal sandığı üzerinden karşılanıyordu. Böylece her şey nezaretin kontrolü altında işlemiştir. Gerektiğinde sorunlu gördükleri vakıflar için nezaret merkezden memur tayin etmiş ve keşf ve kontrol sağlanmıştır (BOA, EV.d.16770) (BOA, EV.d. 15314).

Tablo 2: *Edremid ve Kemeredremid'de bulunan Bezmialem Valide Sultan Vakıf zeytinlikler muhasebesi (H. 1275/M. 1858)* **(Kaynak:** *BOA, EV.d. 16800; EV.d. 16770)*

Vâridât (Vakfın Umumi)	**Guruş**	**Pâre**
1274 senesi Karesi mal sandığından havale edilen (Edremit 40.000, Kemeredremid 40.000)	80.000	
Havran-ı kebîr köyünde vâki' hanın 1274 senesi han îcârı	2.500	
Kemer kazasında kâin bir bâb sabunhâne sene-i merkûme îcârı	600	
TOPLAM	**83.100**	
Masraf kalemi		
Edremit'de vâki' bahçelerin ikişer tımar ve îmar masrafı	29.676	8
Kemereedremid'de vâki' bahçelerin tımar ve îmar masrafı	12.134	
Müdür Ali Şefik Efendi'nin aylığı, 10 aylık, şehriye 1600	16.000	
Zabtiye Mehmed'in maâşı 10 ay, şehriye 100	1.000	
Zabtiye Hacı Hasan maâşı 10 ay, şehriye 100	1.000	
1275 Mart'ından 1276 Ağustos'u gayetine değin muvakkaten zabtiye maaşı, 6 ay, nefer 4, şehriye 100	2.400	
Müdürün zarûrî masrafları, 10 ay, şehriye 70 (posta ve kırtasiye)	700	
Nazır emri ile yapılan özel işler	5.000	
TOPLAM	67.910	08
Daha önce müdürlük yapan Sadık Efendi'nin alacakları	7.765	10
Daha önce ödenmeyen yol ve bend tesviyesi için ödeme	525	
TOPLAM GENEL	**76.200**	**18**
MİZAN		
VARİDAT	83100	
MASRAF	76200	18
Kalan (Bu bakiye müdürün zimmetine bırakılmış, ileride vukû bulacak maaş ve masraflara harcanmak üzere)	6899	22

Tablo 2'de H. 1275/M. 1858 senesine ait Edremid ve Kemeredremid'de Bezmialem Valide Sultan vakfının gelir ve giderleri verilmiştir. Burada merdiven yöntemi ile muhasebe kaydı tutulmuştur. Gelir gideri karşılamış ve artan gelir bir sonraki yıla aktarılmıştır· Bir sonraki yıla kalan para, ilerde zuhur edecek masraf ve maaşlar için vakıf müdürünün zimmetinde tutulmuştur. Vakfın gelirleri içinde vakıf han ve sabunhane icarı belirtildiği halde zeytinliklerden hasıl olan gelire doğrudan yer verilmemiştir. Giderler, personel ödemeleri ve imar-bakım masrafları olarak iki ana başlık altında incelenebilir. Toplam giderlerin % 55,5'i imar-bakıma, % 44,5'i ise personel ödemelerine ayrılmıştır. Tabloda gözlemlenen vakıf zeytinliklerin işletilmesinden sorumlu personelin maaş ve ücretleri arasındaki fark dikkat çekicidir. Bir müdürün aylık maaşı bahçedeki koruma görevlilerinin veya başka işlere bakan işçilerin maaşı arasında 16 kat fark tespit edilmiştir (BOA, EV.d.16800; EV.d.16770).

1273/1856 yılında Kemeredremid'de Bezmialem Valide Sultan vakfına ait araziler içindeki bir kısım mengeneler ortak işletilmiştir (Bk. Ek 5: Tablo 3). Bu sınai tesislerin mülkiyeti bazen bir vakfa ait olduğu gibi, bölge halkının da hissesi olan tesisler de vardı. Bir tür vakıf-özel şahıs ortaklığında işletiliyordu. İltizama verilen bir vakıf işletmesinde yer alan mengenelerde şahısların hissesi varsa, bu hisseler iltizam dışı tutuluyordu. Ortaklardan biri vakıflar, diğeri ise ahaliden kimselerdi. Yapılan incelemelerde bir vakıf bünyesindeki mengenelerde köy halkının hisseleri umumiyetle rub' hisse yani ¼ idi. Mengenelerin işletilmesi ayrı iltizam konusu oluyor, ayrı müzayedeler düzenleniyordu. Vakıf tarım işletmelerinde işletme başı iltizam bedeli zeytinyağı olarak alınmıştır. Mengene başına düşen ortalama iltizam bedelleri de zeytinyağı olarak ödenmiştir. Köylerde mengene başına düşen iltizam bedelleri farklılık göstermiştir. Mengenelerde vakıfla birlikte köy halkına ait ortak hisseler bulunuyordu. Mengeneleri halk ve vakıf beraber işletmiştir (BOA, EV.d.16098).

Tablo 4'de; Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'ne mülhak Karesi sancağı dahilindeki 1286-1287 (1869-1870) Edremid kazasındaki vakıfların varidat ve masarıfatı izah edilmiştir (Bk. Ek 6: Tablo 4). Burada çift kayıt sistemi usulü muhasebe tutulmuş, gelir ve gider miktarları sağlı-sollu yazılmıştır. Merdiven yöntemindeki gibi alt alta değildir. Tabloda tüm giderlerin içinden vakıf tarım işletmesinin giderleri hesaplanmıştır. Tüm giderlerdeki tarım işletmesi olan zeytinliklerin giderleri oran olarak değişkenlik göstermiştir (BOA. EV.d. 18968).

5. Vakıf Zeytinliklerin İşletiminde Yaşanan Sorunlar

Vakıf zeytinliklerde görülen sorunlar; talep yetersizliği, bakaya kalma, suiistimal ve ihmaller, kuruyan ağaçlar olarak tespit edilmiştir.

İklim kötüleşmesi, üretimde verimliliğin düşüşü, piyasa şartları ve benzeri nedenlerden dolayı zaman zaman vakıf zeytinlikler açık artırmaya/müzayedeye çıkarıldığında talep gelmiyordu. Yetkililer bir tedbir olarak iltizam sözleşmelerinde minimum süre olan üç senenin de altında sözleşme yapılması gibi çarelere başvuruyordu. Yıllık sözleşme yapılmasına kadar giden bu süreçte muhtemel sorunların çıkacağına dair endişeler de vardı. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden Sadaret makamına yazılan bir yazıda belirtildiği üzere, Ayvacık kazasında evkaf-ı mazbuta zeytinlikleri, değil altı sene süreliğine, hatta birkaç yıllığına bile müzayedeye çıkarıldığında talep gelmeyince iltizam süresi kısaltılarak bir yıllık sözleşme yapılmak zorunda kalınmış idi. Fakat bu sürenin bir yıla kadar indirildiğinde, mültezimler bu kısa süre içinde bahçelerin imarıyla ilgilenmeyip sadece kendi menfaatlerini düşünecekleri için zeytinliklerin harap ve mahv olacağı endişesi taşınıyordu. Kısa süreli iltizamların getireceği mahzurlar dikkate alınarak altı senelik iltizam sürelerinin vakıflar açısından daha faydalı olacağı, imarlarının yapılıp yapılmadığının da teftiş edilmesi yönünde 7 Rebî'ü'l-evvel 1318 /5 Temmuz 1900 tarihli karar çıkarılmıştır. (BOA, İ·EV·25-29)

Bir tarım işletmesini iltizam yöntemiyle işletmek üzere alan kişiler/mültezimler ve gösterdikleri kefiller sıkı denetim ve araştırmadan sonra seçildikleri halde, taahhüt ettikleri iltizam bedellerini ödemedikleri/ ödeyemedikleri görülmektedir. İltizam sisteminde sıkça rastlanılan bakaya sorununa[9] yani iltizam bedellerinin tahsil edilememesinin nedenlerine bakıldığında; mültezimlerin vefatı, mengenelerde ahalinin hissesinden kaynaklanan muhtelif sorunlar, defterlerdeki hatalı kayıtlardan kaynaklanan sorunlar, mengenelerin harap olması, zarar etmesi, mevsim şartları, iltizam bedeli olarak yağların lepante[10] (saf) yağ teslimine yanaşılmaması gibi birçok neden görülmektedir (BOA, EV.d.19495).

Mültezimin vefatı dolayısıyla tahsilatta güçlük yaşandığına ilişkin örnekler vardır; Sultan Abdülmecid Han vakfına ait Ayvacık ve Kemeredremid'de bulunan vakıf zeytin bahçelerini 1276-1279 (1859-1862) seneleri sonuna kadar 4 yıllığına 27.060 kıyye zeytinyağı karşılığında iltizama alan Osman Remzi Efendi'nin vefatıyla, kendisinden ve kefilinden tahsil olunamayan 1765 kıyye zeytinyağı dolayısıyla mültezimin validesi aleyhine dava açılmıştır. Davanın zaman aşımına uğradığı şeklinde karşı iddia ise, vakıf alacakları olması hasebiyle reddedilmiştir. Ne var ki, alacak tahsil edilememiştir (BOA, İ.EV.4-3).

İltizam bedellerinin ödeme şeklinden kaynaklanan sorunlar da yaşanıyordu. 1315/1897 yılında Edremid'de vakıf zeytinliklerden iltizam bedeli olarak tahsil edilmesi gereken yağın lepante halinde, yani saf halde teslimi gerekirken bu şekilde yağ teslimine kimse yanaşmamıştır. Bakaya kalan mültezim borçlarının zeytinyağı bulunmadığı takdirde nakit olarak ödenmesi cihetine gidilecektir (BOA, EV.MKT.2553).

Zeytin bahçelerini kiralayan/ iltizama alan kişilerin zaman zaman zarar ettikleri, vakfa karşı yükümlülüklerini yerine getirmekte güçlük çektikleri oluyordu. Böyle durumlarda vakfın mahalli idarecileri ile yapılan görüşme sonrası mültezimlerin ödemeleri ileriye dönük taksite bağlanıyor, senet ve kefil alınıyordu (BOA, Ev.d 19495).Tahsilatta yaşanan sorunlar zaman zaman büyüyor, nihayet sultanın iradesiyle düzenlemelere gidilmek mecburiyetinde kalınıyordu. Avrupa tüccarı[11] unvanıyla iş gören gayrimüslim bir Osmanlı vatandaşı olan tüccar Mihaliki tahsilatta yaşadığı sorunlar dolayısıyla resmi kurumlardan yardım isteyecektir. Mihaliki, Karesi ve Ayvalık'ın 1263/1846 yılı zeytinyağı aşarını iltizama aldığında öşür tahsilinde zorlanıp, bakayalar artınca dönemin Karesi muhassılına ve Ayvalık kaymakamına müracaat ederek yardım istemiştir. Nihayet tahsilatın hızlandırılması yönünde padişah iradesi çıkacaktır (BOA, MKT-114-29).

Gerek iltizam sürecinde gerekse bu sürecin dışında vakıf arazilerde zaman zaman suistimaller yaşanmıştır. Bu işletmelerin iltizam sürecinde bazen muhasebesi görülmeyerek mülk gibi muameleye tabi tutulduğu, halktan bir kısım kimselerin vakıf malları çevirerek vergilerini bu kaynaklardan ödediği, hatta

9 "Cennetmekan Bezmiâlem Vâlide Sultân tâbe serâhu hazretleriyle merhûm Karaosmanzâde mülhakatı evkâf-ı şerîfesinden Edremid ve Kemer havalisinde vâki' zeytinlik ve mengenelerin 81, 82, 83 senelerine mahsûben mahallince idâre olunan hâsılâtının bâkiye ve muhâsebesi pesmânde kalmakta oldığı halde Karesi evkâf muhâsebecisi refetlü Kemal Bey'in mukaddemce havâli-i mezkâreye azimetinde… bi't-tedkîk rü'yetiyle tanzîm olunan mazâbıt-ı mahalliye mûcebince bâlâda murakkam muhâsebesi vech ile sinîn-i merkûmede vukû' bulan hâsılatın mecmû'un 114.701 kıyye 249, 5 dirhem revgan-ı zeyte bâliğ olup bundan aynen ve furuhtuyla bedelen hazîne-i evkâf-ı hümâyûna takdîm kılınan ve esbâb-ı meşruhaya mebni tahsîli mümkün olamayan revgan-ı zeyt ba'del… zarardîde olup kudretsizliği cihetle fakat Hasan Çavuş zimmetinde 4100 guruş esmânı kalarak 87 senesinden i'tibâren 4 senede ifâ etmek üzere taksit senet ve kefalete rabt olmasına ve muhâsebeci-i mûmâ-ileyhin vezâif mertebesinden olduğu vech ile o sûretle gayreti ve 83 senesi hâsılatını surhla bir kalem zam olunan 1205 kıyye revgan-ı zeytin zâhire ihrâcı umûr-ı memûresinde hakikaten dikkati teyit eylemiş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l- emrindir. Fi 9 Safer sene 1289 ve fi 5 Nisan 1288 (BOA, EV.d.19495).

10 Lepanta yağ, saf yağ demektir. Bk. Redhouse (2011: 1625).

11 Avrupa tüccarlığı, Osmanlı tebaası olan gayrimüslim tüccarlar, yabancılara tanınan imtiyazlardan faydalanmak için o devletlerin elçiliklerinde tercüman oldular ve berat alarak tebaa değiştirmeye başlayınca, Osmanlı Devleti 1802 yılında yabancı tüccarlara tanıdığı hakları kendi tebaasından olan gayrimüslimlere tanıyarak Avrupa tüccarlığı müessesesini kurdu (Tabakoğlu, 2014: 380).

bazı muhtarların ve eminlerin bu suistimallerin içinde olduğu görülüyor. Dahiliye Nezareti'nden Karesi'ye gelen bir yazıda, kişilerin ellerine geçen vakıf malların ortaya çıkarılması için gerekli çalışmaların yapılması istenmiştir. Bunun için Karesi Evkaf Muhasebecisi Kemal Bey, bizzat Edremid'de bulunup şahısların eline geçmiş olan 112 kalem vakıf emlakın Edremid'deki vakıflara ait olduğunu tespit etmiştir. O ana kadar kişilerin ellerine geçen vakıf mallar, mülk gibi muameleye tabi tutulmuş ve muhasebelerinin görülmesinden kaçınılmış idi (BOA, Ş.D.209-35 1301-1884).

İltizam sisteminin sacayağından birini oluşturan mültezimler de zamanla tefeciliğe yönelerek halk üzerindeki baskılarını artırdılar. Toprak ağalarının hâkim olduğu bölgelerde ağalar, küçük mülkiyetin yoğun olduğu yerlerde ise mültezimler ve tüccarlar tefeci haline geldiler. Köylülere fahiş faiz ile borç verdiler. Zaman zaman, borç verirken faiz yerine köylülerin mahsulatına hasattan evvel değerinin çok altında fiyatlarla el koydular. 19. yüzyılda çiftçilerin tefecilere borçlanmaları süreklilik arz etti. 1848 ve 1864'de çıkarılan tefecilik nizamnameleri ile tefecilikten kaynaklanan adaletsizliklere çözüm aransa da görevli memurların ihmali ile sorun çözülemedi (Akpınar, 2000: 32-33; Demirkol, 2018: 625-638).

Vakıf zeytinliklerde ihmaller de görülmektedir. Zamanında yeterli imar yapılmayınca hasılat düşüyordu. Edremid ve Kemeredremid'deki vakıf zeytinlikler böyle bir ihmalden nasibini almış, uzun zamandan beri (1887 senesi) imar edilmemesi sebebiyle ormana dönüşmüş ve tabiatıyla hasılat ta çok azalmış idi. Evkaf Hazinesi yeterli imkâna sahip olmadığı için bu zeytinliklerin imarı uzamış, dört seneye yayılmıştır. Karesi sancağına bağlı kazalardan Edremid ve Burhaniye civarı, Biga sancağında Ayvacık, Aydın vilayetine tabi Bergama ve Midilli adasında gerekli imar faaliyetinde bulunulmayan zeytin bahçelerinin gittikçe harap olduğu, senede 120.000 kıyye zeytinyağı tahsil edilirken bu miktarın gittikçe düştüğü, bazı bahçelere civardan tecavüz edildiği yönünde tespitler yapılmıştır. Eğer imar yapılırsa hasılatın artması beklenmektedir (Doğan, 2007: 49-61).

Hazîne-i Evkâf-ı Hümâyun'un Nezâreti'ne, Karesi sancağının kaza ve sancaklarında bulunan zeytinliklere nezaret etmek üzere Evkâf-ı Hümâyun Mektûbî Kalemi elemanlarından İbrahim Bey'in mevcut maaşına ilaveten zeytinlik gelirinden karşılanmak üzere 2.000 guruş ilave maaş tahsisiyle tayin edilmesi istenmektedir. İbrahim Bey'den; Evkaf Nezareti'nin ilgili memurlarının bu bahçeler üzerindeki irtibatlarını sürekli tutması, zeytinliklerin bakımı için gerekli çalışmaları yapması, mahalli idarecilerin yapabilecekleri çalışmaları ilgili birimlere iletme gibi önemli konuları Nezaret'e bildirmesi, bahçeleri müzayedeye çıkarıp iltizam suretiyle taliplerine vermek ve mültezimlerin taahhütlerini yerine getirmelerini sağlaması istenmiştir (1317 Ra-11/ 20 Temmuz 1899) (BOA, İ.EV.22-33).

Bir başka sorun ise, iltizama verilen vakıf zeytin bahçelerinde şiddetli soğuklar sebebiyle ağaçların kuruması olmuştur. Bu ağaçlardan tahmin edilen mahsulü hesaplanarak masraf olarak kaydedilmiştir. Ayrıca kuruyan ağaçların yakılması için de ayrı bir masraf yapılmıştır. Sultan Abdülmecid Vakfı'na ait Ayvacık kazasında şiddetli kıştan etkilenen zeytin ağaçlarının sayımı yapılmıştır. 1849 senesinde yapılan bu sayımda 7.753 zeytin ağacının 1.884'unun kuruduğu 5.869'unun ise sağlam kaldığı tespit edilmiştir. Toplam ağaçların yüzde 24'ü kurumuştur (BOA, HH.d.17635; HH.d.17633).

Sonuç

19. yüzyılda Ege bölgesinde vakıf tarım işletmeleri içerisinde zeytinlikler öne çıkmaktadır. Bu işletmeler, Evkaf Nezareti kurulmadan önce mütevelliler, nezaretin kurulmasından itibaren ise nezaret tarafından idare edilmekteydi. Zeytin bahçeleri, Evkaf Nezareti memurlarının denetiminde iltizama veriliyordu. 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla vakıf zeytinlikler muhassıllar tarafından idare edilmiştir. Sonra 1842-43'de

muhassıllık kaldırılarak iltizam sistemi yeniden gelmiştir. Ancak iltizamla beraber bazı bölgelerde de vakıf zeytinlikler emaneten idare yöntemi ile işletilmiştir.

Bu çalışmada, vakıf zeytinliklerin işletilme yöntemleri olan iltizam ve emaneten idare sistemi üzerinde durulmuş, süreçler takip edilmiş ve bunlarla ilgili sorunlara değinilmiştir. Osmanlı mali kurumlarının kamu kaynaklarının işletilmesinde, özellikle vergi tahsilinde müracaat ettikleri iltizam yöntemi 19. yüzyılda vakıf tarım işletmelerinde sıkça uygulanmış, talip çıkmaması gibi durumlarda emaneten idare yöntemine gidilmiştir. Vakıf zeytinliklerin muhasebe kayıtları titizlikle tutulmuştur.

İltizama konu olan vakıf zeytin bahçelerinde halkın ve müteşebbis rolünü üstlenen mültezimlerin sebep oldukları suiistimaller yaşandığı gibi, yıllık üretimi ve verimliliği aşağı çeken ihmaller de yaşanmıştır. İklim kötüleşmesi, kuraklık vb. dışsal faktörlerin etkisiyle birçok olumsuzluklar da görülmektedir. Müzayedede taahhüt edilen meblağın mültezim tarafından zamanında ödenememesi anlamına gelen "bakaya", müzayedeye sunulan işletmelere talip çıkmaması, gerek resmi görevliler gerekse bu işletmelere komşu ahali tarafından vakıf hukukuna aykırı davranılması gibi olumsuzluklar eksik olmuyordu. Yaşanan tüm sorunlar için, kamu adına denetim yapan Evkaf Nezareti mensuplarının çabaları çoğu zaman yetersiz kalıyordu. Vakıf tarım işletmeleri üzerindeki bu baskı nihai olarak ilgili vakfın imkânlarını ve hedeflerini daraltan bir işleve dönüşüyordu. Günümüze kadar gelen vakıflar üzerindeki eleştirilerin odağında vakıf kaynaklarının işletilmesinden kaynaklanan sorunlar yer almaktadır. Osmanlı döneminde vakıf kaynaklarının verimsizliğine yol açan işletme sorunlarının ilk örneklerine rastladığımız iltizam sürecindeki gelişmeler, yakın zamanlara gelinceye kadar başka isim ve şekillere bürünerek devam etmiştir.

Kaynaklar

1.Arşiv Belgeleri

a. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkaf Defterleri (EV.d) 15314, 15484, 16098, 16553, 17233, 19495, 16800, 16770, 18968,24943

Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT.) 2553

Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.) 17633, 17635

İrade-i Evkaf (İ.EV.) 4-3, 25-29, 22-33

Şuray-ı Devlet (ŞD.) 209-35

Sadaret Mektubi Kalemi (A).MKT.114-29)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) 18875

Kamil Kepeçi Defterler (KK.d.) 5123-136

2.Araştırma Eserleri

Akpınar, Kürşat Urungu (2000). *Iltizam in the Fetvas of Ottoman Şeyhülislams*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Armağan, Abdüllatif (2017). "Kemer-Edremit Voyvodası el-Hâc Ali Ağa bin el-Hâc Ahmet Ağa'nın Kemer-Edremit'te Kurduğu Vakıf ve Vakfiyesi". *OTAM, 42:* 1-46.

Bilgin, Arif (2006). *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminliği*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Bozoğlu Demirdöven, Julide ve Ayla Ödekan (2008). "Müzayedelerin Sanat Piyasalarındaki Rolü ve Türkiye'deki Yansımaları". İtü *Dergisi/b Sosyal Bilimler,* 5.1: 55-66.

Bülbül, Yaşar (1999). "Klasik dönem Osmanlı muhasebe sistemi". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi,* 6:151-182.

Cezar, Yavuz (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi(XVIII. Yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yay.

Çakır, Baki (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII.Yüzyıl).* İstanbul: Kitabevi Yay.

Çakır, Coşkun (2012). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Küre Yay.

Demirkol, Kurtuluş (2018). "Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik(1848-1864)". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt:16, Sayı: 1: 625-649.

Doğan, Faruk (2007). *Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1920)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Ebu, Yusuf (1973). *Kitabü'l-haraç.* İstanbul: Hisar Yay.

Efe, Ayla (2002). *Muhassıllık Teşkilatı.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Erdoğan, Mehmet (2005). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul:Ensar Neşriyat.

Genç, Mehmet (2002). "Osmanlı İltizam Rejimi ve Değişmeleri". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1: 176-185.

_____ (2000). "İltizam". *TDV* İslam Ansiklopedisi, C. 22*,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 154-158.

Güvemli, Oktay ve Batuhan Güvemli. (2015). "Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9:18-42.

Hammer, Von Joseph (1997). *Osmanlı Tarihi,* Cilt 1, İstanbul: MEB Yay.

İnalcık, Halil (1959). "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi". *AÜ İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, I:29-46.

Karakaş, Mehmet (2003*). Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Kahraman, Seyit Ali (2006). *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti.* İstanbul: Kitabevi Yay.

Karaman, Deniz (2004). "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler". *Bilig,* 29: 139-176.

Koyuncu, Nuran (2014). "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:1: 295-326.

Mehmed Neşri (1987). *Kitab-ı Cihannüma I-II.* Neşreden: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Redhouse, Sir James (2011). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yay.

Özbay, Rahmi Deniz (2009). "17. yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658)". *International 7th Knowledge, Economy & Management Congress Proceedıngs Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı.* 2108-2125.

Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Öztürk, Said (1996). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay.

Sayın, Abdurahman Vefik (1999). *Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını Yayın No: 352.

Şener, Abdüllatif (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. İstanbul: İşaret Yay.

Şensoy, Fatma (2014). "Muhasebe Defterlerinden Vakıfların Çok Yönlü Boyutlarını İzlemek-Bir Örnek XVIII. yy". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 7: 76-103.

_____ (2014). "Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve XVII. Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7:*200-247.

Tabakoğlu, Ahmet (2014). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yay.

Tuğ, Salih (1963). İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ülgen, Pınar (2010). "Ortaçağ Avrupası'nda Feodal Sisteme Genel Bir Bakış". *Mukaddime,* 1.1: 1-18.

3. **Elektronik Kaynaklar:**

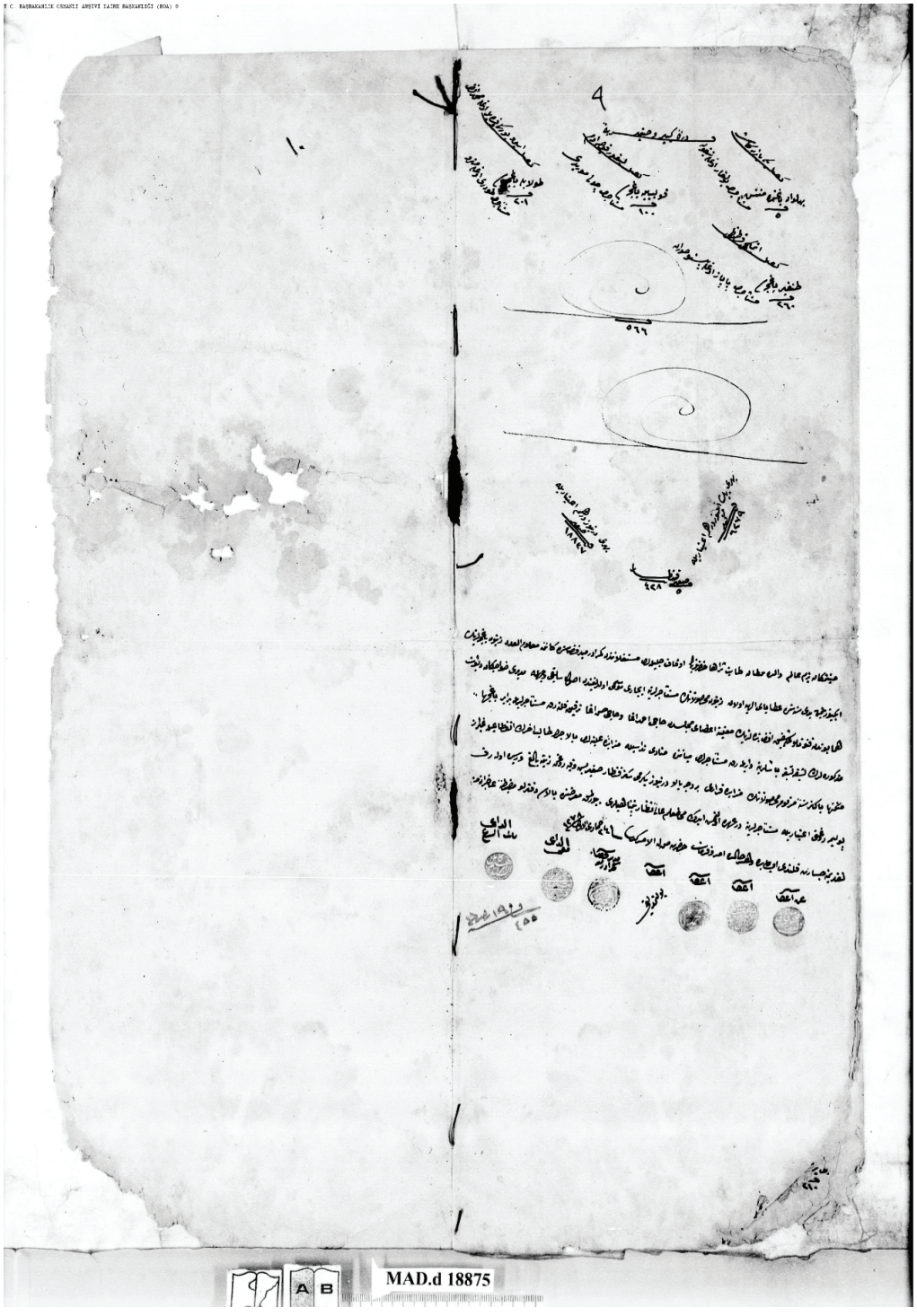
http://www.burhaniye.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi (E.T. 27.09.2019)

https://sozluk.gov.tr/ (E.T.31.01.2020)

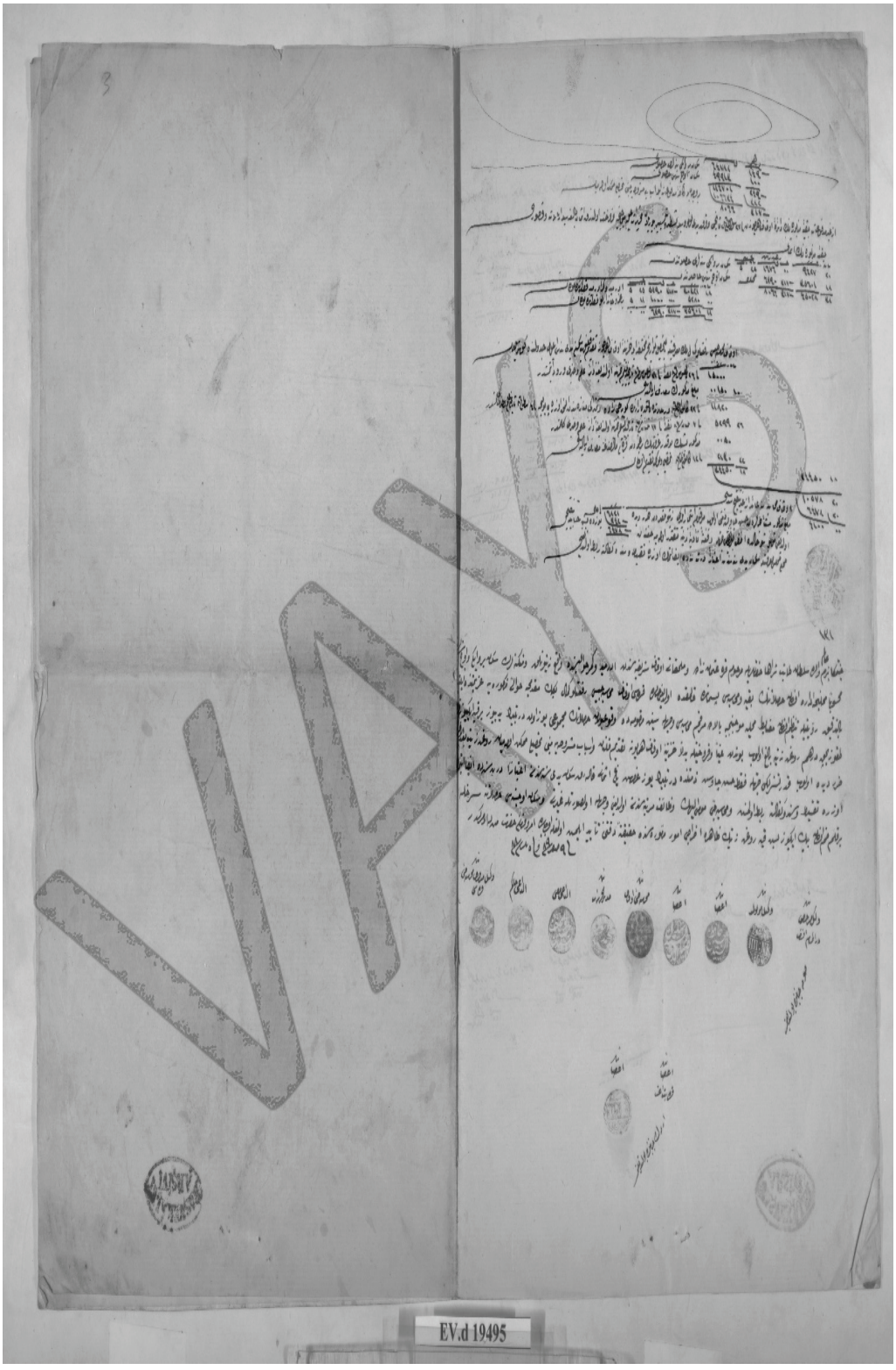
https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4598.pdf (E.T. 10.07.2020) https://www.vakifzeytinleri.gov.tr/hakkimizda (E.T. 10.07.2020)

Ekler

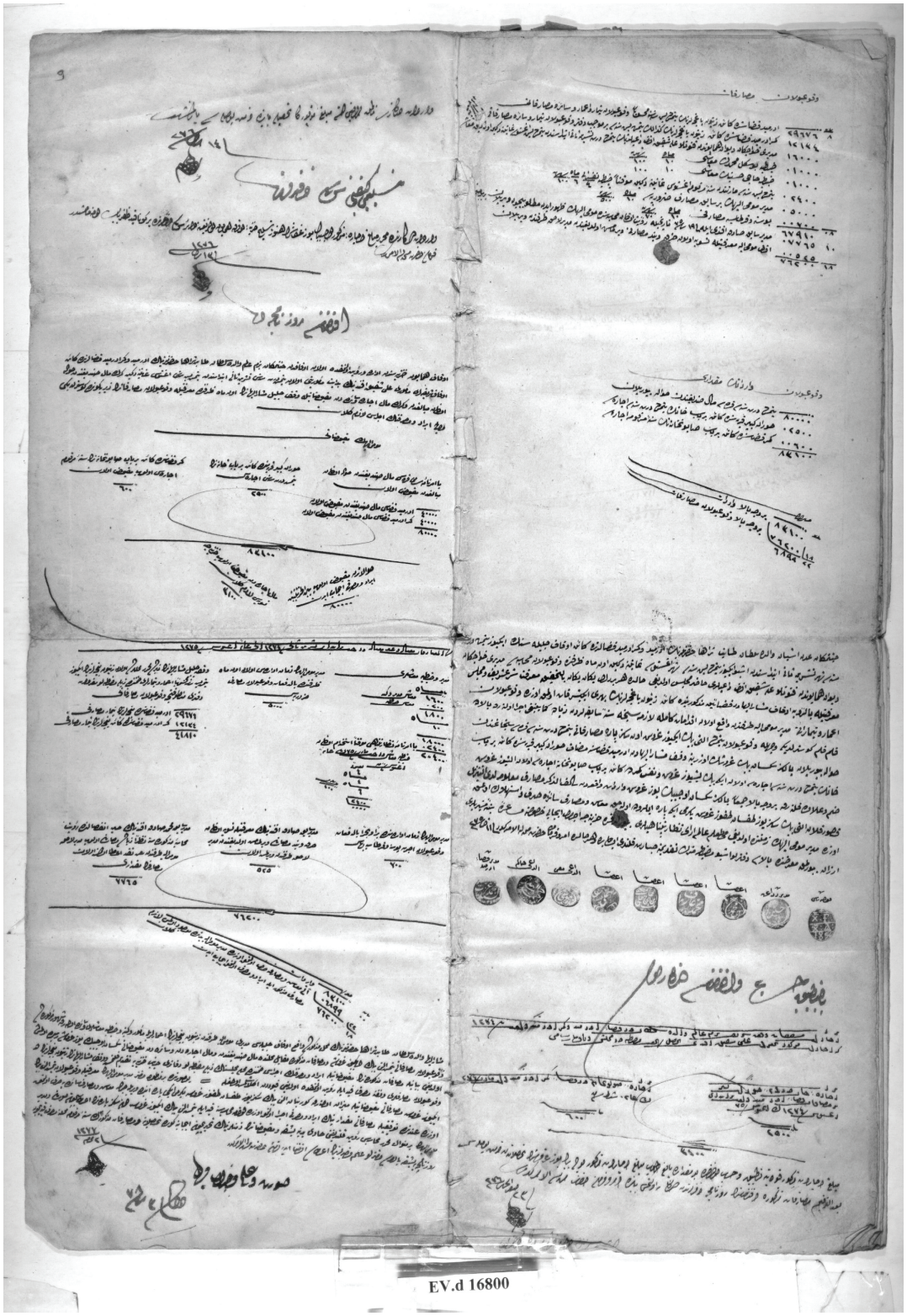
Ek 1: Belge.1. *Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Evkâfı'ndan Edremid ve Kemer-Edremid'de vâki' zeytin bahçelerinin 1277/1860 senesi mahsulâtının ma'rifet-i şer' ile bi'l-müzâyede müste'cirleri tarafından deruhde olunarak bunların mevkileri, deruhde edenlerin isimleri ve hâsılât-ı vâkı'asının miktarlarını mübeyyin zîri mazbatalı müfredat defterinin evkâf müdürü tarafından gönderildiği kaydını muhtevi Bezm-i Âlem Vakfı mevkufâtının mahsulat defteri. (*BOA. Mad. d. 18875)

Ek 2: Belge.2. *Edremid ve Kemer havalisinde bulunan Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Evkâfı ve Kara Osmanzâde Hacı Hüseyin Ağa ve mülhakatı Evkâfı'nın zeytinlik ve mengenelerinin hâsılât ve irsâlâtıyla bakiyesinin miktârı-1283/1866. (BOA. EV.d. 19495).*

Ek 3: Belge 3. *Merdiven sistemi ile muhasebe kaydına örnek: Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Evkâfı'ndan olup Edremid ve Kemer-i Edremid kazalarında bulunan zeytin bahçelerinin imar ve tımar masraflarının miktarı.1275/1858. (BOA. EV.d. 16800).*

Ek 4: Belge 4: *Çift kayıt sistemi ile tutulan muhasebe kaydına örnek: Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'ne mülhak Karesi sancağı dahilindeki Edremid, Balıkesir, Bandırma ve Gönen kazalarındaki vakıfların vâridât ve masârıfâtı.* (BOA. EV.d. 18968).

Ek 5: Tablo 3: *1273/1856 Senesi Edremid Kazasında Mengene İltizâm Bedelleri (BOA, EV.d. 16098).*

Köy İsimleri	Mengene (adet)	Mengene (atıl)	İltizâm bedeli (kıyye)	İltizâm bedeli ahâlî hissesi (kıyye)	Ahâlînin hissesi olan mengene sayısı	Açıklama
Avcılar	3		264			
Kulluklar	1		155			
Tahta	2		255, 5	85, 5	1	
Küre	3		250			
Kızılbekçilü	1		105			
Zeytunlu	2	4	171			
Araplar		1				
Kadı	1		21			
Çorak		1				
Çıkrıkcı		1				
Frenk		1				
Dereli		1				
Sarnıç		1				
Karacalar		1				
Yenice	1		3	3	1	
Sekviran	1		105			
İbrahimce		1				
Havran-ı kebir	7	2	246	53	5	Rûb hisse ahâlî
Edremit	12		518, 5	118, 5	4	
Toplam	**34**	**14**	**2094**	**260**	**11**	
Yekûn Mengene hâsılâtı			2354			
Ahâlî hissesi			260	260		
Bakiye mengene hâsılâtı			2094			
Zeytin eşcârı hâsılâtı			4940			
Mengenelerden hâsılâtı			2094			
Yekûn (ahâlî hissesi hâriç vakfa ait)			7034			

Ek 6: Tablo 4: *Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'ne Mülhak Karesi Sancağı D**âhilî**ndeki Edremid Kazâsındaki Vakıfların V**â**ridat ve Masârıfâtı (Ev.d* 18968:1285 Mart -1287 Şubat / 1869 Mart- 1872 Şubat)

Sıra no	Kazası	Yılı	Vakfı	Zeytin hâsılâtı Guruş	Pâre	Toplam gider Guruş	Pâre	Toplam gider içinde bahçe harcamaları Guruş	Toplam gider içinde bahçe harcamaları (%)
1	Edremid, Edremid kasabası	1286 Şubat- 1287 Mart	Semahçıkızı Emine Hatun Çeşme Vakfı	525		259		40	15,4
2	Edremi, Çorak karyesi	1286 Şubat -1287 Mart	Emir Ali'nin Kemer Kazasında Çeşme Vakfı	1330		496		100	20,2
3	Edremi, Edremid kasabası	1286 Şubat- 1287 Mart	…Yorgi'nin Gelibolu'daki Vakfı	350		233		40	17,2
4	Edremi, Edremid kasabası	1285 Mart-1286 Şubat	Seyyid Mustafa Çelebi Çarşı Mescidi Vakfı	1100		442		80	18,1
5	Edremi, Edremid kasabası	1285 mart-1286 Şubat	Hanoğlu Kerimesi Emine Hanımın Hekimzade Camii Vakfı	97	20	72	20	10	13,8
6	Edremi, Kadı köyü	1286	Muhiddin Hazretlerinin Türbe Vakfı	525		276		60	21,7
7	Edremi, Çorak köyü	1286	Şeytanoğlu Hasan Ağa Çeşme Tamiri Vakfı	1400		500		160	32
8	Edremi, Edremid kasabası	1286	Sarı Hacı Hasan'ın Çeşme Vakfı	140		65		20	30,7
9	Edremi, Edremid kasabası	1286	Ayşe Hatunun Gazi Celal Mescidi Vakfı	525		243		80	32,9
10	Edremi, Tuzcu Murat mah. kain	1286	Hacı Ahmed Ağa Yünak Çeşme Ve Kaldırımvakfı	350		220		60	27,3
11	Edremi, Edremid kasabası	1286	Nalbant Hacı Halil Ağa Camii Vakfı	595		324	20	150	46,3
12	Edremi, Edremid kasabası	1285-86	Patatzade Mustafa Efendi Camii Vakfı	1160				120	
13	Edremi, Edremid kasabası	1286	Züleyha Hatun Hekimzade Yusuf Sinan Efendi Camii	600		320	13	60	18,7

Sıra no	Kazası	Yılı	Vakfı	Zeytin hâsılâtı Guruş	Pâre	Toplam gider Guruş	Pâre	Toplam gider içinde bahçe harcamaları Guruş	Toplam gider içinde bahçe harcamaları (%)
14	Edremi, Edremid kasabası	1285-1286	Hacı Osmanoglu Hacı Hasan Ağa Dedeler Camii Vakfı	297	20	149	10	80	53,7
15	Edremi, Edremid kasabası	1286	Ümmühan Hatun Mahkeme Cami-i Şerifi Vakfı	1750		685		180	26,3
16	Edremi, Edremid kasabası	1286	Ümmügülsüm Hatun Bodur Cami-i Şerifi Kandilleri	2800		1481	20	550	37,1
17	Edremi, Edremid kasabası	1286	Nalbant Hacı Halil Ağa Hekimzade Cami-i Şerifi Vakfı	1545		949		500	52,7
18	Edremid Soğanyemez mahallesi	1286	Mustafa Çelebi'nin Mescid Vakfı	770				100	
19	Edremid, Edremid kasabası	1286	Demirci Hacı Ali Ağanın Camii Vakfı	11900		6791		1215	17,9
20	Edremid, Edremid kasabası	1286	Ayşe Kadının Cami-i Şerifi Vakfı	7525		4255		500	11,7
21	Edremid kazası, Tuzcu murat mahallesi	1286	Alemizade Hacı Mustafa Ağanın Camii Vakfı	28000		15250		2426	15,9
22	Edremid-Küre karyesi	1285	Kargalı Hacı Mehmet Ağanın Kuyu Çeşme Tamiri Vakfı	600		247	20	50	20,2
23	Edremid, Edremid kasabası	1285	Çakır Emine Hatun Gazi Celal Mescid Minare Kandil Ve Yunak Tamiri	450		375		80	21,3
25	Edremid-Frenk karyesi	1285	Frenk Karyesinde Cami-i Şerifin Kandil Vakfı	600		480			
26	Edremid, Edremid kasabası	1285	Gazi Celal Cami-i Şerifi Kandilli Vakfı	300		150		50	33,3
27	Edremid, Edremid kasabası	1285	Hacı Piri Ağanın Şehir Köprüsü Tamiri Vakfı	500				50	

Sıra no	Kazası	Yılı	Vakfı	Zeytin hâsılâtı Guruş	Pâre	Toplam gider Guruş	Pâre	Toplam gider içinde bahçe harcamaları Guruş	Toplam gider içinde bahçe harcamaları (%)
28	Edremid Havranı kebir karyesi	1285	Nasuh Beyin Mevlid-i Şerif Kıratına Meshud Vakfı	1416	20	816	20	338	41,4
29	Edremid Temaşalık karyesi	1285	Zambaoğlu Hacı Mustafa İ'tamı Taam (Yemek Yedirme) Vakfı	200		90		30	33,3
TOPLAM				67416	80	35212	123	7139	20,3

Mazbut Vakıfların Günümüz Hayır Hizmetleri*

Eyüp Sabri Kala**

Öz

Vakıf medeniyetinin temsilcilerinden olan mazbut vakıflar, tarihsel süreçte birçok hizmet üstlenmiş ve sosyal yaşamın temel yapı taşını oluşturmuştur. Günümüzde, her biri ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olan mazbut vakıflarının yönetimi ve temsili Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından yürütülmektedir. Bu vakıfların vakfiyelerinde veya vakfiye yerine geçen belgelerinde belirtilen hayır hizmetleri VGM tarafından yerine getirilmektedir.

Mazbut vakıfların ana hizmet alanları eğitim, sağlık, sosyal yardım, dini hizmetler, şehircilik ve bayındırlık hizmetleri olarak beş ana başlıkta toplanabilir. Bu çalışmada, bahsi geçen beş ana başlık altında VGM tarafından mazbut vakıflar adına yürütülen hayır hizmetleri incelenmiştir. Yine, vakıf birikiminin somut örnekleri olan kütüphane, müze ve araştırma merkezi hizmetleri, kültür hizmetleri başlığı altında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal politika, sosyal yardım, sosyal hizmetler, vakıf, mazbut vakıf

Contemporary Philanthropic Services of Mazbut Waqfs

Abstract

The mazbut waqfs, which are one of the representatives of the waqf civilization, have undertaken many services in the historical process and constituted the basic building block of social life. Nowadays, the management and representation of the mazbut waqfs, each of which is considered as a separate legal entity, is carried out by the General Directorate of Foundations (VGM). The charity services are realized by VGM in accordance with their waqf certificate charters or deeds of trust.

The main service areas of mazbut waqfs can be categorized under five main subjects: education, health, social aid, religious services, urbanism and public works. This study examines the charitable services within these five main categories which are carried out by VGM on behalf of the mazbut waqfs. In addition, library, museum and research centre services included in the waqf tradition, are discussed under the title of cultural services.

Keywords: Social policy, social aid, social work, waqf, mazbut waqf

* DOI: 10.16971/vakiflar.731945
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Mayıs 2020 / May 2020
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Eylül 2020 / September 2020

*** Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İstanbul/Türkiye; ekala@hotmail.com; ORCID: 0000-0001-6058-7905

Giriş

Hayırsever insanlar, serveti toplumun hizmetine sunma düşüncesiyle çok çeşitli alanlarda vakıflar kurmuşlardır. Bina ettikleri medrese, mekteplere, kütüphanelerle eğitim hizmeti; darüşşifa, bimarhane gibi tesislerle sağlık hizmeti; cami, mescit, tekke, zaviye, dergâh gibi tesislerle dini hizmetler; imaret, tabhane gibi tesislerle fakir, miskin, yolda kalmışlara yardım etmişlerdir. Şehirlerin kuruluşunda imar ve beledi hizmetler yapmışlar, bentler, kanallar, suyolları inşa ederek şehirlere su taşımışlar, çeşme ve sebiller vasıtasıyla mahallelere, sokaklara taşımışlardır. Yapmış oldukları hizmetlerle adeta toplumda herkese hitap edecek, tüm ihtiyaçları karşılayacak yaygın, toplumsal kuruluşlar haline gelmişlerdir (Kozak, 1994: 14-16).

Günümüzde sosyal devlet anlayışının sonucu olarak merkezi yönetim tarafından verilen eğitim, sağlık, dini hizmetler başta olmak üzere birçok kamu hizmeti Osmanlı'da vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir. Vâkıflar, ekonomik güçleri nispetinde irili ufaklı vakıflar kurarak servetlerini toplumun emrine sunmuşlardır.

Vakıfların topluma sundukları hizmetleri, dini, sosyal yardım, eğitim, sağlık, şehircilik-bayındırlık ve askeri faaliyetleri destekleyici hizmetler olarak tasnif edebiliriz. Tarihi süreç içerisinde, 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu'nun kabulünden önce kurulmuş olan ve yönetim ve temsili Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından yürütülen vakıflara *mazbut vakıf* denilmektedir. Her birinin ayrı tüzel kişiliği bulunan bu vakıfların vakfiyelerinde veya vakfiye yerine geçen belgelerinde yazılı olan hayır şartları, hizmetleri VGM tarafından yerine getirilmektedir.

Cumhuriyet döneminde vakıflarca yürütülen bazı hizmet alanları kamu tarafından üstlenilmiş olduğundan bu hizmetlerin vakıflar eliyle yerine getirilmesi dönemi sona ermiştir. Örneğin dini hizmetler vakıflar eliyle yürütülürken, bu hizmetler Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesine alındığından vakıfların bu alanda yapabileceği arızi birkaç faaliyet dışında bir şey kalmamış, vakfiyelerdeki bu şartların vakıflar tarafından yerine getirilmesi imkânsızlaşmıştır. Yine eğitim hizmetlerinin Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmesi, bilahare medrese ve sıbyan mekteplerinin kapatılmasıyla, vakıfların medrese ve sıbyan mektebi türünde eğitim vermeleri imkânsız hale gelmiştir. Belediyelerin kurulmasıyla beledi hizmetler bu kurumların yetki ve sorumluluğuna geçmiş, vakıflarca kurulan bentler, suyolları, çeşmeler bu kurumlara devredilmiştir.

Çalışmamızda, günümüzde mazbut vakıflar adına VGM tarafından yürütülen hayır hizmetler eğitim, sağlık, sosyal yardım, dini hizmetler, şehircilik ve bayındırlık hizmetleri ve kültürel hizmetler başlıkları altında incelenmektedir.

I. Mazbut Vakıflar

A. Tanımı, Kişiliği ve Yönetimi

27.2.2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 3. maddesinde "Bu Kanun uyarınca Genel Müdürlükçe yönetilecek ve temsil edilecek vakıflar ile mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisinin yürürlük tarihinden önce kurulmuş ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu gereğince Vakıflar Genel Müdürlüğünce yönetilen vakıflar" mazbut vakıf olarak tanımlanmaktadır. Kanunun 7. maddesinde, "On yıl süreyle yönetici atanamayan veya yönetim organı oluşturulamayan mülhak vakıflar, mahkeme kararıyla Genel Müdürlükçe yönetilir ve temsil edilir" hükmü yer almaktadır. Bu hükümle, on yıl yönetici atanamayan mülhak vakıflar mahkeme kararıyla mazbut vakfa dönüştürülebilmekte ve yönetimi tamamen VGM'ne bırakılmaktadır (Çınar, 2016: 830). Mülhak vakıf ise "Mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisinin yürürlük tarihinden önce kurulmuş ve yönetimi vakfedenlerin soyundan gelenlere şart edilmiş vakıflar" olarak tanımlanmaktadır (m. 3).

17.2.1926 tarih ve 743 sayılı mülga 2762 sayılı Vakıflar Kanununa yapılan atıf nedeniyle adı geçen kanuna bakıldığında, 1. Maddede:

> "*4 birinci teşrin (teşrinievvel) 1926 tarihinden önce vücut bulmuş vakıflardan A - Bu kanundan önce zapt edilmiş bulunan vakıflar, B - Bu kanundan önce idaresi zapt edilmiş olan vakıflar, C - Mütevelliği bir makama şart edilmiş olan vakıflar, D - Kanunen veya fiilen hayri bir hizmeti kalmamış olan vakıflar, E - Mütevelliliği vakfedenlerin ferilerinden başkalarına şart edilmiş vakıflar, Vakıflar Umum Müdürlüğünce idare olunur. Bunların hepsine birden (Mazbut vakıflar) denir*"

hükmü yer almaktadır. Tüm bu düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde; Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yönetilip temsil edilen vakıflar;

- 4 Ekim 1926 tarihinden önce kurulan, 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'na göre mazbut vakıf sayılan mazbut vakıflar ile
- 4 Ekim 1926 tarihinden önce kurulan, mülhak vakıf olmakla birlikte 10 yıl yöneticisiz kalması sebebiyle mahkeme kararıyla mazbut vakfa dönüştürülen mazbut vakıflardan oluşmaktadır.

Yönetimleri VGM tarafından yerine getirilse de her bir mazbut vakfın tüzel kişiliğinin devam edip etmediği konusu mülga 2762 sayılı kanunda ve 5737 sayılı kanunda farklı düzenlenmiştir. Mülga 2762 sayılı Vakıf Kanununun Hükmi Şahsiyet başlıklı 6. maddesinde, "Umum Müdürlüğün idare ve temsil ettiği vakıflar da bir kül halinde hükmi şahsiyet sayılır" denilmektedir. Bu hükümden anlaşılacağı üzere mazbut vakıfların her birinin tek tek ayrı tüzel kişilikleri bulunmamaktadır (Ögüz, 2007: 4-6). Tümü birden, bir bütün halinde bir tüzel kişilik oluşturmaktadır. Bu düzenleme, çok farklı zamanlarda, çok farklı şahsiyetler tarafından kurulan ve medeniyetimizin temel taşı olan mazbut vakıfları bir bütün haline getirmekteydi. 5737 sayılı Vakıflar Kanunun 4. Maddesinde ise, vakıf türleri arasında ayrım yapılmaksızın "vakıflar, özel hukuk tüzel kişiliğine sahiptir" denilmektedir. Yani 2762 sayılı kanunla ayrı ayrı tüzel kişilik verilmeyen mazbut vakıfların her biri, 2008 tarihli 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'yla yeniden ayrı ayrı tüzel kişiliğe kavuşmuştur (Yener vd. 2013: 19). Bu durumun uygulamada zorluklar ortaya çıkardığı söylense de her bir vakfın kurucusunun, şartlarının ayrı olduğu, bu vakıfların tarih ve medeniyetimizin günümüze gelen temsilcileri olduğu, kurucu vâkıfın iradesine saygı duyulması gerektiği düşünüldüğünde, 2008 tarihli 5737 sayılı kanunda her bir mazbut vakfa yeniden tüzel kişilik kazandırılmasının isabetli olduğu kanaatindeyiz. Meselenin birçok boyutu olmakla birlikte, özellikle uluslararası hukuk alanında bu yaklaşım çok daha isabetlidir. Zira mazbut vakıfların birçok mal varlığı yurtdışında kalmıştır. Bu mallarla ilgili hukuki iddialarda malın sahibi olan vakfın tüzel kişiliğinin olmaması taraf oluşumu açısından ciddi sorunlar doğurmakta, özel hukuka tabi olan vakıflara devlet tarafından el konulduğu izlenimi oluşturmaktadır. Oysa özel hukuk tüzel kişiliğinin devam ediyor olması, bu tüzel kişiliğin yöneticisi ve temsilcisi olarak VGM tarafından yapılacak hukuki işlemlere kuvvetli bir hukuki altyapı sağlayabilecektir.

Sonuç itibariyle mazbut vakıflar, her biri ayrı özel hukuk tüzel kişiliği olan, VGM tarafından yönetilip temsil edilen vakıflardır.

B. Mazbut Vakıf Hayır Hizmetlerinin Yürütülmesiyle Görevli Kurum

Mazbut vakıfların vakfiyelerinde yazılı hayır hizmetleri ve şartlarının yerine getirilmesi görevi VGM'ne, iç idari yapılanmada da Hayır Hizmetleri Daire Başkanlığı'na aittir. Nitekim 15.07.2018 tarih ve 4 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Genel Müdürlüğün görevleri başlıklı 693. Maddesinde;

> **"**(1) Genel Müdürlüğün görevleri şunlardır: a) Mazbut vakıfların vakfiyelerinde veya vakfiye yerine geçen hüccet, berat, ferman gibi belgelerinde yazılı hayrî, sosyal, kültürel ve ekonomik şart ve hizmetleri yerine getirmek…. e) Vakıflarla ilgili konularda araştırma, geliştirme, eğitim, kültür ve yayın faaliyetlerinde bulunmak, ulusal ve uluslararası koordinasyonu sağlamak. f) Vakıf kültür varlıklarından oluşan koleksiyonlar meydana getirmek; müze, kütüphane ve kültür merkezleri kurmak..."

denilmektedir. Düzenlemeyle, mazbut vakıfların hayır şartlarını ve hizmetlerini yerine getirme, bu hizmetleri yerine getirebilmek için mazbut vakıfların para ve mal varlıklarını değerlendirme, bunlarla yatırım yapma, yurtiçi veya yurtdışı vakıf kültür varlıklarını ihya etme, müze, kütüphane ve kütür merkezleri kurma görevleri Vakıflar Genel Müdürlüğünün görev alanı içerisinde sayılmaktadır.

Aynı Kararnamenin "Hayır Hizmetleri Daire Başkanlığı" başlıklı 707. maddesinde,

> **"**(1) Hayır Hizmetleri Daire Başkanlığının görevleri şunlardır: a) Vakfiyelerde yer alan hayır şart ve hizmetlerini yerine getirmek. b) Hayrat taşınmaz malların tahsis işlemlerini yürütmek. c) Vakfiyelerde yazılı hayır şart ve hizmetlerini yerine getirmek üzere her seviyeden eğitim öğretim tesisleri, öğrenci yurtları, sağlık ve sosyal yardım kurumları, aşevleri gibi tesisler açmak, yönetimini sağlamak, öğrencilere eğitim yardımı yapmak, ihtiyaç sahibi insanlara sosyal yardımlarda bulunmak, muhtaç ve engellilere aylık bağlamak. ç) Sosyal yardım hizmeti veren kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak. d) Uluslararası kuruluşlarla işbirliği yaparak sosyal politikalar ve sosyal yardım projeleri üretmek ve yürütmek. e) 5737 sayılı Kanunda belirtilen burs vermeye ilişkin görevleri yapmak…"

denilmektedir. Maddede atıf yapılan 5737 sayılı Kanunun burs vermeye ilişkin görevler, kanunun 52. Maddesinin d bendinde yer almakta ve "Usul ve esasları Genel Müdürlükçe çıkarılan yönetmelikle belirlenmek üzere ihtiyaç sahibi yükseköğrenim öğrencilerine 3/3/2004 tarihli ve 5102 sayılı Yükseköğrenim Öğrencilerine Burs Kredi Verilmesine İlişkin Kanun hükümlerine tabi olmaksızın burs vermek" hükmünü taşımaktadır. Aynı maddenin e bendinde "Genel Müdürlüğün teşkilatına ilişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde belirtilen diğer görevler" denilerek Daire Başkanlığının görevleri olarak 15.07.2018 tarih 4 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine atıf yapılmaktadır.

Bu düzenlemelerle birlikte, mazbut vakıfların hayır şart ve hizmetlerinin yerine getirilmesinde VGM iç birimi olarak Hayır Hizmetleri Daire Başkanlığı görevlendirilmiş bulunmaktadır.

II. Mazbut Vakıfların Hayır Hizmetleri Ve Günümüz Uygulamaları

Mazbut vakıflar adına VGM tarafından yerine getirilecek hayır hizmetleri, genel olarak Vakıflar Yönetmeliğinin "Hayrat Taşınmazların Tahsisi ve Hayır Hizmetleri" başlıklı Üçüncü kısmında, 58. – 95. maddeler arasında düzenlenmektedir. Yönetmelikte bu hizmetler aşevi hizmeti, muhtaç aylığı, eğitim yardımı, fakir ve garip hastalara tedavi yardımı başlıkları altında toplanmaktadır. Ayrıca, ortaöğrenim ve yükseköğrenim öğrencilerine burs verilmesi, vakfiyelerdeki eğitim şartlarını yerine getirmek üzere üniversiteler kurulması, yurtdışı hastalara sağlık yardımı sağlanması, yurtdışı kuru gıda yardımı yapılması da VGM'nin hayır hizmetleri arasında yer almaktadır.

Çalışmamızda mazbut vakıfların hayır hizmetleri, tarihi arka planlarını da göz önüne alarak eğitim, sağlık, sosyal yardım, dini hizmetler, şehircilik ve bayındırlık hizmetleri ve kültürel hizmetler başlıkları altında incelenmektedir.

A. Eğitim Hizmetleri

Eski vakıfların Cumhuriyet öncesi dönemde en önemli hizmet alanlarından biri eğitim olmuştur. Enderun eğitimi, askeri eğitim ve Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulan mühendislik, tıp, Darülfünun eğitimleri ayrı tutulacak olursa, diğer örgün eğitim hizmetlerinin neredeyse tamamı vakıfların eğitim müesseseleri aracılığıyla yürütülmüştür (Ertem, 1999: 122). Günümüzde okul öncesi ve ilkokul eğitimi diyebileceğimiz eğitim, vakıfların kurmuş oldukları sıbyan mekteplerinde görülmüştür. Yerine göre orta, yüksek veya lisansüstü diyebileceğimiz eğitim hizmetleri yine vakıfların kurmuş oldukları medreselerde verilmiştir. Örneğin Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı'nın hem ilköğretim hizmeti veren sıbyan mektebi, hem orta derece eğitim veren Tetimme Medreseleri, hem de lisans – lisansüstü eğitim veren Sahn-ı Seman Medreseleri bulunmaktaydı. Darüşşifada aynı zamanda tıp eğitimi de verilmekteydi.

Medreselerde hem nakli hem de akli ilimler öğretilmiştir. Tanzimat'la birlikte yeni mesleki okulların açılması ile medrese eğitimi sadece nakli ilimlere indirgenmiştir. 1914 yılında Darülhilafetil Aliyye adı altında birleştirilen medreseler, 03.03.1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun birinci maddesi olan "Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâleti'ne merbuttur" ifadesi ile Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır (m. 1). Eski vakıfların bağlı olduğu Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti veya özel vakıflar tarafından idare edilen tüm medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devredilmiş ve bağlanmıştır (m. 2). Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mektep ve medreselere tahsis edilen miktarlar Maarif bütçesine nakledilmiştir (m. 3). Kanuna göre, yüksek dini mütehassıs yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi kurulacak, imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetleri yerine getirecek memurları yetiştirilmesi için ayrıca okullar kurulacaktır (m. 4). Böylece mazbut vakıfların eğitim hizmetleri, kanunun yürürlük tarihi olan neşir tarihinde, yani 6 Mart 1924 tarihinde durmuş, vakfiyelerindeki medrese kurulması ve işletilmesi yönündeki şartlar, medreselerin kanunla Maarif Vekâletine devredilmiş olmaları nedeniyle hukuken uygulanamaz hale gelmiştir. Kanunun yürürlüğe girdiği 6 Mart 1924 tarihinden 5 gün sonra, Maarif Vekâletine devrolunan medreselerle ilgili olarak Maarif Vekili Vasıf (Çınar) Bey'in çıkardığı 11.03.1924 tarihli genelgeyle medreseler kapatılmıştır (Arı 2002: 189).

1935 tarihinde yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nda mazbut vakıfların eğitim hizmetiyle ilgili okul kurabileceklerine dair herhangi bir hüküm yer almamaktadır.

2008 yılında yürürlüğe giren 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 14. maddesiyle konu çözüme kavuşturulmuştur. Amaç ve işlev değişikliği" başlığını taşıyan bu maddeye göre:

> "Vakıfların, vakfiyelerindeki şartların yerine getirilmesine fiilen veya hukuken imkân kalmaması halinde; vakfedenin iradesine aykırı olmamak kaydıyla mazbut vakıflarda Genel Müdürlüğün; mülhak, cemaat ve esnaf vakıflarında, vakıf yöneticilerinin teklifi üzerine bu şartları değiştirmeye; hayır şartlarındaki parasal değerleri güncel vakıf gelirlerine uyarlamaya Meclis yetkilidir".

Belirtilen madde kapsamında, mazbut vakıfların vakfiyelerinde yer alan ancak mevcut Anayasa ve kanunlar çerçevesinde uygulanmaları artık hukuken mümkün olmayan şartlar ile fiilen uygulanamaz hale gelen şartlar, vakfedenin iradesine aykırı olmamak kaydıyla Genel Müdürlüğün teklifi ve Vakıflar Meclisinin kararıyla değiştirilebilmektedir. Böylece, mazbut vakıfların yerine getirilemez hale gelen şartlarının, vâkıfın iradesine aykırı olmayacak şekilde günümüz şartlarına uyarlanmasının önü açılmıştır. Burada üzerinde hassasiyetle durulması gereken konu, vakfiyede yapılacak şart değişikliğinin asla vâkıfın iradesine aykırı olmamasıdır.

Günümüzde Anayasa ve kanunlara aykırı vakfiye şartlarına örnek olarak, vakfiyelerde yer alan tekke ve zaviye kurulması, buralara yardım şartları, medrese kurulması, işletilmesiyle ilgili şartlar gösterilebilir. Örneği biraz daha açacak olursak, vakfiyesinde medrese şartı bulunan bir mazbut vakfın bu şartının yerine getirilmesi, günümüz eğitim sisteminde böyle bir eğitim kurumu türü olmaması sebebiyle mümkün değildir, bu yüzden de vakfiyedeki hayır şartı ve hizmetinin yerine getirilmesi mümkün olamamaktadır. Medrese şartı, asıl itibariyle eğitim şartı anlamına gelmektedir. Vâkıfın iradesi, bir eğitim kurumu kurmak ve işletmek suretiyle topluma fayda sağlamaktır. Mazbut vakıfların kuruluş dönemi itibariyle eğitim kurumları medreselerdir, o günün şartlarına uygun olarak sıbyan mektepleri, medreseler kurulmuştur. Günümüzde ise eğitim hizmetleri okul öncesi eğitim, orta öğrenim, yükseköğrenim ve lisansüstü eğitim şeklinde yapılanmıştır. Vakıflar Kanunu'nun 14. maddesi kapsamında, Genel Müdürlüğün teklifiyle Vakıflar Meclisi, vakfiyedeki medrese şartını o şartın günümüzdeki karşılığı olan her seviyede eğitim kurumu kurmak şeklinde değiştirebilir. Böylece tarihte çok büyük fonksiyonlar icra etmiş, medeniyetimizin temel taşı niteliğindeki mazbut vakıfların yeniden topluma faydalı hizmetler üretebilmesinin önü açılmış olmaktadır.

A.1. Yükseköğretim Kurumları

Yukarıda bahsedilen Vakıflar Kanunu'nun 14. maddesi uyarınca mazbut vakıfların vakfiye şartlarının değiştirilerek yeni eğitim kurumları kurulması 2010 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda iki ayrı vakıf üniversite kurulmuştur. Mazbut vakıfların 1924 yılında durmuş olan eğitim hizmetleri, 86 yıl sonra yeni şartlarıyla, günümüz eğitim yapısına uyarlanarak tekrar başlamış ve ülkemiz adına büyük bir potansiyel yeniden devreye sokulmuştur. Mazbut vakıfların farklı seviyelerde yüzlerce medrese kurmuş oldukları düşünüldüğünde, bu vakıfların vakfiye şartlarının yerine getirilebilmesi için imkanlar elverdiği ölçüde, her seviyede başka eğitim kurumları da kurulabilecektir. Günümüz itibariyle VGM, kurmuş olduğu iki vakıf üniversiteyle, kurucu mazbut vakıflar adına eğitim hizmetlerini yerine getirmektedir.

a. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

İstanbul'un fethiyle birlikte Ayasofya Camii'nin keşiş odaları ve Zeyrek Camii medreseye dönüştürülmüş, bu mekânlarda eğitim faaliyetlerine başlanmıştır. Molla Hüsrev, Ayasofya Medresesi'nin, Molla Zeyrek ise Zeyrek Medresesi'nin ilk müderrisleridir.

Fatih Sultan Mehmet Han Vakfı bünyesinde Sahn-ı Seman ve Tetimme Medreselerinin kurulmasıyla birlikte ana eğitim hizmetleri buraya alınmıştır. Fatih'e ait diğer bir vakıf olan Eyüp Sultan Vakfı'nın Eyüp Külliyesi'nde de bir medrese bulunmaktaydı. Sinan Ağa bin Abdurrahman'ın (Mimar Sinan) vakfiyesinde, kendi ismiyle anılan Mimar Sinan Mahallesi'nde (İstanbul, Aksaray'da) bir sıbyan mektebi yaptırdığı ve vakfettiği görülmektedir. Nurbanu Valide Sultan Vakfı'nın Üsküdar'da kurduğu külliyede (Atik Valide Külliyesi) tıp eğitimi de dâhil olmak üzere farklı derecelerde eğitim veren medreseler ve mektep bulunmaktaydı. Hatice Turhan Valide Sultan, Eminönü Yenicami etrafında kurduğu külliyede mektep ve medrese eğitimi yapılmasını şart etmiştir. Abdullah oğlu Hacı Abdülaziz Ağa'nın Muğla Milas'taki vakfına ait medrese bulunmaktadır.

Vakıflar Kanunu'nun 14. maddesi kapsamında Vakıflar Genel Müdürlüğü Hayır Hizmetleri Daire Başkanlığı'nca 04.09.2009 tarih 2474 sayılı bir teklif yazısı Vakıflar Meclisine gönderilmiştir. Teklifte özetle;

- Vakıfların tarih boyunca yapmış olduğu hizmetlerin başında eğitim, sağlık, sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetlerin geldiği,

- Bu hizmet ve faaliyetlerin arasında eğitimin önemi çok büyük olan vakıfların her birinin ayrı ayrı tüzel kişiliği olan bir hizmet kuruluşu olduğu,
- Bu vakıflar arasında yer alan Fatih Sultan Mehmet Han Vakfı'na ait vakfiyelerde her seviyeden eğitim kurumu tesis edilmesi, işletilmesi ve bilimsel çalışmalar yapılması vb. hükümlerin yer aldığı,
- 27.02.2008 tarih ve 26800 sayılı Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 52. Maddesiyle, Vakıflar Genel Müdürlüğüne her seviyeden eğitim ve öğretim müessesesi açma görevinin verildiği,
- Bu görevin yerine getirilmesi amacıyla Fatih Sultan Mehmet Han, Sinan Ağa bin Abdurrahman, Nurbanu Valide Sultan, Hatice Sultan ve Abdullah oğlu Hacı Abdülaziz Ağa mazbut vakıflarının adına "Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi" adıyla bir üniversite kurulmasının, Vakıflar Meclisinin 25.08.2009 tarih ve 487/406 sayılı kararı ile uygun görüldüğü,
- Bu nedenle, Fatih Sultan Mehmet Han, Sinan Ağa bin Abdurrahman, Nurbanu Valide Sultan, Hatice Sultan ve Abdullah oğlu Hacı Abdülaziz Ağa Vakıflarının vakfiyelerinde yer alan eğitim ve hayır şartlarının "Her seviyede eğitim ve öğretim (İlköğretim, Kolej, Meslek Lisesi, Meslek Yüksekokulu, Yüksek Okul, Fakülte, Üniversite, Enstitü) kurmak ve işletmek şeklinde değiştirilmesi hususunda karar alınması istenilmiştir.

Vakıflar Meclisinde yapılan görüşme neticesinde, teklifte adı geçen vakıfların vakfiyelerinde yer alan eğitim ve hayır şartlarının "Her seviyede eğitim ve öğretim (İlköğretim, Kolej, Meslek Lisesi, Meslek Yüksekokulu, Yüksek Okul, Fakülte, Üniversite, Enstitü) kurmak ve işletmek" şeklinde değiştirilmesinin uygun olduğuna 07.09.2009 tarih 431 sayılı Vakıflar Meclisi kararıyla karar verilmiştir.

Karara istinaden 15 Nisan 2010 tarihinde kabul edilen ve 24 Nisan 2014 tarih 27561 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 5981 sayılı "Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" un 1. maddesiyle 2809 sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununa ek 119. madde eklenmiş ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi kurulmuştur. Ek maddede:

> "*İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet Han, Sinan Ağa Bin Abdurrahman, Nurbanu Valide Sultan, Hatice Sultan ve Hacı Abdülaziz Ağa Mazbut Vakıfları adına Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun vakıf yükseköğretim kurumlarına ilişkin hükümlerine tabi olmak üzere, kamu tüzel kişiliğine sahip Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi adıyla bir vakıf üniversitesi kurulmuştur*." hükmü yer almaktadır.

Bu düzenlemeyle birlikte, beş kurucu mazbut vakfın vakfiyelerinde yer alan eğitim hizmetleri, günümüz koşullarına göre yeniden ihya edilmiştir. 2020 yılı itibariyle Güzel Sanatlar, Mühendislik, Mimarlık ve Tasarım, İslami İlimler, Edebiyat, Hukuk ve Eğitim Fakülteleri olmak üzere 7 fakülte, 2 yüksekokul, 2 enstitü ve Yabancı Diller Bölümüyle Sosyal Bilimler ve Mühendislik Mimarlık hizmet veren Üniversitede 7.000 civarında öğrenci eğitim görmektedir. Eğitimde farklı ve yüksek oranlarda bursluluklar uygulanmaktadır.

b. Bezmialem Vakıf Üniversitesi

Sultan II. Mahmut'un eşi, Sultan Abdülmecit'in annesi olan Bezmialem Valide Sultan, kurduğu vakıfta özellikle sağlık ve eğitime büyük önem vermiştir. Vakıf, İstanbul Cağaloğlu'nda Dârülmaarif (Valide Mektebi), Beykoz Çubuklu'da Bezmialem Valide Mektebi, Edirnekapı'da Bezmialem Sıbyan Mektebi (Yeşil Mektep) olmak üzere 4 eğitim kurumu kurmuştur. Sağlık alanında ise İstanbul Aksaray'da Bezmiâlem

Gurebâ-i Müslimin Hastanesi (Gureba Hastanesi) ile vefatından sonra Mekke'de Gurebâ-i Müslimin Hastanesi kurulmuştur.

Bezmialem Vakıf Üniversitesi, Bezmialem Valide Sultan Vakfı, Abdülhamid-i Sânî Vakfı ve Silahtar Abdullah Ağa Vakıflarına ait vakfiyelerde şart değişikliğine ilişkin Vakıflar Meclisi kararıyla adı geçen vakıflar adına Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kurulmuştur. Karara istinaden 15 Nisan 2010 tarihinde kabul edilen ve 24 Nisan 2014 tarih 27561 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 5981 sayılı "Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" un 1. maddesiyle 2809 sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununa ek 124. madde eklenerek Bezmialem Vakıf Üniversitesi kurulmuştur.

Üniversite, Bezmialem Vakfı'nın ana hizmet alanına uygun şekilde Tıp, Diş Hekimliği, Eczacılık ve Sağlık Bilimleri Fakülteleriyle sağlık alanında eğitim hizmeti vermektedir. Aynı zamanda hastane ve polikliniklerinde tüm halka sağlık hizmeti sunmaktadır

A.2. Eğitim Yardımı ve Burs Hizmetleri

Eğitim şartı bulunan mazbut vakıfların vakfiyelerinde, sıbyan mekteplerinde ve medreselerde okuyan öğrencilerden ücret alınmasına dair bir şart bulunmamaktadır. Öğrencilere vakfın büyüklüğüne, eğitimin derecesine göre vakıftan tahsisat ayrıldığı görülmektedir. Kendi eğitim kurumu olmayan vakıflar, başka vakıfların eğitim kurumlarında bulunan öğrenciler için tahsisat ayırabilmektedirler. Öğrencilerin giyim kuşam ihtiyaçlarını karşılamak üzere de tahsisatlar yapılabilmektedir. Kısaca ifade edilecek olursa, vakıflarca yürütülen eğitim öğretimde öğrencilerden eğitim ücreti alınmadığı gibi, öğrencilere ihtiyaçlarını karşılamaları için belirli bir miktar ödenmesine dair vakfiyelerde şartlar bulunmaktadır.

Mazbut vakıfların öğrencilere burs sağlanmasıyla ilgili vakfiye şartlarının yerine getirilmesi maksadıyla, mazbut vakıfların gelirlerinden ilk, orta ve yükseköğrenim öğrencilerine Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından burs ve eğitim yardımları yapılmaktadır.

a. Ortaöğrenim Öğrenci Bursları

27.09.2008 tarih ve 27010 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan "Vakıflar Yönetmeliği" nin ilk ve ortaöğretim öğrencilerine verilecek bursları düzenleyen "Eğitim yardımı" başlıklı 82. maddesi, "vakfiyelerde yer alan hayır şartlarının yerine getirilmesi amacıyla, ailelerinin maddi durumu yeterli olmayan ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerine eğitim yardımı yapılabilir" hükmünü taşımaktadır. Yönetmeliğe göre "aynı aileden sadece bir öğrenciye eğitim yardımı verilir." Eğitim yardımı yapılacak öğrenci sayısı, yardım miktarı, ödeme zamanı ve illere göre dağılımı Genel Müdürlük tarafından belirlenir.

Tablo 1: *İlkokul, Ortaokul ve Lise Öğrencilerine Eğitim Yardımı (Burs) Hizmetleri*

2019	14.886 öğrenciye 9 ay süreyle 60'ar TL
2018	14.972 öğrenciye 9 ay süreyle 60'ar TL
2017	15.000 öğrenciye 9 ay süreyle 60'ar TL
2016	15.000 öğrenciye 9 ay süreyle 60'ar TL
2015	15.000 öğrenciye 9 ay süreyle 60'ar TL
2010	10.000 öğrenciye aylık 50 TL

Kaynak: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019)*

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, 2010'da 10.000 olan burs verilen öğrenci sayısı, 2015'ten itibaren yıllık ortalama 15.000 öğrenci olarak uygulanmakta, 9 ay süreyle ödenmektedir. 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı itibariyle, burs almaya hak kazanan öğrencilere her eğitim öğretim yılı için 9 ay (Ekim-Haziran) süreyle aylık 75 TL burs yardımı yapılmaktadır.

b. Yükseköğretim Öğrenci Bursları

Yükseköğrenim öğrencilerine iki tür burs verilebilmektedir. Birincisi, öğrencinin ihtiyaç durumuna göre değerlendirme yapılarak verilen ihtiyaç bursu diyebileceğimiz burstur. İkincisi ise, ihtiyaç sahibi olup olmadığına bakılmaksızın akademik başarıyı desteklemek üzere verilen akademik başarı bursudur.

5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun "Hayır Hizmetleri Daire Başkanlığının Görevleri" başlıklı 52. maddesinin d bendinde, "Usul ve esasları Genel Müdürlükçe çıkarılan yönetmelikle belirlenmek üzere ihtiyaç sahibi yükseköğrenim öğrencilerine 3/3/2004 tarihli ve 5102 sayılı Yüksek Öğrenim Öğrencilerine Burs Kredi Verilmesine İlişkin Kanun hükümlerine tabi olmaksızın burs vermek" Hayır Hizmetleri Daire Başkanlığının görevleri arasında sayılmaktadır.

Yükseköğrenim öğrencilerine verilecek burslar 20.08.2013 tarih ve 28741 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan "Vakıflar Genel Müdürlüğü Yükseköğrenim Burs Yönetmeliği" nde belirlenmektedir. Yönetmelikte, 12.09.2020 tarih 31242 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Vakıflar Genel Müdürlüğü Yükseköğrenim Burs Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" le önemli değişiklikler yapılmıştır.

Yönetmeliğin 1. maddesinde amaç "mazbut vakıfların gelirlerinden, vakfiyelerinde yer alan hayır şartlarını yerine getirmek üzere ihtiyaç sahibi yükseköğrenim öğrencilerine burs verilmesinde uyulacak usul ve esasları belirlemektir" şeklinde ifade edilmektedir. Bursa hak kazanan öğrencilere, normal eğitim süresince burs verilebilecektir.

Tablo 2: *Yükseköğrenim Öğrencilerine Eğitim Yardımı (Burs) Hizmetleri*

2019	5007 öğrenciye 8 ay süreyle aylık 250'şer TL
2018	5.064 öğrenciye 8 ay süreyle 250'şer TL
2017	5.484 öğrenciye 8 ay süreyle 250'şer TL
2016	5.700 öğrenciye 8 ay süreyle 200'er TL
2015	5.000 öğrenciye 8 ay süreyle 200'er TL
2010	-

Kaynak: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019)*

Tablodan anlaşılacağı üzere her yıl 5.000'in üzerinde yükseköğrenim öğrencisini yıllık 8 ay süreyle burs verilmektedir. 2019-2020 Eğitim Öğretim yılı itibariyle burs almaya hak kazanan yükseköğrenim öğrencilerine eğitim dönemi boyunca 8 ay (Ekim – Mayıs) süreyle aylık 300 TL burs yardımı yapılmaktadır.

Yönetmeliğe göre yabancı uyruklu öğrenciler burs verilmeyecek grup içerisinde yer almakla birlikte, Bakan onayıyla Türkiye'ye eğitim için gelen yabancı uyruklu öğrencilere toplam burs kontenjanının %10'u oranında kontenjan verilebilmektedir. Yabancı uyruklu yükseköğrenim öğrencilerine 8 ay boyunca aylık 600 TL burs verilmektedir.

Tablo 3: *Yabancı Uyruklu Yükseköğrenim Öğrencilerine Eğitim Yardımı (Burs) Hizmetleri*

2019	60 ülkeden 594 öğrenciye 8 ay süreyle 500'er TL
2018	49 ülkeden 600 öğrenciye 8 ay süreyle 500'er TL
2017	37 ülkeden 300 öğrenciye 8 ay süreyle 250'şer TL
2016	37 ülkeden 262 öğrenciye 8 ay süreyle 200'er TL
2015	22 ülkeden 150 öğrenciye 8 ay süreyle 200'er TL
2010	-

Kaynak: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019)*

Tabloda görüleceği üzere, 2015 yılında başlayan yabancı uyruklu yükseköğrenim öğrencilerine burs verilmesi, yıllar itibariyle 22 farklı ülke yurttaşından başlamış, 2019'da bu sayı 60 ülkeden yükseköğrenim öğrencisine çıkmıştır. 5 yıllık zaman sürecinde burs verilen öğrenci sayısı 150'den 600'lere çıkmıştır.

Yönetmelikte 12.09.2020 tarihinde yapılan değişiklikten önce, Mazbut vakıflar adına kurulan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ve Bezmialem Vakıf Üniversitesi öğrencilerine verilecek "Akademik başarı ve özel eğitim yardımı", yönetmeliğin 11/A maddesinde ayrıca düzenlenmekteydi. Maddeye göre, bu üniversitelerde eğitim gören "başarılı ve ihtiyaç sahibi öğrencilere, bu Yönetmelik uyarınca bir öğretim döneminde verilen toplam yükseköğrenim burs miktarının beş katını geçmemek kaydıyla özel eğitim yardımı verilebilir. Maddede başarı kriterleri ayrıca sayılmaktaydı. Yönetmeliğin uygulama usul ve esasları "Vakıflar Genel Müdürlüğünce Yükseköğrenim Öğrencilerine Özel Eğitim Yardımı İle Akademik Başarı Bursu Verilmesinde Uygulanacak Usul ve Esaslar" da belirlenmekteydi.

Tablo 4: *Mazbut Vakıflar Adına Kurulan Üniversitelerin Öğrencilerine Eğitim Yardımı (Burs) Hizmetleri*

Mazbut Vakıflar Adına Kurulan Üniversiteler	2019 Yılı
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	109 öğrenciye özel eğitim yardımı, 87 öğrenciye akademik başarı bursu
Bezmialem Vakıf Üniversitesi	185 öğrenciye özel eğitim yardımı, 426 öğrenciye akademik başarı bursu

Kaynak: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019)*

12.09.2020 tarihli değişiklikle Yönetmeliğin 11/A maddesi, başlığıyla birlikte değişmiştir. Bu değişiklikle birlikte, madde kapsamından sadece mazbut vakıflarca kurulan üniversite öğrencilerinin yararlanabildiği Akademik Başarı Bursu genel hale getirilmiş ve tüm yükseköğrenim öğrencilerini kapsamına almıştır. Ayrıca, önceki düzenlemede yararlanacak öğrenci için hem başarı hem de ihtiyaç sahibi olma şartı birlikte aranırken, yeni düzenlemeyle ihtiyaç sahibi olma şartı kaldırılmış, akademik başarı, burs alabilmek için tek kriter haline getirilmiştir. Daha kısa bir anlatımla bu burs, öğrencinin ihtiyacı olup olmadığına bakılmaksızın akademik başarıyı destekleyen bir bursa dönüştürülmüştür. Akademik Başarı Bursuyla ilgili diğer önemli bir değişiklik, madde kapsamında verilecek toplam burs miktarının, yönetmelik kapsamında bir öğretim döneminde verilen toplam yükseköğretim burs miktarının beş katından iki katına indirilmesi olmuştur. Akademik başarı bursundan, yönetmelik kapsamında burs almakta olan öğrenciler yararlanabilecek, yönetmelik kapsamında ilk kez burs almaya başlayanlar yararlanamayacaktır. İfadeden anlaşılacağı üzere, Akademik Başarı Bursu, yönetmelik kapsamında burs almaya başladıktan sonra, akademik başarı sağlayan yükseköğrenim öğrencilerinin faydalanabileceği bir burstur. Bursun devamlılığıyla ilgili şartlar şu şekilde belirlenmiştir: "a) Bir önceki eğitim yılı bitiminde kendi sınıfında sorumlu olduğu tüm dersleri dönem sonunda bütünlemeye kalmadan başarıyla tamamlamış olmak. b) Bir önceki eğitim yılında yıllık not ortalaması 4.00 üzerinden en az 3.50 olmak. c) Bir önceki eğitim yılında kendi sınıfındaki öğrenciler arasında ilk üç sırada yer almak". Değişiklikten önce yönetmelikte var olan ve "özel eğitim yardımı" ifadesi hem madde başlığından hem de içeriğinden çıkarılmış, akademik başarı bursu daha sade ve uygulaması daha kolay bir hale getirilmiştir.

Yönetmelik kapsamında verilecek bursun süresiyle ilgili olarak 12.9.2020 tarihli değişiklik çerçevesinde öğrenciye, öğrencilik halinin devamı ve burs almaya engel hali olmaması şartıyla, hazırlık sınıfı ve normal öğrenim süresince burs verilecektir (m.8).

A.3. Yurt Hizmetleri

15.07.2018 tarih ve 4 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 707. maddesinde öğrenci yurtları kurma görevi VGM Hayır Hizmetleri Daire Başkanlığının görevleri arasında sayılmaktadır. Mazbut vakıflara ait medrese eğitiminde öğrenciler barınma imkânından da yararlanmaktaydılar. Bu hizmet öğrencilere ücretsiz olarak verilmekteydi.

VGM tarafından mazbut vakıfların şartlarını yerine getirmek maksadıyla yurt açılmasıyla ilgili ilk düzenleme, 9.9.1971 tarih ve 13951 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanan "Vakıf Ortaöğrenim Öğrenci Yurtlan Yönetmeliği" dir. Bu yönetmelik 9 Mart 1986 tarih ve 19042 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan "Vakıflar Ortaöğrenim Öğrenci Yurtları Yönetmeliği" ile yürürlükten kaldırılmıştır. 1986 tarihli Yönetmeliğin 1. maddesinde "Bu Yönetmeliğin amacı; Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı Vakıf Ortaöğrenim Öğrenci Yurtlarına, vakfiyeler doğrultusunda ailelerinin maddi durumu ortaöğrenim yaptırmaya elverişli olmayan başarılı öğrencilerin kabul şartlan ile bu yurtlarda çalışan personelin görev, yetki ve sorumluluklarını belirlemek(tir)" şeklinde ifade edilmektedir. Kapsam başlıklı 2. maddede, yönetmeliğin VGM tarafından yönetilen Vakıf Ortaöğrenim Yurtlarını kapsadığı belirtilmektedir. 19.7.1998 tarih ve 23407 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan yönetmelik değişikliğiyle 1986 tarihli yönetmelikte kapsamlı değişiklikler yapılmış, ismi "Vakıflar Genel Müdürlüğü Öğrenci Yurtları Yönetmeliği" olarak değiştirilmiştir. Yönetmelik, 9.5.2019 tarih ve 30769 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan "Vakıflar Genel Müdürlüğü Öğrenci Yurtları Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik" le yürürlükten kaldırılmıştır.

2000'li yılların başında Millî Eğitim Bakanlığı'yla yapılan protokolle VGM yönetimindeki yurtların işletilmesi Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Devredilen bu yurtların kontenjanının %10'u Genel Müdürlük adına ayrılmıştır. Her yıl bu kontenjan dâhilinde öğrenci Genel Müdürlükçe Millî Eğitim Bakanlığı'na bildirilerek mazbut vakıfların hayır şartlarının yerine getirilmesi amacıyla bu yurtlarda barınmaları sağlanmaktadır. VGM'ye ait 2006-2010 yılları faaliyet raporlarında, işletilmesi MEB'e devredilen yurtlarda VGM adına konaklaması sağlanan öğrenci sayıları yer almaktadır. Sonraki yıllarda bu konuda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (VGM Faaliyet Raporları 2006-2019).

Tablo 5: *Millî Eğitim Bakanlığına Devredilen Yurtlarda VGM Adına Konaklayan Öğrenciler*

Yıl	Sayı
2006	Devredilen 61 yurtta 549 öğrenci
2007	Devredilen 61 yurtta 498 öğrenci
2008	Devredilen 53 yurtta 426 öğrenci
2009	Devredilen 53 yurtta 442 öğrenci
2010	Devredilen 53 yurtta 432 öğrenci
2011-2019	Yıllık faaliyet raporlarında bilgi bulunmamaktadır

Kaynak: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019)*

B. Sağlık Hizmetleri

Mazbut vakıfların en önemli hizmet alanlarından birisi de sağlık hizmetleridir. Darüşşifalar, tımarhaneler, bimarhaneler gibi sağlık tesisleri farklı alanlarda sağlık hizmetleri vermişlerdir. Sağlık tesislerinin yapımı, tabip, cerrah, kehhal, hemşire, hasta bakıcı gibi sağlık çalışanlarının istihdamı, tedavide kullanılacak ilaç, aletlerin masraflarının karşılanması mazbut vakıflar tarafından üstlenilmiştir. Sağlık kuruluşuna gelemeyecek durumda hasta olanlara evde sağlık hizmeti verilmiş, ilaç masrafları karşılanmıştır.

Mazbut vakıfların sağlıkla ilgili hizmet şartlarını karşılamak üzere VGM tarafından hastane hizmeti sağlanmaktadır. Bu hizmet sadece Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde ve Türk vatandaşlarına verilmemekte, Osmanlı devleti sınırları içerisinde bulunmuş ve vakfiyelerde darüşşifa hayır şartı bulunan ülke vatandaşlarından fakir ve garip olanlara da uygulanmaktadır.

B.1. Hastane Hizmetleri

Mazbut vakıfların vakfiyelerindeki sağlık şartlarını yerine getirmek üzere Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde belirli bir kontenjan dâhilinde muhtaç kişilere sağlık hizmeti verilmektedir. Bezmialem Gureba-i Müslimin Hastanesi, Bezmialem Valide Sultan tarafından yoksul ve kimsesizlere hizmet vermek üzere vakıf olarak 1845'te kurulmuştur. Darüşşifalardan sonra ilk kez hastane tabiri bu tesiste kullanılmıştır. Modern tıbba geçişte öncü rol oynamıştır. 200 yatakla hizmete başlamıştır. Günümüzde 600 yatak ve günde 7.000 muayeneyle hizmete devam etmektedir (Gurebâ-i Müslimîn Hastanesi).

B.2. Yabancı Uyruklu Hastaların Türkiye'de Tedavisi

Osmanlı vakıflarının hizmet verdiği Osmanlı devlet sınırları içerisinde bulunan ve vakfiyelerde darüşşifa hayır şartı bulunan ülkelerde, o ülkenin vakıflar idaresiyle imzalanan protokol ve büyükelçilik koordinasyonuyla, fakir ve garip hastalar Türkiye'ye getirtilip Beyzmialem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde tedavi ettirilmektedirler. Bu kapsamda Kosova Cumhuriyeti İslam Birliği Başkanlığı, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti İslam Dini Birliği Başkanlığı ve Bosna-Hersek İslam Birliği Başkanlığı Saraybosna Vakıflar Müdürlüğü ile fakir ve garip hastaların Türkiye'de tedavisi; Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi ile de bu kapsamdaki hastaların tedavi edilmesi hususunda protokoller imzalanmıştır (VGM Faaliyet Raporu-2019 2020: 51). Kapsam dâhilindeki hastaların tedavisiyle ilgili uygulanacak usul ve esaslar "Yabancı Hastaların Tedavi Usul ve Esasları" nda belirlenmiştir. Aşağıdaki tabloda, 2015'ten itibaren yurtdışından tedavi için getirilen hasta sayılarına ve hangi ülkelerden getirildiklerine dair bilgiler bulunmaktadır.

Tablo 6: *Tedavi Ettirilen Yabancı Uyruklu Fakir ve Garip Hastalar*

Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde Tedavi	
2019	Kosova'dan 20; Kuzey Makedonya'dan 3, Bosna Hersek'ten 1 olmak üzere 24 garip hasta refakatçileriyle birlikte tüm masrafları karşılanarak tedavi ettirilip ülkelerine gönderildi. Ayrıca Kosova, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Bosna Hersekli hastaların 57 defa ilk tedavi sonrası kontrol işlemleri Türkiye'ye getirtilerek yapıldı
2018	Kosova'dan 33, Makedonya'dan 6, Karadağ'dan 1, Yunanistan'dan 6 olmak üzere 46 garip hasta Türkiye'ye getirilip tedavi edilerek ülkelerine gönderildi
2017	Kosova'dan 7, Makedonya'dan 28, Bosna Hersek'ten 3, Yunanistan'dan 3 olmak üzere 41 fakir ve garip hasta Türkiye'ye getirilip tedavi edilerek ülkelerine gönderildi
2016	Kosova'dan 18, Makedonya'dan 16 fakir ve garip hasta Türkiye'ye getirilip tedavi edilenler ülkelerine gönderildi
2015	Kosova'dan, Makedonya'dan 3 fakir ve garip hasta Türkiye'ye getirilip tedavi edilenler ülkelerine gönderildi

Kaynak: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019)*

C. Sosyal Yardım Hizmetleri

Vakıfların en yaygın hizmet alanı sosyal yardım hizmetleridir (Koyunoğlu, 2002: 151). Bu hizmetlerle vakıflar, sosyal dengenin sağlanmasında çok ciddi fonksiyon icra etmişlerdir. Yoksul, düşkün, yolda kalan, hasta, öğrenci gibi yardıma ihtiyaç duyan hemen herkesi kuşatıcı sosyal yardım niteliğinde vakıf hizmet-

leri sunmuşlardır. Mazbut vakıfların birçoğunun vakfiyelerinde fakirlere, miskinlere, ihtiyaç sahiplerine yardım yapılmasıyla ilgili şartlar bulunmaktadır. Bu yardımlar nakdi olabileceği gibi imaret hizmetlerinden yararlandırmak suretiyle günlük sıcak yemek temini veya ihtiyaç sahiplerine konaklama imkânı sağlama şeklinde de olabilmektedir.

Günümüzde mazbut vakıfların bu tür hayır şartlarını yerine getirmek üzere VGM tarafından ihtiyaç sahiplerine muhtaç aylığı bağlanması, imaret/aşevi hizmeti olarak sıcak yemek dağıtımı hizmeti ve yurt içi ve yurtdışında olmak üzere gıda yardımı paketi hizmeti verilmektedir. Yine geçici konaklama ihtiyacı olanlar için Ankara'da Vakıf Evi hizmet verilmektedir.

C.1. Engelli ve Yetimlere Muhtaç Aylığı Verilmesi

Vakıflar Yönetmeliğinin Muhtaç Aylığı başlıklı 72. maddesinde, "Vakfiyelerde yer alan hayır şartlarının yerine getirilmesi amacıyla muhtaç durumda bulunan engelliler ile yetimlere aylık bağlanır" ifadesi yer almaktadır. Yönetmelik, annesi veya babası olmayan çocuklar ile %40 ve üzerinde engeli olan muhtaçları kapsamaktadır (m. 73/1). Kapsam dâhilindeki kişilerin herhangi bir gelirlerinin olmaması, bakım altına alınmış kişilerden olmaması, gelir getiren taşınır yahut taşınmaz malı bulunmaması veya bu gelirin aylık ortalamasının yönetmeliğe göre bağlanacak muhtaç aylığı miktarını geçmemesi gerekmektedir (m. 73/2). 18 yaşından küçük engelli çocuklara, ana babalarının muhtaç aylığı şartlarını taşıyor olmaları halinde aylık bağlanabilmektedir. Aynı aileden bir kişiye aylık bağlanabilmektedir.

Aylık bağlanacak muhtaç sayısı VGM tarafından belirlenmektedir. Aylık miktarı, Devlet Memurları Kanunu'na göre taban aylıklara uygulanan katsayının dört yüz gösterge rakamıyla çarpımıyla ortaya çıkan miktardır (m. 77). Ölüm, muhtaçlık durumunun kalkması veya bakıma alınmış olma, yetim erkek çocuğun 18 yaşını veya yükseköğretimde 25 yaşını tamamlaması, aylıkların peş peşe üç ay alınmaması durumlarında muhtaç aylığı kesilmektedir (m.80). Aylık kesilmesi durumunun ortaya çıkması halinde bunun en geç bir ay içerisinde yazılı olarak bildirilmesi gerekmektedir. Aksi halde şartlar ortadan kalktığı halde aylık almaya devam edenlerden fazla ödenen miktarlar genel hükümlere göre geri tahsil edilecektir (m. 81).

2020 yılı için muhtaç engelliler ve yetim çocuklara bağlanacak muhtaç aylığı 914,49 TL'dir. Aşağıdaki tabloda, yıllara göre muhtaç aylığı bağlanan yetim ve engellilerin sayıları ve bağlanan maaş tutarları yer almaktadır.

Tablo 7: *Muhtaç Aylığı Hizmetleri*

Yıl	Yetimler	Engelliler
2019	2.176 yetime ilk altı ay 817,67 TL, ikinci altı ay 866,89 TL	2.351 engelliye ilk altı ay 817,67 TL, ikinci altı ay 866,89 TL
2018	2.090 yetime 12 ay 738,44'er TL	2.247 engelliye 12 ay 738,44'er TL
2017	2.190 yetime 12 ay 643,05'er TL	2.082 engelliye 12 ay 643,05'er TL
2016	2.089 yetime 12 ay 583,93'şer TL	1.645 engelliye 12 ay 583,92'şer TL
2015	2.146 yetime 12 ay 520,21'er TL	1.487 engelliye 12 ay 520,21'er TL
2010	3.662 muhtaç özürlü ve engelliye aylık 317,24 TL	

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019)

C.2. İmaret/Aşevi Hizmetleri

İmaretler, mazbut vakıfların yoksullara sıcak yemek dağıttığı kurumlardır. Vakıflar birçok imaret kurarak yüzyıllar boyunca fakir ve muhtaçların, yolda kalmışların iaşe ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Vakıflar Yönetmeliğinin 66. maddesinde, "Vakfiyelerde yazılı hayır şartlarını yerine getirmek üzere Genel Müdürlükçe sıcak yemek ve kuru gıda verilecek muhtaç sayısı belirlenerek, bunların dağıtımı (için) gerekli yerlerde aşevleri açılır" denilmektedir. Aşevinden, sosyal güvencesi olmayan veya geliri net asgari ücretten fazla olmayanlar yararlanabilmektedirler (m. 67/1). 2022 sayılı kanun kapsamında 65 yaşı doldurmuş olup muhtaç, güçsüz ve kimsesiz Türk vatandaşı olarak aylık bağlanmış olanlar da aşevi hizmetinden yararlanabilmektedirler (m. 67/2).

Aşevi veya kuru gıda hizmetinden yararlanmak isteyen muhtaçların yapacakları başvurular VGM tarafından değerlendirilip, durumu uygun olanlar aşevi veya kuru gıda hizmetinden yararlandırılmaktadırlar. Kontenjanın dolmaması halinde, engelli çocuklar için açılmış eğitim kurumlarındaki çocuklara da aşevi hizmeti verilebilecektir (m. 68). Aşevinden yararlanan kişinin ölümü, muhtaçlığının sona ermesi veya bakım altına alınması, bilgi vermeksizin üst üste 10 gün yemek almaması halinde verilen hizmet sona erdirilmektedir (m. 71)

İmaret olarak yaptırılmış olup günümüzde halen VGM'ne bağlı olarak imaret/aşevi hizmeti vermekte olan tek yer, Mihrişah Valide Sultan tarafından İstanbul Eyüp Sultan'da yaptırılıp 1795 yılında hizmete alınan Mihrişah Valide Sultan İmareti'dir (Eyüp İmareti). 116 yıllık hizmetten sonra 1911 yılında İstanbul'daki imaretlerin kapatılması hakkında kanunla kapatılmış, 1950'li yıllarda VGM tarafından yeniden imaret olarak hizmete alınmıştır. VGM, imaret geleneğini halen bu tesiste devam ettirmektedir (Kala vd. 2019: 46-47).

9 Temmuz 1795 tarihli vakfiyede Mihrişah Valide Sultan Vakfı İmaretinin günlük 600 kişilik yemek çıkaracağı, gerekirse sayının arttırılabileceği şartı yer almaktadır (Kala vd. 2019: 43). Günümüzde ise imaretin/aşevinin günlük kapasitesi 2.000 kişidir. Her gün 1 öğün ve 3 kap olmak üzere sıcak yemek dağıtılmaktadır. Ayrıca imaretin kuruluşundan beri var olan sabah çorbası şartı, sabahları çorba ikramı olarak devam ettirilmektedir. Kurulduğunda imaretin odunluğu olan ve imaretin arka tarafında bulunan yer günümüzde "Eyüp Adak ve Kurban Kesim Merkezi" olarak hizmet vermektedir. Bağışlanan adak ve kurbanların kesimi yapılmakta, muhtaçlara yemek ve kavurma olarak dağıtılmaktadır. Burada elde edilen etlerden 1 kg'lık kavurma paketleri yaptırılmakta, VGM'nin 25 ilde bulunan Bölge Müdürlükleri aracılığıyla 81 il merkezinde ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır (Kala vd. 2019: 43).

Mihrişah Valide Sultan İmareti'nde dağıtılan sıcak yemek ve çorbanın dışında, Ankara Tacettin Dergâhı'nda, Bursa'da iki ayrı noktada ve KKTC Lefkoşe'de sabahları sıcak çorba ve ekmek dağıtımı yapılmaktadır. Yıllar itibariyle bu hizmetlerden faydalanan kişi sayıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 8: *Aşevi/Sıcak Yemek Hizmetleri*

Hizmet Verilen Yer	2019	2018	2017	2016	2015
Aşevi (Eyüp'te Mihrişah Valide Sultan İmareti)	2.000 kişiye her gün sıcak yemek dağıtımı	2.000 kişiye her gün sıcak yemek dağıtımı	2.000 kişiye her gün sıcak yemek dağıtımı	2.000 kişiye her gün sıcak yemek dağıtımı	2.000 kişiye her gün sıcak yemek dağıtımı
Ankara Tacettin Dergâhı'nda sıcak çorba ve ekmek dağıtımı	1.000 kişiye her gün	1.000 kişiye her gün	1.000 kişiye her gün	1.000 kişiye her gün	
Bursa şehir merkezinde iki ayrı noktada sıcak çorba ve ekmek dağıtımı	1.000 kişiye her gün	2.000 kişiye her gün	2.000 kişiye her gün	-	
KKTC Lefkoşe'de sıcak çorba ve ekmek dağıtımı	500 kişiye her gün	500 kişiye her gün	500 kişiye her gün	500 kişiye her gün	
Genel Müdürlük merkez binası önünde sıcak çorba ve ekmek dağıtımı	-	-	-	-	1.000 kişiye her gün

Kaynak: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019*)

C.3. Kuru Gıda Yardımı

Vakıflar yönetmeliğinde kuru gıda yardımı, aşevi hizmeti içerisinde mütalaa edilmekte ve aynı maddelerde düzenlenmektedir. Muhtaç kişiler başvuru yaparken sıcak yemek hizmeti olan aşevi hizmetini veya kuru gıda kolilerini içeren kuru gıda yardımını talep edebilmektedirler. Kuru gıda yardımından yararlanacak kişiler ve yararlanma şartları aşevi hizmetlerinden yararlanma şartlarıyla aynı olduğundan burada ayrıca üzerinde durulmayacaktır. Kuru gıda yardımında da amaç, vakfiyelerde yer alan hayır şartlarının yerine getirilmesidir. Kuru gıda yardımı hizmetleri, yurt içi ve yurt dışı kuru gıda yardım kolileri dağıtımı olarak yürütülmektedir.

a. Yurt İçi Kuru Gıda Yardımları

Vakfiyelerde yer alan hayır şartlarının yerine getirilmesi amacıyla VGM tarafından 81 il merkezinde kuru gıda yardımı yapılmaktadır. Yardımlar, 3 farklı koli tipinden oluşmaktadır. 1-2 kişilik aileler için A tipi 14 kg'lık koliler, 3-4 kişilik aileler için B tipi 21,5 kg'lık koliler, 5 ve üzeri kişilik aileler için C tipi 28,5 kg'lık koliler şeklinde yardım dağıtılmaktadır. 2019 faaliyet raporuna göre, her ay 81 il merkezinde 20.315 aileye yapılan bu yardımlardan 78.780 kişi yararlanmaktadır. Koliler yararlanan kişilerin adresine teslim edilmektedir (VGM Yurt İçi Kuru Gıda Yardımları). Yıllar itibariyle kuru gıda yardımı yapılan aile ve kişi sayıları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 9: *Yurtiçi Kuru Gıda ve Kavurma Dağıtımı Hizmetleri*

	2019	2018	2017	2016	2015
Yurtiçi Kuru gıda paketi yardımı	81 il merkezinde, 20.315 aileye (78.780 kişi) dağıtıldı	81 il merkezinde 20.315 aileye (78.780 kişi) dağıtıldı	81 il merkezinde 20.315 aileye (80.544 kişi) dağıtıldı	81 il merkezinde 20.315 aileye (80.544 kişi) dağıtıldı	81 il merkezinde 20.315 aileye (80.544 kişi) dağıtıldı
Eyüp Mihrişah Valide Sultan İmareti'ne bağışlanan adak ve kurbanlardan üretilen kavurma dağıtımı	49.250 kg kavurma, kuru gıda dağıtımı hizmetlerinden faydalanan ailelere dağıtıldı	38.000 kg kavurma, kuru gıda dağıtımı hizmetlerinden faydalanan ailelere dağıtıldı	47.650 kg kavurma, kuru gıda dağıtımı hizmetlerinden faydalanan ailelere dağıtıldı	27.000 kg kavurma, kuru gıda dağıtımı hizmetlerinden faydalanan ailelere dağıtıldı	15.000 kg kavurma, kuru gıda dağıtımı hizmetlerinden faydalanan ailelere dağıtıldı

Kaynak: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019)*

2019'da dağıtılan kuru yardım kolilerinden, İstanbul'da yerleşik ihtiyaç sahibi gayrimüslim haneler de kontenjan dâhilinde yararlandırılmıştır. İstanbul Gedikpaşa Ermeni Kilisesi'nde öğrenim gören öğrenciler için 9 ay boyunca 25 farklı gıda ürününden oluşan gıda malzemesi her ay teslim edilmiştir (VGM Faaliyet Raporu-2019 2020: 50).

b. Yurt Dışı Kuru Gıda Yardımları

Mazbut vakıflar, Osmanlı coğrafyasının tüm alanlarına yaygın hizmet veren kurumlardır. Dolayısıyla vakfiyelerde, günümüz Türkiye sınırları dışında kalan ancak Osmanlı bakiyesi durumunda olan yerlerde de bu vakıfların hizmet şartları bulunmaktadır. Bu düşünceyle, önceden Osmanlı toprağı olan ülkelerdeki muhtaçlara da gıda yardımı yapılmaktadır. Yurt dışından VGM'ne gelecek ayni yardım taleplerinin karşılanması amacıyla VGM tarafından "Vakıflar Genel Müdürlüğünce Yurt Dışına Yapılacak Ayni Yardımlarda Uygulanacak Usul ve Esaslar" hazırlanmıştır. Esas olarak, Genel Müdürlük arşiv belgelerinde adı geçen vakıfların bulunduğu ülkelerin vakıflarla ilgili iş ve işlemlerini yürütmekle görevli kamu kurum ve kuruluşları veya sivil toplum kuruluşlarından gelen başvuru ve talepler değerlendirmeye alınmaktadır.

Uygulamada genellikle Ramazan aylarında kuru gıda yardımları gönderilmektedir. Yıllar itibariyle hangi ülkeye kaç koli kuru gıda yardımı gönderildiğine ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda ver almaktadır.

Tablo 10: *Yurtdışı Kuru Gıda Dağıtımı Hizmetleri*

2019	2018	2017	2016	2015
KKTC'ye 5.000; Bosna Hersek'e 9.417; Kosova'ya 5.000; Kuzey Makedonya 5.000 ve Yemen'e 16.667 koli	KKTC'ye 5.000; Bosna Hersek'e 8.000; Kosova'ya 8.000 ve Makedonya'ya 5.000 koli	KKTC'ye 5.000; Bosna Hersek'e 5.000; Kosova'ya 5.000 ve Filistin Devleti'ne (Gazze) 50.000 koli	KKTC, Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya'ya 28.000'er koli	KKTC, Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya'ya 5.000'er koli
Toplam 41.084 koli	Toplam 26.000 koli	Toplam 65.000 koli	Toplam 112.000 koli	Toplam 20.000 koli

Kaynak: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019)*

C.4. Vakıf Evi/Tabhane Hizmeti

Tabhane, kelime manası itibariyle güç, kuvvet bulma, dinlenme evi anlamına gelmektedir. Osmanlı döneminde genellikle yoksulların barınması için bina edilen hayır kurumlarıdır. Kurucu vakfın şartına göre hastaneden çıkıp nekahat döneminde olanlara, taşradan gelip dinlenip yoluna devam etmek isteyenlere, iş bulmak için gelenlere, evini barkını taşıyana kadar geçici süreyle barınmak isteyenlere hizmet eden birimlerdi. Geleneklere göre tabhanelerde kalış süresi üç güne kadardır. Tabhaneler aynı zamanda dışarıdan gelen resmi misafir ve görevlilerin de kaldıkları yerlerdir. Bu manada bir çeşit konukevi fonksiyonu icra ederler. Genellikle imaret ve aşevlerinin yanında bulunurlar (Erkan, 2005: 54).

Vakıflar Genel Müdürlüğü, mazbut vakıfların tabhane hizmet şartlarını yerine getirmek üzere 2010 yılında Ankara'da Vakıf Evi kurarak hizmete almıştır.

D. Kültürel Hizmetler

15.07.2018 tarihli 4 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 711. maddesinde, vakıf müze, kütüphane ve kültür merkezleri açma ve denetleme ve ilmi araştırmaların güvenlik içinde yürütülmesini sağlama görevi VGM Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı'na verilmektedir. Daire Başkanlığı, bu görevi yerine getirmek üzere 4 kütüphane, 11 müze ve 1 araştırma merkeziyle anılan hizmetleri yerine getirmektedir.

D.1. Kütüphaneler

Mazbut vakıflar, eğitimin hizmetlerini üstlendikleri gibi, eğitimin en önemli bileşenlerinden olan kütüphane hizmetlerini de üstlenmişler, kurdukları kütüphaneleri ve vakfettikleri kitapları hoca ve öğrencilerin istifadesine sunmuşlardır. Kurulan birçok vakıf kütüphane ve bu kütüphanelerdeki binlerce kitap Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir. Günümüzde VGM, 4 kütüphaneyle hizmet vermektedir. Bunlar, Ankara'da Genel Müdürlük Merkez Kütüphanesi, İstanbul'da İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, Tire/İzmir'de Necip Paşa Kütüphanesi ve Kataloğu ve Safranbolu'da Köprülü İzzet Paşa Kütüphanesi'nden oluşmaktadır. Kütüphanelerde bulunan eser sayıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 11: *VGM'ne Ait Kütüphaneler ve Bünyelerindeki Eser Sayıları*

Kütüphane	El Yazması	Matbu Kitap	Süreli Yayın	Arşiv Malzemesi	Toplam
Ankara Merkez Kütüphanesi	944	5.691	1.090	-	7.725
İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi ve Arşivi	705	7.860	-	5.410	13.975
İzmir-Tire Necip Paşa Kütüphanesi	2.216	10.479	-	1	12.696
Safranbolu Köprülü İzzet Paşa Kütüphanesi	693	1.088	-	-	1.781

Kaynak: *VGM Kütüphaneler, https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/kulturel-faaliyetler/kutuphaneler*

D.2. Müzeler

Mazbut vakıflara ait müesseselerden günümüze birçok taşınır, taşınmaz kültür varlığı intikal etmiştir. Medeniyetimizin en nadide kültür-sanat eserlerini oluşturan bu eserlerin sergilenmesi oldukça büyük öneme sahiptir. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 11 müzeyle bu eserleri tanıtma görevini yürütmektedir.

Tablo 12: *VGM'ne Ait Müzeler ve Bulundukları Şehirler*

Müze Adı	Bulunduğu Şehir
Vakıf Eserleri Müzesi	Ankara
Selimiye Vakıf Müzesi	Edirne/Selimiye Külliyesi
Gaziantep Mevlevihane Vakıf Müzesi	Gaziantep
Halı Müzesi	İstanbul
Akaretler Mustafa Kemal Müzesi	İstanbul/Beşiktaş/Akaretler
Şeyh Şaban-ı Veli Vakıf Müzesi	Kastamonu
Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi	İstanbul /Sultanahmet Camii Avlusu
Sahip Ata Vakıf Müzesi	Konya
Mevlevihane Vakıf Müzesi	Tokat
Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi	İstanbul / Saraçhane
Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi	İstanbul / II. Beyazıt Medresesi

Kaynak: *VGM Müzeler, https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/kulturel-faaliyetler/kutuphaneler*

D.3. Türk Vakıfları Araştırma Merkezi

Mazbut vakıfların arşiv kayıtları VGM Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı bünyesinde tutulmaktadır. Bin yıllık vakıf medeniyetimizin tüm müktesebatının yer aldığı bu arşiv Türkiye'nin en kıymetli hazinelerinden biridir. Bir nevi toplumsal hafızamızın yazılı kaynağıdır.

Mazbut vakıfların vakfiyelerinde kayıtlı hayır şartlarının yerine getirilmesi VGM'nin görevi olduğundan, bu hayır şartlarının neler olduğunun ortaya konulması önem taşımaktadır. İşte mazbut vakıfların vakfiye veya vakfiye yerine geçen her tür belgelerinin bunulduğu VGM bünyesindeki Vakıf Kayıtları Arşivi bu şartların uygulanmak üzere ortaya çıkarılmasında birincil kaynak niteliğindedir. Her bir mazbut vakfın ayrı tüzel kişiliğinin var olduğu düşünüldüğünde, bu vakıfların her birinin vakfiyelerindeki şartların ortaya konulması, vakfiye şartlarına göre bu vakıfları yönetmekte olan VGM'nin öncelikli işleri arasında yer almaktadır.

Vakıf Kayıtları Arşivi'ndeki defter vesair her tür belge, araştırmalara ve araştırmacılara da çok kıymetli malzeme sunmaktadır. Tüm bu hususlar düşünülerek, ilim, kültür ve medeniyet tarihimizi ortaya çıkarmak maksadıyla 24 Nisan 1998'de Ankara'da "Türk Vakıfları Araştırma Merkezi" kurulmuştur. Araştırmacılar bu merkezden izin almak suretiyle vakıf arşiv evrakları üzerinde araştırma, inceleme yapabilmektedirler. Bu araştırma merkezinde yapılacak araştırmalar, ilim adamları ve Üniversitelerle yapılacak işbirlikleri, İslam ve Türk tarihi-kültürü açısından Vakıfların önemini yeniden ortaya çıkaracaktır. Bu arşive dayalı tez çalışmaları, öğrenci stajları ve araştırmalar vakıf konulu yayınların nitelik ve nicelik yönünden arttırılmasında önemli rol oynayacaktır.

E. Dini Hizmetler

Mazbut vakıflar, büyük Cuma camilerinden küçük mescitlere kadar neredeyse tüm cami ve mescitlerin kurucularıdırlar. Tekke ve zaviyeler vakıflar tarafından kurulup idare edilen müesseselerdir. Yine mazbut vakıflarca kurulan darülhadis, darülkurra, darülhuffaz gibi müesseseler nitelikli din adamlarını yetiştirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Vakıflar bu tesislerin sadece yapımıyla değil, burada görev yapacak imam, hatip, müezzin, naathan, aşırhan gibi din görevlileri, tekke ve zaviye şeyhleri, hocaları ile bu yerlerin kayyum, bevvap, serrac gibi temizlik, güvenlik, bakım hizmetlerini yerine getiren tüm görevlileri-

nin tayini ve istihdamı da vakıflar tarafından üstlenilmiştir. Devlet teşkilatı içerisindeyse Osmanlı son dönemde vakıf işleri Evkâf-ı Hümayun Nezaretince, dini işler Şeyhülislamlık tarafından yürütülmekteydi.

Millî mücadele döneminde T.B.M.M.'nin açılmasını takiben 2 Mayıs 1920'de çıkartılan bir kanunla oluşturulan on bir kişilik İcra Vekilliklerinden biri Evkaf ve Şer'iyye Vekâleti oldu. 3 Mart 1924'te ise bu vekillik kaldırıldı, ardından Tevhidi-i Tedrisat Kanunu, Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun kabul edildi. Kaldırılan Şer'iyye ve Evkaf Vekâlet'inin yerine, itikat ve ibadetle ilgili hüküm ve işlerin yürütülmesi, yerine getirilmesi ve dini müesseselerin idaresini yürütmek üzere Diyanet İşleri Reisliği kuruldu. Vakıfların idaresiyle ilgili olarak da Evkâf Umum Müdürlüğü (bilahare ismi Vakıflar Genel Müdürlüğü oldu) kuruldu. Her iki kurum da Başbakanlığa bağlanarak Bakanlık seviyesinden Başkanlık ve Genel Müdürlük seviyesine indirildi (Akyıldız, 2010 7-8).

Bu düzenlemelerle birlikte mazbut vakıfların hayrat mülkü olan cami ve mescitlerin yönetimi, personel işleri ve buralarda vakıflarca yürütülen dini hizmetler Diyanet İşleri Başkanlığına geçmiş oldu. Tekke ve zaviyeler önce Diyanet İşleri Başkanlığına devredildi, bilahare kapatıldı. Böylece mazbut vakıfların vakfiyelerindeki dini hizmet şartlarının vakıflar tarafından yerine getirilme dönemi çok büyük ölçüde kapanmış oldu.

Cami, mescit, tekke, dergâh gibi kurumsal dini hizmetlerin dışında, mazbut vakıfların vakfiyelerinde, vefat eden vâkıfın ardından Kur'an-ı Kerim okutulması, Hatim indirilmesi, kandil geceleri mevlit cemiyeti düzenlenmesi yönünde birçok şart bulunmaktadır. VGM bu şartlar gereğince her yıl Ramazan ayında, vakıf haftasında ve 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik gününde 81 ilin merkez camilerinde Mevlit ve Hatim okutmaktadır.

Tablo 13: *Mazbut Vakıflar Adına Dini Hizmetler*

	Hatim – Mevlit Okutulması
2019	Ramazan'da, Vakıf Haftasında ve 15 Temmuz'da 81 ilin merkez camisinde
2018	Ramazan'da her ilin merkez camisinde
2017	Ramazan'da her ilin merkez camisinde
2016	Ramazan'da her ilin merkez camisinde
2015	Ramazan'da her ilin merkez camisinde
2010	-

Kaynak: *Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları (2006-2019)*

Vakıflar Genel Müdürlüğünün dini olmayan ancak dini tesislerin bakım, onarım, korumasıyla ilgili birtakım görevleri de halen devam etmektedir. Konuyla ilgili 24.05.1985 tarih ve 18763 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Camilerin Bakım Onarım Temizlik ve Çevre Tanzimi Yönetmeliği" nde bu yönetmelik:

"tarihi ve turistik eser niteliğindeki vakıf cami ve mescidler ile diğer cami ve mescitlerle müştemilat ve tuvaletlerinin bakım, onarım, temizlik, çevre tanzimi ve güvenlik konularında, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye Elektrik Kurumu Genel Müdürlüğü, valilikler ve belediyelerin yapmakla yükümlü oldukları hizmetleri kapsar" denilmektedir.

Yönetmeliğin 6. maddesinde, kapsam dahilindeki yerlerde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yürütülecek hizmetler şöyle belirlenmektedir:

> **"Madde 6-** Genel Müdürlükçe Yürütülecek Hizmetler: a) Vakıf cami ve mescitleriyle bunlara ait müştemilat ve tuvaletlerin onarım ve her türlü restorasyonlarını kendi mevzuatına

göre ve İl Koordinasyon Kurulunun da tekliflerini dikkate alarak yapmak, işletmek; Ancak Genel Müdürlük, bu yerlerin gerekli onarım veya yeniden inşalarını ödenek yetersizliği veya sair sebeplerle yapamadığı takdirde; onarım veya inşa işi ile onarım veya inşaatı müteakip çalışma ve işletme usul ve esaslarını hazırlanacak protokol esaslarına göre ücretli veya ücretsiz özel ve tüzel kişilere bizzat devredebilir, kiralayabilir. b) Mühendislikçe yapılacak vakıf cami, mescid ve müştemilatın onarım, çevre tanzimi projelerini onaylamak, bu yerlerdeki işgalleri kaldırmak. c) Gerektiğinde onaylanacak çevre tanzimi projesine göre, cami ve mescitlerin etrafını istimlak suretiyle açmak."

F. Şehircilik ve Bayındırlık Hizmetleri

Osmanlı döneminde şehircilik ve belediye hizmetlerinin neredeyse tamamı vakıflar eliyle yürütülmüştür. Vakıf müesseseler yeni kurulan şehir ve nahiyelerin merkezini oluşturmuş, sosyal ve iktisadi hayat bu müesseseler etrafında şekillenmiş ve gelişmiştir. Şehrin su ihtiyacının karşılanması için su bentleri yaptırılmış, suyolları inşa edilmiş, şehre su taşınmış ve çeşmeler vasıtasıyla tüm yerleşim yerlerine dağıtılmıştır. Yollar, köprüler inşa edilmiş ve halkın kullanımına sunulmuştur. Yol güzergâhlarında kurulan kervansaraylar vasıtasıyla hem yol güvenliği sağlanmış hem de yolcuların, tüccarların barınma ihtiyacı giderilmiştir. Bu hizmetlerin bir kısmı günümüzde yerel yönetimlerce, bir kısmı merkezi yönetim tarafından yerine getirilmektedir. Bu kapsamda vakıflara ait çeşmeler, suyolları, bentler, maksemler şehirlerin sular idarelerine devredilmiştir. Çevre ve bayındırlık hizmetleri ise belediyeler ve bakanlıklar tarafından yerine getirilmektedir. Mazbut vakıfların bu alanlarda yapacağı hizmetler, ilgili kamu kurumlarınca yerine getirilmektedir. Dolayısıyla VGM'nin bu alanlarda mazbut vakıflar adına yapması gereken hizmet alanı kalmamış bulunmaktadır.

Sonuç

Bin yılı aşan vakıf medeniyetimizin günümüze intikal etmiş kurumları olan mazbut vakıflar tarihimizde sosyal yapının ve sosyal hizmetlerin temel taşı olma niteliğini taşımışlardırlar. Günümüzde yönetimleri ve temsilleri Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirilen bu vakıfların vakfiyelerindeki hayır hizmetlerini yerine getirme görevi de yine Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Ancak vakfiyelerdeki bazı şartların günümüz hukuk sistemine uymaması, bazı işlevlerin kamu kurum ve kurumlarınca yerine getiriliyor olması vakfiyelerdeki şartların yerine getirilmesinde yeni açılımlar yapılmasını gerektirmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü de güncel yorumlar yaparak, vakfiyelerdeki hayır şartlarını mümkün olduğunca yerine getirmeye çalışmaktadır.

Eğitim alanında medrese ve sıbyan mekteplerinin yerini ilk, orta, lise ve yükseköğrenim aldığından vakfiyelerdeki hayır şartlarında değişiklik yapılarak güncel bir yorum yapılması mecbur hale gelmiştir. Bu düşünceyle, Vakıflar Meclisi kararıyla mazbut vakıflar adına her seviyeden eğitim kurumu kurma şeklinde şart değişikliklerine gidilmiş, yükseköğretim alanında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ve Bezmialem Vakıf Üniversitesi kurulmuştur. Ortaöğrenim ve yükseköğrenim bursları verilerek vakfiye şartları yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Bir dönem öğrenci yurtları da işletmiş olan genel müdürlük, bu yurtların işletmesini Millî Eğitim Bakanlığına devretmiş, Bakanlıkla belli bir kontenjanın Genel Müdürlük'e bırakılması konusunda protokol imzalamıştır.

Mazbut vakıfların sağlık alanındaki vakfiye şartlarını yerine getirmek üzere Bezmialem Vakıf Üniversitesi kurulmuş, Vakıf Gureba Hastanesi bu üniversiteye bağlanarak sağlık hizmeti üniversite üzerinden

verilmeye başlanmıştır. Hastane hizmetlerinden sadece Türk vatandaşları değil, Osmanlı coğrafyasında bulunan ülkelerle protokoller imzalanarak o ülke vatandaşları da yararlandırılır hale getirilmiştir.

Mazbut vakıfların sosyal yardım alanındaki vakfiye şartları ise, engelli ve yetimlere muhtaç aylığı bağlanması, imaret/aşevinden sıcak yemek dağıtımı, bazı yerlerde çorba ve ekmek dağıtımı, yurt içi ve yurt dışı kuru gıda kolileri dağıtımı şeklinde yerine getirilmektedir. Ankara'da kurulan vakıf evi de tarihi fonksiyon olarak tabhane hizmetine benzer şekilde çalışmaktadır.

VGM'nin en önemli hizmet alanlarından biri de kültürel hizmet alanıdır. Tevarüs edilen vakıf kültür varlıkları 11 müzede sergilenmektedir. 4 yerde kütüphane hizmeti verilmektedir. Vakıf tarihinin en büyük hafızası niteliğindeki vakıf kayıt arşivi, Türk Vakıfları Araştırma Merkezi kurularak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Eski vakıfların vakfiyelerindeki dini hizmetler günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yerine getirildiğinden Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bu alanda herhangi bir görevi bulunmamaktadır. Vakfiyelerdeki dini hizmet şartlarının yerine getirilmesi anlamında Ramazan'da, Vakıf Haftası'nda ve 15 Temmuz'da 81 ilin merkez camilerinde hatim ve mevlit okutulmaktadır. Dini müesseselerdeki görevlilerin özlük hakları da Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olduğundan vakfiyelerdeki din görevlilerine yapılan vazife tahsisatları da VGM'nin sorumluluk alanından çıkmış bulunmaktadır. Dini hizmetler arasında yer almamakla birlikte, vakıf kültür varlıklarının tespiti, korunması, restorasyonu konularında Vakıflar Genel Müdürlüğünün görev ve yetkisi devam etmektedir. Dini nitelikli birçok vakıf eser VGM tarafından restore edilmekte ve korunmaktadır.

Eski vakıfların şehircilik ve bayındırlık hizmetleri yerel yönetimlere merkezi yönetim kurum ve kuruluşlarına devredilmiştir. Bu nedenle vakıflar üzerindeki bu hizmetler ilgili kamu kurum ve kuruluşlarınca yerine getirilmektedir.

Mazbut vakıf gelirlerinin arttırılması, VGM tarafından yürütülen hayır hizmetlerinin çeşitlendirilmesi ve arttırılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

1. Kanun, Kararname, Yönetmelik, Usul ve Esaslar

3.3.1340 (3 Mart 1924) tarih ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu, www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf (10.02.2020).

17.2.1926 tarih ve 743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi, 4.4.1926 tarih ve 339 sayılı Resmi Gazete, www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.743.pdf (10.02.2020).

5.6.1935 tarih ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu, 13.6.1935 tarih ve 3027 sayılı Resmi Gazete, cdn.vgm.gov.tr/mevzuat/2762-sayili-vakiflar-kanunu-mulga.pdf (10.02.2020).

27.2.2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5737.pdf (10.02.2020).

24.05.1985 tarih ve 18763 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Camilerin Bakım Onarım Temizlik ve Çevre Tanzimi Yönetmeliği, www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.9078&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Camilerin%20bak%C4%B1m# (15.02.2020).

9 Mart 1986 tarih ve 19042 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Vakıflar Orta Öğrenim Öğrenci Yurtları Yönetmeliği, www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19042.pdf (10.02.2020).

27.09.2008 tarih ve 27010 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Vakıflar Yönetmeliği, www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.12466&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=vak%C4%B1flar# (15.02.2020).

20.08.2013 tarih ve 28741 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Vakıflar Genel Müdürlüğü Yükseköğrenim Burs Yönetmeliği, www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.18746&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=y%C3%BCksek%C3%B6%C4%9Frenim (10.02.2020).

15.07.2018 tarih ve 4 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.4.pdf (10.02.2020).

9.5.2019 tarih ve 30769 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Vakıflar Genel Müdürlüğü Öğrenci Yurtları Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/05/20190509-1.htm (10.02.2020).

12.09.2020 tarih ve 31242 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Vakıflar Genel Müdürlüğü Yükseköğrenim Burs Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/09/20200912-3.htm, (23.09.2020)

Vakıflar Genel Müdürlüğünce Yurt Dışına Yapılacak Ayni Yardımlarda Uygulanacak Usul ve Esaslar, cdn.vgm.gov.tr/mevzuat/altmevzuat/26082019/yabanci-uyruklu-tedavi-us.pdf (10.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğünce Yükseköğrenim Öğrencilerine Özel Eğitim Yardımı İle Akademik Başarı Bursu Verilmesinde Uygulanacak Usul ve Esaslar, cdn.vgm.gov.tr/mevzuat/yonerge/oe-ab-usul-esas-eylul-201.pdf (13.02.2020).

Yabancı Hastaların Tedavi Usul ve Esasları https://cdn.vgm.gov.tr/mevzuat/altmevzuat/26082019/yabanci-uyruklu-tedavi-us.pdf (15.02.2020).

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akyıldız, Ali (2010). "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti". *DİA*, C. 39: 7-8.

Arı, Asım (2002). "Tevhit-i Tedrisat ve Laik Eğitim". G.*Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 2002 I – II (1): 181-192.

Çınar, Ömer (2016). "Mazbut ve Mülhak Vakıflarda Galle (Gelir) Üzerinde Vakıf Evlatlarının ve Diğer İlgililerin Hak Sahipliği ve İntifa Hakkı Hayrından Fazla Olan Mülhak Vakıfların Aile Vakfına Dönüştürülmesi". *M.Ü. Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (3): 828 – 855.

Erkan, Gönül (2005). "Tabhane". *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 16 (2), Ekim 2005: 53-56.

Ertem, Adnan (1999). "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar". *Divan Dergisi*, 4 (6): 111-150.

Kala, Eyüp Sabri ve İdris Akarçeşme (2019). *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Koyunoğlu, H. Hüsnü (2002). *Sosyal Politika Açısından Vakıflar – XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kozak, İbrahim Erol (1994). *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yay.

Öğüz, M. Tufan (2007). *Türk Hukukunda Vakıf Tüzel Kişiliğinin Hukuki Esasları*. İstanbul.

3. Elektronik Kaynaklar

Vakıflar Genel Müdürlüğü Aşevi Hizmeti, www.vgm.gov.tr/faaliyetler/hayir-hizmetleri/asevi-hizmeti (20.02.2020).

Gurebâ-i Müslimîn Hastanesi, http://bezmialemhastanesi.com/tr/Sayfalar/kurumsal/vakif-kurucumuz.aspx, (15.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphaneler, https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/kulturel-faaliyetler/kutuphaneler (20.03.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Müzeler, https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/kulturel-faaliyetler/kutuphaneler (20.03.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yurt İçi Kuru Gıda Yardımları. www.vgm.gov.tr/faaliyetler/hayir-hizmetleri/yurt-ici-kuru-gida-yardimlari (10.03.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yurt Dışı Kuru Gıda Yardımları, www.vgm.gov.tr/faaliyetler/hayir-hizmetleri/yurt-disi-kuru-gida-yardimlari (10.03.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları. (2006-2019), www.vgm.gov.tr/kurumsal/planprogram-ve-raporlar/faaliyet-raporlari (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu-2006. (2007), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2006_yili_faaliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu-2007. (2008), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2007_yili_faaliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2008 Yılı Faaliyet Raporu. (2009), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2008_yili_faaliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2009 Yılı Faaliyet Raporu. (2010), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2009_yili_faaliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2010 Yılı Faaliyet Raporu. (2011), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2010_yili_faaliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2011 Yılı Faaliyet Raporu. (2012), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2011_faaliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2012 Yılı Faaliyet Raporu. (2013), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2012_faaliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2013 Yılı Faaliyet Raporu. (2014), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2013_falliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2014 Yılı Faaliyet Raporu. (2015), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2014_faaliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2015 Yılı Faaliyet Raporu. (2016), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2015_faaliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2016 Yılı Faaliyet Raporu. (2017), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2016_falliyet_raporu.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu. (2018), Ankara: VGM, http://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2017%20YILI%20%20%C4%B0DARE%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2018 Yılı Faaliyet Raporu. (2019), Ankara: VGM, https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/22018-yili-idare-faaliyet.pdf (20.02.2020).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu 2019. (2020), Ankara: VGM, https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/vgm-2019-faaliyet-raporu.pdf (01.03.2020).

Yener, M. Serhat ve Kazım Uslu (2013). *Mazbut ve Mülhak Vakıflarda Vakfiyeden Doğan Haklara İlişkin Davalar*. Ankara.

Amasya Kumacık Hamamının İlk İnşasındaki Planına Dair Bir Değerlendirme*

Sibel Yarar**

Öz

Yerleşim olarak varlığı çok eskilere dayanan Amasya, Türklerin Anadolu'ya hakimiyetinden sonra Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı idarelerinde yönetilmiş ve özellikle Osmanlı döneminde bir şehzade sancağı olarak oldukça gelişerek ayrı bir önem kazanmıştır. Farklı dönemlerden pek çok yapının yer aldığı Amasya'da bu yapılardan pek çoğu günümüze ulaşabilmiştir.

Amasya il merkezi Bayezid Paşa Mahallesinde yer alan Kumacık Hamamının Ayas Ağa külliyesine ait vakıf defterindeki kayda göre, 1495 yılında külliyeye gelir getirmek üzere ayrı bir yerde arazi satın alınarak inşa edildiği bilinmektedir. Hamam, inşa sürecinden sonra farklı zamanlarda değişiklikler geçirerek günümüze ulaşmış bir yapıdır. Kareye yakın planlı ve kubbeyle örtülü soyunmalık, dar bir koridor şeklinde düzenlenmiş düz tavanlı bir ılıklık ve dört eyvanlı üç köşe halvet hücreli sıcaklık bölümünden oluşmaktadır. Yapının inşasından sonra üç bölümde de değişiklikler yapılmış, hamam gerek plan gerekse görünüş yönüyle günümüze farklı bir şekilde ulaşmıştır. Bu çalışmada Kumacık hamamı tanımlanarak günümüze kadar geçirdiği değişiklikler anlatılacak, eski belge ve bilgilere dayanılarak yapının orijinal planı hakkında önerme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Kumacık Hamamı, Osmanlı Devleti, Mimari

An Evaluation of the First Construction Plan of Amasya Kumacık Bath

Abstract

The existence of Amasya as a settlement dates back to very old times. After the domination of Turks in Anatolia, Amasya was ruled by Danişmendli, Seljuk and Ottoman administrations, and it gained a special importance after becoming a sanjak during the Ottoman period. In Amasya, many historical buildings from different periods are located some of which have survived with its entirety to the present day. It is known from the Ayas Ağa waqf registers that Kumacik Bath, located in Bayezid Pasha District of Amasya city, was built in 1495 on a separate land purchased in order to generate income for the Ayas Ağa waqf complex. Kumacık bath has survived to the present day that was gone through different structural changes along its life time after its first construction.

It has a near-square ground plan and consists of a dome-covered changing room (apoditerium), a warm-water room (epidarium) with a flat ceiling aranged in a narrow corridor and a hot-water room (caldarium) with four iwans and three-cornered khalwa cells (private rooms). After the construction of the building, changes were made in all three sections, and the bathhouse (hamam) has reached the present day in a different way, both in terms of plan and appearance. In this study, Kumacik bath is described and the changes it has undergone to date has been explained, and a proposal put forward about the original plan of the building based on the old documents and information.

Keywords: Amasya, Kumacık Bath, Ottoman State, Architecture

---

* DOI: 10.16971/vakiflar.687583
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Şubat 2020 / Fabruary 2020
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Temmuz 2020 / July 2020

** Dr. Öğretim Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Mimarlık, Tasarım ve Güzel Sanatlar Fakültesi; sibel.yarar@kapadokya.edu.tr; ORCID: 0000-0002-0841

Giriş

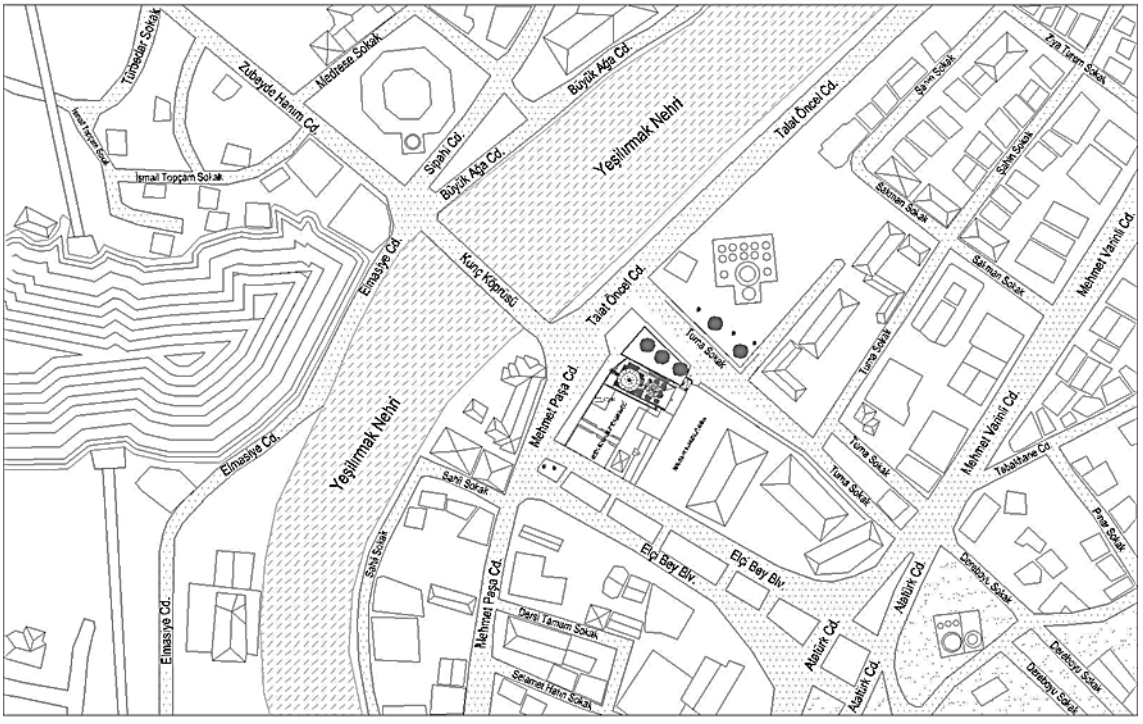
Yeşilırmak'ı çevreleyen dar vadinin içinde konumlanan Amasya'nın ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte geçmişinin Hititler dönemine kadar gittiği düşünülmektedir. Roma döneminde piskoposluk merkezi olarak önem kazanan Amasya sırası ile Araplar ve Bizanslılar tarafından yönetildikten sonra Türklerin idaresine geçmiştir. Fetih tarihi belli olmamakla birlikte 11.yüzyılda Danişmendli daha sonra Selçuklu ve Moğol yönetimine girdiği ve en son 1398'de Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı idaresine katıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde şehzade sancağı olarak önemli bir yerleşim yeri olan Amasya Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında il olmuştur (Şahin ve Emecen, 1991: 1).

Amasya Türkler tarafından alınışının ardından Danişmendlilerin merkezi olmuş ve daha sonra Osmanlı'nın Rum Eyaletinin Paşa Sancağı konumuna getirilmiştir (Gürbüz, 1993: 19-37). Bu dönemlerde şehirde pek çok imar faaliyeti gerçekleştirilmiş ve bunlardan birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu çalışmaya konu olan Kumacık Hamamı Amasya merkezde bulunan ve 15. Yüzyıl sonundan günümüze kadar gelen yapılardan biridir.

1. Amasya Kumacık Hamamı Yeri ve Durumu

Hamam Amasya merkez Bayezid Paşa Mahallesinde, Kunç köprüsü karşısında ve Bayazid Paşa Camii'nin batı tarafında yer almaktadır (Plan 1). Yapı 1979 yılında 139 ada 2 parsel ve 53 envanter numarası ile tescil edilmiştir.[1]

Plan 1. *Amasya Kumacık Hamamı vaziyet planı (dad Mimarlık)*

2. Yapıyla İlgili Kaynaklar

İnşa kitabesi bulunmayan yapı, Ayas Ağa Külliyesi'ne gelir getirmek üzere külliyeden ayrı bir yerde Kocacık lakabıyla anılan Hoca Ahmed Çelebi –Zade Hoca Mehmed Çelebi'den satın alınan arazi üzerine inşa edilmesinden dolayı önceleri "Kocacık", daha sonraları ise "Komacık Hamamı" olarak anılmaya başlanmıştır. Bazı eski kaynaklarda ise ismi "Ayas Ağa Hamamı" olarak geçmektedir (Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, 2007: 89; Uraz, 1994: 455).

Ayas Ağa, II. Bayezid'in Amasya'daki şehzadeliği sırasında kapı ağalarından biri olan ve "Küçük Kapı Ağası" olarak bilinen kişidir. Amasya'nın Danişmendli hakimiyeti sırasında Danişmendli Melik Gazi tarafından Şamlar Mahallesi'nde yaptırılan cami ve türbesinin harabe haline gelmesi sebebiyle Ayas Ağa'nın bu cami üzerine 1495 yılında cami, medrese ve sıbyan mektebinden oluşan bir külliye inşa ettirdiği bilinmektedir (Tan, 2007: 19).

Bu külliyeye ait 582 numaralı vakıf defterinin 189.sayfasının 125'inci sırasında Ayas Ağa Vakfiyesi adı ile 1495 yılına ait vakıf kaydı bulunmaktadır. Burada vakfa ait bilgiler verilirken Ayas Ağanın yaptırdığı yapılar arasında vakfa akar olarak yapılan Kumacık hamamından bahsedilmekte ve inşası için arazinin kimden alındığına da değinilmektedir.

Tan vakfın konu ile ilgili olan kısmını aşağıdaki şekilde okumuştur:

" - Onlarda Ber-vech-i atidir-

1. Amasya beldesi haricinde Hunc köprü nam ile maruf köprü başında ve vesika'i seriyyenen natık bulunduğu vechile fahrülekabiri velayan kocacık veledi nam ile meşhur Hoca Mehmet ile hoca Ahmetden iştira ettiği mülkinde bina ettiği hamamın temamıdır.
2. Mezkur hamamın şark tarafında kain sekiz odanın temamı zikrolunan Hamam ve sekiz oda mezbur beldede banilerinin ismi ile meşhur olduklarından tahdidden müstağnilerdir. Mumaileyh vakıf bunları cümle hudud ve hukuk ve teraik merafik ve tevabi ve levahıkı ve ark yeri ve buradan hamama ve hamamdan nehri kebire akan suyun mecrası ve içinde mezbur su akan bahçe ve dahil ve hariç ve muttasıl ve munfasıl ve vücuh ve esbabın sonuna kadar bütün hakları ile birlikte mezbur belde haricinde şamlılar mahallesinde bina sonra kişinin sadakasının gölgesinde bulunduğu günde Cenabı hakkın rızasını dileyerek vakfettiği mescidin ve mektebin mesalihine vakfetti ve mescid ve mekteb banilerinin ismi ile meşhur olduklarından tahdidden müstağnilerdir." (Tan, 2007: 301)[2]

3. Yapının Tarihi ve Banisi

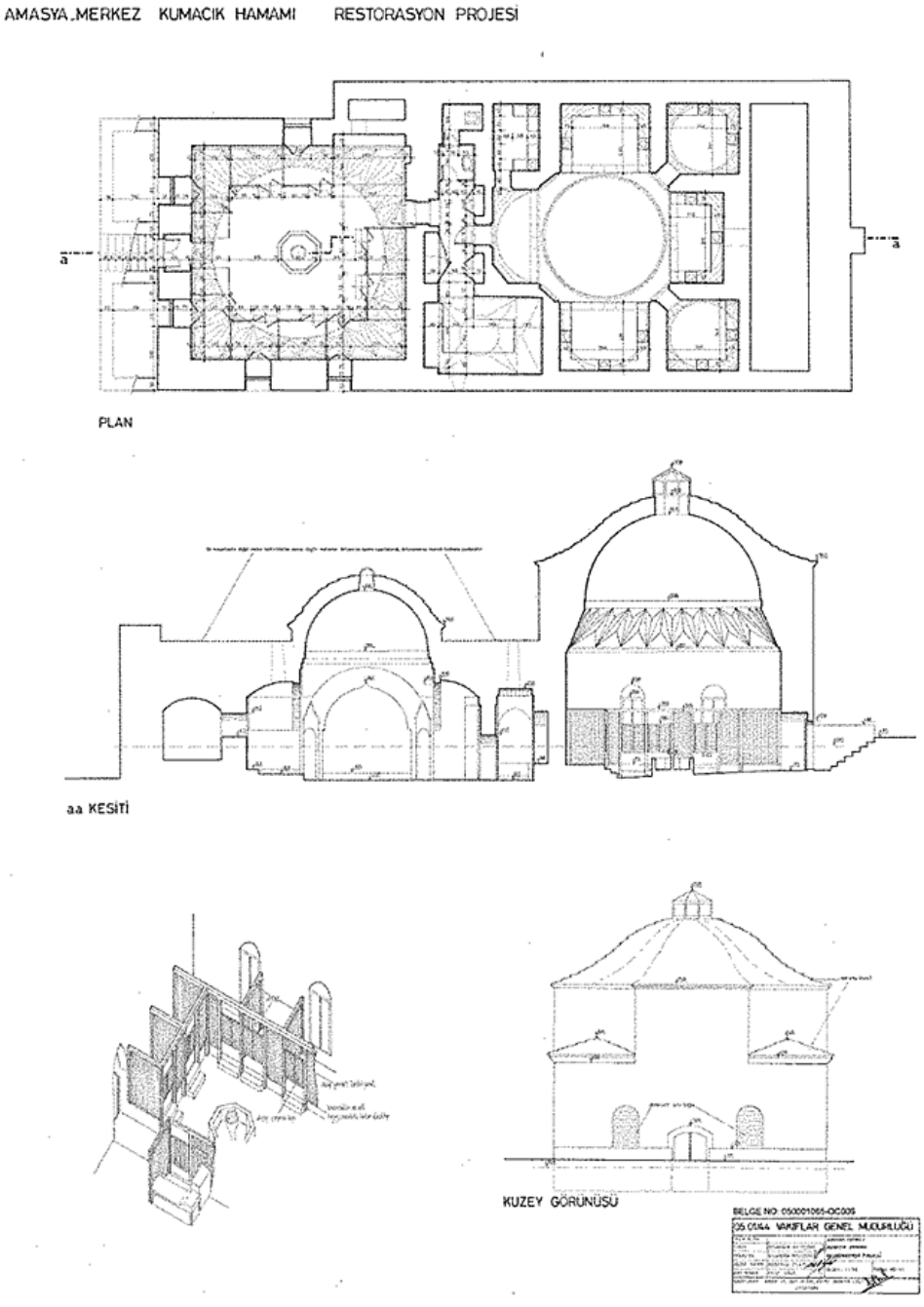
Kumacık Hamamı'na ait bir kitabe olmamasına rağmen yukarıda da belirtildiği üzere Ayas Ağa Külliyesi ile birlikte yapıldığı var olan vakfiye kaydından da anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre Ayas Ağa baniliğinde 1495 tarihinde külliyeden ayrı bir yerde inşa ettirilerek bu külliyeye vakfedildiği bilinmektedir fakat mimarı hakkında bir bilgi mevcut değildir.

4. Yapının Geçirdiği Onarımlar ve Günümüzdeki Durumu

Kumacık Hamamı'nın 1990 yılına kadar olan süreçte bazı değişiklikler geçirmiş olması muhtemeldir fakat bu konuda yazılı bir belge mevcut değildir. Hamama ait 1930 tarihli bir plan, biri 1957 yılına ait diğeri tarihsiz olmak üzere iki eski fotoğrafı bulunmaktadır. 1990 yılında ise bir restorasyon projesi hazırlanmış ve bu restorasyon sırasında bazı değişiklikler yapıldığı görülmüştür (Plan 2). Yapıya ait restorasyon pro-

2 Tan (2007: 301)'deki dipnottan tespit edilen düzeltmeler yapılarak aktarılmıştır.

jesinde soyunmalık kısmını örten kubbenin merkezinde sekizgen bir aydınlık fenerinin çizilmiştir fakat bunun uygulanmadığını Uraz'ın tezindeki anlatımından öğrenmekteyiz. Kubbe ortasındaki açıklık günümüzde de düz bir camla örtülü durumdadır. Soyunmalık bölümünde günümüzde kapalı olan pencereler bu restorasyon sırasında açılmıştır (Uraz, 1994: 495). 1990 yılında başlayan restorasyon birkaç yıl devam etmiştir. Daha sonrasında ise günümüze kadar olan süreçte yapılan bazı müdahalelerde soyunmalık pencerelerinin biri hariç hepsi kapatılmıştır. Yapı günümüzde ayakta olup yıpranan bazı bölümlerinin restorasyonu için kapalı durumdadır.

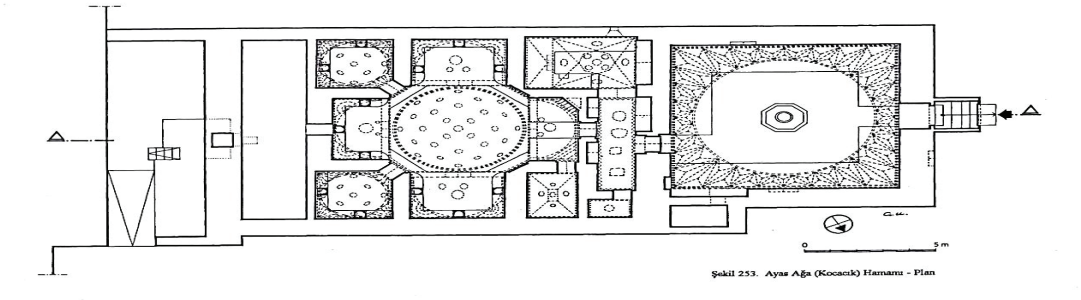
Plan 2. *Amasya Kumacık Hamamı 1990 yılı restorasyon plan ve kesitleri (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)*

5. Yapının Tanımı

Yapı güneydoğu kuzeybatı yönünde inşa edilmiştir. Günümüzde yol zemin seviyesinden aşağıda kalan Kumacık hamamına merdivenle inilen bir girişle ulaşılmaktadır (Fotoğraf 1). Hamam soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşan ve Osmanlı dönemi hamamlarının genel özelliklerini yansıtan bir karaktere sahiptir (Plan 3). Yapı malzemesi olarak duvar örgüsünde moloz taş kullanılmış ve üzerine derz yapılmıştır. Kubbe kasnağının örgüsünde ise biri kalın olmak üzere iki sıra tuğla kuşağı yer almaktadır. Kubbe altında tuğla kirpi saçak kullanılmış, kubbelerin üzeri kiremitle kaplanmıştır.

Fotoğraf 1. *Amasya Kumacık Hamamı giriş cephesi*

Plan 3. *Amasya Kumacık Hamamı planı (Uraz, 1994: 564)*

Yapının kuzeybatı yönünde yer alan basık kemerli kapısından girildiğinde dar bir boşluktan sonra ikinci bir kapı daha bulunmaktadır. Bu ikinci kapı kare planlı üzeri kubbeli soyunmalık kısmına açılmaktadır. Soyunmalık kısmı sonradan yapılan ahşap soyunma kabinleri ile çevrelenmiş ve önlerinde mermer kaplı bir seki oluşturulmuştur (Fotoğraf 2). Zemin de aynı şekilde mermer ile kaplanmış durumdadır. Girişin sağ tarafında yer alan ahşap merdivenler kabinlerin üzerinde yer alan şirvan katına çıkışı sağlamaktadır. Soyunmalığın kuzeydoğu köşesinde çamaşırhane olarak kullanılan bir bölüm ve arkasında depo olarak

işlev gören bir mekan oluşturulmuştur. Bu bölümün cephesinde sonradan açılan pencere izleri dışarıdan görülmektedir. Pencereler daha sonra kapatılmış, sadece giriş kapısının sağında yer alan pencere açık bırakılmıştır. Mekanın ortasında sonradan yapılan sekizgen formlu fiskiyeli bir havuz yer almaktadır. Soyunmalığın yüksek tutulan sekizgen formlu kasnağının iç yüzeyinde Türk üçgenleri oluşturularak kubbeye geçiş sağlanmıştır (Fotoğraf 3). Kubbenin ortasında sekizgen formlu bir aydınlık açıklığı yer almakta olup üzeri camla kapatılmış durumdadır. Soyunmalık mekanının duvarları sıva üzeri beyaz boyalıdır.

Fotoğraf 2 – 3. *Amasya Kumacık Hamamı soyunmalık bölümü ve kubbeye geçiş sistemi*

Hamamın ılıklığa geçiş soyunmalığın güneydoğu duvarının kuzey doğu yönüne yakın konumlanan sivri kemerli bir kapı açıklığından sağlanmaktadır (Fotoğraf 4). Kapının üzerinde görülen delik izi soğukluğun nemini atmak için açılan baca yeri olmalıdır. Kapının ılıklık bölümündeki yüzeyinin sağ ve solunda sivri kemerli birer niş yer almaktadır. Kuzeydoğu -güneybatı yönünde uzanan bir koridor şeklindeki mekanın üzeri düz tavanlıdır. Ilıklık mekanı bu tavanda yer alan yuvarlak biçimli dört açıklık ile aydınlatılmaktadır. (Fotoğraf 5). Tavan eteğini dört yönden zikzak şeklinde süs kuşağı dolaşmaktadır. Ilıklığın güneybatı ucunda kuzeybatı –güneydoğu yönünde, günümüzde havuz olarak kullanılan dikdörtgen bir mekan bulunmaktadır. Bu mekana yedi basamak merdivenle çıkılmaktadır (Fotoğraf 6). Havuzun tüm yüzeyi fayansla kaplanmıştır (Fotoğraf 7). Tavanı yıldız tonoz ile örtülü mekan tonoza açılan beş aydınlık açıklığı ve güneybatı duvarında bir mazgal pencere ile aydınlatılmıştır (Fotoğraf 8). Mekanın kuzeybatı ve güneydoğu duvarlarında birer sağır sivri kemer bulunmaktadır. Ilıklığın kuzeydoğu köşesinde ise tuvalet için küçük bir mekan oluşturulmuş ve üzeri tonoz ile örtülmüştür (Fotoğraf 9). Ilıklık bölümünün zemini mermer, duvarları ise değişik seviyelerde mermer, fayans ve sıva ile kaplanmıştır.

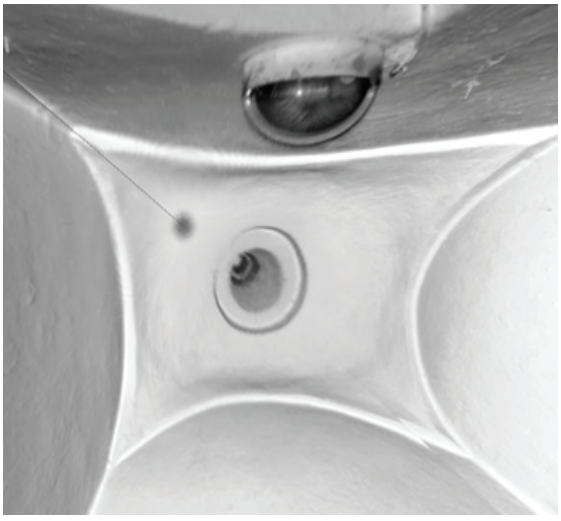

Fotoğraf 4–5–6. *Amasya Kumacık Hamamı ılıklık kapısı, tavanı ve havuzun merdivenleri*

Fotoğraf 7– 8. *Amasya Kumacık Hamamı ılıklık bölümündeki havuzun görünüşleri*

Fotoğraf 9 – 10. *Amasya Kumacık Hamamı tuvalet mekanı üst örtüsü ve sıcaklığa giriş kapısı*

Ilıklık mekanın güneydoğu duvarının ortasında yer alan yuvarlak kemerli dar bir açıklıktan sıcaklık mekanın kuzeybatı yönündeki eyvanına girilmektedir (Fotoğraf 10). Sıcaklık bölümü dört eyvanlı üç köşe halvet hücreli bir plan şemasına sahiptir. Kapının üzerinde yukarı doğru daralan zikzak şeklinde bir düzenleme vardır. Sıcaklığın kuzey köşesinde yer alan halvet hücresi günümüzde tıraşlık olarak kullanılmaktadır. Bu odaya giriş kuzeybatı eyvanının kuzeydoğu duvarı köşesindeki açıklıktan sağlanmaktadır. (Fotoğraf 11). Girişin güneybatı yönündeki nişinin altında ise pvc malzeme ile çevrilmiş bir yıkanma bölümü yer almaktadır. Bu bölümün içerisinde bir seki ve ortasında sekiye gömülü şekilde bir kurna yer almaktadır. Sıcaklığın ana eksenlerinde yer alan dikdörtgen planlı eyvanlar kaş kemer görüntüsü verilen sivri kemerlerle düzgün olmayan sekizgen planlı orta bölüme açılmaktadır. Kuzeybatı yönündeki eyvan diğerlerine göre daha dardır. Eyvanların üzeri yarım kubbeler ile örtülmüştür. Giriş bölümünün kemeri ile yan eyvanların kemerleri arasında kalan pahlanmış yüzeylerde dikdörtgen bir silme çerçeve içinde içte sağır birer kemer, dışta ise diğer hücre girişlerinde olduğu gibi yukarı doğru daralan zikzak şeklinde sağır nişler yapılmıştır (Fotoğraf 12). Bu nişlerin zeminlerinde kısa sekiler oluşturularak ortalarına birer kurna yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 11 – 12. *Amasya Kumacık Hamamı tıraşlık ve sıcaklık girişindeki eyvanın kemer ve nişleri*

Girişin karşısında, güneydoğu yönünde yer alan eyvanın iki yanında birer köşe hücresi bulunmakta (Fotoğraf 13), kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinde karşılıklı birer eyvan daha yer almaktadır (Fotoğraf 14, 15). Eyvanların köşelerinde içleri mukarnas dizili tromplar oluşturulmuştur (Fotoğraf 16). Eyvan kubbelerinin üzerinde birer aydınlık açıklığı ve yanlarında ikişer filgözü açıklık bulunmaktadır. Zeminde ise üç yönde belirli yükseklikte mermer kaplamalı sekiler oluşturularak kurnalar bu sekilerin içine gömülü şekilde yerleştirilmiştir. Girişin karşısında yer alan güneydoğu eyvanın duvarının ortasında yer alan dikdörtgen pencere su deposuna açılmaktadır (Fotoğraf 13). Orta mekan üzerinde aydınlık açıklıkları olan kubbeyle örtülmüştür. Kubbeye iki kademeli yuvarlak kasnak üzerine pandantif ile geçilmiş, zemine sekizgen formlu büyük bir göbek taşı yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 13 – 14. *Amasya Kumacık Hamamı sıcaklık bölümü güneydoğu eyvan ve güneybatı eyvanı görünüşleri*

Fotoğraf 15 – 16. *Amasya Kumacık Hamamı sıcaklık bölümü kuzeydoğu eyvanı ve kubbeye geçiş trompu*

Halvet hücrelerine köşelerin pahlanmasıyla oluşturulan yuvarlak kemerli açıklıklar vasıtasıyla girilmektedir. Kapıların üzeri yukarı doğru daralan karşılıklı zikzak şeklinde oluşturulmuş alınlık silmesi ile hareketlendirilmiştir. Doğu yönündeki hücrenin üzeri sekizgen kasnak üzerine dilimli tromplarla geçilen kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin merkezinde aydınlatma için fil gözü açıklıkları bulunmaktadır (Fotoğraf 17). Bu halvet hücresi özgün işlevinde kullanılmaya devam etmektedir. Duvarlar belirli seviyeye kadar mermerle kaplanmış, zeminden belirli mesafede oluşturulan mermer kaplamalı sekiler üzerine kurnalar yerleştirilmiştir. Güney yönündeki hücre günümüzde sauna olarak kullanılmakta olup tüm zemin ahşap ile kaplı durumdadır (Fotoğraf 18). Hücre dıştan kubbeyle örtülüdür.

Fotoğraf 17- 18. *Amasya Kumacık Hamamı sıcaklık bölümünün doğu ve güney hücrelerinin iç görünüşleri*

Hamamın sıcaklık bölümünün güneydoğu ucunda yer alan külhan bölümünün duvarları moloz taş örgülüdür ve üzeri ahşap karkas ile kapatılmıştır. Külhana giriş kuzeydoğu yönündeki sokaktan sağlanmaktadır. Külhana yerleştirilmiş olan kazanın hemen önünde tuğla malzeme ile yapılmış kemerli girişi olan cehennemlik yer almaktadır. Cehennemlik üzerinde tuğladan yapılmış bir baca bulunmaktadır.

Yapıya dışarıdan bakıldığında soğukluk bölümünün duvarlarında açılan tuğla alınlıklı sivri kemerli pencerelerin daha sonradan içlerinin tuğla malzeme ile kapatıldığı görülmektedir. Soyunmalığın depo olarak kullanılan bölümünde bir havalandırma boşluğu bulunmaktadır. Sıcaklık bölümünün güneybatı duvarına cephe boyunca su künkleri yerleştirilmiştir. Hamamın kuzeydoğu ve güneybatı cephelerinde birer çörten yer almaktadır. Yapının kuzeydoğu duvarına bitişik olarak yapılmış depolar mevcuttur ve duvarları tuğla örgü olan bu mekanların üzeri plastik esaslı modern malzeme ile örtülmüştür.

6. Malzeme ve Teknik

Yapının beden duvarları moloz taş malzemeyle yapılmış, kubbe kasnağında tuğla malzeme taş ile birlikte almaşık örgü tekniğiyle düzenlenmiştir. Yapının köşelerinde ise kesme taş kullanılmıştır. Günümüzde dış cephe üzerine derz yapılmıştır. Üst örtüde kubbe ve külhan bölümlerinin üzeri alaturka kiremitle kaplanmıştır. Kubbe eteklerinde tuğla malzeme ile kirpi saçak oluşturulduğu görülmektedir. Yapının dış kısmına yapılan müdahalelerde çimento içerikli harç ve mozaik kaplama kullanılmıştır.

Yapının iç kısmında soyunmalık mekanının duvarları sıvalı, mekanın ortasında bulunan küçük havuz da dahil olmak üzere tüm zemin ve sekiler mermer kaplamalıdır. Soyunma kabinleri, kapılar, şirvan katına çıkan merdivenler ve bu katın tüm korkuluk ve tabanı da ahşap malzemeyle oluşturulmuştur. Soyunmalık mekanının duvarlarında açılan tuğla alınlıklı pencerelerin biri hariç hepsinin içi dıştan tuğla örgü,

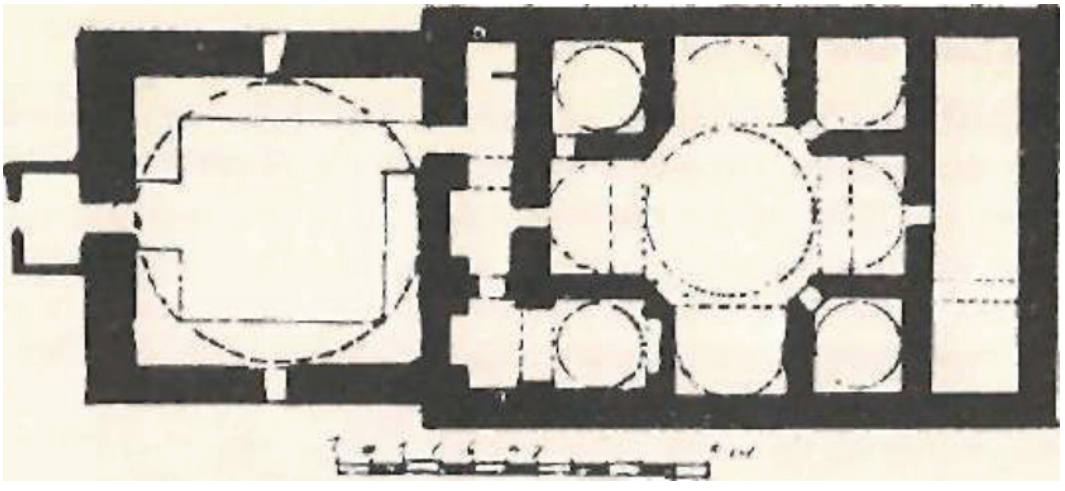
içeriden ahşap kaplama ile kapatılmıştır. Ilıklık bölümünde taban mermer kaplama, duvarlar belirli bir seviyeye kadar mermer ve seramik kaplama geri kalan kısmı ise sıvalıdır. Bu bölümde yer alan mazgal pencere metal menfez ile kapatılmış durumdadır. Bazı kapılar pvc, bazıları ahşap malzeme ile yenilenmiştir. Sıcaklık bölümünün de aynı şekilde zemini mermer kaplama duvarlar ise belirli bir seviyeye kadar mermer kaplama, diğer taraflar ise sıvalıdır. Güney yönünde sauna olarak kullanılan hücrenin tüm zemini ahşap ile kaplanmıştır. Doğu yönünde yer alan halvet hücresinin içinde yer alan iki taş kurna orijinal olup diğerleri memer malzemeyle sonradan yapılmıştır. Kubbelerde yer alan fil gözü açıklıkları ve cam fanuslar çimento harç ile oluşturulmuştur. Külhan bölümünün zemini toprak olup üst örtüsü ahşap karkas, duvarları moloz taş örgülüdür.

7. Süsleme

Yapının dış mekanında tuğla malzeme ile yapılan almaşık tekniğin cephede oluşturduğu hareketlilik ve hamamın giriş kapısının kemerinin kilit taşı yerinde kabartma olarak bir kum saati motifi dışında bir süsleme yapılmamıştır. İç mekan ise oldukça sade olmakla birlikte strüktür ile biçimin birleşiminden ortaya çıkan ve yapıya hareketlilik kazandıran bazı detaylar bulunmaktadır. Soyunmalık bölümünün kubbeye geçişinde oluşturulan Türk üçgenleri, ılıklık bölümünün tavan eteğindeki zikzak şeklindeki düzenleme, mekanlara geçiş kapılarının üzerindeki sağır kaş kemerler, sıcaklık bölümünde eyvanların aynalı kaş kemerleri, sıcaklık duvarlarında bulunan sağır kemerlerin ve hücre girişlerinin üzerindeki zikzak şeklinde yukarı doğru daralan düzenlemeler, eyvan iç köşelerinde yer alan mukarnas dizileri ve doğu yönündeki halvet hücresinin dilimli trompları iç mekanı hareketlendiren süsleme unsurlarıdır.

8. Değerlendirme ve Sonuç

1927-1930 yıllarında Türkiye'nin belirli bölgelerini gezip notlar alan ve yapı çizimlerini hazırlayan Gabriel Amasya'daki tarihi eserleri de incelemiş ve hazırladığı kitabının 1934 yılında yayınladığı ikinci cildinde Amasya'da ki yapılardan önemli bulunanlarına da yer vermiştir. Gabriel Amasya bölümünde yapıların haritadaki yerlerini göstererek numaralandırmış ve bir liste yapmıştır. Bu listede 16 numara ile Kumacık hamamının olduğu yer de işaretlenerek isim verilmeden sadece hamam olarak belirtilmiş, fakat hakkında başka bir açıklama yapılmamıştır (Gabriel, 1934: 12-13). Vakıf Abideleri ve Eski Eserler kitabının Kumacık Hamamı ile ilgili bölümünde Gabriel'e ait olduğu bilinen bir plan yer almaktadır. Bu plan yapıya ait en erken tarihli plandır (Plan 3)(Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, 1983: 290). Bu kitapta yapının sıcaklık planından dört eyvanlı, iki köşe halvet hücreli olarak bahsedilmiştir.

Plan 3. *Amasya Kumacık Hamamı'nın Gabriel'e ait planı (Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, 1983: 290)*

Topçu**,** kitabında yer verdiği Kumacık Hamamını orijinalinde dört eyvanlı üç köşe halvet hücreli olarak tanımlamıştır. Ilıklık mekanın güneyinde yer alan ve günümüzde havuz olarak kullanılan bölümün ılıklık üst örtüsünün devamı şeklinde düzenlenmesinden dolayı bu bölümün halvet hücresi değil, ilk yapılışından beri ılıklığa dahil olan bir bölüm olarak değerlendirmiştir (Topçu, 2018: 25 – 27). Oysa bu bölüm Gabriel'in planında da açıkça görüldüğü üzere hem ölçü hem de köşe pahları ile kuzey yönündeki halvet hücresiyle aynı özelliktedir. Sıcaklık bölümünün kuzeydoğu ve güneybatı hücreleri olduğunu düşündüğümüz fakat günümüzde değişik işlevlerde ve farklı bir planda olan bu mekanların sıcaklığa açılan köşe pahlarının yüzeyi günümüzde kapalı olsa da açık olan diğer köşe hücrelerinin kapı üzerindeki silme özellikleri ile aynı olduğu görülmektedir. Eyvan köşelerindeki dört pahlı yüzeyin aynı olması bize aynı zamanda ve aynı işlevde yapıldıklarını düşündüren önemli bir detaydır.

Kumacık Hamamına ait 1957 yılında çekilmiş bir fotoğrafta yapı batı cephesinden görülmektedir (Fotoğraf 19) (Türkiye'de vakıf abideleri ve eski eserler, 1983: 290). Henüz kapsamlı bir restorasyon geçirmediği görünen hamamın soyunmalık bölümünde hiç bir pencere açıklığı olmadığı görülmektedir. Kubbesi kiremitle kaplı soyunmalık bölümünün üzerindeki sekizgen açıklığı kapatan aydınlık fenerinin olmadığı da görülmektedir.

Fotoğraf 19. *Amasya Kumacık Hamamının 1957 yılına ait fotoğrafı (VGM Arşivi)*

Yapının ilk tesciline ait fişine ve yapı ile ilgili açıklamalarına ulaşılamadığı için 1979 yılındaki durumu konusunda bilgi sahibi olunamamıştır. 1992 yılına ait fişte yer alan ve eski tarihli bir fotoğrafta bu kez yapı kuzey köşesinden görünmektedir (Fotoğraf 20). Bu Fotoğrafta hamamın giriş kapısının solunda kapı seviyesi üzerinde kandil için yapılan bir niş dikkat çekmektedir. Yapının kuzeydoğu duvarına bitişik olarak yapılan bir ek bina bulunmaktadır.

Fotoğraf 20. *Amasya Kumacık Hamamı 1992 yılı tescil fişindeki fotoğraf (VGM Arşivi)*

Hem Gabriel'in hem de hamamın günümüzdeki planına bakıldığında orijinal haliyle günümüze gelemediği görülmektedir. Hamamın dar ve uzun bir şekilde düzenlenen ılıklık kısmında bazı değişiklikler yapılmıştır. Sıcaklık bölümünün batı köşesinde yer alan halvet hücresinin ılıklıkla arasında olan duvarın açılmasıyla bu bölüme dahil edildiği anlaşılmaktadır. Gabriel'in planında bu bölümün üzeri kubbeyle örtülü gösterilmiştir. Sıcaklığın kuzey köşedeki hücrenin girişi ise günümüzdeki gibidir fakat farklı olarak kubbeyle örtülü çizilmiştir.

Gabriel'in planında fark edilen diğer bir husus soyunmalık bölümünün yapının diğer kütlesine ortalanmış olarak çizilmiş olmasıdır. Günümüzde farklı düzende olan bu bölümün kubbeye geçiş tromplarına bakıldığında orijinal olabileceği düşünülmektedir. Anadolu'daki pek çok hamam yapısının soyunmalık kısmının diğer bölümlerle simetrik şekilde yerleştirilmediği görülmektedir. Soyunmalık bölümünün planında orijinal olmayan tek bölümün kuzeydoğu köşesinde depo olarak kullanılan dikdörtgen mekan olduğu düşünülmektedir. İleride yapının duvarlarında yapılacak detaylı inceleme, diletasyon ve raspalarla dönem farklılıklarını gösterecek veriler elde etmek mümkün olacaktır.

Hamamın soyunmalık bölümünün beden duvarlarında açılan pencerelerin daha fazla aydınlık almak gibi işlevsel bir amaçla yapılmış olmalıdır. Hamama ait erken tarihli fotoğraflarda bu pencere açıklıklarının olmadığı görülmektedir. 16 yüzyıl itibariyle hamamların soyunmalık kısımlarında yüksek seviyede pencereler açılmaya başlandığı bilinmektedir. Gabriel'in planında soğukluğun girişinin iki yan duvarında birer açıklık görülmekte fakat bunların derin bir niş ya da dışarıya açılan bir mazgal şeklinde olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Duvarlarda orijinalinde bir açıklık olup olmadığı ancak yapılacak raspa ve detaylı incelemelerle anlaşılabilecektir. Sonradan açılan pencereler ise muhtemelen soğukluk içindeki şirvan katının orta noktasında kalması nedeniyle kapatılmış, sadece girişin sağındaki pencere ise aydınlık sağlamak açık bırakılmıştır. Soyunmalık bölümünün kubbesinin ortasında yer alan sekizgen açıklık pek çok hamamda olduğu gibi daha önceden bu bölümde aydınlık fenerinin olduğunu işaret etmektedir fakat yapılan müdahaleler sonucunda günümüzde sadece cam ile kapatılmış durumdadır.

Yapının içindeki tüm mermer kaplamalar, orijinal olmayan bazı kurnalar, seramik kaplamalar, soyunmalık ve ılıklık kısmındaki ahşap kabin ve dolaplar, ahşap ve pvc malzeme ile yapılmış kapılar ve bölmeler sonradan yapılan uygulamalardır. Yapının dışında ise kapatılan pencerelerde kullanılan demirler, tuğla örgüler, kubbeler arasında kalan düz alanların çimento harçlı şap ve mozaik kaplamaları, saçaklara ve değişik yerlere sağlamlaştırma amaçlı olarak yapılan çimento esaslı harçlar, yapıya bitişik olarak yapılan ek depoların sac kaplamaları sonradan yapılan müdahalelerdir. Yapı içinde sadece sıcaklığın doğu köşesindeki hücresinde orijinal iki kurna bulunmaktadır.

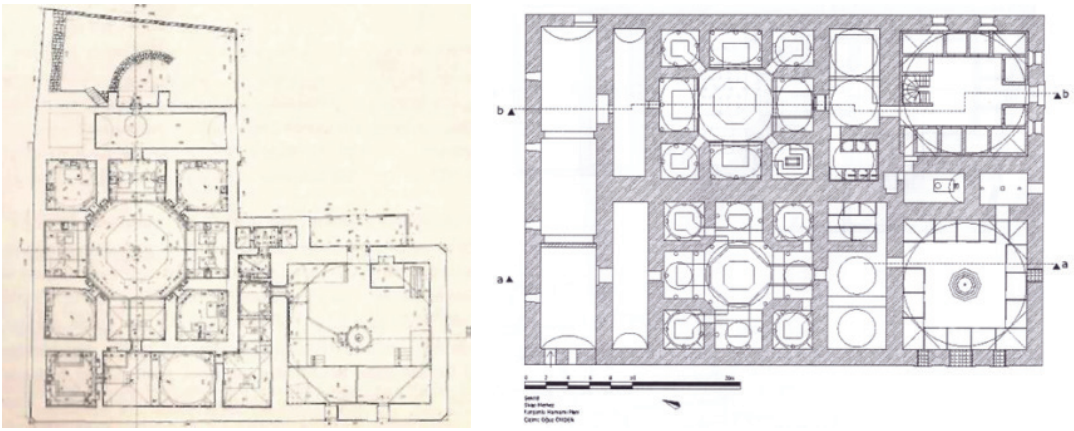
Anadolu'daki Türk hamam yapılarına dair farklı plan tipolojileri yapıldığı görülmektedir. Hamamlar kullanım amaçlarına, halvet sayısına, devirlere, plan ve kütle özelliklerine göre çeşitli şekillerde gruplandırılmıştır.[3] Semavi Eyice ise hamamların sıcaklık mekanının planına göre sınıflandırılması gerektiğini belirten ilk araştırmacıdır ve sınıflandırmasını altı grupta toplamıştır (Eyice, 1960: 108) . Önge de Eyice gibi hamamların sıcaklık bölümünün dikkate alınarak gruplandırılması gerektiğini belirtmiştir (Önge, 1979: 129). Bu makalede Eyice'nin sınıflandırması temel alınarak değerlendirme yapılmıştır.

Eyice'nin sınıflandırması incelendiğinde "Yıldızvari (Radyal)" planlı tip ile "Haçvari –Dört Eyvanlı Köşe Hücreli" tipin Anadolu'da en çok kullanılan plan tipleri olduğunu Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler dönemin de uygulanıp Osmanlı döneminde de benimsenen ve geliştirilen iki önemli ve yaygın tip haline geldiğini söylemek mümkündür.

3 Sınıflandırmaların detayları için bk. (Ülgen, 1950; Aru, 1949).

Kumacık Hamamının da orijinalinde sahip olduğunu düşündüğümüz Haçvari –Dört Eyvanlı ve Dört Köşe Hücreli" sıcaklık plan tipi Anadolu'da en çok kullanılan hamam planlarından biridir. 12. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar en çok tercih edilen ve sürekliliği olan bir plan tipidir. Bu plan tipine en erken örnek olarak 12. yüzyıla tarihlendirilen Ani'deki iki Selçuklu hamamında (Balkan, 1970: 39-57), 13. yüzyılda Konya Sahip Ata (Sultan) Hamamında (Önge, 2005: 234), 14. yüzyılda Bursa Orhan Bey Hamamı erkekler kısmında (Ayverdi, 1966: 111), 14.yüzyıl ikinci yarısında Karaman Süleyman Bey hamamında (Denktaş, 2008: 404-405), 16. yüzyılda Sivas merkez Eski Paşa Hamamında (Önder, 2007: 27,242) rastlanmaktadır. Geç dönemde ise 17.yüzyılda Tokat Sultan Hamamı (Eravşar, 2004: 21), 18.yüzyılda Sivas merkez Şirinoğlu Hamamı (Önder, 2007: 104,258), 19. yüzyılda Sivas merkez Mehmet Ali Bey hamamı (Önder, 2007: 251), 20.yüzyılda Kayseri Pınarbaşı Hamamı (Denktaş, 2000: 231) bu tipe örnek verilebilir.

Kumacık Hamamının sıcaklık plan tipi Merzifon Karamustafa Paşa Hamamı (1678) (Görsel 23), Merzifon Tuzpazarı Hamamı (1677)(Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, I,1983: 327) ve Sivas Kurşunlu Hamamında (1576) da görülmektedir (Önder, 2007: 57-58) (Görsel 24). Amasya'ya yakın olan Tokat ve Kastamonu'daki pek çok hamam plan ve özellikle dış görünüş ile Amasya hamamlarına benzemektedir (Görsel 25,26). Tokat Zile Yeni Hamam (15-16 yüzyıl) plan itibariyle Kumacık Hamamına yakın bir örnektir (Çal, 1988: 113).

Fotoğraf 23.- 24. *Merzifon Karamustafa Paşa Hamamının planı (Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, I,1983: 325) ve Sivas Kurşunlu Hamamı (Önder, 2007: 247)*

Fotoğraf 25 – 26. *Tokat Zile Tacettin İbrahim Paşa Hamamı (1494)*[4] *ve Kastamonu Adapazarı Hamamı (Aksoy, 2011: 69)*

4 http://www.yerturk.com/yer-tacettin-ibrahim-pasa-hamami-zile-tokat.html#ad-image-0

Amasya merkezde Ayas ağa külliyesine akar olarak ayrı bir arazi satı alınmak suretiyle 1495 yılında inşa edildiği bilinen Kumacık hamamı orijinal planıyla günümüze gelememiştir. Hamamın orijinal planında Anadolu'da en çok kullanılan "haçvari planlı, dört eyvanlı, köşe halvet hücreli" plan tipi tercih edildiği açıkça anlaşılmaktadır.

Hamamın günümüzdeki planına baktığımızda özellikle ılıklık ve sıcaklık bölümlerinin orijinal haliyle günümüze gelemediği görülmektedir. Sıcaklığın güneybatı köşesindeki halvet hücresi tamamen iptal edilerek ılıklık bölümünün güneybatı köşesi ile birleştirilerek günümüzde havuzun bulunduğu dikdörtgen planlı mekan elde edilmiştir. Sıcaklığın kuzeydoğu köşesindeki orijinalinde kare planlı halvet hücresi de bozularak dikdörtgen bir alana dönüştürülmüş ve traşlık olarak düzenlenmiştir. Bunlara ilave olarak soyunmalığın kuzeydoğusundaki günümüzde depo olarak kullanılan orijinal olmayıp sonradan yapılan onarımlarda eklenmiş olmalıdır. Hamamdaki mekanların birbirleriyle olan ilişkileri incelendiğinde diğer hamamlardan farklı olarak ılıklık bölümünün oldukça dar tutulduğu görülmektedir. Bu durum yapının inşasından sonraki dönemlerde yapılan onarımlardan kaynaklanmış olmalıdır.

İnşasından sonraki dönemlerde yapılan düzenlemelerle günümüze bazı yerleri değişmiş olarak ulaşan Kumacık Hamamının orijinal planında "haçvari planlı, dört eyvanlı, köşe halvet hücreli" olarak yapıldığı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin Efendi (2007). *Amasya Tarihi*. Haz. Mesut Aydın, Güler Aydın. C. I.

Aksoy, Ercan (2011). *Kastamonu Hamamları*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Aru, Kemal, A. (1949). *Türk Hamamları Etüdü*. Doçentlik Çalışması, İstanbul.

Ayverdi, E. Hakkı (1966). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. Cilt: I, İstanbul.

Balkan, Kemal (1970). "Ani'de İki Selçuklu Hamamı". *Anadolu*, XII: 39-48.

Çal, Halit (1998). "Zile Hamamları". *Türk Etnografya Dergisi*, 18: 103-123.

Denktaş, Mustafa (2008). "Karaman Hamamları". *Karaman Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Karaman Valiliği. 387- 438.

Denktaş, Mustafa (2000). *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler, Hamamlar)*. Kayseri: Kıvılcım yayınları.

Eravsar, Osman (2004). *Tokat Tarihi Su Yapıları* (*Hamamlar).* Konya.

Eyice, Semavi (1960). "İznik 'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme". *İ.Ü. Edebiyat Faültesi. Tarih Dergisi*, C. 11/ 15: 108.

Gabriel, Albert (1934). *Monuments Turks D'Anatolia*. Tome Deuxiéme, Amasya – Tokat – Sivas. Paris.

Gürbüz, Adnan (1993). *Toprak - Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Önder, Oğuz (2007). *Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamları*. Y. Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Önge, Yılmaz (1979). "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma". *Vakıflar Dergisi*, 12: 121-135.

_____(1995). *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları.* Ankara: VGM Yayınları.

Şahin, ilhan ve Feridun Emecan (1991). "Amasya". İslam Ansiklopedisi, C. 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1 – 4.

Şenol, Eren (2010). *Amasya'nın Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Tan, Seçkin (2007). *Ayas* Ağa Külliyesinin Koruma-Kullanma Sorunlarının Saptanması ve Restorasyon Önerisi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Topçu, Sultan Murat (2018). *Amasya'da Türk Devri Hamamları*. Kayseri: Kimlik yayınları.

Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (1983). Ankara: Vakı*flar Genel Müdürlüğü Yayınları.* I.

Uraz, Gediz (1994). *Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirilmesi***.** Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Ülgen A. Saim (1950). "Hamam". *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5. İstanbul: MEB Yayınevi, 174-177.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.

Yılmaz, Ali, Kemalettin Şahin ve M. Hazım Şahin **(**2013). "Depreme Bağlı Yeri Değiştirilen Bir Şehir: Erbaa, Tokat". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/24: 414 – 425.

Elektronik Kaynaklar

https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler (Erişim Tarihi: 04.12.2019).

http://www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/8273773702779a0_ek.pdf (Erişim Tarihi: 03.12.2019).

http://www.yerturk.com/yer-tacettin-ibrahim-pasa-hamami-zile-tokat.html#ad-image-0 (Erişim Tarihi: 03.12.2019).

Kastamonu Turnalı Camii'nde Candaroğulları Ve Osmanlılar Zamanına Ait Yeni Bulunmuş Vakıf Hatim Cüzleri*

Cevdet Yakupoğlu**

Namiq Musalı***

Öz

Candaroğulları Beyliği, XIV. yüzyılın başlarında Çobanoğulları hanedanının hâkimiyetinin kesin olarak sona ermesi üzerine Kastamonu bölgesine hükmetmeye başlamış ve 1461 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Daha Çobanoğulları tarafından bu bölgede yürütülen imar faaliyetleri Candaroğulları zamanında da devam etmiştir. Bu faaliyetler sonucunda Kastamonu ve havalisinde çok sayıda Türk-İslâm medeniyeti eserleri meydana getirilmiştir. Bunlardan biri de Candaroğulları Beyliği'nin kurucusu I. Süleyman Paşa'nın oğlu Candaroğlu Ali Bey tarafından yaptırılmış olan Turnalı Camii'dir. Caminin 733 / 1333 tarihli vakfiyesinde her Cuma günü camide hatim okuma şartı getirilmiştir.

Tarihen Azdavay nahiyesine bağlı olan Turnalı yöresinin bir diğer adı da Bereketli'dir. Günümüzde Bereketli köyü Ağlı ilçesine bağlıdır. Ali Candar Bey'in inşa etmiş olduğu tarihî cami günümüze ulaşmamış ve zamanla yıprandığı için yenisi yapılmıştır. 2016-2017 yıllarında yaptığımız saha araştırmaları sırasında Bereketli köyündeki bu camiye birkaç kez uğramış ve orada XIV-XIX. yüzyıllara ait 58 adet elyazması Kur'ân-ı Kerîm cüzü bulmuştuk. İncelemelerimiz sırasında bu cüzlerin Candaroğlu Ali Bey'in ilgili vakfiyesinde geçen hatim okuma şartı ile bağlantılı olduğunu belirledik. Kur'ân-ı Kerîm cüzleri üzerindeki en eski tarihin 789 / 1387, en son tarihin ise 1271 / 1855 olduğunu tespitettik. Bu bulgularımızın, Candaroğulları ve Osmanlılar döneminde Kastamonu çevresinde vakıf geleneğinin gelişimi, buradaki hat ve kitap sanatının seviyesi, yörede faaliyet gösteren ilim ehli ve kâtiplerin isimleri gibi hususların belirlenmesine, kısacası bu bölgenin sosyo-kültürel tarihinin araştırılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Azdavay, Ağlı, Taşınır Vakıf Kültür Varlığı, Dinî Hayat, Hatim Okuma

The New-Found Koranic Waqf Fascicules from the Candarids and the Ottoman Periods in Turnali Mosque of Kastamonu

Abstract

At the beginning of the XIVth century, after the end of the reign of the Chobanid dynasty, the principality of Candarids began to dominate Kastamonu region and continued to exist until 1461. Reconstruction works carried out by the Chobanids in this region also continued during the Candarids. As a result of these works, many monuments of Turkish-Islamic civilization were created in Kastamonu and its environs. One of them is the Turnali Mosque, built by Candar-oghlu Ali Bey, the son of Suleiman Pasha, the founder of the principality of Candarids. In the mosque's waqf certificate of 733/1333, a condition was introduced for khatim reading (i.e. reading all fascicules of Koran from beginning to finish) on Fridays.

Another name for the Turnali precincts, historically associated with the Azdavay district, is Bereketli. Today the Bereketli village is subordinate to the Aghli district. The historical mosque built by Candar-oghlu Ali Bey has not survived to the present day. Over time, it was destroyed and re-built. During the field researches conducted in 2016-2017, we several times visited this mosque in the village of Bereketli, and there we found 58 Koranic manuscript fascicules from the XIV-XIXth centuries. In the course of our research, we determined that these fascicules were related to the reading of the khatim, which was reflected in the waqf certificate of Candar-oghlu Ali Bey. We have determined that the oldest date in these Koranic fascicules is 789/1387, and the last date in them is 1271/1855. We believe that these findings will help to determine the development of the waqf tradition under the Candarids and the Ottomans in Kastamonu province, the level of calligraphy and book art here, the names of scholars and scribes working in this region, and briefly, they will play a role in studying the socio-cultural history of this region.

Keywords: Azdavay, Aghli, Movable Waqf Cultural Property, Religious Life, Khatim Reading

* DOI: 10.16971/vakiflar.704115
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: March 2020 / Fabruary 2020
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Eylül 2020 / September 2020

** Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; cevdetyakupoglu@gmail.com; ORCİD: 0000-0003-1291-8380

*** Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; namiq.musali@gmail.com; ORCİD: 0000-0002-9637-6314

Giriş

Anadolu'da XII. yüzyıldan itibaren İslâm Medeniyeti'nin ve kültür birikiminin en sağlam ve en kalıcı örneklerini oluşturan Türkler, XIV. yüzyıla gelindiğinde şehir merkezlerinde, köylerde ve konargöçer obalarında sürdürdükleri gündelik hayatlarında Hz. Peygamber merkezli bir din ve dünya görüşü ortaya koymuşlardı. Bu noktada hükümdarlar, devlet adamları, beyler, gaziler, mahalli diğer yöneticiler, ilim adamları, sofiler, dervişler, âşıklar başta olmak üzere neredeyse her kesimden halk kitleleri, Allah'ın buyruğunu yerine getirmek ve Hz. Peygamber'in rızasını almak uğruna çok çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Cami, mescid, zâviye inşası; tekke edebiyatının buna göre şekillenmesi; mevlid, na't, mersiye, hilye, mi'râciye, şefâ'atnâme, kırk hadis vb. dinî-tasavvufi eserler kaleme alma; fakirlere, miskinlere, gariplere hayır ve hasenatta bulunma, vakıf kurma ve nihayet inşa kılınmış cami ve mescitlerde özellikle Cuma günleri Hz. Peygamber ruhuna hatim okuma icrası bunların başında gelmektedir. Anadolu'da Selçukluların ve onların mirasçısı Beyliklerin egemen olduğu önemli kültür merkezlerinden Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Malatya, Divriği, Erzincan, Erzurum, Ahlat, Mardin, Hısnıkeyfâ, Meyyâfârikîn, Diyarbakır, Tokat, Niksar, Amasya, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop, Beyşehir, Eğirdir, Kütahya, Afyon, Denizli ve nihayet Bursa, İznik gibi şehirlerde bu şekilde hatim okuma etkinliklerine dair bolca örneklere rastlamak zor değildir. Nitekim Türkiye Selçukluları ve Beylikler çağı Anadolu camilerinde Kur'ân-ı Kerîm ve cüz tilaveti amaçlı vakıf tahsis etme geleneğinin varlığı tespit edilebilmektedir (Gökdemir, 2019: 24-47). Bu noktada Beylikler dönemi Kastamonu muhitinde (Turnalı yöresinde) hatim cüzü okumayla ilgili vakıf geleneği üzerine ortaya koyduğumuz bu çalışmamızın da alana katkı sağlayacağını umut ediyoruz.

1. Turnalı Camii Ve Yöresi İle İlgili Saha Çalışmaları

Turnalı, Kastamonu şehir merkezinin 50 km. kuzeybatısında kalan Ağlı Kalesi'nin (rakım 1370) ve bugünkü Ağlı ilçe merkezinin (rakım 1170) 7 km. kadar batısında bulunmakta olup, son asırda ve günümüzde daha çok Bereketli ismiyle tanınmaktadır. Bereketli yöresi, bölgenin dağlık ve engebeli şartları göz önünde bulundurulduğunda, genişçe bir çanağı içine almakta ve verimli tarım arazilerini bünyesinde barındırmaktadır. Bahsi geçen bu çanağın çevresinde rakımı 1200 metreyi aşan dağ ve tepelerin bulunması, 1000-1050 rakım aralığında kalan Turnalı mıntıkasının sert rüzgârlara bir nebze de olsa kapalı kalmasını sağlamıştır. İlaveten bu yöre, Kastamonu – Devrekâni – Seydiler – Ağlı hattından kuzeye (bugünkü Şenpazar ilçesi yönüne) ve batıya (bugünkü Azdavay, Pınarbaşı ilçeleri yönüne) giden ulaşım yollarının üzerinde bulunmaktadır.

Turnalı / Bereketli yöresi, Candaroğulları döneminden Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar neredeyse yedi asır boyunca Daday kazasının Azdavay nahiyesine bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu yörede zamanla değişik isimlerle muhtarlık birimi altında köyler oluşmuştur. Diğer bir ifade ile Turnalı ya da Bereketli denildiğinde tek bir köy kastedilmez. Bu mıntıkada eskiden Bereketli Divanı bünyesinde yaklaşık 5-6 ayrı köy ve bunlara bağlı irili ufaklı birçok mahalle mevcuttu (Hocaköy, Sada, Çakıroğlu, Yeşilpınar, Söğütpınar, Şeyhoğlu, Çapal, Çaylı, Camiyanı, Kabalar, Kayabaşı, Kesim, Mazak, Dana, Delişaban vs.). Dolayısıyla Turnalı yöresi bütün bu köyleri içine alan genel bir adlandırmadır.

9 Mayıs 1990 tarih ve 3644 Sayılı Kanun'a dayanarak Ağlı bucak merkezinin ilçe yapılmasıyla Daday, Azdavay ve Küre kazalarına bağlı bazı köyler (Akdivan, Bereketli, Çakıroğlu, Fırıncık, Gölcüğez, Sada, Turnacık vb.) bu yeni ilçe sınırlarına dâhil edilmiştir. Böylece Turnalı / Bereketli yöresinde bulunan köylerin bir kısmı Azdavay'a bağlı kalırken, Bereketli köyü ise Ağlı ilçesine bağlanmıştır. Böylece çizilen bu ilginç sınır yüzünden Bereketli yöresinin idari bütünlüğü bozulmuştur.

Turnalı yöresine asıl damgasını vuran tarihî eser, XIV. yüzyıl ilk çeyreğinde Candaroğlu I. Süleyman Paşa zamanında, bu hükümdarın oğlu Ali Bey (Ali Candar) tarafından yaptırılan ve vakıf gelirleriyle de desteklenen Turnalı Camii'dir.[1] Ali Bey'in öncülüğünde çevre Müslüman köy ve obalara dinî, kültürel ve sosyal merkezlik etmeye başlayan bu eserin diğer bir özelliği ise 1333 tarihli vakfiyesinde de belirtildiği üzere camide her Cuma günü Hz. Peygamber'in ve ilgili eserin bânisinin ruhu için hatim okuma geleneğinin başlatılması ve bunun 1920'li yıllara kadar aralıksız sürdürülmüş olmasıdır. Bu noktada Turnalı Camii, bu mahiyetteki bir dinî faaliyetin kesintisiz sürdürülmesi açısından Anadolu'daki önde gelen camiler arasında zikredilmelidir. Daha da heyecan verici olanı ise asırlar geçtikçe tamir görmesine ve hatta yıkılarak betonarme olarak yeniden inşa edilmiş olmasına rağmen bu camide kullanılan hatim cüzlerinin ihtimamla muhafaza edilerek günümüze ulaştırılmasıdır.

28.07.2016, 03.08.2016, 30.09.2016 ve 03.11.2017 tarihlerinde Ağlı ve Azdavay ilçeleri ile bağlı köylerinde gerçekleştirdiğimiz birkaç ayrı saha araştırması sırasında Bereketli köyü ve çevresinde de incelemelerde bulunduk. 28.07.2016 tarihli ilk gezimiz[2] esnasında Bereketli Camii'ni de ziyaret ettik. Burası Bereketli köyü hudutları dâhilinde Camiyanı denilen mevkidedir. Kaynaklarda Turnalı Camii veya Bereketli Camii olarak adı sıkça geçen tarihî bu eserin orijinalinin günümüze ulaşmadığını üzüntüyle müşahede ettik. Ancak Osmanlı idari döneminin son yıllarında (1876) yıkılarak yeniden yapılması, Cumhuriyet döneminde zaman zaman onarım geçirerek ibadete açık bir şekilde günümüze ulaşması, daha da önemlisi yedi asır öncesinden bugünlere kültürel bir köprü rolünü devam ettirmesi ise bir ölçüde bizleri sevindirdi.

Ziyaretimiz esnasında caminin (Ağlı ilçesi Bereketli Köyü Divan Camii) Malik Kılınç isimli kadrolu din görevlisi ile tanıştık. Bu görevli, araştırma ekibimize camiyi tanıtırken, cami içinde bulunan el yazması Kur'ân-ı Kerîm cüzlerinin varlığından bizi haberdar etti. İşte söz konusu Kur'ân cüzleri bu makalemize konu oldu[3]. Bahsi geçen cüzlerin cami demirbaş listesinde de kayıtlı olduğunu gördük. Bu listede cüzler, biri 30 adet, diğeri ise 27 adet olmak üzere 1. ve 2. sıralarda yer almaktadır. Cüzleri incelediğimizde bunların sayısının 57 adet olduğunu ilk etapta gözlememize rağmen daha sonra, aşağıda anlatılacağı üzere bir cüzün içerisine kapaksız olarak diğer bir cüzün de sayfalarının konulduğunu fark ettik. Dolayısıyla bu cüzün de camide tasarruf edildiğinden yola çıkarak, 58 adet el yazması Kur'ân-ı Kerîm cüzünün varlığını tespit ettik. İlk baktıklarımızda ketebe kaydı olmadığı için bunların istinsah tarihini tespitte zorlanırken ve bazı yüzeysel tahminlerde bulunurken incelememizin ilerleyen sürecinde birkaç adet cüzde istinsah tarihine tesadüf ettik. Bunlardan bazıları 1800'lü yıllara aitti. Bir tanesi ise 1550'li yıllarda yazılmıştı. Ve nihayet üzerinde 789 (1387) yılının kaydedildiği en eski tarihli cüze de ulaştık. Böyle bir tarih, bizleri 1333 tarihli cami vakfiyesinde geçen hatim vakıflarının somut belgelerine eriştirmişti. Biz bunu yöre tarihi ve Anadolu'da Türk-İslam dönemi hatim okuma geleneğinin köklü mazisine dair önemli bir kazanım sayarak, cüzler üzerinde ayrıntılı bir inceleme yapma kararı aldık. 2017 yılı Kasım ayında ikinci araştırma ziyaretimiz esnasında[4] bu cüzlerin tamamını numaralandırarak, ölçülerini alarak,

1 Candaroğulları Beyliği tarihi için bk.: Yakupoğlu (2016: 409-425).

2 Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyast Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyeleri Cevdet Yakupoğlu ve Namiq Musalı, Kastamonu İl Müftülük personeli Fazıl Çifçi, Hz. Pir Şeyh Şa'bân-ı Veli Kültür Vakfı Yönetim Kurulu üyesi Süleyman Yücel, öğretmen Mustafa Gezici, Ağlı Belediyesi personeli Kemal Sığmaz, Ağlı Müftülüğü din görevlisi Muharrem Köse bu inceleme gezisine katılmışlardır.

3 Bize bu cüzler hakkında bilgi verdiği için Malik Kılınç Bey'e şükranlarımızı sunarız.

4 Araştırma çalışmasına Kastamonu Üniversitesi FEF. Tarih Bölümü adına öğretim üyeleri Cevdet Yakupoğlu ve Namiq Musalı ile bölüm lisans öğrencisi Salih Kara iştirak etmişlerdir. Bu ziyaretimiz öncesinde Ağlı Belediye Başkanı Sayın Şahin Çolak'ı makamında ziyaret ederek konu hakkında bilgilendirdik. Kendileri bize yakın alaka göstererek teknik destek sağladılar. Çalışmamıza sunmuş oldukları bu katkıdan dolayı Sayın Şahin Çolak'a şükranlarımızı sunuyoruz. Kur'ân-ı Kerîm cüzlerinin fotoğraflanması ve kayıt numarası verilmesi işlemlerine yardımcı olan öğrencimiz Salih Kara'ya da çalışmamıza sunduğu katkıdan dolayı müteşekkiriz. C.Y; N.M.

tarihlendirme ile ilgili tespitler yaparak ve ilk sayfaları ile son sayfaları fotoğraflayarak kayıt altına aldık ve bu şekilde ön çalışmamızı bitirmiş olduk.

Tespit ettiğimiz Kur'ân-ı Kerîm cüzlerinin en azından bir kısmı Candaroğulları zamanında Turnalı Camii'ne vakfedilmiş görünüyor. Cüzlerden bir bölümü ise Osmanlı idari yıllarında eksilen cüzlerin yerine istinsah edilmiş olanlardır.

Bahsi geçen bu cüzler sayesinde, çalışmamız dâhilinde Candaroğulları ve Osmanlılar zamanında yörede hatim okuma geleneği üzerine yeni değerlendirmelerde bulunma imkânı elde edilmiştir.

2. Turnalı Camii'nde Cuma Günleri Kur'ân Tilâveti İle İlgili Vakfiye (733 / 1333)

Turnalı yöresinin önemli bir kültür mirasını barındıran bu yapıt, Turnalı Camii / Bereketli Camii ya da bânisinin adıyla zikredersek Ali Bey / Ali Candar Camii'dir. İlgili bu caminin yüzyıllarca ayakta kalmasını, vakıf müessesesine borçlu olduğunu ifade etmeliyiz. Nitekim Selçuklulardan itibaren Anadolu'daki hemen hemen bütün camiler, medreseler, tekkeler bu şekilde Türk vakıf sistemi desteğiyle varlığını sürdürmüştür. Vakıf kurumu, beşikten mezara kadar toplumun her kesimini, devletin vergi sistemini, ekonomik pek çok unsuru, dinî, tasavvufî hayatı ve eğitim-öğretim hizmetlerini kapsayan büyük öneme sahip bir hayır mekanizmasıdır. Vakıflarla ilgili Türkiye'de çok sayıda ilmî çalışmalar yürütülmüş olup, bunların mühim bir kısmı 1938 yılından itibaren çıkarılmaya başlanan Vakıflar Dergisi'nde yayınlanmıştır. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü başta olmak üzere diğer resmî ve sivil kuruluşların da alanla ilgili yayınları mevcuttur (Kurtoğlu 2014; Günay, 2012: 475-479; Yediyıldız, 2012: 479-486).

Zikri geçen vakfiyede Ali Candar (Rahmetullahi Aleyh)'ın cami ve çiftlik vakıflarından bahsedilmektedir (Ali Candar Camii Vakfı 1333: 193; Mehmet Behçet 1998: 136-138). İlgili bu vakfiyede verilen bilgiler şu şekilde özetlenebilir: Hayır ve hasenat sahibi Ali Candar, Kastamonu vilâyetinin Azdavay kazasına tabi Turnalı karyesindeki 32 adet çiftliği şer'î vakıf ile vakfeyledi. Mezkûr çiftliklerden biri vâkıfın bina etmiş olduğu cami hatibine, diğeri de bahsi geçen camide beş vakit namaz kıldıran imama ve kalan 30 adedi de kız evlatlar hariç olmak üzere erkek evlatlarına vakıf ve tahsis eyledi. Vâkıf Ali Candar, bahsi geçen bu çiftlikleri oğullarına ve oğullarının oğullarına ve bunların soyu kesilirse erkek kardeşlerine ve bunlardan sonra 30 adet cüz okuyanlara (cüzhânlara) şart edip, haftanın yedi gününde cüz okuyan ve mübarek Cuma günü vâkıfın bina etmiş olduğu camide (Ali Candar Camii) hatim edildikten sonra sevabını Hz. Muhammed (s.a.v.)'e hediye edilmesini şart koştu. Vâkıf Ali Candar, vakfın tevliyetini kendisi sağ oldukça şahsına; kendisi öldükten sonra kız evlatları hariç olmak üzere oğullarına ve onların oğullarına; onların soyu kesilirse erkek kardeşlerine ve onlardan sonra ise cüz tilavet eden görevlilere şart eyledi. İşbu çiftlikler Kastamonu vilâyetinin Azdavay kazasına tabi Turnalı köyündedir. İşte bu, hayır ve hasenat sahibi vâkıf Ali Candar'ın vakfıdır. Zikredilen bu vakıfların tamamı tescil edildi. Her hafta Cuma günleri cüz tilavet edilecektir. Vâkıfın bina eylediği camide Cuma günü hatim yapılmak şartıyla vâkıf bunları evlâdına vakfeylemiştir. Bu vakfiye hükümleri bundan sonra değiştirilemez, bozulamaz. Vakıf gelirleri alınıp, satılamaz, hibe edilemez. Bu vakfiye 733 senesinin Şaban ayının sonlarında (15 Mayıs 1333) yazıldı.

Vakfiye hükümlerine şahitlik edenler:

1. Ahmed Efendi, müderrisîn-i kirâmdan, Kastamonulu.
2. Ali Bey, Tur Ali oğlu.
3. Ali Bey, Turnalı neslinden.
4. Hacı Mustafa, Azdavaylı.
5. Himmet Çelebi, Turnalı neslinden.

6. Muhammed b. Ali.
7. Muhammed, Azdavaylı.
8. Murtaza Çelebi, Turnalıbeyzâde.
9. Mustafa Bey, Turnalı neslinden.
10. Seyyid Muhammed Efendi b. Seyyid Ali Efendi
11. Zâkiye Efendi, Kastamonu'da sakin.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kastamonu Vakfiye Defteri'nde kayıtlı bu vakfiyenin başında Mahkeme-i Evkaf'da 5 Cemâziyelâhir sene 1331 (12 Mayıs 1913) tarihli i'lâm üzerine gurre-i Şa'bân 1331 (06 Temmuz 1913) tarihinde irade-i aliyye mucibince Daday nâibi Abdülkadir tarafından kaydedildiği belirtilmiştir.

Görüldüğü üzere 733 Şaban / Mayıs 1333 tarihli vakfiyenin orijinali elde olmayıp, 1913 yılında zamanın Evkaf Mahkemesi tarafından vakfiye defterine yazılmıştır. Vakfiyede caminin bânisinin hayır hasenat sahibi Ali Candar olduğu açık olarak yazılıdır. Vakfiyesine bakılırsa, bu caminin 1333 yılı öncesinde inşa edildiği, o tarihlerde ibadete açık olduğu bellidir. Belgeden anlaşıldığı üzere Ali Bey, yaptırdığı bu caminin ayakta kalabilmesi ve sağlıklı hizmet sunabilmesi için yöreden çok sayıda arazi ve çiftlik vakfetmiştir. Hatta vakıf anlayışı gereği, cami ayakta kaldığı müddetçe orada Kur'ân-ı Kerîm tilavet edilmesi, cüz okunması için vakıf şartı getirmiştir. Vakıf hükümleri gereğince söz konusu camide görevliler tarafından her hafta cüzler kıraat olunmuş, hatimler tamamlanarak Cuma günleri hatim duası yapılmıştır. Kur'ân tilavetinin sevabının ise Hz. Peygamber'in ve vakfiyede zikredilmese de tüm İslâm büyüklerinin ruhuna, hassaten ise câmi bânisinin ruhuna ithaf edilmiş olduğu aşikârdır.

Netice olarak Ali Candar'ın yani Candaroğlu Ali Bey'in dinî duygularının ve din anlayışının en bariz delili bahsi geçen bu vakfiyedir. Diğer bir delil ise inceleme konumuz olan Turnalı Camii Kur'ân cüzleridir.

3. Turnalu Camii'nde Yeni Bulunan Kur'ân-I Kerîm Cüzleri

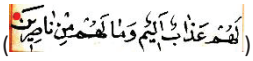
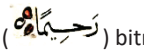
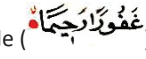
Selçukluların fetih faaliyetlerinden itibaren Kastamonu bölgesinde Türk iskânının en önemli hususiyetlerinden birisi, iskâna açılan eski veya yeni bir yerleşim biriminin merkezine caminin / mescidin yerleştirilmesidir. Cami, o iskân biriminin sadece dinî ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz; eğitim, sosyo-kültürel hizmetler ve o yöre halkının gündelik hayatında karşısına çıkmış olan cenaze, düğün, mevlit, toplantı, ilan vb. her türlü pratik uygulamaların koordinasyonunun merkezine otururdu. Bu çerçevede camilerde kandil gecelerinde, Cuma günlerinde, vefat törenlerinde ve özellikle de caminin banisi olan şahsın ruhuna hatim indirme merasimlerinde birden çok hafızın ve cüzhânın görev aldığı tespit olunabiliyor. Esasen bir camide bulunan Kur'ân-ı Kerîm nüshaları ve cüzler, öncelikli amaç olarak vakıf sistemi çerçevesinde o camiye vakfedilmekteydi. Bu vakfı yapan kişi (vâkıf) ise daha çok caminin ilk banisi veya cami vakıflarının mütevellisi olurdu. Bu cüzler eskidikçe, eksildikçe veya tahrip oldukça vakıf mütevellisi tarafından yenilenirdi. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin yürürlükte olan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapmasında taşınır vakıf kültür varlığı olan bu cüzler devlet güvencesinde ve koruması altındadır.

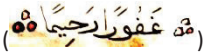
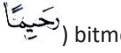
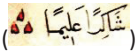
İnceleme konumuz olan Turnalı / Bereketli Köyü Camii bünyesinde bulunan Kur'ân-ı Kerîm cüzlerinin de Candaroğulları Beyliği'nin ilk dönemlerinden itibaren işte bu şekilde vakfedildiğini ve zamanla eskiyenlerinin, kaybolanlarının yerine istinsah suretiyle yeni cüzlerin ilave edildiğini tespit etmiş bulunuyoruz. Zaten Bereketli dışında da Kastamonu'nun çeşitli camilerinde bu sistemin uygulanmış olduğu görülmektedir.

Saha araştırmamız sırasında Bereketli Köyü Camii'nde rastladığımız toplam 58 adet el yazması Kur'ân-ı Kerîm cüzü, aşağıda bir liste dâhilinde tanıtılmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki daha önce bu cüzler üzerine hiçbir bilimsel çalışma yapılmadığı gibi resmî manada herhangi bir tanıtım yazısı da yayımlanmamıştır.[5] Bu makalede asıl amacımız Bereketli yöresinde yüzyıllarca süregelmiş olan vakıf geleneği, bu gelenek kapsamında cami inşa edilmesi ve buraya vakıfların tahsisi, Hz. Peygamber ruhu için tilavet vakıfları gibi konularla ilgili yeni belge ve bulguları ilim âlemine tanıtmaktır. Bu nedenle konuyla ilgili çalışmamızda cüzlerin cilt malzeme özellikleri, cilt yapımında kullanılan teknikler, cüzlerin üzerindeki motifler, kâğıt ve mürekkep çeşitleri, bezeme üslubu gibi daha çok sanat tarihçileri, hat ve tezhip uzmanlarının sahasına giren konulara değinmekten kaçındık. Bunun yanında cüzlerin konservasyon uzmanlarınca gözden geçirilmesinin de faydalı olacağını fark ettik.

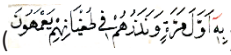
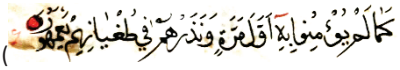
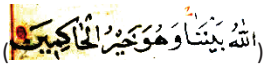
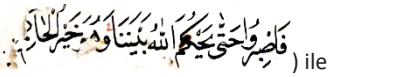
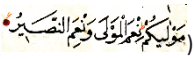
Tablo 1. *Bereketli Köyü Camii'nde Bulunan Kur'ân-ı Kerîm Cüzleri ve Özellikleri*

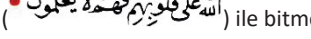
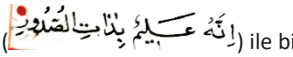
Sıra no.	Kayıt no.	Cüz no.	Sayfa sayısı	Açıklama/ Özellikler
1.		1	53	İlk sayfa: Fatiha Sûresi'nin 1. âyeti ile başlamaktadır. Sûrenin başında Besmele yazılıdır. Sayfanın sonunda Bakara Sûresi'nin başlığı vardır. Son sayfa: Bakara Sûresi'nin 141. âyeti (وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ) ile bitmektedir. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfa tek satırdır.
2.	6	1	61	İlk sayfa: Fatiha Sûresi'nin 1. âyeti ile başlamaktadır. Sûrenin başında Besmele yazılıdır. Besmelenin üzerinde ise sayfanın ilk satırı olarak kırmızı mürekkeple sûre başlığı yazılıdır. Sayfanın sonunda Bakara Sûresi'nin başlığı vardır. Cüz, Bakara Sûresi ile devam etmektedir. Son sayfa: Bakara Sûresi'nin 141. âyetinin son kelimeleriyle (عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ) bitmektedir. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfanın 7. satırında kırmızı mürekkeple "sadakallahülazîm" yazılıdır.
3.	12	2	58	İlk sayfa: Bakara Sûresi'nin 142. âyeti ile başlamaktadır. Cüz, son sayfasına kadar Bakara Sûresi ile devam etmektedir. Son sayfa: Bakara Sûresi'nin 252. âyetinin son kelimesiyle (لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ) ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında fazla yıpranma söz konusu olmamıştır. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfanın 7. satırında kırmızı mürekkeple "Sadakallahü ve belleğa habîbullahi ve ene 'alâ zâlike mine'ş-şâhidîn" yazılıdır.
4.	18	2	53	İlk sayfa Bakara Sûresi'nin 142. âyeti ile başlamaktadır. Cüz, son sayfasına kadar Bakara Sûresi ile devam etmektedir. Son sayfa: Bakara Sûresi'nin 252. âyeti (عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ) ile bitmektedir. Arka kapağın iç kısmındaki boş sayfada sonradan yazıldığı anlaşılan 2 satır halinde "Sadakallahülazîm ve belleğa Rasûlü'l-Kerîm." ibaresi mevcuttur. Daha altta ise farklı bir yazı stili ile iki satırda benzer ifadeler karalanmıştır. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında yıpranma söz konusudur. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfa 2 satırdır. Bazı âyet sonları kırmızı noktalarla az belirgin şekilde işaretlenmiştir, ancak âyetlere numara verilmemiştir. Az olmakla birlikte medler ve duraklar kırmızı işaretle gösterilmiştir.

5.	30	3	57	İlk sayfa: Bakara Sûresi'nin 253. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; son sayfasına kadar Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri ile devam etmektedir. Cüzün ilk sayfası üzerinde 3. cüz olduğunu belirten kırmızı mürekkeple yazı bulunmaktadır. Son sayfa, son satır: Âl-i İmrân Sûresi'nin 91. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında yıpranma söz konusudur. Her sayfa 7 satırdır, son sayfa 3 satırdır. Üçüncü satırın altında yarım kalan sayfayı kapsayacak şekilde kırmızı mürekkeple çizilmiş üçgen boşluğun üst kısmında yine kırmızı mürekkeple "Sadakallahülazîm" yazısı vardır.
6.	8	4	42	İlk sayfa: Âl-i İmrân Sûresi'nin 92. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple "Cüz 4" yazmaktadır. Rakam silik olduğu için zorlukla okunabilmektedir. Cüz; Âl-i İmrân ve Nisâ sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Nisâ Sûresi'nin 23. âyetinin son kelimesiyle () bitmektedir. Her sayfa 9 satırdır. İlk sayfanın başında kırmızı mürekkeple yazılmış olduğu anlaşılan bir satır siliktir, ancak âyetler eksik değildir. Son sayfa 4 satırdır. Bu satırların altında 5-8. satırlar ketebe kaydına ayrılmıştır (). Bereketli Camii'ndeki en eski tarihli cüzdür. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağı bakımlıdır. Fazla yıpranma görünmemektedir. Âyet sonları, kelimenin üst köşesine noktalı virgül tarzında kırmızı işaretler konularak gösterilmiştir. Cüzün son sayfasının son âyetinin sonuna ise yuvarlağımsı üç nokta konulmuştur. Ebat: 170x120 (130x90) mm; 9 satır; Tarih: 789 (22 Ocak 1387- 10 Ocak 1388) Kâtip: Üveys b. İranşah el-Hâfız
7.	16	4	76	İlk sayfa: Âl-i İmrân Sûresi'nin 92. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple "Cüz 4" yazmaktadır. Cüz, Âl-i İmrân ve Nisâ sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Nisâ Sûresi'nin 23. âyetinin son kelimeleriyle () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında fazla yıpranma görünmese de küçük tamirlerden geçtiği belli olmaktadır. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfanın 6. satırında "Sadakallahü ve sadaka Muhammedün Rasûlüllahi" yazılıdır. 7. satırda ise "Ve ene 'alâ zâlike mine'ş-şâhidîne" ibaresi bulunmaktadır. Âyet sonlarında kelimenin üst köşesine noktalı virgül tarzında kırmızı işaretler konulmuştur. Cüzün son sayfasının son âyetinin sonuna ise yuvarlağımsı üç nokta konulmuştur.

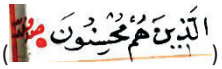
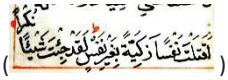
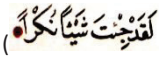
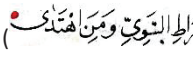
8.	38	4	45	İlk sayfa: Âl-i İmrân Sûresi'nin 92. âyeti ile başlamaktadır. İlk sayfadan önce ön kapak içinde el yazısı ile bir sayfalık Arapça metin vardır. Cüz; Âl-i İmrân ve Nisâ sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Nisâ Sûresi'nin 23. âyetinin son kelimeleriyle () bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında yıpranma görünse de yaklaşık beş asırlık bir geçmişe göre iyi durumdadır. Her sayfa 9 satırdır. Son sayfa da 9 satır olmakla birlikte, bunlardan 6-7. satırlarda cüz istinsah tarihi (Şa'bân 957) vardır. 8-9. satırlarda ise birincisi kırmızı mürekkeple olmak kaydıyla "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlüllah" Kelime-i Tevhîd'i yazılıdır. Âyet sonlarında kırmızı renkte üçerli noktalarla küçük işaretlemeler yapılmıştır. Duraklar ve medler kırmızı ile gösterilmemiştir. Yazı özelliği, cüzün ilk sayfası farklı bir hat türü ile yazılmıştır. Satır aralıkları sıktır. İstinsah tarihi kayıtlı olan ikinci eski cüzdür. Ebat: 165x120 (140x90) mm; Tarih: Şa'bân 957 (15 Ağustos- 12 Eylül 1550)
9.	47	4	65	İlk sayfa: Âl-i İmrân Sûresi'nin 92. âyeti ile başlamaktadır. İlk sayfanın üst yan kenarında kırmızı mürekkeple "Cüz 4" yazmaktadır. Sayfa üstünde kırmızı mürekkeple çizilmiş çerçeve içi boştur. Burada normalde sûre ile ilgili bilgi yazılı olması gerekirdi. Cüz; Âl-i İmrân ve Nisâ sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Nisâ Sûresi'nin 23. âyetinin son kelimesiyle () bitmektedir. Arka kapağın içindeki boş sayfada kırmızı mürekkeple üç satır halinde çok da düzgün olmayan bir yazı ile cüz sahibinin adı ve cüz istinsah tarihi yazılıdır. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma görünse de kullanışlı durumdadır. Her sayfa 7, ilk sayfa 6, son sayfa 2 satırdır. 2. satırda sadece tek kelime vardır. Cüz başında âyet sonları kırmızı noktalarla işaretlenmiş, duraklar kırmızı ile gösterilmiştir. Ancak cüz sonundaki sayfada hiçbir işaretleme yoktur. Ayrıca yazı özelliği de farklıdır. Bu son sayfanın daha eski tarihli olduğu anlaşılıyor. Ebat: 180x130 (130x80) mm; Tarih: 1143 (17 Temmuz 1730- 5 Temmuz 1731), Sahibi: Molla Hüseyin b. Kerîm
10.	24	5	68	İlk sayfa: Nisâ Sûresi'nin 24. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; son sayfasına kadar Nisâ Sûresi ile devam etmektedir. Son sayfa: Nisâ Sûresi'nin 147. âyetinin son kelimeleriyle () bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında yıpranma söz konusudur, ilk yaprağı kopmuştur. Her sayfa 7 satırdır, ancak ilk sayfa 6, son sayfa 5 satırdır.

11.	25	5	51	İlk sayfa: Nisâ Sûresi'nin 24. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; son sayfasına kadar Nisâ Sûresi ile devam etmektedir. Son sayfa: 5. cüzün sonunda Nisâ Sûresi'nin 147. âyeti (شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا) ile bitmektedir. Son sayfanın son satırının altına acemi bir el tarafından 6. cüzün ilk satırının ilk kelimeleri yazılmıştır. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında yıpranma, sayfa kenarlarında kurt yeniği söz konusudur. Cüzün ön kapağının içindeki ilk sayfa, başka yazılı sayfalardan kesilen yapraklar ilavesiyle tamir edilmiştir. Bu yama yaprak parçalarından birincisinin üzerinde Yasin Sûresi'nin son âyetleri, ikincisinin üzerinde ise mektup parçası (muhtemelen köyden gurbetteki veya askerdeki birine yazılmıştır. Mektupla ilgili şahsın validesinin, büyük validesinin, kardeşi Hasan'ın ve oğullarının ve mektubu yazanın kardeşi Abdullah'ın selamları iletilmiştir) bulunmaktadır. Her sayfa 7 satırdır.
12.	28	5	76	İlk sayfa: Nisâ Sûresi'nin 24. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; son sayfasına kadar Nisâ Sûresi ile devam etmektedir. Cüzün ilk sayfası üzerinde 5. cüz olduğunu belirten kırmızı mürekkeple yazı bulunmaktadır. Son sayfa: Nisâ Sûresi'nin 147. âyeti (وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا) ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında yıpranma söz konusudur. Her sayfa 7 satırdır.
13.	3	6	55	İlk sayfa: Nisâ Sûresi'nin 148. âyeti ile başlamaktadır. İlk sayfanın başında kırmızı mürekkeple "Cüz 6" yazmaktadır. Cüz, Mâide Sûresi ile devam etmektedir. Son sayfa: Mâide Sûresi'nin 82. âyeti (قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ) ile bitmektedir. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfa tek satırdır.
14.	15	6	76	İlk sayfa: Nisâ Sûresi'nin 148. âyeti ile başlamaktadır. Cüz, son sayfasına kadar Nisâ ve Mâide sûreleri ile devam etmektedir. Cüzün ilk sayfasının en üzerinde kırmızı mürekkeple cüz 6 yazmaktadır. Son sayfa: Mâide Sûresi'nin 82. âyeti (وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ) ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında fazla yıpranma söz konusu olmamıştır. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfanın 7. satırında kırmızı mürekkeple "Sadakallahü ve belleğa Muhammedün Habîbullahi" yazılıdır.
15.	11	7	79	İlk sayfa: Mâide Sûresi'nin 83. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple "Cüz 7" yazmaktadır. Cüz; Mâide ve En'âm sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: En'âm Sûresi'nin 110. âyetinin son kelimesiyle (يَعْمَهُونَ) bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında bir miktar yıpranma söz konusu olmuştur. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfa 6 satırdır.

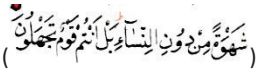
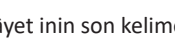
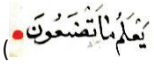
16.	23	7	57	İlk sayfa: Mâide Sûresi'nin 83. âyeti ile başlaması gerekirken, bir sayfa kopuk olmasından dolayı 86. âyet ile başlamaktadır. Cüz; Mâide ve En'âm sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: En'âm Sûresi'nin 110. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında yıpranma söz konusudur, ilk yaprağı kopmuştur. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfa 3 satırdır.
17.	49	7	45	İlk sayfa: Mâide Sûresi'nin 83. âyeti ile başlamaktadır. İlk sayfa ile ikinci ve hatta son sayfaların yazı stili farklıdır. İlk ve ikinci sayfaların sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır. Cüz; Mâide ve En'âm sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: En'âm Sûresi'nin 110. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında fazla yıpranma söz konusu değildir, çünkü tamir görmüştür. İlk sayfa 8, ikinci sayfa 7 satır, son sayfa ise 5 satırdır. Son sayfada ilave satır olarak rumuzlu biçimde ketebe kaydı (Ketebe abd ü za'îf Derviş Bahşayiş b. Ali Dede) ve daha altta istinsah tarihi (1058) görülmektedir. Ayrıca sonradan ilave yapıldığı görülen el-Hakîr Abdurrahman b. İbrahim yazısı vardır. Kâtibin ismindeki "derviş" ve babasının ismindeki "dede" ibarelerine bakılırsa, bu şahsın ve ailesinin sufi gelenekten geldiği düşünülebilir. Ebat: 190x130 (120x90) mm; Tarih: 1058 (27 Ocak 1648- 14 Ocak 1649) Kâtip: Derviş Bahşayiş b. Ali Dede
18.	26	8	76	İlk sayfa: En'âm Sûresi'nin 111. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; son sayfasına kadar En'âm ve A'râf sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: 8. cüzün sonunda A'râf Sûresi'nin 87. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında fazla yıpranma yoktur. Her sayfa 7 satırdır.
19.	37	8	55	İlk sayfa: En'âm Sûresi'nin 111. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; son sayfasına kadar En'âm ve A'râf sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: A'râf Sûresi'nin 87. âyeti () ile bitmektedir. Arka kapağın içinde el yazısı 5 satırdan oluşan bir mektup parçası (Dayımız; izzetlü ve mürüvvetlü hazretlerinin huzur-ı şerîflerine bî nihâye selâmlar ve hayır dualar takdiminden sonra ol mübarek hâtır-ı şerifiniz nice sual idelim. Hemen dâimâ Allah Sübhânehû ve Te'âlâ hazretlerinin hıfz-ı emânında. Muharrem) vardır. Cüzün sayfaları yırtık ve eksiktir. Yıpranma fazladır. Her sayfa 7 satırdır.
20.	4	9	55	İlk sayfa: A'râf Sûresi'nin 88. âyeti ile başlamaktadır. İlk sayfanın başında kırmızı mürekkeple Arapça dokuzuncu cüz ve rakamla 9 yazmaktadır. Cüz; A'râf Sûresi ve sonrasında Enfâl Sûresi ile devam etmektedir. Son sayfa: Enfâl Sûresi'nin 40. âyeti () ile bitmektedir. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfa 5 satırdır.

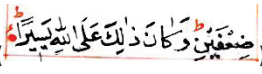
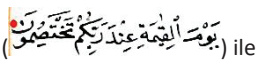
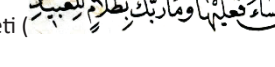
21.	44	9	76	İlk sayfa: A'râf Sûresi'nin 88. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; A'râf Sûresi ve sonrasında Enfâl Sûresi ile devam etmektedir. Son sayfa: Enfâl Sûresi'nin 40. âyeti () ile bitmektedir. Cüzde ciddî bir yıpranma görülmemektedir. Her sayfa 7 satırdır.
22.	34	10	53	İlk sayfa: Enfâl Sûresi'nin 41. âyetinin tamamı ve 42. âyetin yarısını hâvi ilk sayfa kopuktur. İkinci sayfa bu 42. âyetin yarısı ile başlamaktadır. Cüz; Enfâl ve Tevbe sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Tevbe Sûresi 93. âyet () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında az yıpranma göze çarpmaktadır. Her sayfa 7, son sayfa 3 satırdır.
23.	57	10	73+2	İlk sayfa: Enfâl Sûresi'nin 41. âyeti ile başlamaktadır. Cüz, Enfâl ve Tevbe sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Tevbe Sûresi'nin 93. âyetinin son kelimesiyle () bitmektedir. Son sayfanın devamında, yani arka kapağın bir öncesindeki boş yaprağa önlü arkalı iki sayfa olarak, 13'er satırdan oluşan Kur'ân âyetleri (İlk sayfa başı: Enbiyâ Sûresi 87. âyetin ortasından başlamakta; ikinci sayfanın sonu: aynı sûrenin 105. âyetinin sonunda bitmektedir) yazılıdır. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma azdır. Her sayfa 7 satırdır.
24.	10	11	76	İlk sayfa: Tevbe Sûresi'nin 94. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple "Cüz 11" yazmaktadır. Cüz; Tevbe, Yunus ve Hûd sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Hûd Sûresi'nin 5. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında fazla yıpranma söz konusu olmamıştır. Ancak bazı sayfalarda tamir yapıldığı görülmektedir. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfa 4 satırdır. Bu sayfanın 4. satırında kırmızı mürekkeple "Sadakallahülazîm" yazılıdır.
25.	36	11	57	İlk sayfa: Tevbe Sûresi'nin 94. âyeti ile başlamaktadır. İlk sayfanın başında kırmızı mürekkeple "Cüz 11" yazmaktadır. Cüz; Tevbe, Yunus ve Hûd sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Hûd Sûresi'nin 5. Âyetinin son kelimeleriyle () bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma vardır. Her sayfa 7, son sayfa 5 satırdır.
26.	2	12	76	İlk sayfa: Hûd Sûresi'nin 6. âyeti ile başlamaktadır. Cüz, Yusuf Sûresi ile devam etmektedir. Son sayfa: Yusuf Sûresi'nin 52. âyetinin son kelimesiyle () bitmektedir. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfa 6 satırdır.

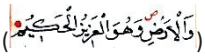
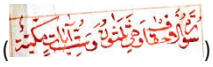
27.	39	12	56	İlk sayfa: Hûd Sûresi'nin 6. âyeti ile başlamaktadır. İlk sayfanın üzerinde kırmızı mürekkeple Arapça 12. cüz yazılıdır. Cüz; Hûd ve Yusuf sûrelerinden oluşmaktadır. Son sayfa: Yusuf Sûresi'nin 52. âyetinin son kelimeleriyle () bitmektedir. Her sayfa 7 satırdır.
28.	51	13	56	İlk sayfa: Yusuf Sûresi'nin 53. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple "Cüz 13" yazmaktadır. Bu yazının üstünde sayfa kenarına çok yakın bir şekilde ve amatör bir kalemle "sahibi ve mâliki Ali b. Mustafa" yazılıdır. Aynı yazı, "mâliki" kelimesi hariç cüzün son sayfasının en altında da yazılıdır. Burada ilginç olan her iki yerde de Ali kelimesi "ayın" ile yazılması gerekirken "elif" harfi ile yazılmıştır. Bu şahıs adı Kastamonu muhitinde zaten "Êli" şeklinde telaffuz edilmektedir. Cüz; Yusuf, Ra'd ve İbrahim sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: İbrahim Sûresi'nin 52. âyetinin son kelimeleriyle () bitmektedir. Sayfa altında sonradan yazıldığı belli olan iki ayrı notta cüzün sahibi olduklarını iddia eden iki şahsın adı geçmektedir (Ali b. Mustafa, Hasan b. Hüseyin). Arka kapaktan bir önceki boş sayfanın arka yüzünde de acemi bir kâtip tarafından yazılmış iki satırlık bir not vardır (Kâtibü Molla Haydar'dan kalmıştır. Bu yazı kâtibi Osman b. Muharrem) Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma varsa da kullanışlı durumdadır. Her sayfa 7, son sayfa 2 satırdır. Kâtibi: Molla Haydar Sahipleri: Ali b. Mustafa; Hasan b. Hüseyin
29.	56	13	76	İlk sayfa: Yusuf Sûresi'nin 53. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple "Cüz 13" yazmaktadır. Cüz; Yusuf, Ra'd ve İbrahim sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: İbrahim Sûresi'nin 52. âyeti () ile bitmektedir. Son satır, âyeti sığdırma kaygısıyla, önceki satırlara göre sıkışık yazılmıştır. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağı kullanışlı durumdadır. Her sayfa 7 satırdır.
30.	22	14	55	İlk sayfa: Hicr Sûresi'nin ilk âyeti ile başlamaktadır. Besmelenin üzerinde kırmızı mürekkepli yazı ile sûrenin adı ve kaç âyet (99) olduğu yazılıdır. Cüz; Hicr ve Nahl sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Nahl Sûresi'nin 128. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında bir miktar yıpranma söz konusudur. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfa tek satırdır.

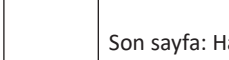
31.	55	14	73	İlk sayfa: Hicr Sûresi'nin ilk âyeti ile başlamaktadır. Sayfa, sağ yarıdan itibaren kopuk olmasına rağmen, sayfanın başında Besmelenin üzerinde kırmızı mürekkepli yazı ile sûrenin adı, âyet sayısı ve nüzul yerinin yazılı olduğu tespit edilebilmektedir. Cüz; Hicr ve Nahl sûreleri ile devam etmektedir. Ancak cüzün ilerleyen sayfalarının çoğu sağ tarafından kopuktur. Son sayfa: Nahl Sûresi'nin 128. âyetinin son kelimeleriyle () bitmektedir. Son satırın sonda kırmızı mürekkeple "Sadakallahülazîm" yazılıdır. Cüzün sayfalarında kopma ve yıpranma söz konusudur. Her sayfa 7 satırdır.
32.	19	15	76	İlk Sayfa: İsrâ Sûresi'nin ilk âyetleriyle başlamaktadır. Besmelenin üzerinde kırmızı mürekkeple sûrenin adı ve âyet sayısı gibi künyeyi içeren bir satır mevcuttur. Cüz; İsra ve Kehf sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Kehf Sûresi'nin 74. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında fazla yıpranma söz konusu değildir. Her sayfa 7 satırdır. Bazı âyet sonları kırmızı noktalarla işaretlenmiş, ancak âyetlere numara verilmemiştir. Az olmakla birlikte bazı medler ve duraklar kırmızı işaretle gösterilmiştir.
33.	48	15	57	İlk Sayfa: Benî İsrâîl (İsrâ) Sûresi'nin ilk âyetleriyle başlamaktadır. Besmelenin üzerinde kırmızı mürekkeple sûrenin adı, âyet sayısı ve nüzul yeri (Mekkiyyün) bilgilerini içeren bir satır mevcuttur. Onun da üstünde kırmızı mürekkeple Arapça ibare ile 15. cüz yazısı vardır. Cüz; İsra ve Kehf sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Kehf Sûresi'nin 74. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağı kullanışlı durumdadır. Her sayfa 7 satırdır, son sayfa ise âyeti sığdıramamadan dolayı 8. satıra sarkmıştır.
34.	35	16	61	İlk sayfa: Kehf Sûresi'nin 75. âyeti ile başlamaktadır. İlk sayfanın başında kırmızı mürekkeple "Cüz 16" yazmaktadır. Cüz; Kehf, Meryem, Tâhâ sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Tâhâ Sûresi 135. âyet () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma vardır. Her sayfa 7, son sayfa 3 satırdır.
35.	53	16	77	İlk sayfa: Kehf Sûresi'nin 75. âyeti ile başlamaktadır. İlk sayfanın başında kırmızı mürekkeple "Cüz 16" yazmaktadır. Cüz; Kehf, Meryem ve Tâhâ sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Tâhâ Sûresi 135. âyetin son kelimesiyle() bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma varsa da azdır. Her sayfa 7 satırdır.

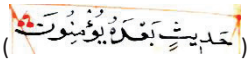
36.	17	17	59	İlk sayfa: Enbiyâ Sûresi'nin 1. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple iki satırlık bir cetvel içinde ilk satırda Arapça olarak 17. cüz, ikinci satırda ise sûrenin adı ve âyet sayısı yazmaktadır. Cüz; Enbiyâ ve Hac sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Hac sûresinin son âyetleriyle bitmektedir. Arka kapaktan bir önceki son boş sayfada ketebe kaydı bulunmaktadır. Burada 6 satır üzere "Ve sadakallahülazîm ve belleğa Rasûlühü'l-Kerîm. Ve nahnü alâ zâliküm mineş'ş-şâhidîn. Fî şehri'l-mübâreki fî Cumâdilûlâ ve fî yevmi Çeharşenbe, fî vakti'l-asri. Gaferallahü lehüm ve ledeyhim ecma'în. Bi rahmetike yâ erhamerrâhimîn. Ve'l-hamdü lillâhi rabbilâlemîn. Kâtibü'l-hurûfi Monla Muhammed. Sene 1133. Temmet el-hurûf." ibareleri yazılıdır. Sonraki yıllarda cüz okuyanlardan birinin düştüğü şu el yazısı notla sayfa sona ermektedir: "Köseoğlu Ali Monla'ya teslîm olan cüzdür." Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında bir miktar yıpranma göze çarpmaktadır. Her sayfa 7 satırdır. Ebat: 190x140 (140x75) mm; Tarih: Cemâziyelevvel 1133 Çarşamba günü, ikindi vakti (5 Mart / 12 Mart / 19 Mart/ 26 Mart 1721) Kâtip: Molla Muhammed
37.	31	17	54	İlk sayfa: Enbiyâ Sûresi'nin ilk âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında Besmelenin üzerinde kırmızı mürekkeple ilk satırda "Cüz 17", ikinci satırda ise sûrenin adı ve âyet sayısı yazmaktadır. Cüz; Enbiyâ ve Hac sûreleri ile devam etmektedir. Cüzün ön dış kapağının içindeki boş sayfada rast gele yazılar ve matematiksel işlemler bulunmaktadır. Son sayfa: 17. cüzün sonunda Hac Sûresi'nin son âyeti (بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ) ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında yıpranma olmuştur. Her sayfa 7 satırdır, son sayfa 5 satırdır.
38.	32	18	70	İlk sayfa: Mü'minûn Sûresi'nin ilk âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple Arapça ibare ile 18. cüz, ilk satırda ise sûrenin adı ve âyet sayısı yazmaktadır. Cüz; Mü'minûn, Nûr ve Furkan sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Furkan Sûresi'nin 20. âyetinin son kelimeleriyle (وَرَبُّكَ بَصِيرًا) bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında az da olsa yıpranma olmuştur. Her sayfa 7 satırdır, son sayfa 6 satırdır. 6. satırı kırmızı mürekkeple yazılmış olan "Sadakallahülazîm" ibaresi oluşturmaktadır.
39.	50	18	56	İlk sayfa: Mü'minûn Sûresi'nin ilk âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple "Cüz 18", ilk satırda ise sûrenin adı, âyet sayısı ve Mekke'de nâzil olduğunu gösteren ibare yazmaktadır. Cüz; Mü'minûn, Nûr ve Furkan sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Furkan Sûresi'nin 20. âyeti (وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا) ile bitmektedir. Son satıra âyetin son kelimesi sığmadığı için üst araya sıkıştırılmıştır. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma varsa da kullanışlı durumdadır. Her sayfa 7 satırdır.

40.	9	19	54	İlk sayfa: Furkan Sûresi'nin 21. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple Arapça olarak 19. cüz yazmaktadır. Cüz, Furkan, Şu'arâ' ve Neml sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Neml Sûresi 55. âyet () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında yıpranma göze çarpmaktadır. Bazı sayfa kenarları kopuktur. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfa 6 satırdır.
41.	33	19	67+2	İlk sayfa: Furkan Sûresi'nin 21. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple "Cüz 19" yazmaktadır. Cüz; Furkan, Şu'arâ' ve Neml sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Neml Sûresi'nin 55. âyet inin son kelimesiyle () bitmektedir. Son sayfadan sonra arka dış kapağın içinde iki sayfa Kur'ân metni vardır (Rûm Sûresi 12-29. âyetler). Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında az yıpranma göze çarpmaktadır. Yapraklar üzerinde yer yer lekeler bulunmaktadır. Her sayfa 7 satırdır.
42.	7	20	67	İlk sayfa: Neml Sûresi'nin 56. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple "Cüz 20" yazmaktadır. Cüz; Kasas ve Ankebut sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Ankebut Sûresi 45. âyetin sonu () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağı bakımlıdır. Fazla yıpranma görünmemektedir. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfanın 7. satırında kırmızı mürekkeple "Sadakallahülazîm" yazılıdır.
43.	41	20	59	İlk sayfa: Neml Sûresi'nin 56. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; Kasas ve Ankebut sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Ankebut Sûresi'nin 45. âyetinin son kelimesiyle () bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında ciddi yıpranma bulunmamaktadır. Her sayfa 7, son sayfa 6 satırdır. Âyet sonları kırmızı noktalarla belirtilmemiştir. Med işaretleri ve duraklar kırmızı işaretle gösterilmemiştir.
44.	52	21	57	İlk sayfa: Ankebût Sûresi'nin 46. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple, 21. cüz olduğunu gösteren Arapça ibare yazmaktadır. İlk sayfadan bir önceki boş sayfada ise "Sahibi Ali b. Mustafa" notu düşülmüştür. Buradaki Ali kelimesi 51 numaralı cüzdekinin aksine aslına uygun olarak "ayın" harfiyle yazılmıştır. Cüz; Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde ve Ahzâb sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Ahzâb Sûresi'nin 30. âyetinin son kelimeleriyle () bitmektedir. Son sayfanın akabinde gelen boş sayfada ise sonradan yazıldığı belli olan Türkçe el yazısı şiir metni vardır. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma vardır. Her sayfa 7 satırdır, son sayfada ise 8. satıra iki kelime sarkmıştır. Sahibi: Ali b. Mustafa

45.	54	21	66	İlk sayfa: Ankebût Sûresi'nin 46. âyeti ile başlamaktadır. Bu ilk sayfanın sağ üst köşesinde siyah mürekkeple "Cüz 21" yazmaktadır. Cüz; Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde ve Ahzâb sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Ahzâb Sûresi'nin 30. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma olsa da kullanışlı durumdadır. Her sayfa 7 satırdır.
46.	27	22	68	İlk sayfa: Ahzâb Sûresi'nin 31. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; son sayfasına kadar Ahzâb, Sebe', Fâtır ve Yâsîn sûreleri ile devam etmektedir. Cüzün ilk sayfası üzerinde 22. cüz () olduğunu belirten kırmızı mürekkeple Arapça yazı bulunmaktadır. Son sayfa: 22. cüzün sonunda Yâsîn Sûresi'nin 27. âyetinin son kelimesiyle () bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında fazla yıpranma yoktur. Her sayfa 7 satırdır.
47.	13	23	69+2	İlk sayfa: Yâsîn Sûresi'nin 28. âyeti ile başlamaktadır. Cüz, son sayfasına kadar Saffat, Sâd ve Zümer sûreleri ile devam etmektedir. İlk sayfanın en başında kırmızı mürekkeple "Cüz 23" yazmaktadır. Cüzün ilk sayfası öncesindeki iç kapak sayfalarında amatör şekilde yazı ve harfler karalanmıştır. Son sayfa: Zümer Sûresi'nin 31. âyeti () ile bitmektedir. Son sayfadan sonra gelen arka kapak içindeki boş iki sayfanın ilkinde Enbiyâ Sûresi'nin 70. âyetinin son kelimelerinden başlamak üzere bu sûrenin 79. âyetinin ilk iki kelimesine kadar 13 satır, devamındaki ikinci sayfada ise yine 13 satır olmak üzere ilgili âyetin devamından 87. âyetin ortalarına kadar el yazısı (harekeli bozuk nesih) Kur'ân metni bulunmaktadır. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında bir nebze de olsa yıpranma söz konusudur. Her sayfa 7, son sayfa 6 satırdır.
48.	21	24	63+2	İlk sayfa: Zümer Sûresi'nin 32. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; Zümer, Mümin ve Fussılet sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: 24. cüzün sonunda Fussılet Sûresi'nin 46. âyetinin son kelimesiyle () bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında bir miktar yıpranma söz konusudur. Her sayfa 7 satır, son sayfa 6 satırdır. Bundan sonra gelen arka kapak içindeki boş sayfa üzerine önlü arkalı iki sayfaya Kur'ân-ı Kerîm'den el yazısı iki sayfa (10. cüzdeki Tevbe Sûresi'nin 31. âyetinin son yarısından başlayıp, aynı sûrenin 40. âyetinin sonlarına kadar) yapıştırılmıştır.
49.	45	24	53	İlk sayfa: Zümer Sûresi'nin 32. âyeti ile başlamaktadır. Sayfanın başında kırmızı mürekkeple "Cüz 24" yazmaktadır. Cüz; Zümer, Mümin ve Fussılet sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Fussılet Sûresi'nin 46. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında bir miktar yıpranma söz konusudur. Her sayfa 7, son sayfa 5 satırdır. 5. satırın altına amatör bir kalemle 25. cüzün ilk ayeti yazılmıştır.

50.	29	25	68	İlk sayfa: Fussılet Sûresi'nin 47. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; son sayfasına kadar Fussılet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân ve Câsiye sûreleri ile devam etmektedir. Cüzün ilk sayfası üzerinde 25. cüz olduğunu belirten kırmızı mürekkeple yazı bulunmaktadır. Son sayfa: Câsiye Sûresi'nin son âyeti olan 37. âyet () ile bitmektedir. Ancak günümüzdeki cüz sayfalama sistemine göre bahsi geçen bu 37. âyet 26. cüzün ilk sayfasında bitmektedir. Görüldüğü üzere eski cüzlerde, cüzlerin sonu sûrelerin son âyetlerine yaklaşılmışsa bunlarla bitirilmeye çalışılmıştır. Cüzün sayfaları, cildi ve deri kapağında yıpranma söz konusudur. Her sayfa 7 satır, son sayfa 5 satırdır.
51.	58	25	22	25 kayıt numaralı 5. cüzün içerisinden 25. cüze ait olduğu anlaşılan 22 sayfalık bir parça çıkmıştır. Bu sayfalar 13'er satırdır. İlk sayfaları Fussılet Sûresi'nin son âyetleri (46-54) ile Şûrâ Sûresi'nin ilk âyetlerini (1-8) ihtiva etmektedir. Diğer sayfaların ise 25. cüzün son sayfaları olduğu anlaşılıyor (Câsiye Sûresi; 19-37. âyetler). Ancak burada dikkat çeken husus, Câsiye Sûresi'nin son âyetleri günümüz Kur'ân cüzlerinde 26. cüzün ilk sayfasının başında yer alırken burada 25. cüzün sonuna sıkıştırılarak bitirilmiş olmasıdır.
52.	42	26	68	İlk sayfa: Ahkaf Sûresi'nin ilk âyeti ile başlamaktadır. Günümüzdeki uygulamaya göre ise Kur'ân-ı Kerîm'de 26. cüz, Câsiye Sûresi'nin 33. âyeti ile başlamaktadır. Oysa Osmanlı dönemi cüzlerinde umumiyetle bir sûrenin son âyetleri yaklaşmışsa, cüzün son sayfası bu âyetlerle bitirilmeye çalışılmıştır. Cüz; Ahkaf, Muhammed, Fetih, Hücurât, Kaf ve Zâriyât sûreleri ile devam etmektedir. Cüzün ilk sayfasında başta Besmelenin üzerinde çerçeve içinde kırmızı mürekkeple sûre adı, âyet sayısı ve sûrenin Mekkê'de nâzil olduğunu belirten bir satır yazı () vardır. Son sayfa: 26. cüzün sonunda Zâriyât Sûresi 30. âyet () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma ve kopmalar vardır. Her sayfa 7, son sayfa 3 satırdır. 3. satırın altında kırmızı mürekkeple "Sadakallahülazîm" yazısı vardır.
53.	46	26	55	İlk sayfa: Ahkaf Sûresi'nin ilk âyeti ile başlamaktadır. Günümüzdeki uygulamaya göre ise Kur'ân-ı Kerîm'de 26. cüz, Câsiye Sûresi'nin 33. âyeti ile başlamaktadır. Oysa Osmanlı dönemi cüzlerinde umumiyetle bir sûrenin son âyetleri yaklaşmışsa, cüzün son sayfası bu âyetlerle bitirilmeye çalışılmıştır. Cüz; Ahkaf, Muhammed, Fetih, Hücurât, Kaf ve Zâriyât sûreleri ile devam etmektedir. Cüzün ilk sayfasında başta Besmelenin üzerinde kırmızı mürekkeple sûre adı ve âyet sayısını gösteren bir satırlık yazı vardır. Bu yazının da üzerinde yine kırmızı mürekkeple 26. cüz olduğunu belirten yazı vardır. Son sayfa: Zâriyât Sûresi 30. âyetinin son kelimesiyle () bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında yıpranma ve kopmalar vardır. Her sayfa 7, son sayfa 4 satırdır. 4. Satırda sadece tek bir kelime yazılıdır. Bunun altında ise amatör bir kalemle bir sonraki cüzün ilk sayfasının ilk âyetinden bir iki kelime karalanmıştır. Arka kapak içindeki boş sayfada ise Kastamonu sancağı Azdavay kazası Turnalı divanından birisinin kaleme aldığı bir mektubun başı olduğu anlaşılan dört satırlık el yazısı not vardır.

54.	5	27	40	İlk sayfa: Zâriyât Sûresi'nin 31. âyeti ile başlamaktadır. Sûrenin başında Besmele yazılıdır. Cüzün ikinci ve üçüncü sayfasının eksik olduğu anlaşılmaktadır. Cüz; Tûr, Necm, Kamer, Rahman, Vâkı'a, Hadîd sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Hadîd Sûresi'nin 29. âyeti ile bitmektedir. Son satırda istinsah tarihi düşülmüştür: Sene 1199 (). Arka iç kapak boşluğunda amatör biçimde yazı (hat) karalama çalışmaları (egzersizleri) yapılmıştır. Cüzün yaprak kenarları kurt yeniği olup, yıpranmıştır. Bu nedenle yazı kenarlarındaki bazı kelimeler okunamaz duruma düşmüştür. Bu nüsha, diğerlerine göre küçük boy olarak kabul edilebilir. Yine diğer cüzlerden farklı olarak bu nüshada âyet sonları her hangi bir işaretle gösterilmemiştir. Med ve durak işaretleri de mevcut değildir. Her sayfa 11 satırdır (Besmeleler dâhil). Ebat: 150x100 (110x70) mm; Tarih: 1199 (14 Kasım 1784 - 2 Kasım 1785)
55.	20	27	68	İlk sayfa: Zâriyât Sûresi'nin 31. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; Tûr, Necm, Kamer, Rahman, Vâkı'a, Hadîd sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Hadîd Sûresi'nin 29. âyeti () ile bitmektedir. Son kelime bir alt satıra sarkmıştır. Cüzün yaprak kenarları yıpranmıştır. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfada âyet 5. satırda son bulur. 6-8. satırlarda ilave notlar yapılmış olup, 9-10. satırlar sayfa kenarı boyunca yayılarak yazılmıştır. Burada 1271 Recep ayı ifadesi dikkat çekmektedir. Arka kapak içindeki boş iki sayfada ise matematiksel işlemler yapılmıştır. Ebat: 190x130 (130x75) mm; Tarih: Receb 1271 (Mart- Nisan 1855) öncesi
56.	40	27	55	İlk sayfa: Zâriyât Sûresi'nin 31. âyeti ile başlamaktadır. Cüz; Tûr, Necm, Kamer, Rahman, Vâkı'a, Hadîd sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Hadîd Sûresi'nin 29. âyetinin son kelimesiyle () bitmektedir. Cüzün cildi dağılmış, yaprak kenarları yıpranmıştır. Her sayfa 7 satırdır. Son sayfada son ayetin son kelimesi 8. satıra yazılmıştır. Sahibi: Kerim (?) oğlu Kerem
57.	43	28	69	İlk sayfa: Mücâdele Sûresi'nin ilk âyeti ile başlamaktadır. İlk sayfanın başında Besmelenin üzerinde kırmızı mürekkeple sûrenin adı, âyet sayısı ve Medine'de nâzil olduğu bilgileri yazılıdır. İlk sayfadan bir önce, ön dış kapağın içindeki boş sayfada el yazısı notlar (Yalnız 150 kuruştur; 1266 senesinin mâh-ı Receb'inde vb.) vardır. Burada belirtilen yıl, istinsah tarihi olmayıp, cüze sonradan eklenmiştir. Cüz; Mücadele, Haşr, Mümtehine, Saf, Cum'a, Münâfikûn, Teğâbün, Talâk ve Tahrîm sûreleri ile devam etmektedir. Son sayfa: Tahrîm Sûresi 12. âyet () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış kapağında ciddi yıpranma bulunmamaktadır. Her sayfa 7, son sayfa 3 satırdır. Arka dış kapak içindeki boş sayfada imlâdaki bâriz hatalara bakılırsa acemi biri tarafından (ilgili cüzün son üç satırını takliden) Kur'ân'dan 4 satır âyet yazılmıştır. Tarih: Receb 1266 (Mayıs 1850) öncesi

58.	14	29	74	İlk sayfa: Mülk Sûresi'nin 1. âyeti ile başlamaktadır. Cüz, son sayfasına kadar Kalem, Hâkka, Me'âric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, Kıyâmet, İnsân ve Mürselât sûreleri ile devam etmektedir. Cüzün ön kapak içindeki sayfa boşluklarına kısa not (Salih Efendi'nin ruhuna Fatiha eyleyeler) düşülmüştür. Bu not sonunda "sene 1021" kaydı göze çarpmaktadır. Bu cüz metninin bahsi geçen tarihten önce istinsah edildiği bellidir. Son sayfa: 29. cüzün sonunda Mürselât Sûresi'nin 50. âyeti () ile bitmektedir. Cüzün sayfaları, cildi ve dış deri kapağında yıpranma söz konusudur. Her sayfa 7 satır, son sayfa 3 satırdır. İkinci satırda kırmızı mürekkeple "Sadakallahülazîm" ve üçüncü satırda yine kırmızı mürekkeple "Ve belleğa Rasûlühü'l-Kerîm." ibareleri yazmaktadır. Cüzün arka kapak içindeki boş sayfaya kısa notlar düşülmüştür. Burada 1144 tarihi dikkati çekmektedir. Ebadı: 190x130 (140x70) mm; Tarihler: 1021 (4 Mart 1612 - 20 Şubat 1613) ve 1144 (6 Temmuz 1731 - 23 Haziran 1732). Cüzün istinsah tarihi 1612 senesinden önceye aittir.

Tablo 2. *Turnalu Camii'ndeki Cüzlerin Mevcut Durumu*

Cüz no	I. Takım Cüzler	II. Takım Cüzler	III. Takım Cüzler	IV. Takım Cüzler	Kayıt Numaraları
	Mevcut	Mevcut			1, 6
	Mevcut	Mevcut			12, 18
	Mevcut				30
	Mevcut	Mevcut	Mevcut	Mevcut	8, 16, 38, 47
	Mevcut	Mevcut	Mevcut		24, 25, 28
	Mevcut	Mevcut			3, 15
	Mevcut	Mevcut	Mevcut		11, 23, 49
	Mevcut	Mevcut			26, 37
	Mevcut	Mevcut			4, 44
	Mevcut	Mevcut			34, 57
	Mevcut	Mevcut			10, 36
	Mevcut	Mevcut			2, 39
	Mevcut	Mevcut			51, 56
	Mevcut	Mevcut			22, 55
	Mevcut	Mevcut			19, 48
	Mevcut	Mevcut			35, 53
	Mevcut	Mevcut			17, 31
	Mevcut	Mevcut			32, 50
	Mevcut	Mevcut			9, 33
	Mevcut	Mevcut			7, 41
	Mevcut	Mevcut			52, 54
	Mevcut				27
	Mevcut				13
	Mevcut	Mevcut			21, 45

	Mevcut	Mevcut			29, 58
	Mevcut	Mevcut			42, 46
	Mevcut	Mevcut	Mevcut		5, 20, 40
	Mevcut				43
	Mevcut				14

4. Cüzlerle İlgili Tespitler: Cüzlerin Tavsifi Ve Dikkat Çeken Noktalar

Yukarıda tavsif ettiğimiz Kur'ân-ı Kerîm cüzleri üzerinde yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde aşağıdaki tespitlere ve değerlendirmelere ulaşılmıştır:

- Turnalı Camii'nde Candaroğulları dönemine ait en eski hatim cüzü 1387 tarihlidir. Bu tarihte Kastamonu, Ağlı ve Azdavay yörelerinde Candaroğlu II. Süleyman Paşa (1385-1392) egemendi.
- Tarihsiz olan bazı cüzlerin de Candaroğulları zamanına ait olduğunu; yazı formatına, cilt ve kâğıt hususiyetlerine bakarak söyleyebiliyoruz.
- En eski tarihli bu cüzün müstensihi Üveys b. İranşah'tır. Hâfız olduğu belirtilen bu zatın kendisinin ve babasının adı, XIV. yüzyılda İran, Azerbaycan ve Anadolu'da kullanılan klasik Müslüman Türk şahıs adlarındandır. Kâtibin babasının adının İranşah olması, onun İranlı olduğu veya İran'da doğduğu anlamı taşımaz. Çünkü Selçuklular, Atabeylikler ve İlhanlılar devrinde İslâm coğrafyasında yaşayan Türkler, çocuklarına dönemin şartlarına veya gelişmelerine göre ilginç ve bir o ölçüde renkli adlar vermekte idiler. Mesela, kendisi Oğuz Türklerinin Kınık boyuna mensup Kirman Selçuklu meliki Kavurd'un oğul ve torunlarının adları arasında Arslanşah, Behramşah, İranşah, Kirmanşah, Selçukşah, Sultanşah, Tuğrulşah, Turanşah gibi isimler bulunmakta idi. Yine Selçuklu Türk beyleri ve emirleri arasında Arap, Gürcü, Kayserşah, Rum-eri, Rumşah, Rumtaş, Turanşah, Türk-eri, Zengi (Zenci) gibi adlara rastlıyoruz. Kastamonu'da Çobanoğulları emirlerinden birinin adı Cemâleddin Frenkşah olup, kendisi XIII. yüzyıl üçüncü çeyreğinde hayatta idi.
- Üveys'in kimliğinin ortaya konulmasıyla, Candaroğulları zamanında Kastamonu'da ikamet eden veya hizmet sunan bir hâfızın ve hatim cüzleri istinsah eden bir kâtibin de varlığı ortaya çıkmış oluyor.
- Turnalı Camii'nde yüzyıllardır hatim icralarında yararlanılan cüzlerin birinci takımından 1 adet (30. cüz), ikinci takımından 6 adet cüz eksiktir. Üçüncü takımdan 4 ve dördüncü takımdan ise sadece 1 adet cüz günümüze ulaşmıştır. Böylece toplamda 58 adet cüz, yöre insanı marifetiyle korunarak bugünlere kadar gelmiştir. Demek ki bu camide yedi asırlık süreçte en az dört takım hatim cüzü tasarruf edilmiştir. Bu sayı elbette daha fazla da olabilir.
- Büyük bir kısmı okunaklı olmakla birlikte bazı cüzlerde zamandan ve sıhhi olmayan koşullarda muhafazadan kaynaklı tahribat görülmektedir. Belli ki cüzler kayboldukça veya tahribata uğradıkça dönemin kâtipleri tarafından tekraren istinsah edilmişlerdir. Böylece genelde camide en azından dört takım cüz hazır vaziyette tutulmuştur.
- Turnalu Camii'nde dört takım cüz bulunduğuna göre camide aynı anda cüz okuyanların sayısı bir hayli fazla olmalıdır. Zannımızca camiye çevre köy ve mahallelerden gelenlerin bir kısmı, en azından Kur'ân'ı yüzünden okuyabilecek bir eğitime sahiplerdi.
- Hatim cüzlerinden bazılarının ilk sayfasında Arapça ibare ile ve kırmızı mürekkeple cüz numarası yazarken, bazılarında yine kırmızı mürekkeple "Cüz 24", "Cüz 27" gibi notlar bulunmaktadır. Diğer cüzlerde ise cüz numarasına rastlanmamıştır.

- Bazı cüzlerin son sayfaları 7 satır iken, çoğu cüzün son sayfası 1, 2, 3, 5 gibi muhtelif satırlardan oluşmuştur. Birkaç cüzde son sayfanın sonundaki boşluğa, bir sonraki cüzün ilk âyetleri amatör birileri tarafından çalakalem yazılmıştır.
- Mevcut Kur'ân-ı Kerîm cüzlerinin kapak ebadı farklı ölçülerdedir. Ancak daha çok 150 ila 190 mm uzunluk ebadına ve 100 ila 140 mm genişlik ölçüsüne sahiplerdir. Diğer yandan metin ölçüleri de değişiklik göstermektedir. Bu ölçüler, 110 ila 140 mm uzunluk ve 70 ila 90 mm genişlik ebadındadırlar. Bu durumda Kur'ân-ı Kerîm cüzleri daha çok küçük ve orta boy ebatlarına sahiptirler.
- Bahis konusu hatim cüzlerinin yazımı ile ilgili bir takım ilginç özellikler tespit ediliyor. Bunların satır sayıları az olduğu (7 veya 9) ve sayfa kenarlarında fazla boşluk bırakıldığı için, okuyucular (cüzhânlar) hatim esnasında sık aralıklarla (birkaç saniyede bir) sayfa değiştirmek zorunda kalmış olmalılar. Özellikle kâğıdın son derece kıymetli olduğu ve telif eserlerin kenar boşluklarına kâtiplerin ince kalem ile yazdıkları notlarla neredeyse ikinci bir kitap sığdırma becerileri dikkate alındığında, bu hatim cüzlerinin yazımında biraz bol keseden kâğıt kullanılması şaşırtıcı gelebilir. Bunun başlıca nedeni hatim cüzlerinin okunaklı ve okuyucuyu yormayan bir tarzda yazılmasıdır ki, Allah rızasına uygun bir icra gerçekleşebilsin.
- Günümüzde Türkiye'de her cüz 20 sayfadan ibaretken, Candaroğulları ve Osmanlı idari döneminde Turnalı Camii'nde hatim amaçlı kıraat olunan Kur'ân cüzleri, 40 ilâ 80 sayfa arasında değişkenlik göstermektedir. Bu ise cüzlerin içeriğinden daha kalın görünmesine neden olmaktadır.
- Diğer yandan bahis konusu Turnalı Camii hatim cüzleri, muhteva yani içerdiği sûre veya âyet miktarları bakımından bugün kullanılan hatim cüzleriyle aynı teknik özelliklere sahiptir. Örneğin günümüzde 6. cüz Nisâ Sûresi'nin 148. âyeti ile başlar, son sayfası Mâide Sûresi'nin 82. âyeti ile biter. Yine 29. cüz, Mülk (Tebâreke) Sûresi'nin ilk âyeti ile başlar, Mürselât Sûresi'nin 50. âyeti ile biter. Turnalı Camii hatim cüzleri de aynı şekilde hazırlanmıştır. Dolayısıyla XIV-XIX. yüzyıllar arasında Kastamonu muhitinde yazılmış ve okunmuş Kur'ân cüzlerinden 30 adedi, günümüzde olduğu gibi bir hatim takımı oluşturmuştur. Bunun tespitini bu cüzlere bakarak yapabiliyoruz.
- Türkiye'de el yazması Kur'ân-ı Kerîm nüshaları üzerinde hat, tezhip, cilt vb. özellikleri kapsayan sanatsal incelemelerin yapıldığı ve bununla ilgili görsel örneklerin yer aldığı çalışmalar yürütülmüştür (Çağman 1995: 521-527; Mahir 2009: 209-247; Tanındı 2010: 90-121; Aksoy 2020). Emevîler, Abbasîler, Selçuklular ve Beylikler, İlhanlılar, Timurlular ve Osmanlılar dönemine ait çok sayıda cüz nüshaları günümüze kadar ulaşmıştır (Arıtan 2010: 329-335). Bu el yazması cüzlerinin bir kısmı Türkiye kütüphanelerinde mevcut olup, bunların çoğu tarihsizdir. Bununla birlikte tarihli olanlara baktığımızda bu cüzlerin XIV. yüzyıla kadar geriye gittiğini görüyoruz. Aşağıda Candaroğulları dönemine ait Turnalı köyü hatim vakıf cüzleri ile muasır olan ve üzerinde tarih bulunan birkaç cüz örneğini sunmakla yetiniyoruz:
  - Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, E.H. 232, tarih: 706 (1306); (Arıtan 2003: 87; Arıtan, 2010: 332);
  - Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, nr. 541, tarih: 710 (1310); (Arıtan 2003: 87);
  - Ankara Milli Kütüphane, nr. 23 HK 3402, tarih: 713 (1313); http://www.yazmalar.gov.tr/eser/cuzul-kuran/21863 (Erişim: 02.03.2020);
  - Ankara Milli Kütüphane, nr. 60 MÜ 291, tarih: 732 (1332); http://www.yazmalar.gov.tr/eser/el-cuz-minel-kuran/151592 (Erişim: 03.03.2020).

- Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Kur'ân cüzleri üzerinde daha önce bir tez çalışması yapılmış olup, burada Candaroğulları zamanına tarihlendirilen herhangi bir hatim cüzü tespit edilememiştir. Ayrıca biz de kendi araştırmalarımız sırasında Turnalı Camii'nde bulduğumuz 1387 tarihli cüzden başka Candaroğulları döneminden kalma bir cüze rastlayamadık. Dolayısıyla Turnalı Camii'ndeki bu cüz, şimdilik Candaroğulları döneminden günümüze miras kalmış en önemli ve somut bir örnektir.
- Cüzlerin çoğunda gerek ilk sayfada ve gerekse iç kısımlarda yeni bir sûreye başlarken, kırmızı mürekkeple sûrenin adını, âyet sayısını ve nüzul yerini (Mekke'de mi Medine'de mi nâzil olduğunu) belirten başlık halinde notlar bulunmaktadır. Bazı cüzlerde ise sûre adı ve âyet sayısı verilmişken, nüzul yeri belirtilmemiştir. Bir kısım cüzlerde bu bilgiler kırmızı çerçeve içinde gösterilmiştir. Bazı cüzlerde ise ilk sayfa doğrudan âyetle başlamaktadır.
- Birkaç hatim cüzünün üzerinde ön ve arka kapak içlerindeki boş yapraklara sonradan yazılmış bazı metinlerde veya el yazısı notlarda kısa ama ilginç bilgilere de tesadüf olunmuştur. Cüzün kime ait olduğu bilgileri, dört işlem hesapları, yazı karalama çalışmaları, mektup parçaları, şiir veya ilahiler bunlara örnektir.
- Camide bulduğumuz hatim cüzlerinden 21. cüzün (nr. 52) son sayfasında, muhtemelen bir cüzhânın kaleminden çıkmış notlar, Anadolu Türk kültür ve halk edebiyatı ürünlerimizi barındıran XIV. yüzyıla ait orijinal bir Yunus Emre deyişinin kayda geçirilerek günümüze ulaştır**ıl**ması hizmetini ifa etmiştir. Buradaki metin, kâtip tarafından nesir biçiminde ve biraz da dağınık bir düzende yazılmış olmakla birlikte, esasen bu parçanın nazım türünde bir şiir olduğu görülüyor. Sözler şu şekildedir:

  Yarın ol mahşer yerine,
  Bu halkı cem' eyleyeler,
  Cem' idüben bir araya,
  Bir bir suâl eyleyeler.

  Kimisi cevâbın vere,
  Kimisi gark ola tere,
  Çağrışalar ol servere,
  Zârı (zâr u) efgân eyleyeler.

  Kimisi Kevser'den kana,
  Kimisi na'medten (ni'metten) doya,
  Kimisi hulleler[6] giye,
  Kimi de 'uryân eyleyeler.

  Beyler sarayından ine,
  Zerreye beraber ola,
  Âlimler Burak'a bine,
  Cennet seyrân eyleyeler.

  Derviş zulüm etme sakın,
  Zulmedene olma yakın,
  (Issına) vermezseñ hakkın,
  Yarın senden isteyeler."

6 Cennet elbisesi, güzel libaslar.

Bu sözlerin biraz değişik versiyonu günümüzde Erzurum türküsü olarak TRT repertuarında (Nr.03242) kayıtlıdır. İlaveten 4-6 Ekim 2018 tarihinde Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi öncülüğünde gerçekleştirilen Uluslararası Yunus Emre ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi Sempozyumu'nda "Yunus Emre'nin Daha Önce Yayınlanmamış Şiirleri" başlıklı bir bildiri sunan Prof. Dr. Orhan Kemal Tavukçu, yeni tespit ettiğini iddia ettiği 15 şiir içinde, yukarıda verdiğimiz şiirin ilk dörtlüğünü de örnek göstermiş ve dörtlükleri Yunus'a mal etmiştir (bkz.: Yıldız 2018). Ele aldığımız Kur'ân cüzü üzerindeki bu dörtlükler, yıllar öncesinde Kastamonu, Azdavay, Ağlı muhitlerinde söylene gelmiş olmalıdır ki, camide vazifeli bir cüzhân da bu şiir sözlerini cüz üzerine yazma gereği hissetmiştir. Muhtemelen bu dörtlükler, çok eskiden beri Turnalı Camii'ndeki mevlit organizasyonlarında ilahi olarak dillendirilmiştir.

- Turnalı Camii hatim cüzlerinden bir kısmında cüzün okunduğu dönemi gösteren bazı tarihlerin, bilinçli veya tesadüfen düşülmüş olması, eğer o cüzün ketebe kaydı yoksa, eserin hangi tarihten önce yazıldığını tespit noktasında işimize yaramıştır. Diğer bir ifade ile üzerinde ketebe kaydı olmayan bir cüzün her hangi bir yaprağında kurşun kalemle ve Osmanlı Türkçesi rakamlarıyla sene 1143, sene 1266 şeklinde düşülmüş tarihler, o cüzün istinsahının bu tarihlerden önceye tekabül ettiğine delil teşkil etmiştir.
- Çok az sayıdaki cüzde ketebe kaydı vardır. Bunlardan biri 957 (1550) tarihini taşımaktadır. Yine bir iki cüzde ise son sayfada kâtip belirtilmemiş, sadece yazım tarihi eklenmiştir. Bunların haricindeki cüzlerde hiçbir tarihlendirme işlemi yoktur. Nr. 49'da kayıtlı cüzün sonunda ise rumûz ile ketebe kaydı ve tarih düşülmüştür.
- Hatim cüzlerinde sayfa kenarlarına veya cüz bitimine sonradan düşülen notlarda, cüz okuyanların veya bu notları düşen kâtiplerin isimlerinin yazılı olması, XIV-XIX. yüzyıllarda Turnalı, Azdavay ve Ağlı yörelerinde ikamet eden veya Turnalı Camii'ne gelerek cüz okuyan / cüzhânlık yapan reayanın en azından birkaçının kimliğinin ortaya konulması (örnek: Ali b. Mustafa) babında fayda sağlamıştır.
- İncelediğimiz cüzlerin büyük çoğunluğunda âyetler siyah mürekkeple yazılmış olup, harekelidir. Ancak âyetlere numara verilmemiştir. Âyet sonları kırmızı noktalarla gösterilmiş, sûre başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Medler (uzatma işaretleri) ve duraklar da kırmızı mürekkepli işaretlerle gösterilmiştir. Farklı özellikler gösteren cüzler hakkında yukarıdaki tabloda ek bilgiler verilmiştir. Nr. 58'de kayıtlı cild kapağı kaybolmuş cüz haricinde diğer cüzler deri cilt içinde günümüze ulaşmışlardır. Bu ciltlerin ekseriyetinin mıklepli ve zencirekli olduğu görülmüştür. Müstensihten kaynaklı bazı farklılıkların olduğu görülmekle beraber cüzlerin geneli harekeli nesih hattıyla istinsah edilmişlerdir.
- Turnalı Camii hatim cüzlerini incelemekle, XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar değişik tarihlerde istinsah edilmiş bu cüzler üzerindeki yazı üslubu, harekeleme işlemi, sûre başlıkları, cüz numaraları, sayfa satır sayıları, sayfa düzeni ve kenar boşlukları, âyet sonlarındaki noktalamalar, med işaretleri, duraklar, kırmızı mürekkep kullanımı, kâğıt ve yaprak özellikleri, satır ve sayfa sonlarından diğer sayfaya geçiş usulü, cüzlerin son sayfalarının son satırlarının ne şekilde sona erdiği gibi pek çok hususiyet hakkında da yeni izlenimler elde etme imkânı bulunmuştur.

Sonuç

Kastamonu'nun Ağlı ilçesine bağlı Bereketli köyü (Turnalı yöresi) sınırları içerisinde bulunan ve aynı isimle anılan camide tarafımızca yürütülmüş incelemede Bereketli Köyü Divan Camii'nde 58 adet Kur'ân-ı Kerîm cüzünün tasnifi ve değerlendirilmesi tarafımızca yapılmıştır. Söz konusu cüzlerin, 1300'lü yıllarda inşa edilmiş olan Turnalı Camii'ne vakfedildiği ve bunların bölgedeki hatim okuma geleneği ile bağlantılı olduğu sonucuna varmış bulunuyoruz.

Tarihi tespit edilmiş olan en eski cüz 789 / 1387 yılına aittir, cüzler üzerinde belirtilmiş en son tarih ise 1271 / 1855 yılıdır. Cüzlerin büyük bir kısmının ketebe kayıtları bulunmasa da, bunların XIV-XIX. yüzyıllar arasında istinsah edildikleri, teknik özelliklerinden anlaşılmaktadır.

2016 yılında Bereketli köyünün tarihî camisinde (Turnalı Camii) yaptığımız incelemede gün yüzüne çıkarılmasına ön ayak olduğumuz Kur'ân-ı Kerîm hatim cüzleri, Kastamonu camilerinde asırlardır sürdürülen bir geleneğin, Hz. Peygamber ruhuna hatim okuma vazifesi icrasının tespit edilmesine katkı sunmuştur. Bu geleneğin Candaroğulları zamanlarına kadar inmesi ve Ali Bey'in Turnalı Camii'ni yaptırma tarihinden elli sene sonrasına ait bir cüzün bulunması, hatta bu cüzün günümüze sağlam olarak ulaşması da önemli diğer hususlar.

İlaveten Anadolu'nun pek çok bölgesinde binlerce cami mevcut bulunmasına rağmen bunlardan çok azında böyle bir geleneğin devamlılığı ve bunun somut göstergesi olan cüz örnekleri zamanımıza ulaşmıştır. Bu nedenle birkaç kez yeniden yapıldığı veya tamirden geçirildiği görülen bir camide bu cüzlerin iyi ya da kötü muhafaza edilerek günümüze kadar gelmesi dikkate şayan olup, yöre insanının dinî hassasiyetlerine de işaret etmektedir. Çünkü bu 58 adet cüz, sadece devletin tedbirleri sayesinde değil, yöre halkının hususi ihtimamı sayesinde ve Türk vakıf anlayışının kültürel bir sonucu olarak da günümüze intikal etmiştir. Bu bağlamda, Bereketli K**öyü** Camii din görevlileri de cüzlerin muhafazası konusunda gereken hassasiyeti göstermişlerdir.

Bölgedeki ilim ve kalem ehlinin tespiti noktasında bu cüzler üzerindeki şahıs isimleri önemlidir. Bunlardan birisi, Candaroğlu II. Süleyman Paşa döneminin (1385-1392) din adamlarından olduğunu anladığımız Üveys b. İranşah el-Hâfız'dır. Onun Kur'ân-ı Kerîm'i ezbere bildiğini *el-Hâfız* unvanından anlıyoruz. Ayrıca bu zatın babasının adı olan İranşah, XIV. yüzyıl karakteristik Türk-İslam isimleri arasında karşımıza çıkmaktadır ve bu şahsın İran'dan geldiği anlamına yorumlanmamalıdır. Muhtemelen Üveys el-Hâfız, Candaroğlu muhitinin ilim ehlini temsil eden mümtaz şahsiyetlerdendi ve onun gibi başka zatların da bu beylik hizmetinde çalıştığını biliyoruz.

Günümüze intikal eden ve Türk vakıf geleneğinin gücünü ve sürekliliğini gösteren kültür mirası Kur'ân-ı Kerîm cüzlerinin muhafazası aynı şekilde devam ettirilmelidir. Turnalı Camii'nde eskiden en az dört takım cüz olduğu anlaşılıyor. Bunlardan birinci takımda 30. cüzün, ikinci takımda da yine 6 adet cüzün eksik olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu eksik nüshaların günümüzde işinin ehli bir hattata yazdırılarak (döneminin özelliklerine uygun olarak, mesela 45-50 sayfalık, 7 satırlık vb.) ilgili bu camiye veya cüzlerin nakledileceği kuruma hediye edilmesi iyi olur.

Bereketli Camii'nde ve Ağlı ilçe merkezinde uygun fizik**î** ve teknik imkânların yetersiz olması nedeniyle, eğer mümkünse bu cüzler bulunduğu yerden alınarak Kastamonu Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne bir takım olarak intikal ettirilmelidir. Bu cüzlerin kütüphane giriş kayıtlarına ise nereden ve ne şekilde geldiklerine dair ayrıntılı bilgi fişi düzenlenmelidir. Böylece Ağlı ve Azdavay ilçeleri arasında bulunan Turnalı (Bereketli) yöresinin gerek Candaroğulları gerekse Osmanlı dönemlerindeki ilmî, sosyal ve kültürel

yüksek seviyesi unutturulmamış olacaktır. Ayrıca ilgili camiye Candaroğlu Ali Bey'in (Candaroğlu Ali Bey Camii) veya Turnalı Camii isminin verilmesi, tarihî hafızanın korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından faydalı olacaktır. İlaveten cami girişindeki bir tanıtım levhasına da bu camide bulunmuş vakıf cüzler hakkında açıklayıcı bilgi yazılmalıdır.

Turnalı Camii hatim cüzlerinden en eski tarihli olanın tıpkıbasımı yapılarak başta Ağlı olmak üzere Kastamonu camilerine birer adet dağıtımı yapılabilir. Bunun yanında cüzlerin en bakımlı ve sanat değeri taşıyan birkaç sayfasından ve kapağından seçimler yapılarak, bunlardan oluşacak bir sergi açılması, bu cüzlerin hangi dönemde, hangi amaçla ve hangi mekânda tasarruf edildikleri noktasında yöre insanının ve konuya duyarlı vatandaşların bilgi edinmesine imkân sağlayacaktır.

Gerek Candaroğulları beyleri gerekse de Osmanlı dönemi idarecileri bu caminin vakıflarının her daim canlı tutulmasını sağlamışlar, camide vakıf şartı gereği Hz. Muhammed (a.s.) ve caminin bânisi için hatim okutturma vazifesini sekteye uğratmamışlar, böylece cami ve vakıf gelirleri XX. yüzyıl ilk çeyreğine kadar gelebilmiştir. Günümüzde de Cuma günleri (en azından ayda bir) bu hatim icra geleneğini camide yeniden canlandırmak mümkündür. Bunu tek başına cami imamı ve köy sakinleri gerçekleştiremeyebilir. Bu noktada Ağlı İlçe Müftülüğü'nün teknik desteği kaçınılmaz olacaktır.

Günümüzde mimari ve sanatsal açıdan tarihî bir kıymeti görülemese de, yedi asırlık bir geçmişi bugüne taşıması ve yöre tarihinin en önemli açıklayıcı, somut mirasını muhafaza etmesi bakımından Turnalı (Bereketli) Camii önem arz etmektedir. Caminin yedi asırlık bu mazisi boyunca birkaç defa yenilendiği veya tamir gördüğü tahmin olunmaktadır. Günümüzde bu cami ibadete açık olup, burada kadrolu bir din görevlisi hizmet vermektedir. Caminin, ileride icap ederse, tamiri esnasında tarihî fonksiyonuna uygun bir yenilemeden ve bakımdan geçirilmesi de anlamlı olacaktır.

Kaynakça

Aksoy, Şule (2020). "Kur'an-ı Kerim" in "Discover Islamic Art". *Museum With No Frontiers*, 2020; http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;22;tr (Erişim: 22.05.2020)

Arıtan, Ahmet Saim (2003). "Anadolu Selçuklu ve Bu Üslûbu Taşıyan Cildlerde Zencirek Tipolojisi Denemesi". *İstem*, Yıl: 1, Sayı 1: s.83-100.

Arıtan, Ahmet Saim (2010). "Kur'ân-ı Kerim Cildleri". *Marife*, Yıl: 10, Sayı: 3 (Kış): s.327-364.

Çağman, Filiz (1995). "Ahmed Karahisari›ye Atfedilen Ünlü Kur'an-ı Kerim". *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: Bildiriler,* Cilt: 1, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı. 521-527.

Çifçi, Fazıl (2018). *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*. Kastamonu 2018 Türk Dünyası Kültür Başkenti Özel Baskı, Kastamonu: Özeller Matbaacılık.

Gökdemir, Ahmet (2019). "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'ân Kültürü (Tedrîsât/ Tilâvet/ Kıraat)". İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, (Samsun), Sayı: 7: 24-47.

Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf", *TDV. İA*, Cilt: 42: 475-479.

Kurtoğlu, Mehmet vd. (2014). *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Mahir, Banu (2009). "Kitap Sanatları Araştırmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (Sanat Tarihi Sayısı),* Cilt: 7, Sayı: 14, s.209-247.

Mehmet Behçet (1341). *Anadolu Türk Âsâr ve Mahkûkâtı Tetebbuâtına Esas Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Mehmet Behçet (1998). *Kastamonu Eski Eserleri*. Haz. M. S. Cihangir, Kastamonu: Kastamonu Valiliği İl özel İdaresi Yayınları.

Tanındı, Zeren (2010). "Kur'an-ı Kerim Nüshaların Ciltleri ve Tezhipleri". *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim (Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an Koleksiyonu).* İstanbul: Antik A.Ş Kültür Yayınları, s.90-121.

VGMA. VD. Nr. 606, s.193/ 246: *Ali Candar Camii Vakfı* (1333). *Azdavay Kazası Turnalı Köyü* (Evâhir-i Şaban 733/ 15 Mayıs 1333).

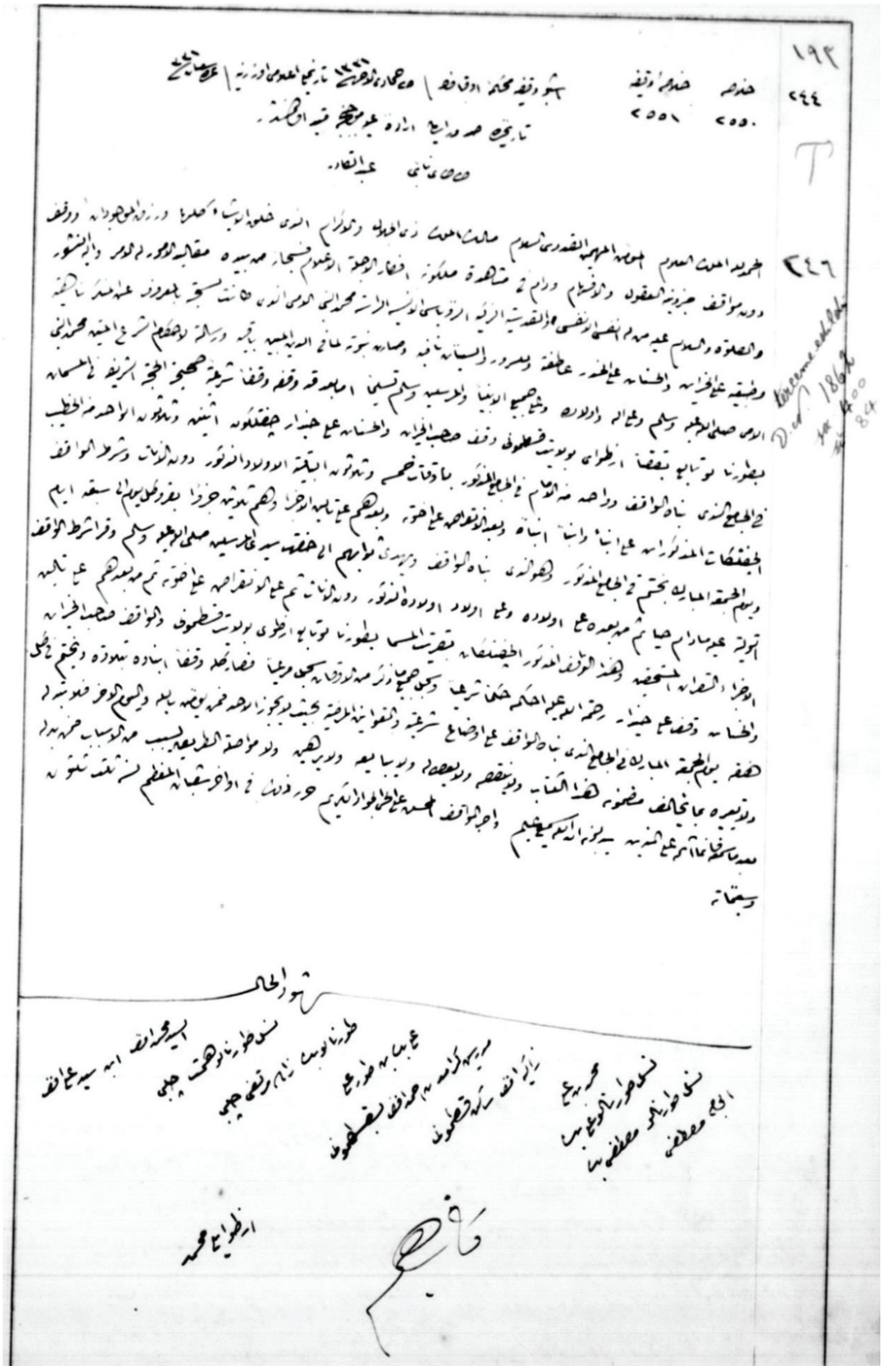
Yakupoğlu, Cevdet (2016). "Candaroğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Ed. Haşim Şahin, Ankara: Grafiker Yayınları, s.409-425.

Yediyıldız, Bahaeddin (2012). "Vakıf". *TDV. İA*, Cilt: 42: 479-486.

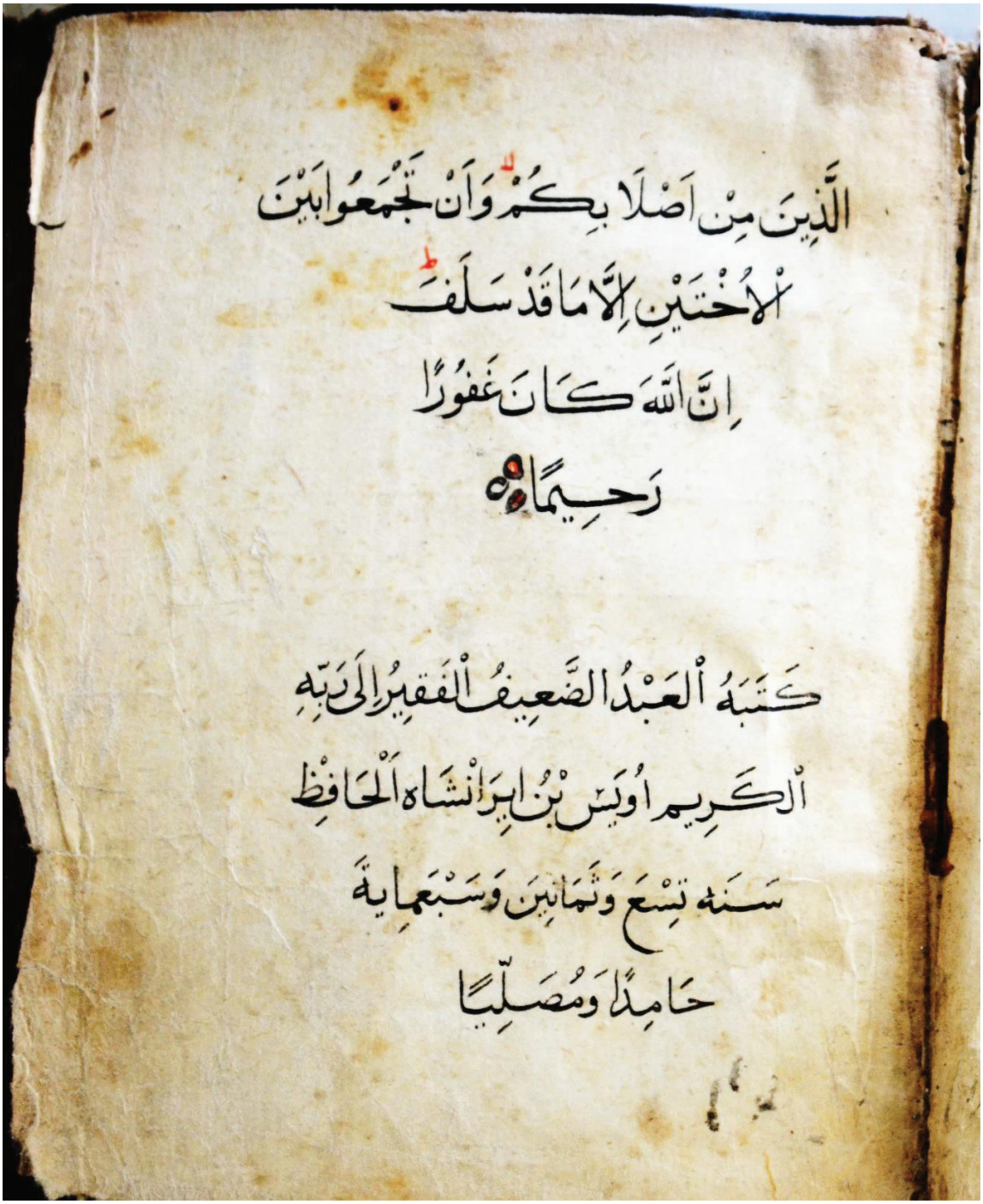
Yıldız, Abdullah (2018). "Yunus Emre'nin Bilinmeyen 15 Şiiri Ortaya Çıktı". Anadolu Ajansı muhabirinin Kırşehir'de düzenlenen Uluslararası Yunus Emre ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi Sempozyumu'ndan yaptığı 12.10.2018 tarihli haber; https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/yunus-emrenin-bilinmeyen-15-siiri-ortaya-cikti/1279648 (Erişim: 14.03.2020)

Ekler

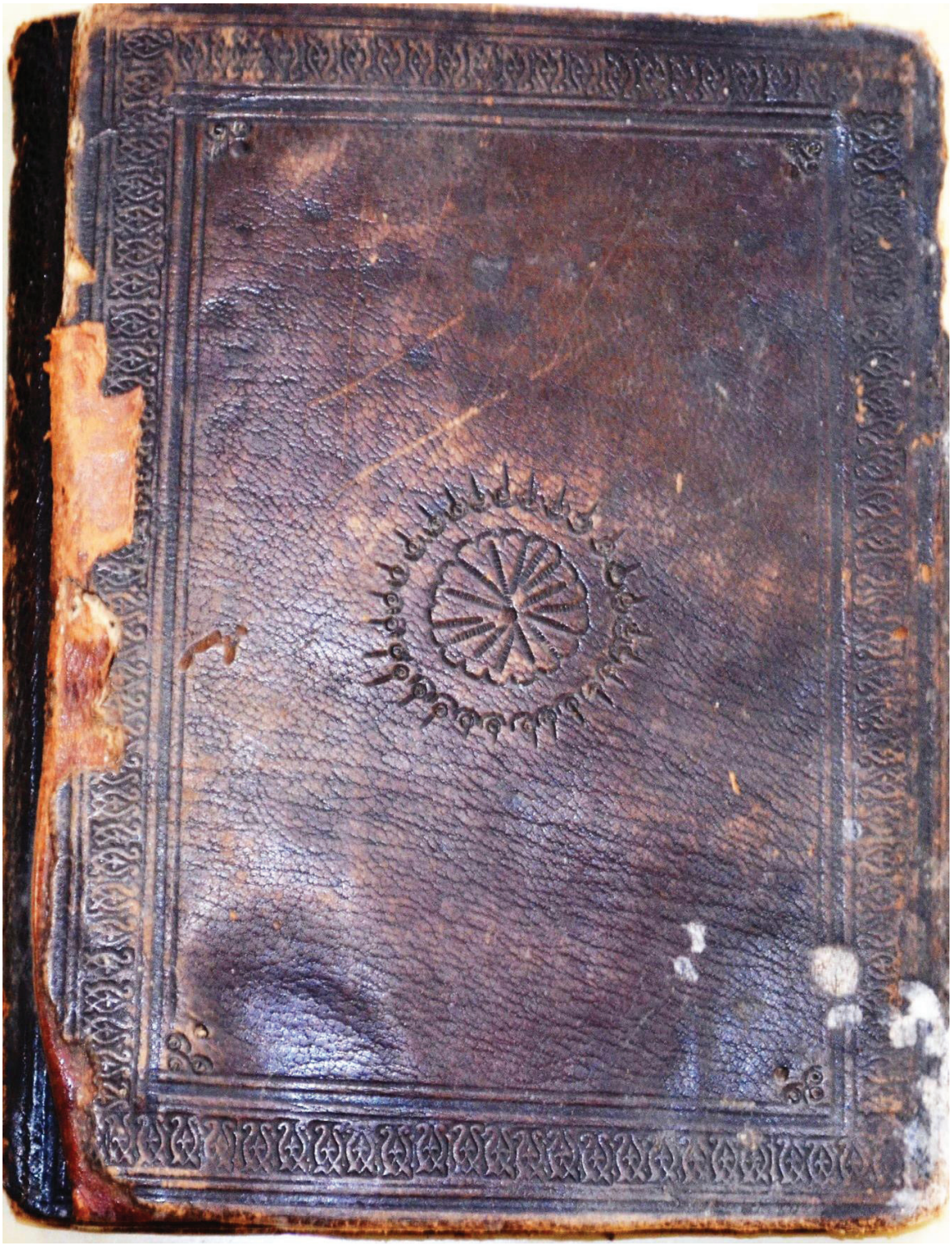
Ek 1. Belge 1: Turnalı Köyü Ali Candar Camii Kur'ân Tilâveti ile İlgili Vakfiye (VGMA. VD. 606, s. 193, Sıra 246).

Ek 2. Resimler

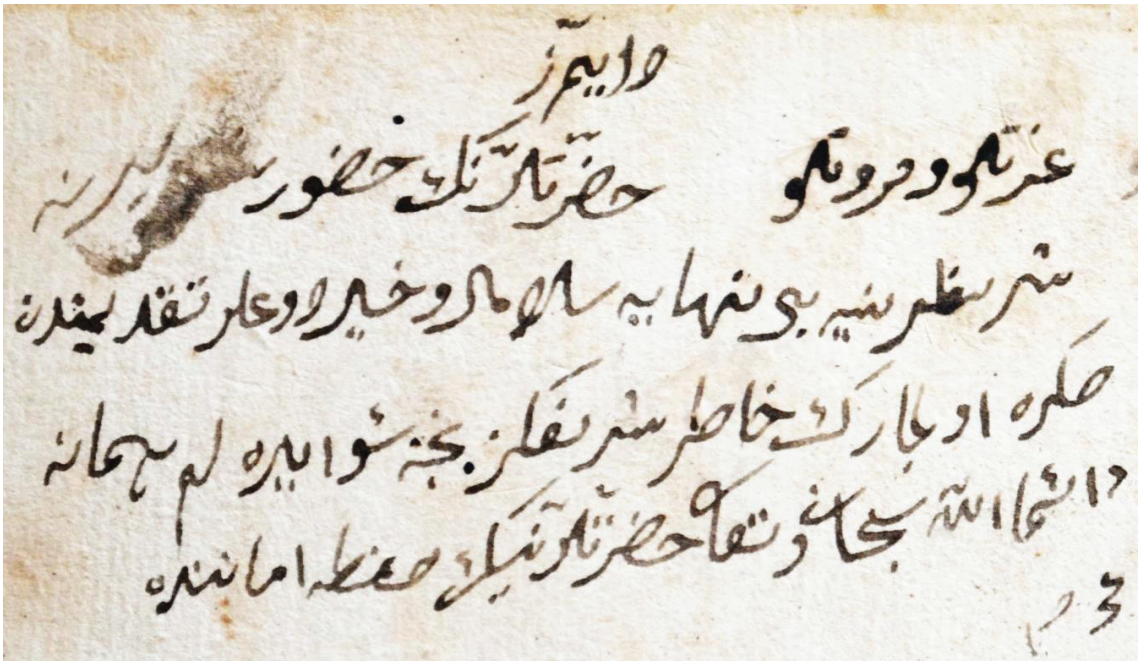
Resim 1. Turnalı Köyü Camii'nde bulunan 4. cüzün (kayıt nr. 8) son sayfasındaki ketebe kaydı: "Ketebehü el-'abdü ez-za'îfü el-fakîrü ilâ Rabbihi'l-Kerîm Üveys'übnü Îrânşâh el-Hâfız. Sene; tis'a ve semânîne ve seb'a-miete (789). Hâmiden ve musalliyen."

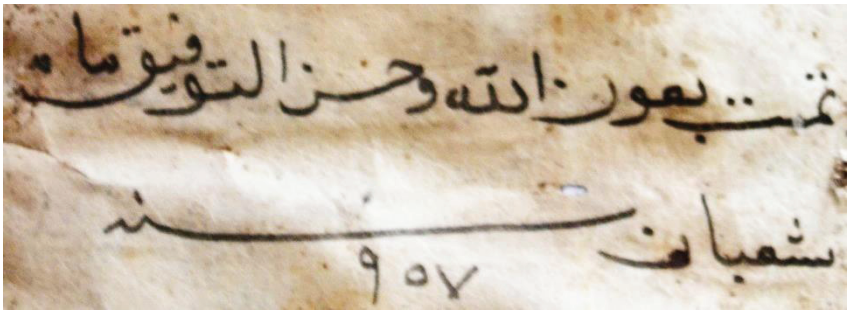
Resim 2. Turnalı Köyü Camii'nde bulunan 4. Cüzün (kayıt nr. 8) dış deri kapağı.

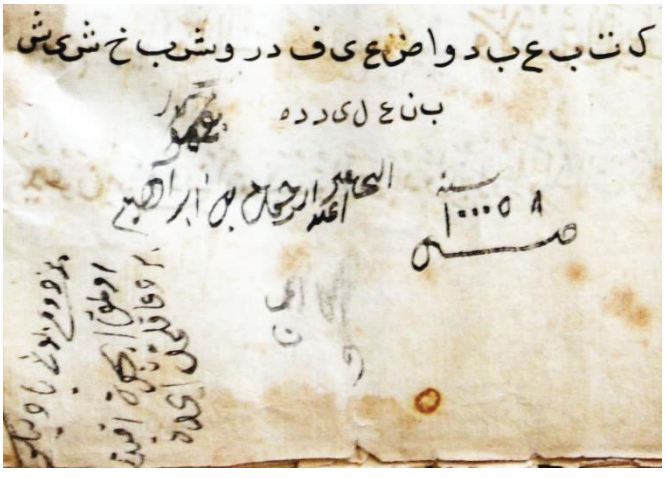
Resim 3. 17. Cüzün (kayıt nr. 17) ilk sayfası (Enbiyâ Sûresi).

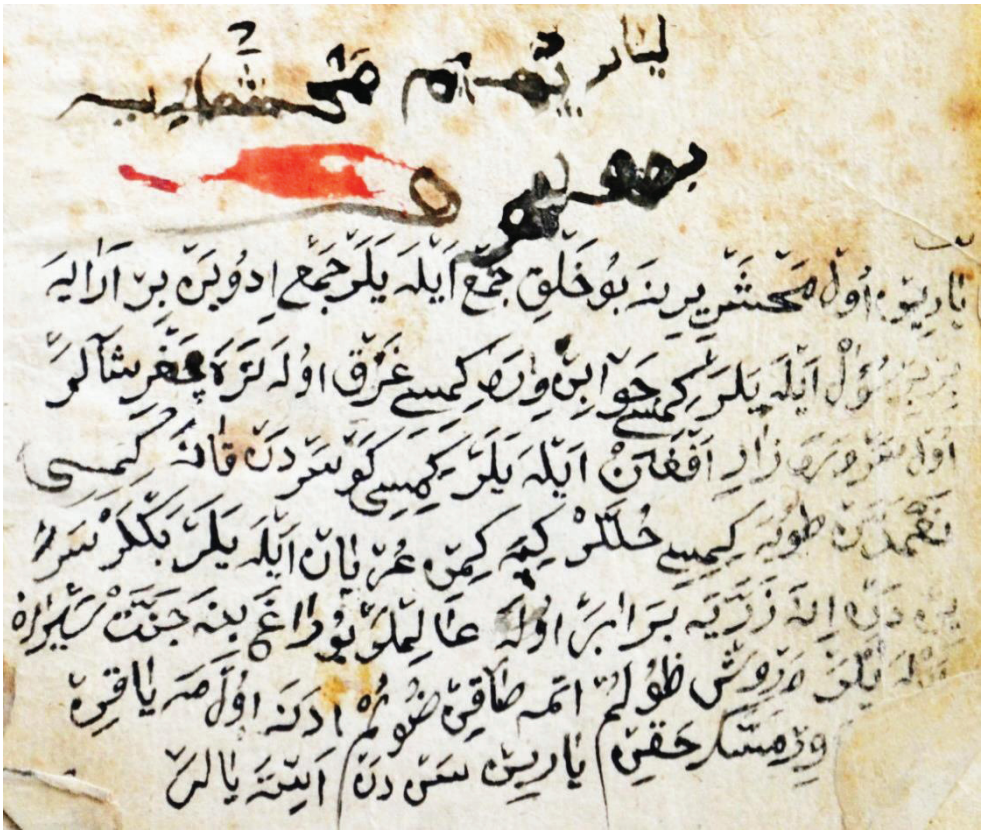
Resim 4. Turnalu Camii'nde bulunan 8. cüzün (nr. 37) arka iç kapağı içinde yazılı bir mektup kesiti.

Resim 5. Turnalu Camii'nde bulunan 4. cüzün (nr. 38) son sayfasında cüz istinsah tarihini (Şa'bân 957) gösteren yazı.

Resim 6. Turnalu Camii'nde bulunan 7. cüzün (nr. 49) son sayfasında ketebe kaydı ve cüz istinsah tarihini (1058) gösteren yazı.

Resim 7. Turnalu Camii'nde bulunan 21. cüzün (nr. 52) son sayfasında bulunan Yunus Emre tarzı Türkçe şiir.

Resim 8. Turnalı (Bereketli) Köyü Divan Camii'nde bulunan Kur'ân-ı Kerîm Cüzleri. Ağlı İlçesi/ Kastamonu

Resim 9. Turnalu Camii'nde bulunan 1. cüzün (nr. 1) ilk sayfaları

Resim 10. Turnalı (Bereketli) Köyü Divan Camii, Ağlı İlçesi/ Kastamonu. Soldan sağa: Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, Malik Kılınç (Bereketli Camii din görevlisi).

Kocaeli Hereke Dokuma Fabrikası Yerleşkesi'ndeki Hümâyûn Camii*

Saliha Tanık**

Öz

Hereke, Kocaeli ili Körfez ilçesinin batısında yer almakta olup bugün belde statüsündedir. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde 1842-45 yılları arasında kurulan Hereke Dokuma Fabrikası'na (Fabrika-Hümâyûn) zaman içinde yeni birimler eklenerek genişletilmiş ve fabrika, beldeye ekonomik ve sosyal anlamda bir canlılık kazandırmıştır. Fabrikanın sanayi ve üretim birimlerinin yanında oluşturulan sosyal hizmet kuruluşlarından biri de Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii'dir. Yapı, Cumhuriyet Dönemi'nde fabrikanın Sümerbank'a devredilmesiyle Sümer Camii adını almıştır. Sultan Abdülmecid M.1850-51 yılları arasında fabrika işçilerinin ibadet ihtiyacını karşılamak üzere bu camiyi inşa ettirmiştir. Arazinin eğimli olmasından dolayı caminin planı asimetriktir. Yapı malzemesi kâgirdir. Yapı, içten düz ahşap tavan, dıştan çatıyla örtülüdür. Cami, tarafımızca yerinde incelenmiş olup, fotoğrafları çekilip ölçüleri alınmıştır. Yapıya ait rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri incelenmiştir. İlgili arşiv kaynakları ise Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiştir. Bugüne kadar konuyla ilgili detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada, caminin kurulduğu dönemden bugüne kadar geçirmiş olduğu evreler kronolojik sırasıyla anlatılacak ve zaman içinde yapılan değişiklik ve eklemeler eldeki veriler ışığında ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kocaeli, Hereke, Sultan Abdülmecid, Fabrika-i Hümâyûn, Sümer Camii.

Imperial Mosque in Kocaeli Hereke Weaving Factory

Abstract

Hereke is a town which is located to the west of Kocaeli Körfez District. Established in the period of 1842-1845 during the reign of Sultan Abdülmecid, Hereke Weaving Factory (Imperial Factory) was expanded through integrating new facilities over time, which promoted economic and social life in the town. Hereke Fabrika-ı Hümâyûn (Imperial Factory) Mosque was one of the social service facilities that were established in addition to the industrial units of the mill. The mosque was renamed as Sümer Mosque after the mill had been transferred to Sümerbank during Republican period. Sultan Abdülmecid had the mosque built between 1850 and 1851 to meet the worship needs of the mill workers. Owing to the slope of the land, it possesses an asymmetrical plan and it is made of masonry material. A flat wooden ceiling was used to cover the inside and a roof for the outside. The researcher examined on-site and took photographs and measurements of the mosque. The building surveys, restitution and restoration projects of the mosque were also reviewed. The archive sources were obtained from General Directorate of Foundations and Turkish Presidency State Archives of the Republic of Turkey- Department of Ottoman Archives. In literature, there has not been a thorough study on the structure. In this paper, both the early and late phases of the mosque starting from its establishment will be explained in chronological order and the changes and restorations will be presented in the light of the available data and in accordance with scientific criteria.

Keywords: Kocaeli, Hereke, Sultan Abdülmecid, Imperial Factory, Sümer Mosque.

---

* DOI:10.16971/vakiflar.674709; Bu makale, 23. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda 08.11.2019 tarihinde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Şubat 2020 / February 2020
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2020 / June 2020

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü; saliha.tanik@hbv.edu.tr; ORCID: 0000-0002-5406-2608

Giriş

Konumuz olan Hereke Dokuma Fabrikası yerleşkesi içindeki Fabrika-i Hümâyûn Camii (Sümer Camii) zaman içinde yapılan eklemeler ve müdahaleler ile kısmen özgünlüğünü yitirmiş olsa da orijinal kalan bölümleri bulunmaktadır. Bu camiye ait arşiv fotoğraflarından yola çıkarak bugüne kadar geçirmiş olduğu değişim evreleri kronolojik bir şekilde bu makalede anlatılacaktır.

Hereke, doğusunda İzmit, batısında Gebze ilçesinin bulunduğu İzmit Körfezi'nin kuzeyinde yer alan küçük bir beldedir. Körfez ilçesine bağlı olan bu belde ilçeye 16 km. uzaklıkta olup Yukarı Hereke ve Aşağı Hereke olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Harita 1, 2). Aşağı Hereke kısmı, 19. yüzyılda Hereke Dokuma Fabrikası'nın kurulmasıyla bir canlılık kazanmıştır (Galitekin, 2015: 15).

Tarih içinde Hereke'nin birkaç şekilde telaffuz edildiği bilinmektedir. Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinde Hereke'yi şimdiki adıyla adlandırdığı gibi, Heleke[1] (2005: 199) olarak da anmaktadır. Ancak yabancı araştırmacı ve seyyahlardan Hammer (1992: 114), Foss (2002: 7, 100, 101) ve Texier'in (2002: 115) Hereke'yi, "Ancyron veya Ankyron" şeklinde adlandırdıkları tespit edilmektedir. Bilge Umar (1993: 428) eserinde tarihi bilgilere dayanarak Hereke'den "Charax, Kharax" olarak bahsetmektedir. Peyssonel ise Hereke'yi Felece ya da Vraca olarak nitelendirdiği gibi Ankyron ismini de kullanmıştır (2005: 25-27).

Hereke, Halil İnalcık'a göre (2010: 49) 1329 yılı Pelekanon Savaşı bitiminde, bir başka araştırmacı olan Danişmend'e (1971: 23) göre ise Kara Ali Bey tarafından 1326-27 yılında Osmanlı yönetimine geçmiştir. Hoca Sadettin Efendi (1979: 63) Hereke Kalesi'nin fethini Orhan Bey zamanına atfederek detaylı bir şekilde anlatmıştır.[2] Arşiv kaynakları, Hereke'nin Osmanlı idaresi altındayken Gekbuze (Gebze) kazasına bağlı bir köy statüsünde olduğunu göstermektedir (BOA. BEO/4343/325681; VGMA, HRF.d. 531: 34, 38, 69; HRF.d. 536: 3; HRF.d. 1063: 23; HRF.d. 1067: 2; HRF.d. 1153: 267, 268.).

Aşağı Hereke Bölümü, 19.yüzyılda Hereke Dokuma Fabrikası'nın burada kurulmasıyla bir canlılık kazanmıştır (Resim 1). Hereke Dokuma Fabrikası'nın kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, fabrikanın ilk kayıtlarına bakıldığında 1843 yılında Barutçubaşı Ohannes ve Dadyan kardeşler tarafından Serasker Rıza Paşa'nın onayı ile faaliyete geçtiği bilinmektedir (Küçükerman, 1987:47; Kaya vd. 1999: 11;)[3]. Fabrika daha sonra Abdülmecid'in himayesine geçmiştir.[4]

---

1 Evliya Çelebi'nin "Heleke" olarak adlandırmasının nedeni, Çelebi Mehmet'in burayı Rum keferesinden fethettiği sırada pek çok İslam Gazi'sinin şehit vermesinden dolayı burasının "Heleke" yani "Helâk Yeri" diye olduğunu düşünmesindendir.

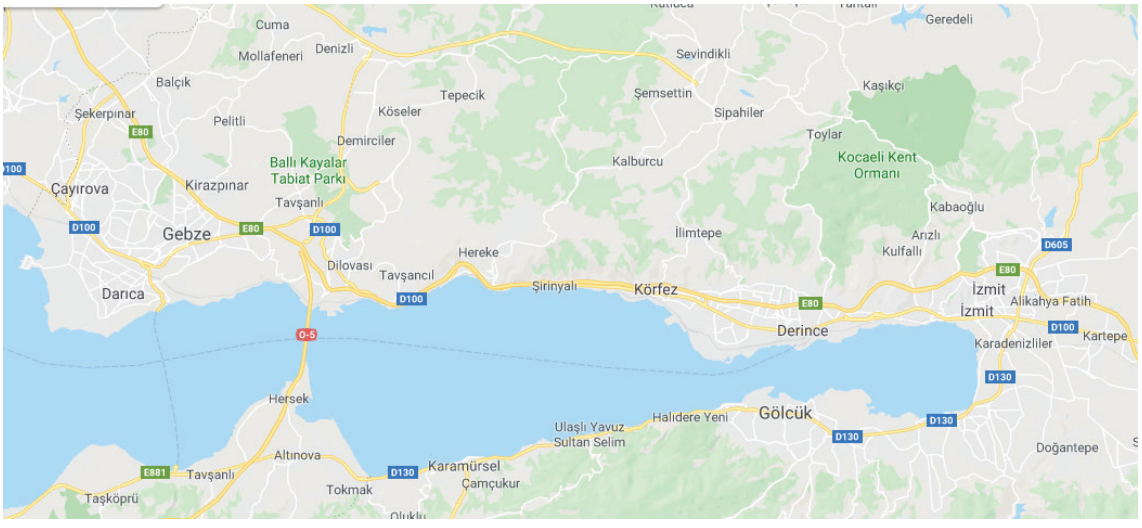
2 Hoca Sadettin Efendi'nin Tacü't-Tevarih adlı kitabındaki rivayete göre Hereke Kalesi kuşatılırken, Başbuğ Ali Bey'in gözüne bir ok saplanmış, bu durumdan rahatsızlanan Ali Bey vazgeçmeyerek tek gözle kaleyi alabilmeyi başarmıştı. (1979: 63)

3 Buluş, 1846 yılı bir müzekkere suretinden yola çıkarak 1845 yılına kadar fabrika muhasebesinin görüldüğü ve bunun da 3 senede meydana getirildiğine dayanarak fabrikanın inşaatına 1842 senesinde başladığı sonucuna varmıştır. Bk: BOA.H.H.D. 69/7a nolu arşiv kaydından naklen; Buluş (2000:116).

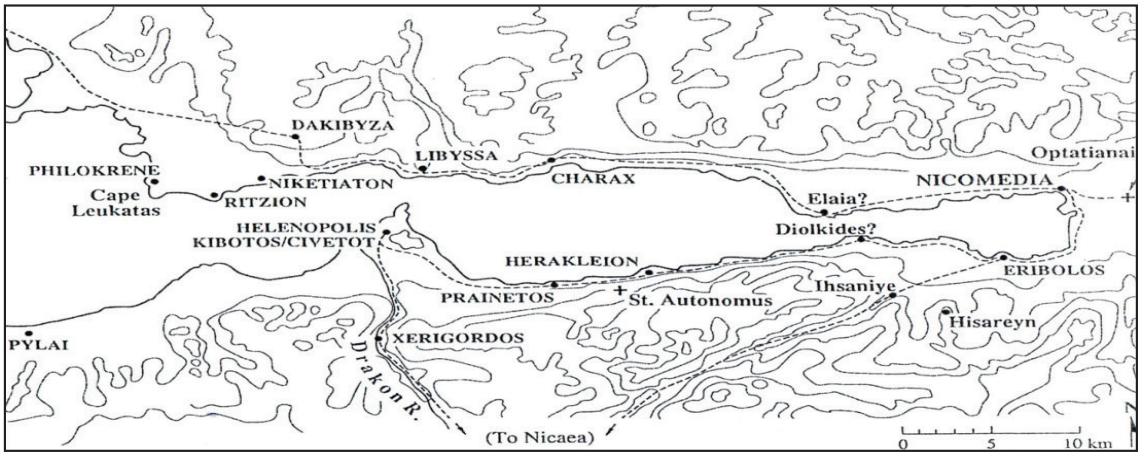
4 "Abdülmecit, Dokuma Fabrikası'nın kurulmuş olduğunu iki yıl sonra duymuştur. Kendisinin bilgisi olmadan kurulan bu fabrikanın yapılmasına kızmış ve belki de Rıza Paşa'yı denemek için İzmit'e bir gezi düzenlemiştir. Deniz yoluyla yapılan bu gezide Hereke önünden geçerken fabrikayı tesadüfen görmüş gibi davranmış bunun ne olduğunu Rıza Paşa'ya sormuştur. Durumun önemini ve hassasiyetini kavrayan Paşa hemen "Sultanım, size bir sürprizim vardı, bu fabrikayı size yerinde göstermek istiyordum. Bu yüzden bugüne kadar sizden saklanmıştır. Bu fabrikayı müteahhitler sizin adınıza kurdu. Böylelikle 1845 yılında fabrikanın yönetimi padişaha geçmiştir· Küçükerman (1987: 47). Buluş da, fabrikanın devlet tarafından inşa edildiğine dair bir bilgi bulunmadığını, sadece devlete teslim edildiğinden söz edildiğini belirtmiştir (2000: 118).

Resim 1: 19.yy. Sonu Aşağı Hereke Bölümü (Foto: Berggren- TBMM Milli Saraylar Arşivi)

Harita 1: Hereke'nin Google Mapsten Görünümü

Harita 2: Clive Foss'a Göre Körfez ve Hereke (Charax) Civarı. Kaynak: Foss (2002: VIII)

Hereke Dokuma Fabrikası 50 pamuklu ve 25 İpekli tezgahla üretime başlamış, zamanla artan tezgah sayısı ve oluşturulan sosyal hizmet binalarıyla genişleyerek (Küçükerman, 1987: 47; Buluş, 2000: 128) bir yerleşke haline gelmiştir. Bu yerleşke içinde hastane, cami, rüştiye, köşk, telgrafname, değirmen, fırın, kahvehane, berber, bakkal gibi binalar meydana getirilmiştir (Kaya vd. 1999: 15; Bulu,ş 2000: 129; Resim 2,3)

Cumhuriyet döneminde 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'na bağlanan fabrika (Kaya vd. 1999: 20), 1933'te Sümerbank'a devredilmiştir (Küçükerman, 1987:58).[5] Fabrika, 1937-1966 yılları arasında ise Sümerbank'ın farklı isimli alt şirketlerinde faaliyetini sürdürmüştür (Utkuner, 2005: 17). Son olarak 14.06.1995 tarih ve 95/45 sayılı kararıyla fabrikanın bazı yapıları Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na devredilmiştir (Aydın 2016:734). Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na devredilen fabrika yapıları demiryolu hattının güneyinde kalan, halıhâne, karakol (günümüzde bu işlev üzere hizmet vermektedir), kimyahâne, köşk ve misafirhâne yapılarıdır (Utkuner, 2005: 18). Orijinalinde filatür dairesi olduğu düşünülen halıhâne binası, günümüzde Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na bağlı halı ve ipekli dokuma atölyesi olarak işlev görmektedir (Aydın, 2016: 734). 1995 yılındaki aynı sayılı karar ile, demiryolu hattının kuzeyinde kalan yünlü dokuma atölyeleri ve buna bağlı daireler (depo, makine, kazan) ise özel sektöre[6] devredilmiştir (Aydın, 2016: 734). Ayrıca demir yolu hattının kuzeydoğusuna denk düşen ve 1933 yılından sonra yapılan memur lojmanları (Utkuner, 2005: 18) 1999 Gölcük Depremi'nden sonra Kocaeli Üniversitesi'nin kullanımına verilmiştir (Aydın, 2016: 734).

1. Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii

Yapının kesin inşa tarihine Ziver Paşa'nın *Zeyl-i Asâr-ı Ziver Paşa* adlı kitabında yer alan (1314: 29) şiirinde rastlanmaktadır. Ziver Paşa, şiirinde caminin yapılış tarihini ebced hesabıyla H.1267/M. 1850/51 olarak düşürmüştür:

"İzmid Sancağına tâbi' "Hereke Fabrika-i Hümâyûnu kurbunde inşâ ve ihyâ buyurulan câmi'-i şerîfin târihi

Şâh-ı devrân ki odur mihr-i sabah-ı hasenât * Oldu hayrâtının envârı cihâna lâmi'

Didi târihini Zîver kulu mânend-i güher

Fabrika halkına yapdı şeh-i âlem câmi' (Galitekin, 2008: 176; 2015: 216.)

5 Bu nedenle yapı, günümüzde Sümer Camii olarak anılmaktadır.

6 Özel sektörün ne olduğu konusunda kaynaklarda bir açıklamaya gidilmemiştir.

1878 tarihli bir arşiv belgesinde (BOA.DH.MKT.1324/34; nakleden, Galitekin, 2015: 457), fabrika dairesinde yangın çıktığı fakat yanında bulunan "tezgah dairesi, boyahane, Kasr-ı Hümâyûn, me'mûr, amele hâne ve dükkânları, hamam vb." yapıları ile birlikte cami-i şerifin de yangından etkilenmediği bahsedilerek varlığı zikredilmiştir.

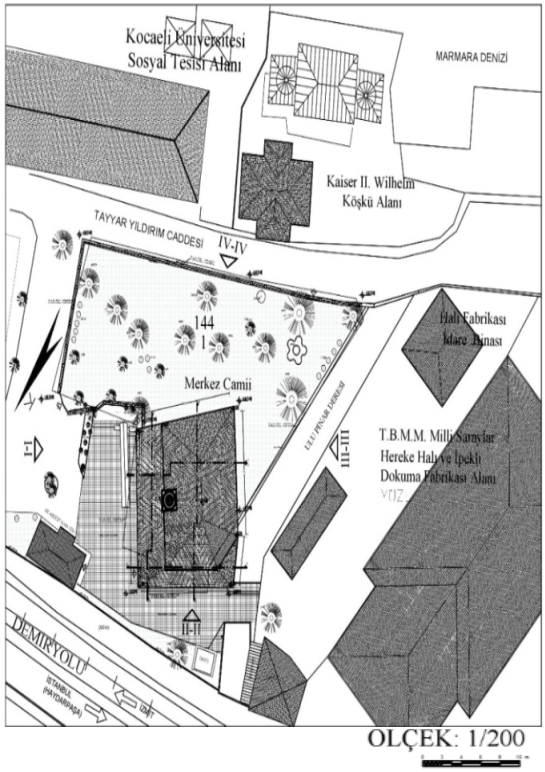
II. Abdülhamit'in saltanatı sırasında devlet tarafından Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii'nin genişletilmesi için 26.044 kuruş harcandığı (Önal vd. 2007: 115) ve tefrişat ile diğer işler için 2.500 kuruş ile masrafların karşılanarak caminin resmi açılışının yapıldığı (Önal vd. 2007:122; Talay 2016: 455) belirtilmektedir.

Yapının ilk onarımı, mezarı günümüzde doğu cephesinin giriş holünde yer alan Hereke Fabrika-i Hümâyûn'un ilk muallimi Musa Efendi (ö. 1902) tarafından gerçekleştirildiği ve bu onarımda kadınlar mahfilinin eklendiği şifahen bilinmektedir. 1920'lerde kuzey cephe önüne muhdes bir son cemaat yeri eklenmiştir (Ocak 2012 tarihli İzmit Hereke Merkez (Sümer) Camii Rölöve Raporu: 6). Daha sonra doğu cephe önüne kadınlar bölümü ilave edilmiştir. 1980'li yıllarda kadınlar bölümü yanına inşa edilen küçük ahşap giriş mekânı 1990'lı yıllarda betonarmeye çevrilmiştir. 1997 yılında iç bölümler yenilenmiş, 1999 yılında eklenen bölümlerin önü traverten malzemeyle kaplanmıştır. 2005 yılında ise iç mekân tavanları yenilenmiştir. Yakın dönemde cami iç mekânı kalem işleriyle tezyin edilmiştir. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından 2012 yılında restitüsyon ve restorasyon projesinin hazırlatıldığı fakat uygulanmadığı görülmektedir. Caminin minaresi, minberi, kubbesi ve çatısının özgünlüğünü muhafaza ettiği anlaşılmaktadır.

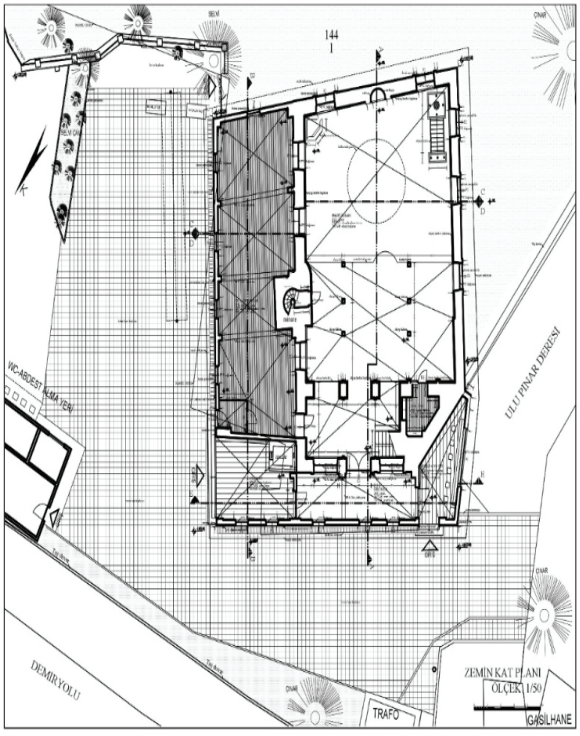
Yapının eski fotoğrafları incelediğinde ana kütlenin ve özgün pencerelerin form olarak değişmediği görülmektedir.

17 Ağustos Mahallesi'nde bulunan caminin doğu cephesi geniş bir alana açılmaktadır. Yapının kuzeydoğusunda demiryolu hattı, batısında Ulupınar Deresi yer almaktadır. Derenin karşı yolunda "Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası Alanı", bahçeyle sınırlandırılmış güney cephenin deniz tarafında ise "Kaiser II. Wilhelm Köşkü Alanı" bulunmaktadır (Çizim 1).

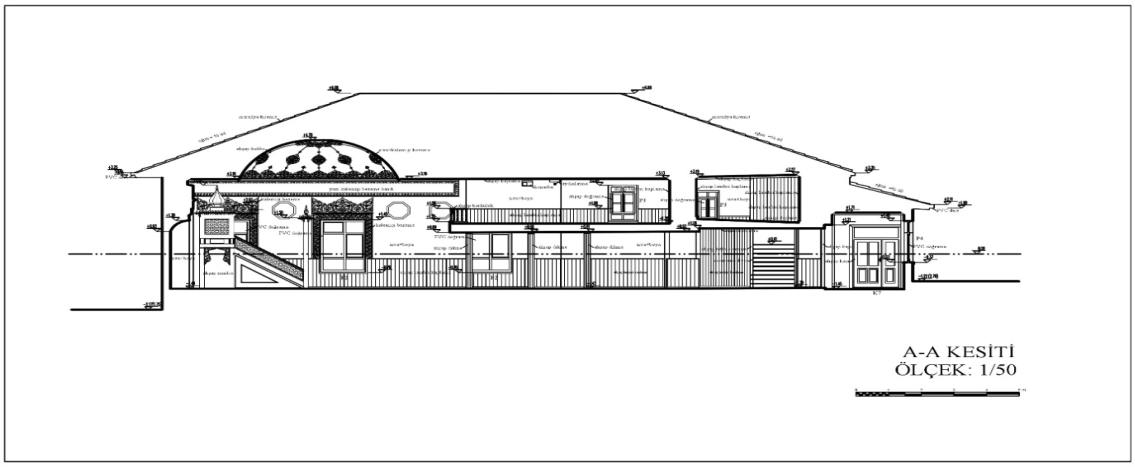
Caminin orijinal planı dik yamuk şeklindedir. Batı duvar, doğu duvardan biraz daha uzun tutulmuş böylece güneydoğu köşede dışa doğru açı genişleyerek simetri bozulmuştur. Yapının batı köşesi pahlanmıştır. Önünde yatay dikdörtgen planlı kapalı son cemaat yeri uzanmaktadır. Kıble aksındaki mihrabın karşısında yer alan ve kuzeyden giriş sağlayan harim kapısı hafif şekilde doğuya kaydırılmıştır. Caminin minaresi doğu cephenin ortasında yer almaktadır. Asıl son cemaat yeri önünde yer alan enine dikdörtgen planlı bir son cemaat yeri ve doğu cephe önünde yer alan hanımlar bölümünün eklenmesiyle cami L planda genişletilmiştir. Doğu cephenin kuzey kenarında ise kare planlı giriş holü oluşturulmuştur. Bugün camiye dışarıdan giriş doğu cephenin kuzey kenarındaki açıklıklardan sağlanmaktadır. Kuzey kenardaki giriş holünden muhdes son cemaat yerine ulaşılmaktadır. Asıl son cemaat yerinin batı yönündeki ahşap merdivenlerden ahşap kadınlar mahfiline irtibat sağlanmıştır. İç mekânda pahlanan caminin kuzeybatı duvarı imam odası olarak değerlendirilmiştir. Cami dıştan dört yöne eğimli Marsilya tipi kırma kiremit çatıyla örtülmüştür. Genişliği yaklaşık 70-80 cm olan saçaklar günümüzde yenilenmiş olup altları ahşap kaplamadır. Ek kısımların örtüsü de tek yöne eğimli kırma çatıdır. Harimdeki düz ahşap tavanın ortasına ahşap iskeletli bağdadi sembolik bir kubbe konulmuştur. Ahşap tavanın yakın dönemde gerçekleştirilen onarımlarla yenilendiği gözlenmektedir. Duvar kalınlığı yaklaşık olarak 78-80 cm. arasında değişmektedir (Çizim 2, 3).

Çizim 1: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii Vaziyet Planı-Rölöve Projesi (Kudeb/ Kocaeli Büy. Şeh. Bel.)

Çizim 2: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii Planı-Rölöve Projesi (Kudeb/Kocaeli Büy. Şeh. Bel.)

Çizim 3: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii A-A Kesiti- Rölöve Projesi (Kudeb/ Kocaeli Büy. Şeh. Bel.)

Bina günümüzde, çimento harçla sıvanıp üzeri beyaz renkte badana boyası ile boyandığından asıl malzeme örgüsü anlaşılamamaktadır. Yapının restitüsyon raporunda[7] özgün malzemenin moloztaş olduğu belirtilmiştir. Minare de günümüzde sıvalı ve üzeri boyanmış şekildedir. Minare basamakları taştandır. Rölöve raporunda[8] minarenin taş kaide üzerine tuğladan örüldüğü ifade edilmektedir. Düz ahşap tavan

7 Ocak 2012 tarihli Hereke Sümer Camii Restitüsyon Raporu:14

8 Ocak 2012 tarihli Hereke Sümer Camii Rölöve Raporu:10

ortasındaki kubbe ahşap iskeletli olup bağdadi tekniğindedir ve üzeri sıvalıdır. Yapının kuzey ve doğusundaki muhdes bölümler dıştan traverten taşlarla kaplanmıştır.

Kâgir malzemeli caminin eski arşiv fotoğraflarına bakıldığında (Resim 4, 5) dıştan yalın bir anlayışla ele alındığı gözlenmektedir. Özgün durumda dikdörtgen açıklıklı pencerelerin sıvalı sövelerle çevrilmiş olduğu ve doğramalarının çok bölüntülü olduğu görülmektedir. Dıştan, saçakla duvarın birleşme yerine yakın yerde silme kullanılmıştır. Giriş kapısının üst kısmının camlı olduğu ve çift kanatların yatay ve dikey dikdörtgen panolarla hareketlendirildiği görülmektedir. Günümüzde harim mekânı, 10 adet pencereyle aydınlanmaktadır. Pencereler boyuna dikdörtgen formlu ve demir korkuluklara sahiptir. Kuzeybatıdaki pahlanan köşede yer alan pencereler yapının özgün haline sadık kalınarak ahşap doğramalı şekilde düzenlenmiştir. Diğer cephe pencereleri pvc malzemeyle yenilenmiştir. Yapıya sonradan eklenen bölümlerin pencereleri ise yuvarlak kemerlidir (Resim 6, 7).

Günümüzde caminin doğu cephesinde bulunan ve harime girişi sağlayan kapının, 19. yüzyıl sonuna ait olduğu düşünülen arşiv fotoğrafları incelendiğinde aslında bir pencere işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Doğu cephe önüne kadınlar bölümünün eklendiği sırada pencerenin kapıya dönüştürülmüş olduğu düşünülmektedir. Muhdes son cemaat yerinin batısındaki pahlanan kısım günümüzde abdestlik olarak kullanılmaktadır. Bu kısmın üst sıra pencerelerinin mahfil üst katına açıldığı görülmektedir.

Minareye caminin batı duvarındaki ahşap tek kanatlı kapıdan çıkılmaktadır. Doğu cephe ortasına eklenen minare muhdes kadınlar bölümünün eklenmesiyle içte kalmıştır. Beden duvarlarıyla kaynaşmış kaidenin 160 cm'lik kısmı dış tarafta, 47 cm'lik kısmı ise iç taraftadır. Pabuçluk kısmı armudi bir şekilde tasarlanmıştır. Silindirik gövde, şerefe altında yer alan bir bilezikle sınırlandırılmıştır. Minare, tepesinde lale biçiminde bir alemin olduğu konik külah şeklinde sonlanmaktadır (Resim 8, 9). Minarenin özgün olduğu düşünülmektedir.

Günümüzde herhangi bir izine rastlanmayan şadırvanın varlığı eski fotoğraflarda görülmektedir. Önder Küçükerman'ın kitabında (1987: 102) şadırvan kubbesinin, dilimli kemerlerle birbirine bağlanan dikmeler tarafından desteklendiği görülmektedir. Demirtaş'ın yaptığı bir rekonstrüksiyon çizimde şadırvan, altıgen prizmatik bir kaide üzerine oturmaktadır. Dilimli kemerlerle birbirine bağlanan 6 adet dikmenin taşıdığı örtü altında yazı hatları olup içteki çokgen hazne dıştaki formu tekrarlamaktadır (Çizim 4). Şadırvanın zamana karşı koyamadığı ve süreç içinde örtüsünün yıkılıp sadece çokgen haznesinin kaldığı yine eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Çokgen hazne, üst kısımda yukarıdan aşağıya doğru kademeli şekilde sıralanan silme hatları ile haznenin kenarlarında muslukların olduğu fark edilmektedir (Resim 10).

Harimin iç bölümleri sonraki yıllarda yapılan onarımlarda yenilenmiştir. Harimdeki doğu, batı ve güney duvarlarının tavanla birleştiği üst kısımda yer alan bordürde Ayete'l Kürsi kuşağı dolanmaktadır. Pencerelerin alt hizasına kadar ahşap lambri kaplanmıştır. Harimin üzerindeki kalemişi süslemeler özgün değildir. Kıble aksında yarım daire nişe sahip mihrap sade bir görüntüye sahiptir. Vaaz kürsüsü ve kadınlar mahfili yapıya sonradan eklenen muhdes elemanlardır. Kuzeybatıdaki pahlanan köşede yer alan üst sıra pencerelerin varlığı daha önce burada özgün bir mahfilin bulunduğunu düşündürmektedir (Resim 11).

Caminin güneydoğu köşesindeki üzeri beyaz yağlı boyayla boyanmış ahşap minberin form ve süsleme özellikleri bakımından özgün bir yapısının olduğu düşünülmektedir. Minberin alınlık levhasında kûfi hat ile "Lâ ilâhe illa'llâhü'l-elikü'l-hakku'l-mübîn / Muhammedün Rasûlu'llâhi'l-sâdiku'l- vâ'dü'l-emîn" yazmaktadır. Batı duvardaki "Ali" levhasının altında yer alan H. 1358/M. 1939 tarihi ile minberdeki kûfi

yazının uyumlu olmasından dolayı bu kûfi hattın 1939 yılında minbere konulduğu tahmin edilmektedir.[9] Süpürgelik bölümünün olmadığı minberin aynalığı dik açılı üçgen şeklindedir. Minberin korkuluk, köşk bölümü ve giriş kapısı açıklığının kemer köşeliğinde kafes oyma (ajur) tekniğinde altı köşeli yıldızdan gelişen altı kollu yıldız motifleri kırık hatlarla sonsuzluk içinde tekrarlanmaktadır. Geçit kısmının kemer köşeliklerinde kafes oyma (ajur) tekniği kullanılarak kıvrık dallı rûmilerden oluşan bitkisel bir kompozisyon oluşturulmuştur. Minberin armudi külahı kademeli dış bükey silmelerle yivlenmiştir (Resim 12; Çizim 5). Benzer form köşk kısmı ve giriş bölümü üzerinde daha küçük şekilde denenmiştir.

Ahşap minberin batı kanadının geçit bölümü, giriş bölümü ve köşk bölümünün sövelerinde ahşap üzerine şablon tekniğinde boyama görülmektedir. Burada görülen süslemeler geometriktir. Minberin batı bölümündeki kırmızı ve mavi boyalarla yapılmış yıldız biçiminde kalan parçaların birkaç yerde görünmesi, süslemenin orijinal olma ihtimalini yükseltmektedir. Sözü edilen süslemenin diğer bölümlerde görülüp görülmediği hakkında net bir şey söylenmesi için minberin farklı yerlerinde temizlik yapılması gerekmektedir. Batı taraftaki geçit bölümü kemerinin yeşil olarak bırakılması, beyaz badananın daha geç tarihte olduğunu göstermektedir (Resim 13).

2. Değerlendirme

Asimetrik plana sahip yapının ahşap tavanının ortası bağdadî kubbeli[10] ve üzeri kırma çatıyla örtülüdür. Bağdadî tekniğinin tarih öncesi ilk örneklerinin ahşap kulübeler olduğu, burada çıtaların arasında kalan ince dallar üzerine sıva uygulandığı ifade edilmektedir. Osmanlı Ahşap Mimarisi'nde ise daha çok sivil yapılarda uygulandığı bilinmektedir (Ersoy, 1997: 180). Osmanlı cami ve tekke mimarisinde ise ahşap tavan ortasındaki kubbelerde bağdadî tekniğine rastlanmaktadır. Daha çok Batılılaşma dönemi eserlerinde rastlanılan bu teknik, 19. yüzyılda en güzel örneklerini vermiş ve o yüzyılın modası haline gelmiştir (Şahin, 2016: 287).

Kocaeli il sınırları içerisinde geç dönem tarihli birçok caminin aynı özellikte düzenlendikleri görülmektedir. Cami örneklerimiz, kuzey-güney yönde dikdörtgen planlı olup, içten düz ahşap tavan dıştan kırma çatıyla örtülüdür. Ahşap tavan ortasına ahşap iskeletli bağdadî kubbe konulmuştur (Çizim 6). Düz ahşap tavan ortasındaki bağdadi kubbelerin ya sıvandığı (İzmit Abdüsselam Camii (19.yy. sonu), Başiskele Tepecik Köyü Camii (19.yy. sonu 20.yy. başı), ya basit tarzda süslendiği (Başiskele Servetiye Karşı Köyü Camii (19.yy.sonu 20.yy. başı), ya da klasik tarzda taklit süslemelerin olduğu (İzmit Fevziye Camii (19.yy. sonu), İzmit Hüseyin Paşa Camii (18.yy.sonu) görülmektedir. İzmit Fevziye Camii (19.yy. sonu), Karamürsel Pazarköy Camii (1906) ve Karamürsel Osmaniye Köyü Camii (1905) bağdadi kubbelerinin kaburgalı şeklinde düzenlendiği ve kubbenin oturduğu kare alanın üçgen köşelerinde batılı tarzda süslemelerin oluşturulduğu görülmektedir. Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii'nin bağdadi kubbesinin üzerindeki kalemişi motifler özgün değildir. İzmit'te geç dönem camileri incelendiğinde İzmit Orhan Camii (1843) hariç kubbelerin yapının beden duvarlarına oturan ahşap tavan içinde düzenlendiği görülmektedir. Destekli bağdadi kubbenin sadece İzmit Orhan Camii'nde (1843) denendiği gözlenmektedir (Resim 14).

Bağdadî kubbe özellikle Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere birçok bölgede geç dönem camilerinin ahşap tavanında görülmektedir. Artvin'in Hopa ve Borçka ilçelerinde Borçka Camili (Macahel) Köyü Camii (1855), Muratlı (Maradit) Köyü Camii (1847), Hopa Aşağı Sundura Camii (19.yy. sonu), Hopa Esenkıyı Köyü Yukarı Mahalle Camii (1850) ve Orta Hopa Camii (19.yy.) (Taşkan, 2011: 12, 40, 44, 45, 49), Manisa Kırkağaç'ta Çiftehanlar Camii (1864-65) (Kuyulu, 1990: 105,108), Balıkesir Burhaniye'de Ağacık Köyü

9 Kûfi yazıyı okuyan ve buna göre yorumlayan Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu'na teşekkür ederim.

10 Bağdadî tekniğin ayrıntılı anlatımı için bk.: Şahin (2016: 16).

Camii (1907) (Sözlü, 2014: 498) örneklerinde ahşap tavan ortasına bağdadi kubbe yerleştirildiği gözlenmektedir.

Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii'nin minaresi, bölgedeki diğer camilerden farklı olarak doğu cephesinin ortasında yer almaktadır. Minare, İzmit Abdüsselam Camii (19.yy. sonu), İzmit Fevziye Camii (19.yy.sonu) ve İzmit Hüseyin Paşa Camii (18.yy.sonu) örneklerinin batı cephesinin ortasında ve İzmit Orhan Camii'nin (1843) kuzeybatı köşesindedir. Fabrika-i Hümâyûn Camii'nin konik külahlı minaresi diğer armudi tipte düzenlenmiş yapı örneklerinden farklıdır. Başiskele Servetiye Karşı Köyü Taş Camii (19.yy. sonu 20.yy.başı) , Karamürsel Pazarköy Camii (1906) ve Karamürsel Osmaniye Köyü Camii (1905) minareleri ise daha sonraki yıllarda yapıya katılmış muhdes unsurlardır.

Fabrika-i Hümâyûn Camii'nin kuzey cephesinin önünde doğu-batı doğrultusunda uzanan özgün son cemaat yeri bulunmaktadır. Günümüzde ikinci bir son cemaat yeri eklenmesiyle bu bölüm içte kalmıştır. İzmit Orhan Camii (1843), Fevziye Camii (19.yy. sonu), Karamürsel Pazarköy Camii (1906) ve Karamürsel Osmaniye Köyü Camii (1905) örneklerinin kuzey cephelerinin önünde doğu-batı doğrultusunda son cemaat yeri uzanmaktadır. İzmit Hüseyin Paşa Camii'nin özgün halinde son cemaat yeri yoktur. İzmit Abdüsselam Camii (19.yy.sonu) ve Başiskele Servetiye Karşı Köyü Taş Camii (19.yy. sonu 20.yy.başı) örneklerinde ise son cemaat yeri düzenlenmemiştir.

Bölgedeki camilerden Başiskele Servetiye Karşı Köyü Taş Camii (19.yy. sonu 20.yy. başı), İzmit Abdüsselam Camii (19.yy.sonu), İzmit Orhan Camii (1843) ve Karamürsel Pazarköy Camii (1906) beden duvarlarının moloz taşla inşa edildiği için Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii'nin de moloztaşla inşa edildiği düşünülmektedir. Bu nedenle, yapının beden duvarlarına sıva raspası yapılması gerekmektedir. Fabrika-i Hümayûn Camii'nin boyuna dikdörtgen, düz lentolu, ahşap doğramalı pencereleri, İzmit Abdüsselam Camii (19.yy.sonu) ve İzmit Hüseyin Paşa Camii (18.yy.sonu) pencerelerine benzemektedir.

Minberde yer alan şablon tekniğinde uygulanmış basit geometrik motifli ahşap boyamanın, minberle aynı tarihe sahip olduğu ve 19.yy. özelliklerini taşıdığı düşünülmektedir. Kocaeli'nin diğer bölgelerinde yaptığımız araştırmada bu tür süsleme örneğine rastlanmamaktadır. Ahşap boyamanın Selçuklu dönemi camilerinin sütun ve kirişlerinde sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir (Kuban, 2002: 376). 19.yüzyılda ahşap üstü kalemişi tekniğine ise daha çok mahfil ve ahşap tavanlarda rastlanılmaktadır (Naldan, 2016: 134).

Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii resmî bir kurum içinde inşa edilmiş bir fabrika camisi olması bakımdan önemlidir. Fabrika-i Hümâyûn alanı içinde inşa edilen cami ve mescitlerin incelediğimiz yapı ile benzer özellikte kırma çatılı, tek şerefeli minareli ve gösterişsiz olarak düzenlendikleri görülmektedir. İzmit Kartepe ilçesi Kullar mevkiinde Sultan Abdülmecid adına 1843 yılında inşa edilen ve 1844 yılında faaliyete geçen (Ertürk, 2008: 65) İzmit Çuha Fabrikası, Kurtuluş Savaşı sırasında İngilizlerin attığı bomba ile kullanılamaz hale gelmiştir (Aydın, 2016:738-39). İzmit Çuha Fabrikası alanı içinde diğer yapıların yanı sıra günümüzde izine rastlanamayan bir mescidin de bulunduğu tespit edilmiştir (Karavar, 2007: 54). Resimde fabrika alanı içindeki mescit fark edilmektedir (Resim 15). Her iki yapının da, Kocaeli il sınırları dahilinde aynı hizmeti görmeleri maksadıyla, birbirlerine yakın tarihlerde inşa edilmesi önem arz etmektedir. İzmit Çuha Fabrikası alanında yer alan mescidin üzerinin kırma çatı ile örtülü ve armudi külahlı bir minareye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1810 tarihli Beykoz Dabbağhane-i Amire (Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası) alanı içinde diğer birimlerle birlikte cami yapısının da inşa edildiği saptanmıştır (Ertürk, 2008: 41-45). Caminin dıştan kırma çatılı ve düz lentolu pencerelere sahip olduğu ve minaresinin kuzeybatı köşesinden yükseldiği anlaşılmaktadır

(Resim 16). Bulgaristan İslimye'de 1818 yılında inşa edilip 1836 yılında çuha fabrikasına dönüşen yapının yerleşkesi içinde de bir camiye rastlanılmaktadır (İbrahimgil vd. 2016: 816). Fotoğrafta caminin dikdörtgen planlı, kırma çatılı ve minaresinin konik külahlı olduğu görülmektedir (Resim 17). Yunanistan'ın Selanik kentinde bir kışlanın içinde yer alan ve 1902-04 yılları arasında inşa edilen Selanik Hasan Fehmi (Topçu Kışlası) Camii yığma teknikli malzemeden fevkani olarak inşa edilmiştir (Tütüncü vd. 2017: 31). Resmi bir kurum içinde inşa edilmesi bakımdan kıyaslanmaya gerek duyulmuştur. Yapı, Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii gibi kırma çatılı ve konik külahlı bir minareye sahiptir (Resim 18, 19).

Sonuç

19. yüzyılda Hereke'nin aşağı bölgesinde yer alan ve fabrika çalışanlarının ibadet ihtiyacını karşılamak üzere Sultan Abdülmecid tarafından inşa edilen asimetrik planlı cami, yöredeki aynı ya da yakın yüzyıldaki çoğu cami gibi kâgir malzemeli olup içten ahşap tavan ortasına konulmuş bağdadi kubbe ve dıştan kırma çatıyla örtülüdür.

Cami zamanla geçirdiği onarımlarla kısmen özgünlüğünü yitirmiştir. Yapı, yakın dönemdeki müdahalelerle kuzey ve doğu yönde L biçiminde genişletilmiştir. Kuzey cephe önündeki özgün şadırvan günümüzde bulunmamaktadır.

Yapıda özgün malzeme ve süslemenin olup olmadığının anlaşılabilmesi için caminin beden duvarlarının, minaresinin, minberinin ve kubbesinin üzerine sıva raspası yapılmalıdır. Sultan Abdülmecid yadigarı eserin bizden sonraki nesillere de özgün haliyle aktarılabilmesi için, yapının özgünlüğünü bozan muhdes eklerden kurtarılarak asıl hüviyetine dönmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA), BEO, 4343/365481.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), HRF.d. 531, 536, 1063, 1067, 1153.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Aydın, Elif Özlem (2016). "Osmanlı Devleti'nin Kocaeli'ndeki Sanayi Mirası: Hereke ve İzmit Fabrika-i Hümayunları". *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri II*, C.2. 733-746.

Buluş, Abdülkadir (2000). *Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Danişmend, İsmail Hami (1971). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. C.1. İstanbul: Türkiye

Yay.

Ersoy, H.Y. (1997). "Bağdadi". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. C.1. İstanbul: Yem Yay: 180.

Ertürk, Nevra (2008). *19.Yüzyıl Osmanlı Sanayi Hareketleri İçinde Fabrika-i Hümâyûnlar.* Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Günümüz Türkçesiyle) (2005). Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman. C.2., 1. Kitap. İstanbul: YKY.

Foss, Clive (2002). *Anadolu'daki Ortaçağ Kalelerinin İncelenmesi II Nicomedia*. Çev. F.Yavuz Ulugün. Kocaeli: İzmit Rotary Kulübü Kültür Yay.

Galitekin, Ahmet Nezih (2008). *Kocaeli Körfez İlçesi Tarih ve Kültür Mirası Eserler*. C.2. İstanbul: Seçil Ofset.

_____ (2015). *Kocaeli'nin Dünyaca Ünlü Beldesi Hereke*. İstanbul: Körfez Belediyesi Kültür Yay.

Hammer, Joseph Von (1992). *Büyük Osmanlı Tarihi.* Yayına Haz. Erol Kılıç, Mümin Çevik. C.1, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Hoca Sadettin Efendi (1979). *Tâcü't-Tevârîh.* Cilt I. 2. Baskı. Yayına Haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

İbrahimgil, Mehmet Zeki ve Hamza Keleş (2016). *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri II*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

İnalcık, Halil (2010). *Kurtuluş Döneminde Osmanlı Sultanları. (1302-1481*). İstanbul: İSAM.

Kaya, Mehmet Kenan, Yaşar Yılmaz, Sara Boynak ve Vahide Gezgör (1999). *Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları Ve Halıları*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay.

Karavar, Hilal (2007). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası 1844-1920*. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay.

Kuban, Doğan (2002). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: YKY.

Kuyulu, İnci (1990). "Kırkağaç Çiftehanlar Camii". *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi,* 5: 103-115.

Küçükerman, Önder (1987). *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası*. I. Baskı. Ankara: Sümerbank Genel Müdürlüğü.

Naldan, Funda (2016). *Erzincan İli Cami Mimarisi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Önal, Ebul Faruk ve Sabit Bekçi (2007). *Sultan İkinci Abdülhâmid Hân'ın Hayır Eserleri.* II. Baskı. İstanbul: Fazilet Neşriyat.

Peyssonel, Charles de (2005). *1745 Yılında İzmit ve İznik'e Yapılmış Bir Gezinin Öyküsü.* Çev. F. Yavuz Ulugün. Kocaeli: Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Kül. Yay.

Sözlü, Halil (2014). "Balıkesir Burhaniye'de Ağacık Köyü Camii ve Tasvirleri". *Turkısh Studıes*, 9/1: 495-508.

Şahin, Mustafa (2016). *Giresun ve Trabzon İllerindeki Bağdadi Kubbeli Camiler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Talay, Aydın (2016). *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan II. Abdülhamid*. 3. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Taşkan, Demet (2011). *Artvin İli Borçka ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Texier, Charles (2002). *Küçük Asya*. Çev. Ali Suat. Ankara.

Tütüncü, Mehmet ve Fatih M. Tanrıveren (Mart 2017). "Hasan Fehmi Paşa (Topçu Kışlası) Camii ve Kitabesi". *Düşünce ve Tarih (Mart 2017):* 65-73.

Umar, Bilge (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Utkuner, Yusuf (2005). *Hereke Fabrika-i Hümayunu'nun Mimari Analizi ve Koruma Önerileri.* Yüksek Lisans Tezi*.* Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.

Ziver Paşa (1314). *Zeyl-i* Âsar-*ı Ziver Paşa.* Dersaadet: Divan Matbaası.

3. Rapor Kaynakları

01.01.2012 tarihli İzmit Hereke Merkez Camii (Sümer Camii) Rölöve ve Restitüsyon Raporları

3. Elektronik Kaynaklar

https://herekeli.com/hereke/herekede-zaman-tuneli/herekede-zaman-tuneli-1-bolum

Ekler

Resim 2: Hereke Fabrika-i Hümâyûnu (İstanbul Ünv. Nadir Eserler Kütüphanesi 90453/09)

Resim 3: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Hastahânesi (İstanbul Ünv. Nadir Eserler Kütüphanesi 779-58-03)

Resim 4: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii (Tarihsiz-F. Yavuz Ulugün Arşivi)

Resim 5: Hereke Fabrika-i Hümayûn Camii (Tarihsiz- F.Yavuz Ulugün Arşivi)

Resim 6: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii Doğu Cephesi (Günümüz Durumu)

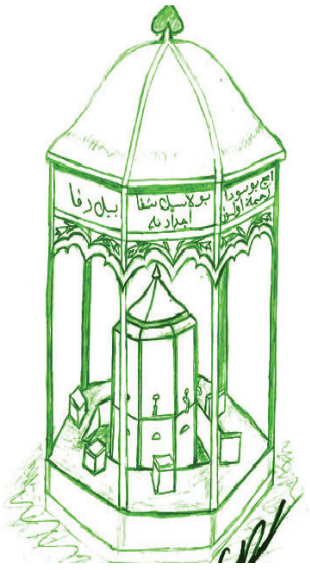
Resim 7: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii Güneybatı Cephesi (Günümüz Durumu)

Resim 8: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii Minaresi (Günümüz Durumu)

Foto.9. Eski Bir Fotoğrafta Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii Minaresi (Fahri Seyrek Arşivi-1930-70 Arası)

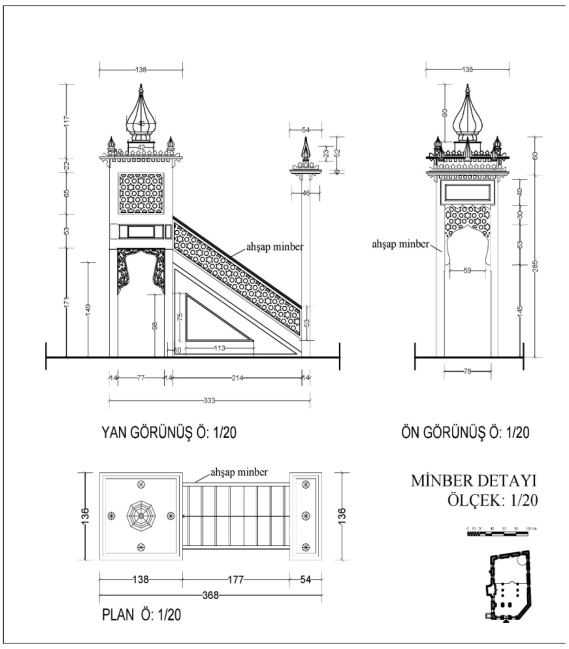
Çizim 4: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii Şadırvanı Rekonstrüksiyon Çizimi (https://herekeli.com/hereke/herekede-zaman-tuneli/herekede-zaman-tuneli-1-bolum) (E.T. 27.12.2019).

Resim 10: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii Şadırvanı (Nazım Demirtaş Arşivi)

Resim 11: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii İç Mekân Görünümü (Günümüz Durumu)

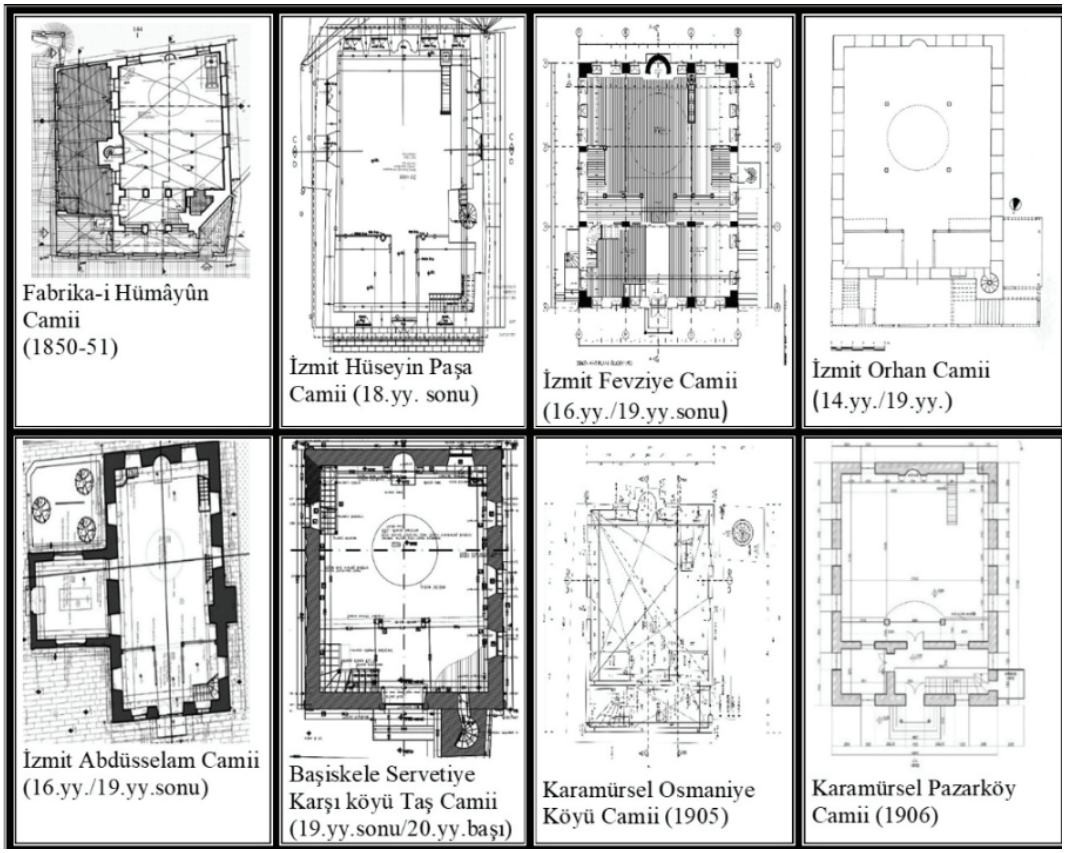
Çizim 5: Minberin Yandan Görünümü (Kudeb) Minberi

Resim 12: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii

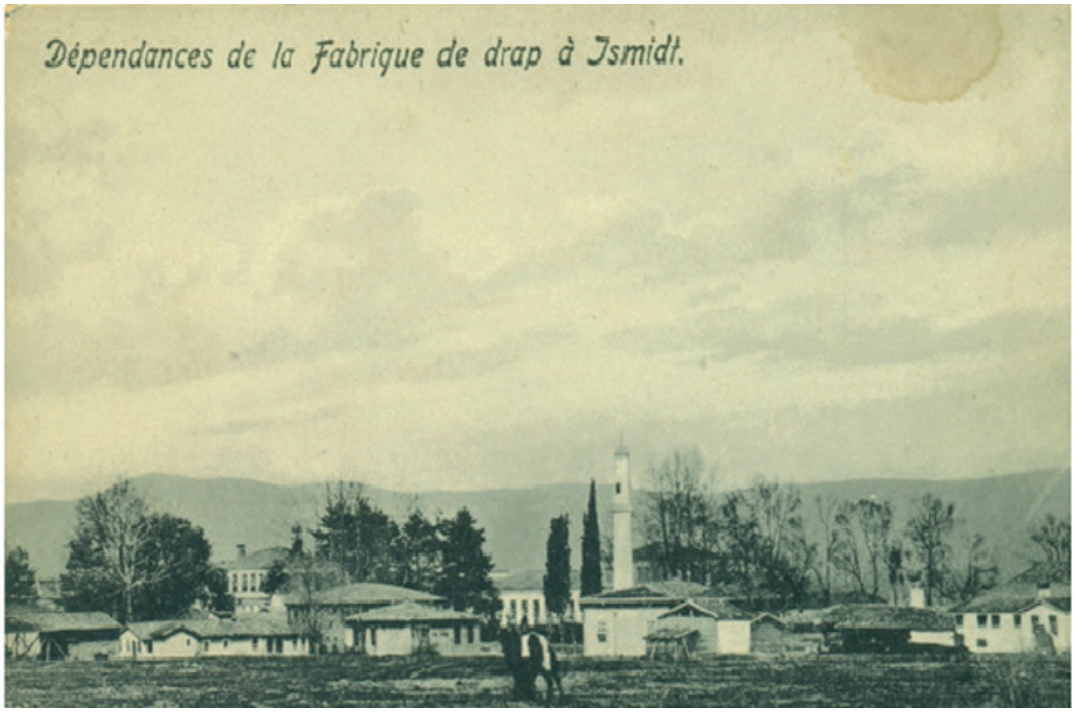
Resim 13: Hereke Fabrika-i Hümâyûn Camii Minberi Kalemişi Süslemesi

Çizim 6: Kocaeli Camileri Plan Karşılaştırma Örnekleri

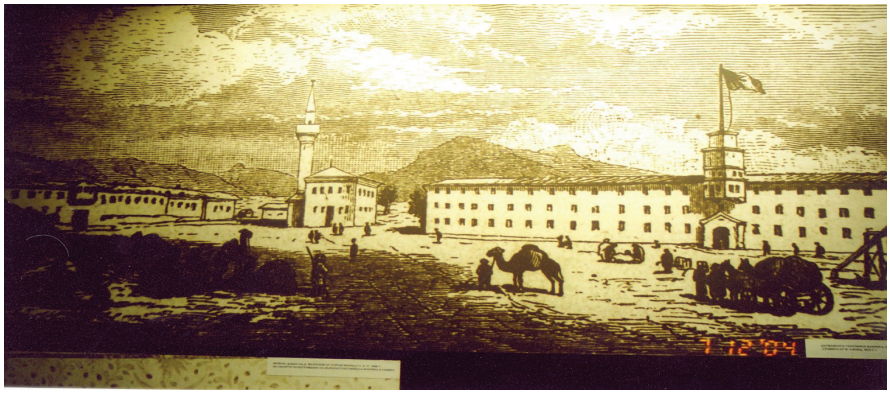
Resim 14: Kocaeli Camileri Bağdadî Kubbe Karşılaştırma Örnekleri

Resim 15: İzmit Çuha Fabrikası Alanındaki Mescit (Karavar, 2007: 54)

Resim 16: Beykoz Debbağhane-i Âmire'deki Camii (Ertürk, 2008: 45).

Resim 17: Bulgaristan/İslimye Çuha Fabrikası Alanındaki Camii (İbrahimgil, 2016: 816).

Resim 18: Yunanistan/Selanik Hasan Fehmi Paşa (Topçu Kışlası) Camii- 20.yy. başı (Tütüncü, 2017: 30).

Resim 19: Yunanistan/Selanik Hasan Fehmi Paşa (Topçu Kışlası) Camii Günümüz Durumu (Mehmet Zeki İbrahimgil Arşivi)

Yunt Dağı Karakılınçlı Köyü Camii'nde Yazının Bezeme Unsuru Olarak Kullanımı ve Yapının Mimari Analizi*

Ramazan Uykur**

Öz

Yunt Dağı, Ege Bölgesi'nin batısında yer alan, Bakırçay ve Gediz ırmaklarının kuzeyden ve güneyden doğal sınır oluşturduğu bölgedir. Yunt Dağı ve çevresinin Türkler tarafından ele geçirilmesi ise Saruhanoğlu'larının Manisa Kalesi'ni fethettiği tarihten daha önce olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu eser Yunt Dağı'nın Karakılınçlı Köyü'nde, bulunmakta ve kuzey cephesinde yer alan kitabeye göre 1325H./1907-08M. yılında inşa edilmiştir. Bu çalışma ile daha önce hakkında bir araştırma yapılmamış, neredeyse hiç bilinmeyen bir eseri, ilk defa mimari, plân ve süsleme özellikleriyle bilim dünyasına tanıtmak amaçlanmaktadır. Böylece yapıyı belgeleyerek, eseri ve eserin karakterini oluşturan yazı bezemelerin bir an önce korunmaya alınmasını sağlamak hedeflenmektedir.

İncelemelerimiz sırasında caminin harim duvarlarının celî divânî, sülüs ve kûfi istifli yazılarla dikkat çekecek şekilde bezenmiş olduğu görülmüştür. Bunlar içinde en dikkat çekeni ise batı duvarındaki Yedi Uyurlar konulu geminin bulunduğu resimli yazıdır. Çalışmada bütün yazılar okunarak metin içinde Arapça okunuşları ve anlamlarıyla açıklanmıştır. Ayrıca araştırmada, eserin bir takım ciddi sorunları bulunduğu da tespit edilmiştir. Yapı cephelerinde oluşan derin çatlakların duvarlarda nem oluşturduğu ve duvar sıvasının altının boşaldığı, yapıda gerçekleşen tamirat, tadilat ve badana işlerinde yazıların ciddi tahribata maruz kaldığı görülmüştür. Bozulmalara dair tespit ve öneriler metin içinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Yunt Dağı, Karakılınçlı Köyü Camii, Hattat Hüseyin Avni, Yedi Uyurlar Motifi

The Use of Script as Decoration Element in Yunt Mountain Karakilinçli Village Mosque and Architectural Analysis of The Structure

Abstract

Yunt Mountain is located on a spot where Bakırçay and Gediz rivers form a natural border to the north and south of the Aegean Region. The conquest of Yunt Mountain and its surroundings by the Turks is thought to be earlier than the date that the Principality of Saruhanoğulları seized the stronghold of Manisa. The mosque was built in 1325/1907-08 according to the inscription on its northern facade in Karakılınçlı Village of Yunt Mountain in Yunus Emre District of Manisa Province. Our aim is to have the structure protected immediately and then to introduce it to academic world for the first time in detail and have it registered as a cultural asset without exposing any further damage. It is therefore important that both the building and the scripts that make up the character of the structure should be preserved as soon as possible.

In our study, we have seen that the interior walls, referred to as harim, of the mosque were decorated with quite attractive calligraphy known as celî divânî, sülüs and kûfi istif. The most remarkable among those is the pictorial script in the form a ship depicting "Seven Sleepers" on the western wall of the mosque. All inscriptions are examined through a detailed research and explained in text with their meanings along with the Arabic pronunciation. In the study, it was detected that the deep cracks on the building facades have resulted in moisture accumulation on the walls and the surface underneath the wall plaster was stripped. For this reason, at any time it is highly likely that the plaster will fallout, be flaked and the scripts will be lost. Furthermore, the scripts were damaged during the restoration, renovation and whitewashing works of the building. In particular, we have observed that by intervening with the chemical paints to the scripts in the niche of mihrab, both the characters and the colours from the madder were deteriorated accordingly. The entire findings and recommendations are further presented in the text.

Keywords: Manisa, Yunt Mountain, Karakilinçli Village Mosque, Calligraphist Hüseyin Avni, Seven Sleepers

---

* DOI:10.16971/vakiflar.601466
Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ağustos 2019 / August 2019
Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Temmuz 2020 / July 2020

** Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ramazan.uykur@cbu.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5621-3687

Giriş

Yunt Dağı, Ege Bölgesi'nin batısında Manisa'nın Kırkağaç ve Akhisar ovalarından Ege Denizi'ne doğru kuzeydoğu ve güneybatı yönünde uzanan bölgedir. Doğudan Kırkağaç ve Akhisar ovaları ile Kadı Dağı, güneydoğudan Saruhanlı Ovası, Kum Çayı Boğazı ve Medar Çayı; batıdan ise Çandarlı Körfezi ile sınırlanmaktadır. Yüzölçümü yaklaşık 3.521 km² dir (Eroğlu vd. 2012: 131).

Bölgenin *Yunt Dağı* ismiyle ilk defa ne zaman anılmaya başlandığı bilinmemektedir. Rastlanılan en erken kayıt olan 1575 yılı Manisa Tahrir Defterinde Yund Dağı şeklinde geçtiği görülmektedir. Daha sonraki belgelerde ise Yund ve Yunt Dağı'nın yanı sıra Yurt Dağı şeklinde kullanımına rastlanmaktadır (Sezgin, 2017: 30). Bölge İlk çağlardan itibaren iskâna tabi olmakla birlikte Yunt Dağı üzerinde kurulan en büyük yerleşim *Aigai* (Nemrudkale) antik kentidir. Yapılan kazı ve yüzey araştırmaları, kentin M.Ö. 700 civarında kurulduğunu göstermektedir. Arkeolojik veriler, özellikle Helenistik dönemde, Yunt Dağı'nın önemli bir bölümünün Aigai'nin kontrolünde olduğu yönündedir (Sezgin, 2017: 22-23; Akurgal, 1993: 360-361).

Yunt Dağı ve çevresinin Türkler tarafından ele geçirilmesi Saruhanoğulları'nın, Manisa Kalesi'ni aldığı 1313 yılından önce olduğu düşünülmektedir. Bölgenin Saruhanoğlu Beyliği'nin fethinden 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar, düşük bir nüfus barındırdığı tahmin edilmektedir. Manisa'nın, Sultan II. Murat (1421-51) döneminden itibaren önemli bir sancak merkezi konumuna yükselmesiyle, Yunt Dağı'nın aşiretler tarafından iskânı yoğunluk kazanmıştır (Sezgin, 2017: 28-29).

16. yüzyılda Manisa'nın nahiyeleri şunlardı: Yengi, Belen, Palamut, Yunt Dağı ve Emlak. Emecen'in verdiği, 1575 yılındaki idari birimler ve iskân merkezleri sayısını gösteren tabloya göre Yunt Dağı'nın 20 köyü ve 1 mezrası bulunuyordu (Emecen, 1989: 112, 214).

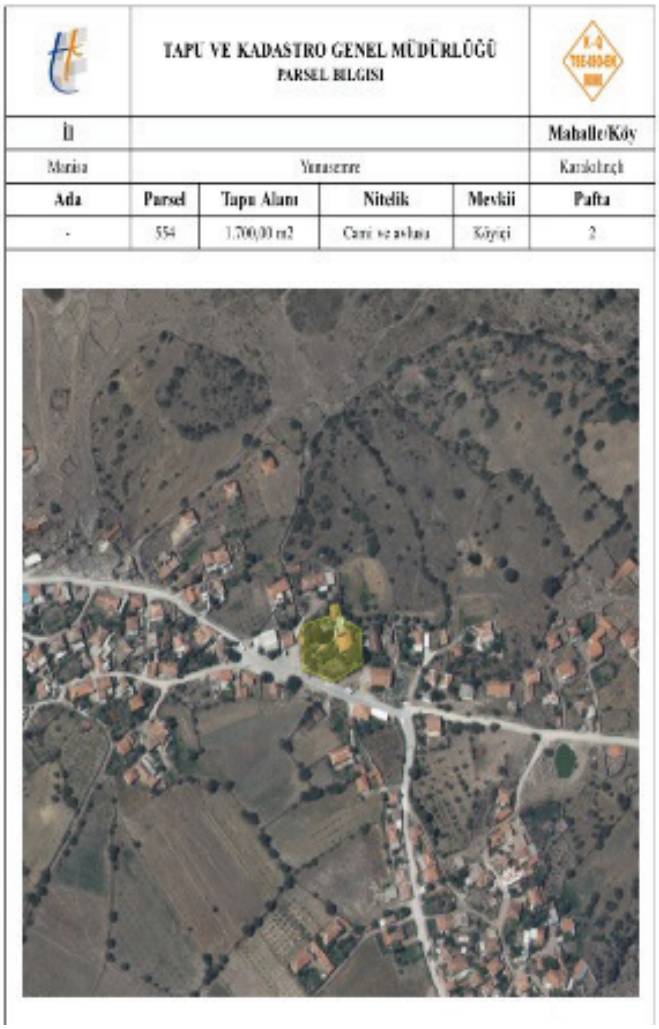
Yunt Dağı, 16. yüzyıldan, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Manisa'nın merkez nahiyelerinden biri olmuştur. Yunt Dağı bölgesinde bu yüzyıla kadar sakin olan hayat 19. yüzyılda aşiretlerin yerleştirilmesiyle hareketlenmeye başlamış; bölgede ticaret, ziraat ve sanat dalları gelişmiştir. Özellikle at yetiştiriciliğinde Akhisar ve Turgutlu ile beraber Saruhan/Manisa'nın en iyi ve dayanıklı binek atları yetiştirilmekte idi (Uluçay, 1942: 12, 53). Ayrıca bölgenin sarp, ormanlık ve kayalık olması sebebiyle Saruhan Sancağı içinde en yoğun eşkıyalık hareketleri de bu civarda görülmüştür (Uluçay, 1955: 2, 70, 145, 208).

Gökçen'in yayınladığı H. 1280-1290/M. 1863-1874 yıllarına ait Sicil Defterlerine göre aşiretlerin son iskânında dağılışlarını gösterir cetvelde; Aşiretlerin Yunt Dağı'nda Belen, Osmancalı, Mamaklı, Uzunhasanlı, Beydere, Yağcılar Sarınasuhlar, Camlıca, Yeniceköy ve Karasılı köylerine yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Gökçen, 1946: 94-95).

Caminin Yeri ve Yapım Tarihi

Yapı, Manisa İli, Yunus Emre İlçesi'ne bağlı, Yunt Dağı'nın Karakılınçlı Köyiçi Mevkiinde, 2. pafta, 554. parselde bulunmaktadır[1] (Fotoğraf 1). Yapının kuzey cephesinde son cemaat yerine girişi sağlayan, kemer gözünün üzerinde taş bir kitabe içerisinde 1325H./1907-08M. yılında yapıldığını belirten inşa tarihi bulunmaktadır (Fotoğraf 3). Yapıya ait bir vakfiyeye ise rastlanmamıştır.

1 Haziran ve Temmuz 2019 tarihlerinde yapılan incelemelerde benimle birlikte alanda çalışan, Sanat Tarihçi Doğukan Yaycı'ya, yardımlarını esirgemeyen ve rölöveleri çizen Mimar Timur Çelik'e, gösterdiği kolaylık ve misafirperverlik için cami imamı Bilal Güçlü'ye; kitabelerin bazılarının okunmasında emeği geçen araştırmacılar İlyas Yorulmaz ve Hikmet Zeyveli'ye minnettarlığımı bildirir ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yapılan araştırma neticesinde yapının tescilsiz bir eser olduğu anlaşılmış ve Temmuz 2019 tarihi itibariyle İzmir 2 Numaralı Bölge Koruma Kurulu'na yapının tescil işlemlerinin başlatılması için tarafımdan başvurulmuş ve yapı kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

TAPU VE KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
PARSEL BİLGİSİ

İl					Mahalle/Köy
Manisa		Yunusemre			Karakılınçlı
Ada	**Parsel**	**Tapu Alanı**	**Nitelik**	**Mevkii**	**Pafta**
-	554	1.700,00 m2	Cami ve avlusu	Köyiçi	2

Fotoğraf 1. *Karakılınçlı* Köyü Camii, *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü konum ve parsel bilgisi ve hava görüntüsü (2019)*.

Mimari Özellikleri ve Yazı Bezemeleri

Cami, kuzey-güney yönünde hafif eğimli bir arazi üzerinde, mihrap duvarına göre enlemesine dikdörtgen plânlı harim ve bunun kuzeyindeki son cemaat yerinden oluşur. Caminin kuzeybatı köşesine yapıya bitişik, -köylülerin ifadesiyle 1970'lerde inşa edilmiş- yığma teknikle örülmüş, beton briket malzemeli bir minare eklenmiştir. Minarenin kaidesi sekizgen, gövdesi silindir ve tek şerefelidir. Ancak yapının kuzeydoğusunda avlu içinde camiden bağımsız, üzerindeki tarihe göre 1937 yılında yapıldığı anlaşılan, gövdesi moloz taş, korkulukları betonla inşa edilen köşk minaresi bulunmaktadır. Köşk minarenin yanına yakın zamanda bir de şadırvan eklenmiştir. Camide inşa malzemesi olarak, düzgün kesme taş kullanılmış ve taş yüzeylerine kazıma tekniğiyle baklava desenleri işlenmiştir. Böylece yapının cephelerine hareket kazandırılarak dikkat çekici ve belirgin hâle getirilmiştir. Taş aralarında bağlayıcı olarak kireç derz kullanılmıştır. Kırma çatılı yapının üzeri kiremit kaplıdır ve iki sıra kademeli taş saçak yapının bütün cepheleri boyunca devam etmektedir. Son cemaat yeri ve harimin tavanı ahşap kaplamalıdır. Yapı günümüzde ibadete açıktır ve kapsamlı bir onarıma ihtiyaç duymaktadır.

Cepheler

Yapının giriş bölümü olarak tasarlanan kuzey cephesinde iki kademeli cephe düzeni ile karşılaşılır. Alt seviyede; dördü bağımsız, ikisi beden duvarına bitişik, altı sütun sırasının taşıdığı beş kemer açıklığından son cemaat yerine girilmektedir. Kemerler yuvarlak formlu, kemerlerin oturduğu sütun başlıkları ve sütunların kaideleri dikdörtgen, sütun gövdeleri ise sekizgendir. Günümüzde kemer aralarına belli bir seviyeye kadar taş duvarlar örülmüş, duvarların üzeri ise ahşap doğramalarla kapatılmıştır. Böylece ortadaki kemer açıklığı kapıya, yanındakiler ise pencereye çevrilerek son cemaat yeri kapalı hâle dönüştürülmüştür. Kapı olarak kullanılan kemer açıklığının üzerinde taş pano içerisinde simetrik olarak servi ağacı, hilal ve altı kollu yıldız motifleri; bu bezemelerin ortasında ise "Mâşâallah" ve Hicri tarihle "1325" yazılmıştır (Fotoğraf 2-3).

Cephenin üst seviyesinde ise taş söveli üç pencere bulunur. Pencerelerden ortadaki gül pencere, bunun doğu ve batısındakiler yuvarlak kemerli dikdörtgen penceredir. Bu cephede yapıyla uyumsuz eklentiler mevcuttur. Son cemaat yerinin önüne metal direkli sundurma yapılmış, caminin cephesine de floresan lambalar takılmıştır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. *Kuzey cepheye bakış*.

Yapının diğer cephelerinde ise çift sıralı pencere düzeni uygulanmıştır. Bu düzenleme şöyledir: Doğu cephede alt seviyede dikdörtgen tipte bir, üst seviyede gül ve dikdörtgen formunda pencere; güney cephede alt seviyede iki dikdörtgen, üst seviyede iki gül pencere; batı cephede alt seviyede dikdörtgen, üst seviyede ise gül ve dikdörtgen tipte pencere tasarımları uygulanmıştır. Yapıda dikdörtgen pencerelerin tamamı taş söveli, yuvarlak kemerli ve söve yüzeyleri sadedir. Böylece yapının tüm cephelerinde görülen baklava desenlerinin aksine, söveler sade bırakılıp kontrast bir etki oluşturularak vurgulanmıştır. Ayrıca pencere söveleri beden yüzeyinden dışa doğru taşırılarak belirginleştirilmiştir. Gül pencerelerin söveleri ise yapının cephe taşlarında olduğu gibi baklava desenlidir (Fotoğraf 4-6).

Doğu cephenin güneydoğusunda çatıdan zemine kadar çatlaklar oluşmuş harime su geldiği için yarıklar çimentoyla kapatılmıştır. Çatlağa yakın yere de duvar yüzeyine klima dış ünitesi monte edilmiştir.

Fotoğraf 3. *Kuzey cephede yer alan kitabe ayrıntısı*. **Fotoğraf 4.** *Doğu cepheye bakış*.

Fotoğraf 5. *Güney cepheye bakış*. **Fotoğraf 6.** *Batı cepheye bakış.*

İç Mekân

Cami, mihrap duvarına göre enlemesine dikdörtgen bir harim ile kuzeyinde yer alan son cemaat yerinden meydana gelen tek mekânlı bir plân düzenine sahiptir. Son cemaat yeri müdahale öncesi beş kemer açıklığıyla avluya açılıyorken, -daha önce bahsedildiği gibi- yapılan müdahalelerle kapalı hale getirilmiştir. Son cemaat yerinden harime kırmızı bazalt taşından inşa edilmiş taç kapıdan girilmektedir. Taç kapı harim kuzey duvarının merkezinde mihrap eksenindedir. Taç kapının özgün çift kanatlı ahşap kapısı hâlen durmaktadır. Taç kapı kavsara kuşatma kemeri çift kademeli yuvarlak kemerli, içteki kemer yüzeyi sade, dıştaki kemer yüzeyi yivli ve kilit taşı yüzeyden taşırılmak suretiyle vurguludur. Kuşatma kemerleri kademeli sütun başlıklarına oturtulmuştur. Sütun gövdeleri dıştan içe doğru profilli yapılmış ve yüzeyleri yivli kaidelere oturtulmuştur. Böylece bütün bu unsurlar bir arada uyum içinde kullanılarak Gotik etki izlenimi yansıtan taç kapı kurgusu oluşturulmuştur (Çizim 1, Fotoğraf 7).

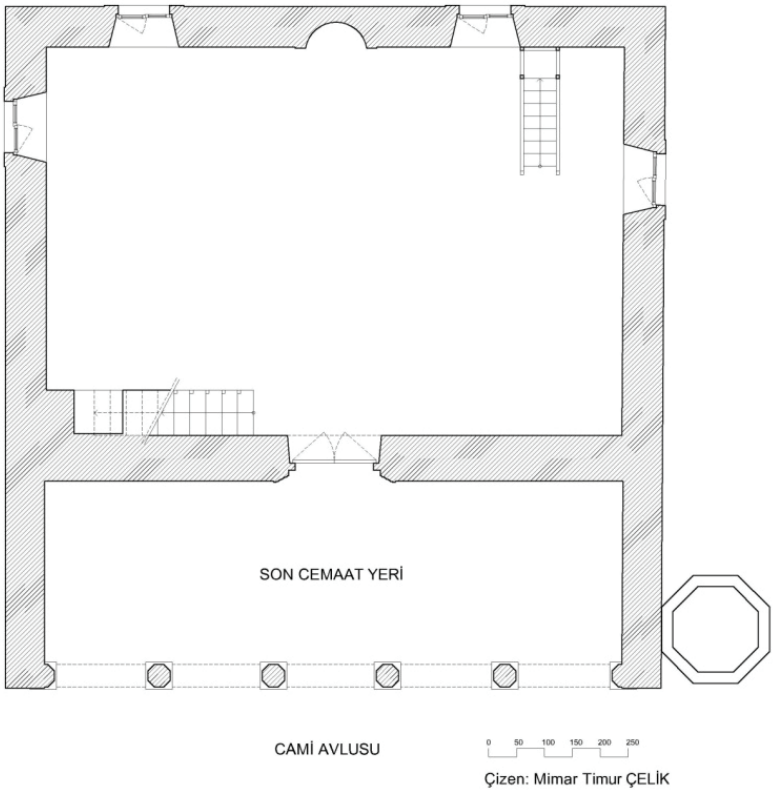
İbadet mekânı pencerelerin az olması sebebiyle loş bir ortama sahiptir. Muhtemelen duvarların yazılarla doldurulacağı önceden plânlandığı için yeterli pencere açılmamıştır. Harimin kuzey duvarı boydan boya kadınlar mahfili şeklinde düzenlenmiştir. Mahfil, son cemaat yerinin üzerine gelecek

şekilde inşa edilmiştir. Kadınlar mahfiline çıkış harimden batı-doğu yönünde yerleştirilmiş ahşap korkuluklu onbir basamaklı taş merdivenle sağlanmıştır. Günümüzde kadınlar mahfilinin harime bakan bölümü kafes tekniğinde yapılmış, boyalı ahşap korkulukla kapatılmıştır. Malzemenin form ve tekniği ahşap kısımların özgün haline uygun biçimde yenilendiğini düşündürmektedir. Mahfilin kuzey duvarında üç pencere açılmış; ortadaki gül, iki yandakiler yuvarlak kemerli ve dikdörtgen biçimlidir (çizim 2, Fotoğraf 8).

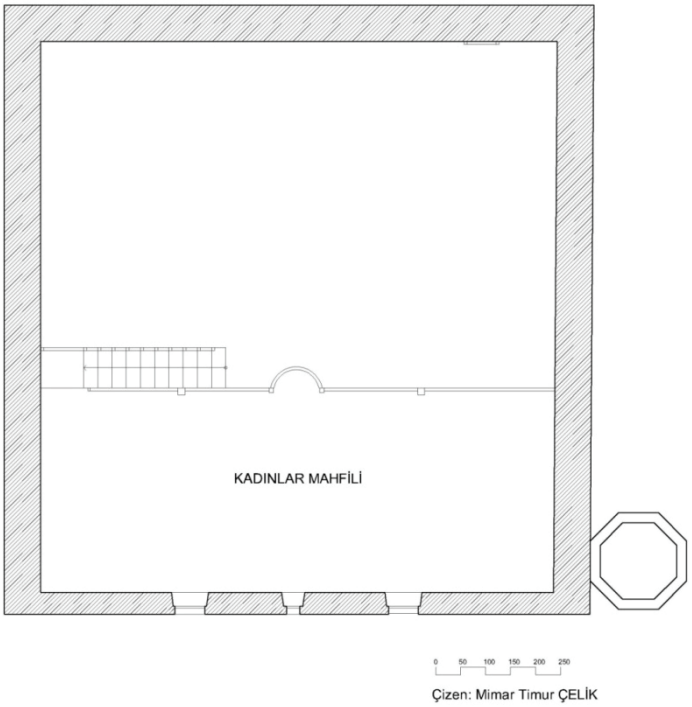

Fotoğraf 7. *Son cemaat yerine bakış ve harim taç kapısı.*

Çizim 1. *Karakılınçlı Köyü Camii plân*ı (Mimar Timur Çelik, 2019).

Çizim 2. *Karakılınçlı Köyü Camii kadınlar mahfili plân*ı (Mimar Timur Çelik, 2019).

Fotoğraf 8. *Harim kuzey duvarı ve kadınlar mahfiline bakış.*

Harimin doğu duvarında alt seviyede bir büyük, dikdörtgen ve yuvarlak kemerli pencere; üst seviyede ise bir gül pencere, bir de yuvarlak kemerli dikdörtgen pencere yer alır. Alt sıradaki büyük pencerenin kuzeyinde ve güneyinde iki sıra halinde yazı bezemelere yer verilmiştir (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9. *Harim doğu duvarına bakış*.

Doğu duvarında pencerenin kadınlar mahfili tarafında, kuzeydoğu köşede altta dikdörtgen çerçeve içerisinde, celî divânî istifli hatla beyaz zemin üzerine, siyah boyayla yazılmış kitabe yer almaktadır. Yazıyı çevreleyen dikdörtgen çerçeve beyaz zemin üzerine siyah şeritli; çerçevenin içi ise altın yaldız renkli kıvrım dallardan oluşan bitkisel bezemelidir. Dikdörtgenin köşelerinde içe doğru alem şeklinde dört hilal motifi yerleştirilmiştir. Yapılan badana işleri sırasında yazıların üzeri yer yer beyaz boyayla tahrip edilmiştir. Özellikle kitabenin alt köşesindeki sanatçı imzası olduğu anlaşılan hat silinerek okunamaz hâle gelmiştir (Fotoğraf 10).

Kitabenin okunuşu şöyledir: "Tehassantü bi-zil mülki ve'l-melekûti ve aksemtü bi-zil ızzeti ve'l-Azameti ve'l-Kibri ve'l-Ceberrûti ve tevekkeltü alel hayyil kayyûm ellezî lâ yenâmü ve lâ yemût" şeklinde Tahassun duası ve "Subbûhun kuddûsun Rabbu'l-melâiketi ve'r-Rûh, Sadaka Resûlallah" hadisi yazılmıştır (Nevevî, ty: 42, 1431). Kitabenin anlamı şöyledir: "Ben kendimi mülkün ve kâinatta olan her şeyin sahibinin ellerine bıraktım. Ve ben, çok yüce ve ulu, azametliye ve her şeyin sahibine sığındım. Ve kendisinde bir eksiklik olmayan, ölümsüz, hep diri olana güvendim. O tüm noksanlıklardan münezzeh, mukaddes, meleklerin ve Ruh'un (Cebrail) Rabbidir" ve "Allah'ın Elçisi doğru söyledi". Yazılmıştır.[2]

Metinde yazan Tahassun duası kazalardan ve belalardan korunmak için okunmaktadır. Duayı sürekli olarak sabah ve akşam çevresine yedi kere okuyup, üfleyerek kendini daire içerisine alan kişinin Allah tarafından her türlü kötülüklerden korunduğuna inanılmaktadır (İloğlu, ty: 904).

2 Kitabeyi Hikmet Zeyveli okumuş, tercümesini İlyas Yorulmaz yapmıştır.

Doğu duvarında, kuzeydoğu köşede üst seviyede beyaz zemin üzerine siyah boyayla yazılmış, çerçevesiz, kitabeler bulunmaktadır. Çok sayıda kitabe büyük celî sülüs bir vav harfinin içine yerleştirilmiştir. Vav harfinin içinde istifli sülüs hatla Kalem Suresi, 4. Ayet yazılmıştır. Okunuşu ve anlamı şöyledir: "Ve inneke le'alâ ḫulukin azîm", "Ve gerçekten sen, büyük bir ahlak üzerindesin" (Kur'an, 2011: 636). Kalem Suresi, 4. Ayet'in üzerinde sülüs hatla "Sadakallâhulazim" yani "Azim olan Allah doğruyu söyledi" yazılmıştır (Fotoğraf 11).

En üstte beyaz zemin üzerine, siyah boya ile tuğra yazılmış hat içerisinde "Şefâ'atî li-ehli'l-kebairi min ümmetî" yani "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenleredir" (Sünen-i Tirmizi, 2004: 2435). Hadisi ile bu yazının kuzeyinde "Gâle'n-nebiyyü aleyhi's-selam", "Peygamber (nebi) dedi, ona, selam olsun" yazılmıştır. Sanatçı tuğranın altında ise "ketebehü Hüseyin Avni" şeklinde sanatçı imzasını ve kitabeleri yazdığı "1330" yılını belirtmiştir (Fotoğraf 11).

Hattat bütün bu yazdıklarının belgesi şeklinde kitabelerin yazım tarihini ve kendi ismini büyük vav harfinin altına bir kez daha eklemiştir. Burada Arapça rakamlarla "1330" ve dîvânî hat, armudi istifle "ketebehü Hüseyin Avni" şeklinde sanatçı imzasına rastlanmıştır. (Fotoğraf 11). Buradaki yazılar da beyaz badana ile boyandığından yazıtlara okunamayacak kadar zarar verilmiştir.

Fotoğraf 10. *Doğu duvarında, kuzeydoğu köşede bulunan kitabeler*.

Fotoğraf 11. *Doğu duvarı kuzeydoğu köşede üst sıra; vav harfinin içinde ve üstünde ayet ve tuğralı hadis, vav harfinin altında ise 1330 tarihi ve Hüseyin Avni ketebeli armudi istif.*

Doğu duvarının güneydoğu köşesinde iki sıra halinde kitabeler bulunmaktadır. Alt sırada beyaz zemin üzerinde, dikdörtgen çerçeve içerisinde siyah boyalı, sülüs istifli kitabe yer almaktadır. Çerçevenin içi altın yaldız renkli kıvrım dallarla doldurulmuştur. Türkçe olarak "Ya İlahi cehennemden eyle bizi halas, Ya Rahim, Ya Kerim" şeklinde dua metni yazılmıştır. Kitabe metninin altında "ketebehü Hüseyin Avni" imzasına ve "1329" tarihine rastlanmaktadır (Fotoğraf 12).

Doğu duvarının güneydoğu köşesi üst sırasında, güneyde kare çerçeve içinde; beyaz zemin üzerine siyah boya ve celî sülüs istifle "Mâşâallah Teâla" yani "Yüceler Yücesi Allah dilerse" yazılmıştır. Kare çerçevenin içi altın yaldız renkli kıvrım dal bezemeyle doldurulmuştur (Fotoğraf 12).

Mevcut kitabenin kuzeyinde birbirine bitişik iki farklı kitabe daha görülmektedir. Her ikisi de beyaz zemin üzerine siyah boyayla yazılmıştır. Alttaki kitabe çerçevesiz ve celî sülüs hatla "Ya Vahdetullah" yani "Ey bir Allah" yazılmıştır. Bu kitabenin üzerinde ise celî kûfi istifli hat bulunan kitabe yer almıştır. Kitabenin baş tarafında Enbiya Suresi, 87. Ayetin bir kısmı "Lâ ilâhe illâ ente subhâneke innî küntü mine'z-zâlimîn, Sadekallahulazîm.", "Senden başka ilah yoktur, Sen tüm noksanlıklardan yücesin. Gerçekten ben, zalimlerden oldum. Azim olan Allah doğruyu söyledi." (Kur'an, 2011: 360) yazılmıştır. Kitabenin sonunda ise "Kâle'llâhu Teâlâ fi'l Kur'ân'il kerîm ve'n-nebiyyu'l-kerim"[3] yazılmıştır. Maalesef yazının tam üzerine konulan klima ünitesi harflerin bir kısmının üzerini kapatarak yazılara zarar vermekte ve okunmasını güçleştirmektedir (Fotoğraf 12).

Yûnus (as) peygamberin kıssasının verildiği ayette inananların arzularının hemen olmaması durumunda ümitsizliğe kapılmamaları ve sabretmelerinin fazileti anlatılmaktadır. Kur'an'a göre Yûnus (as) kavmi kendisini inkâr edince onlardan kaçarak, Allah'tan izinsiz görevini terk etmiş, yükle dolu bir gemiye binmiştir. Geminin batma tehlikesi geçirmesi *üzerine* yolculardan birisinin denize atılması için çekilen kura, Yûnus'a (as) *çık*mış ve denize atılarak bir balık tarafından yutulmuştur. Sonra hatasını anlamış "Senden başka ilâh yoktur, şüphesiz ben zalimlerden oldum." diyerek Allah'tan af dilemiştir. Allah tarafından duasının kabul edilmesiyle güçsüz bir halde balığın karnından sahile çıkarılarak kurtarılmıştır (Harman, 2013: 598).

Fotoğraf 12. *Doğu duvarında, güney doğu köşede bulunan kitabeler.*

3 Kitabe Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Abdülkadir Dündar ve Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Süleyman Berk tarafından okunmuştur. Okuması oldukça güç kitabeyi okuyarak sağladıkları destek ve yardım için kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

Caminin güney duvarında, eksenin merkezinde yuvarlak nişli mihrap; mihrabın doğusunda ve batısında çift sıralı pencere düzeni uygulanmıştır. Alt seviyede dikdörtgen biçimli ve yuvarlak kemerli iki pencere yer alırken, üst sırada, alt pencerelerin hizasında iki gül pencere açılmıştır. Mihrap, alçı malzemeden, tonoz kavsaralı ve yarım daire formlu nişe sahiptir. Mihrabın kavsara kuşatma kemeri yuvarlak formludur ve mihrap kalınca bir silme ile ters U şeklinde çevrelenmiştir. Mihraba atfedilen kutsiyetler nedeniyle, gökyüzüne açılan bir pencere gibi düşünülmüş ve nişin içine -adeta bir pencere perdesi gibi- yerleştirilmiş kalem işi tekniğinde püsküllü perde motifiyle tamamlanmıştır. Perde motifi aşağıya doğru sarkan üç boğumludur ve her boğumun içi istifli hatlarla doldurulmuştur. Kıble duvarının güneydoğu köşesinde ahşap korkuluklu vaaz kürsüsü, güneybatısında da ahşaptan sade ancak camiyle uyumlu minber bulunmaktadır. Her ikisi de özgündür (Fotoğraf 13, 31).

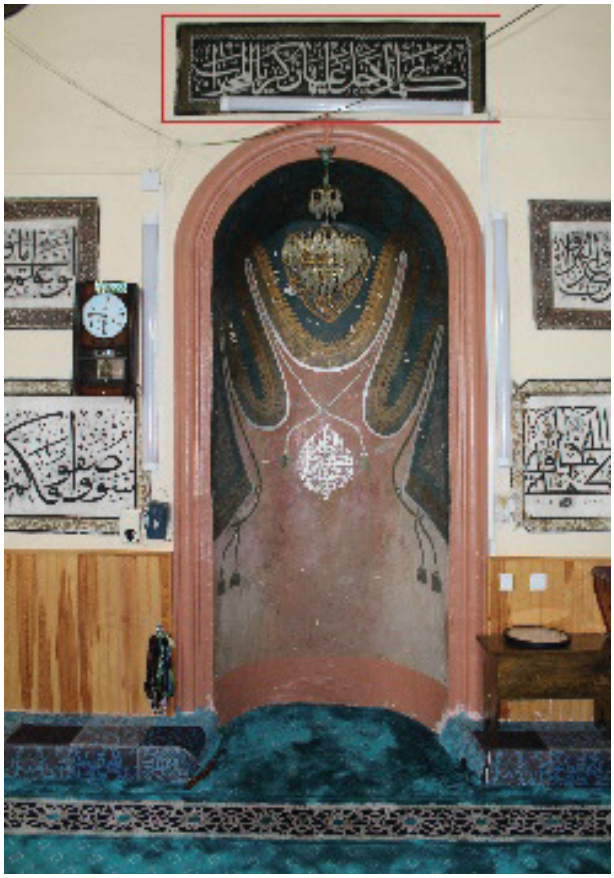
Fotoğraf 13. *Mihrap duvarına bakış.*

Mihrap duvarı adeta bir tablo gibi boydan boya kitabelerle doldurulmuştur. Böylece kitabelerle zenginleştirilen güney duvarına mihrap nişi ve yazılarının da eklenmesiyle yapıya hareketlilik kazandırılmıştır (Fotoğraf 13).

Mihrabın kavsara alınlığında yaldız renkli, kıvrım dal bitkisel bezemeli bir kuşakla çevrelenmiş, dikdörtgen çerçeveli kitabe yer almaktadır. “1329” tarihinin ve “ketebehü Hüseyin Avni” imzasının bulunduğu celî sülüs hatlı kitabe içinde Mihrap Ayeti olarak bilinen, Ali İmran Suresi 37. Ayet’in içinde mihrap geçen “Kullemâ deẖake ‘aleyhâ Zekeriyyâ’l-mihrâb.” yani “Zekeriyya onun yanına mihraba (mağbede) her girdiğinde.” kısmı yazılıdır (Kur’an, 2011: 63) (Fotoğraf 14). Yazıların üzerinden beyaz kimyasal boya ile geçilerek yazılar tahrip edilmiştir. Altın yaldız rengindeki sanatçı imzası ve yazım tarihi üzerindeki boyalara dokunulmamış, boyanmış yazıların altından da özgün olan altın yaldızlı renkler seçilebilmektedir. Özgün durumunda olanların altın yaldız renginde boyayla yapıldığı bellidir.

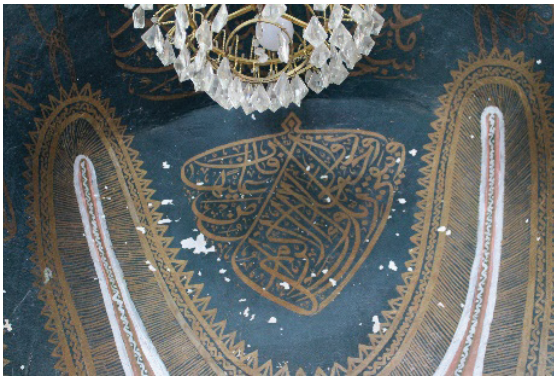
Mihrap nişinin kavsarasında perde motifinin aşağıya doğru sarkan ilk boğumunda; koyu mavi zemin üzerine altın yaldızla, celî sülüs istifli çerçevesiz yazıda “Sübhâneke mâ abednâke Hakkun ibâdetike yâ Ma’bûd.”, “Ey kulluk edilmeye en layık olan Allah`ım sana hakkıyla ibadet edemedik.” anlamına gelen dua yazılıdır (Fotoğraf 15). Bu yazının altında yine mavi zemin üzeri, altın yaldızla celî sülüs istif hatta

Raman Suresi 26. ve 27. Ayetler "Kullu men aleyhâ fâni." ve "yebkâ vechu Rabbike żû-l Celâli ve'l-ikrâm." yazılmıştır. Anlamı: "Yeryüzünde bulunan her canlı ölümlüdür. Ancak yüce kudret ve ikram sahibi Rabbinin kendisi ise bakidir." (Kur'an, 2011: 595) anlamını taşımaktadır (Fotoğraf 16).

Fotoğraf 14. *Mihraba bakış*.

Mihrap nişinin ortasında pembe zemin üzerinde palmet şeklinde, stilize hayat ağacı motifli, celî sülüs istif hatta Hicr Suresi, 99. Ayet yazılmıştır. "Va'bud Rabbeke hattâ ye'tiyeke-l yakîn.", "Ve sana ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk et." (Kur'an, 2011: 286) anlamına gelmektedir. Perdenin düğümleri de bu istife adeta çerçeve yapılmıştır (Fotoğraf 14, 17). Yazının özgün halinde altın yaldız renginde olduğu boya altındaki kalıntılardan anlaşılmaktadır. Günümüzde ise gümüş renkli kimyasal bir boyayla yazının üzerinden tekrar geçilerek yazı bozulmuştur.

Fotoğraf 15. *Mihrap kavsarasındaki yazı*.

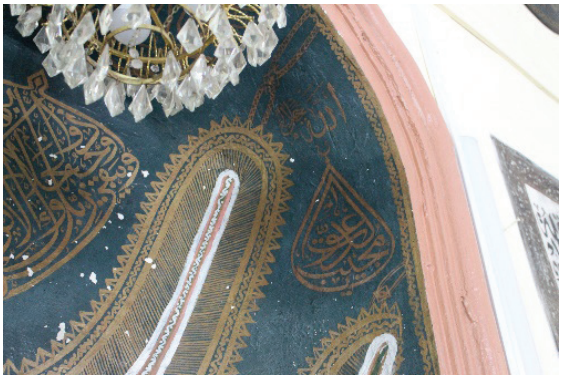
Fotoğraf 16. *Mihrap kavsara altındaki yazı*.

Fotoğraf 17. *Mihrap nişinin ortasında stilize hayat ağacı motifi şeklinde celî sülüs istif*.

Mihrap nişinde perdenin boğumları içinde, koyu mavi zemin üzerine, altın yaldız renginde vaaz kürsüsüne bakan tarafında, damla istif sülüs hatla; "Ya Muyessirü'l-murâdat" "Ey muratları bahşeden", minbere bakan tarafında "Ya Dâ'vete'l-mucib", "Ey dualara cevap veren" şeklinde Allah'ın sıfatları yer almıştır (Fotoğraf 18-19).

Fotoğraf 18, 19. *Mihrab nişinin içinde yer alan damla istifli yazılar*.

Mihrap nişinin vaaz kürsüsüne bakan tarafında, perdenin üçgen katı içinde celî dîvânî istifli hatla Ankebût Suresi, 45. Ayetin bir bölümü; "İnne's-salâte tenhâ ani'l-fahşâ-i ve'l-munkeri ve'l-eżikrullâhi ekber.", "Şüphesiz namaz, kişiyi, hayâsızlıktan ve kötülüklerden alıkoyar." (Kur'an, 2011: 441-442) anlamına gelen kısmı yazılmıştır. Üstündeki damla istif dîvânî hatla yazılmış yazı ise "Sadakallâhulazim", "Azîm olan Allah doğru söyledi" şeklindedir (Fotoğraf 20).

Mihrap nişinin vaaz kürsüsüne bakan tarafında da, perdenin üçgen katı içinde celî dîvânî istifli hatla Nisa Suresi, 103. Ayetin bir kısmı; "İnne's-salâte kânet alâ'l-Müminîne kitâben mevkûtâ.", "Namaz, Mü'minler üzerine vakitlerle farz kılınmıştır." (Kur'an, 2011: 105) Anlamına gelen bölümü yazılmıştır. Üstündeki damla istif dîvânî hatla yazılmış yazıda ise "Sadakallâhulazim", "Azîm olan Allah doğru söyledi" yazmaktadır (Fotoğraf 21). Böylece namaz ayetleri yazılmak suretiyle inananlara namazı sürekli kılmaları öğütlenerek erdemli ve iyi insanlar olmaları amaçlanmıştır.

Fotoğraf 20, 21. *Mihrap nişi perdesinde bulunan celî dîvânî istif yazılar*.

Mihrap duvarının güney doğu köşesinde, vaaz kürsüsünün üzerinde altlı, üstlü iki kitabe karşımıza çıkar. Üstte siyah boyalı üçgen çerçeve içinde, beyaz zemine siyah boyayla celî sülüs damla istif biçiminde "Limen Ya hazreti fahri âlem.", "Bütün âlemlerin övüncü onadır." anlamına gelen Hz. Muhammed'e (a.s) övgü yer alır. Yazının altında da sanatçı imzası "ketebehü Hüseyin Avni" ibaresi bulunur. Bu kitabenin altında ona bitişik şekilde siyah dikdörtgen çerçeveli ve çerçevenin içi altın yaldız renkli kıvrım dal süslemeyle doldurulmuş ve celî sülüs hatla yazılmış "Kefâ bi'l-mevt vaizan.", "Nasihatçi olarak ölüm yeter." anlamına gelen bir kitabe daha göze çarpar (Fotoğraf 22).

Mihrap duvarının vaaz kürsüsü tarafında, mihrap ve pencere arasında iki sıra halinde dikdörtgen çerçeveli iki kitabe görülür. Kitabelerde Hz. Muhammed'in (a.s) namaz kılarken saf tutmanın önemini belirttiği hadisleri yer alır. Üst sıradaki kitabe çerçevesinin içi siyah zemin üzerine koyu kahverengi kıvrım dal süslemeyle doldurulmuş; altında "1330" tarihi ve sanatçı imzası "ketebehü Hüseyin Avni" ibaresi yazılmıştır. Çerçevedeki özgün boyalı kıvrım dalların ucuna yakın zamanda anlamsız beyaz noktalar konularak, süslemeye zarar verilmiştir. Diğer yazıtta ise beyaz zemine, siyah celî sülüs istifle "Lev alimu mafi's-saffil evveli le tehârebu Sadega Nebiyyullah.", "İlk safların sevabını bilseydiniz, mutlaka kura çekerdiniz." (Sünen-i Tirmizi, 2004: 225) hadisi ve "Allah'ın nebisi doğruyu söyledi" ibaresi yazılıdır (Fotoğraf 23).

Bu kitabenin altında ondan daha büyük beyaz zemine, altın yaldız renkli kıvrım dal dolgulu çerçeveli ve "1329" tarihi ile "ketebehü Hüseyin Avni" imzalı bir kitabe daha yer alır. Kitabe beyaz zemin üzerine siyah celî sülüs istifli hatla "Savvu sufufeküm feinne tesviyeti's-sufufî min igameti's-salatî.", "Safları düzeltin. Bu namazın doğru kılındığını gösterir." (Sünen-i Tirmizi, 2004: 227) anlamındaki hadis yazılı kitabeye rastlanır (Fotoğraf 23). Hz. Muhammed'in (as) cemaatle kılınan namazlarda saf düzenine özen gösterdiği, namaza başlamadan önce daima safları düzelttiği ve saf düzeninin bozuk olması halinde namaz kılanların arasına Allah tarafından düşünce ve fikirlerinde ayrılıklar sokulacağı beyan edilmiştir (Sünen-i Tirmizi, 2004: 224-228). Ayrıca çeşitli hadislerden rivayetle ilk safta veya saflarda namaz kılanların Allah'ın rahmetine ve meleklerin duasına mazhar olacağına inanılmaktadır (Öğüt, 2008: 435-436). Kitabelerin saf düzeninin sağlanması amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 22, 23. *Mihrap duvarının güneydoğu köşesinde, üstte damla istifli; altta celî* sülüs kitabe *ile mihrap duvarının vaaz kürsüsü tarafında, mihrap ve pencere arasında iki sıra halinde celî* sülüs istif kitabe*ler.*

Mihrap duvarının minber tarafında, mihrap ve pencere arasında iki sıra halinde dikdörtgen çerçeveli iki kitabe karşımıza çıkar. Üstteki kitabe "1330" tarihli ve celî sülüs istiflidir. Yazının çerçevesine siyah zemin üzerine altın yaldız kıvrım dal süslemeyle dolgu yapılmıştır. Çerçevenin içerisindeki özgün boyalı kıvrım dallara beyaz boyayla noktalar eklenerek tahrip edilmiştir. Kitabe metninde "el-Cemaatü rahmetün ve'l-firkatü azabün.", "Birlikte rahmet ayrılıkta azap vardır." (Sünen-i Tirmizi, 2004: 2165) hadisi yazılmıştır (Fotoğraf 24). Alt sıradaki kitabede de, siyah ve altın yaldız kuşaklı dikdörtgen çerçeve içerisinde; beyaz zemine, altın yaldız renkli kıvrım dal bezeme dolgu yapılmıştır. Kitabenin altında "1329" ve "1327" yazım yıllarının verildiği iki tarih ile "ketebehü Hüseyin Avni" yazılı sanatçı imzası bulunmaktadır. Kitabenin metninde çiçekli celî kûfi istif hatla "Re'sül hikmeti mehafetullah.", "Hikmetin başı Allah korkusudur." anlamındaki öğüt yazılmıştır (fofo 25).

Fotoğraf 24, 25. *"1330" tarihli ve celî* sülüs istifli kitabe ve *"1329" ve "1327" yıllarının verildiği iki tarih ile "Hüseyin Avni" ketebeli çiçekli celî kûfi istifli hat*.

Mihrap duvarının güneybatı köşesinde iki sıra halinde dikdörtgen çerçeveli celî sülüs istifli iki kitabe görülür. Her iki kitabe de de beyaz zemin üzerine, siyah şeritlerle çerçeve oluşturulmuş; çerçevelerin içi de altın yaldız, kıvrım dal bitkisel süslemeyle bezenmiştir. Kitabelerde Al-i İmran Suresi 173. Ayetin bir

bölümü yer almaktadır. Altta "Hasbunallahu ve ni'mel vekil.", üstte ise ayetin devamı "ni'mel Mevla ve ni'me'n-nasîr.", "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir." (Kur'an, 2011: 81) ayeti yazılmıştır. Üstteki kitabede "ketebehü Hüseyin Avni" imzası ve kitabenin yazım yılı olarak da "1330" tarihi bulunmaktadır (Fotoğraf 26).

Bu ayetle cemaate insanlardan değil yalnızca Allah'tan korkulması gerektiği, sadece Allah'tan korkanlara ise Allah'tan bir nimet ve lütuf olarak hiçbir kötülüğün dokunamayacağı öğütleri verilmektedir.

Harimin batı duvarı da, doğu duvarında olduğu gibi iki sıralı pencere düzenindedir. Alt sırada bir dikdörtgen, üst sırada ise bir gül, bir de dikdörtgen olmak üzere iki pencereye sahiptir. Batı duvarı da boydan boya istiflenmiş hat örnekleriyle bezenmiştir (Fotoğraf 27).

Batı duvarının güneybatı köşesinde iki sıra halinde kitabeler bulunmaktadır. Alt sıradaki kitabe dikdörtgen çerçevelidir. Çerçevenin içinde beyaz zemin üzerine, altın yaldız kıvrım dallar dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Çerçeve şeritlerinin neredeyse tamamı beyaz badana ile tahrip edilmiştir. Çerçevenin içinde beyaz zemine, siyah boyayla yazılmış, celî sülüs istif hat yer almıştır. Yazıtta Şûrâ Suresi, 43. Ayet yer alır. "Velemen sabera ve ġafera inne żâlike lemin azmi'l-umûr.", "Kim sabreder ve bağışlarsa bunu yapan işlerin en kararlısını yapmıştır." (Kur'an, 2011: 538) anlamına gelmektedir (Fotoğraf 28).

Üstte yer alan kitabe ise beyaz zemin üzerine, siyah boyayla ve celî sülüs istifli bir hatla yazılmış, Yedi Uyurlar (Ashab-ı Kehf) motifli gemi (sefine) resmidir. Geminin ön güverteye bakan birinci yelkeninde "Ya malikü'l-mülk, el-Cabbar", "Ey mülkün ebedi sahibi, gücü sınırsız"; ikinci yelkeninde Fetih Suresi, 1. Ayet "İnnâ fetahnâ leke fethan mubînâ.", "Şüphe yok ki biz, sana apaçık bir fetih vermişizdir." (Kur'an, 2011: 566) ayeti yazılmıştır. Geminin ana gövdesinde celî sülüs istifle sağdan sola doğru Yedi Uyurlar ile köpeklerinin isimleri: "Yemlîhâ, Mekselînâ, Mislînâ, Mernûş, Debernûş, *Şâzenûş*, Kefeştatayyûş ve Kıtmîr" yazılmıştır (Fotoğraf 28).

Fotoğraf 26. *Mihrap duvarının güney-batı köşesinde iki sıra halinde dikdörtgen çerçeveli celî* sülüs istifli kitabe*ler*.

Fotoğraf 27. *Harim batı duvarına bakış*.

Fotoğraf 28. *Batı duvarının güneybatı köşesinde alt sırada celî* sülüs istif; üstte ise *Yedi Uyurlar istifli yelkenli gemi resmi.*

Batı duvarının kuzeybatı köşesinde iki sıralı kitabe düzeni görülür. Alt sırada oldukça büyük dikdörtgen bir pano içinde "1328" tarihli kitabe yer almıştır. Kitabe siyah ve altın yaldızlı çift şerit şeklinde bir çerçeveye sahiptir; çerçevenin içi yine altın yaldızlı kıvrım dal süslemeyle dolguludur. Kitabe metni celî sülüs istifli bir hatla yazılmıştır. Kitabe metninde "Es-Salatü imadü'd-din men feikemaha fekat egame'd-din vementerkeha fekat hedeme'd-din.", "Namaz dinin direğidir. Kim onu kılarsa dinini ayakta tutar ve her kim onu terk ederse dinini yıkmış olur." (Yaşaroğlu, 2006: 356) anlamına gelen hadis yazılmıştır[4] (Fotoğraf 29).

Batı duvarının kuzeybatı köşesinde üst sırada beyaz zemin üzerine, siyah boyayla çerçevesiz yerleştirilmiş kitabeler mevcuttur. En üstte sülüs hatlı ve tuğra istifli Besmele "Bismillâhirrahmânirrahîm", besmelenin altında "ketebehü Hüseyin Avni" şeklinde sanatçı imzası ile "1328" olarak yazım tarihi yer almıştır. Besmelenin altında ve merkeze konmuş büyük bir vav harfinin arasında, istifli celî sülüs hat ile Mülk Suresi, 1. Ayet yukarıdan aşağıya doğru sıralanmıştır. Besmelenin sağında; "Tebârake'l-leżî", solunda "biyedihi'l-mülk", vav ile birlikte kuyruğunda "ve hüve", vavın içinde "alâ kulli şeyin kadîr", ve "Sadakallahül âzim" yazılıdır. Ayetin metni şöyledir: "Tebârake'l-leżî biyedihi'l-mülk ve huve 'alâ kulli şeyin kadîr." Ayetin Türkçe meali de "Hükümranlığın sahibi olan Allah, yüceler yücesidir ve O'nun gücü her şeye yeter." (Kur'an, 2011: 633) "Azim olan Allah doğruyu söyledi." anlamına gelmektedir (Fotoğraf 30).

Batı duvarında da maalesef yazıların üzeri beyaz boyayla sıvanması nedeniyle özgün boyalar oldukça zarar görmüştür. Ayrıca bu cephe üzerine klima ünitesi takılmış ve yazıların üzerinden de kablolar geçirilmiştir.

Fotoğraf 29. *Harim batı duvarının kuzeybatı köşesinde alt sırada "1328" tarihli celî sülüs istifli kitabe*.

4 Kitabe metni Hikmet Zeyveli tarafından okunmuştur.

Mihrap ile batı duvarı arasında yapının ahşap minberi bulunmaktadır. Minber sade, korkuluklarında ve süpürgeliklerinde ajur tekniği uygulanmıştır. Minber sade olmasına rağmen yapıyla uyumludur. Fakat üzeri açık, koyu pembe tonlarında yağlı boyayla boyanarak özgün rengi yok edilmiştir (Fotoğraf 31).

Fotoğraf 30, 31. *Harim batı duvarı kuzeybatı köşede* üst sırada *celî* sülüs istif *yazı ve caminin ahşap minberi*

Karşılaştırma Ve Değerlendirme

Karakılınçlı Köyü'nün çok yakınında Yeniceköy isimli dağ köyünde de benzer bir cami bulunmaktadır. İnşa kitabesine göre, 1319H./1901-02M. yılında imâr edilen Yeniceköy Camii ile bundan altı sene sonra inşa edilen Karakılınçlı Köyü Camii'nin plân kurguları, Gotik biçimi andıran taç kapıları, dikdörtgen ve gül pencere biçimleri ve taş örgü/kesim teknikleri, bu iki camiyi aynı ustaların yaptığına işaret etmektedir. Her iki camide de yuvarlak kemerli açıklıklarla son cemaat yerine, ardından Gotik form izlenimi veren taç kapı ile harime giriş sağlanır. İki yapı da mihrap duvarına göre enine dikdörtgen plânlı, tek sahınlı harim ile kuzey duvarına bitişik galeri katında kadınlar mahfilinden meydana gelmiştir. İki yapının perde motifli mihrapları da benzerdir. Camilerin mihrapları iki yana açılmış, üç boğumlu perde motifi, her bir perde boğumu içine yazılmış hat örneklerinden meydana gelmiştir. Ayrıca cephelerde yapılara karakterini kazandıran baklava dilimli kesme taş örgü tasarımı iki eserde tamamen aynıdır. Üstelik benzerlik sadece yapıyla sınırlı da değildir. Her iki yapının hat yazıları, ahşap minberleri ve süsleme özellikleri bakımından oldukça benzerdir. Yeniceköy Camii'nin minber işçiliği ve süsleme kalitesi dahi yüksektir.

Hattat Hüseyin Avni, Karakılınçlı Köyü Camii'nin hat yazılarında çok yerde yazım tarihlerini vermiştir. Buna göre 1327H./1909-10M., 1328H./1910-11M., 1329H./1911M. ve 1330H./1911-12M. yılları arasında farklı zamanlarda yazılmış kitabeler mevcuttur. Bir bakıma Hattat Hüseyin Avni caminin yapıldığı 1325H./1907-10M. yılından iki yıl sonra yazım işine başlamış, 1330H./1911-12M. yılına kadar belli aralıklarla gelip, giderek yazma işini tamamlamıştır. Yeniceköy Camii'nin mihrap duvarında ise armudi istifle Hattat Hüseyin Avni ketebeli sanatçı imzasına ve 1339H./1920-21M. tarihli, zengin hat sanatıyla dolu örneklerle karşılaşılır.

Her iki caminin hat ustası Hüseyin Avni, Yenice Köy Camii'nin yazılarını, Karakılınçlı Köyü Camii yazıtlarından dokuz sene sonra 1339H./1920-21M. yılında yazmıştır. Yeniceköy Camii'nin istifli yazıları, yazı tekniğinin uygulanışı ve yazılı resim gibi uygulamaları daha ustaca yapılmıştır. Bu bağlamda, Hüseyin Avni'nin aradan geçen dokuz yıl süresinde hat tekniğini ve sanatını bir hayli geliştirdiği gözlenmektedir. Belki de büyük bir ustanın yanında çalışma fırsatı bulmuş ve yeni imkânlar elde etmiştir. Yeniceköy Camii'nin

yazıları hakkında oldukça ayrıntılı bir çalışma, araştırmacı H. İ. Eryılmaz tarafından yapılmıştır. Araştırmacının bulgularına göre, Hattat Hüseyin Avni'nin babasının ismi Mustafa'dır ve kendisi de Bursalı gezici bir sanatçıdır (Eryılmaz, 2018: 549). Osmanlı döneminde Anadolu'yu köy köy dolaşan duvar, ahşap ve hat sanatı ustalarının varlığı bilinmektedir. Bu sanatçılar, gezgin ustalar olarak tanınmaktadır. İki caminin hatlarını yazan Hüseyin Avni'nin de böyle bir sanatçı olduğu anlaşılmaktadır.

Karakılınçlı Köyü Camii duvarlarında farklı çeşitlerini gördüğümüz, Hüsn-i hat istiflerinin en dikkat çekici olanı resimli yazı olarak bilinen Yedi Uyurlar gemisidir. Yazı istifli gemi resimleri hat sanatının ustalık gerektiren kolu olması sebebiyle oldukça rağbet gören bir türüdür. Bunlar Yedi Uyurlar ve bir onun kadar dikkat çeken Amentü gemileridir. Karakılınçlı Köyü ve Yeniceköy Camii'nde Yedi Uyurlar gemisini görmekteyiz.

Amentü gemisi, Kur'ân-ı Kerîm Ayetleri üzerine temellendirilmiş ve imanın esaslarını dile getiren metnin gemi veya kayık şeklinde istiflenmesinden oluşmuştur (Neumeier, 20013: 2). Hüseyin Avni, Yeniceköy Camii'nde Amentü Gemisi'ni de muntazam olarak resmetmiştir (Eryılmaz, 2018: 555-556) (Fotoğraf 38).

Yedi Uyurlar Makamı halk nezdinde yaygın olarak bilinir ve çok sayıda yerde mağarası olduğu iddia edilir. Bu mağaraları ziyaret edenlerin, dertlerine deva bulacaklarına inanılır. Yedi Uyurlar Hıristiyanlar tarafından da kutsal sayılmışlar, (Sümer, 1989) hatta Hıristiyan kaynaklarına göre hadise Efes'te meydana gelmiştir (Ersöz, 1991: 465). Kehf Suresi'nde onlardan imanlı kullar şeklinde övgüyle söz ediliyor olması da Müslümanlar tarafından sevilmelerinin sebeplerindendir. Fakat bu insanların sayıları ve isimleri hakkında Ayetlerde açıklama geçmez. Hatta Kehf Suresi, 22. Ayette "Karanlığa taş atarak, "Onlar üç kişiydiler, dördüncüsü köpekleriydi" derler. Bir kısım da "Onlar beş kişiydi, altıncısı köpekleriydi." derler. "Yediydiler, köpekleriyle sekiz" diyenler de vardır. De ki "Onların sayısını Rabbim bilir; başka bilen de pek azdır." Onun için bu konuda, açıkça belli olan şey dışında onlarla tartışma ve onların hiçbirinden bir görüş isteme." (Kur'an, 2011: 318). Buyrulmakla insanların onların sayılarını ve isimlerini bilemeyecekleri ve bu konuyu tek bilenin Allah olduğu insanlara söylenmiştir. Ancak böyle olmakla birlikte konu hakkında çeşitli rivayetler anlatılmış; bazen sayıları dokuza bile çıkartılmıştır. Genel inanış onların yedi kişi ve bir köpekten ibaret olduğudur. İsimleri ise halk arasında yaygın olan gemi istifinde geçen adlarıdır.

Yedi Uyurların adlarının gemi şeklinde yazılmalarının sebebi 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı donanmasının Ashâb-ı Kehf'e emanet edilmesi ve gemilere konan isimlerinin koruması altına alınmış olmasıdır. Yedi Uyurlar gemilerinde sadece isimler yer almaz; genellikle birinci yelkende "Ya malikü'l-mülk, el-Cabbar", ikinci yelkende Fetih Suresi, 1. Ayet, geminin bayraklarında da birinci bayrakta "Kelîme-i Tevhîd" ve diğerinde "Mâşâallah" ibareleri yazılmaktadır (Neumeier, 2013: 2-3).

Karakılınçlı Köyü Camii'nin doğu duvarı, kuzeydoğu köşesinde ve Yeniceköy Camii'nin mihrap kavsara köşeliği, batı tarafında (Eryılmaz, 2018: 551, Fotoğraf 39) tuğra istifli hat içerisinde "Şefâ'atî li-ehli'l-kebairi min ümmetî" yani "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenleredir" hadisi yer almaktadır (Sünen-i Tirmizi, 2004: 2435; Fotoğraf 11). Yeniceköy Camii'nde ki tuğra hat mavi zemin üzerine altın yaldızla ve daha yüksek bir ustalıkla yazılmıştır.

Her iki caminin mihrabında benzer iki kitabe daha bulunmaktadır. Kitabelerin yazı üslupları farklı olmakla beraber içerikleri aynıdır. Karakılınçlı Köyü Camii'nin kavsarasında perde motifinin aşağıya ilk boğumunda, celî sülüs istifli yazıda "Sübhâneke mâ abednâke Hakkun ibâdetike yâ Ma'bûd.", "Ey kulluk edilmeye en layık olan Allah`ım sana hakkıyla ibadet edemedik." anlamına gelen dua yazılmıştır (Fotoğ-

raf 15). Aynı dua Yeniceköy Camii'nin mihrabında celî kûfi hatlı olarak karşımıza çıkmaktadır (Eryılmaz, 2018: 551, Fotoğraf 39).

Karakılınçlı Köyü Camii'nin mihrap nişinde stilize hayat ağacı şeklinde celî sülüs istifli hat yazıyla ve Yeniceköy Camii'nin mihrap nişi, batı yönündeki perde motifinde celî sülüs ile (Fotoğraf 41) Hicr Suresi'nin, 99. Ayeti yazılmıştır (Kur'an, 2011: 286).

Her iki yapının yazıları karşılaştırıldığında; Karakılınçlı Köyü Camii'nin ağırlıklı olarak celî sülüs istif yazılarla bezendiği, Yeniceköy Camii'nin ise daha çok celî kûfî istif hatlara sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Yeniceköy Camii'nin mihrap nişinde ustalıkla yazılmış celî sülüs müsennâ yazılar Karakılınçlı Köyü Camii'nde görülmemektedir (Fotoğraf 44-45). Her iki yapıda da armudi istifle yazılmış sanatçı imzasına rastlanmaktadır.

Karakılınçlı Köyü Camii'nin doğu duvarı ile mihrap nişinde gördüğümüz celî dîvânî yazı, Divan-i Hümâyun'da resmi yazışmalarda kullanıldığı için dîvânî adını almıştır. Harekesiz yazılan dîvânînin 16. yüzyılda İstanbul'da, doğan üst düzey yazışmalarda kullanılan harekeli, süslü ve bir hayli zahmetli şekline celî dîvânî denilmiştir. Okunması ve yazılması maharet gerektirdiği için devlete ait sırların gizlenmesinde kullanılmıştır. Yazının özelliği satır sonlarının yukarıya doğru yükselmesidir (Derman, 2001: 17). Yazımı oldukça zor celî dîvânî hat sanatını Yunt Dağında bir köy camisinin duvarına uygulayabilen Hüseyin Avni'nin maharetli ve saray üslubunu bilen bir sanatçı olduğu anlaşılmaktadır.

Caminin doğu ve batı duvarlarında istifli hatla tuğra olarak yazılmış ayet ve hadis görülür. Tuğra imza olarak kabul edilen yazı Osmanlı Devletinde bir padişah adına yazılır onun sembolü olur ve o tahttan çekilene kadar onu kullanırdı. Padişahın amblemi ve devleti temsil eden bir semboldü. Tuğra padişahla birlikte babasının adı ve daima zaferler kazanmasını dileyen "el-muzaffer daima" şeklinde bir dua da ihtiva etmektedir. Zaman içinde sembol anlamını yitiren tuğra tarikat şeyhleri için yazıldığı gibi, ayet, hadis şeklinde yazıldığı da görülmeye başlanmıştır (Derman, 2001: 18). Karakılınçlı Köyü Camii'ndeki Besmele ve hadis hatlı tuğralar bu geleneğin devamı olarak karşımıza çıkmıştır.

Camide hat sanatının güzel bir örneği olarak damla ve armudi istifli yazılara rastlanmıştır. Özellikle armudi biçimin hat sanatında sevilerek kullanılmasının sebebi dengeli bir şekle sahip olması ve armut şeklinin istif yapmaya uygun olması şeklinde belirtilmiştir. Armudi istiflerde gövdede yazı olduğu gibi armudun sapına bağlanmış sağlı, sollu yapraklar içerisinde de yazılar istiflenmiştir. Bunların çoğu ayet olmakla birlikte farklı ibarelere de rastlanmıştır (Özkafa, 2016: 26). Karakılınçlı Köyü Camii'nde tahrip edilmiş armudi istifin okunabilen kısmı Hüseyin Avni ketebelidir. Yenice Köy Camii'nde de armudi istifle yazılmış sanatçı imzası bulunur ve burada sanatçının şecere bilgisi de bulunmaktadır. Buna göre Hüseyin Avni'nin baba adının Mustafa olduğu belirtilmiştir (Eryılmaz, 2018: 549).

Doğu ve batı duvarlarında karşılıklı olarak celî sülüs hatla yazılan büyük vav harleri yer alır. Tasavvuf kültürü ve düşüncesinde vav harfine çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Bunlardan biri vav harfi, vahidiyeti ihtiva etmesi yönüyle Allah'ın birliğini ifade etmekte; yani tekliği simgelemektedir. Vahid olan; eşi benzeri olmayan, ortağı bulunmayan, tek ilah olan, kendisinden başka ilah bulunmayan, sıfatlarında ve işlerinde asla benzeri olmayan anlamlarını içerdiği belirtilmiştir (Özkafa, 2012: 2583).

Yunt Dağı bölgesinde, köy camilerinin plânları ve duvar örgü teknikleri incelendiğinde uzun yıllardır devam eden bir cami yapma geleneğinin bölgede bulunduğu anlaşılır. Anadolu'nun çoğu köylerinde olduğu gibi bölgede de eski camiler yıkılarak yerine modern kabul edilen betonarme yapılar yapılmıştır. Yeni camilerin kemerli son cemaat yeri ve yuvarlak kemer formları, harimin enine plânı, taş malzeme örgüsü

gibi benzerlikler, erken tarihli yapıların tekrarlandığını göstermektedir. Bunun en güzel örnekleri: Siyekli Köyü Camii, Karaahmetli Köyü Camii, Köseler Köyü Camii, Pınarköy Camii ve Karahüseyinli Köyü Camii'leridir (Gürbıyık, 2017: 54).

Osmanlı dönemi, Bursa Ulu Camii, Edirne Eski Camii, Edirne Muradiye Camii gibi anıtsal cami örneklerinde özellikle ibadet mekânları ve son cemaat yerlerindeki yazılar kimi zaman yapıların hat müzesi gibi değerlendirildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Manisa çevresinde, içinde bitkisel bezemelerin olduğu camiler çoğunlukla olmakla birlikte bu kadar yoğun yazının görsel olarak kullanıldığı cami sayısının azlığı dikkat çekmektedir (Acun, 1999; Acun, 2013).

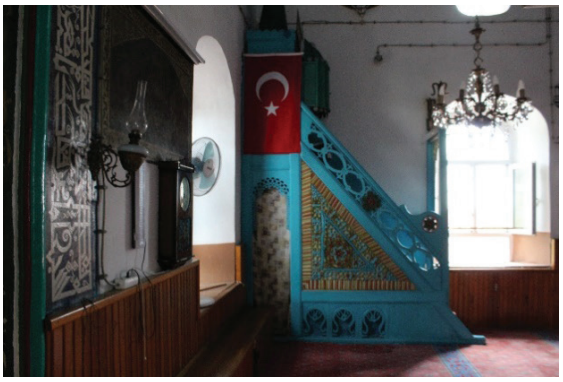
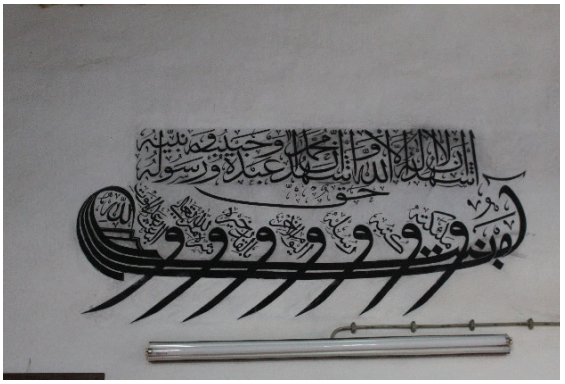
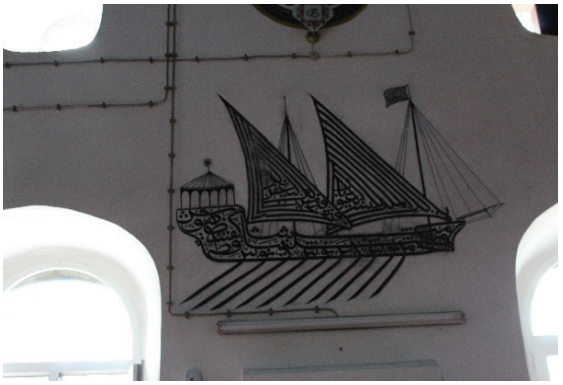
Ayrıca önemli bir husus; caminin hat yazılarında ciddi tahribatların tespit edilmesidir. Duvarlara yapılan badanalarda yazılar zarar görmüş, bir kısmının üzeri beyaz boya ile boyanmıştır. Bazı yazılarda temizlenmek istenmiş, bu temizleme işi hat yazılarındaki özgün boyaların akmasına neden olmuştur. Özellikle mihrabın kavsara alınlığında ve nişi içindeki yazılara kimyasal boyalarla müdahalelerde bulunularak yazıların hem üslubu, hem de kök boyadan gelen özgün rengi tamamen bozulmuştur. Bu bozulma altın yaldızlı stilize hayat ağacı motifli hat istifinin, kurşun rengi metal bir boyayla üzerinden geçilmesiyle hat safhaya ulaşmıştır. Yapının karakterini oluşturan yazı bezemeler üzerindeki doğal dokuya zarar veren kimyasal boyaların işin ehli kişiler tarafından, uygun yöntem ve tekniklerle acilen temizlenmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda yapının statiğinde bozulma meydana geldiğinden doğu cephede derin çatlaklar oluşmuştur. Çatlaklardan içeriye su sızdığından, içerde doğu duvarında nem oluşmuş ve duvar sıvasının altı boşalmıştır. Bu sebeple her an sıvaların patlama, dökülme ve yazıların kaybedilme ihtimali bulunmaktadır. Acilen yapının dengesinin sağlanarak, duvarlara müdahale edilmeli, çatlaklar kapatılmalı ve içerde sıva altındaki boşalmaların giderilmesi için enjeksiyonla dolgu yapılmalıdır. Bu uygulamanın yapının bütün duvarlarında gerçekleştirilmesi, enjeksiyon dolgu yöntemiyle sıva altındaki boşalmaların giderilmesi gerekmektedir.

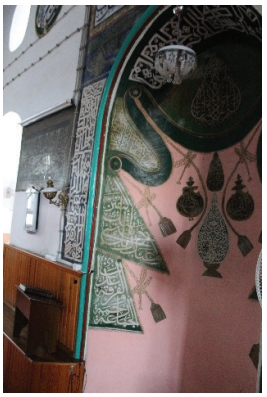
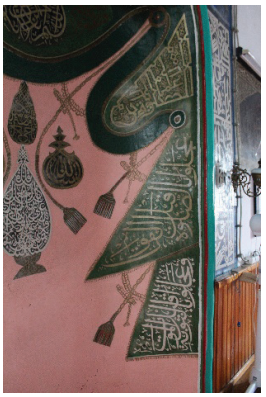
Doğu ve batı duvarlarda yazıların üzerine yerleştirilen iç klima üniteleri de bir an önce kaldırılmalıdır.

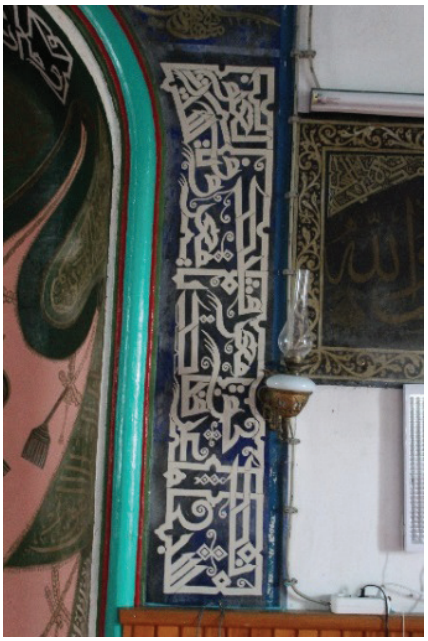

Fotoğraf 33-38. *Yunt Dağı Yeniceköy Camii Fotoğrafları. En altta Yedi Uyurlar gemisi ve Amentü gemisi istifleri.*

Fotoğraf 39-41. *Yunt Dağı Yeniceköy Camii tuğra istifli hat ve mihrap nişinin perde motifinde bulunan istifli yazılar.*

Fotoğraf 42, 43. *Yunt Dağı Yeniceköy Camii, mihrap nişinin iki yanında yer alan celî kufi hatlı yazı şeritleri.*

Fotoğraf 44-45. *Yunt Dağı Yeniceköy Camii, mihrap nişinde celî* sülüs *müsennâ yazı istifleri.*

Sonuç

Karakılınçlı Köyü Camii, kuzey cephesinde, son cemaat yeri kemeri üzerindeki taş kitabeye göre 1325H./1907-08M. tarihinde yapılmıştır. Kırmızı bazalt kesme taşından inşa edilen, yapı mihrap duvarına enlemesine gelişim gösteren bir harim ile kuzeyindeki son cemaat yerinden meydana gelmiştir. Son cemaat yerinin üzeri ise galeri katı şeklinde kadınlar mahfili olarak tasarlanmıştır.

Genel hatlarıyla bakıldığında yapının eklektik tarzda bir eser olduğu ve karma üsluplardan meydana geldiği görülür. Örneğin son cemaat yeri kemer gözleri ve kemerlerin oturduğu sütun başlıkları Neo Klasik üslupta, harime giriş sağlayan profilli taç kapı Gotik bir biçimde, gül pencere tasarımı ve mihrapta görülen perde motifi ise tamamen Batı sanatı etkisiyle yapılan, Geç Dönem Osmanlı eserlerinde karşımıza çıkan uygulamalardır.

Camide ustaca uygulanmış hat yazıları örneklerine rastlanır. Yapının doğu, güney ve batı duvarlarında beyaz zemin üzerine siyah ve altın yaldızla celî divânî, sülüs, kûfi, damla ve armudi istif hatla yazılmış kitabeler bulunur. Kitabelerin çoğunda Hüseyin Avni şeklinde sanatçı imzasına ve kitabelerin yazıldığı

yıla yer verilmiştir. Kitabelerin bir kısmında çift şeritle, çerçeve içine kıvrım dal bitkisel bezeme dolgu yapılmıştır. Çerçevesiz yazılarda merkezdeki celî sülüs büyük vav harflerinin çevresinde istifli ayet yazıları ile tuğra şeklinde istiflenmiş tasarımlar uygulanmıştır. Mihrap nişinde bulunan püsküllü perde motifinin her bir boğumunun içi celî sülüs, damla ve dîvânî istifli yazılarla bezenmiştir. Sanatçı hat sanatının inceliklerini sergilediği yazılar içinde bir de resimli yazı olarak isimlendirilen celî sülüs istif hatla yazılmış Yedi Uyurlar gemi resmini eklemiştir.

Yapı, Yunt Dağı'ndaki Yeniceköy Camii ile malzeme, duvar örgü tekniği, plân, taç kapılar, pencere biçimleri bakımından bire bir benzerlik yansıtır. Dolayısıyla bu iki camiyi aynı ustaların inşa ettiğini kabul edebiliriz. Üstelik her iki yapının hat yazılarını gezgin bir usta olan Hattat Hüseyin Avni yazmıştır.

Ancak yapıya karakterini veren hat yazılarında ne yazık ki tahribatlar tespit edilmiştir. Duvarlara yapılan badanalarda bir kısmının üzeri beyaza boyanmış, bazı yazılar temizlenmek istenirken boyalar akmış, yer yer de kimyasal boyalarla müdahalelerde bulunulmuştur. Bundan dolayı yapı bir an önce koruma altına alınarak, yazılar üzerindeki doğal dokuya zarar veren kimyasal boyaların işin ehli kişiler tarafından, uygun yöntem ve tekniklerle temizlenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak Yunt Dağı bölgesinin çevreye nispetle henüz bakir sayılabilecek özelliklere sahip olduğu ve Türkmen geleneklerini hâlâ devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Acun, Hakkı (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*. Ankara T.T.K. Yayınları.

Akurgal, Ekrem (1993). *Anadolu Uygarlıkları*. 4. Baskı, İstanbul: Net Turistik Yayınlar A.Ş.

Derman, Uğur (2001). *Osmanlı Hat Sanatı*. İstanbul: Mas Matbaacılık A.Ş.

Emecen, Feridun M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: TTK Basımevi.

Eroğlu, İlker ve Recep Bozyiğit (2012). "Yunt Dağı ve Çevresinin İklim Özellikleri". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 27: 129-151.

Ersöz, İsmet (1991). "Ashâb-ı Kehf", *DİA*, Cilt 3, İstanbul: 465-467.

Eryılmaz, Halil İbrahim (2018). "Yuntdağ Yenice Mahallesi Camii Yazıları". *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 3: 545-580.

Gökçen, İbrahim (1946). *16. ve 17. Asır Sicillerine* Göre *Saruhan'da Yörük ve Türkmenler*. İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları. XVI.

Gürbıyık, Cengiz (2017). "Yunt Dağı Ve Köyleri'nde Türk Dönemi Kültür **V**arlıkları Ve Korunma Sorunları". *Gelenek İle Gelecek Arasında Kalmış Bir Bölge: Yuntdağı (Sorunlar Ve Öneriler)*. Ed. M. Tepekaya, F. Berber, C. Gürbıyık, B. Alacı, MCBÜ Yayınları, No: 0029. 51-62.

Harman, Ömer Faruk (2013). "Yûnus". *DİA*, Cilt 43, İstanbul. 597-599.

İloğlu, Mustafa (ty). *Gizli İlimler Hazinesi.* Cilt 4. İstanbul: Seda Yayınları.

Kur'an-ı Kerim Meâli (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Muhyiddin en-Nevevî (ty). *Riyâzü's-Sâlihîn*. Cilt 3, Çev. M. E. Özafşar, B. Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Neumeier, Emily ve İ. Cemil Schick (2013). "Hat San'atında Sefîne İstifleri ve Nuh'un Gemisi", *Nuh Kitabı*, Ed. E. G. Naskali, Kitabevi, İstanbul. 221-233.

Öğüt, Salim (2008). "Saf"**.** *DİA*, Cilt 35, İstanbul. 435-436.

Özkafa, Fatih (2012). "Kültürel ve Estetik Bakımdan "vav" Harfine Analitik Bir Yaklaşım". *Turkish Studies,* Volume 7/4: 2577-2600*.*

Özkafa, Fatih (2016). "Hat Sanatında Armudî İstifler". *Klasik Sanatlar Yıllığı*, Ed. F. Özkafa, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Sezgin, Yusuf (2017). "-Aigai- Yunt Dağı'nın Kısa Tarihi Ve Aigai Antik Kenti". *Gelenek İle Gelecek Arasında Kalmış Bir Bölge: Yuntdağı (Sorunlar ve Öneriler)*. Ed. M. Tepekaya, F. Berber, C. Gürbıyık, B. Alacı, MCBÜ Yayınları, No: 0029. 21-51.

Sümer, Faruk (1989). *Eshab-ü'l-Kehf (Yedi Uyurlar).* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Sünen-i Tirmizi (2004). Haz. A. Parlıyan, Konya.

Türk Kültür Varlıları Envanteri 45. Manisa İlçeleri (2013). Ed. Hakkı Acun, Ankara: T.T.K. Yayınları.

Uluçay, M. Çağatay (1942). *XVII inci Yüz Yılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı I*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

_____ (1955). *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.

Yaşaroğlu, M. Kamil (2006). "Namaz". *DİA*, Cilt 32, İstanbul. 350-357.

Kitâbiyât / Book Review

Öz

Bu bölümde 2020 yılında vakıflar üzerine yayınlanan iki kitap tanıtıldı. İlk olarak *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi* adlı kitap Yılmaz Kurt'un kalemiyle okuyucuya tanıtıldı. İkinci olarak, *Balat ve Çine Vakıfları* adlı kitap Hasan Demirtaş tarafından tanıtıldı.

Abstract

In this section, two books published on waqfs in 2020 were introduced. First, the book named *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi* is introduced to the reader by Yılmaz Kurt's pen. Secondly, the book named *Balat ve Çine Vakıfları* was introduced by Hasan Demirtaş.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi

Yılmaz Kurt*

Mevlüt Çam, İbrahim Turhan, Rıdvan Enes Akçatepe, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2020, 227 s.

Vakıflar Genel Müdürlüğü hizmet kervanına bir yenisini daha kattı. Yayınlamış olduğu *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi* ile Türk milletinin binlerce yıllık vakıf arşivi birikimini dünyaya tanıtmış oldu.

VAYS Projesi kapsamında ülke genelinde Vakıflar Bölge Müdürlükleri arşivlerinde yer alan binlerce defter ve yüz binlerce belge Ankara'da Vakıflar Arşiv Başkanlığı'nda toplanmıştı. Uzun ve yorucu bir çalışma ile tasnif edilen bu belgeler yeniden kodlanarak arşivdeki yerlerini aldı. Böylece arşivdeki fon sayısı 26'dan 39'a çıkmış oldu. Bu gelişmeler yeni bir arşiv rehberi hazırlanmasını zorunluluk haline getirmişti. İşte bu zorunluluk sonucu 4 yıllık bir çalışma ile *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi* hazırlanarak araştırmacıların hizmetine sunuldu.

1826 yılında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kurulması ile vakıflarla ilgili kararların belirli bir merkezden alınması ve vakıf belgelerinin belli bir merkezde tutulması mümkün olmuştu. 1924 yılında Ankara'da Vakıflar Umum Müdürlüğü kurulduktan sonra İstanbul'daki vakıf belgelerinin Ankara'ya nakil edilmesine gerek duyuldu. Ancak bu taşıma işinin çeşitli riskleri vardı. Belgeler İstanbul'un rutubetli havasına alışmışlardı. Ankara'nın kara ikliminde belgeler etkilenebilirlerdi. Yolda çeşitli şekilde zayiata uğrayabilirlerdi. Belki de bu yüzden 12 yıl beklemek gerekti. 1936 yılına kadar İstanbul'da Atik Ali Paşa Medresesi ve Ayasofya-i Kebir Camisi depolarında koruma altına alınan vakıf belgelerinin Ankara'ya taşınması için emir verildi. 97 sandık, 1 adet çelik kasa, 14 hurç içerisinde 28 Şubat 1936 tarihinde Ankara Garı'na gelen belgeler Umum Müdür Fahri Kiper zamanında Ankara'daki arşive yerleştirildi. Çok kıymetli vakfiyelerin yolculuk esnasında korunmaları için çelik kasa içinde taşınmalarına gerek duyulmuştu.

Anlaşıldığı kadarıyla yolculuk sırasında belgelerin başına bir iş gelmemişti. Ankara'da hemen bir tasnif ve rehber hazırlama işine girişildi. Vakıf Kayıtları Mümeyyizi Merhum Bedreddin Mahmud Yazır 1939 yılında *Vakıf Kayıtlar Rehberi* isimli kitabı hazırlayarak gerek Vakıflar Arşivi'nde çalışan görevlilere ve gerekse araştırmacılara büyük bir hizmet yapmış oldu.

Türkiye'nin neresinde olursa olsun vakıflarla ilgili bütün arşiv belgelerinin Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde toplanması ve araştırmacıların hizmetine sunulması Cumhuriyet Dönemi'nin çok iddialı projelerinden birisi idi. Başta İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) olmak üzere, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde ve diğer arşivlerde bulunan vakıflarla ilgili bütün belgeler Ankara'ya Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne getirtilememiş olsa bile birçoğunun mikrofilmlerinin arşive kazandırılması mümkün oldu. Vakıflar Bölge Müdürlükleri arşivlerinde yer alan belgelerin hemen hemen tamamı ise Ankara'ya getirtildi.

Bu yeni gelen belgelerle birlikte oldukça büyüyen ve 1936 yılında 10 olan fon sayısı 2000'li yıllarda 26 fona yükselmiş ve Vays Projesi'nin tamamlanmasından sonra fon sayısı 39'a yükselmişti. Vakıflar Arşivinin belge sayısı da bu arşivi dünya vakıf arşivleri içerisinde "en büyük vakıf arşivi" haline getirmişti. Bu yeni arşivin tanıtılması için 2007 yılında Mustafa Alkan, "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi" isimli makalesini yayınladı. Daha sonra 2012 yılında Mevlüt Çam'ın "Vakıf Medeniyeti ve Vakıf Kayıtları Arşivi" isimli makalesi yayınlandı.

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi; yilmazkurt2002@yahoo.com; ORCİD: 0000-0001-9595-7398

Yeni belgeler ve yeni fonların açılması yeni bir arşiv rehberinin hazırlanmasını gerektirdi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi isimli bu yeni çalışma, Evkaf Nezaretinden Evkâf Umum Müdürlüğü'ne oradan da Vakıflar Genel Müdürlüğüne tevarüsen intikal eden 2.571 defterin tamamının tek tek incelenmesi ve içeriklerine göre fonlara yerleştirilmesi ile ortaya çıkmış olmak iddiasını taşımaktadır (s. 4). Tasnif edilen 2571 defter üzerinde bulunan ve Evkaf Nezareti döneminde verilen eski numaralar ile Vakıflar Umum Müdürlüğü döneminde verilen yeni numaralar defter listelerinde belirtilmiş olup, fonlara ait yeni numaralar verilmeyerek eski numaraları olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Bu defterler yapılan inceleme ve analiz neticesinde 39 farklı fona ayrılmıştır. Bunun yanı sıra defter tarihleri ile defterlere ilişkin özel bilgi ve notlar da verilen tablolarda gösterilerek araştırmacılar ve vakıf çalışanları için belgelere en kolay şekilde ulaşımın sağlanmasına özen gösterilmiştir. Defterlerin kapağında isim yazmadığından ve kapaktaki isim bir şekilde kayıp olduğunda bu eksikliği gidermek için arşivdeki defterlerin tamamının kayıtlı olduğu 1769 numaralı Arşiv Defterlerinin Fihristi'nden yararlanılmıştır.

Rehberde, fonlara ilişkin bilgiler verilerek tabloların açıklama kısımlarında önemli görülen defterlerle ilgili notlar eklenmiştir. Fonlar içerdikleri konulara göre "Vakfiye Serisi", "Tevcihat ve Tahsisat Serisi", "Muamele Serisi" adı altında öncelikle 3 ana başlık altında toplanmış sonra her bir başlık kendi içerisinde alt bölümlere ayrılmıştır. Mesela Muamele Defterleri Serisi kendi içerisinde Ahkâm Defterleri, Tafsîl Defterleri, Ferman Defterleri vs. gibi 23 ayrı alt başlık halinde tasnif edilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi 'nin Giriş kısmında yer alan bu tarihçe ve kitabın tanıtımına ilişkin bilgilerden sonra kitap yukarıda sayılan ana başlıkların birer bölüm haline getirilmesiyle 3 bölümden oluşmaktadır. I. Bölüm: Vakıf, Vakfiyeler ve Vakfiye Defterleri; II. Bölüm Tevcîhât ve Tahsîsât Defterleri; III. Bölüm: Muamele Defterleri.

Kitapta EKLER kısmında (s.163) Ek 1 olarak Tasnifte Kullanılan Kodlar'a yer verilmiştir. Kitabın İÇİNDEKİLER kısmının hazırlanmasında bazı teknik aksaklıklar göze çarpmaktadır. İçindekiler kısmının Takdim ve Önsöz ile başlaması GİRİŞ ile devam etmesi daha doğru olurdu. Kitabın sonunda yer alan EKLER kısmının KAYNAKLAR'dan sonra gelmesi ve EK 1'in TABLO LİSTESİ olması ikinci baskıda göz önüne alınmalıdır. Aynı şekilde Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nden intikâl eden defter sayısı ile VAYS Projesi kapsamında gelen defter sayıları hakkında farklı rakamlar verilmektedir. Bu farklılığın sebepleri araştırılmalı ve ikinci baskıda en doğru rakamlar okuyucuya iletilmelidir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi hakkında son sözü elbette ki bu arşivi bizzat kullanan araştırmacılar ve akademisyenler söyleyecektir. Burada verilen bilgilerin INT üzerinden araştırma yapacakların işini ne ölçüde kolaylaştıracağını zamanla hep birlikte göreceğiz.

Bu değerli eseri hazırlayan Daire Başkanı ve Yayın Sorumlusu Mevlüt Çam ile Vakıf Uzmanları İbrahim Turhan ve Rıdvan Enes Akçatepe'yi tebrik ederiz. Onların önünü açan ve sorunsuz çalışmalarını sağlayan Vakıflar Genel Müdürü Burhan Ersoy'a da yeni görevinde başarılar dileriz.

Balat ve Çine Vakıfları

Hasan Demirtaş*

M. Akif Erdoğru-Ayşe Değerli, *Balat ve Çine Vakıfları*, Palet Yayınları, Konya 2020; 172 s. (Dizin + Ekler + Fotoğraflar)

Arşivler, milletlerin ve üzerinde yaşadığı ülkelerin tapu senedi olma özelliğinin yanı sıra, bir milletin kimliğini oluşturan maddi ve manevi değerleriyle geçmişinden bugüne ve geleceğe taşıyan temel dayanağıdır. Türkiye Cumhuriyeti kendisine tevarüs eden arşiv belgeleri bakımından büyük bir zenginliğe sahiptir. Bu yönüyle arşivlerimiz, Avrupa'dan Afrika'ya, Kafkaslardan Arabistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada yer alan devlet ve milletlerin siyasi ve kültürel tarihi ile ilgili veriler içermektedir. Osmanlı döneminde "Hazîne-i Evrâk" olarak adlandırılan ve günümüzde başta Devlet Arşivleri Başkanlığı olmak üzere muhtelif kamu kurum ve kuruluş arşivlerinde yer alan milyonlarca belge araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bu çerçevede çağın teknolojik imkânlarının da devreye girmesi ile arşivlerimizde yer alan belge koleksiyonlarına ulaşımın ve buna bağlı olarak arşiv temelli yayın sayısındaki artış sevindiricidir.

Bir arşiv vesikası yayını olması hasebiyle önemli bularak tanıtımını yaptığımız *Balat ve Çine Vakıfları* adlı kitap iki akademisyenin, M. Akif Erdoğru ve Ayşe Değerli'nin ortaklaşa yayına hazırlayarak okuyucuya sunduğu bir çalışmadır. Kitap, *Palet Yayınları* tarafından Ağustos 2020'de Konya'da, 13x21 cm. ebadında ve 172 sayfa olarak yayımlanmıştır. Kitap, Önsöz, Giriş, Çine'de Türk Boyları, Vakıf Kuran Hayırsever Türkler, Vakıfların Gelir Kaynakları, Vakıfların Amaçları, Sonuç, Kaynakça, Metnin Transkripsiyonu, Dizin, Ekler ve Fotoğraflar başlıklarıyla birbirinden ayrılan on iki bölümden oluşmaktadır.

Kitabın önsözünde (s. 5-8), Balat ve Çine'nin coğrafi konumu ile bu iki yerleşim biriminin Osmanlı idari yapısı içerisindeki yeri hakkında bilgiler verilmiştir. Yazarlar, Osmanlı öncesi de önemli kültürel merkezlerden olan Balat ve Çine bölgesinin tarihi üzerine ciddi akademik çalışmaların yeterince yapılmamış olması sebebiyle 1583 tarihli nüfus ve vakıf kayıtlarını yayınlayarak XVI. yüzyıl sonlarına kadar mevcudiyetini korumuş olan Menteşeoğulları ve Osmanlılara ait vakıf eserler üzerine bilgi vermeyi hedeflediklerini ifade etmişlerdir.

Giriş bölümünde (s. 11-16) yazarlar, araştırmanın temelini "Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen 1583 tarihli Sığla Sancağı'na ait vakıf defterinin" oluşturduğunu ifade ettikten sonra Balat ve Çine vakıf kayıtlarının yer aldığı muhtelif tahrir defterleri üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgilere yer vermişlerdir. "Çine'de Türk Boyları" başlıklı ve Giriş'in devamı sayılabilecek bölümde (s. 17-22), Balat ve Çine yöresinin Türkleşmesi ile bu yöreye yerleşen Türk boyları hakkında bilgiler okuyucuya aktarılmıştır.

Kitap, yayına hazırlanan 1583 tarihli tahrir defteri verilerinin değerlendirildiği üç bölümle devam etmektedir. Bu bölümlerden ilki olan "Vakıf Kuran Hayırsever Türkler" başlığı altında (s. 23-28) Menteşeoğulları beyleri ve Osmanlı devlet ricalinin Balat ve Çine bölgesinde kurmuş oldukları vakıflara değinilmektedir. *Menteşeoğlu İbrahim Bey* (ö. 1358) Balat'ta yaptırdığı cami için bir hamam, muhtelif köylerde tarlalar, nakit paralar ile Büyük Menderes Nehri üzerinde nakliyat yapan bir geminin gelirini vakfetmiştir. Milas'ta adına bir cami yaptırılan ve türbesi Peçin'de bulunan *Menteşeoğlu Ahmed Gazi* (ö. 1391) Balat'ta bir mevlevihâne yaptırmış ve bunun için başta Balat'a bağlı Afşar köyünün vergileri olmak üzere diğer bazı gelirlerini vakfetmiştir. Menteşeoğullarının son beyi olan *İlyas Bey* (ö. 1421) Balat'ta kendi adına bir imaret ve medrese yaptırmış ve bu yapılar için pek çok köyün vergi gelirlerinden oluşan akarlar vakfet-

* Araştırmacı, Vakıflar Genel Müdürlüğü; hasandemirtash@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-4223-5786

miştir. Menteşe beylerinden sonra bölgede hüküm süren Osmanlı devletinde makam ve mansıp sahibi kişiler de vakıflar kurmuşlardır. Şehzade Alemşah'ın lalası *Lala Yunus (Lala Paşa)* Balat'ta bir mescit ve köprü yaptırmış ve bu yapılar için vakıf kurmuştur. Şehzade Alemşah'ın genç yaşta ölümü üzerine annesi *Gülruh Hatun* yaptırdığı hayrat eserlere gelir getirmesi için Karpuzlu ve Çine köylerinde dükkanlar vakfetmiştir. Yine Şehzade Alemşah'ın kilercibaşısı olduğu düşünülen *Cafer Bey* de Balat'ta mescit ve muallimhane vakfetmiştir. *Mevlâna Hızırşah* isimli bir zatın adını taşıyan bir mescit vakfı ve bu vakfa gelir olarak kaydedilen köylerin varlığı da belgelere yansımıştır. İsimleri yukarıda zikredilen şahıslar dışında Osmanlı döneminde bölgede bulunan memur ve esnaflar tarafından da vakıflar kurulduğu bilgisi verilmiştir.

"Vakıfların Gelir Kaynakları" başlıklı bölümde (s. 29-34); Çine ve Balat bölgesindeki vakıfların gelir kaynakları yirmi üç alt başlıkta tasnif edilmiş ve bu gelir kaynaklarının bulunduğu yerlere örnekler verilmiştir. Bu tasnife göre Balat ve Çine'de vakıfların gelirlerini bağlar ve bahçeler, balık, bostanlıklar, çayırlıklar, çeltik kanalları ve çeltik tohumları, çiftlikler, demir madeni, dükkânlar, evler, hamam, harım, Yahudihaneler (huh-hane), kasıllıklar, meyve ağaçları, mezraalar, mutfak ve ev eşyaları, nakit paralar, nehir gemisi (keşti), su değirmenleri, tuz, köylülerin ödediği raiyyet vergileri, yağ, yerler (küçük tarım arazileri) oluşturmaktadır. Kitapta her bir gelir başlığı altında gelir türü ile ilgili kısaca tespitler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Genel bir değerlendirme ile Balat ve Çine vakıflarının gelir kaynakları arasında sayılan bağlar, bahçeler, bostanlar, çayırlıklar, harım ve muhtelif tarımsal üretimin yapıldığı çiftlikler vakıfların temel gelir kaynakları arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Tarımsal üretimin yapıldığı yerlerden alınan "öşür" vergisi bölge vakıflarının temel gelir kaynaklarındandır. Özellikle Menteşeoğulları beyleri ve Osmanlı dönemi devlet ricali tarafından kurulan büyük vakıfların temel gelir kaynaklarını vergiler oluşturmaktadır. Vakıfların bir diğer önemli gelir kaynağı kira gelirleridir; dükkânlar, hamamlar ve su değirmenleri başta olmak üzere vakıflara kira yoluyla gelir getiren yapılar mevcuttur. Yine Çine ve Balat vakıflarının gelir kalemlerinden olan nakit paralar ve bunların yasal sınırlar içerisinde işletilmesi ile elde edilen "rıbh" gelirleri vakıflar için bir diğer önemli kaynaktır. Daha ziyade cami ve mescitlerin aydınlatılması ve personel giderlerinin karşılanması için kurulan para vakıflarının sayısı XVI. yüzyılın sonlarında hem Çine'de hem de Balat'da oldukça artış gösterdiğine yazarlarca dikkat çekilmiştir. Çine ve Balat bölgesindeki bu artış Osmanlı ulemasının para vakıfları üzerindeki tartışmaları neticesinde devletin para vakıflarını meşru kılmasının taşraya yansıması olarak değerlendirilebilir.

"Vakıfların Amaçları" başlığını taşıyan bölümde (s. 35-39); 1583 tarihli defter verilerinden hareketle Balat ve Çine'de kurulan vakıflar kuruluş amaçlarına göre on üç alt başlıkta ele alınmıştır. Bu tasnif doğrultusunda Balat ve Çine'de kurulan vakıflar amaçlarına göre; avarız vakıfları, bazargâh vakfı, cami vakıfları, çeşme vakıfları, darülhüffaz vakıfları, evlatlık vakıflar, imaret vakfı, kervansaray, köprü, medrese, mescitler, mezar ve son olarak zaviyeler olarak sınıflandırılmıştır. Bu bölümde, vakıf yapıları olarak Çine'de Ahmed Gazi'ye atfedilen *Çine Camii*, Balat'da *Ali Bey Camii*, *İbrahim Bey Camii* ve *Beyazid Bey Camii* olmak üzere dört cami; çoğunlukla köylerde ve mahallelerde bulunan "çok sayıda" mescit; biri *Ayasuluğ Medresesi* (Balat) ve diğeri *İlyas Bey Medresesi* olmak üzere iki medrese; *Ahi Bayram*, *Ahi İsmail*, *Ahi Ümmet*, *Kuşoğlu/Kuşbaba* isimlerinde dört zaviye; Çine'de bir kervansaray ile Balat'da *Balat Çeşmesi* adlı bir çeşme tespit edilmiştir. Balat ve Çine'de mahallelerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere ismi kayıtlara yansıyan dört adet avarız vakfı bulunmaktadır. Bu bölümde dikkat çeken bir husus da Çine ve Balat'da XVI. yüzyılda sayıları oldukça artan evlatlık vakıflarının varlığıdır. Yazarların tespitine göre 1530 yılında bir adet olan evlatlık vakıfların sayısı yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde yüze ulaşmıştır. Müslüman erkek ve

kadınlar tarafından kurulan evlatlık vakıflar sayısal olarak en fazla artış gösteren vakıf türüdür. Bir önceki bölümde yazarlarca değinilen para vakıflarının XVI. yüzyıl sonlarına doğru artışı ile evlatlık vakıfların aynı dönemde artış göstermesi bölgede kurulan vakıfların niteliği ile ilgili bu gelişmelerin dönemsel mi yoksa bölgesel mi olduğu sorusunu aklımıza getirmektedir.

"Metnin Transkripsiyonu" başlıklı bölümde (s. 43-145) kitabın ana metnini oluşturan 1583 tarihli Balat ve Çine vakıf kayıtları ile yine aynı defterde yer alan Eski Çine, Arap Hisarı köyü, Karpuzlu köyü, Dalama köyü ve Akçaova köyünün vergi ve nüfus sayımı kayıtlarının transkripsiyonlu metnini içermektedir. Bu bölümde ilk olarak 1583 tarihli defterin 74a-97a varakları arasında yer alan Balat ve Çine vakıf kayıtlarının transkripsiyonuna yer verilmiştir. Vakıf kayıtlarının başında "Fihrist-i Tetimme-i Evkâf-ı Liva-i Sığala Der Kazâ-i Balat ve Çine" başlığı altında defterde kaydı bulunan Balat ve Çine vakıfların isimleri verilmiştir. Bu fihriste göre Balat'ta 121 adet (yekûn 121 kıt'a), Çine de 39 adet olmak üzere toplam 160 vakıf bulunmaktadır.

Kitap, vakıf kayıtlarının akabinde 1583 tarihli deftere kaydedilmiş olan Eski Çine (s. 134), Arap Hisarı köyü (s. 137), Karpuzlu köyü (s. 140), Dalama köyü (s. 143) ve Akçaova köyünün (s. 145) vergi ve nüfus sayımı kayıtlarının transkripsiyonlu metni ile devam etmektedir. Söz konusu köylerde yaşayan reaya ile ödedikleri vergilerin dökümü burada yer almaktadır. Kitabın sonuna vakıflar, yer adları ve kişi adları olmak üzere tasnif edilmiş alfabetik bir dizin eklenmiştir. Kitap, transkripsiyonu yapılan arşiv defterinden örnek sayfaların yer aldığı "Ekler", Balat ve Çine'deki vakıf eserlerin fotoğraf seçkisinden oluşan "Fotoğraflar" bölümü ile son bulmaktadır.

Balat ve Çine Vakıfları adıyla okuyucuya sunulan ve içeriği hakkında bilgi aktarmaya çalıştığımız kitap, Balat ve Çine vakıf tahrir kayıtlarının günümüz Türkçesine çevrilerini ve bu kayıtların değerlendirilmesini içermektedir. Vakıf tahrir defterleri içerik olarak vakıfları toplu halde ortaya koyması yönüyle oldukça önemli veriler sunmaktadır. Vakıfların kayıt tarihinden önceki durumlarını, var olan gelir kaynaklarını, vakıf yapılarını, vakıfların sundukları hizmetleri ve vakıfların dönemsel durumlarını bu kayıtlar sayesinde öğrenebilmekteyiz. Bu bakımdan bir arşiv kaynağını yayına hazırlayıp okuyucunun istifadesine sunan yazarlar kıymetli bir çalışmaya imza atmışlardır. Nitekim bu çalışma, Balat ve Çine bölgesi özelinde yapılacak akademik ve folklorik çalışmalara kaynak olma özelliği taşımakla birlikte vakıf kurumu üzerine yapılacak çalışmalarda da istifade edilecek niteliktedir. Ayrıca kitap, vakıf tahrirleri üzerine çalışacak araştırmacılar için terminoloji bakımından rehberlik edecektir.

Kitapta teknik eksiklik olarak iki husus dikkatimizi çekmiştir. Bu hususlardan ilki çalışmanın sınırlılığının kitap başlığında belirtilmemiş olmasıdır. Kitap başlığı olarak kullanılan "Balat ve Çine Vakıfları" ifadesi Çine'de tarihi süreç içerisinde kurulan vakıfların tamamı hakkındaki bilgileri içerdiği beklentisini oluşturmaktadır. Oysa kitapta 1583 tarihli tahrir defteri kayıtları kaynak olarak kullanılmış ve bu tarihten sonra kurulan vakıflara doğal olarak değinilmemiştir. İkinci husus ise kitaba kaynaklık eden arşiv defterinin güncel künye bilgisi ile defterin türü ve içeriği hakkında yeterli bilginin verilmemiş olmasıdır.[4] Kitabın sonraki baskılarında bu iki hususu yazarların dikkat-i nazarlarına sunarız.

4 Kitaba kaynaklık eden arşiv defteri yazarlar tarafından "Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi Defter no: 156" olarak verilmiştir (s. 42). Söz konusu arşiv defteri Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün yayını olan Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu'nda şu şekilde kayıtlıdır: "Fon Kodu: TKG. KK.TTd. 172, Defter Eski No: 226/156, Defterin Türü: Mufassal maa Vakıf, Liva/Sancak Sığla". Bk. *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı Yayın No: 4, Ankara 2012, s. 81.

Vefayât / Obituary

Kendi Dünyasında Bir Seyyah, Sanat Tarihinin İzinde Bir Hoca: Mehmet Fatih Müderrisoğlu*

Mehmet Kurtoğlu**

Faruk Bürkük***

Aslında onun sessiz, sakin ve tamamen bireysel hayatı, sanıldığı gibi cansız ve donuk değildir. Örneğin seyahat etmeyi çok seven, rehberlik yapan Müderrisoğlu'nun Anadolu'da hemen hemen gezmediği kasaba, ilçe, şehir kalmamıştır. Köylere kadar gitmişliği vardır. Kırkın üzerinde ülkeyi dolaşmıştır. Hatta her şehri en az iki üç defa gezip yakından tanıma imkânı bulmuştur. Müderrisoğlu şehirleri bir defa görmekle yetinmemiş, her gidişinde farklı noktalardan şehre girmeye özen göstermiştir. Bu onun şehirlere farklı yaklaşımını gösterdiği kadar, bir sanat tarihçisi olarak bilinçli hareket ettiğini göstermektedir.

Stefan Zeiwg "Özel hayatın pek az çekici yanı var. Sessizliği yeğleyen, hiç durmaksızın çalışan bir insanın canlı ve renkli bir hayat hikâyesinin kahramanı olması enderdir" diye yazar. Bu bağlamda M. Fatih Müderrisoğlu'nun hayatına dışarıdan bakıldığında; kendi dünyasında sessiz, sakin yaşayan bir insan olarak renkli bir hayatın kahramanı olmadığı görülür. Ancak onun iç dünyasına bakıldığında zengin bir ruh dünyası, dolu dolu yaşanılmış olmanın vermiş olduğu bir doyum ve renklilik görürsünüz. Bir memur çocuğu olarak Yozgat'ta dünyaya gelen, 63 yıllık ömrünü, Zweig'in deyişiyle "özel hayat"ını sessiz, sakin ve çalışarak geçiren, gerçekte kendi dünyasında yaşamayı dış dünyanın bütün çekiciliğine tercih eden, sevinç ve mutlulukları dışında hayatına başkasını dâhil etmeyen bir şahsiyet ile karşılaşırsınız. Bu anlamda Müderrisoğlu'nun iki hayatı vardır. Birincisi iş yani akademik hayatı, ikincisi özel hayatı. Evlenmemiş olması dahi bireyci ve "özel hayat"ına ne denli önem verdiğini, özgürlüğe ne denli düşkün olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Müderrisoğlu'nun hayatında kaçışlar ve sığınışlar vardır. O kalabalıklardan, ruh dünyasını gölgelendirecek şeylerden, hatta kendisini ölüme götüren hastalıklardan dahi hep kaçmıştır. Örneğin hastalığını en yakınları ve arkadaşlarından saklamış olması anlamlıdır. Adeta intihar edercesine hastalığını ötelemesi, bir yanıyla kendine dahi itiraf edemediği kaçışı, diğer yanıyla kimseyi sıkıntısıyla rahatsız etmeme

* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayın ve Kütüphaneler Müdürü; kurtoglu.mehmet63@gmail.com; ORCİD: 0000-0001-5474-9381

** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi; farukburkuk@hacettepe.edu.tr ORCİD: 0000-0002-5502-0282

kaygısından kaynaklanmaktadır. Bu onun ne kadar hassas, duygusal, kibar ve nazik bir insan olunduğunu göstermektedir. Örneğin hiçbir zaman hastalığı ile ilgili konuşmak istememiştir. Vefatından önce büyük bir kaza geçirmiş, ancak o kazadan sonra kalp yetmezliği, kalp kaslarının zayıf olduğunu öğrenmiştir. Uzun yıllar hastanelerin kapısın önünden dahi geçmemiştir. Anlatıldığına göre kaza yaptığında bilinci yerinde değilmiş. İlginç olan hastanede yattığı sırada dahi arkadaşlarına ben evdeyim demiş. Böylece kimsenin rahatsız olmasını istememiştir. Müthiş bir nezaket, hassasiyet! Hastalık ve hastaneden kaçış. Böylesine kaçışları olan bir insanın sığınakları mutlaka vardır. Müderrisoğlu kalabalıklardan kendi içine kaçmıştır. Kendi iç zenginliğinde yaşamıştır. Ayrıca bir diğer kaçışı şehirler ve ülkeleredir. O tatillerini hep seyahat ederek değerlendirmiştir. Dışarıdan bakıldığında donuk ve renksiz görünen hayatını şehirler ve ülkelere seyahat ederek zenginleştirmiş, renklendirmiştir. Örneğin özel sohbetlerimizde gezip gördüğü şehirleri uzun uzadıya anlatırdı. Sonra opera, tiyatro, sinema ve kitap! Onun diğer sığınakları…

Onun hayat felsefesinde insanın insana yardım etmesi fikri ve duygusu vardır. Kendini hep insanlara yardım etmeye adamıştır. Bu yüzden hiç kimseyi kırmaz, kimseye karşı sesini yükseltmez. İşini mükemmel yapmadığında insanlara yük oluyor, zarar veriyormuş hissi taşır. Sesiz, sakin ancak bir o kadar disiplinli ve çalışkandır. Mükemmeliyetçidir. Aşırı hassas olan, insanı önemseyen, yardımsever kişiliğiyle öne çıkan Müderrisoğlu'nun hayatına Zweig'in tanımlaması doğrultusunda bakıldığında gerçekten canlı ve renkli bir hayat değildir. O bir kahraman olmak için doğmamıştır, o kendi iç dünyasında yaşamak için doğmuştur. Kendisiyle uzun yıllar bir arada olmuş, arkadaşlık yapmış bütün dostları onun bir gün dahi sessisini yükselterek konuştuğunu görmemişlerdir. Sessiz, sakin, bir hayvanı dahi incitmeyen, yardımlaşmayı seven, sorumluluğunun bilincinde bir kişidir.

Alçakgönüllü, doğruluğu, dürüstlüğüyle bir gönül insanı, bir derviş gibidir. Müderrisoğlu eğer bir tasavvufi ekole mensup olmuş olsaydı öyle sanıyorum ki, eşiği çok kolay aşan iyi bir mürit, aştıktan sonra da aşkın iyi bir mürşit olabilirdi. O seküler hayat anlayışı içinde bir dindar insandan daha çok hayırsever ve güzellikler yapan biridir. Örneğin cebinde parası olmayan öğrencilerinin cebine harçlık koyacak kadar cömert ve hayırsever, Pazar günleri Gölbaşına gidip oradaki martılara ekmek atacak kadar duyarlı biridir.

Aslında onun sessiz, sakin ve tamamen bireysel hayatı, sanıldığı gibi cansız ve donuk değildir. Örneğin seyahat etmeyi çok seven, rehberlik yapan Müderrisoğlu, Anadolu'da hemen hemen gezmediği kasaba, ilçe, şehir kalmamıştır. Köylere kadar gitmişliği vardır. Kırkın üzerinde ülkeyi dolaşmıştır. Hatta her şehri en az iki üç defa gezip yakından tanıma imkânı bulmuştur. Tanpınar Erzurum'a üç defa gitmiş, her defasında farklı noktalardan şehre girmiştir. Müderrisoğlu da şehirleri bir defa görmekle yetinmemiş, her gidişinde farklı noktalardan şehre girmeye özen göstermiştir. Bu onun şehirlere farklı yaklaşımını gösterdiği kadar, bir sanat tarihçisi olarak bilinçli hareket ettiğini göstermektedir. Gezip gördüğü şehirleri gezi yazısı olarak kaleme almıştır. O, farklı şehir ve ülkeleri gezip görmenin vermiş olduğu kültürel birikimin yanında, tiyatro, opera, sinema ve sergilerin de müdavimidir. Ayrıca çizim yeteneği oldukça güçlüdür. O bu yeteneğini Anadolu'nun birçok ilinde görev yapan tapu kadastro memuru babasından almış olmalıdır. Onun gibi sessizliği, sakinliği ve çalışmayı önemseyen bir insanın hayatında bunları görmek gerçekten ilginçtir. Aslında O, Zweig'in yu-

karıda söylediği sözü tersine çeviren bir hayat yaşamıştır. O özel hayatını Zweig'in dışa dönük beklentisinin tersine içe dönük, oldukça dolu ve zengin bir hayat sürmüştür. O özel hayatını başkasına kahramanlık olarak yansıtmak yerine, kendisi olarak, kendisi kalarak sesiz ve sakin yaşamayı yeğlemiştir. Bundan dolayı da onun hayatından bir kahraman, ilgi çekici bir biyografi çıkarmak mümkün değildir. Ancak onun iç zenginliğine eğildiniz zaman renkli ve canlı bir dünya, zengin bir ruh görürsünüz.

Müderrisoğlu seyahat etmeyi seven bir insandır. Yeni şehirler görmek, yeni ülkelere seyahat etmek, farklı kültürleri tanımak onun için vazgeçilmezdir. Onun bu sevgisi öyle sanıyorum ki, babasının memuriyeti dolayısıyla yaşadığı Anadolu şehirlerinde yaşamasından kaynaklanmıştır. Bir çocuk düşünün Yozgat'ta doğuyor, Mardin, Niğde, Karaman, Urfa, Konya gibi kadim şehirlerde çocukluğu gençliği, öğrenciliği geçiyor. Bu şehirlerin onun hayatına müthiş bir zenginlik katmıştır. Onun bir tek şehri yoktur, birçok şehri vardır. Onun birçok şehri olmasının ayrıca kendisine kazandırdığı çoğulculuk, farklılık, düşünce ve ruh zenginliği vardır. Hümanisttir. Fikirsel olarak sosyal demokrat bir çizgidedir. Milli hissiyatı güçlü bir insandır. Soyadından anlaşılacağı üzere Müderris bir dedenin çocuğudur.[1] Yaşadığı topraklarla güçlü bağlar kurmuş; Anadolu insanını yakından tanımış, sevmiştir. Bu yüzden güzel dostluklar kurmuş, güzel hatıralar biriktirmiştir. Öğrencileriyle ilişkisi bir hoca olmanın ötesinde bir ağabey, bir rehber, bir dostluğa dayanır. Gerek sosyal hayatında gerek iş hayatında kimsenin kalbini kırmamıştır. Suyun durgun ve sesiz olanı derindir, derler. Müderrisoğlu da sessiz ve derindir. Onun derinliğini iç dünyasının sessizliğinde ve devamlı düşünceli halinde görmek mümkündür.

Firuzan "benim iki öğretmenim vardır; biri annem diğeri şehrim" der. Müderrisoğlu'nun şehir bağlamında birçok annesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden hayatının en zevkli yanı sanırım şehirlerden şehirlere gitmek, ülkelerden ülkelere seyahat etmekti. Hatta yükseköğreniminde sanat tarihi bölümünü seçmesinde dahi bu bilinçaltının etkili olduğunu düşünüyorum. 1978-79 yılında Hacettepe İstatistik bölümünde okumuş ancak bir yıl sonra bu bölümü bırakıp Sanat Tarihi bölümüne yazılmıştır. Çünkü o sevmediği hiçbir şeyi yapmak istememiştir. Sanat tarihini sevdiği için tercih etmiştir. Vefatından geriye kalan terekesinde tutuğu günlükleri, yazdığı şiirler, çizdiği resimler onun sanatçı ruhunu göstermektedir. Zengin bir kütüphaneye sahip, disiplinler arası okumalara önem veren Müderrisoğlu, akademik hayatında oldukça titiz çalışmıştır.

1 Dedesi Osmanlı döneminde müderrislik yapmıştır. Soyadı kanunu çıkınca aile dedelerinin müderrisliğinden dolayı Müderrisoğlu soyadını almıştır.

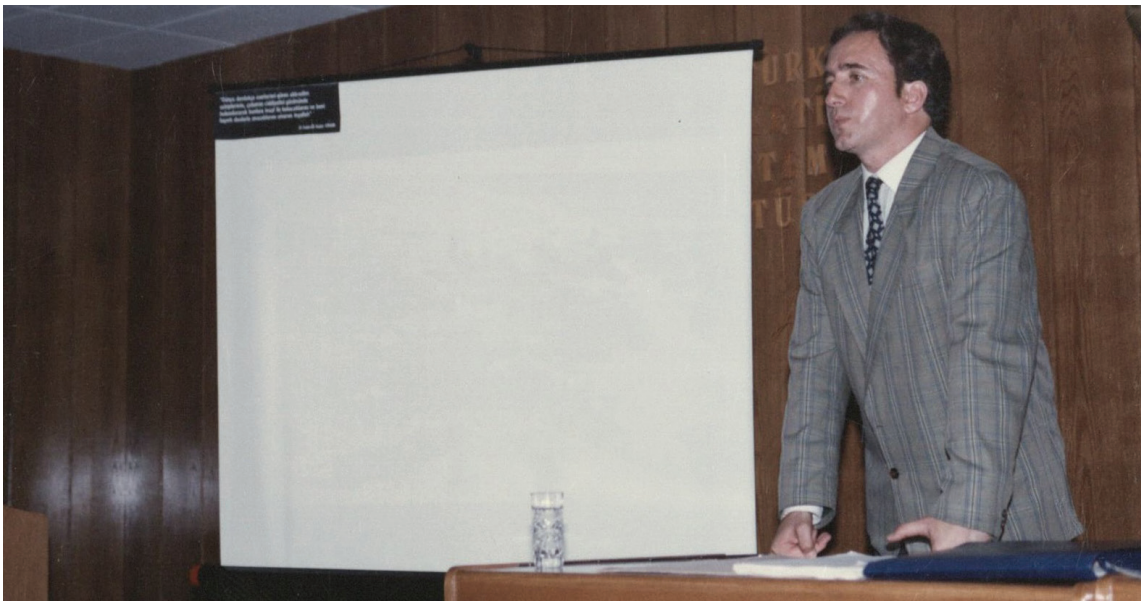

Onunla şehirler ve seyahatleri üzerine yaptığımız uzun sohbetlerimizde, bunu daha yakinen görmüştüm. Hoca hiçbir zaman Yozgatlı olduğunu söylemezdi. Ancak çocukluğunun geçtiği şehirlerin eski halini anlatır, değişen, dönüşen yönleri üzerinde dururdu. Onun her şehirde bir başka yaşanmışlığı vardı. Örneğin gezip gördüğü şehirleri "Kültür ve Sanat Dünyamız", "İmaret" vb. dergilerde gezi yazısı türünde kaleme almıştır. Onun gezi yazıları bir kitap hacmindedir. Anısını yaşatmak için o yazıları kitaplaştırılmalıdır. Ayrıca o yazılarda bir sanat tarihçisinin şehirleri nasıl gördüğü, şehirlere nasıl baktığı görülebilir. Gezeceği yerleri önceden araştırıp kendisine bir gezi haritası hazırlayan, öncül bilgilerle hareket edip, gördükleriyle karşılaştırmasını yaptıktan sonra belli bir kanaate varan bir gezgin, bir sanat tarihçisidir. Gezmek mi, okumak mı sorusunun cevabını Müderrisoğlu hem gezmek hem okumak olarak cevaplamıştır. Güçlü bir seyahat kültürüne sahiptir. Bu yüzden hem gezip hem de rehberlik yapmıştır. Örneğin 1991-2014 arasında bölüm düzeyinde öğrencilere yönelik uygulamalı araştırma gezileri düzenleyip rehberlik yapmıştır. Bu gezilerinde Safranbolu, Yörük köyü, Cumalıkızık, köyü, Ayaş, Amasra, Beypazarı, Sivrihisar, Konya, İznik, Amasya, Kapadokya, Söğüt, Bilecik, Kastamonu, Kütahya gezileri yapmış, Osmanlının ilk yerleşim yerlerini öğrencilerine yerinde göstermiştir.

Vakıflar Dergisi Yayın Kurulu Üyeliği ve Editörlüğü

Vakıflar Dergisi 2009 yılında 32. Sayısı ile birlikte hakemli bir dergi olarak yayınlanmaya başladığında, daha önce dergiye hakem olarak katkı sunan Müderrisoğlu yayın kuruluna alınmıştır. Aslında onun Vakıflar ile ilişkisi yalnızca dergi bağlamında değildir. Onun Vakıflarla olan bağı, öğrenciliği sırasında vakıflardan burslu olmasıyla başlamıştır. O, bir sohbetimiz esnasında "Benim vakıflara olan borcum var, ben vakfın bursuyla okudum" demişti. Bu bağlamda vefalı biriydi. Uzun yıllar Vakıflar Dergisi'nin hakemliğini yapmış, inceleme kurulunda yer almıştır. Arkadaşı Prof. Dr. Hakkı Acun vefat ettiğinde vefa olarak dergide onunla ilgili yazıların yazılmasına vesile olmuş, kendisi de bir yazı kaleme almıştır. Vakıflar Dergisi'nin 34. Sayısından itibaren de Prof. Dr. Hüseyin Çınar ile birlikte derginin editörlüğünü yapmıştır. Özellikle sanat tarihi ve mimari yazılarının hakem belirlemesinde önemli tavsiyeleri olmuş, bu konulardaki yazıların hakemliğini büyük bir titizlikle yapmıştır. Yine sanat tarihi alanındaki kitapların incelemesini yapmıştır. Onun işine olan titizliğini görmek için hakemlik yaptığı makaleler üzerinde yapmış olduğu düzeltmele-

rine bakmak yeterlidir. Vakıflar haftası dolayısıyla yapılan panellere konuşmacı olarak katılmış, yayın kurulu toplantılarını büyük bir titizlikle devam sağlamıştır. Müderrisoğlu ayrıca vakıflar ile ilgili olarak makaleler kaleme almış, çeşitli dergi ve kitaplarda yayınlamıştır.

Hayatı ve Akademik Çalışmaları

1957 yılında Yozgat'ta doğmuştur. Babasının Tapu Kadastro Müdürlüğü'ndeki görevinden dolayı çeşitli şehirde ilk ve orta öğrenimini sürdürmüştür. İlkokul 1963-64 yılında Mardin Dumlupınar 1966-68 yıllarında Urfa Cengiz Topel ilkokulunda okumuştur. 1968-69 yılında Urfa Merkez ortaokulunda başladığı orta öğrenimini 1969-70 Konya Devrim Ortaokulu'nda devam etmiş, 1975 yılında Konya Karatay lisesinden mezun olmuştur. 1983 yılında Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi bölümünde "Bursa Yıldırım Beyazid Külliyesi" teziyle lisansını tamamlamış, Prof. Dr. Ayşe Filiz Yenişerhirlioğlu hocasının danışmanlığında 1986 yılında aynı üniversitede "Edirne II. Bayezid Külliyesi" konusunda yüksek lisans ve 1993 yılında "16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyeleri" teziyle doktorasını tamamlamıştır. 1985-1991'de Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak başlamış, 1991-97'te Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümüne devam etmiştir. 1997-2018 yıllarında Yrd. Doç. Dr. olarak görevine devam eden Müderrisoğlu, 2018'de Dr. Öğretim Üyesi ünvanlıyla görevini sürdürmüştür. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarında görev alan Müderrisoğlu, 1995-97 arasında Trabzon üyeliği, 2018-20 yıllarında Karabük Bölge Kurul üyeliği yapmıştır. 2008-09 yıllarında TRT için çekilen dokuz bölümlük "Konuşan Tarih" ve 2000-01'de çekilen on üç bölümlük "Külliyeler" belgesellerine Prof. Dr. Nermin Şaman Doğan ile birlikte danışmanlık yapmıştır. Ayrıca Avrasya TV için çekilen "Şehirler ve Camiler" belgeselinin "Ankara Camileri" bölümüne danışmanlık yapmıştır. 1997 yılında Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları arasında "Lüleburgaz ve Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi" adlı kitabı yayınlanmıştır. 1995 yılında Hocası Prof. Dr. A. Filiz Yenişehirlioğlu ve Dr. Öğr. Üyesi Suat Alp ile birlikte kaleme aldığı "Mersin Evleri" ortak kitabı Kültür Bakanlığı Yayınları arasında çıkmıştır. Ayrıca 2004 Ed. M. Akpolat -E. Eser'in hazırladığı "Ankara. Başkentin Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi" kitabı Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınlanmıştır. 27 Ekim 2020 yılında Ankara'da kalp yetmezliğinden vefat etmiş, Karşıyaka mezarlığına defnedilmiştir.

Bibliyografya

A-Uluslararası Ve Ulusal Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildirileri

Müderrisoğlu, Mehmet Fatih (1995). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki İskelesi Payas ve Sokullu Mehmed Paşa Menzil Külliyesi", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler Kitabı*. İstanbul Eylül 1991. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1995. Cilt II: 513-524.

_____ (1999). "16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Bir Grup Baninin İmar Faaliyeti", *XI. Uluslararası Türk Sanatları Kongresine Sunulan Bildiri*. Utrecht / Hollanda, 20 – 28 Ağustos

_____(2001). "Osmanlı Döneminde Anadolu Sağ Yolunun Adana – Antakya Yolu Üzerindeki Menzillerin Bugünkü İzleri, Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri". *Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*. Antakya 25 – 27 Ekim 2000, İskenderun 28 Ekim 2000. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Cilt II: 441 – 448.

_____ (2003). "Osmanlı Saray Çevresinin Suriye'deki Vakıf Eserlerinden Bazı Örnekler". *XII. Uluslararası Türk Sanatları Kongresine Sunulan Bildiri*. Amman/ Ürdün 5 – 9 Ekim 2003. (Sadece bildiri sunulmuştur).

_____ (2009). "Erken Osmanlı Döneminde Bir Şehzade Yerleşimi: Mudurnu". *Uluslararası VI. Türk Kültürü Kongresi Bildiriler Kitabı*. Ankara 21 – 26 Kasım 2005. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. V: 2329 – 2355.

_____(2012). "Edirne'nin Osmanlı Döneminde Kent Dokusu". *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Eskişehir 19 – 21 Ekim 2011. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Cilt I: 571 – 588.

_____(2012). "Nevşehir ve Çevresindeki Osmanlı Camilerinden Örnekler". *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Nevşehir 16 – 19 Kasım 2011. Ankara: Hacıbektaş Üniversitesi Yayınları. V: 405 – 422.

_____(2014). "Osmanlı Döneminde Sivrihisar". *XVI. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Sivas 18 – 20 Ekim 2012. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları. Cilt II: 547 – 64.

_____(2014). "Diyarbakır Şeyh Sefa / İparlı Camii Külliyesi". *Uluslararası XVIII. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu.* Aydın 22 – 25 Ekim 2014. (Prof. Dr. Nermin Şaman ile ortak sunum).

_____(2015). "Balkan Kökenli Devlet Adamlarının Osmanlı Devleti'nde İmar Faaliyetleri". *Hacettepe Üniversitesi Türk Dili, Kültür ve Tarih Sempozyumu II. Sunulan Bildiri*. Ankara 27 – 28 Nisan 2015. (Sadece Sunum).

_____(2016). "Şehzade Şehri Amasya' da Bir Kadın Bani: Bülbül Hatun ve Külliyesi". *Tarihi Değiştiren ve Toplumu Dönüştüren Kadınlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara Nisan 2015. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 153 – 166.

_____(2016). "Ankara İl Merkezi ve Çevresindeki Az Bilinen Bazı Müzeler". *VEKAM Ankara Doğal ve Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği: Deneyimler ve Öneriler Sempozyumu*. Ankara Ocak 2016 (Sadece Sunum).

_____(2017). "Osmanlı Döneminde Bazı Menzil Şehirlerinde Yer Alan Kervansaraylar". *II. Uluslararası Anadolu Uygarlıkları Sempozyumu. Yollar ve Köprüler*. Çorum: 27 – 28 Nisan 2017 (Bildiri olarak Sunulmuştur).

_____(2017). "Bir Osmanlı Kenti Gebze". Bozok Üniversitesi Mimarlık Güzel Sanatlar Topluluğuna Sunulan Bildiri. Yozgat 17 Kasım 2017.

B-Yazılan Kitap İçi Bölümler

Müderrisoğlu, Mehmet Fatih (1995). "Antalya Mozaik Dünyasında Bir Gezinti". In Memorian *İ. Metin Akyurt – Bahattin Devam Anı Kitabı*. Arkeoloji ve Sanat Yazıları, İstanbul: 223 – 226.

_____(2001). "Osmanlı Şehirciliği Üzerine Bazı Gözlemler". *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri: 387 – 396.

_____(2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve Yol Şebekesi". *Ortaçağ' da Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan' a Armağan*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. 373 – 381.

_____(2010). "Kuşevleri". *Şefkat Estetiği Kuşevleri*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları. 147–169.

_____(2011). "Osmanlı Klasik Dönem Yapısı: Konya' da Selimiye Camii, Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim". *Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan*. Ankara: 431 – 440.

_____(2013). "Demirci İlçesi". *Türk Kültür Varlıkları Envanteri, 45. Manisa İlçeleri*. (Ed. H. Acun), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1–52.

_____(2013). "Osmanlı Devleti'nde Vakıf Medeniyeti: Bani ve Şehir İlişkisi". *Vakıf Medeniyeti ve Şehir*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 51–66.

_____(2019). "Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi". *Türk İslam Sanatları Tarihi,* (Ed. Abdülkadir Dündar). Ankara: Grafiker Yayınları. 347-53.

_____(2019). "Osmanlı Batılılaşma Dönemi Mimarisi". *Türk İslam Sanatları Tarihi,* (Ed. Abdülkadir Dündar). Ankara: Grafiker Yayınları. 347-53.

_____(2019). "Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi". *Türk İslam Sanatları Tarihi,* (Ed. Abdülkadir Dündar), Ankara: Grafiker Yayınları. Genişletilmiş II. Baskı. 341-56.

C-Ansiklopedilerde Bölüm ve Maddeler

Müderrisoğlu, Mehmet Fatih (1999). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyeleri". *Osmanlı*. C.10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 376 – 383.

_____(2000). "Menzil Roads and Menzil Complexes in The Ottoman Empire". *The Great Ottoman Turkısh Civilization*. Ankara.

_____(2001). "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri". *Türkler Ansiklopedisi*. C.10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 920 – 926.

_____(2009). "Havsa Sokullu Mehmed Paşa Küllliyesi". *İslam Ansiklopedisi*. C.37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 359 – 360.

_____(2009). "Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi". *İslam Ansiklopedisi*. C.37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 363 – 364.

_____(2009). "Payas Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi". *İslam Ansiklopedisi*. C.37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 364 – 366.

D-Ulusal Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

Müderrisoğlu, Mehmet Fatih (1991). "Edirne II. Bayezid Külliyesi". *Vakıflar Dergisi*. S.22. Ankara: 1991. 151 – 198.

_____(1994). "Bir Osmanlı – Türk Şehri Olarak Belen". *Vakıflar Dergisi*. S.24. Ankara: 237-272.

_____(1995). "Bani Çaban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze". *Vakıflar Dergisi*. S.25. Ankara: 167–124.

_____(1998). "Osmanlı Maliyesinin Mali Kaynakları". *Vakıflar Dergisi*. S.27. Ankara: 95–101. (Çetin Aslan ile ortak yazı).

_____(2003). "Mihaloğulları ve Gazi Mihal'in Bilecik – Gölpazarı'ndaki Eserleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S.8. Isparta: 207 – 238. (Çetin Aslan ile ortak yazı).

_____(2006). "Osmanlı Saray Çevresinin Suriye'deki Vakıf Eserlerinden Bazı Örnekler". *Vakıflar Dergisi*. S.29. Ankara: 163 – 190.

_____(2008). "Anadolu'da Önemli Bir Kültürel Merkez: Osmancık". Hacettepe Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları.* S.9. Ankara: 425 – 438.

_____(2013). "Vakıflar Dergilerinin İlk Sayılarının Sayısal ve Tematik Olarak Değerlendirilmesi". *Vakıflar Dergisi 75. Yıl Özel Sayısı*. Ankara: 75 – 86.

_____(2013). "Kanunî Sultan Süleyman'ın Baniliğinde Ailesinin Yeri". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*. S.18. Ankara: 187 – 205.

_____(2014). "Bani Sultan II. Selim'in Baniliği". *Turkish Studies*. C.9/S.10. 749 – 773.

_____(2018). "Tahir Paşa ve Mudanya'daki Eserleri". *Vakıflar Dergisi*. S.50. Ankara: 199-217.

_____(2018). "Ahi Yerleşimi Mudurnu Ve Yıldırım Külliyesi". *2018 Uluslararası Mudurnu Araştırmaları Ahilik ve Halk Kültürü Sempozyumu*. 21-22 Eylül 2018. Ankara: 251-268.

E-Makaleler

Müderrisoğlu (1989). "Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi". *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat*. S.3. 64 – 66.

_____(1990). "Edirne II. Beyazid Külliyesi". Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat. S.5. 63–68.

_____(1990). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz' deki İskelesi: Payas ve Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi". *Türkiye İş Bankası Kültür Sanat*. S.8. 61 – 63.

_____(1991). "Afşin Eshab-ı Keyf Külliyesi Hanı". *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Kahramanmaraş Özel Sayısı*. S.10. 12 – 15.

_____(1994). "Tokat Hatuniye Kulliyesi". *Türkiye İş Bnkası Kültür ve Sanat Tokat Özel Sayısı.* S.24. 26–29.

_____(1994). "Bani Pertev Mehmed Paşa ve İzmit' teki Vakıf Eserleri". *Tarih Çevresi*. S 13. 39–46.

_____(1995). "Tarihte Yaşayan Bir Osmanlı Kenti: Safranbolu". *Tarih Çevresi*. S.16. 43-48.

_____(1995). "XV. Yüzyılda Osmanlı İmparatorlu'nun Bir Hastanesinde Çağını Aşan Uygulamalar". *Sandoz*. S.3. 10–19.

_____(1998). "Tarihsel Süreç İçerisinde İznik". *Vakıf ve Kültür*. S.1/3. (Kasım). 43–46.

_____(1999). "Çandırlı Ailesinin Osmanlı Mimarisi ve Şehirciliğine olan Katkısı". *Vakıf ve Kültür*. S.1/4. (İlkbahar). 55–58 (Çetin Aslan ile ortak yazı).

_____(1999). "Dünden Bugüne Halfeti". *Vakıf ve Kültür*. S. 2/6. 1999. (Aralık). 16 – 19 (Çetin Aslan ile ortak yazı).

_____(2002). "Bir Başkent' in Öyküsü: Ankara". *Vakıf ve Kültür*. II/Özel Sayı. (Nisan). 82–86.

_____(2000). "Osmanlının 700. Yıl Anısına". *Bilge*. S.26. 118 – 120.

_____(2010). "Orhan Cezmi Tuncer, Anadolu Kervan Yolları". *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*. S.3. 217 – 220.

_____(2010). "Dünya Kültür Miras Listesinde Bir Anadolu Kenti: Safranbolu". *İmaret*. S.2. 40–44.

_____(2018). "Osmanlı'da Bir Saraylı Kadın: Bülbül Hatun ve Amasya'daki Vakıf Eserleri". *Vakıf ve Toplum Vakıf Kuran Kadınlar*. (Ed. Abdülkadir Dündar), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 62-69.

_____(2019). "Bir Çınarın Ardından: Prof. Dr. Hakkı Acun' un Yaşam Öyküsü ve Bilimsel Kişiliği". *80. Vakıflar Dergisi 80.Yıl Özel Sayısı*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü. 289-294. (Doç. Dr. Bülent İşler ile birlikte).

Yayın Tanıtımı

Müderrisoğlu (2016). "Kurtoğlu Mehmet. Taceddin Dergahı'nda İstiklal Şairi Mehmet Akif" *Vakıflar Dergisi*. S.46. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 201-203.

Gezi-Seyahat Yazıları

Müderrisoğlu (1990). "Sinan's Work in İzmit". *TÜTAV Image of Turkey*. S.35. 31 – 32.

_____(1991). "Beatiful Dalyan". *TÜTAV Image of Turkey*. S.37. 16–19.

_____(1992). "The Scener of Great Battles: Issus and Today's Erzin". *TÜTAV Image of Turkey*. S.48. 18–22.

_____(1993). "A Tour of Fethiye and Surrounding". *TÜTAV Image of Turkey*. S.60. 22–28.

_____(1993). "Bir Sayfiye Yöremiz Arsuz". *Shell ilgi*. S.74. 16–23.

_____(1993). "Dalyan" *Turkish Airlines Skylife*. S.123. (Temmuz) 38–47.

_____(1993). "Kaş' da Bir Mola" *Kültür*. 99. 1993. 24–28.

_____(1993). "The Triangular Paradise Üçağız – Kekova – Simena". *TÜTAV Image of Turkey*. 58. 1993. 26 – 29.

_____(1995). "From Fethiye to Demre: A Travel Diary". *Shell İlgi*. 82. 16–25.

_____(1998). "Sevginin Buluşamadığı Belde, Daphne". *Tabiat ve İnsan*. S.3. 21–23.

_____(1999). "Doğanın Ve Tarihin Kucaklaştığı Bir Yöremiz; ERZİN". *Tabiat ve İnsan*. S.2. 27–28.

_____(2005). "Akçakoca (Diapolis)". *Tabiat ve İnsan*. S.3. 39.

_____(2005). "Kastamonu: An open air museum". *Diplomat*. (October). 44–45.

_____(2006). "Manisa: A break in the Aegean". *Diplomat*. (May). 39–41.

_____(2006). "Tokat: Living with tradition". *Diplamat*. (June). 46–47.

_____(2006). "Morocco: Citabel of Suprise". *Diplomat*. (April). 32–35 (Dr. Öğr. Üyesi Ünal Araç ile birlikte).

_____(2006). "Amasya: The Flow of history". *Diplomat*. (January). 46–47.

_____(2015). "Amasya: Kral ve Şehzade Kentinden Müzeler ve Masal Kentine Bir Seyahat Güncesi". *İmaret*. S.17. 108 – 112.

Paneller

Müderrisoğlu (1990). "Osmanlı Başkentleri". *Türk İngiliz Derneği*. Ankara: 20 Aralık 1990. (Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu, Prof. Dr. Özer Ergenç ve Prof. Dr. Serpil Bağcı ile birlikte).

_____(1999). "Vakıf Arşivlerinin Bugünü ve Yeniden Yapılanması ile ilgili Bazı Görüşler". *II. Türkiye Vakıf Şurası*, Ankara: 6 – 8 Aralık 1999.

_____(2014). "Çoban Mustafa Paşa ve Hayrat Eserleri". *Yapının 491 Yılında Gebze Çoban Mustafa Paşa ve Banisi, Gebze Müftülüğü*, Gebze: 17 Eylül 2014.

Mehmet Çetin'in Ardından

Murat Yılmaz[**]

"Kurtuba
Uzakta tek başına
Ay kocaman at kara
Torbamda zeytin kara
Bilirim de yolları
Varamam Kurtuba'ya
Ovadan geçtim yel geçtim
Ay kırmızı at kara
Ölüm gözler yolumu
Kurtuba surlarında
Yola baktım ama yol uzun
Canım atım yaman atım
Etme eyleme ölüm
Varmadan Kurtuba'ya
Kurtuba
Uzakta tek başına"

G. Lorca

Mehmet Çetin Ağabeyimizi kaybettik...

Çok iyi bir dost, inanmış bir Müslüman, istişare ehli, memleket aşığı... Güçlü muhakemesi, mutedil, mütevazı mizacı, ahlâkı ve derin müktesebatıyla bizler açısından telafi edilemeyecek bir kayıp Mehmet Çetin...

Allah rahmet eylesin...

Bazıları dervişleri, bilgeleri tarihten bir tevatür zanneder... Hâlbuki onlar aramızdadır. Ben onların birçoğunu, gayretlerini, himmetlerini gördüm. Bugün bir itibarımız varsa onların sayesindedir... Ümmete, millete, memlekete, millete, kurda kuşa onlar sahip çıkarlar... Mehmet Çetin işte tam böyle derviş meşrep bir şekilde yaşadı...

Biz çok şanslıyız, bizim Ağabeylerimiz vardı... Hepsi adeta "Türkiye'nin muhtarı"ydı. Hiç farkettirmeden ufkumuzu açar... Bizleri milletimizin "derin üniversitesi»ne dâhil eder...

Oturur kalkarken adabı muaşereti öğretir... İhtiyacı olanları kollarlardı... Hiçbir karşılık beklemeden...

* Dr., Siyaset Bilimci; muratyilmaz67@yahoo.com; ORCID: 0000-0001-8386-9374

2013 yılı Vakıflar Dergisi Yayın Kurulu toplantısından bir kare. Fotoğraftakiler: (Soldan sağa) Hasan Demirtaş, Mehmet Çetin, Prof. Dr. Hüseyin Çınar, Prof. Dr. Abide Doğan, Adnan Tüzen, Dr. Murat Yılmaz, Dr. Öğretim Üyesi M. Fatih Müderrisoğlu, Mehmet Kurtoğlu

Mehmet Çetin'i bu ağabeyler arasında ilk olarak Türkiye Yazarlar Birliği'nin Ankara Hatay sokaktaki küçük idarehanesinde tanımış olmalıyım. D. Mehmet Doğan, Nabi Avcı, Şükrü Karaca, Mehmet Çiftçigüzeli, Ragıp Karcı, Bayram Bilge Tokel, Ali Akbaş ve Bekir Soysal arasında…

Biz gençler TYB'den çok Sakarya Çay Ocağı'na, Burmalı Kadayıf ve Vadi Kitabevi'ne giderdik. Mehmet Çetin buralara da gelirdi. Çayı ve sigarasıyla keyifli sohbetlerini buralarda tattık ve müptelası olduk.

Mehmet Çetin Kilis'liydi. Kilis'te daracık sokaklardan geçip avlusuna ulaşınca sizi ferahlatan, avlusuna sığınıp selametle dinleneceğiniz bir Ulu Camii vardır. Mehmet Çetin Ağabey de hayatın o dar sokaklarından, kötülüklerinden, dertlerinden kaçıp rahatladığımız bir ulu kişiydi. Birçok kişi Mehmet Çetin ile dertleşir ve sırlarını emanet ederdi.

Mehmet Çetin vefalı bir dosttu. Dostlarını arar sorar, takip eder, kaybolup gitmelerine izin vermez, sahip çıkardı… Bir toplantı vesilesiyle Demre'ye gitmiştim. Oralarda uzlet hayatı yaşayan şair dostumuz Cemal Sayan ile buluştuk. Kimlerle görüşüyorsun diye sohbet ederken Mehmet Çetin'in onu ziyaret ettiğini öğrendim. Cemal Sayan, Mehmet Çetin'in ziyaretinden öyle mesut olmuştu ki… Cemal Sayan, Mehmet Çetin sayesinde senelerce önce yazdığı ilk şiir kitabındaki ''karanlıkta gün yüzünüz"e kavuşmuştu…

Prof. Dr. Mustafa İsen Kültür ve Turizm Müsteşarı olduktan sonra, kültür projelerini istişare etmek üzere Mehmet Çetin ile beni sık sık Bakanlığa davet ederdi. Bu istişarelerden armağan kitaplar gibi birçok proje çıktı. Mustafa İsen Hoca, Mehmet Abiyle benim projeci tarafımızı sever, teşvik ederdi. Bu teşviklerden Mehmet Çetin'in hazırladığı Necip Fazıl Kısakürek kitabı çıktı, Bayram Bilge Tokel de Güzel Sanatlar Genel Müdürü olunca Mehmet Çetin'e Mehmet Akif Ersoy kitabı hazırlatmıştı.

Mehmet Çetin, Necip Fazıl kitabını Mehmet Nuri Şahin'le hazırlamıştı. Mehmet Nuri Şahin Ağabeyimiz, Mehmet Çetin'le çalışmanın ve sohbetin keyfini anlatırken konuyu uzatıp onu eve kadar götürmek için bahane aradığını söylemişti.

Mehmet Çetin ile dergi maceramızda Hak-İş'in dergilerinde Mehmet Çetin'in ahbabı ve hemşehrisi rahmetli İsmail Kıdeyiş ile beraber dosyalar hazırlamıştık. Dergi maceramız, *Vakıflar Dergisi*'nde devam etti. *Vakıflar Dergisi* Türkiye'nin köklü ve etkili dergilerinden biri olmakla beraber, zaman içerisinde akademik dergiciliğe intibak etmekte zorlanıyordu. Bunu farkeden idareciler, yeni bir arayış içine girince o zaman Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olan Prof. Dr. Mustafa İsen'e danışmışlar. Mustafa İsen Hoca da Ahmet

Yesevi Üniversitesi'nin uluslararası sosyal bilimler indeksine giren *Bilig* dergisinin tecrübelerinden istifade edilmesi için benim ismimi tavsiye edince, *Vakıflar Dergisi* için çalışmaya başladık. Dergi yayın kurulu yeniden oluşturulurken Mehmet Çetin'i önerdim ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün onayı ile Mehmet Çetin yayın kuruluna girdi. Mehmet Çetin'in yayıncılık, dergicilik ve projeciliğinden yayın kurulunda çok istifade ettik. Dönemin Vakıflar Genel Müdürü şimdi Tokat milletvekili olan Yusuf Beyazıt, o zaman Genel Müdür Yardımcısı şimdi Vakıflar Genel Müdürü olan ve Mehmet Çetin'in yakın dostu Burhan Ersoy dergi ve projelerimize destekleriyle yardımcı oldular. Mehmet Çetin *Vakıflar Dergisi*'nin 2009 yılının 32. sayısından 2014 yılının 41. Sayısına kadar yayın kurulunda, bu sayıdan sonra ise derginin danışma kurulunda hizmet vermeye devam etti. Özellikle *Vakıflar Dergisi*'nin 75. Yıl Özel sayısının hazırlanmasındaki rolünü, bu sayıdaki "Bir Derginin Serüveni" yazısını ve *Vakıflar Dergisi'*nin 75. Yılı Belgeselinin metin yazarlığını zikretmek lazımdır. Mehmet Çetin bu dönemdeki gayretleriyle idarecilerin yanında, yayın kurulunun ve Vakıflar Yayın Dairesi personelinin takdir ve saygısını kazanmıştı.

Mehmet Çetin'in *Vakıflar Dergisi*'nin 75.yıl belgesel metnini yazdığı halde Vakıflar Yayın Dairesinde Şube Müdürü olan şair ve yazar Mehmet Kurtoğlu'na "istersen senin adını yazalım" dediğini aktaran Kurtoğlu, onun mütevazı karakterinin bir kez daha bize hatırlatıyor. Mehmet Çetin'in böyle imzasız ne çok işi vardı…

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Gaziantep ve Halep Üniversiteleri arasında işbirliğiyle hazırladıkları toplantıya beraber gitmiş ve Halep'teki üniversitede Suriyelilerin heyecanını ve Türkiye sevgisini görünce çok memnun olmuştuk. Bir kaç yıl sonra başlayan iç savaş sonrası, o geziyi hayıflanarak hatırlardık.

Mehmet Çetin memleketi Kilis'teki vakıf eserlerinin restorasyonu için sergilediği gayretine de bu *Vakıflar Dergisi* günlerinden yakından şahit olmuştum. Yine tek parti döneminde satılan ve amacı dışında kullanılan bir caminin, aslî işlevine dönmesi için Kilislilerin verdiği büyük mücadeleyi anlatırken yaşadığı heyecan hâlâ gözlerimin önündedir.

Mehmet Çetin son birkaç senedir Sami Güçlü'nün öncülük ettiği *Anadolu Mektebi*'nin çalışmalarına katkı veriyordu. Burada Türkiye'nin dört bir tarafındaki gençlere kitap okutmayı, onlarla konuşmayı ve yazdırmayı çok seviyordu. Sami Güçlü'nün buradaki samimi gayretini çok seviyordu. Burada *Anadolu Mektebi*'nin dergisine de editör olarak çok katkı veriyordu.

Mehmet Çetin'in şiir merakı gerçekten hayranlık uyandıracak düzeydeydi. Kendisini yakından tanıyanlar hazırladığı Antolojinin arkasındaki merak ve gayrete şahit olmuşlardır. Mehmet Çetin'in ayrıca bir de halk şairlerine merakı vardı. Benim dedelerim Yusufelilidir ve bizim oralardan böyle bâdeli âşık denilen çok sayıda halk şairi çıkmıştır. Mehmet Çetin mesela bizim köyün âşıklarından Pervani'yi, karşı köyün aşığı Mahiri'yi, komşu köyün aşığı Huzuri'yi bilirdi. Bayram Bilge Tokel'in söylediğine göre geniş bir halk şairleri antolojisi hazırlama işine girişmiş, ama sonradan çıkan telif hakları kanununun zorlukları dolayısıyla bu büyük iş yetim kalmıştı.

Mehmet Çetin'in vefatını takiben nereye defnedileceğini oğlu Osman Çetin ile konuştuk. Aile henüz karar vermemişti, bizim Burhanettin Kapusuzoğlu, Mehmet Ağabeyin birkaç kere Bağlum'daki kabristandan, "Abdülhakim Arvasi ve Abdurrahim Karakoç da orada ben de orada olsam iyi olur" diye bahsettiğini anlatınca, ailesine bu bilgiyi ilettim, ailesi de bu vasiyetin gereğini yerine getirdi…

Mehmet Çetin'in çok geniş bir ilgi sahası ve okuma yelpazesi vardı. Şiir, edebiyat tarihine ilgisi biliniyor ama özellikle Rene Guneon'un Türkçeye tercüme edilen bütün kitaplarını okuduğu ve Guneon'un gelenek düşüncesine yakınlığı onun fikri dünyasının anlaşılması açısından kıymetlidir.

Mehmet Çetin farklı siyasî ve edebî mahfillerde bulunmakla beraber dine, milletin ortak paydasına ve bu ülkenin hakkına hukukuna çok dikkatle riayet ederdi. Çok hoşgörülü ve tahammüllü olduğu halde tartışma buralara gelince bazen Necip Fazıl, bazen Mehmet Akif bazen de Köroğlu havasına girerdi. Ehl-i

sünnet vel-cemaat anlayışını ciddiye alır ve adeta günümüzde bu değerleri "ehl-i sünnet vel-ferd" olarak temsil ederdi. Etraftakilere de iktiza eden usül ve üslubunca bu çizgiyi hatırlatırdı.

Mehmet Çetin ile beraber katıldığımız muhtelif gruplar vardı. Son zamanlarda Kızılay'daki *Kurtuba Kafe* grubu ve Mustafa İsen'in başlattığı *Baykara Meclisi* beraber müdavimi olduğumuz gruplardı. Kurtuba'ya Kızılay'a gittiğimizde uğrar ama haftada bir gün Necmettin Türinay, Burhanettin Kapusuzoğlu, Mehmet Çetin ve benim dahil olduğumuz bir dar grupla yemek yerdik. Bu grup, yemekten önce veya sonra Kurtuba'da genişlerdi… Gruba *Kurtuba Kafe*'nin işletmecisi ve Mehmet Çetin'in hemşehrisi Can Kaplan, Fethi Azaklı, Mehmet Kurtoğlu, Mevlüt Çam, Ankara'ya geldiğinde Urfalı hukukçu ve yazar Cüneyt Altıparmak, Mustafa Everdi, Aytekin Yılmaz, Sadrettin Elibol ve şehir dışından gelen dostlarımız dahil olurlardı. Memleket meseleleri, tarih, edebiyat, siyaset, memleket yemek ve tatlıları masanın konuları arasında yer alırdı… Mehmet Çetin'e sık sık takılır, meseleyi Kilis tava ve yine Kilis'in meşhur tatlısı Cennet Çamuruna bağlardık…

Mehmet Ağabey dostlarına düşkündü ama kendi ifadesiyle "kötülükle hastalığın birbirine karıştığı tipleri" görünce çok gerilirdi. Vaktiyle iyilik yaptığı halde onu inciten kendisinden genç birkaç kişiye kırgınlığı, hiç geçmedi. Onları görünce yaşadığı gerginliği farketmek bizleri üzerdi.

Mehmet Çetin, Kalkınma Bankası'ndan emekli olduktan sonra vefatına kadar Hak-İş'e bağlı Öz Orman-İş Sendikası'nda Genel Sekreter Yardımcılığı yaptı. Burada Sendika Başkanı Settar Aslan'ın nezaketi sayesinde rahat bir dönem geçirdi. Öz Orman-İş Sendikası ve Sendika Başkanı Settar Aslan hastalık ve vefatı sırasında aileyi yalnız bırakmayarak vefa ve dostluk örneği gösterdiler.

Mehmet Çetin için sessizlik, sukût ve sükûnet çok önemliydi,.. Hatta bir tür hayat felsefesiydi. Mithat Cemal Kuntay'ın Mehmet Akif'i çok iyi anlatan bir kitap olarak çok beğenirdik. Orada geçen Kuntay'ın "Akif, yüz kişilik sukûtla sustu" ifadesini çok severdi. Vefatından sonra birçok kişiden Mehmet Çetin'i yakınındayken bile tanıyamadıklarını, kendini sakladığı, melami bir mizacı olduğu tespitlerini duyduk… Evet Mehmet Çetin'de bu memleketin ve milletin ruhuna sinmiş o tasavvuf terbiyesi ve rengi vardı. Çok sevdiği Mehmet Akif'in şu dizeleri onu da anlatır:

"Toprakta gezen gölgeme toprak çekilince,

Günler şu heyûlâyı da, er geç silecektir.

Rahmetle anılmak… Ebediyet budur, amma,

Sessiz yaşadım, kim, beni nerden bilecektir?"

Vefatından sonra meşhur olan ve herkesi derinden etkileyen Mehmet Çetin'in "Sessiz Gidiş Gazeli" de onun mizacını ne güzel anlatır…

Sessiz Bir Gidiş Gazeli

Her şey bana küstü, kimseye küsmeden gittim
Kamuslar boyu sustu dostlar, ben susmadan gittim

Ne kovdu kimse beni ne davet etti biri
Ne rüzgâr vardı, ne rüzgârım, esmeden gittim.

Bilenmiş kelimelerim, körelmiş kılıçlarım vardı
Binlerce doğrandım belki, kimseyi kesmeden gittim.

Her şölende bana sunuldu günün ve gecenin zehri
Ömrüm ağzıma geldi, yutkundum kusmadan gittim.

Topladım kendimi bir yanlış tarihin içinden tek tek
Bir cılız ışık kaldı benden lambamı kısmadan gittim.

Duymadım dön diyeni, kal diyeni, gel diyeni
Ölü hatıraların üstüne basmadan gittim.

Bilmiyorum neye, kime, nereye gittiğimi
Dostuma düşmanıma kulak asmadan gittim.

Mehmet Çetin (1956 Kilis- 2020 Ankara)

Asiye ve Osman Çetin'in oğludur. Sekiz kardeşi vardır. Ayyüş Serpil Çetin ile evli, Osman Murat Çetin ve Hakan Çetin adlarında iki oğlu vardır.

İlk ve ortaokulu Kilis'te, liseyi yatılı Akşehir Erkek İlköğretmen Lisesinde, üniversiteyi İstanbul İktisadi ve İdari İlimler Akademisi Basın ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Radyo Televizyon Bölümünde tamamladı.

Bürde yayınevinde yöneticilik, Yönelişler aylık edebiyat ve sanat dergisinde yazı işleri müdürlüğü, Türkiye Yazarlar Birliği Yönetimi Kurulu üyeliği, Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Mütevelli üyeliği, Uluslararası Bolu Köroğlu Kültür ve Sanat Festivali genel koordinatörlüğü, Anadolu Mektebi Dergisi genel yayın yönetmenliği, Vakıflar Dergisi yayın kurulu üyeliği, Hak-İş'e bağlı Öz Orman-İş Sendikası Genel Sekreter Yardımcılığı görevlerinde bulundu. Türkiye Kalkınma Bankası'ndan emekli odu.

Hak-İş ve Hak-İş'e bağlı sendikaların bir çok dergi, kitap ve genel kurul faaliyet raporlarını yazılmasına katkıda bulundu. Mehmet Çetin isminin yanında Mehmet Ferit müstear adıyla da yayınlanmış kitap ve makaleleri de vardır. Yayınlanmış ve yayınlanmaya hazır şiirleri vardır.

Eserleri

Mehmet Ferit (müstear adıyla).Toplumsal ve Sendikal Mücadelede Çatışma mı Uzlaşma mı? 1992.

_____ Lânet (Roman), Sur Yayınları, 1982; Risale Yayınları, 1991.

_____ Öğretmenime Sevgilerle -24 Kasım 2000- (Öğretmen Şiirleri Antolojisi), İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 2000.

Mehmet Çetin-Mehmet Cemal Çiftçigüzeli, Mehmet Akif Albümü, Kültür Bakanlığı, 2002.

Necip Fazıl Kısakürek, Editörler: Mehmet Çetin-Mehmet Nuri Şahin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010.

Mehmet Çetin, Tanzimat'tan Günümüze Türk Şiiri Antolojisi, Akçağ Yayınları, 2002; 2010 (İlk iki baskı 2 cilt; 3. Baskı 4 cilt,)

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Haziran sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, Vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, Vakıf yolu ile teşekkül etmiş

kültür varlıklarını, Vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, Vakıf ve Vakıf Kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve Vakıf Kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya

yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayım Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek

şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin

başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme, ORCID ID numarası ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

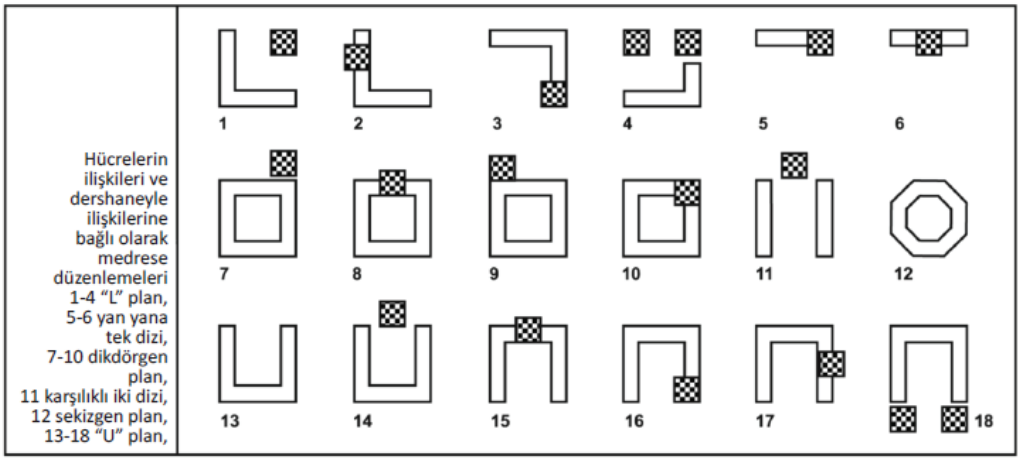
4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

Tablo 1: *Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları*

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE			
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$\chi^2 = 23.10$ sd=4 $p < .01$

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

"Tanpınar (1976:131), bu konuda ...,"

Yayım tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

"Köprülü (1926)....." (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

Internet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar

arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). "Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri". Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, posta, e-posta veyahut Vakıflar Dergisi Dergipark web sayfası (https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar) aracılığı ile gönderilir. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Etik İlkeler

Vakıflar Dergisi'ne çalışmalarını sunan yazarların aşağıda belirtilen etik ilkeleri karşılamaları zorunludur.

Ortak yazarlık: Aday makalenin yazarları sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşir. Çalışmaya katkısı olmayanların isimlerine aday makalede yer verilmesi (hediye yazarlık) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmemesi (hayalet yazarlık) kabul edilemez.

Teşekkür: Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları Teşekkür kısımında beyan etmekle yükümlüdür.

Özgünlük ve intihalden arınıklık: Sunulan çalışma bütünüyle yazarlarına ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına makale içinde yer verildiyse bunun uygun bir şekilde alıntılanması ve kaynaklarda bu çalışmaların listelenmesi gerekmektedir. Yazar makalesini intihal önleme yazılımı olan Tübitak intihal.net, Turnit-in ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı alıntılar ve kaynakça hariç %15 ve üzeri olan makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır.

Etik kurul izni ve onayı: Katılımcılardan anket, ölçek, görüşme, gözlem vb. yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için etik kurul izni alındığı aday makale içinde belirtilmelidir. Veri toplama sürecinde etik hususlara hassasiyet gösterildiğinin kanıtları (başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için izin alınması gibi) çalışma içinde sunulmalıdır.

Basılmış bir yayının tekrar sunumu: Yazarların, daha önce yayınlanmamış çalışmalarını *Vakıflar Dergisi'ne* sunmaları beklenir. Çalışmanın *Vakıflar Dergisi'ne* sunumuyla birlikte bir başka dergiye de gönderilmiş olması kabul edilemez.

Dilimleme: Yazarlar bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmamalıdır.

Ham verileri sunma ve saklama: Yazarlar, editör ve hakemler tarafından talep edildiğinde araştırmalarının ham verilerini sunmak ve bu verileri makaleleri yayımlandıktan sonra da saklamak zorundadırlar.

Yayımlanmış makalelerde hata tespiti: Bir yazar *Vakıflar Dergisi'nde* yayınlanmış makalesinde önemli bir hata veya yanlışlık olduğunu tespit ettiğinde, dergi editörünü derhal haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için editörle işbirliği yapmak zorundadır.

İletişim Bilgileri

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü
Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi
Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22
vakiflardergisi@vgm.gov.tr • e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr
web:
www.vgm.gov.tr
http://dergipark.gov.tr/vakiflar

The Journal of Waqfs

Publication Principles

The Journal of Waqfs is published bi-annually in June and December. At the end of each year, the annual index of the journal is prepared and published in the issue of June. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Journal of Waqfs reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Journal of Waqfs, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Journal of Waqfs are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published.

In order for the manuscript to be published in the Journal of Waqfs**,** it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Journal of Waqfs are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Journal of Waqfs is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Journal of Waqfs is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

1. **Title:** There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

Name(s) and address(es) of author(s): The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication, ORCID ID number and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

Abstract: At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.

Main text: It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.

Section Headings: In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.

Tables and Figures: Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Journal of Waqfs belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text.

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

“Tanpınar (1976:131), on this issue…”

For the works with not specified date, only the author’s name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

“Köprülü (1926) .....” (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author’s last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). “Hüsrev Paşa Vakfı’nın Ayntab’daki Vakıf Boyahaneleri”. Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Submission of Manuscripts

Manuscripts prepared in accordance with the above-mentioned principles are sent via mail, e-mail, Dergipark web page (https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar). The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

Ethical Principles

Authors submitting their work to *Journal of Waqfs* are obliged to meet the ethical principles stated below:

Authorship of the paper: Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the study. Authorship has been agreed prior to submission and that no one has been 'gifted' authorship or denied credit as an author ("ghost authorship").

Acknowledgements: Those (institutions and financial resources) who have provided support but have not contributed to the research should be acknowledged in an Acknowledgements section.

Originality and purity of plagiarism: The submitted work should be entirely owned by the authors. If the work of other researchers is included in the manuscript, it should be cited appropriately and listed in the references. The author is obliged to check the manuscript with one of the plagiarism prevention software, Tübitak intihal.net, Turnit-in or iThenticate, and submit the similarity report to the journal for application. Manuscripts with a similarity rate of 15% or more will not be considered.

Ethics committee permission and approval: Authors are required to describe in their manuscripts ethical approval from an appropriate committee and how consent was obtained from participants when research involves human participants.

Redundant publication: Authors are expected to submit original, previously unpublished content to *Journal of Waqfs* . It is unacceptable to submit the work for a review to another journal at the same time.

Salami publication or salami slicing: Authors should not present the results of a research as separate publications in academic appointments and promotions by disaggregating and disseminating the results of the research in an inappropriate manner and disrupting the integrity of the research.

Data access and retention: Authors are required to submit the raw data of their research when requested by the editors and referees, and keep this data after publication.

Fundamental errors in published works: When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published article, it is the author›s obligation to promptly notify the journal editor and cooperate with the editor to retract or correct the paper.

Contact Information

Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism
General Directorate of Foundations
Department of Culture and Registration
Journal of Waqfs
Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22
vakiflardergisi@vgm.gov.tr • e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr
web:
www.vgm.gov.tr
http://dergipark.gov.tr/vakiflar